EDWARD GIBBON

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

5. CİLT

Çevirenler:
Asım Baltacıgil & Meral Harzem

indie
tarih

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ

5. CİLT

(M.S. 565 – M.S. 1378)

indie

© İndie Kitap - 2020

Yazar: Edward Gibbon
Kitabın Adı: Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi
Orijinal Adı: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*

Sertifika No: 35058
ISBN: 978-605-06959-3-9
Set ISBN: 978-605-81953-8-7
İndie Kitap: kırk iki
Tarih: altı

Birinci Baskı: nisan iki bin yirmi

Editör: Halûk Kürşad Kopuzlu
Son Okuma: Okan Çil
Sayfa Düzeni : Burhan Üçkardeş
Kapak Tasarımı: Saim Aktan

Baskı-Cilt: Ana Basım Matbaa Mahmutbey Mah.
Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş Merkezi No: 6/13
Bağcılar/İstanbul

indie

Rasimpaşa Mh. Nuh Bey Sk. No: 15/A
Kadıköy/İstanbul

www.indie.com.tr

Tel: +90 216 418 04 38
Mail: indie@liberplus.com.tr

Edward Gibbon

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ

5. CİLT

Çevirenler:
Asım Baltacıgil (45-46-47. Bölümler)
Meral Harzem (48-49-50. Bölümler)

indie

İÇİNDEKİLER

XLV. BÖLÜM (M.S. 565-604).....9
Genç Justin'in Saltanatı
Avarların Elçileri
Tuna Kıyılarında Yerleşmeleri
Tiberius'un Evlatlığı ve Saltanatı
Maurice'in Saltanatı
Lombardlar Zamanında İtalya'nın Durumu ve Ravenna Valileri
Roma'nın Sıkıntıları
I. Gregory'nin Karakteri ve Pontiff'liği

XLVI. BÖLÜM (M.S. 570-628).....57
Chosroes ya da Nuşirevan'dan Sonra İran'da Değişme
Oğlu Zorba Hürmüz'ün Krallıktan Çekilmesi
Behram'ın Tahtı Ele Geçirmesi
II. Chosroes'in Kaçışı, Yeniden Eski Duruma Gelmesi
Romalılara Minneti
Avarların Kağanı
Ordunun Maurice'e Karşı Ayaklanması
Maurice'in Ölümü
Phocas'ın Zorbalığı
Heraclius'un Tahta Çıkması

Pers Savaşı
Chosroes Suriye'yi, Mısır'ı ve Küçük Asya'yı Ele Geçiriyor
Constantinople'un Persliler ve Avarlarca Kuşatılması
Perslerin Seferleri
Heraclius'un Başarı ve Zaferleri

XLVII. BÖLÜM (M.S. 412-1557).....125
Cisimleşme Öğretisinin Teolojik Tarihi
İsa'nın İnsani ve İlahî Doğası
İskenderiye ve Constantinople Patriklerinin Düşmanlığı
Azizler Cyril ve Nestorius
Efes'te Toplanan Üçüncü Genel Konsil
Eutyches Sapkınlığı
Chalcedon'da Toplanan Dördüncü Genel Konsil
Sivil ve Kilise Ayrışması
Justinian'ın Hoşgörüsüzlüğü
Üç Metin İhtilafı
Monothelist'lerin Tartışması
Doğu Mezheplerinin Durumu: 1) Nasturiler; 2) Yakubiler; 3) Maruniler; 4) Ermeniler; 5) Kıptiler ve Habeşler

XLVIII. BÖLÜM (M.S. 641-1185).....219
Yunan İmparatorlarının Halefleri ve Karakterleri
Son İki Cildin Planı
Herakleios Zamanından Latin Fethine Kadar
Constantinople'daki Yunan İmparatorlarının Halefleri ve Karakterleri

XLIX. BÖLÜM (M.S. 726-1378).....313
Giriş, İbadet ve Görüntülere Zulüm
İtalya ve Roma İsyanı
Papaların Geçici Hâkimiyeti
İtalya'nın Franklar Tarafından Fethi
Sembollerin Kurulması
Charlemagne'ın Karakteri ve Taç Giymesi
Roma'nın Restorasyonu ve
Batı'da İmparatorluğun Çöküşü
İtalya'nın Bağımsızlığı
Cermen Yapısının Anayasası

L. BÖLÜM (M. S. 569-680).....393
Arabistan ve Sakinlerinin Tasviri
Muhammed'in Doğuşu, Karakteri ve Öğretisi
Mekke'de Vaaz Verilmesi
Medine'ye Göçmesi
Dinini Kılıçla Yayması
Arapların Gönüllü veya İsteksiz
Boyun Eğmesi
Ölümü ve Halefleri
Ali ve Torunlarının İddiaları ve Kaderleri

XLV. BÖLÜM

Genç Justin'in Saltanatı

Avarların Elçileri

Tuna Kıyılarında Yerleşmeleri

Tiberius'un Evlatlığı ve Saltanatı

Maurice'in Saltanatı

Lombardlar Zamanında İtalya'nın Durumu ve Ravenna Valileri

Roma'nın Sıkıntıları

I. Gregory'nin Karakteri ve Pontiff'liği

(M.S. 565-604)

JUSTINIAN'IN ÖLÜMÜ (14 KASIM 565)

Zihni melekelerinin zayıflaması ve uhrevi düş ve düşüncelere dalması Justinian'ın bu dünya işlerini savsaklamasına sebep oldu. Uyrukları bu kadar uzun süren saltanattan bezmişlerdi. Bununla birlikte aklıselim kişiler, ölümüyle başkentte ayaklanmalar çıkabileceğinden ve imparatorluğun bir iç savaşa düşeceğinden korkuyorlardı. Hiç çocuğu olmayan bu hükümdarın yedi tane yeğeni vardı.[1] Bunlar, erkek ve kız kardeşinin oğulları ya da erkek torunlarıydı, hepsi bir soylu bir servetin görkemi içerisinde büyümüş ve eğitim almışlardı. Eyaletlerde ve ordularda komutanlık giysileri içerisinde görülmüşlerdi. Karakterleri biliniyordu. Yandaşları çaba içerisindeydiler. Yaşlı kıskanç hükümdar, halefini belirlemeyi hep ertelediğinden, içlerinden her biri dayı ya da amcalarının halefi olmayı umabiliyordu. Justinian, otuz sekiz yıllık bir saltanattan sonra sarayında öldü. Vigilantia'nın[2] oğlu Justin'in dostları bu karar anından yararlandılar. Gece yarısına doğru kapıyı çalan çok sayıda insan tarafından uyandırıldı. Kendilerinin senatodaki başlıca üyeler olduklarını anlattılar. Bu temsilciler imparatorun öldüğüne ilişkin önemli gizi ilettiler. Justinian'ın ölmeden önce yeğenlerinden en sevdiğini ve en büyüğünü kendine halef seçtiğini düşünmüş olduğunu –belki– anlattılar ve sabahleyin hükümdarlarının olmadığını

1. Bkz. Justin'in ve Justinian'ın ailesiyle ilgili olarak Ducange, *Familiæ Byzantinæ*, (s. 89-101). Ludewig ([içinde] *Vit. Justinian*, s. 13) ve Heineccius'un (*Hist. Juris Roman*, s. 374), en sevdikleri prensin şeceresini o tarihten itibaren çıkardılar.

2. Justin'in tahta çıkma öyküsü için Corippus'un ilk iki kitabından sekiz yüz dizeyi basit ve özlü nesirlere çevirerek yararlandım (*de Laudibus Justini*, "Appendix Hist. Byzant.", s. 401-416; Roma, 1777).

anlayacak kalabalıkların yaratacağı düzensizliği önlemek için Justin'e yalvardılar. Haline şaşkın bir görünüş, acıma ve alçak gönüllülük katan Justin, karısı Sophia'nın düşüncesine uyarak senatonun yetkisine riayet etti. Acele ve sessizlik içerisinde saraya götürüldü. Muhafızlar yeni hükümdarlarını selamladılar ve hemen askerî ve dinsel törenler yapıldı. Bu göreve ayrılmış subaylar ona kırmızı ayakkabıları, beyaz gömleği ve erguvan harmaniyi giydirdiler. Justin'in tribunus onuruna yükselttiği mutlu bir subay, imparatorun boynuna askerî kolyeyi taktı. Dört güçlü genç asker Justin'i bir kalkan üzerinde havaya kaldırdılar. Uyruklarının saygı ve hayranlığı ile dindar bir hükümdarın tacını giydirerek onu kutsayacak patriğin duasını almak üzere kalkan üzerinde ayakta durdu.

II. JUSTİN'İN SALTANATI (15 KASIM 565-ARALIK 574)

Hipodrom halk tarafından doldurulmuştu bile. İmparator tahtının üzerinde görülünce Maviler ile Yeşiller'in alkışlamaları ortalığı çınlattı.

KONSÜLLÜĞÜ (10 OCAK 566)

Justin halka ve senatoya verdiği söylevlerde selefinin yaşlılığını eleştirdi ve kötülüklerle savaşacağına söz verdi. Doğru ve iyiliksever yönetimin kurallarını açıklıkla dile getirdi. Ocak ayının[3] ilk günlerinde bir Roma konsülünün adını ve cömertliğini kişiliğinde göstereceğini bildirdi. İyi niyetinin ve yüce gönüllülüğünün sağlam bir kanıtı olarak dayısının borçlarını hemen ödedi. Altın yüklü çuvalları taşıyan uzun bir hamallar grubu hipodromun ortasına doğru ilerledi ve Justinian'ın tüm umutlarını yitirmiş olan

3. Kimi kroniklerin tanıklığı üzerine Pagi'nin (*Critica*, [içinde] *Annal. Baron.*, cilt II, s. 639), Corippus'un (*Vicina dona*, L, II, 354 ; *Vicina dies* , L, IV, I) açık ve kesin metnine karşı çıkması ve Justin'in konsüllüğünü MS 567'ye tarihlendirmesi şaşırtıcıdır.

alacaklıları hakları olduğu halde bu ödemeyi bir bağış gibi aldılar. Üç yıldan az süre içerisinde İmparatoriçe Sophia ona öykündü ve daha da ileri gitti. Bir sürü yoksul insanı içerisine batmış oldukları borçların ve tefecilerin batağından kurtardı. Bu tür iyilik mutsuzluğun son noktasına gelmiş aileleri umutlandıran çok değerli bir yardımdı. Ne var ki batakçılarla düzenbazlar hükümdarın iyiliğini kötüye kullanabilirlerdi.[4]

AVARLARIN ELÇİLERİ (566)

Tahta çıkışının yedinci gününde Justin Avarların elçilerini kabul etti. Barbarları saygı ve korku içerisinde şaşkına döndürmek için bu törenin çok gösterişli olmasına çalışıldı. Sarayın iç kapısından başlayan büyük avlularda ve uzun sütunlu kemerlerin altında büyük zırhlı başlıklı ve süslü kalkanlı muhafızlar yer alıyordu. Bunlar bir gün bile savaşmayacaklarından kuşku duymayarak mızraklarını ve baltalarını sergilediler. Komutan durumunda bulunan ve hükümdara eşlik eden subaylar çok zengin giysiler kuşanmışlar, askerî ve sivil tören düzenine göre sıralanmışlardı. Kutsal yerin örtüsü kaldırılınca elçiler Doğu imparatorunun tahtını gördüler. Hükümdar dört sütunun üzerine kurulmuş bir sayvanın altında oturmuştu. Elçiler ilk şaşkınlıklarını atlatınca Bizans Sarayı'nın görkemini hayranlıkla izlediler. Elçilerin şefi Targetius barbarlara özgü serbestlik ve kendini beğenmişlikle söze başladı. Tercüman, kağanlarının (*chagan*) büyüklüğünü överek sözlerine başladı, onun lütfuyla güneydeki krallıkların varlıklarını sürdürdükleri ve muzaffer uyruklarının İskit ülkesinin donmuş ırmaklarını geçtiğini ve sayısız çadırlarının Tuna (Danube) kıyılarını kapladığını söyledi. Justinian büyük harcamalarla ve yıllık ödemelerle bir iyilikbilir hükümdarın dostluğunu kazanmıştı ve Roma'nın düşmanları onu Avarların

4. Theophan., *Chronograph.*, s.205. Cedrenus ve Zonaras'ın tanıklıklarını ileri sürmek, bunların derlemeci oldukları düşünülürse gereksizdir.

dostu olarak saymışlardı. Aynı güdüler onun yeğenini de dikkat ve özene yöneltmeli ve bu örneğe uyarak yenilmez bir halktan barış nimetlerini satın almalıydı. Avarlar savaşta eşsizdiler ve bundan keyifleniyorlardı. İmparatorun yanıtı elçilerin söylevleri kadar kendini beğenmişliği ve güveni yansıtıyordu. Özgüvenini Hristiyanların tanrısından, Roma'nın eski şanından Justinian'ın kazandığı zaferlerden alıyordu. "İmparatorluk," dedi, "insanlarla ve atlarla doludur; sınırlarını koruyacak ve barbarları cezalandıracak büyük sayıda ordulara sahiptir. Siz bize yardım sunuyorsunuz ve bizi savaşta korkutmak istiyorsunuz. Sizin düşmanlığınızdan ve yardımınızdan tiksinti duyuyoruz. Avarları yenenler bizimle müttefik olmayı yalvararak istiyorlar. Kendi önderinden kaçan bir sürgünler halkından mı korkacağız?[5] Dayım sizin yoksulluğunuza ve zavallı yalvarışlarınıza karşı el açıklığı gösterdi. Ben size daha önemli bir hizmette bulunmak istiyorum ve size zayıflığınızı göstereceğim. Huzurumdan çıkınız. Elçilerin yaşamı güvenlik altındadır. Benden bağışlanmanızı istemeye gelirseniz, belki iyiliğimin sonuçlarını alabilirsiniz."[6] Kağan, elçilerinin anlattıkları şeylerden özellikle karakterini ve sahip olduğu kaynaklarını bilmediği Roma imparatorunun kesin tutumundan ürktü. Doğu imparatoruna karşı tehditlerini uygulamaya koymak yerine Frankların buyruğu altına girmiş olan Germanya'nın yabanıl topraklarına yöneldi. İki sonucu kuşkulu savaştan sonra, ordusunun açlığına çare olmak üzere Austrasia[7] kralının ona

5. Corippus, L, III, 390. Hiç kuşku yok ki Avarları yenen Türklerden söz edilmektedir. Ne var ki *scultor* sözcüğü herhangi bir anlam taşımamaktadır. Tek elyazısı Corippus'un eserinin birinci baskısındaydı (1581, apud Plantin) ancak artık bulunmamaktadır. Son yayımcı Romalı Foggini sözcüğün *soldan* alarak düzeltilmesi gerektiğini söylüyor. Ancak Ducange'nin (*Joinville*, Dissert., XVI, s. 238- 240) Türkler ile Perslilerin çok önce kullandıklarına ilişkin olarak ileri sürdüğü tezler zayıf ve belirsizdir. Ben bu sözcüğü Arap ve Chaldea dillerine bağlayan ve Gazne hükümdarı ve Hindistan fatihi Mahmut'a Bağdat halifesince sultanlık tanınan dönem olan 11. yüzyıldan başlatan D'Herbelot'a (*Bibliothèque Orient.*, s. 825) katılmak zorundayım.

6. Bu ilginç söylevde Corippus'un dizelerini (L, III, 251- 401) ve Menander'in mensurunu (*Excerpt. Legation.*, s. 102,103) karşılaştırınız.

7. Austrasian Savaşı için bkz. Menander (*Excerpt. Legat.*, s. 110), Gregory of Tours, (*Hist. Franc.*, L, IV, b. 29) ve Paul the Deacon (*de Gest. Langobard.* L, II, b. 10).

sağladığı tahılları ve hayvanları alarak geri çekilmeye razı oldu. Lombardların kralı Alboin ile ittifakı onlara güven sağlamıştı ve sağlam bir yerleşme ve yorgunluğunu giderecek bir yaşam kazandırmıştı. Yoksa Avarlar bunca boşa çıkmış umutları, kırılmış atılganlıklarıyla Sarmat ülkesinin çöllerinde yok olup bitecekti.

LOMBARD KRALI ALBOIN: CESARETİ, SEVGİSİ VE İNTİKAMI

Alboin babasının komutası altında bulunduğu sırada savaşta bir Gepidæ prensiyle karşı karşıya gelmiş ve mızrağıyla onu öldürmüştü. Bu başarısı karşısında çok etkilenen Lombardlar hep birlikte alkış tutarak savaşın tehlikelerini paylaşmış olan bu genç kahramanın zafer şöleninde hazır bulunmasını babasından istediler. Kararlı Audoin onları şöyle yanıtladı: "Atalarımızın bilge törelerini unutmayınız: Bir prens ne kadar değerli olursa olsun bir yabancı kral elinden silahını almadıkça babasının sofrasına oturamaz." Alboin, ülkesinin törelerine saygıyla baş eğdi. Kırk savaşçı seçti gözüpek olarak Gepidlerin kralı Turisund'un sarayına gitti. Konukseverlik kurallarına uygun olarak kral onu kucakladı ve oğlunu öldürmüş olan Alboin'i kibarca karşıladı. Yemekte Alboin öldürmüş olduğu genç prensin yerinde oturuyordu. Kral Turisund oğlunun kaybından dolayı büyük acıya kapılarak haykırmaktan kendini alamadı: "O yer benim için ne denli değerli, orada oturman ne tiksinç!" Onun acısı Gepidlerin ulusal hıncını alevlendirdi, kralın en küçük oğlu Cunimund şarabın etkisi ve kardeşinin anısıyla ateşlenen yüreğinde öç alma istediğinin uyandığını duydu. Sert bir sesle "Lombardlar, Sarmatya (Sarmatia) ovalarındaki atlar gibidir ve onlar gibi kokarlar," diye bağırdı. Bu sözlerde Lombardların bacaklarına sardıkları beyaz sargılar için kaba bir gönderme vardı. Lombardlardan biri bu sözleri korkusuzca şöyle yanıtladı: "Bu benzetmeye bir şey ekleyebiliriz: bu atların nasıl çifte attığını da bilirsiniz. Asfield ovasına gidip

kardeşinizin kemiklerini arayın. Büyük ihtimalle bulamayacaksınız çünkü aşağılık hayvanlarınkiyle karışmış durumda." Savaşçı Gepidler oturdukları yerden fırladılar, yılmaz Alboin ve kırk arkadaşı da kılıçlarını çekti. Saygın Turisund'un araya girmesiyle ortalık yatıştı. Böylece kendi onurunu ve konuğunun canını kurtarmış oldu. Onur ve ümran verme töreninden sonra acılı bir babanın armağanı olarak oğlunun kana bulanmış silahlarını konuğa takarak onu uğurladı. Alboin muzaffer olarak geri döndü. Lombardlar onun eşsiz değerini kutsarken düşmanın erdemleri için övgüde bulunmaktan kendilerini alamadılar.[8] Olasıdır ki Alboin kısa süre sonra tahta çıkan Cunimund'un kızını yaptığı bu ziyaret sırasında görmüştü. Kızın adı güzelliğine yakışan Rosamond'du; tarihlerde olduğu kadar romanlarda da sevgi öykülerine konu olmuştur. Lombardların kralının (Alboin'in babası artık yaşamıyordu) Clovis'in kız torunuyla evlenmesi gerekiyordu ancak inanç ve politik bağları güzel Rosamond'a sahip olma umudu karşısında geçersiz kaldılar. İnandırma sanatını başarısızlıkla kullanmaya kalkıştı. Sabırsız çabası güç ve hilenin sayesinde amacına erme yolunu açtı. Savaş bu hakaretin bir sonucu olabilirdi, bunu istiyordu da. Ne var ki Roma ordusunun desteklediği Gepidlerin şiddetli saldırısına dayanamayacaklarını Lombardlar açıkça dile getiriyorlardı. Rosamond'la evlenme önerisi şiddetle geri çevrilmişti. İsteğinden vazgeçmek ve Cunimund'un aşağılamalarından kurtulmaya zorlandı.[9]

8. Friuli Diyakozu Paul Warnefrid, *de Gest. Langobard.*, L, I , b. 23, 24. Her ne kadar kabaca belirtilmişse de ulusal görgüye ait çizdiği tablo, Bede'nin ya da Gregory of Tours'unkiler kadar canlı ve aslına uygundur.

9. Bu öykü bir sahtekâr tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Theophylact. Simocat., L, VI, b. 10); ne var ki bu sahtekâr yalanlarını genel ve herkesçe bilinen olaylar üzerinde de kullanmaya kalkışmıştır.

LOMBARDLAR VE AVARLAR GEPİD KRALINI ÖLDÜRÜYOR VE KRALLIĞI YIKIYORLAR (566)

Özel hesaplaşma ve dalaşmalar genel kavgaya dönüşünce öldürücü ya da kesin sonuç getirici nitelikte olmayan saldırılar kısa süreli bir ateşkese dönüştü, bu süre içerisinde yeni bir savaş için hazırlıklar yapıldı. Alboin'in aşkını yatıştırabilmesi için yeterli gücü olmadığından tutkusunu ve öcünü bastırmak için kağandan büyük yardımlar istedi. İleri sürdüğü sebepler barbarların ustalığını ve politikasını da gösterir özellikteydi. Gepidlerin saldırısı Roma İmparatorluğu'yla müttefik olan ve ulusların ortak düşmanı ve kağanın kişisel hasmı olan bir halkı yok etmek amacıyla yapılacaktı. Bu şanlı savaşta Avarlar ile Lombardların birlikte hareket etmesi zaferi kesin kılıyordu ve ödülü kestirilemeyecek denli değerli olacaktı: Tuna, Meriç (Hebrus), İtalya ve Constantinople hiçbir engel olmaksızın yenilmez kollarına maruz kalacaktı. Ama Romalıların kötülüklerini önlemek için tereddüt ederse veya ertelerse Avarları dünyanın öbür ucuna dek kovalayacaktı. Kağan, doğru gibi gözüken bu nedenleri soğukkanlılıkla nefretle dinledi. Lombard elçilerini ordugâhında alıkoydu. Görüşmeleri uzattı ve bu denli büyük bir girişim için hevesinin ve araç gereçlerinin yetersiz olduğunu ileri sürdü. Sonunda bu ittifak için istediği karşılığı açıkladı. Lombardların ellerindeki sürülerin onda birini hemen vermelerini ve alınacak tutsaklarla ganimetlerin eşit biçimde paylaşılmasını istedi. Ayrıca Gepidlerden alınacak toprakların yalnız Avarların malı olması koşulunu da koydu. Tutkularının egemenliği altında bulunan Alboin bu denli ağır koşulları kabullenmekte duraksamadı. Gepidlerin nankörlük ve aşağılıklarını denemiş olan Justin bu iflah olmaz halkı kendi alınyazısına terk etti ve eşitsiz koşullardaki savaşı dışarıdan izleyen dingin bir seyirci oldu. Cunimund umutsuzluk içerisinde kalınca daha aktif ve daha tehlikeli olacaktı. Avarların Gepid topraklarına girdiğini öğrendi. Lombardları yenilgiye uğrattıktan sonra bu yabancıları da kolayca püskürteceği-

ni düşündü. Önce kendisinin ve ailesinin amansız düşmanı üzerine yürüdü. Gepidlerin yılmazlığı onlara onurlu bir ölüme mal oldu. Aralarından en yiğitleri savaş alanında kaldılar. Lombard kralı, Cunimund'un kesik başını ele geçirdi. Kinini gidermek ya da barbar törelerine göre davranmak için bu kafatasını bir kadeh biçimine soktu.[10] Bu zaferden sonra artık müttefiklerin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Aralarındaki anlaşma hükümlerini doğrulukla uyguladılar.[11] Yeni bir İskit kolonisi Wallachia (Eflak), Moldova, Transilvanya ve Macaristan'ın Tuna dışındaki kısımları, hiçbir direnişle karşılaşmadan yeni bir İskit kolonisi tarafından işgal edildi ve Dacia'daki kağanların saltanatı 230 yıldan çok sürdü. Gepid ulusu ortadan yitip gitti. Avarların eline düşen olan tutsaklarla köleler, cesur düşmanlarına saygı duyan, yüce gönüllü Lombardların eline düşmüş olanlar kadar şanslı değillerdi. Ganimetler Lombardların ordugâhına getirildiğinde onların ağır ve beceriksiz hesap yöntemiyle ölçülüp biçilmesi zor olmuştu. Adil Rosamond muzaffer âşığının haklarını kabul etmeye ikna edildi ya da zorlandı ve Cunimund'un kızı karşı konulmaz cazibesinin sebep olduğu aptallıkları affetti.

ALBOIN İTALYA'NIN FETHİNE GİRİŞİYOR (567)

Güçlü bir krallığın yıkılması Alboin'i ünlü kıldı. Charlemagne zamanında Tötonca (*Teutonic language*) konuşan Bavyeralılar (*Bavarians*), Saksonlar ve öbür oymaklar Lombard kralının kahramanca erdemlerini, kıymetini, yüce gönüllüğünü ve zenginliğini anımsatan balatlar söylüyorlardı.[12] Fakat Alboin'in hırsı henüz

10. Strabo'nun Pliny'nin ve Ammianus Marcellinus'un görüşlerine göre bu, İskit oymaklarında ortak bir gelenekti (Muratori, *Scriptores Rer. Italic.*, c. I, s. 424). Kuzey Amerika'daki kafa derilerinin yüzülmesi de değer ve zafer simgesiydi. Lombardlar iki yüzyıldan çok zaman Cunimund'un kafatasını sakladılar. Paul, Dük Ratchis'in büyük bir törenle kupayı sergilediği kişiler arasındaydı (L, II, b. 28).

11. Paul, L, I, b. 27; Menander, (içinde) *Excerpt Legat.*, s. 110, 111.

12. "Ut hactenus etiam tam apud Bajoariorum gentem, quam et Saxonum sed et alios ejusdem linguæ homines… in eorum carminibus celebretur." (Paul, L, I, b. 27). MS

tatmin olmamıştı, Gepidæ'nin fatihi gözlerini Tuna'dan Po ve Tiber'in daha zengin kısımlarına çevirdi. On beş yıl önce Narses'in müttefikleri İtalya'nın güzel iklimli topraklarını görmüşlerdi. Dağları, ırmakları ve büyük yolları belleklerinde yaşıyorlardı. Başarılarının dalga dalga yayılan haberleri, belki de elde ettiği ganimetler yeni neslin hevesini dürtüklüyordu. Alboin'in kıymeti ve etkinli sözleri onların hevesini kızıştırdı. Rivayete göre duygularını daha da güçlendirmek için büyük bir şölen sırasında en güzel ve en tatlı meyveler sunarak, bunların yalnız ve kendiliğinden o ülkenin bahçelerinde yetiştiğine onları inandırdı. Savaş sancağını açınca Germanya'nın ve İskitlerin atılgan gençleri kitleler halinde gelip Alboin'in ordusuna katıldılar. Nazik ülkesinin güçlü kuvvetli köylüleri ve Pannonia'lılar yeniden barbar geleneklerine döndüler. Gepidlerden, Bulgarlardan, Sarmatlardan ve Bavyeralılardan kimi insanlar İtalya'nın çeşitli ülkelerinde buluşabilirlerdi.[13] Saksonlar Lombardların eski müttefikleriydi, karılarının ve çocuklarının izlediği savaşçılar da Alboin'in çağrısını kabul ettiler. Bunların yiğitliği onun zaferler kazanmasına yardımcı oldu. Orduyu oluşturan birliklerde hangi milletten kaç kişinin olup olmadığı kolayca anlaşılacak gibi değildi. Her biri kendi dinî törenini serbestçe yerine getiriyordu. Lombardların kralı Arian sapkınlığında yetişmişti. Katoliklere kralın din değiştirmesi için kiliselerde açık açık kendi ibadetlerini yapmaları için izin verirlerken daha dikbaşlı barbarlar ise babalarının tanrılarına bir keçiyi ya da belki bir tutsağı kurban ediyorlardı.[14] Lombardlar ile müttefik-

799'da öldü (Muratori, [içinde] *Præfat.*, c. I, s. 397). Kimilerinin Tacitus zamanına ait olduğunu söylediği bu Cermen şarkıları (*de Moribus Germ.*, b. 2) Charlemagne'ın emriyle derlendi ve yazılı hale getirildi. "Barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur scripsit memoriæque mandavit." (Eginhard, [içinde] *Vit. Carol. Magn.*, b. 29, s. 130, 131). Goldast'ın övdüğü şiirler (Animadvers. ad Eginhard, s. 207) yeni ve rezil bir romans görünümündedir.

13. Paul (L, II, b. 6, 26) başka uluslardan söz ediyor. Muratori (*Antichità Italiane*, c. I, dissert., I, s. 4) Modena'ya üç mil uzaklıktaki Bavyeralıların köyünü keşfetti.

14. Romalı Gregory (*Dialog.*, L, III, b. 27,28; [içinde] Baron., *Annal. Eccles.* AD *579*, No. 10) onların da keçiye taptıklarını sanıyor. Tanrı ile kurbanın aynı olduğu bir din biliyorum.

leri bir yabanıl kahramanın tüm erdemlerini ve tüm kusurlarını kişiliğinde toplamış olan bir şefe bağlanmış bulunuyorlardı. Alboin'in uyanıklığıyla yapılacak sefer için çok büyük savunma ve saldırı silah stoku yapılmıştı. Lombardların taşıyabildikleri bütün değerli varlıkları da orduyu izliyordu. Kendi istekleriyle sürgüne çıktıklarından topraklarını gönül hoşluğuyla Avarlara bıraktılar ancak bazı koşulları vardı: İtalya savaşında yenik düşerlerse geri dönüp eski topraklarına kavuşacaklardı.

NARSES'İN HOŞNUTSUZLUĞU VE ÖLÜMÜ

Narses Lombardların düşmanı olsaydı belki de başarı gösteremeyeceklerdi. Bu Romalı komutanın Gotlara karşı zaferinde yanında yer almışlardı ve şimdi Alboin ordusuyla gelen eski çok korktukları ve hayranlık duydukları bir düşmana karşı istemeyerek savaşacaklardı. Ne var ki Bizans Sarayı'nın zayıflığı barbarların tasarılarına yardımcı oldu ve bu da imparatorun bir zamanlar uyruklarının şikâyetlerini dinlediği İtalya'nın yıkımına yol açacaktı. Cimrilik ve açgözlülük Narses'in erdemlerini kirletiyordu. İtalya'yı yönettiği on beş yıl boyunca altın ve gümüş olarak bir bireye uygun düşebilecek servetin çok üzerinde bir hazine meydana getirmişti. Onun yönetimi halk için kıyıcı ya da en azından nefret uyandırıcıydı ve bu genel hoşnutsuzluk Roma'nın temsilcileri tarafından açıkça ifade edildi. Justinian döneminden önce Gotlar zamanındaki tutsaklığın bir Yunan hadımın zorbalığından daha dayanılır olduğunu cesaretle dile getirdiler. Bu zorbanın görevden alınması için hemen harekete geçilmemesi halinde kendi mutluluklarını yeni bir efendi seçmekte arayacaklarını sözlerine eklediler. Belisarius'tan sonra kısa zamanda başarıya ulaşan kıskançlık ve kara çalma ayaklanmadan korkmasını sağladı. Yeni vali (*exarch*) Longinus, İtalya fatihinin yerini almak için atandı ve geri çağrısının temel nedenleri İmparatoriçe Sophia'nın onur kırıcı fermanında ortaya çıktı: "Silahlarla uğraşma

işini erkeklere bıraksın ve kadınlarla ilgili işlerin tekrar haremağasının sorumluluğuna verilmesi gerektiği saraydaki genç kızların arasındaki ona uygun olan yerine dönsün." Bu fermana karşılık olarak "İmparatoriçeyi iplik gibi öyle bir döndüreceğim ki kolay kolay çözemeyecek!" şeklindeki sözün, kahramandan zorla alınan öfke ve bilinçli erdemin cevabı olduğu söylenir. Bizans Sarayı'nda bir tutsak ve kurban gibi kalmaktansa çağdaşlarıyla düşünce alışverişinde bulunabileceği Napoli'ye çekildi. Hükümdarın ve halkın nankörlüğünü cezalandırmak için Lombardları kışkırttı.[15] Ne var ki halkın tutkuları öfkeli olduğu kadar değişken de olduğundan Romalılar muzaffer generallerinin değerini anımsamakta ya da onun öfkesinden korkmakta gecikmediler. Papanın aracılığını istediler, o da Napoli'ye giderek Narses'le görüştü ve Romalıların pişmanlığını kendisine iletti. Narses kibirli ve üst perdeden konuşma tutumunu değiştirdi ve Capitol'de oturmaya razı oldu. Her ne kadar iyice yaşlandıysa da[16] ölmesi yine de vakitsizdi çünkü dehası tek başına hayatının son ve ölümcül hatasını onarabilirdi. Bir komplo hareketinin gerçekliği ya da dedikodusu İtalyanları savaştan uzaklaştırdı ve birbirinden ayırdı. Askerler komutanlarının gözden düşmesine kızmışlar ve yitmesine üzülmüşlerdi. Yeni valilerini (exarch) tanımıyorlardı. Longinus da ordunun ve eyaletin durumunu bilmiyordu. Geçen yıl salgın hastalıklar ve açlık İtalya'yı büyük sıkıntılara uğratmıştı. Halk hoşnut değildi ve doğal kötülükleri yöneticilerinin gaddarlıklarından ileri geldiğine inanıyordu.[17]

---

15. Diyakozun (L, II, b. 5) Narses'e yaptığı suçlamalar asılsız olabilir ancak en iyi eleştirmenler kardinalin (Baron., *Annal. Eccles. AD 567*, No. 8-12) yayımladığı zayıf savunmayı reddetmektedirler: Pagi (c. II, s. 639, 640), Muratori (*Annali d'Italia*, c. V, s. 160, 163), Horatius Blancus (*Script. Rerum Italic.*, c. I, s. 427, 428) ve Philip Argelatus (*Sigon. Opera*, c. II, s. 11, 12). Justin'in (Corippus, L, III, 221) taç giyme töreninde bulunmuş olan Narses'in ise aynı adı taşıyan başka biri olduğundan kuşku yoktur.

16. Paul (L, II, b. 2), Anastas. [(içinde) *Vit. Johan*, III, s.43] ve Agnellus [*Liber Pontifical. Raven.*, (içinde) *Script. Rer. Italicarum*, c. II, kısım 1, s. 114-124] Narses'in ölümünden söz ediyorlar. Ancak ben Agnellus gibi, Narses'in doksan beş yaşına kadar hayatta kaldığına inanamıyorum. Zaferler kazandığı sırada seksen yaşında olması mümkün müdür?

17. Paul the Deacon ilk kitabının son bölümünde ve ikinci kitabının ilk yedi bölümünde

LOMBARDLAR İTALYA'NIN BÜYÜK BÖLÜMÜNÜ FETHEDİYORLAR (568-570)

Güvenliğinin temeli ne olursa olsun, Alboin karşısında bir Roma ordusu bulmayacağını tahmin ediyordu ve bu umudunda aldanmamıştı. Julian Alplerinin doğusuna geldiği zaman sonradan Lombardy adı verilen o verimli ovalara açgözlülükle ve küçümseyerek baktı. Dağ geçitlerini korumak için yeni zaman coğrafyasının Friuli adını verdiği Forum Julii'ye sadık bir komutan ile seçkin bir birlik yerleştirdi. Pavia güçlerine karşı serüvenlere girişmek istemesi ve ve Trevisanların yalvarışlarına kulak verdi. Bu kalabalığı izleyerek ve ağır eşya ve gereçler yüzünden gecikerek Verona kentini ve sarayını ele geçirdi. Pannonia'dan ayrılışından altı ay sonra kendini toparlamakta olan Milano'yu bütün ordusuyla istila etti. O gelmeden önce korkusu ortalığa yayılıyordu. Ayak bastığı kentleri ıssız buluyor ve derin sessizlikler içerisinde ilerliyordu. Korkak İtalyanlar karşısına çıkmayı bir kez bile denemeden onu yenilmez olarak görüyorlardı. Korku içerisinde göllerin ortalarına, kayalık ve bataklıklara dahi yanlarına ne alabilirlerse onunla kaçıp sığınmaya çalışıyorlardı, böylece köleliklerinin vakit ve saatini bir süre ertelemiş oluyorlardı. Aquileia Patriği Paulinus kutsal ve dünyevi hazinelerini Grado Adası'na[18] taşıdı. Halefleri yeni ve büyük çalkantılarla durmadan şişen yeni Venedik Cumhuriyeti'nce kabul edildiler. Honoratus, Aziz Ambrose'un yerini tutuyordu. Kendisine önerilen inançsız teslimden sıyrılmasını bildi. Milan'ın din adamları ve soyluları ile başpiskopos, Alboin'in gaddarlığı yüzünden Cenova'nın daha az erişilebilir surlarına sığındı. Halkın morali deniz

İtalya'nın ele geçirilmesine ilişkin Narses'in ve Lombardların niyetlerini anlatıyor.

18. Grado Adası'nın adı bu taşınmadan sonra Yeni Aquileia oldu (*Chron. Venet.*, s. 3). Grado patriği cumhuriyetin birinci yurttaşı olmakta gecikmedi. (s. 9 vd.) Makamı Venedik'e ancak 1450'de taşındı. Şimdilerde şan ve onurlarla yüklüdür. Ne var ki kilisenin dehası devletinkine boyun eğdi ve Katolik yönetimi sıkıştıkça Presbiteryen haline geldi. Thomassin, *Discipline de l'Eglise,* c. 1, s. 156, 157, 161-165; Amelot de la Houssaye, *Gouvernement de Vénise*, c. I, s. 256-261.

kıyısında olmaları kendilerine yiyecek gelebilme olanağı, yardım alma ve kaçabilme umudu yüzünden çöküntüye uğramamıştı. Trentine tepelerinden Ravenna ve Roma kapılarına dek Lombardlar hiç savaş vermeden ve hiçbir kuşatmaya gerek kalmadan İtalya'nın iç topraklarını ele geçirdiler. Halkın baş eğmesi barbarı yasal hükümdar niteliği takınmak durumunda bıraktı. Karşı koyacak güçte olmayan vali (*exarch*) İmparator Justin'e eyaletlerinin ve kentlerinin çabuk ve geri getirilemez biçimde yitişini bildirmekten başka yapacak şeyi olmadığını gördü.[19] Gotların özenle tahkim ettikleri şehir işgalcinin ilerlemesini durdurdu. Lombardlara bağlı birlikler İtalya'nın geri kalan bölümlerini ele geçirdiler. Kralın ordugâhı Ticinum ya da Pavia'nın batı kapısı önünde üç yıldan çok durakladı. Uygar bir düşmanın kazandığı bu değerlilik barbarın öfkesini doğuracaktı. Alboin yaşlı, kadın, erkek ve saygınlık ayrımı yapmadan katliam için ant içti. Sonunda açlık bu kanlı istemin eyleme dönüşmesine olanak sağladı, ne var ki Pavia kapısından geçerken atının ayağı sürçtü ve ciddi şekilde yaralandı. Acıma, belki de iyi yüreklilik duyguları beraberindekileri harekete geçirerek bu olayın tanrısal öfkenin bir işareti olarak yorumlanmasını sağladı. Alboin durakladı ve yumuşadı. Kılıcını yeniden kınına soktu, dinlenmek üzere Theodoric'in sarayına geldi ve titreşerek bekleyen halka, itaat ederlerse yaşayacaklarını duyurdu. Kuşatmanın uzaması dolayısıyla gurur duyan bu kentten hoşnut kalan Lombard kralı, Milano'nun eski ihtişamını küçümsedi ve Pavia birkaç kuşak boyunca İtalya krallığının başkenti oldu.[20]

---

19. Paul, İtalya'yı o zamanlar içerdiği on sekiz bölgeye göre betimliyor (L, II, b. 14-24) Benedictin rahip ve Pavia krallık profesörü Beretti'nin *Dissertatio Chorographica de Italiâ Medii Ævi'si* faydalı bir kaynaktır.

20. Bkz. İtalya'nın fethi üzerine Paul tarafından toplanmış orijinal bilgi ve belgeler (L, II, b. 7-10, 12, 14, 25, 26, 27), Sigonius'un etkili anlatımı (c. II, *de Regno Italiæ*, L, I, s. 13-19) ve Muratori'nin hassas ve özenli incelemesi (*Annali d'Italia,* c. V, s. 164-180).

ALBOİN KARISI TARAFINDAN ÖLDÜRÜLÜYOR (28 HAZİRAN 573)

Alboin'in saltanatı parlak ve kısa süreli oldu. Yeni fetihler tasarlayamadan önce kral bizzat ailesinden gelen hıyanet neticesinde, karısı tarafından öldürüldü. Barbarlar için inşa edilmemiş, Verona yakınlarındaki bir sarayda arkadaşlarıyla içki âlemi yapıyordu. Kralın kibri ve boş bulunması içgüdünün olağan ölçüsünü aşmak için cazip görünüyordu. Rhætian veya Falernian şarabından sayısız kadeh içtikten sonra kadehlerin en soylusu ve en değerli olanını, Cunimund'un kafatasını istedi. Masada hazır bulunan Lombard komutanları bu zafer kupasını görünce sevinç çığlıkları attılar. Merhametsiz fatih, "Yeniden doldurun, ağzına kadar doldurun!" diye bağırdı. Sonra da "Bunu kraliçeye götürün, babasıyla birlikte neşelenmesi için benim rica ettiğimi söyleyin," dedi. Acıdan ve öfkeden boğulacak hale gelen Rosamond şu yanıtı verebildi: "Efendimin buyruğu yerine getirilsin." Kupayı dudaklarına değdirirken kalbinin derinlerinden bu hakareti Alboin'in kanıyla temizlemek için ant içti. Kadın olarak o zamana dek katil olmamışsa bu, öldürülenin kızı olduğundandı. Kininde yatışmaz ve sevgisinde kararsız olan İtalya kraliçesi uyruklarından biriyle ilişki yaşıyordu. Kralın armasını taşıyan Helmichis kraliçenin zevk ve eğlencesine olduğu kadar öç alma gizine de ortak olmuştu. Bağlılık ve minnet duyguları nedeniyle hükümdarını öldürme tasarısına eskisi gibi karşı çıkamıyordu. Kendisinden istenen cinayet ve içerisine atılacağı tehlikeyi hatırlayınca titriyor ve savaş alanında çok zaman yanında bulunduğu bu savaşçının eşsiz gücünü ve gözüpekliğini korkuyla anımsıyordu. Yalvara yalvara kendisine bir yardımcı verilmesini sağladı. Bu durum Lombardların ordusunda gözüpek olanların başında gelenlerden biriydi. Yiğit Peredeus'a teklif edildiyse de ondan bu öldürmeyle ilgili bu sırrı saklama sözünden gayri bir şey elde edilemedi. Rosamond'un kullandığı baştan çıkarma yöntemi onurdan ve aşktan duyulan nefretin hangi yüzsüzlüklere dek gi-

dilebileceğini göstermektedir. Peredeus'un sevdiği kadınlardan birinin yerini aldı, birtakım bahanelerle akla yakın bir biçimde onun Lombard kraliçesinin kolları arasından ayrılarak odadan çıktığını ve Alboin ile onun ölümlerinin bu günün sonunda gerçekleşmiş olacağını ona söyledi. Bu durumda Rosamond'un kurbanı olacağına onun suç ortağı olmayı yeğ buldu.[21] Kraliçe elverişli bir zamanı bekliyordu ve nihayet o anı yakaladı. Âdeta şarap fıçısına dönmüş olan kral masadan kalktı ve öğleden sonraları alışık olduğu gibi uyumaya gitti. Hükümdarın sağlığı ve dinlenmesiyle meşgul oluyormuş gibi görünen kötü niyetli karısı saray kapılarının kapatılmasını ve askerlerin uzaklaştırılmasını buyurdu. Hizmet görenleri geri gönderdi. Alboin'i türlü sevgi ve okşamalarla uyuttuktan sonra odanın kapısını açtı ve suç ortaklarını verdikleri sözü üzülerek de olsa hemen yerine getirmeleri için çağırdı. İlk saldırıda savaşçı kral yatağından sıçradı. Kılıcını çekmek istedi ama Rosamond kılıcı zincirle kınına bağlayarak önlemini daha önceden almıştı. Kral eline geçirdiği bir tabureyle katillerin kılıcına karşı kendini savunmaya girişti. Cunimund'un kızı onun yere serilmesine güldü. Alboin'i saray merdivenlerinin altına gömdüler. Ölümünden çok sonraki Lombard kuşakları müzaffer şeflerinin mezarını ve anısını saygınlığa kavuşturdular.

ROSAMOND'UN KAÇIŞI VE ÖLÜMÜ

Tutkulu Rosamond aşkının şanıyla saltanat sürmeyi tasarlıyordu. Verona kenti ve sarayı onun iktidarından çok korkuyordu. Soydaşları olan ve ona bağlılık duyan bir bölük Gepid aldığı öçten dolayı onu alkışlıyor ve kraliçelerine yardımcı olma isteklerini bildiriyorlardı. Ne var ki büyük acının ilk anlarında

21. Okuyucu, Herodot'un ilk kitabında anlaşılır bir şekilde anlatılan Candaules'in karısını ve cinayetini hatırlayacaktır. Gyges'in seçimi "αἱρέεται αὐτὸς περιεῖναι" Peredeus'un mazereti olabilir. Korkunç bir düşüncenin böylesine yumuşak bir şekilde inşası, antik çağın en iyi yazarları tarafından taklit edilmiştir (Grævius, ad Ciceron. Orat. pro Milone, b. 10).

ve karışıklık sırasında kaçışan Lombard ileri gelenleri kendilerini toplamaya ve güçlerini toparlamaya başlıyorlardı. Ulus ise bu alçak kadının emrine girmek şöyle dursun Rosamond ile kralı bizzat öldürenlerin cezalandırılması için bağırıp çağırıyorlardı. Kraliçe ülkesinin düşmanına sığındı. Valinin ilgilenen bakışları tüm dünyanın lanetine uğrayacak bu ağır suçlu kadına destek sağlamış oldu. Kızıyla birlikte Adige'ye ve Po'ya geçti. Kızı Lombard tahtının vârisiydi. İki âşığı, kendisine bağlı Gepidler ve Verona Sarayı'ndan kaçırdığı ganimetler de yanındaydı. Bir Yunan gemisi onları Ravenna'daki küçük limana getirdi. Longinus, Alboin'in dul karısının çekiciliğine ve zenginliğine kapıldı. Bu kadının içerisinde bulunduğu durum ve davranışları her türlü umara başvurmasına olanak sağlıyordu. Bu nedenle Roma İmparatorluğu gerilemekte olmasına karşın krallara eşit tutulan valisinin isteklerini gidermeye kalkışmada kusur etmedi, kıskanç bir âşığın yaşamını bu valiye kurban etti ve Helmichis banyodan çıkarken metresinin elinden alıp içtiği zehirli şurupla öldü. Şurubun tadı, çok çabuk etkisi ve Rosamond'un karakterini bilmesi zehrin damarlarından aktığını ona anımsattı. Hançerini Rosamond'un gırtlağına dayayarak kadehteki geri kalan şurubu içmeye onu zorladı ve birkaç dakika içerisinde son soluğunu verdi. Herhalde bu sırada kraliçenin amaçladığı sonucu alamadan can vereceğini düşünerek sevinmiş olmalıydı. Alboin'in ve Rosamond'un kızı Lombardların çok değerli ganimetleriyle birlikte Constantinople'a gitmek üzere gemiye bindirildi. Peredeus'un şaşılası gücü imparatorluk sarayının eğlencesi ve kısa süre sonra da korku sebebi haline geldi. Körlüğü ve öcü daha sonra, tıpkı olmasa da Samson'un serüvenlerini anımsatmıştır.

LOMBARD KRALI CLEPHO (AĞUSTOS 573)

Pavia meclisinin serbest seçimleriyle Alboin'in en soylu generallerinden biri olan Clepho krallığa yükseltildi. Ne var ki on

sekiz ay geçmeden Lombardların tahtını ikinci bir cinayet kirletti. Clepho hizmetkârlarından birisi tarafından öldürüldü. Oğlu Autharis'in yaşı küçük olduğu için on yıldan uzun bir saltanat boşluğu oldu ve otuz zorbanın oluşturduğu bir aristokrasi İtalya'yı böldü ve baskı altına aldı.[22]

İMPARATOR JUSTIN'İN ZAYIFLIĞI

Justinian'ın yeğeni tahta çıkarken yeni bir mutluluk ve şan döneminin başlayacağını söylemişti. İkinci Justin'in döneminde dışarıdan bakınca utanç, içerideyse yoksulluk göze çarpıyordu.[23] Ve bunlar onun saltanatının göstergesi olmuşlardı. Batı bölümünde İtalya'yı yitirdi. Afrika'nın yakılıp yıkıldığını gördü ve Perslerin ilerlemesini hiç durduramadı. Başkentte ve eyaletlerde haksızlık kol geziyordu. Zenginler servetlerinden dolayı korkuyor, fakirler güvenliklerini düşünüyorlardı. Yüksek kademedeki görevliler genellikle bilgisiz ya da ahlaki olarak bozuk kişilerdi. Bunca kötülüğe karşı zaman zaman getirilmek istenen iyileştirmeler keyfî ve şiddetli nitelikte oluyor ve taç artık halkın yakınmalarını susturabilen bir yasa koyucunun ve fatihin başında durmuyordu. Bir tarihçi o zamanlardaki kötülükleri hükümdarlarına yükleyen düşünceyi bir önyargı olarak benimseyebilir. Yine de Justin'in duygularının saf ve yardımsever olduğu, akli melekelerini, ayaklarını kullanmaktan kendisini yoksun bırakan hastalığı olmalıydı. İmparatorluk asasını onurla taşıyabilecekti. Bu nedenle ne halkın yakınmalarından ne de yönetimindeki yolsuzluklardan haberi oldu. Kendi yetersizliğini ve güçsüzlüğünü çok geç görerek tahtından vazgeçti ve birtakım değerli halefin seçiminde iyiyi kötüden ayırma ve gönül yüceliği

22. Bkz. Paul'un yazdığı *History*, L, II, b. 28-32. Agnellus, *Liber Pontificalis*, in *Script. Rer. Ital.*, c. II, s. 124. Muratori, kronolojiler üzerine yazılmış tüm rehberlerin en güvenilirini hazırlamıştır.

23. Genç Justin'in saltanat dönemini anlatan özgün yazarlar için bkz. Evagrius, *Hist. Eccles.*, L, V, b. 1-12; Theophanes, in *Chronograph*, s. 204-210; Zonaras, c. II, L, XIV, s. 70-72; Cedrenus, in *Compend*, s. 388-392.

belirtileri bile gösterdi. İmparatoriçe Sophia'dan dünyaya gelen tek oğlu küçük yaşta ölmüştü. Kızları Arabia önceleri saray baş kâhyası, sonra da İtalya orduları komutanlığı yapmış ve evlenmeden evlat edinme haklarını onaylatmak için boş yere çabalamış olan Baduarius ile evlendirildi.[24] Uzun süreden beri imparatorluğun keyfini süren Justin, kardeşlerinin ve umutlarının rakipleri olan kuzenlerini kıskanç bir gözle görmüştü. Erguvanı onlara bırakarak minnet kazanacağını sanmıyor, bunu bir iyilik gibi değil de eski duruma getirme gibi alacaklarına inanıyordu. Kendine rakip olanlardan birini sürgüne göndermiş, sonra da öldürtmüştü. İmparator bir başkasına da o kadar ağır suçlamalarda bulunmuştu ki bu yeğenin hıncından korkuyordu. Bu aile düşmanlığı, aile içerisinde değil dışarısında ve cumhuriyet içerisinde bir halef arama gibi yüce bir düşünceyi doğurdu ve kurnaz Sophia, hükümdarın muhafız kuvveti komutanı Tiberius'u salık verdi.[25] Bu erdemli subayı bulup seçmekle gururlanıyordu. Tiberius'un Cæsar ya da Augustus olarak tahta çıkışı sarayın revaklı bölümünde patriğin ve senato üyelerinin hazır bulunduğu bir törenle yapıldı. Justin, azalmış olan gücünü toparlamaya çalıştı. Söylevinin tanrısal esinle meydana geldiğine inanan halkın bu düşüncesi o zaman ki insanların ne gibi bir ruh hali içerisinde bulunduğunu da gösterdi. [26] "Hüküm-

24. "Dispositorque novus sacræ Baduarius aulæ.
Successor soceri mox factus Cura palati."
–Corippus.
Baduarius, Justinian soyundan olanlar ve o soyla akraba olanlar arasında sayılmıştır. Venedikli soylu bir aile (Casa *Badoero*), dokuzuncu yüzyıldan başlayarak cumhuriyete kiliseler yaptı ve dükler yetiştirdi. Soy kütüğü doğruysa Avrupa'da bu kadar eski ve ünlü kral yetişmiş değildir. Ducange, *Fam. Byzantin.*, s. 99; Amelot de la Houssaye, *Gouvernement de Vénise*, c. II, s. 555.

25. Hükümdarlara tahta çıkmadan önce yapılan övgüler çok temiz ve çok gösterişlidir. Corippus, Tiberius'u tahta çıktığı sırada övmüştü (L, I, s. 212-222). Bununla birlikte bir Afrikalı sürgün bir muhafız alayı yüzbaşısına bile dalkavukluk yapabilirdi.

26. Evagrius (L, IV, b. 13) Justin'in ministre'lerini kınamasını da ekliyor. Bu söylevi Tiberius'un Cæsar sanını aldığı törende söylemiş olduğunu sanıyoruz. Gerçek bir kınamadan çok ifadelerinin kapalılığıyla Theophanes ve kimi başkaları bunun Tiberius tarafından Augustus unvanını aldığı zaman söylendiğini bildiriyorlar ki bu da Justin'in ölümünden hemen önce demektir.

darlık gücümün imlerini görüyorsunuz," dedi imparator. "Onları benim elimden değil ama Tanrı'nın elinden alacaksınız. Siz onları onurlandırınız ki onlar da sizi onurlandırsınlar. Anneniz kraliçeyi sayınız. Düne değin onun hizmetindeydiniz, bugün onun oğlu oldunuz. İnsanların kanını dökmekten zevk almayınız, çalmaktan sakınınız. Benim üzerime halkın nefretini çekmiş olan davranışlara girişmeyiniz. Öncülüğünüze öykünmeyerek onun deneyiminden yararlanınız. İnsan olarak günahkârım, öyle ki günahımdan dolayı bu dünyada bile cezalandırılmaya başlandım. Ne var ki bu hizmetkârlar (ministre'lerini göstererek) benim güvenimi kötüye kullandılar, tutkularımı daha da körüklediler, onlar da benimle birlikte İsa'nın mahkemesi önüne çıkacaklardır. Tacın parıltısı gözlerimi kamaştırdı: alçak gönüllü ve akıllı olunuz. Ne olduğunuzu unutmayınız ve üzerine hep düşününüz. Köleleriniz ve çocuklarınız gözünüzün önündedir. Gücü elinize alırken bir baba sevgisini de birlikte edinin. Halkınızı da kendinizi sevdiğiniz gibi sevin. Ordunun disiplinini sevecenlikle sağlayın. Zenginlerin varlığını koruyun, yoksulların fakirliğini giderin."[27] Toplantıda bulunanlardan çıt çıkmıyordu, imparatorun öğütlerini gözyaşları içerisinde alkışladılar ve pişmanlıklarından etkilendiler. Tiberius diz çökerek tacı aldı ve yeni hükümdar şu sözleri söyledi: "Razı olursanız yaşayacağım, siz buyurursanız ölmem gerekecektir. Benim ihmal ettiğim ya da unuttuğum şeyi cennetin ve dünyanın Tanrı'sı size esinlesin."

JUSTIN'İN ÖLÜMÜ (5 EKİM 578)

Justin yaşamının son dört yılını dingin bir kapalılık içerisinde geçirdi. Vicdanı, yerine getiremediği görevlerinin anısıyla artık acı duymaz olmuştu. Seçimi, Tiberius'un evlat gibi saygısı ve minnetiyle doğruluğunu haklı çıkarmıştı.

27. Theophylact Simocatta (L, III, b. 11) Justin'in konuşmasını dil ve retorik düzeltmeleri yapmadan olduğu gibi gelecek kuşaklara aktardığını bildiriyor. Bu havai sofist istese de buna benzer bir söylevi zaten yapacak durumda değildi.

II. TIBERIUS'UN SALTANATI (26 EYLÜL 578-14 AĞUSTOS 582)

Tiberius uzun boylu ve yakışıklıydı. Erdemlerinden başka[28] yüzünün güzel olması belki de Sophia'nın iyilik yapmasına sebep olmuştu. Ve yine sanılabilir ki Justin'in dul kalacak eşi onunla evlenmeyi ve onun saltanatı sırasında da saygınlığını ve makamını sürdürmeyi düşünmüştü. Ne var ki bu tutkulu genç adam bu konuda ona umut vermiş olsa bile, niyetlerini sakladıysa da sözünü yerine getirmesini sağlayacak durumda değildi. Hipodromdan yükselen sesle yeni bir imparatoriçe istiyordu. Tiberius'un çok yıl önce ve yasal biçimde evlenmiş olduğu Anastasia kraliçe olarak duyuruldu. Yeni imparator, Sophia'nın acısını dindirecek her şeyi yaptı. İmparatoriçe adını sürdürdü, görkemli bir saraya ve eve sahip olmayı sürmüş olması manevi evladının sevgisini gösteren simgelerdi. Önemli durumlarda velinimetinin karısına danışmaya gidiyordu. Ne var ki Sophia'nın tutkusu bu göstermelik tutumdan hoşlanmadı. İmparatorun saygıyla kullandığı anne sözü onu hoşlanmaktan çok öfkelendiriyor ve hakarete uğramış gibi duygulara kapılıyordu. Saraylara özgü bir gülümseyişle Tiberius'un saygı ve güven gösterilerini kabul ederken bir yandan da eski düşmanlarıyla işbirliği yapıyor ve Germanus'un oğlu Justinian'ı öcünün aracı olarak kullanıyordu. İmparator ailesinin kendini beğenmişliği bir yabancının tahta çıkmış olmasını içine sindiremiyordu. Germanus'un delikanlı oğlu halkın sevgisini kazanmıştı ve bu sevgiye de yakışırdı. Justin'in ölümünden sonra meydana gelen gruplaşmalarda onun adı dile getirilmişti ve o sırada altmış bin sterlinlik bir hazineyle başını ortaya koyduğu için gösterdiği bu uysallık, suçluluğunun, hiç değilse korkusunun bir belgesi olarak kabul edildi. Justinian, imparatorun bağışlamasını elde etmiş Doğu ordusu komutanlığına atanmıştı. Pers kralı onun önünden kaçtı,

28. Bkz. Tiberius'un karakteri ve saltanatı üzerine, Evagrius (L, V , b. 13), Theophylact (L, III, b. 12, vd.), Theophanes (in *Chron*., s. 210-213), Zonaras (c. II, L, XIV, s. 72), Cedrenus (s. 392), Paul Warnefrid (*de Gestis Langobard*, L, III, b. 11, 12). Forum Julii diyakozu kimi ilginç ve özgün olayları biliyor görünmektedir.

ordusuna alkış tutanlar kendisini erguvana layık olarak nitelendirdiler. Kurnaz koruyucusu Sophia, Tiberius'un sıradan bir vatandaş gibi kırsal yaşamı seçtiği bağbozumu zamanını kolladıysa da hükümdar Constantinople'a döndü ve hazırlanan komplo hareketini bastırdı. Kocası yüzünden Sophia'ya verilmiş olan onurlar ve saygınlıklar geri alındı, buyruğundaki görevliler ve halayıklardan yoksun bırakıldı, mektup yazması yasaklandı ve imparatora bağlı bir nöbetçinin gözetimine konuldu. Çok yetkin olan İmparator Tiberius'un gözünde Justinian'ın hizmetleri onun suçunu daha da ağırlaştırmadı. İmparator kendisine üstünkörü birtakım kınamalarda bulunduktan sonra onun hıyanetini ve nankörlüğünü bağışladı ve karşılıklı olarak her ikisi de taht üzerinde ikili bir bağlaşıklık kurmak istediklerini anladılar. O sıralarda ortaya yayılan bir masala göre bir melek saray mensubu düşmanlarının tümünü yeneceğini imparatora haber vermişti. Ne var ki Tiberius daha çok kalbinin suçsuzluğuna ve yüceliğine kulak veriyordu.

Erdemleri

Sevilmeyen Tiberius, adına çok sevilen Constantine takma adını da ekletti ve Amtoninus'ların tüm erdemlerine öykündü. Çok sayıda imparatorun kusurlarını ya da zavallılıklarını anlatmış olduktan sonra insanlığa, hak bilirliği, ılımlılığı ve ruhsal gücüyle kendini göstermiş olan bir hükümdar üzerinde kısaca durmak iyi olacaktır. Sarayda sevilen, kilisede mihrap önünde diz çöken, adalet işlerinde yan tutmayan, Pers savaşında –generallerce kazanılsa da– galip gelen bu imparator anılmaya değer. Kendilerine çok iyi bakılan kalabalık tutsakları Romalı asker ve subaylardan satın alarak bir Hristiyan kahramanın sevecenliğiyle ülkelerine geri göndermesi zaferinin en şanlı ganimetini oluşturmuştu. Uyruklarının kıymeti ya da mutsuzluğu onun hep yardımda bulunmasına sebep oluyordu. Saygınlığına göre hesapladığı yardımları genellikle onların isteğinden çok oluyordu. Kamu varlığının emanetçisi için tehlikeli olabilecek bu davranışlar, gözyaşları içinde alınan vergi-

lerle oluşmuş servetinin aşağılık niteliğine bakarak bir adalet ve insanlık dengesi yaratmak istemesinden ileri geliyordu. Doğal bir afete maruz kalan ya da savaş zararlarından etkilenmiş olanlar için hemen vergi ödemelerini durduruyor ya da vergi yükümlülüğünü tamamen kaldırıyordu. Devlet görevlilerinin önerdiği ve gelirleri on katına dek artıracak vergi sistemlerini sert biçimde geri çeviriyordu. Onun yasaları ileriki kuşaklarca övgüyle ve hüzünle anılmıştır. Constantinople'da imparatorun yeni bir hazine bulduğuna inanılıyordu. Soylu bir ekonomi, yararsız ya da fazladan giderler onun hazinesini oluşturuyordu. Doğu İmparatorluğu'nun uyrukları, bu yurtsever hükümdar, Tanrı'nın bu dünyaya yaptığı en güzel bağış sürekli olarak kalabilseydi mutluluğa erişebileceklerdi. Ama Justin'in ölümünden sonraki dördüncü yıldan başlayarak kendisine yapıldığı gibi tacı yurttaşlarından en değerlisine verecek zamanı güçbela bulan Tiberius ölümcül bir hastalığa yakalandı. Halkın içinden Maurice'i seçti. Kendisi için olduğu kadar erguvan için de iyi bir karardı bu. Ölüm döşeğindeyken çağırdığı patrik ve senato üyelerinin önünde kızını ve imparatorluğu Maurice'e verdi. Kestör (*quaestor*) aracılığıyla birtakım öğütlerde bulundu. Son umudunun oğlunun ve halefinin erdemleriyle anısının onurla yükseltilmesi olduğunu belirtti. Ölümü günlük korkuları gibi genel bir acıma çemberiyle çevrili kaldı. Yeni saltanatın başladığı sırada en içtenlikli acıyı duyan insanların gözleri ve alkışları kısa sürede parlamaya başlayan yeni yıldıza doğru yöneldi.

MAURICE'İN SALTANATI (13 AĞUSTOS 582-27 KASIM 602)

Maurice'in ailesi eski Romalılar soyundandı.[29] Babasıyla annesi Kapadokya'daki Arabissus'ta oturuyorlardı. Augustus olan

29. Çok gariptir ki Paul (L, III, b. 15) onu ilk örnek imparator olarak gösteriyor, "primus ex Græcorum genere in Imperio constitutus." Gerçekten de selefleri Avrupa'nın Latin eyaletlerinde doğmuşlardı. Belki Paul'un metnindekini "in Græcorum Imperio" olarak okumak gerekir. Bu da anlamı prensten çok imparatora çekebilecektir.

oğullarını ve yücelişini çok az görüp paylaşmışlardı. Maurice gençliğini ordu hizmetinde geçirmişti. Tiberius'un kurduğu on iki bin kişilik karma bir lejyonun komutanı olmuş, Pers savaşında cesareti ve idaresiyle dikkatleri üzerine toplamıştı. Constantinople'a döndüğünde imparatorluğun yükselmesi kıymetinin ödülü olmuştu. Tahta çıktığında kırk üç yaşındaydı yirmi yıldan çok süreyle Doğu ve kendi üzerinde egemen oldu.[30] Aklından vahşi demokrasinin tutkularını ve kargaşasını atarak (Evagrius'un ilginç ifadesine göre) mükemmel bir akıl ve erdem aristokrasisi kurdu. Bununla birlikte bir uyruğun tanıklığı, yaptığı övgülerin hükümdarın kulağına dek gitmeyeceğini söylemesine karşın kuşkular uyandırmıştır.[31] Kimi yanılgıları da çok temiz erdemleri olan öncekine göre onu daha aşağı düşürmüştür. Soğuk ve sıkıntılı tutumu kibir ve gururuna verilebilir. Adaleti her zaman zulümden, merhameti zayıflıktan muaf değildi. Sert ekonomik kararları onun cimrilikle kınanmasına yol açıyordu. Ne var ki mutlak bir hükümdarın akılcı istekleri halkın mutluluğuna yönelik olmalıdır. Maurice kararlarını uygulamak üzere gerekli sağduyuyu ve gözüpekliğe sahipti, onun yönetimi de Tiberius'un ilkeleri ve örnekleriyle yürütüldü. Yunanların ödlekliği kral görevleri ile komutan görevlerini birbirinden kesinlikle ayırmıştı, kendi değerliliğiyle tahta çıkmış olan bir asker orduların başında çok seyrek olarak görünüyor ya da hiç görünmüyordu. Bununla birlikte İmparator Maurice Pers kralını yeniden tahta oturtmayı başardı. Vekilleri Tuna Avarlarına karşı savaş verdilerse de başarıları belirsiz kalınca İtalya eyaletlerinin tiksinç ve bitkin durumuna göz attı.

30. Bkz. Maurice'in karakteri ve saltanatı üzerine Evagrius'un beşinci ve altıncı kitapları, özellikle L, VI, b. 1; Theophylact Simocatta'nın gereğinden uzun ve şişirme sekiz ciltlik tarihi; Theophanes, s. 213 vd.; Zonaras, c. II, L, XIV, s. 73; Cedrenus, s. 394.

31. "Αὐτοκράτωρ ὄντως γενόμενος τὴν μὲν ὀχλοκράτειαν τῶν παθῶν ἐκ τῆς οἰκείας ἐξενηλάτησε ψυχῆς, ἀριστοκράτειαν δὲ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λογισμοῖς καταστησάμενος." Evagrius, tarihini Maurice'in tahta çıkışının on ikinci yılında yazdı, çok akıllıca boşboğazlık yaptı, nitekim imparator onun bu yazdıklarını ödüllendirdi (L, VI, b. 24).

İTALYA'NIN SIKINTILI DURUMU

İtalya sürekli olarak acıklı durumunu imparatorlara sunuyordu. Onları zayıflığının aşağılık isteklerine yardıma zorluyordu. Roma'nın saygınlığı can çekişiyordu ve artık yakınmaları için gerekli enerji ve özgürlüğü de bulunmuyordu. İtalya şöyle demek istiyordu: "Bizi Lombardların kılıcından kurtaracak durumda değilsiniz, hiç değilse açlığın kötülüklerinden kurtarın." Tiberius bütün bu sitemleri affetti ve sıkıntılarını hafifletmeye çalıştı. Mısır'dan Tyber Irmağı'na kadar buğday getirildi. Roma halkı Camillus yerine Aziz Peter'den yardım dileyerek kalelerine saldıran barbarları püskürttü. Ne var ki bu yardımları geçici oldu, halbuki tehlike sürekli ve baskılıydı. Kilise ve senato eski zenginliklerinin kalıntılarından oluşan üç bin altın pound tutarında para topladılar. Patrician Pamphronius bu parayı ve kentin yakınmalarını Bizans tahtının önüne sermek üzere geldi. Pers savaşı sarayın ve Doğu güçlerinin dikkatini üzerinde topluyordu. Ne var ki Tiberius'un hak tanırlığı bu üç bin altın poundun Roma'nın savunması için kullanılmasını sağladı. Pamphronius'u geri gönderirken ona kendisine verebileceği en iyi aklın Lombardlı şefleri kışkırtmak ya da yardımı Fransa krallarından almak olduğunu bildirdi. Bu zayıf çareye karşın İtalya'nın sıkıntısı sürdü. Roma yeniden kuşatıldı ve yalın bir Spoleto dükünün komuta ettiği birlikler Classe dış kalesini yağmalayarak ellerine geçirdiler. Burası Ravenna'dan üç mil uzaklıktaydı. Maurice papazlardan ve senatörlerden oluşan ikinci bir temsilci kurulunu kabul etti. Roma pontiff'i mektuplarında dinin yüklediği görevleri ağır sözlerle dile getiriyor ve gönderdiği Diyakoz Gregory'nin Tanrı ve insanlar adına konuşma izni olduğunu bildiriyordu. İmparator selefinin önlemlerini daha da başarılı olarak benimsedi. Romalıların derdini anlamak ve desteklemek için çok sayıda barbar şefi belirlendi. Bunlardan biri yumuşak yaradılışlıydı ve Roma'ya bağlıydı, valilerin (*exarchs*) hizmetinde çalışmış ve ölmüştü. Alp Dağlarındaki geçitler Franklara teslim edilmişti. Papa dinsizlere

karşı hiç korkuya kapılmaksızın antlarından cayabileceklerini söyleyerek onları kışkırttı. Elli bin altın tutarında bir armağan İtalya'yı ele geçirmesi için Clovis'in torunun oğlu Childebert'e yetti. Ne var ki bir altın pound ağırlığındaki Bizans parasından birkaçını görüp hayran kaldığından, Austrasia kralı, verilecek altınlara bunlardan da karıştırılması koşulunu ileri sürdü. Lombard dükleri sık sık yaptıkları akınlarla Galya'nın güçlü halkını kızdırmışlardı. Karşılılık göreceklerini anlayınca bağımsızlıklarından vazgeçtiler, zaten bu zayıflıklarının ve düzensizliğin kaynağıydı. Birlik gizlilik ve güçlük gibi avantajları sağlayan monarşi yönetimini oybirliğiyle tanıdılar ve yetkin bir savaşçı olarak ün kazanmış Clepho'nun oğlu Autharis'in buyruğuna girdiler.

LOMBARD KRALI AUTHARIS (584-590)

Yeni krallarının sancağı altında toplanmış olan İtalya galipleri birbiri ardınca üç istilaya karşı çıktılar. Bunlardan birincisi Childebert tarafından yönetilmişti. Childebert Alpleri geçen Merovingia hükümdarlarının sonuncusuydu. İlki Frankların ve Almanların haince kıskançlıklarıyla yenilmişti. İkincisi ise monarşilerinin kuruluşundan bu yana sürdürdüklerinden daha fazla kayıp ve onursuzlukla kanlı bir savaşta yenildi. Öç alma duygularıyla tutuşmuş halde iki katı kuvvetle üçüncü kez geldiler. Autharis bu öfke selinin önünde geriledi. Lombardların birlikleri ve hazineleri Alplerle Apeninler arasındaki kale duvarlarıyla çevrili kentlere dağıtıldı. Yorğunluğa ve beklemelere oranla tehlikelerden daha az etkilenen bir ulus yirmi komutanının öngörüsüzlüğünden yakınmaya başladı. İtalya'nın yakıcı güneşi başka iklimlere alışık bu insanlara ağır geldi ve kısa sürede bu yüzden ve açlıktan sıkıntı baş gösterdi. Ülkeyi baştanbaşa fethetmek için yetersiz olan kuvvetler yağma için yeterliydi. Korkuya kapılan yerli halk hangisinin düşman kimin kurtarıcı olduğunu ayırt edemiyordu. Merovingia kralının birlikleriyle imparatorluk

birliklerinin Milano dolaylarında birleşme olanakları bulunsaydı belki Lombardların tahtı yıkılacaktı. Franklar işaret olarak bir köyün alevler içinde yanmasını altı gün beklediler Yunanlar da Modena ve Parma'nın kendilerine kaldığına sevinmişlerdi ama Galyalıların çekilip gitmesinden sonra bu kentler yeniden onlardan alındı. Sonuçta kazanan Autharis İtalya üzerinde bütün haklarını kullandı. Rhætian Alplerinin eteğindeki Comum Gölü'ndeki adayı aldı, oraya gömmüş olduğu hazineleri çıkardı. Calabria'nın ilerisinde deniz kıyısındaki Rhegium[32] yakınında bir sütunu mızrağıyla göstererek, bu eski sınırların bundan böyle kendi krallığının sınır taşı olacağını bildirdi.[33]

RAVENNA VİLAYETİ (*EXARCHATE*)

Lombard Krallığı ile Ravenna vilayeti iki yüzyıl süren bir dönemde İtalya'yı eşit olmayan bir şekilde bölüştüler. Constantine'in kıskançlığı yüzünden ayrılmış bulunan makam ve kuruluşlar Justinian'ın hoşgörüsü ile yeniden birleşmişti ve Bizans'ta saltanat süren hükümdarın kullandığı sivil, askerî ve dinsel otoriteyi Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra on sekiz vali de birbiri ardından kullanmışlardı. Onların yargı alanına girmiş olan ülke Aziz Peter'in mülkiyeti altında oluşundan beri bugünkü Romagna'yı, Ferrara ve Commachio[34] bataklıklarını ya da

32. Antik coğrafya Messina fenerinin en dar bölümünde bulunan Rhegium kentinden yüz *stadia* uzaklıktaki Columna Rhegina'dan çok sık söz ederler. Cluver., *Ital. Antiq.*, c. II, s. 1295; Lucas Holsten, *Annotat. ad Cluver.*, s. 301; Wesseling, *Itinerar.*, s. 106.

33. Yunan tarihçiler İtalya savaşları üzerine çok az ışık tutmuşlardır (Menander, [içinde] *Excerpt. Legat.*, s. 124-126; *Theophylact*, L, III, b. 4). Latinler daha çok tatmin edicidirler, özellikle Paul Warnefrid (L, III, b.13-34), Secundus'un ve Gregory of Tours'un tarihlerini okumuştur. Baronius papaların vs. birkaç mektubunu veriyor ve Pagi ile Muratori'nin doğru kronolojisinde saptanmış dönemler bulunuyor.

34. Papalık savunucuları Zacagni ve Fontanini, Commachio bataklıklarını haklı olarak valiliğin (*exarchate*) bir bölümü saymaktadırlar. Ne var ki tutkuya kapılarak buna Modena, Reggio, Parma ve Placentia'yi katmak istemişlerdir; böylece zaten pek açık olmayan ve kuşkulu bir coğrafya sorununu daha da içinden çıkılmaz hale sokmuşlardır. Muratori de Este'lerin hizmetkârı niteliğiyle tarafgirlikten ve kehanette bulunmaktan kendini ala-

vadilerini, Rimini'den Ancona'ya dek beş deniz kentini ve Adriyatik Denizi'yle Apenin Dağları arasındaki öbür iç kentlerden beşini kapsıyordu. Düşman topraklarıyla Ravenna Sarayı'ndan ayrı kalmış olan Roma, Venedik ve Napoli kentleri barış sırasında olduğu kadar savaşta da valinin (*exarch*) üstünlüğünü tanıyorlardı. Görünüşe göre Roma Dukalığı kuruluşundan sonraki ilk dört yüzyıl içerisinde Tuscan, Sabine ve Latin fetihlerini içeriyor ve sınırları sahil boyunca Civita Vecciha'dan Terracina'ya ve Tyber Irmağı'nı izleyerek Ameria ve Narni'den Ostia limanına kadar uzanıyordu. Grado'dan Chiozza'ya dek yayılan çok sayıda ada yeni doğan Venedik hâkimiyetini oluşturuyordu. Ne var ki denizin ortasında yeni bir başkentin yükseldiğini güçsüz bir öfke ile görmekte olan Lombardlar bu cumhuriyetin karada sahip olduğu kentleri yıktılar. Napoli dukalarının gücü köy ve komşu adaları düşmanlarca ele geçirilen Capua toprakları ve Roma kolonisi Amalphi[35] ile kuşatılmıştı. Amalphi'nin yetenekli yurttaşları bulunmasıyla tüm dünya yüzeyini bize açmışlardır. Sardinya, Korsika ve Sicilya adaları imparatorluğa bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Sonra ki Calabria'nın ele geçirilmesi Autharis'in sınırlarını Rhegium'dan Consentia kıstağına dek itmişti. Sardunya'nın vahşi dağlıları atalarından gelen özgürlüğü ve dinlerini sürdürüyorlardı. Sicilya çiftçileri ise verimli topraklarının tutsağı durumuna düşmüşlerdi. Roma valilerinin demir asası altında inliyor, belki de hadım olan bir Yunan, Capitol'ün örenlerine saygısızca saldırı da bulunuyordu. Napoli kısa sürede kendi düklerini atama ayrıcalığı kazandı.[36] Ticaret Amalphi'ye bağımsızlık getirdi ve Venedik'in imparatorlara duyduğu sevgi sonunda eşit haklara dayanan bir ittifakla daha da ileri götürüldü. Valilik İtalya haritası üzerinde çok az yer kapsamaktaydı. Ama zenginlikler sanayi ve nüfus oraya kaçıp geliyordu. İmparatorluğun en sadık

---

mamıştır.

35. Bkz. Brenckman, *Dissert. Ima de Republica Amalphitana*, s. 1-42, ad calcem *Hist. Pandect. Florent.*

36. Gregor. Magn. L, III, epist. 23, 25, 26, 27.

ve değerli uyrukları barbarların boyunduruğundan kaçmışlardı. Ravenna'nın bu yeni hemşehrileri bu kentin çeşitli semtlerinde Pavia'nın Verona'nın Milano'nun ve Padua'nın havasını yaşatıyorlardı.

LOMBARDLAR

İtalya'nın geri kalan bölümü Lombardların elinde bulunuyordu. Hükümdarın bulunduğu Pavia'dan başlayan krallık toprakları doğuda, kuzeyde ve batıda Avarların Bavyeralıların, Austrasia ve Burgundy Franklarının sınırlarına dek uzanıyordu. Bugün Venedik Cumhuriyeti denen tüm topraklar Terra Firma, Tyrol, Milano, Piedmont, Toscana büyük dukalığı ve Modena tarafından temsil ediliyordu. Kilise devletinin Perugia'dan Adriyatik Denizi'ne dek olan çok büyük bölümü Lombardlarındı. Beneventum dükleriyle prensleri de monarşiden sonra yaşamlarını sürdürdüler ve Lombardların adını ölümsüzleştirdiler. Capua'dan Tarentum'a bugünkü Napoli Krallığı'nın büyük bölümüne beş yüzyıldan çok zaman süresince hükmettiler.[37]

Lombardların Dili ve Töreleri

Fetih yoluyla ele geçirilen bir ülkede meydana gelen dil değişiklikleri yenenlerle yenilenlerin oranları üzerinde izlenebilen en yetkin göstergedir. Bu kurala göre İtalya'da Lombardlar ile İspanya'daki Vizigotlar Franklara ya da Burgundian'lara oranla daha az sayıdaydılar. Galya'daki fatihler yerlerini, Britanya dilini hemen baştanbaşa yıkan Saksonlar ile Angle'lerin çoğunluğuna bırakmaları gereklidir. Ulusların birbirine karışması yavaş yavaş

37. İtalya'nın durumunu Beretti'nin yetkin bilimsel araştırmasına göre betimledim. Giannone (*Istoria Civile*, c. I, s. 374-387), Napoli Krallığı coğrafyasında bilgin Camillo Pellegrini'yi izlemiştir. Gerçek Calabria'nın tam anlamıyla yitirilmesiyle kibirli Yunanlar, Calabria yerine aşağılık bir isim verdiler ve Bruttium demeye başladılar. Görünüşe göre bu değişiklik Charlemagne'ın saltanatından önce meydana gelmiştir (Eginard, s. 75).

bugünkü İtalya'yı meydana getirmiştir. Fiillerin ve çekimlerin incelikli kullanımında barbarların ayırt etme yetisi pek az olduğundan zamanla onların da tanım ve yardımcı fiiller kullanması gerekmiştir. Oldukça çok sayıda yeni düşünce Töton terimleriyle dile getirilmişse de teknik dil ile konuşma dili Latin kökenli olarak kalmıştır.[38] Kırsal lehçeyi İtalya'nın eski lehçesiyle kentsel kesimlerin lehçelerini yeteri ölçüde tanımış olsaydık belki de Romalı yazarların klasik dilinden atılmış birçok sözcüğün kökenine dek inecektik. Kalabalık bir ordu küçük bir ulusa benzer. Lombardların gücü, bağımlı durumda kalmaktan hoşlanmayan 20 bin Sakson'un cesur ve tehlikeli serüvenlere girişip kendi yurtlarına dönmelerinden sonra birdenbire azalmıştı.[39] Alboin'in ordugâhı çok geniş bir alana yayılmıştı. Ne var ki bir ordugâh ne kadar büyük olursa olsun yine de bir kentin içerisine rahatça girebilirdi. Onu oluşturan savaşçılar ne kadar geniş bir alana yayılmış olsalar da ülkenin her noktasına ulaşamazlardı. Alboin Alplerden indiği zaman yeğenini Friuli dükü yaptı ve eyaletle halkın komutasını ona verdi. Ancak akıllı Gisulf bu tehlikeli görevi Lombard soyluları arasından bir asker ve uyruk kolonisi oluşturmak üzere yeterli sayıda aile[40] seçmesi koşuluyla kabul edeceğini bildirmişti. Fetih işi sürdürüldükçe Brescia ya da Bergamo, Pavia ya da Torino, Spoleto ya da Benevente düklerine aynı olanak tanınmadı. Ne var ki bunlardan her biri ve çalışma arkadaşları kendi yargı çevrelerinde savaşta onun sancağı altına girmiş ve barış zamanında da onu yargılamasına bağlı olan yurttaşlarından bir grup kurmuşlardı. Bu bağlılık özgürce yapılıyor ve kıvanç verici sayılıyordu. Bu bağlılıktan vazgeçmeleri halinde aileleriyle

38. Maffei (*Verona Illustrata,* kısım I, s. 310-321) ve Muratori (*Antichità Italiane*, c. II, Dissert. XXXII, XXXIII, s. 71-365) Latin dilinin savlarını desteklediler; birincisi büyük bir coşkuyla, ikincisi ılımlı olarak. Bu tartışmada karşılıklı olarak bilgilerini, yaratıcılıklarını ve doğru düşüncelerini ortaya serdiler.

39. Paul, *de Gest. Langobard.*, L, III, b. 5, 6, 7.

40. Paul, L, II, b. 9. Bu ailelere ya da bu kuşaklara Lombard yasalarında bulunan Tötonca Faras adını veriyor. Mütevazı diyakoz kendi ırkının soyluluğuna karşı duyarsız değildi. Bkz. L, IV, b. 39.

birlikte başka bir dükün yargılama alanına geçebiliyorlardı. Ne var ki krallığın dışına çıkmaları halinde askerden kaçmış sayılıyor ve ölüm cezasına çarptırılıyorlardı.[41] İlk fatihlerden sonraki kuşaklar çıkarları ve onurları bakımından savunmak zorunda oldukları bu topraklara derin kökler salarak bağlanmışlardı. Bir Lombard, kralının ve dükünün askeri olarak dünyaya geliyordu. Ulusun sivil toplulukları savaş zamanı bayraklarını çekiyorlar ve düzenli ordu niteliğini kazanıyorlardı. Fethedilmiş eyaletler bu orduya her türlü yardımda bulunuyordu. Alboin'in ölümünden sonra haksızlık ve yağmacılık toprakların dağıtımında egemen oldu. Çok büyük sayıda İtalyan zengini boğularak öldürüldü ya da sürüldü. Öbürleri de haraç ödeyen yabancılar gibi bölüşüldü, onlara konukseverlik adı altında toprak üzerinden elde ettikleri gelirlerin üçte birini Lombardlara ödemeleri zorunlu kılındı. Yetmiş yıldan az zamanda mülkiyetler üzerinde çok daha yalın ve daha sağlıklı bir aylık ödeme düzeni benimsendi.[42] Gücünü kötüye kullanan Lombard, Romalı mal sahibini soyuyor ve toprağından kovuyordu. Ya da üretimlerin üçte birini geri almak için daha hakkaniyetli bir işlemle topraklardan belirli bir bölümünü bırakıyordu. Bu yabancı efendiler zamanında buğdaylar, şarap ve zeytinler tarım işlerinde daha az etkin ve daha az bilgili köleler ve yerli insanlarca ekilip yetiştiriliyordu. Barbarların tembelliği kırsal yaşantının gevşek çalışma temposuna daha uygun düşüyordu. Venetia'nın zengin topraklarında bir zamanlar bu eyaleti ünlü kılan at cinsini yeniden canlandırıp daha da iyileştirdiler.[43] İtalyanlar yeni bir sığır ve manda[44] türünün yaygın-

41. Rotharis yasalarının 3. ile 177.'sini karşılaştırınız.

42. Paul, L, II, b. 31,32; MS 643'te yayımlanan Rotharis yasaları ürünlerin üçte biriyle ilgili vergiye ilişkin bir im taşımıyor. Ne var ki İtalya'nın koşulları ve Lombardların töreleriyle ilgili birçok ilginç ayrıntıyı sunuyor.

43. Dionysius of Syracuse'un haraları ve çoğu olimpik oyunlarındaki galibiyetleri Yunanlar arasında Venedik atlarının ününü yaymıştı. Ne var ki bunların soyları Strabo (L, V, s. 325) zamanında artık tükenmişti. Gisulf amcasından "generosarum equarum greges" öğrenmişti (Paul, L, II, b. 9). Lombardlar daha sonra oraya yabanıl atları (caballi silvatici) tanıtmışlardı (Paul, L, IV, b. 11).

44. "Tunc (MS 596) primum *bubali* in Italiam delati Italiæ populis miracula fuere." Paul

laştığını şaşarak gördüler. Lombardy'nin halktan boşaltılması ve ormanların çoğalması avlanma eğlencesi için çok büyük olanaklar sağladı.[45] Yunanlar ve Romalılar efendilerinin buyruğunu dinleyen ve onun sesine alışkın kuşlar yetiştirme sanatını bilmiyorlardı.[46] İskandinavya'da ve İskitler ülkesinde evcilleştirmeye çok kolayca yatkın şahinler yetişiyordu.[47] Bu ülkelerin halkları hep atlı olduklarından ve tarlalarda vakit geçirdiklerinden bunları yetiştiriyor ve işe alıştırıyorlardı. Atalarımızın bu favori eğlencesi, Barbarlar tarafından Roma eyaletlerine tanıtıldı ve İtalya yasaları, asil bir Lombardın elinde eşit saygınlık ve öneme sahip kılıç ve şahinlere saygılıydı.[48]

Kıyafetler ve Evlilikler

İklimin ve örneğin etkisi o denli derin oldu ki dördüncü kuşa-

---

Warnefrid, L, IV, b. 11) Afrika ve Hint kökenli oldukları sanılan mandalar Avrupa'da bilinmemektedir. Yalnız İtalya'da bunlar bol sayıda vardır ve çok yararlı hayvanlardır. Eskiler bu hayvanlarla ilgili olarak hiçbir düşünceye sahip değillerdi ancak kanıtlanmıştır Aristotle (*Hist. Animal*., L, II, b. 1, s. 58, Paris 1783) bunları Arachosia'nın yabanıl adıyla anmak istemiştir. Bkz. Buffon, *Hist. Naturelle*, c. XI ve eki, c. VI; *Hist. Générale des Voyages,* c. I, s. 7, 481; II, 105; III, 291; IV, 234, 461; V, 193, VI, 491, VIII, 400, X, 666; Pennant, *Quadrupedes*, s. 24; *Dictionnaire d'Hist. Naturelle*, Valmont de Bomare, c. II, s. 74. Bununla birlikte adi bir yanlışlığa kapılan Paul'un eski Germanya'nın yabanıl boğasına *bubalus* adını verdiğine işaret etmeden geçemeyeceğim.

45. Muratori'nin yirmi birinci bilimsel araştırmasına bakınız.

46. Cehaletleri, avcılık sanatları ve hayvanların tarihi ile uğraşanların sessizliği ile de kanıtlanmıştır Aristotle (*Hist. Animal*., L, IX, b. 36, c. I, s. 586 ve son yayıncısı Camus'nün notları, c. II, s. 314), Pliny (*Hist. Natur*., L, X, b. 10), Ælian (*de Natur. Animal*., L, II, b. 42) ve belki Homeros (*Odyss*., XXII, 302-306), Trakya doğanlarıyla avcıları arasında gizli bir birlik ve ortak avlanma olduğundan şaşkınlıkla söz ediyorlar.

47. Özellikle küçük bir kartal büyüklüğündeki akdoğan için de Buffon'un yaptığı canlı betimlemeye bakınız (*Hist. Naturelle*, c. XVI, s. 239, vd.)

48. Script. Rerum Italicarum, c. I, kısım II, s. 129. Burada söz konusu olan İmparator Lewis the Pious'un on altıncı yasasıdır. Babası Charlemagne'ın avcılarının yanı sıra evinde şahinleri vardı (Mémoires sur l'ancienne Chevalerie, M. de St. Palaye, c. III, s. 175). Rotharis yasaları daha önceki bir dönemde şahinle avlanma sanatından söz etmektedirler. Sidonius Apollinaris bunu, beşinci yüzyılda yaşamış Galyalı Avitus'un yetenekleri arasında sayıyordu (202-207).

ğı oluşturan Lombardlar yabanıl atalarının portrelerine merakla ve korkuyla bakar hale geldiler.[49] Saçlarının arkasını kesiyorlardı ama kabarık saç ve kaşları gözlerine iniyor, bıyıkları ağızlarını örtüyor ve uzun sakalları ulusun adını ve alışkanlıklarını gösteriyordu. Anglosaksonlar gibi geniş, süslü ve çeşitli renklerde şeritli giysiler kullanıyorlardı. Uzun konçlu ayakkabı ve açık sandaletler bacaklarını ve ayaklarını örtüyordu. Barış içindeyken bile sadık kılıçları hep bel kemerlerine asılı duruyordu. Ne var ki bu acayip kostümün ve korku veren davranışlarının altında yumuşaklık ve mertlik vardı. Savaşın öfkesi yatışır yatışmaz fatihin gösterdiği merhamet tutsakları ve uyrukları şaşırtıyordu. Onların kusurlarını öfkeye, bilgisizliğe ve sarhoşluklarına vermek gerekiyordu. Ne toplum törelerine göre yapmacık bağlılıktan ne de yasaların ve eğitimin zorluğundan kaynaklanmayan erdemleri övgüye değer nitelikteydi. Gücüm yetseydi İtalya fatihinin özel yaşantısını betimlemek için konudan ayrılmaktan korkmayacaktım. Yine de Autharis'in şövalyeliği zamanında ruhunu yansıtan bir aşk serüvenini anlatmaktan zevk duyacağım.[50] Evlenmesi gereken Merovingia prensesinin ölmesinden sonra Bavyera kralının kızını istedi. Bavyera Kralı Garribald da İtalya kralıyla ittifaka razı oldu. Görüşmelerin ağır gidişinden sıkılarak sabırsızlanan Autharis gizlice yola çıktı ve elçilerinin ardından Bavyera sarayına vardı. Açık oturumun ortasında tahtın ayak ucuna dek ilerledi ve Kral Garribald'a Lombard elçisinin devlet görevlisi olduğunu ancak kendisinin Autharis'le yakın dostluğu bulunduğunu ve kralın evleneceği prensesle ilgili olarak kendisi-

49. Droctulf'un mezar taşındaki yazı (Paul, I, III, b. 19) yurttaşlarından çoğuna belki de uygulanabilir:
"Terribilis visu facies, sed corda benignus,
Longaque robusto pectore barba fuit."
Bugün de hâlâ Milano'ya on iki mil uzaklıktaki Monza Sarayı'nda, ki bu saray Kraliçe Theudelinda tarafından yaptırılmıştır, eski Lombardların portreleri görülmektedir.
50. Paul (I, III, b. 29, 34), Autharis ile Theudelinda'nın öyküsünü anlatıyor. Bavyera antik döneminin herhangi bir parçası Kont de Buat'ın yorulmak bilmeyen gayretini kışkırtıyor: *Hist. des Peuples de l'Europe*, c. XI, s. 595-635; c. XII, s. 1-53.

ne bilgi götürmekle görevlendirildiğini söyledi. Theudelinda bu önemli sınava girmek üzere babası tarafından çağrıldı. Autharis prensesin karşısında hayranlıktan bir an sessiz kaldı ve İtalya kraliçesini selamlayarak ulusunun geleneklerine uymak üzere yeni uyruklarından ilk karşılaştığına bir dolu kupa ile şarap sunması için yalvardı. Prenses babasının emriyle bu isteği yerine getirdi. Autharis kupayı aldı, şarabı içip geri verirken gizlice onun eline dokundu, sonra da parmaklarını dudağına götürdü. Akşamleyin Theudelinda yabancının densiz davranışını dadısına anlattı. Yaşlı kadın onu yatıştırdı. Bu denli ileri gitmenin ancak kocası olacak kraldan beklenebileceğini yakışıklılığı ve gözüpekliğiyle onun aşkına değer olduğunu söyledi. Elçiler ayrılıp gittiler. İtalya sınırına vardıkları zaman Autharis üzengileri üzerinde ayağa kalkarak savaş baltasını büyük bir güç ve ustalıkla bir ağaca fırlattı. "İşte," dedi şaşırmış olan Bavyeralılara "Lombard kralı attığını böyle vurur." Bir Fransız ordusunun ilerlemesi üzerine Garribald ile kızı müttefiklerinin topraklarına sığınmak zorunda kaldılar ve evlenme töreni Verona Sarayı'nda yapıldı. Autharis bir yıl sonra öldü. Ne var ki Theudelinda'nın erdemleri[51] onu ulusun sevgilisi yaptı ve bu ulus kendi eliyle ona İtalya krallığını ve krallık asasını teslim etti.

Yönetim

Bu ve buna benzer başka olaylar[52] Lombardların hükümdarlarını seçme hakkına sahip olduklarını ve bu tehlikeli ayrıcalığı yozlaştırmayacak denli sağduyularını olduğunu göstermektedir. Kamu gelirleri toprak ürünlerinden ve mahkeme harçlarından

51. Giannone (Istoria Civile di Napoli, c. I, s. 263) hiçbir kaynak göstermeden, hiçbir bahane olmadan tüm gerçeğe aykırı olarak dindar Kraliçe Theudelinda'yı bir katırcının kolları arasında gösteren Boccaccio'nun (**Gio**., III, Novel. 2) küstahlığını haklı olarak çürütüyor.

52. Paul, L, III, b. 16. İtalya Krallığı'nın durumu üzerine Muratori'nin ilk bilimsel araştırmalarına ve Giannone'nin tarihinin birinci cildine başvurulabilir.

oluşuyordu. Bağımsız dükler Autharis'e babasının tahtına çıkma izni verdikleri zaman kendilerinin mülklerinden yarısını saraya bağladılar. Soylular arasındaki en kendini beğenmiş olanlar hükümdarlarının kişiliğine hizmet etmekten onur duyuyorlardı. Kral da uyruklarının bağlılığını geçici olarak aylık ve yardımlarla ödüllendiriyor ve görkemli kiliseler ve manastırlar kurarak savaşın açtığı yaraların kefaretini ödemeye çalışıyordu. Barış zamanında yargıçlık yapmayı sürdürüyor, savaş sırasında ise komutanlığı üstleniyor ve mutlak yasa koruyucu olduğu halde bu yetkisini hiçbir zaman kötüye kullanmıyordu. Ulusal meclisleri Pavia Sarayı'nda ya da belki daha olasılıkla bu kentin yakın kırsal alanlarında topluyordu. Soyluluklarıyla ve saygınlıklarıyla en üst düzeydeki kimseler büyük kurulu oluşturmaktaydı. Ne var ki bu senatonun kararnameleri değer kazanmak ve uygulama gücünü edinmek için Lombardların sadık halkı ve varlıklı ordusunca da onaylanmalıydı.

Hukuk (643 vd.)

İtalya'nın fethinden yaklaşık seksen yıl sonra geleneksel töreleri Töton Latincesiyle yazıldı.[53] Bunlar hükümdarın ve halkın benimsemesiyle onanmış oldu. O tarihte içerisinde bulunulan duruma çok benzer yeni düzenlemeler meydana getirildi. Rotharis'in en akıllı halefleri onun örneğine öykündüler ve farklı barbar kodeksleri arasında Lombardlarınkilerin en az kusurlusu olduğu anlaşıldı.[54] Özgürlüklerin sahibi olmanın verdiği gözüpeklikle bu ham ve aceleci yasa koyucular anayasanın güçlerini dengelemek ya da siyasi yönetimin hassas teorisini tartışmaktan acizdiler. Kralın canına kasteden ya da devletin güvenliğini

53. Lombard yasalarının en doğru baskısı *Scriptores Rerum Italicarum*, c. I, kısım II, s. 1-181'de bulunmaktadır. Bu, en eski el yazmasıyla karşılaştırılmış ve Muratori'nin eleştirili notlarıyla aydınlatılmıştır.

54. Montesquieu, *Esprit des Loix*, L, XXVIII, b. 1: "Les loix des Bourguignons sont assez judicieuses: celles de Rotharis et des autres princes Lombards le sont encore plus."

bozan suçları ölüm ile cezalandırıyorlar, buna karşı uyrukların kişilikleri ile mal varlıklarını korumaya özen gösteriyorlardı. O zamanların garip hukukuna göre cinayet bir tazminat verilerek bağışlanabiliyordu (diyet). Bununla birlikte sıradan bir yurttaşın öldürülmesi karşılığında istenen dokuz yüz altın insan yaşamına verilen önemin bir belgesi olarak gösterilebilir. Daha az ağır olan yaralama, kırma, vurma ya da sözle saldırı kılı kırk yararcasına hesaplanıyordu ve yasa koyucu para karşılığında onurdan ve öç almaktan vazgeçmek gibi kötü bir durumu destekliyordu. Hristiyan olmadan önce ya da Hristiyan olduktan sonra Lombardların bilgisizliği büyücülük suçunu onlara bir mutlak inanç ve genel kin konusu haline getirmişti. Bununla birlikte 17. yüzyıldaki yasa koyucular saçma batıl inançları alaşağı eden ve popüler veya adli zulmün sefil kurbanlarını koruyan Rotharis'in bilge yasalarında görevlerini bulabileceklerdi.[55] Bunun gibi Liutprand'da da bulunduğu yüzyılın ve ülkesininkilerden daha üstün yasama düşünceleri bulunmaktadır. Eski düello geleneğine hoşgörüyle bakıyorsa da onu mahkûm ediyordu.[56] Deneyimlerine göre görüyordu ki mutlu bir şiddet en haklı bir davayı yenebiliyordu. Lombardların yasalarındaki değerlilik ne olursa olsun bu, halkın doğal aklından esinlenerek yapılmıştır ve İtalya piskoposları onların yasama kuruluna sokulmamışlardır. Kralları yetenekli ve erdemli kişilerdi. Tarihlerinde barış, düzen ve yurtiçi huzur dönemleri olmuştur. İtalyanlar Batı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan öbür krallıklardan hiçbirinde Lombardlardaki kadar ılımlı ve haksever bir yönetim görmemişlerdir.[57]

---

55. Bkz. *Leges Rotharis*, No 375, s. 47. Striga bir büyücünün ismi olarak kullanılıyor. Bu sözcüğün kökeni tam anlamıyla klasik döneme aittir (Horat., epod. V, 20; Petron., b. 134). Petronius'un sözleri (quæ striges comederunt nervos tuos?) bu batıl inancın barbarlardan ziyade İtalya'da doğduğunu kanıtlıyor.

56. "Quia incerti sumus de judicio Dei, et multos audivimus per pugnam sine justâ causâ suam causam perdere. Sed propter consuetudinem gentem nostram Langobardorum legem impiam vetare non possumus." Bkz. s. 74, No 65 Liutprand yasaları s. 724'te yayımlanmıştır.

57. Paul Warnefrid'in tarihini, özellikle L, III, b. 16'yı okuyunuz. Baronius, Papa Büyük Gregory'nin hakaretlerinin tersini söyler gibi olan bu olayı kabul etmiyor. Ne var ki Mu-

ROMA'NIN SEFALETİ

Lombardların düşmanca tutumları ve Yunanların zorbalığı altında altıncı yüzyılın sonuna doğru Roma'nın durumu aşağılanmanın son noktasına ulaşmıştı.[58] Constantinople'a aktarılması ve eyaletlerin art arda yitirilmesi kamu zenginliğinin ve bireysel varlıkların kaynağını kurutmuştu. Gölgesinde dünya uluslarının dinlendiği yüce ağaç artık yaprak vermiyor, kuruyan gövdesi de dağılmak üzere bulunuyordu. Zafer haberlerini ve yönetimin buyruklarını getirip götüren ulaklara artık Appian ya da Flaminian yollarında rastlanmıyordu. Çoğu zaman Lombardların yaklaşmakta olmasının kötü etkileri duyuluyor ve bu korku sürüp gidiyordu. Kenti çevreleyen bahçelerinde kaygısız dolaşan bir büyük başkentin sevinç içerisindeki halkı bu kentin uğradığı acıları çeken insanlar durumuna düşmüşlerdi. Evlerinin kapılarını açıp kaparken tir tir titriyorlardı. Köpekler gibi birbirine bağlanmış, deniz ve dağlar ötesi yerlere tutsak olarak götürülen hemşehrilerinin inlemelerini dinliyorlardı. Bu sürekli tehlike durumları kırsal yaşamın keyfini ve çalışmalarını yıkacaktı. Kısa sürede Roma kentinin çevresi çorak topraktan, kirli sulardan ve hastalık getiren havadan oluşan çirkin bir çöl görünümüne büründü. Merak ve tutku artık insanları dünya başkentine çekmiyordu. Rastlantı ya da zorunlulukla bir yabancının adımları oraya ulaşsa bu çok büyük ıssızlığı korkuyla gözlemliyor ve kendi kendine "hani nerede senato, nerede insanlar?" diye soracağı geliyordu. Aşırı ölçüde yağmurlar yağan bir yılda Tyber Irmağı taştı ve yedi tepenin arasındaki düzlüklere büyük seller halinde yayıldı. Durgun kalan sular salgın hastalığa neden oldu. Salgın o denli hızla yayıldı ki Tanrı'nın yardımını yalvarmak için yapılan bir dua ayininde bir saat içerisinde seksen kişi öldü.[59] Evliliğin özendirildiği ve bilgiyle ustalığın destek gördüğü

ratori (*Annali d'Italia*, c. V, s. 217) azizin Arian'cılara ve düşmanlara yüklenen hataları abartmış olabileceğini ima ettiğini varsaymaktadır.

58. Şehrin ve ülkenin sefil durumunu betimleyen Gregory'nin vaazlarını Baronius aktarıyor: Annals., AD 590, No. 16; AD 595, No. 2 vd.

59. Gregory of Tours'un kutsal kalıntıları aramak üzere Roma'ya gönderdiği bir papaz yardımcısı (diyakoz) su taşkınını ve salgın hastalığı betimlemektedir. Becerikli diyakoz

bir toplumda salgın hastalığın ve savaşın neden olduğu kötülük ve kayıplar çabuk onarılır. Ne var ki Romalıların büyük bölümü yoksulluğa ve bekârlığa mahkûm edilmiş durumda olduklarından nüfus azalması gözle görülür biçimde olduğu gibi kalmış ve heyecanlanan kimseler bu durumu dünyanın sonunun yaklaştığına bir işaret saymışlardı.[60] Bununla birlikte insanların sayısı besin maddelerinden çok daha fazlaydı. Sicilya ve Mısır çoğunlukla yoksun kaldıkları yiyecekleri sağlıyorlardı ama tahıl kıtlığının artması bu uzak eyaletlere karşı imparatorun ilgisizliğini de göstermektedir. Roma'nın yapıları da gerilemeyi ve yoksulluğu daha az haber veriyor değildi. Su taşkınları, fırtınalar ve depremler bu yapıları yıkıntıya dönüştürüyordu. En elverişli yerlerde oturup yerleşmeye özen göstermiş olan keşişler eski zamanların anıtsal yapılarının yıkılıp gitmekte olmasına alçakça seviniyorlardı.[61] Papa I. Gregory'nin eski tapınaklara saldırdığı ve heykelleri kırıp parçaladığına genellikle inanılmaktadır. Ayrıca bu barbarın Palatine Kütüphanesini yaktığı, özellikle Livy tarihinin onun mantıksız ve karanlık bağnazlığının hedefi olduğu anlaşılmıştır. Yazıları, eski deha yapıtları için duyduğu yatışmaz düşmanlığı yeterince göstermektedir. Ayrıca dilbilgisi sanatı dersleri veren Latin ozanları inceleyen Jüpiter'le İsa'nın övgüsünü dile getiren ilahileri aynı biçimde okuyan bir piskoposun din dışı bilgisini ağır sözlerle kınamıştı. Ne var ki onun yıkıcı öfkesinin tanıkları bugünkü çağımızda yüzyılların birbiri peşinden Marcellus Tiyatrosu'nu, Barış Tapınağı'nı yıkmışsa da bu kilise diktatörünü bilmeyen ülkelerde Vergilius'un ve Livy'nin yapıtlarını çoğaltarak yayımlayacaktı.[62]

öyküsünü ve ırmağı, peşinde küçük yılanlar bulunan büyük bir ejderha ile süsleyip püslemektedir (Greg. Turon. L, X, b. 1).

60. Gregory of Rome (*Dialog.*, L, II, b. 15) Aziz Benedict'in unutulmaz bir kehanetini iletmektedir. "Roma a Gentilibus non exterminabitur sed tempestatibus, coruscis turbinibus ac terræ motu in semetipsâ marces cet." Bu keramet, tanık olunmuş olaya göre yeniden düzenlenerek tarih âlemine iletilmiştir.

61. "Quia in uno se ore cum Jovis laudibus Christi laudes non capiunt, et quam grave nefandumque sit episcopis canere quod nec laico religioso conveniat, ipse considera." (L, IX, ep. 4). Gregory'nin yazıları, herhangi bir klasik tat veya edebiyattan masum olduğunu kanıtlar.

62. Bayle (*Dictionnaire Critique*, c. II, s. 589, 599. I. Grégoire üzerine çok güzel bir yazı-

HAVARİLERİN MEZARLARI VE KUTSAL KALINTILAR

Omurlarının ve gücünün yeniden doğmasını sağlayan bir yaşam ilkesiyle canlandırılmamış olsaydı Roma da Thebes (Teb), Babil ve Kartaca gibi ortadan silinip gidecekti. Yayılan belli belirsiz bir söylentiye göre biri çadır yapıcısı öbürü balıkçı olan iki Yahudi öğretmen bir zamanlar Nero'nun sirkinde ölüme terk edilmişti. Bu öldürme olayının geçtiği tarihten beş yüzyıl sonra gerçek ya da öyle sanılan kutsal kalıntıları Hristiyan Roma'nın varlığını sürdürme uğuru olarak benimsenip yüceltildi. doğudan ve batıdan gelen hacılar bu havarileri kutsal mezarlarının ayak ucunda secdeye kapanıyorlardı. Sandukaları mucizelerle ve bir terör duygusuyla korunuyordu. İnançlı Katolikler bu kutsal nesnelere yaklaşırken korku duyuyorlardı. Bu azizlere dokunmak cezasız kalmadığı gibi onlara bakmak bile tehlikeliydi. En temiz güdülerle hareket edenler bile hislerinin dinginliğini bozmayı göze aldıklarında birtakım görüntülerle ya da ani ölüm korkusuyla karşı karşıya bulunuyorlardı. Bir imparatoriçenin Romalıların kutsal hazinesi olan Aziz Paul'un başını istemesi büyük bir korkuyla reddedildi. Papa belki de büyük bir gerçeklikle azizin vücuduna yakınlığı nedeniyle kutsallaşan örtü ya da kimi zaman rahatça elde edilebilen kimi zaman da dokunulması olanaksız zincir parçacıklarının mucizevi armağanını paylaştıklarını söylemişti.[63] Bu havarilerin gücü kadar erdemleri de haleflerinin ruhunda canlılıkla yaşatılıyordu.

---

sında anıtsal yapı ve heykellerin yıkılması nedeniyle I. Gregory'yi kınayan Platina'dan söz etmektedir. Ayrıca Palatine Kütüphanesi için Jean of Salisbury'den (de Nugis Curialium, L, II, b.26) ve Livy hakkında da Antoninus of Florence'ten bahsetmektedir. Bu üç tanıktan en eskisi 12. yüzyılda yaşamaktaydı.

63. Gregor., L, III, epist. 24, indict. 12, vd. Aziz Gregory'nin mektupları ve Baronius'un *Yıllıklar*'ının sekizinci cildinde Aziz Paul'un altın kaplama anahtar ya da haç biçimindeki zincir parçalarının Britanya'ya, Galya'ya, İspanya'ya, Constantinople'a ve Mısır'a dağıtılmış olduğu bildirilmektedir. Eğe kullanan çilingir misali pontiff mucizelerini canlandırmanın ya da ortadan kaldırmanın kendi elinde olduğunu anladığından doğruluğuna karşın bununla ilgili batıl inancın azalmasına yol açmış oldu.

BÜYÜK AZİZ GREGORY'NİN KÖKENİ VE MESLEĞİ

Bu adı taşıyanların ilki ve en büyüğü olan Gregory, Maurice'in saltanatı sırasında papalık makamında bulunuyordu.[64] Büyükbabası Felix de papalık tacını giymişti. Piskoposların bekârlıklarını Tanrı'ya adamalarına ilişkin yasa karısının ölümünden sonra yürürlüğe girmiş olmalı. Gregory'nin babası Gordian ve annesi Sylvia senatonun en soylu ailelerindendi ve Roma kilisesinin en dindar kişileri arasında yer alıyorlardı. Kadın hısımları arasında azizeler ve bakireler bulunduğunu söylüyordu. Annesi ve babası ile birlikte yer aldığı resmi, Aziz Andrew Manastırı'nda üç yüzyıldan çok kaldı.[65] Bu resmin çizgileri ve canlı renkleri altıncı yüzyılda da İtalyanların resim sanatını başarıyla yürüttüklerini kanıtlamaktadır. O yüzyılın öncü bilgini gözüyle bakılan Aziz Gregory'nin mektupları, vaazları ve ikili görüşmeleri yine o yüzyıl insanlarının beğenisi ve yazımı üzerine pek olumsuz bir düşünce verebilir.[66] Soyu ve yetenekleri sayesinde kent praefect'liği hizmetine girdi ve bu dünyanın gösterişi ve kibrinden sıyrılma dirayetini gösterdi. Biri Roma'da,[67] altısı Si-

64. Dupin'in (*Bibliothèque Ecclés.*, c. V, s. 103-126) düzenlediği Aziz Gregory'nin mektuplarından başka bu papanın üç yaşam öyküsü de elimizde bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda (*de Triplici Vitâ St. Greg.*. Benedictin edisyonunun dördüncü cildinin önsözü) diyakozlar Paul (s. 1-18) ve John (s. 19-188) tarafından yazılmıştır ve şüpheli de olsa kanıtlar içermektedir. Ne var ki içerisinde sözü edilen olaylar belirsizdir. Üçüncüsü, Benedictin yayımcılarının hazırladığı uzun ve yorucu bir derlemedir (s. 199-305). Baronius'un *Yıllıklar*'ı çok ayrıntılı olmakla birlikte çok taraf tutucu olarak Aziz Gregory'yi anlatmaktadır. Fleury'nin sağduyusu (*Hist. Ecclés.*, c. VIII) onun Roma kilisesiyle ilgili batıl inançlarını yumuşatıyor. Pagi ile Muratori de tarihlerde düzeltmeler yapıyorlar.

65. John the Deacon görmüş olduğu bu resimden söz ediyor (L, IV, s. 83, 84), onun betimlemesi Romalı antikacı Angelo Rocca tarafından aydınlatılmıştır (Greg., *Opera.*, c. IV, s. 312-326). Bu sonuncu yazarın dediğine göre kimi eski Roma kiliselerinde (s. 321-323) yedinci yüzyıl papalarının mozaikleri saklanmaktadır. Bir zamanlar Gregory ailesinin tablosunun bulunduğu duvarlarda bugün dehalarını yarıştıran Guido ile Domenichino'nun şehit Aziz Andrew'u sergilenmektedir.

66. "Disciplinis vero liberalibus, hoc est grammaticâ, rhetoricâ, dialecticâ, ita a puero est institutus, ut, quamvis eo tempore florerent adhuc Romæ studia literarum, tamen nulli in urbe ipsâ secundus putaretur." Paul. Diacon., (içinde) *Vit. S. Gregor.*, b. 2.

67. "Monasterium Gregorianum in ejusdem Beati Gregorii ædibus ad clivum Scauri prope ecclesiam SS. Johannis et Pauli in honorem St. Andreæ." (John in Vit. Greg., L, I, b. 6; Greg., L, VII, epist. 13.) Bu ev ve bu manastır Palatine tepesinin karşısına rastlayan

cilya'da olmak üzere yedi manastırın kuruluşu için varlığını harcadı.[68] Bu dünyada silik ve karanlık bir yaşam geçirip sonsuz âlemde mutlu olmaktan başka bir isteği yoktu. Bununla birlikte ne kadar samimi olursa olsun onun inancı tutkulu ve kurnaz politik görüşlerin uygulama alanı olduğu bu yola kendisini yöneltti. Gregory'nin yetenekleri ve yalnızlığının olanakları onu kilise için sevimli ve yararlı kıldı. Bu kişinin ilk ödevi söz dinlemek olduğundan kendisine verilen buyrukları yerine getirmesi gerekiyordu. Diyakozluk verilince kutsal makamın *nuncio* ya da elçi niteliğiyle Aziz Peter adına, laiklerin kişilerin bile ağır suç işlemeden ve tehlikeyi göze almadan elde edemeyeceği bir bağımsızlık ve saygınlıkla Bizans Sarayı'na yerleşti. Daha sonra ünü daha da artmış bir halde Roma'ya döndü. Kısa da olsa manastırda erdemli zamanlar geçirdikten sonra kilise mensuplarının, senatonun ve halkın oybirliği ile papalık tahtına oturtuldu. Bu şekildeki yükselişine yalnız kendisi karşı çıkıyor ya da öyle görünüyordu. Romalıların seçimini onaylamamasını Maurice'ten yalvararak dilediyse de bu yalvarış onu imparatorun ve halkın gözünde daha da yükselmekten başka bir sonuç doğurmadı. Hükümdarın kesin onayı gelince tüccarlardan kendisini bir sepet içerisine kapayıp Roma kapılarının dışına çıkarmalarını istedi. Denildiğine göre birkaç gün ormanda ve dağlarda gizli kaldıktan sonra göksel bir meşalenin ışığında bulundu.

GREGORY'NİN PAPALIĞI (8 ŞUBAT 590-12 MART 604)

On üç yıl altı ay ve on gün sürmüş olan büyük Gregory'nin papalığı kilisenin en yapıcı dönemlerinden biridir. Erdemleri ve

---

Cælian tepesinin üzerinde bulunuyorlardı. Bugün aynı yerde Camaldoli bulunmaktadır. Aziz Gregorio zafer kazanınca Aziz Andrew küçük bir kiliseye çekilmiştir. Nardini, *Roma Antica*, L, III, b. 6, s. 100; *Descrizzione di Roma*, c. I, s. 442-446.

68. Benedictinler (*Vit. Greg.*, L, I, s. 205-208), Gregory'nin manastırları için kendi tarikatlarının kuralını benimsemiş olduğunu kanıtlamaya uğraşıyorlar. Ne var ki itiraf edildiği gibi olay şüpheli görünüyordu. Bu güçlü kişilerin savları da köksüzdü. Bkz. Butler, *Lives of the Saints*, c. III, s. 145, değerli bir yapıt olan bu kitaptaki sağduyu ve bilgi yazarın olmakla birlikte içerisinde rastlanan batıl inançlar genellikle mesleğinin gerekleridir.

hatta hataları, sadelik ile kurnazlığın birleşmesinden oluşan tuhaf bir davranışa, gurur ve tevazusu, sağduyusu ve batıl inançları, bulunduğu makama ve zamanının ruh haline uygun düşüyordu. Rakibi Constantinople patriğinin kendi kendine aldığı ve Hristiyan inancına aykırı olan evrensel patrik savına karşı çıktı. Aziz Peter'in halefi bunu ona bırakma konusunda çok gururluydu ama tek başına da onu almak için yetersizdi.

Dinsel İşlevleri

Yargılama gücünü Roma piskoposu, İtalya'nın başpiskoposu ve Batı'nın havarisi niteliğiyle yürüttü. Sık sık vaazlar veriyor, kaba olmakla birlikte etkileyici belagati, dinleyicilerin tutkularını alevlendiriyordu. Yahudi peygamberlerin sözlerini yorumluyor ve mutsuzluklar içerisinde bunalıp kalmış halkın ruhunu öbür dünyanın umuduna ve korkusuna doğru yöneltiyordu. Roma dinsel törenlerini belirli bir düzene soktu,[69] kilise bölgelerinin bölüştürülmesi, bayramlar takvimi, dinsel törenlerde yöntemler, papazların ve çömezlerinin hizmeti, din adamlarının giysilerindeki değişiklik onun tertipleriyle kurallara bağlandı. Yaşamının son gününe dek her biri üç saatten çok süren ayinleri yönetti. Gregory ilahisi[70] adı verilen vokal ve enstrüman müziğini kiliseye o soktu. Boğuk sesli barbarlar Roma okulu melodisine boş yere öykünüp durdular.[71] Deneyimleri, gösterişli ve ciddi ayinlerin sıkıntıları giderme,

69. Rabbin Duası yarım düzine mısradan oluşmuştu: Sacramentarius ve Antiphonarius'u 880 *folio* (çift yaprak) sayfası tutmaktadır (c. III, kısım I, s.1-880); bununla birlikte Mabillon'un geliştirdiği ve Fleury'nin kısaltığı *Ordo Romanus*'un bir bölümünü ancak oluşturur (*Hist. Ecclés.*, c. VIII, s. 139-152).

70. Abbé Dubos (*Réflexions sur la Poésie et la Peinture*, c. III, s. 174, 175), Ambrose ilahisinde ancak dört ton kullanıldığını, Aziz Gregory'nin ilahisindeyse sekiz ton ya da eski müziğin on beş akorunun olduğunu bildirmektedir ki buna göre armoni de daha yetkindir. Yine ekliyor ki (s. 332) anlayanlar Gregory ayininin girişine ve birçok bölümün hayran kalmaktadır.

71. John the Deacon ([içinde] *Vit. Greg.*, L, II, b. 7) çok geçmeden İtalyanların Roma kilise müziğine karşı gösterdikleri isteksizlikten söz etmektedir. "Alpina scilicet corpora vocum suarum tonitruis altisone perstrepentia, susceptæ modulationis dulcedinem

inancı sağlamlaştırma, suçluluk dürtüsünü yumuşatma ve bayağılık duygusunun karanlığını yok etmede etkili olduğunu öğretti. Papazların ve batıl inançların etkisine hoşgörüyle baktı. İtalya ve yakın adaların piskoposları, Roma papasını kendi ülkelerine özgü olarak görüyorlardı. Piskoposlukların varlığı, birliğe ya da başka yerlere geçirilmesi papaya bağlıydı. Yunanistan, İspanya ve Galya eyaletlerinde yaptığı verimli gezileri, haleflerinin insanlara tepeden bakma tavırlarının tam tersini içeriyordu. Halk seçimlerinin kötüye kullanılmasını önlemek üzere otoritesini kullanmıştı. İnanç ve disiplindeki temizlik ve bütünlüğü sürdürmüştü ve papalık makamında kendine bağlı rahiplerin de aynı titizliği göstermesini gözlemledi. İtalyan ve İspanyol Arian'cıları, onun papalığına bağlı olarak Katolik kilisesinde birleştiler. İngiltere'yi de Cæsar'dan daha başarılı biçimde fethetti. Altı lejyon yerine kırk keşiş bu adaya gitmek üzere yola çıktı; o zaman bu keşişlerin girişecekleri ruhsal savaşın tehlikelerini kendileriyle paylaşmaya çetin görevinin olanak vermediğini görerek üzüldü. İki yıldan daha kısa sürede misyonerlerinin Kent kralını ve on bin Anglosakson'u vaftiz ettiklerini ve bütün bu işleri ilk kiliseninkiler gibi dinsel ve doğaüstü silahlarla başardıklarını İskenderiye piskoposuna bildirdi. Gregory'nin inancı ya da ihtiyatlılığı dinin gerçekliğini tecellilerle, mucizelerle ve kıyametle kanıtlamaya yönelikti.[72] Kendisinin çağdaşlarının erdemine ya da daha önceki kuşakların erdemlerine kolayca uygun gördüğü haracı, sonraki kuşaklar onun anısına harcadılar. Papalar göksel onurları bol bol dağıttılar ama Gregory, azizler takvimi üzerine yazma gözüpekliğini gösteren sonuncu papaydı.

---

proprie non resultant: quia bibuli gutturis barbara feritas dum inflexionibus et repercussionibus mitem nititur edere cantilenam, naturali quodam fragore quasi plaustra per gradus confuse sonantia rigidas voces jactat," vd. Charlemagne'ın saltanatı sırasında Franklar biraz da istemedikleri halde bu isteksizliği doğru buluyorlardı. Muratori, *Dissert.*, 25. 72. Bir Fransız eleştirmen (Petrus Gussanvillus, *Opera*, c. II, s. 105-112), Aziz Gregory'nin *Dialogues*'larının tüm saçmalığının kendisine ilişkin olduğunu söyleyebiliyordu demekte ve bunu kanıtlamaktadır. Dupin (c. V, s. 138) kimsenin bütün bu mucizelerin gerçekleştiğini garanti etmesini isteyeceğini düşünmemektedir. Bunu kaç kişinin benimsediğini bilmeyi isterdim.

Dünyevi Yönetimi

Zamanla oluşan mutsuzluklar papaların dünyevi gücünü de yavaş yavaş artırdı. Aziz Gregory'den sonra Avrupa ve Asya'yı kana bulamış olan Roma papaları, o zamanlar barışın ve acımanın temsilcileri niteliğiyle güçlerini yürütüyorlardı. **1)** Ayrıca gözlemlediğimiz gibi Roma kilisesi İtalya'da, Sicilya'da ve daha da uzak eyaletlerde zengin mal varlıklarına sahipti ve olağan olarak diyakozlardan oluşan ajanları, kiracılar ile özgür çiftçiler üzerinde hukuk ve ceza davalarında yargılama hakkını elde etmişlerdi.

Mülkleri

Aziz Peter'in halefi, mal varlığını dikkatli ve ılımlı bir mal sahibinin gösterdiği özenle yönetiyordu.[73] Aziz Gregory'nin mektupları, iyi duygu ve düşüncelerle doluydu. Örneğin kuşkulu ve zarar güdücü davalardan kaçınılmasını, tartılarda ve ölçülerde hile yapılmamasını, en uygun mehiller verilmesinin sağlanmasını ve keyfî olarak saptanan bir bedel karşılığında evlenme hakkını satın alabilen tarım işçisi kölelerin baş vergisinden muaf tutulması gibi istekleri bu duygu ve düşünceler arasındaydı.[74] Bu mal ve toprakların geliri ya da ürünleri, zararları papanın olmak üzere, Tyber'in ağzına kadar getiriliyordu. Zenginliğini kilisenin sadık yöneticisi ve halkın vekilharcı olarak kullanıyor, perhiz ve tutumlu yaşamında oluşturduğu tükenmez hazinelerinden bun-

73. Baronius, kuşkusuz korkudan olacak, kilise mallarının çiftliklerden oluştuğunu –krallıklardan değil– hiçbir ayrıntıya girmeden göstermek istiyor. Fransız yazarları, Benedictinler (c. IV, L, III, s. 272 vd.) ve Fleury (c. VIII, s. 29 vd.) bu yalın ama yararlı ayrıntılara girmekten korkmamaktadırlar. Fleury'nin insancıllığı Aziz Gregory'nin toplumsal erdemleri üzerinde ısrarla durmaktadır.

74. Bu para cezasının aşağı tabakadakilerin evlenmesi üzerine alınması halinde kadın eşin ilk geceyi derebeyinin yatağında geçirmesi için ünlü ve çoğu zaman da masalımsı *de cuissage* ya da *de marquette* denilen bir hakka inanmak için çok çalıştım. Kabalığın ve bayağılığın egemen olduğu o zamanlarda güzel bir eş, borçtan kurtulmak için, kocasının isteğiyle genç efendisine kendini teslim ediyordu herhalde. Bu karşılıklı anlaşma, yöresel zorbalık eylemlerine de –anlaşma aranmadan– olanak veren bir örnek oluşturuyordu.

ların gereksinimlerini karşılıyordu. Gelirlerinin ve giderlerinin çok büyük hesapları, Hristiyan ekonomisine örnek olarak üç yüzyıldan çok süreyle Lateran'da saklanmıştır.

Sadakaları

Yılın dört büyük bayramında papazlara, çalıştırdığı insanlara, manastırlara, kiliselere, mezarlıklara, din adamlarına, Roma hastanesine ve daha pek çok kişi ve kuruluşa paralar dağıtıyordu. Her ayın ilk günü, mevsimine göre, yoksullara belirli ölçüde buğday, şarap, peynir, sebze, yağ, balık, soğuk yiyecekler, giysiler ve para veriyordu. Bu dağıtımlardan başka para işlerine bakan yardımcılarına, yoksulların ve değerli kimselerin gereksinimlerini karşılamak üzere olağanüstü yardımlarda bulunulmasını buyuruyordu. Her gün ve her saat yaptığı yardımlar hastaların, yoksulların, yabancıların ve hacıların imdadına yetişiyordu. Papa, sofrasında ayırdığı yemekleri, acımaya değer mutsuzlara göndermeden önce mütevazı yemeğini yemiyordu. Zamanın yoksul duruma getirdiği soylular ve hanımefendiler yüzleri kızarmadan kilisenin sadakalarını alıyorlardı. Üç bin bakireyi barındırıyor ve yedirip içiriyordu. Barbarların yanına kaçmış olan çok sayıda İtalya piskoposu Vatikan'dan kabul edilmelerini istemeye geldiler. Aziz Gregory "vatanın babası" adını alma değerliliğini gösterdi. Vicdanının duyarlılığı öyleydi ki, bir dilencinin sokakta ölü bulunması sebebiyle günlerce kilise görevini yapamamıştı. **2)** Roma'nın başına gelen kötülükler sivil yönetimle savaş işlerinin de gözetimini papanın eline geçmesini olası kılıyordu. Belki de ortalarda görünmeyen hükümdarın otoritesini kullanmaya acıma duygusunun mu ya da tutkusunun mu kendisini yönlendirdiğini kestiremiyordu. İmparatoru daldığı uykudan uyandırdı, valinin (exarch) ve diğer görevlilerin işledikleri suçları ya da yetersizliklerini ortaya serdi. Spoleto'nun savunulması için oraya gönderilmek üzere Roma'dan kıdemli askerlerin çıka-

rılmasından yakındı. Kentlerini ve kiliselerini savunmaları için İtalyanları uyardı. Bir bunalım zamanında tribunuslar atamaya ve eyalet birliklerinin harekâtını yönetmeye razı oldu. Ne var ki insani kuruntular ve din onun savaşçı ruhunu ılımlaştırıyordu. Her tür vergiyi, İtalya savaşında kullanılmak üzere alınanları bile kötü ve zorbalık simgesi olarak niteledi. İmparatorun emirlerine karşı manastır yaşamına girmek için birliklerini bırakıp kaçan dindar askerleri de koruması altına alıyordu. İnanacak olursak, Gregory'nin Lombardların herhangi bir iç ayaklanmasına, bu ulusu düşmanlarının öcünden koruyabilecek bir kral, bir dük ya da kont bırakmamak üzere kolayca yok edebileceği söyleniyordu. Hristiyan din adamı niteliğiyle barış için çalışmayı daha yeğ tuttu; onun aracılığıyla silah sesleri yatıştı. Ateşkesin sürdürülmesini güven altında tutmak için Yunanların düzenbazlığını ve Lombardların tutkusunu hiç aklından çıkarmıyordu.

Roma'nın Kurtarıcısı

Tasarlamış olduğu genel ve sürekli barış anlaşması için umduğunu elde edemeyince, imparatorun ya da valinin düşüncesini almadan ülkesini kurtarmaya kalkıştı. Din sapkınları ve barbarlarca da saygı duyulan bu papanın belagati ve eli açıklığı Roma üzerinde asılı Lombard kılıçlarının aradan çekilip alınmasını sağladı. Aziz Gregory'nin hizmetleri Bizans Sarayı'nın kınamaları ve azarlamalarına yol açtı ama o, minnet duyan bir halkın sevgisinde bir yurttaşın elde edebileceği en tatlı ödülü ve bir hükümdarın en büyük sanını kazandı.[75]

75. Sigonius, I. Gregory'nin dünyevi yönetimini çok güzel işlemektedir. Bkz. *de Regno Italiae*'nin birinci kitabı, c. II, s. 44-75.

XLVI. BÖLÜM

Chosroes ya da Nuşirevan'dan Sonra İran'da Değişme

Oğlu Zorba Hürmüz'ün Krallıktan Çekilmesi

Behram'ın Tahtı Ele Geçirmesi

II. Chosroes'in Kaçışı, Yeniden Eski Duruma Gelmesi

Romalılara Minneti

Avarların Kağanı

Ordunun Maurice'e Karşı Ayaklanması

Maurice'in Ölümü

Phocas'ın Zorbalığı

Heraclius'un Tahta Çıkması

Pers Savaşı

Chosroes Suriye'yi, Mısır'ı ve Küçük Asya'yı Ele Geçiriyor

Constantinople'un Persliler ve Avarlarca Kuşatılması

Perslerin Seferleri

Heraclius'un Başarı ve Zaferleri

(M.S. 570-628)

ROMA VE PERS İMPARATORLUKLARI ARASINDAKİ REKABET

Roma ile Pers arasında anlaşmazlık Crassus'un ölümünden Heraclius'un saltanatına değin süregelmiştir. Yedi yüzyıllık deneyimleri bunların fetihlerini Dicle (Tigris) ve Fırat'ın (Euphrates) öte yanına kadar sürdürebilmelerinin olanaksız olduğunu göstermişti. Ne var ki İskender'in elde ettikleri Trajan ile Julian'ın harekete geçme dürtülerini kışkırtmış ve Pers hükümdarlarından Cyrus'ta imparatorluğunu yeniden kurma tutkusu yaratmıştı.[1] Büyük çabalar ve gözüpeklikle sonraki kuşakların dikkatini çekmekten geri kalmamıştır. Ne var ki bir ulusun alınyazısı üzerinde bir değişiklik meydana getirmemiş olan olaylar tarih sayfalarında çok az yer kaplar. Aynı düşmanlıkların yinelenmesi güdüleri belirsiz girişimlerle başarısız kalmış ve etkisiz sonuçlar okuyucunun sabrını tüketmekten başka işe yaramazlar. Bizans hükümdarları, senatoların ve ilk Cæsar'ların habersiz oldukları müzakere sanatını özenle uyguluyorlardı. Sürekli elçilerinin karşılıklı ilişkileri,[2] aldatmaca ve geveleme, konuşmaların tekdüzeliğinden başka bir sonuç vermeyen barbarların saygısızca sözlerinin ve Yunan tebaasının aşağılıklarının tablosunu oluşturuyordu. Kullanabileceğim malzemenin bol olmakla birlikte kısır bilgileri içermesine üzülerek büyük sayıda önemsiz anlatımları toparlamaya çalış-

1. "Missis qui... reposcerent... veteres Persarum ac Macedonum terminos, seque invasurum possessa Cyro et post Alexandro, per vaniloquentiam ac minas jaciebat." Tacit., *Annal.*, VI, 31. İşte Arsacides'in sözleri böyleydi. Sasanilerin yüksekten atan savlarını birçok yerde anımsatmıştım.

2. Bkz. Constantine Porphyrogenitus'un buyruğuyla on birinci yüzyılda seçilerek derlenmiş olan Menander elçilikleri.

tım. Ancak bugün bile Asya kralları için örnek olarak gösterilen haksever Nuşirevan'ın saltanatı üzerinde durmam gerektiğine de inanmaktayım. Bunun yanında Muhammed'in haleflerinin orduları ve diniyle meydana getirdikleri devrimi hazırlayan torunu Chosroes (Hüsrev) üzerinde de bazı bilgiler vermek istiyorum.

NUŞİREVAN'IN YEMEN'İ FETHİ (570)

Hükümdarların savaşmasından önce meydana gelen yararsız atışmalar sırasında Yunanlarla barbarlar Justinian'ın ölümünden dört yıl önce iki imparatorluk arasında imzalanmış barış antlaşmasını bozmuş olmakla birbirlerini suçluyorlardı. Pers ve Hint hükümdarı Yemen ya da mutlu (*Felix*) Arabistan[3] eyaletini ele geçirmek istiyordu. Bu ülke çok uzaktaydı. Buhur ve mür (sarı sakız?; *myrrh*) orada yetişirdi. Doğu fatihlerine karşı koymaktan çok onlardan kaçınmıştı. Abrahah'ın Mekke tahkimatı önündeki yenilgisinden sonra oğullarının ve kardeşlerinin arasında doğan bozuşma Perslerin oraları ele geçirmesini kolaylaştırmıştı. Etiyopya'da yerleşmiş yabancıları Kızıldeniz'in öbür yakasına attılar. Eski Homeritlerin (Homerites) ülkesinden ve soyundan bir hükümdar Büyük Nuşirevan'a bağlı olarak vali sıfatıyla tahta oturtuldu.[4] Justinian'ın yeğeni, müttefiki Hıristiyan Habeş hükümdarının uğradığı zulümlerin öcünü alacağını bildirdi. Bu durum şeref ödülü adı altında örtülmeye çalışılan yıllık haracı kesmek için ona bir bahane yaratmış oluyordu. Magi'lerin

3. Pek de kısıtlamasız olarak kabul edilemeyecek Arapların genel bağımsızlığı *Universal History* (c. XX, s. 196-250) yazarlarının bu konudaki bilimsel araştırmasında körü körüne desteklenmiştir. Bunların düşüncelerine göre bir mucize İsmail'in (*Ishmael*) soyunu sürekli korumuştur. Bu inançlı bilginler Hristiyanlık gerçeğini de bu dayanıksız ve kaygan temel üzerine oturtmaktan çekinmemişlerdir.

4. D'Herbelot, *Biblioth. Orient.*, s. 477; Pocock, *Specimen Hist. Arabum*, s. 64, 65. Rahip Pagi (*Critica*, c. II, s. 646), on yıllık barıştan sonra yirmi yıl sürmüş olan Pers Savaşı'nın MS 571'de yeniden başladığını söylüyor. Muhammed fil ya da Abrahah'ın yenildiği yıl olan MS 569'da doğmuştu (Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. I, s. 89, 90, 98), bu hesaba göre Yemen'in fethi iki yıl sürmüştü.

hoşgörüsüz tavırları Persarmenia'nın kiliselerini kaldırmıştı. Bu kiliseler gizlice Hristiyanların kendilerini korumasını istediler. Başkaldıranlar din gereğine inanarak satraplarını boğazladılar ve Roma İmparatorluğu'nun kardeşleri ve uyrukları olarak desteklendiler. Bizans Sarayı, Nuşirevan'ın yakınmalarına hiç kulak vermedi. Justin ortak düşmanlarına karşı ittifak yapmak için bıktırıcı ısrarlarda bulunan Türklerin isteğine razı oldu. Avrupa'dan, Etiyopya'dan ve İskit ülkesinden gelen kuvvetler aynı zamanda Pers Krallığı'na karşı harekete geçtiler. Asya hükümdarı seksen yaşında olduğu için belki barış içinde kalmayı istemiş olabilirdi. Böylece ihtişam ve azametinin şanını bozmak istemezdi. Ne var ki savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayınca bir delikanlı hevesiyle savaşa girişti. Saldıran ise Constantinople'daki sarayında tir tir titriyordu.

ROMALILARA KARŞI SON SAVAŞI (572)

Nuşirevan ya da Chosroes, Dara kuşatmasını bizzat idare etti. Bu önemli kale her ne kadar birliklerden yoksun bırakılmış ve ambarları boşaltılmış olsa da kent halkının değerliliği yüzünden büyük kralın okçularına, fillerine ve mancınıklarına karşı beş ay dayandı. Bu arada Pers komutanlarından Adarman, krala ulaşmak için Babil'den hareket etti. Çölü geçti, Fırat'ın öbür yanını tuttu, Antioch'un (Antakya) dış mahallelerini yakıp yıktı, kenti ateşe verdi, Suriye'den topladığı ganimetleri efendisinin ayakları önüne serdi ve kışın zorluklarına karşın sonunda kaleyi devirdi. Sarayı ve eyaletleri şaşırtan bu kayıplar ciddi bir etki yaptı ve İmparator Justin bu yüzden pişmanlık duyarak tahttan çekildi. Bizans Sarayı'nın kurullarında yeniden gözüpeklik canlandı ve akıllı Tiberius üç yıl süreli bir ateşkes sağlamayı başardı. Bu aradan savaş hazırlığı için yararlanıldı. Alplerden, Ren (*Rhine*) kıyılarından, İskit ülkesinden, Mæsia'dan, Pannonia'dan, Illyricum ve Isauria'dan yüz elli bin asker gelerek imparatorluk süvarilerine

katıldıklarını tüm dünyaya duyurdu. Bununla birlikte bu haberlerden pek az korku duyan ya da belki buna az inanan Pers kralı düşmanın saldırısını önlemeye karar verdi. Fırat'ı geçti ve Tiberius'un elçilerine Kapadokya eyaletlerinin başşehri Cæsarea'da (Kayseri) beklemeleri için mağrurca buyruk vererek onları geri gönderdi. İki ordu Melitene'de savaşa tutuştu. Attıkları oklarla gökyüzünü karartan barbarlar hatlarını uzattılar ve kanatlarını bütün ovaya yaydılar. Romalılar ise derin ve sağlam saflar oluşturmuş ve yakın savaşmada mızrak ve kılıçlarının üstünlüğü ile zaferi kazanabilecekleri anı kolluyorlardı. Sağ kanada komuta eden bir İskit şefi ansızın Perslerin yan tarafını çevirdi. Chosroes'i koruyan kuvvetlere saldırdı. Ordugâhın ortasına dek girdi. Kralın çadırını yağmaladı. Sonsuz ateşe saygısızlıkta bulundu. Peşinde Asya ganimetleri yüklü birçok deveyle düşman ordusu içinde bir geçit açtı ve zafer çığlıkları atarak o günleri birtakım yararsız savaşla geçirmiş olan müttefikleriyle yeniden bir araya geldi. Gecenin karanlığı ve Romalıların birbirinden ayrı kampları Pers kralına öç alma fırsatı vermiş oldu. Roma kamplarından birini gözüpeklikle yardı. Ne var ki uğradığı kayıpları ve tehlike duygusunu hesaplayarak çabuk bir kararla geri çekildi. Boşaltılmış olduğunu gördüğü Melitene kentini ateşe verdi ve birliklerini geçirmek üzere araç bulma telaşına kapılmadan Fırat Irmağı'nı bir filin üzerinde yüzerek aştı. Bu başarısız hareketten sonra yiyecek sıkıntısı ve belki de Türklerin akınları Nuşirevan'ın kuvvetlerini dağıtmaya ya da bölmeye zorladı. Romalılar savaşa egemen olarak kaldılar. General Justinian Persarmenia'daki ayaklananların imdadına yetişmek üzere hareket etti ve Aras (Araxes) kıyısında bayrağını dikti. Büyük Pompey de Hazar Denizi'ne üç günlük uzaklıkta durmuştu.[5] Bir düşman alayı ilk kez[6] bir iç de-

5. Pompey, on iki bin süvari ve altmış bin piyadeyle savaş meydanına gelen [Kafkas] Arnavutları yendi. Ne var ki herkesin söylediğine göre bu ülkede çok zararlı sürüngenler vardı, o yüzden ilerlemesini durdurmuştu. Bunların varlıkları tıpkı o yörelerde yaşadıkları söylenen Amazonlar gibi çok şüphelidir. Plutarch, (içinde) *Pompeio*, c. II, s. 1165, 1166.
6. Tarihte Hazar Denizi'nde görülen yalnız iki filo biliyorum: 1) Makedonların donanması, Patrocles'e göre, Suriye'deki krallık amiralleri Seleucus ve Antiochus'un,

niz görmüştü ve yetmiş bin tutsak Hyrcania'dan Kıbrıs Adası'na götürülerek oraya yerleştirilmişti.

Ölümü (579)

İlkbahar gelince Justinian, Asur'un verimli ovalarına indi. Savaşın ateşi Nuşirevan'ı ölüme yaklaştırdı ve en son yayınladığı yasayla haleflerine, Romalılara karşı savaşa girişmelerini yasakladı. Bununla birlikte bu geçici yasa uzun bir saltanatın mutluluğu içerisinde yitip gitti. Onun gaddar düşmanları boş fetih düşüncelerine kendilerini kaptırdıktan sonra savaşın getirdiği acılardan bir anlığına yeniden soluk almak istediler.[7]

HÜRMÜZ'ÜN ZULMÜ VE KÖTÜ YANLARI (579–590)

Nuşirevan tacını çocuklarının en büyüğü ya da en çok sevdiği olan Hürmüz'e (Hormisdas) bıraktı. Pers ve Hint krallıklarından başka babasının itibarını ve örnek kişiliğini, her kademedeki bilge ve cesur subayların hizmetini ve zamanın ve siyasal bilgeliğin mutluluğunu teşvik etmek için uyumlu bir genel yönetim sisteminin mirasını aldı. Hürmüz ayrıca daha da değerli bir varlıktan da yararlanıyordu. Bu kendisini eğitmiş öğrencisinin onurunu kendi çıkarlarının üstünde tutmuş olan akıllı bir adamın dostluğuydu. Buzurg[8] adındaki bu akıllı adam bir zamanlar Yunan

---

Hindistan'ın sınırlarından büyük ihtimalle Oxus Nehri'ne indiği zaman (Plin., *Hist. Natur.*, VI, 21). 2) I. Peter'in (I. Petro), Moskova yakınlarından Pers kıyılarına bir filo ve ordu gönderdiği zaman (Bell, *Travels*, c. II s. 325-352). Bell, Volga'nın hiçbir zaman böyle bir şey görmemiş olduğunu haklı olarak söylüyor.

7. Persler ile savaş ve antlaşmalar için bkz. Menander, (içinde) *Excerpt. Legat.*, s. 113-125; Theophanes Byzant. apud Photium, cod. LXIV, s. 77, 80, 81; Evagrius, L, V, b. 7-15 Theophylact, L, III, b. 9,16; Agathias, L, IV s. 140.

8. Buzurg Mihir, karakterine ve durumuna göre Doğu'nun Seneca'sı sayılabilir. Erdemleri, belki de yanılgıları konuşkan Romalı filozofunkinden daha az tanınmıştır. Hindistan'dan satranç oyununu ve Pilpay masallarını getiren Buzurg'dur. Aklı ve erdemleri o denli parlak yansımalar yapmıştır ki Hristiyanlar kendisini İncil'in bir müridi, Müslümanlar ise

ve Hint filozoflarla yaptığı bir tartışma sırasında insanın uğrayabileceği en büyük mutsuzluğun, yaşlılığını, gençliğindeki erdemli zamanları hatırlayarak geçirmesi olduğunu söylemişti. Üç yıl süreyle Pers ülkesindeki kurulları yönetmeyi kabul ettiği zaman bu ülkeye göre davrandığına inanmamız gerekir. Babasına olduğu kadar hocasına karşı da Hürmüz'ün gösterdiği uysallık ve minnet duygusuyla Buzurg'un kıymeti ödüllendirilmişti. Ancak yaşının ilerlemesi ve çalışmaları nedeniyle Buzurg'un gücünde de azalmalar meydana gelince bu değerli insan saraydan uzaklaştı ve genç kralı kendi ve çevresindeki gözdelerinin tutkularıyla baş başa bıraktı. İnsan yaşamındaki olay ve süreçlerin birbirini izlemesi ile meydana gelen kestirilemez sonuçlara uygun olarak Marcus Antoninus Aurelius'un ölümünden sonra Roma'da olduğu gibi Ctesiphon'da da aynı şeyler görüldü. Dalkavuklar ve fesatçılardan oluşan grup Nuşirevan tarafından uzaklaştırılmıştı ama oğlu bunları yeniden çağırdı ve çevresine kabul etti. Nuşirevan'ın sevdikleri gözden düştüler ve sürüldüler. Erdem yavaş yavaş Hürmüz'ün yüreğinden, sarayından ve devlet yönetiminden uzaklaştı. Hükümdarın sadık ajanları –ki onun gözü ve kulağı gibi çalışmak üzere yetiştirilmişlerdi– düzensizliğin arttığını ona haber vermek istediler. Ona avlarının üzerine aslanlar ve kartallar gibi saldıran açgözlü yöneticilerden söz ettiler. Yine ona hükümdarın adını ve yetkisini en sadık uyrukların gözlerinde çirkin hak getiren yağmaları ve haksızlıkları saydılar. Bu bilgileri verenlerin cezası ölüm oldu. Zorba kral kentlerden gelen mırıldanmaları hakaret saydı. Ayaklanmaları askerî hareketlerle boğdu. Halk ile tahtı arasında bulunan aracı güçleri yok etti. Papanın başındaki başlıktan gayri bir gücün kazanmasını sağlamayan bu düşüncesizce kendini beğenmişlik onu krallığının tek efendisi kadar tek yargıcı da olduğunu duyurmaya dek ileri götürdü. Nuşirevan'ın oğlunun her sözü her işlevi babasının erdemlerini ne denli soysuzlaştırdığını gösteriyordu. Cimriliği askerleri kaçakçılığa yö-

Muhammed'in doktrinini önceden benimsemiş olarak onu yüceltirler. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 218.

neltiyordu. Kaprisleri satrapları küçük düşürüyordu. Suçsuz ve günahsız insanların kanı; sarayı, mahkemeleri ve Fırat'ın sularını kirletiyordu. Zalim hükümdar on üç bin kurbanın acılar içerisinde can vermelerinden keyiflenir oldu. Zulümlerini haklı göstermek için Perslerin korkusunun kin doğuracağını, bu kinin de ayaklanmaya dek gideceğini söylüyordu. Ne var ki bu duyguların kan dökmelerinden ve çılgınlıklarından ileri geldiğini ve çok korktuğu fırtınayı hazırladığını unutuyordu. Artık tüm umutlarını yitirmiş olan Babil, Susa ve Carmania eyaletleri isyan bayrağını çektiler. Arabistan'ın, Hindistan'ın ve İskitlerin hükümdarları o tarihe kadar ödemekte oldukları haraçları ödemez oldular. Roma orduları, kuşatmalar ve sık sık yaptıkları akınlarla Mezopotamya ve Asur sınırlarını zorladılar. Komutanlarından biri kendini Scipio'nun takipçisi olarak gördü ve hiçbir zaman bir ordunun başında görülmemesi gereken İsa'nın mucizevi imgesi askerleri canlandırdı.[9] Üç ya da dört yüz bin Türk askeriyle han, Amuderya Irmağı'nı (Ceyhun; *Oxus*) geçti ve aynı zamanda Pers'in doğu eyaletlerini ele geçirdi. Öngörüsüz Hürmüz onların korkunç ve aldatıcı yardımını kabul etti. Horasan ve Bactriana kentleri kapılarını açma buyruğu aldılar. Türklerin Hyrcania dağlarına doğru yürüyüşü Romalılarla işbirliği yapma düşüncesine yol açtı. Böyle bir davranış Sasani hanedanının tahtını yıkma olanağını doğurabilecekti.

BEHRAM'IN BAŞARILARI (590)

Bir kral yüzünden yok olan Persler bir kahramanın eli ile kurtulmuştu. Varanes ya da Behram ayaklandıktan sonra Hürmüz'ün oğlunca nankör köle olarak aşağılanmak istendiyse de bu, zorba hükümdarın kendini beğenmişliğinden başka şeye ya-

9. Theophylact (L, I, b. 14), Scipio'ya öykünmek isteyen bu komutan üzerine ayrıntılı bilgiler vermektedir ve L, II, b. 3'te İsa'nın imgesinden söz etmektedir. İleride Hristiyanların imgelerinden uzun uzun söz edeceğim. Aldanmıyorsam bu en eski "ἀχειροποίητος" idi. Ne var ki sonraki yüzyıllarda bunlar çoğaltıldı.

ramadı. Çünkü Behram'ın soyu eski Rei[10] hükümdarlarına kadar gidiyordu. Bu hükümdarların soyu parlak ve yararlı ayrıcalıklarıyla Pers soylularının üstünde yer alan yedi aileden biriydi.[11] Dora'nın kuşatılmasında Nuşirevan'ın gözleri önünde değerini gösterdi. Nuşirevan ve Hürmüz onu orduların komutanlığına, Media'nın yönetimine ve sarayın genel yöneticiliğine atadılar. Onu halk arasında Pers'in kurtarıcısı olarak gösteren yaygın bir kehanet, belki de geçmişteki zaferleri ve olağandışı vücut yapısından esinlenerek oluşmuştu: *Giubin* lakabı *kuru odun* niteliğini belirtiyordu, bir dev gücünde ve yapısındaydı ve korkunç yüz ifadesi bir yaban kedisininkine benziyordu. Ulus titreşirken Hürmüz şiddetini şüphe ile saklarken ve hizmetkârları korku maskesi altında sadakatlerini gizlerken, yalnız Behram gözüpeklik ve bağlılık gösteriyordu. Düşmanın üzerine yürümek için ancak on iki bin asker toplayabilince, "zaferin onuru bu on iki bin kişinin olacaktır" diye her yana duyurdu. Pule Rudbar ya da Hyrcania kayalığının engebeli ve dar geçidi bir orduyu Rei topraklarına ve Media ovalarına götürmeye elverişli tek yoldu.[12] Tepelerde yetişmiş küçük bir grup insan taş ve kargı atarak Türk-

10. Doğruluğuna inanılması güç Tobit'in kitabı İsa'dan yedi yüz yıl önce Asur İmparatorluğu sırasında Ragæ ya da Rei'lerin ünlü olduğunu bildirmektedir. Makedonyalılar ve Partlar, Europus ve Arsatia adları altında birbiri ardından onu güzelleştirdiler. Bu şehir, Hazar kapılarının güneyine beş yüz *stadia* uzaklıkta kurulmuştu (Strabo, L, XI, s. 796). Dokuzuncu yüzyıldaki büyüklüğü ve nüfusu üzerine söylenenler kesinlikle inanılacak gibi değildir. Bununla birlikte savaşlar ve atmosferin sağlığa aykırılığı o tarihlerden beri Rei'yi yıkıntı haline getirmiştir. Chardin, *Voyage en Perse*, c. I, s. 279, 280; d'Herbelot, *Bibliot. Oriental*., s. 714.

11. Theophylact, L, III, b. 18. Yedi Perslinin hikâyesi Herodot'un üçüncü kitabında anlatılıyor. Özellikle Ctesias'la ilgili bölümlerde soylu torunları söz konusu edilmektedir. Bununla birlikte Otanes'in (*Herodot*, L, III, b. 83,84) bağımsızlığı despotluk ruhuna aykırıdır ve on bir yüzyılın meydana getireceği derin değişikliklere karşın bu yedi ailenin ayakta kalmış olabileceğine inanmak zordur. Bunlar yedi ministre ile temsil edilmişlerdir (Brisson, *de Regno Persico*, L, I, s. 190) ve Pontus (Polyb., L, V, s. 590) ve Kapadokya (Diodor. Sicul., L, XXXI, c. II, s. 517) kralları gibi kimi Pers asilzadeleri de Darius'un yiğit yoldaşlarının soyundan geldiklerini söyleyebiliyorlardı.

12. Bkz. bu dağı büyük zorluklarla aşan ve İsfahan'dan birçok tehlikeler atlattıktan sonra Hazar Denizi'ne gelen Olearius'un (*Voyage en Perse*, s. 997, 998) gerçeğe dayanan betimlemesi.

lerin çok büyük ordusunu ezebilirdi. İmparator ve oğlu oklarla vuruldular, kaçanlar ise yiyeceksiz ve başıboş olarak kötülük görmüş bir halkın öfkesine bırakıldılar. Persli komutanın bu ata armağanı kente karşı gösterdiği sevgi, onun yurtseverliğini depreştirdi. Galibiyet sırasında her köylü bir asker, her asker de bir kahraman oldu. Onların gayreti düşman kampında ışıldayan yataklar, tahtlar ve som altın masaların görkemli görünüşü ile daha da ateşleniyordu. Hürmüz'ün kimi ihbarcıları Türklerden elde edilen ganimetin en büyük bölümünü Behram'ın aldığını bildiren haberi ile daha da arttı. Ne var ki Aras yönünden bir Roma ordusunun yaklaşmakta olması bu gaddar hükümdarın hoşuna gitti. Behram çatışmalarının ödülü olarak yetenekleri ve disiplini bakımından İskit güruhundan çok daha güçlü yeni bir düşmanla çarpışmaya girme iznini aldı. Kazandığı zaferle böbürlenmiş halde Romalıların ordusuna bir haberci gönderdi. Romalıları savaş gününü saptamada serbest bıraktı ve ırmağı geçmek mi ya da büyük kralın birliklerinin geçmesini mi beklemek istediklerini sordu. İmparator Maurice'in komutanı en güvenli duruma göre karar verdi. Perslerin zaferini parlak olarak sağlayabilecek bu yer durumu onlara çok kanlı bir yenilgiden ve güç koşullar içerisinde kaçıştan başka şeye yaramadı. Ancak tebaalarının kaybı ve krallığının karşı karşıya bulunduğu tehlike Hürmüz'ün zihninde kişisel düşmanının utancıyla dengelendi. Behram dağılmış güçlerini yeniden toplayınca kralın gönderdiği bir temsilci ona bir öreke ve bir de kadın giysisi verdi. Hükümdarının buyruğuna uygun olarak Behram askerlerinin karşısına bu yakışıksız kıyafeti giyerek çıktı. Askerler bir bakıma kendilerine de yapılan bu hakaretten öfkelenerek hep birden ayaklanma çığlıkları attılar ve Behram'a bağlı kalarak bunun öcünü alacaklarına ant içtiler.

Başkaldırması

Başkaldıranı sinsice zincire vurma buyruğunu almış olan

ikinci bir temsilci bir filin ayakları altında ezildi. Her yana kışkırtıcı bildiriler gönderilerek Persliler kötü ve aşağılık bir zorba hükümdara karşı özgürlüklerini savunmaya çağırıldı. Bu çağrıya katılanlar hızla arttı ve genel bir yayılmaya dönüştü. Hürmüz'e ve tutsaklığa bağlı kalan az sayıdaki kimse genel öfkenin kurbanı oldular. Askerler Behram'ın sancağı altında toplandılar ve eyaletler ülkelerinin kurtarıcısını ikinci kez selamladılar.

HÜRMÜZ'ÜN TAHTAN İNDİRİLMESİ VE HAPSEDİLMESİ

Geçitler tutulmuştu. Hürmüz, düşmanlarının sayısını ancak suçlu bir vicdanın ifadesiyle ve onun sıkıntılı zamanlarında kendilerinin hatalarının intikamını alan ya da yükümlülüklerini unutan kişilerin her günkü ihanetleriyle hesaplayabilirdi. Krallığın sancaklarını her tarafta dalgalandırmak istedi. Ne var ki Modain kenti ve sarayı artık bu zalim hükümdarı tanımıyordu. Sasani soyundan bir prens olan Bindoes onun zulmünün kurbanlarından biri oldu. Onu bir mahzene attılar. Kardeşinin çabası ve cesareti ile zincirlerini kırdı, kendisini gözetlemek ile görevli gardiyanların ve belki de cellatların başına geçerek kralların karşısına çıktı. Tutuklunun gelişinden ve öç almasından korkan Hürmüz çevresinde danışacak ve yardım edecek kimseleri boşuna aradı. Gücünün başkalarının itaatinden oluştuğunu anladı. Bindoes onu tahtından indirerek düne değin içerisine kapatıldığı zindana attı. Hürmüz'ün büyük oğlu Chosroes ayaklanmanın başlangıcında kentten kaçıp kurtulmuştu. Onu tahta çıkaracağına ve bu genç prensin deneyimsizliği yüzünden kendisinin naip sıfatıyla saltanat süreceğine söz veren Bindoes tarafından geri çağrılmıştı. Zaten ayaklanan yoldaşları zalim hükümdarı bağışlamadı. Bu onlardan beklenen bir şey olmadığından ve tüm Perslilerin nefret edilen bir zalim için karar vermesi gerektiğine inandığından Hürmüz'ü bir halk mahkemesine çıkardı. Böyle

bir yargılama o zamana dek görülmemişti ve Doğu tarihlerinde böyle bir örneğe rastlanmamıştır. Savunmasını kendisinin yapacağını söyleyen Nuşirevan'ın oğlu bir cinayet suçlusu niteliği ile soylulardan ve satraplardan oluşan bir grubun önüne çıkarıldı.[13] İçerisinde bulunduğu duruma ayak uydurduğu ve söz dinlediği ölçüde ve hükümdarlarının devrilmesi amacıyla birleşmiş olanların kaçınılmaz ayrışmalarının üzerinde durduğu sorgusu yapıldı. Etkileyici bir sesle yargıçların insanlık göstermesi için yalvardı ve tahtından indirilmiş bir kraldan esirgenmemesi gereken acıma duygusunu onlara anımsattı. Tutuklunun aşağılık ve bitik hali gözyaşları zincirleri ve yediği kırbaçların kötü izleri görülerek daha birkaç gün önce tacının ve krallık harmanisinin karşısında tapınıldığını unutmak olanaksızdı. Ancak yeniden diklenmeye ve zaferlerini sayarak böbürlenmeye girişince bir nefret mırıltısı duyuldu. Kralların görevlerinden söz edince soylu Perslilerin dudaklarında bir tiksinme gülümseyişi belirdi. Hürmüz, Chosroes'i aşağılamaya kalkınca soylular kızdılar. İhtiyatsızca ileri sürdüğü ikinci oğluna tacı vererek hükümdarlıktan çekilme isteği hem kendisinin cezalandırılması hem de bu günahsız prensin kurban edilmesi sonucuna yol açtı. Oğullarından ikincisinin ve onu dünyaya getirmiş olan annesinin parçalanmış cesetleri halkın gözleri önüne serildi. Hürmüz'ün gözleri kızgın demirle oyuldu. Bu cezanın uygulanmasından sonra büyük oğlunun taç giyme töreni yapıldı.

OĞLU CHOSROES'İN TAHTA ÇIKIŞI

Chosroes, suçluluk duymadan tahta çıkmıştı ve sevgisiyle, terk edilmiş hükümdarın sefaletini hafifletmeye çalıştı. Hürmüz'ü kapatıldığı zindandan çıkardı, sarayda bir daireye yerleştirdi. Cinsel zevklerini sürdürebilecek her şeyi bol bol sağladı

13. Doğululer Behram'ın bu grubu topladığını ve Chosroes'i ilan ettiğini ileri sürerlerse de Theophylact bu konuda daha doğru ve daha inanılır durumdadır.

ve babasının hıncından ve umutsuzluğundan dolayı tutum ve sözlerine sabırla dayandı. Gözlerini yitirmiş ve halkın aşağılamasına uğramış bir zalimin öfkesini küçümseyebilirdi. Ne var ki yeni kral ne kendisine ne de Pers'in gerçek temsilcileri olarak tanımladığı askerlerine danışmadan yapılan bir devrimi benimsemek istemeyen Behram'ı etkisiz duruma getirmedikçe ya da onun dostluğunu kazanmadıkça tahtında sağlam oturamayacağını biliyordu. Ona genel bir af tanındı ve kralın ikinci makamı verildi. Behram bir mektupta kendini Tanrıların sevgilisi, insanların muzafferi, zalimlerin düşmanı, satrapların satrapı, Pers ordularının komutanı ve on bir erdemli hükümdarı olarak niteliyordu.[14] Ayrıca Chosroes'e babasını örnek almaktan ve onun alınyazısına uğramaktan kaçınmasını, onun zincirlerini kırmış olan suçluların hapse atılmasını, gasp ettiği tacı kutsal bir yere emanet etmesini ve lütufkâr velinimetinden bağışlanmasını dileyerek bir eyaletin yönetimini kabullenmesini buyuruyordu. Bu yazışma Behram'ın bir gurur denemesi ve özellikle kralın alçakgönüllülüğü olarak görülebilirdi. Ne var ki biri gücünün, öbürü ise zayıflığının çok iyi farkındaydı. Ancak yanıtının ılımlı tonu bir antlaşma ve uzlaşma umudunu da yok etmiyordu. Chosroes saray kölelerinin ve başkent halkının başında savaşa girdi. Usta askerlerden oluşan bir ordunun bayraklarını görünce dehşete kapıldılar. Behram'ın komutasındaki birliklerce sarıldılar, Hürmüz'ü tahtan indiren satraplar başkaldırmaları nedeniyle cezalandırıldılar ya da birincisinden daha ağır bir şekilde, bir bağlılığa aykırı eylemle hainliklerinin günahını ödediler.

---

14. Bkz. Theophylact'ın (L, IV, b. 7) sözleri.
"Βαρὰμ φίλος τοῖς θεοῖς, νικητὴς ἐπιφανὴς,
τυράννων ἐχθρὸς, σατράπης μεγιστάνων,
τῆς Περσικῆς ἄρχων δυνάμεως," vd.
Chosroes'in mektubu Doğu'nun gösterişli dilini yansıtır.
"τῇ νυκτὶ χαριζόμενος ὄμματα... ὸ τοὺς
Ἄσωνας (cinler) μισθούμενος."

HÜRMÜZ'ÜN ÖLÜMÜ (590)

Chosroes canını ve özgürlüğünü kurtarabildi. Ne var ki yabancı bir ülkeden yardım istemek ya da böyle bir ülkeye sığınma yollarını aramak durumundaydı. Tartışılmaz bir unvanı güvence altına almaya hevesli olan Bindoes aceleyle saraya döndü ve Nuşirevan'ın oğlunun sefil varlığına bir kirişle son verdi.[15]

CHOSROES'İN ROMALILARA SIĞINMASI

Chosroes bir yana çekilip gitme hazırlıklarını yaparken yanında kalan az sayıdaki dostuyla[16] Kafkasya Dağları vadilerinde saklanıp, Türklerin ordugâhına sığınıp sığınamayacağını ya da Constantinople imparatorunun korumasını dileyip dileyemeyeceğini görüşüp danışıyordu. Artaxerxes ile Constantine'in halefleri arasındaki rekabet sebebi ile bir düşman sarayında yalvarır duruma düşmek onu çok üzüyordu. Ne var ki Romalıların güçlerini hesaplayarak yakın olan Suriye'ye kaçmak onun işini kolaylaştıracak ve kendisine yapılacak yardımlar daha etkili olabilecekti. Cariyelerini ve otuz koruyucusunu alarak başkentten gizlice ayrıldı, Fırat kıyıları boyunca ilerleyip çölü geçti ve Circesium'a on mil kala durdu. Roma valisi onun yakına gelmiş olduğunu gece yarısından sonra öğrendi. Tan yeri ağarırken yabancıyı kaleden içeri aldı. Pers kralı oradan daha değerli bir yer olan Hierapolis'e götürüldü. Nuşirevan'ın torununca gönderilen mektupların ve elçilerin kabulünde Maurice kibir göstermedi ve dostça davrandı. Chosroes ona alçakgönüllülükle talihin neler getireceğini ve hükümdar-

15. Theophylact (L, IV, b. 7), Hürmüz'ün öldürülmesini oğluna yüklüyor ve son soluğunu sopa altında verdiğini söylüyor. Ben Khondemir'in ve Eutychius'un (ve Tabari'nin, s. 280) daha ılımlı olan öyküsünü izledim; baba katli suçunu hafifletmek için en ufak bir kanıttan her zaman memnun olacağım.

16. Pharsalia Muharebesi'nden sonra Pompey, Lucan'ın şiirinde (L, VIII, 26- 455) benzer bir müzakereye giriyor. Partlara (*Parthians*) sığınmak istiyordu, ne var ki kader arkadaşları vatan hainliği olarak gördükleri bu müttefiklikten tiksiniyorlardı. Benzer düşünceler Chosroes ile yoldaşlarının üzerinde aynı etkiyi yaratmış olabilirdi. Doğu ile Batı'yı birbirinden ayıran yasa, din, töreler gibi farklılıkları göz önünde tutuyorlardı.

ların ortak çıkarlarını anımsatıyordu. Behram'ın nankörlüğünü, kötülüğün temsilcisi, diyerek abartıyor, dünyayı dengede tutan iki imparatorluğun, yeryüzünü mutlu etkileri ile canlandıran ve güzelleştiren bu iki yıldızın ayakta kalmasının Romalılar için de yararlı olacağını yine bu mektubunda belirtiyordu. Chosroes'in kaygıları sona ermekte gecikmedi. İmparator verdiği yanıtta adaletin ve krallığın safını tuttuğunu bildirdi. Kaçak hükümdarın masraflarını üstlenmekten yüksünmedi. Cömert velinimeti adına Chosroes'e müthiş bir taç ile altın ve değerli taşlarla süslü paha biçilmez bir armağan verildi. Maurice Suriye sınırlarında güçlü bir ordu topladı, komutanlığına yiğit ve sadık Narses'i getirdi.[17] Bu komutan Dicle'yi geçme ve Chosroes'i atalarının tahtına oturtmadan kılıcını kınına sokmama buyruğunu aldı.

CHOSROES'İN PERS ÜLKESİNE DÖNÜŞÜ

Bu göz kamaştırıcı girişim göründüğünden daha kolay gerçekleşecekti. Persliler Sasani hanedanının vârisinin ayaklanmış bir uyruğun tutkusuna teslim edilmesinde gösterdikleri densizlikten pişmanlık duyuyorlardı. Magi'lerin gaspçının kutsanmasını benimsemeleri üzerine Behram yasalara ve ulusunun kanısına karşın hükümdarlık asasını eline almaya karar verdi. Saray kısa sürede birtakım fesat hareketleriyle karıştı, başkent ayaklanmalar ve eyaletler düzensizliklerle çalkandı. Suçluların ya da kuşkulanılanların vahşice öldürülmesi genel hoşnutsuzluğu azaltacak yerde daha da artırmaya sebep oldu. Nuşirevan'ın torununca Dicle'nin öbür kıyısında kendisinin ve Romalıların bayraklarını dalgalandırması üzerine soylular ve halk her gün koşup onun ordusuna

17. O yüzyılda çok zaman birbirine karıştırılan *Narses* adında üç savaşçı vardı (Pagi, *Critica*, c. II, s. 640): 1) Belisarius'a karşı başarılı bir savaşta sonra Pers egemenliğinden ayrılan ve daha sonra İtalyan savaşında görev yapan Isaac ve Armatius'un kardeşi olan bir Persarmenia'lı. 2) İtalya'yı fetheden bir hadım. 3) Chosroes'i tahta çıkaran ve Corippus'un şiirinde (L, III, 220- 227) "excelsus super omnia vertice agmina... habitu modestus... morum probitate placens, virtute verendus; fulmineus, cautus, vigilans," vd. sözleriyle anılmış olan.

katıldı ve bu ordu büyüdü. İlerledikçe her yandan kentlerin anahtarları ve düşmanlarının kesik başları kendisine teslim ediliyordu. Modain gaspçının orada bulunmayışından yararlanarak halk Mebodes'in ilk uyarılarını benimsedi. Mebodes iki bin atlının başında gelmişti ve Chosroes iyi niyetinin göstergesi ve hızlı başarılarının ön belirtisi olarak sarayın değerli ve kutsal süslemelerini kabul etti. Behram'ın boş yere engellemeye uğraştığı imparatorluk birliklerinin bir araya gelmesinden sonra biri Zab Irmağı'nın kıyısında, öbürü de Media sınırlarında iki savaş verildi.

KESİN ZAFER

Persli sadık tebaayla birleşen Romalılar altmış bin kişilik bir orduya sahiptiler. Gaspçının ise ancak kırk bin kişilik kuvveti vardı. İki komutan da kıymetlerini ve yeteneklerini gösterdiler. Ne var ki sayı ve disiplin üstünlüğü zaferi sağladı.

BEHRAM'IN ÖLÜMÜ

Behram askerlerinden geri kalanlarıyla birlikte Amuderya'nın doğusundaki eyaletlere sığındı. Pers'e karşı duyduğu nefret onu Türklerle anlaşmaya yöneltti. Ne var ki zehirle, belki de hepsinden daha acı etkisi olan vicdan ve umutsuzluk acısıyla yitirdiği zaferin kötü anısı onun hayattaki günlerini azalttı. Bununla birlikte zamanımızdaki Persliler Behram'ın başarılarını hâlâ kutlamaktadırlar ve yetkin yasalar onun çok kısa ve fırtınalı saltanatının süresini uzatmış gibidir.

CHOSROES'İN TAHTA YENİDEN ÇIKIŞI VE POLİTİKASI (591-603)

Bayramlar ve infazlar Chosroes'in yeniden tahta çıkışının habercisi oldular. İşkenceler içerisinde ve son suluklarını veren suç-

luların iniltileri krallık şölenindeki müziği bile bastırıyordu. Son olaylarla sarsılmış ülkeyi bir genel af yatıştıracak ve avutabilecekti. Şu da var ki kanlı öfkesinden dolayı Chosroes'i suçlamadan önce ya egemenlikten korkmaya ya da zayıflığını hor görmeye alışık olup olmadıklarını öğrenmeliyiz. Fatihin adaleti ve öcü Behram'ın ayaklanmasını olduğu kadar satrapların da komplo hareketlerini cezalandırdı. Bindoes'in hizmetleri bile son kralın kanına ellerini bulaştırdığını unutturmadı ve Hürmüz'ün oğlu kralın kutsal kişiliğine karşı gerekli olan saygıyı göstererek kendi suçsuzluğunu kanıtlamak istedi. Roma'nın gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde birkaç Pers prensi silahların ilk Cæsar'ların otoritesi sayesinde Pers tahtına oturmuştu. Ne var ki Persliler efendilerinin yabancı bir ülkede edindikleri kötü alışkanlıklara ya da erdemlere karşı çıkarak ayaklanmışlardı ve buna benzer şekilde hükümdarın otoritesindeki kararsızlık Doğulu tebaanın değişken ruh halinin Roma'nın seçtiği hükümdarları hem istediğini hem de reddettiğini düşünmeye yol açıyordu.[18] Maurice'in zaferi oğlu ve müttefikinin mutlu ve uzun saltanatına büyük olanak sağlamıştı. Chosroes'i korumayı sürdüren bin kişilik Roma birliği bu hükümdarın bağlılığına güven duyduğunu gösteriyordu. Emrindeki Pers güçlerinin artmasıyla halkın gözüne hoş görünmeyen bu yabancı yardımcıları uzaklaştırma olanağını da buldu. Ancak manevi babasına karşı aynı minnet ve saygıyı her zaman göstermeyi sürdürdü ve Maurice'in ölümüne dek iki imparatorluk barış ve müttefikliğin gereklerini bağlılıkla yerine getirmekten geri kalmadılar. Ancak elbette Roma'nın bu askerî korumasının karşılığı pahalı ve önemli hediyelerle ödenmişti. Pers kralı, güçlü Martyropolis ve Dara şehirlerini restore ettirdi. Persarmenia halkı eski sınırlarından doğuya doğru, Aras kıyılarının öbür yanından

18. "Experimentis cognitum est barbaros malle Româ petere reges quam habere." Bu deneyimler Vonones'in (*Annal*., II, 1-3) Tiridates'in (*Annal*., VI, 31-44) ve Meherdates'in (*Annal*., XI, 10; XII, 10-14) çağrılmalarına ve kovulmalarına ilişkin dikkate değer bir tablo çiziyor. Tacitus'un öteki gözü Partların (*Parthians*) kamplarının ve harem duvarlarının tüm gizlerini açığa vurmuş gibidir.

Hazar Denizi dolaylarına dek uzanan kesimde imparatorun tebaası olmaktan hoşnutlardı. İnançlı ruhlar devletin olduğu gibi kilisenin de bu değişiklikte yerini alacağını ummuşlardı. Chosroes Hristiyan piskoposları iyi niyetle dinlediyse de Magi'lerin çabası ve uzaklığı bu izlenimini sildi. Yalnız bir felsefi kayıtsızlıktan başka bir şey olmadığı için kendi inancına döndü, daha doğrusu içinde bulunduğu koşullarda sığınmacılıktan hükümdarlığa döndüğü için artık başka şey düşünmedi. Pers kralının imgesel din değiştirmesi onun dualarını kabul eden ve düşlerine giren Antioch azizlerinden Sergius'a[19] karşı sınırlı ve boş bir bağlılığa dönüştü. Chosroes'in sunduğu altın ve gümüş hediyeler azizin sandukasını zenginleştirdi. Ordularının başarısını ateşli bir Hristiyan olan Sira'nın ve en çok sevdiği kadınların gebeliğini bu gözle görülmeyen koruyucuya bağladı.[20] Sira'nın (veya Şirin) [21] güzelliği, ruhu ve musiki yetenekleri tarihte daha da çok Doğu hikâyelerinde ün kazanmıştır. Pers dilinde adı tatlı ve sevimli anlamını taşıyordu ve *Parviz* lakabı ise âşık kralın cazibesini anlatıyordu. Yine de Sira ilham verdiği tutkuları hiç paylaşmadı ve Chosroes'in mutluluğu kıskanç bir şüphe ile işkence gördü.[22]

19. Maximian'ın işkencelerine uğradıkları söylenen Sergius ile yoldaşı Bacchus'a, Fransa, İtalya, Constantinople ve Doğu'da tanrısal şeref verildi. Rasaphe'deki mezarları mucizeleriyle ünlüydü ve Suriye'nin bu kentine onların onuruna Sergiopolis adı verilmiştir. Tillemont, *Mém. Ecclés.*, c. V, s. 491- 496; Butler, *Saints*, c. X, s. 155.

20. Evagrius (L, IV, b. 21) ve Theophylact Simocatta (L, V b. 13,14) Chosroes'in Yunanca yazılmış, kendi eliyle imzalanmış ve sonra da haçlar ve altın tablolar üzerine işlenerek Sergiopolis Kilisesi'nde saklanan özgün mektuplarını bozulup çürümekten kurtarmışlardır. Bu mektuplar Suriye başpiskoposu niteliğinde olan Antioch piskoposuna yazılmıştı.

21. Yunanlar Sira'nın Roma kökenli olduğunu ve Hristiyanlığı kabul ettiğini söylüyorlar. Ne var ki Pers ve Türkler onun İmparator Maurice'in kızı olduğunu ileri sürüyorlar ve "Hüsrev ile Şirin", "Ferhat ile Şirin" hikâyelerinde Doğu'nun yakışıklı gençlerini övüyorlar. D'Herbelot, *Biblioth. Orient.*, s. 789, 997, 998.

22. Hürmüz'ün zulmünün, Behram'ın ayaklanmasının, Chosroes'in kaçışı ile yeniden tahta çıkışının tam tarihi o çağdaki iki Yunan tarafından anlatılmıştır: Evagrius daha derli toplu (L, XI, b. 16, 17, 18, 19) Theophylact Simocatta (L, III, s. 6-18; L, IV, b. 1-16; L, V, b. 1-15) ise çok dağınık biçimde aktarmıştır. Onları izleyen derlemeciler, Zonaras ve Cedrenus gibi, alıntılar yaparak kısaltabildiler. Eutychius (*Annal.*, c. II s. 200-208) ve Abulpharagius (*Dynast.*, s. 96-98) özel anılarını danışmış gibidirler. On beşinci yüzyılın iki büyük Persli tarihçisi Mirkhond ile Khondemir'i ancak Schikard (Tarikh, s.

AVAR KAĞANININ GÜCÜ VE GURURLU POLİTİKASI (570- 600)

Roma adının görkemi doğuda yeniden yükselirken Avrupa mutluluk ve zaferden oldukça uzak bir görünüm taşıyordu. Lombardların gidişi ve Gepidlerin yıkılışı Tuna üzerindeki güç dengesini bozmuş, Avarlar Alplerin eteklerinden Euxinus (Karadeniz) kıyılarına dek bir imparatorluk kurmuşlardı. Baian'ın saltanatta kaldığı süre krallığın en parlak dönemi olmuştu. Attila'nın kırsal sarayının yeni sahibi olan kağan bu hükümdarın karakterine ve politikasına öykünmüş görünüyordu.[23] Ne var ki daha küçük bir sahnede yeniden temsil edilmiş aynı tiyatro oyunu gibi bu ikinci temsil üzerinde yapılacak bir betimle birincinin büyüklüğü ve özgünlüğünde olmadığını gösterecektir. İkinci Justin'in, Tiberius'un ve Maurice'in kibirleri savaş yaralarından daha çabuk davranan gururlu bir barbar tarafından aşağılandı. Pers ordularının Asya'yı her tehdit edişlerinde Avrupa, Avarların tehlikeli akınları ya da pahalıya mal olan dostluklarıyla bunalıma giriyordu. Roma'nın elçileri kağana yaklaştıklarında onlara çadırın kapısı önünde beklemeleri emrediliyordu. Bu temsilcilere ancak on ya da on iki gün sonra içeri girme izni veriliyordu. Bu elçilerin sözlerinin tonu ya da konusu kağanı rahatsız ederse gerçek ya da yapmacık bir öfke içerisinde elçilere ve hükümdarlarına ağır sözler söylüyordu. Eşyalarına el koyuyor ancak daha zengin ve değerli armağanlar getirme ve daha saygılı konuşma

150-155), Texeira ya da daha çok Stevens (*Hist. of Persia*, s. 182-186), Türkçe elyazmasından çeviren Abbé Fourmont (*Hist. de l'Académie des Inscriptions*, c. VII, s. 325-334) ve D'Herbelot (*aux mots Hormouz*, s. 457-459; *Bahram*, s. 174; *Khosrou Parviz*, s. 996) tarafından yapılmış yetersiz özetlerden tanıyorum. Bu oryantalist yazarların yetkinliklerine inanmış olsaydım sayılarının çok daha fazla olmasını isterdim.

23. Kağanın gururu ve gücü hakkında genel bir fikir Menander (*Excerpt. Legat.*, s. 118 vd.) ve Theophylact'ta (L, I, b. 3; L, VII, b. 15) görülebilir. 8 kitabı imparatordan çok Avarları yüceltmektedir. Baian'ın selefleri Roma'nın cömertliğini tatmıştı ve Baian Maurice'in saltanatından sonra da yaşadı (Buat, *Hist. des Peuples Barbares*, c. XI, s. 545). İtalya'ya MS 611'de saldıran kağan (Muratori, *Annali*, c. V, s. 305) o zamanlar *juvenili ætate florentem* idi (Paul Warnefrid, *de Gest. Langobard*, L, V, b. 38): o Baian'ın oğlu, belki de torunuydu.

vaadiyle canlarını kurtarabiliyorlardı. Avarların elçileri ise her zaman saygıyla karşılanıyor ve bunlar Constantinople'da her türlü ve sınırsız özgürlükten yararlanabiliyorlardı. Tutsakların ve asker kaçaklarının geri verilmesi ile haraçların artması için durmadan bıktırıcı isteklerde bulunuyorlardı. İmparatorluğun saygınlığı, onların küstahça isteklerini atlatmak için aşağıdan almalar, sahte mazeretler vb. hareketler yüzünden çok zarar görmüş ve aşağılanmıştı. Kağan hiç fil görmemişti, bu şaşırtıcı hayvan hakkında ona anlatılanlar merakını çekmişti. Buyrukları üzerine imparatorluk ahırlarındaki en büyük fillerden biri zengin süslerle bezendi, kalabalık bir bakıcılar topluluğuyla barbar şefinin bulunduğu Macaristan ovalarının ortasındaki köye gönderildi. Kağan bu çok büyük dört ayaklıyı şaşarak, tiksinerek, kimbilir belki de korkarak seyretti. Dünyanın öbür ucuna ve okyanusa dek bu yararsız şeyleri aramak için giden Romalıların çocukça hallerine güldü. Hemen Constantinople altını ile sanatçıların gösterileri onun keyfini yerine getirmek üzere kullanıldı. Ancak büyük bir kralın saygınlığına yakışmayan bu armağanı da geri çevirdi.[24] Kağanın kendini beğenmişliği böyleydi. Açgözlülüğü ise daha istikrarlı ve sakin haldeydi. Kendisine üzerinde çok çalışılmış ipek kumaşlar, mobilyalar ve sofra takımları ile İskit çadırlarına konulmuş sanat ve süs eşyaları gönderiliyordu, Hindistan'dan getirilen biber ve tarçın iştahlarını açıyordu.[25] Yıllık haraç seksen binden yüz yirmi bin altına yükseltildi. Savaşlar nedeniyle alınamamış haraçlar aşırı ölçüde faizlendirilerek yeni antlaşmanın birinci koşulunda gösteriliyordu. Avarların hükümdarı kurnazlık nedir bilmeyen bir barbarın diliyle Greklerin kötü niyetinden yakınıyordu.[26] Ne var ki o da ikiyüzlülük ve aldatma

24. Theophylact, L, I, b. 5, 6.

25. Kendisi savaşta olsa bile kağan bu baharatı seviyordu. Bir hediye olarak "Ἰνδικὰς καρυκίας" istedi ve, "πέπερι καὶ φύλλον Ἰνδῶν ασίαν τε καὶ τὸν λεγόμενον κόστον," aldı (Theophylact, L, VII, b. 13). Cahillik yüzyıllarının Avrupalıları, et ve içeceklerinde modern bir damak lezzetiyle uyumlu olandan daha fazla baharat tüketiyorlardı. *Vie Privée de François,* c. II, s. 162,163.

26. Theophylact, L, IV, b. 6; L, VII, b. 15. Yunan tarihçi, kağanın bu şikâyetini doğru

sanatında daha uygarlaşmış halklardan geri kalmıyordu. Kağan, Lombardların vârisi sıfatı ile Illyria eyaletinin eski kale şehirlerinden olan önemli Sirmium'u istiyordu.[27] Avarların atlıları Aşağı Macar ovalarını âdeta kapladı, Tuna'ya indirilerek Save'ye köprü gereçleri taşımak üzere Hercynian kerestesinden büyük gemiler yapıldı. İki ırmağın kavuştukları yere egemen olan kalabalık Singidunum garnizonu geçidi tutacağı ve planlarını altüst edecek nitelikte olduğundan bu garnizonu oyalama yoluna gitti. Ve Save üzerinde kurmayı düşündüğü köprünün Roma gibi bir düşman için olmadığına yemin etti. "Andımı bozarsam," dedi Baian, "tüm ulusumla birlikte kahrolayım, göklerin tanrısı başımıza ateş yağdırsın, ormanlar ve dağlar bizi harabeye çevirsin ve Save Irmağı ters aksın ve azgın dalgaları arasında bizleri yutup boğsun!" Bu barbarca bedduadan sonra Hristiyanlar da en saygın ve en kutsal andın nasıl olduğunu ve andını bozmanın en ağır cezasının ne olduğunu dinginlikle sordu. Singidunum piskoposu ona İncil'i sundu. Kağan onu saygıyla aldı ve şöyle dedi: " Bu kutsal kitapta Tanrı tarafından bildirilen gerçeklerin benim dudaklarımda duracağına ve yeminden dönmeyeceğime ant içerim." Hemen köprü için çalışmaları başlattı ve saklayacak bir şeyi olmadığını bildirmek üzere bir elçi gönderdi, sözünde durmayacak olan Baian "İmparatora Sirmium'un her yandan kuşatıldığını bildirin, halkını eşyaları ile birlikte oradan çıkarmasını ve ne yardım alabilecek ne de savunulabilecek şehri teslim etmesini ona öğütleyin," dedi. Fakat Sirmium yardım umudu olmadan üç yıldan uzun süre kendini savundu. Kale duvarları tümü ile olduğu gibi duruyordu, sonunda bir teslim anlaşması yapılarak yoksulluğun ve açlığın son kertesine düşmüş olan kent halkına özgürlükleri tanındı. Elli mil uzaklıktaki Singidunum ise

ve gerçeğe uygun buluyor.

27. Menander ([içinde] *Excerpt. Legat.*, s. 126-132, 174-175), Baian'ın sahte yeminini ve Sirmium'un teslimini anlatıyor. Theophylact'ın övgülerle sözünü ettiği kuşatmanın öyküsünü yitirdik (L, I, b. 3).

"Τὸ δ' ὅπως Μενάνδρῳ τῷ
περιφανεῖ σαφῶς διηγόρευται."

çok gaddarca bir sona uğradı. Binaları kökünden yıkıldı halkı da köleleştirildi ya da sürüldü. Ancak bugün Sirmium'dan tek bir iz kalmadı. Singidunum'un elverişli durumu ise yeni bir Sclavonia kolonisinin buraya yerleşmesine sebep oldu. Tuna'yla Save'nin birleştikleri yer Hristiyanlarla Türklerin çok zaman ve inatla çarpıştıkları Belgrad ya da *Beyaz Şehir* tahkimatlarıyla bugüne dek korunmuştur.[28] Belgrad ile Constantinople surlarının arası altı yüz mildir. Kılıç ve ateş bütün ülkeyi yakıp yıktı. Avarların atları sırasıyla Euxinus'ta ve Adriyatik'te yıkanıyorlardı. Çok korkulu bir düşmanın yaklaşmasıyla alarma geçen Roma'daki pontiff[29] Lombardları İtalya'nın koruyucuları gibi görmek zorunda kaldı. Kurtulma umudunu kesmiş olan bir tutsak, mancınık yapma ve kullanmayı Avarlara öğretti.[30] Önce ne yapımı ne de kullanımı için ilgi gösterdiler. Diocletianopolis'in ve Berœa'nın, Philippopolis'in ve Adrianople'un (Edirne) karşı koymaları kuşatanların bilgisini ve sabrını tüketti. Baian, Tatarlar gibi savaşıyorduysa da insanlıktan ve yüce duygularından yoksun değildi. Şifalı suları çok sevdiği eşlerinin sağlığına iyi geldiği için Anchialus'a zarar verdirmemişti. Romalılar yokluktan bitik hale gelen ordularının düşmanlarının yüce gönüllülüğüyle korunduğunu itiraf etmişlerdir. Macaristan'a, Polonya'ya, Rusya'ya, Tuna'nın denize döküldüğü yerden Oder'in[31] denize döküldüğü yere dek yasalar ve kurallar koyuyordu. Titiz politikası gereğince fethettiği ülkelerdeki uyrukları alıp başka yerlere gönderiyor ya da başka

28. Bkz. d'Anville, Mémoires de l'Acad. des Inscriptions, c. XXVIII, s. 412-443. Constantine Porphyrogenitus onuncu yüzyılda *Belgrad* adını kullanıyordu ve kendisi bir Sclavon idi. Franklar dokuzuncu yüzyılda Latince *Alba Græca* (s. 414) diye adlandırıyorlardı.
29. Baron., *Annal. Eccles. AD 600*, No. 1. Paul Warnefrid (L, IV, b. 38) Avarların Friuli'ye akınlarını ve (b. 39) atalarının MS 632 yıllarındaki tutsaklığını anlatıyor. Sclavi'ler Adriyatik Denizi'ni geçtiler *cum multitudine navium* ve Sipontum topraklarına yerleştiler (b. 47).
30. Onlara *helepolis* ya da hareketli kule yapımı da öğretti. Theophylact, L, II, b. 16, 17.
31. Kağanın orduları ve ittifakları Constantinople'dan on beş aylık uzaklıktaki batıdaki denizin yakınlarına dek uzanıyordu. İmparator Maurice bu uzak ülkenin birkaç gezici müzisyeni ile görüştü ve anlaşıldığına göre bir halkı simgeleyen herhangi bir meslekten insan sınıfını almış. Theophylact, L, VI, b. 2.

yerlerden o yerlere yeni insanlar getirip yerleştiriyordu.[32] Sclavonia kolonisi Vandalların göçleri nedeniyle ıssız kalmış olan Doğu Almanya kesimlerinde yerleşti. Aynı oymaklara Adriyatik ve Baltık denizleri dolaylarında da rastlanır ve Illyria kentleri olan Neyss ve Lissa'da da bulunmaktadırlar ve Silesia'nın merkezinde olanlar ayrıca Baian adını da taşımaktadırlar. Aşağılık gördüğü halkların yaşamını çok az umursayan kağan[33] onları ordusunun ya da eyaletlerinin düşmana en açık ön kısımlarına koyuyor ve düşmanların kılıçları, Avarların asıl askerlerine yaklaşana kadar etkinliklerini yitiriyordu.

AVARLARA KARŞI MAURICE'İN SAVAŞLARI (595-602)

Pers ile müttefiklik Doğu'nun birliklerine Avrupa'da savunma yapma olanağı sağladı. Kağanın kafa tutmasından dolayı on yılı sıkıntı içerisinde geçiren Maurice barbarların üzerine bizzat yürüyeceğini açıkladı. İki yüzyıllık bir arada Theodosius'un hiçbir halefi savaş alanında boy göstermemişti. Bu hükümdarların günleri Constantinople Sarayı'nda gevşeklik içerisinde akıp gidiyor, Grekler imparator sözcüğünün cumhuriyet ordularının başı anlamına geldiğini bile bilmiyorlardı. Senatonun dalkavuklukları, kilisenin ödlek batıl inançları ve İmparatoriçe Constantina'nın gözyaşları Maurice'in bu arzusuna karşı çıktılar. İskitlerle bir savaşın muhtemel sonuç ve tehlikeleri için bu görevi komutanlarından birine yüklemesi için ona yalvardılar. İmparator on-

---

32. Bu bilgin Kont de Buat'nın en muhtemel ve en parlak varsayımlarından biridir (*Hist. des Peuples Barbares*, c. XI, s. 546-568). Kafkas Dağlarında, Illyricum'da ve Elbe'nin aşağı kesiminde birbirine karışmış Tzechi ve Serbi'lere rastlanır Bohemyalıların vb. en acayip gelenekleri onun varsayımını doğrulamaktadır.

33. Bkz. Fredegarius, Historians of France, c. II, s. 432. Baian kibirli umursamazlığını hiç gizlemiyordu.

Ὁτιτοιούτους (saçma bir düzeltmeye göre τοσούτους değil)
ἐπαφήσω τῇ Ρωμαϊκῇ, ὡς εἰ καὶ συμβαίη γέ
σφισι θανάτῳ ἀλῶναι, ἀλλ' ἐμοί γε μὴ
γενέσθαι συναίσθησιν."

ların öğütlerine ve ricalarına kulak asmayarak başkentten yedi mil uzağa gitti.[34] Kutsal Haçlı Sancak, ordunun başında dalgalanıyordu. Dicle'nin öbür kesiminde savaşlar vermiş ve fetihler yapmış olan bu çok sayıda kıdemli askerin resmigeçidi onun gururunu okşadı. Anchialus, seferinin son sınırı oldu. Gece dualarında mucizevi bir yanıtı boşu boşuna aradı. Çok sevdiği bir atın ölmesiyle, bir yaban domuzuna rastlamasıyla, fırtınayı izleyen büyük bir yağmurla ve çok iri bir bebeğin doğmasıyla aklı karmakarışık oldu ve her öngörünün en iyisinin ülkesi için silahlanmak olduğunu unuttu.[35] Pers elçilerini kabul etmek bahanesiyle Constantinople'a döndü. İbadet etme isteği onu savaş düşüncelerinden vazgeçirdi ve bizzat savaşmaktan vazgeçmesi ve yerine seçtiği kimseler halkın umutlarını boşa çıkardı. Kendi askerlerinin ve bir Roma kenti halkının gözleri önünde barbarlardan utanç verici biçimde kaçan kardeşi Peter'e komutayı teslim etmiş olması körü körüne kardeş sevgisine yorulabilir. Ad ve kuruluş benzerliği nedeniyle düşündüğümüz doğruysa bu kent zorba Attila'yı püskürtmüş tek kale olan Azimuntium'du.[36] Gençlerinin yiğitliği sonraki kuşaklara da geçmişti. Birinci ya da ikinci Justin bu kente onurlandırıcı bir ayrıcalık tanımıştı ve genç yurttaşlarının yiğitliği ve cesaretiyle korunacağını duyurmuştu. Maurice'in kardeşi bu ayrıcalığı kaldırmak ve bir kısım yurtseverleri kendi ordusunun paralı askerleriyle karma duruma getirmek istemişti. Gençler kiliseye çekildiler, binanın kutsallığı komutanın isteğine engel oluşturmuştu. Halk ayaklandı, kale kapılarını kapattı,

34. Maurice'in gidişi ve dönüşü üzerine Theophylact'a bakınız (L, V, b. 16; L, VI, b. 1, 2, 3). Bu yazar beğeni ve incelik sahibi olsaydı ince bir alaya aldığı düşünülebilirdi ne var ki kendisinde kesinlikle böyle bir art niyet yoktur.

35. "Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ
πάτρης."
Iliad, XII, 243. Bu güzel iki dizede bir kahraman gözüpekliği ve bir akıl adamının aklı bulunmaktadır ki bu da Homeros'un her bakımdan kendi çağının ve ülkesinin üstünde olduğunu kanıtlamaktadır.

36. Theophylact, L, VII, b. 3. Bu olay belleğimde yerini almamışken 34. bölümdeki 86. notumu samimi okurlarım bağışlayabilecek ve düzeltebilecektir. O notta Asimus ya da Azimuntium'un yaklaşımını anlatmakta acele etmiştim.

silahlanmış halde surların üzerinde göründüler. Peter'in alçaklığı, kendini beğenmişliğinin ve haksızlığının yardımına yetişti. Commentiolus'un[37] askerî şöhreti, ciddi cesaretten ziyade hiciv veya komedi nesnesidir. Göstermelik kurulları, garip davranışları ve gizli emirleri hep kaçmak ya da zaman kazanmak içindi. Düşmana karşı yürürken Hæmus Dağı'nın latif vadileri ona dayanılmaz engeller gibi görünüyordu. Geri çekilişlerdeyse aslan kesilen merakıyla eski sakinlerin bile anımsayamadıkları en güç ve en ıssız patikaları dahi bulup öğreniyordu. Yaşamı boyunca birkaç damla kanı akmıştı elbette: gerçek ya da uydurma bir hastalık için bir cerrahın neşteri sebebiyle. Dinlenme ve kış aylarının hareketsizliği sağlığını yerine getiremiyor, her an barbarların yaklaşmakta oluşunun verdiği korkuyla sinirleri bozuluyordu. Yardımcısı Priscus'un[38] tesadüfi liyakati, onu yükselten ve destekleyen hükümdara hiçbir onur ve yarar sağlayamadı. Bilgi ve gözüpeklikle yapıldığı izlenimini veren beş savaşta Priscus on yedi bin iki yüz barbarı tutsak olarak aldı. Kağanın dört oğlunu ve altmış bin Avar askerini öldürdü. Kendilerini Avarların koruması altında olduklarına inanan bir Gepidæ kantonuna baskın yaptı. Tuna ve Theiss kıyılarında da son başarılarını kazandı. Trajan'ın ölümünden beri imparatorluk orduları Dacia içerisinde ilk defa bu kadar ilerlemişlerdi. Ne var Priscus'un galibiyeti geçici ve verimsiz oldu. Baian'ın yeni bir öfke ile ve taze kuvvetlerle Constantinople surları önünde yenilgisinin öcünü almaya gelmesinden önce bu komutan acil olarak geri çağrıldı.[39]

---

37. Theophylact'ta (L, II, b. 10-15; L, VII, b. 13,14; L, VIII, b. 2-4) Commentiolus'un utanç verici tutumuna bakınız.

38. Bkz. Priscus'un başarıları L, VIII, b. 2, 3.

39. Theophylact Simocatta'nın İmparator Maurice'in tarihi adlı kitabının birinci, ikinci, altıncı, yedinci ve sekizinci ciltlerinde Avarlara karşı girişilen savaşla ilgili ayrıntılar okunabilir. Bu kitabı Heraclius'un saltanatı sırasında yazmıştı, dolayısıyla dalkavukluğa gerek ve olasılık yoktu. Ancak ayırt etme yetisi de yoktu. Önemsiz olaylar üzerinde çok fazla durmuş, çok önemli ve ilginç sorunları kısa olarak anlatmıştır.

ROMA ORDULSUNUN DURUMU

Justinian'ın ve Maurice'in orduları da Cæsar'ın ve Trajan'ınkiler gibi savaş kuramını iyi biliyorlardı.[40] Bizans'taki işçiler her zaman Toskana (Tuscany) veya Pontus demirini işliyorlardı. Askerî üretim yerleri ve tersaneler her çeşit saldırı ve savunma silahlarıyla doluydu. Gemilerin yapılışı ve kullanılışı, tahkimat ve savaş makinalarının üretimi karşısında barbarlar savaş alanında çok zaman yendikleri bu halkın üstünlüğüne hayran kalıyorlardı. Yunanların ve Romalıların kitapları eski zamanların taktik bilgisini strateji yöntemlerini öğretiyorlardı. Ne var ki eyaletlerin kendi kaderlerine terk edilmeleri ve bozulmaları sonucunda buralardan silah yapabilecek, savunma duvarları örecek, gemileri kullanacak, özetle kuramı uygulamaya geçirebilecek insanlar artık yetişmez olmuştu. Belisarius ve Narses'in yaratıcılıkları herhangi bir hocadan destek almadan oluşmuştu ve onlar da herhangi birini yetiştirmiş değillerdi. Onur, yurtseverlik ya da cömert sözler lejyonların onurlu işlerinde çalışan tutsakları ve yabancıları harekete geçiremiyordu. Orduda imparatorun despotça sözünü geçirebileceği düşünülse de sözü dinlenmiyor ve arkasından ona laf atıldığı bile oluyordu. Birliklerinin başıbozukluğunu altınla yatıştırmaya çalışıyor ancak bu onları daha da başıbozuk hale getiriyordu. Kusurlar ve suçlar temel askerlik yöntemi haline gelmiş, zaferleri rastlantısal olmuştu, ödenen paralar ve yapılan giderler önüne geçilmez bir tükenmeye yol açıyordu. Uzun ve zararlı bir hoşgörü döneminden sonra Maurice bu kökleşmiş hastalığı iyileştirmeye kalkıştı. Bir reformcu kendine çıkar sağlıyor gibi bir şüphe yaratmamalı, reformdan yararlanacak olanların güvenini ve saygısını kazanmalıdır.

40. Maurice'in kendisi tarafından askerlik sanatı üzerine on iki kitap yazıldı. Bunlar Tactics of Arrian'ın (*Fabricius Bibliot. Græca*, L, IV, b. 8, c. III, s. 278) sonunda John Scheffer (Upsala, 1664) tarafından yayınlanmıştır.

Ordudaki Hoşnutsuzluklar

Maurice'in askerleri belki galip bir komutanın sözünü dinlerlerdi ama devlet adamlarının ve safsatacıların söylediklerine kulak asmıyorlardı. Silah ve giysi bedellerinden indirim yapıldığına ilişkin imparatorluk buyruğunu öğrendikleri zaman çektikleri tehlikelere ve yorgunluklara bu denli ilgisiz ve duygusuz kalmış bir hükümdarı lanetliyorlardı. Çok sayıda ve şiddetli ayaklanma Asya ve Avrupa'daki birlikleri de harekete geçirdi.[41] Edessa (Urfa) garnizonunda komutanlar şikâyetlerle, tehditlerle karşı karşıyaydılar ve hatta saldırılara uğradılar. Askerler imparatorun heykellerini devirdiler. İsa'nın ulu simgesini taşladılar, sivil ve askerî yasaların boyunduruğunu reddettiler ya da tehlikeli bir gönüllü itaat modeli kurdular. Her zaman bir kenara çekilen ve aldanan hükümdar tam zamanında işe el koyamıyordu. Genel bir ayaklanma korkusu münferit olayları ona unutturuyordu. Yeni reformu o kadar çabuk ortadan kaldırdı ki cezalandırılmalarını bekleyen askerler, bağışlandıklarını ve ödüllendirildiklerini duyunca çok hoş bir sürprizle karşılaşmış oldular. Bu gecikmiş cömertliklerden birlikler hiç de minnet duymadılar. İmparatorun zayıflığı ve onların gücü ortaya çıkınca kafa tutmaları da arttı. Şuradan buradan kin gösterileri o kerteye geldi ki imparator artık bağışlamayı unuttu. Orduyla bir anlaşma umudu kalmadığını anladı. O zamanın tarihçileri Maurice'in daha önce düzeltmek ve iyileştirmek istediği birlikleri yok etmeye zorlandığı kanısına vardılar. Bu karamsar niyetin oluşmasında Commentiolus'un yardımı ve tutumu etkili oldu diye düşündüler. Hükümdarın insanlık dışı ya da cimrilik nedeniyle çok az sayılabilecek altı bin altın karşılığında geri almayı reddettiği için öldürülen kağanın elindeki on iki bin tutsak için sonraki yüzyıllarda da lanetler edilecekti.[42]

---

41. Maurice'in saltanatı sırasındaki ayaklanmaların ayrıntıları için bkz. Theophylact, L, III, b. 1-4; I., VI, b. 7, 8, 10; L, VII, b. 1; L, VIII, b. 6 vd.

42. Theophylact ve Theophanes, Maurice'in komplo hareketinden ve açgözlülüğünden habersiz görünüyorlar. Paschal Chronicle (s. 379, 380) bu imparatorun anısına bu suçlamalara ilk kez rastlanmaktadır. Bunları Zonaras ortaya çıkardı (c. II, L, XIV, s. 77,78).

Ayaklanma

Haklı bir nefret hareketi sürerken Tuna'daki birliklere eyalet ambarlarının korunması ve kışlık kamplarının Avar ülkesinde kurulması buyruğu verildi. Bu son buyruk sabırları taşırdı. Maurice'in tahta yakışmadığı duyuruldu. Ona bağlı olanlar kovuldu ya da boğazlandı. Sıradan bir yüzbaşı olan Phocas'ın komutasındaki askerler hızlı yürüyüşe geçerek Constantinople yakınlarına geldiler.

PHOCAS'IN SEÇİLMESİ (EKİM 602)

Üçüncü yıldaki askerî düzensizlikler yasalarla izin verilen çok sayıdaki bozukluklarla yeniden baş gösterdi. Girişimin gösterdiği yeni biçim onların kafasını da karıştırdı. Kendi adaylarına erguvanı kuşatmak konusunda duraksadılar. Maurice'le her türlü görüşmeye girmeyi reddederken onun oğlu Theodosius ve genç prensin kayınbabası Germanus ile iletişimi sürdürüyorlardı. İmparatorun adını ve karakterini bile tanımadığı rakibi Phocas işte bu karanlık ortam içerisinde yaşamıştı. Ayaklanmalar içerisindeyken kabadayı, tehlike sırasında pısırık olduğunu öğrenen imparator, "Bu bir alçak olduğuna göre hiç kuşkusuz katil de olacaktır," diye haykırmıştı.

CONSTANTINOPLE AYAKLANMASI

Bununla birlikte Constantinople kenti hükümdara bağlılığını sürdürseydi Phocas başkentin surları önünde hızını yitirecek ve imparatorun akılcılığı isyancıların ordusunu bozguna uğratacak ya da hizaya getirecekti. Olağanüstü bir törenle yeniden canlandırdığı *Circus* oyunları kendine güvenen kimselerin gülümseyişleriyle yüreğinde durmakta olduğu kaygıyı gizliyordu.

Cedrenus (s. 399) fidye hakkında başka bir hesaplama benimsedi.

Maviler ile Yeşiller'in alkışlarını kabul etmek lütfunda bulundu ve onların bulunduğu karşılıklı tribünlerden dokuz yüz Mavi ile bin beş yüz Yeşil'in, tahtının destekçisi olarak adları yazılı listelerini almakla gururlarını okşadı. Bu insanların aldatıcı davranışları onun zayıflığını ortaya koydu ve tahttan düşmesini çabuklaştırdı. Yeşiller isyancılar ile işbirliği halindeydi. Maviler de aynı imparatorluğun yurttaşları arasındaki çekişmede yumuşak ve ılımlı davranılmasından yanaydılar. Sert ve cimri huyları uyruklarının yüreğinde ona karşı hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bir dinî törenin başında yalınayak yürüyen Maurice'in başına küçük bir taş atılınca muhafızlar demir gürzlerini çekerek onu korudular. Yobaz bir keşiş kılıcını çekmiş sokaklarda koşuyor, imparatorun Allah'ın gazabına uğrayacağını bildiriyor, kalabalık halk da Maurice'i simgeleyen ve eşeğe binmiş alt sınıftan bir yurttaşı izliyor, beddua ediyorlardı.[43] Hükümdar, askerlerin ve yurttaşların Germanus'a sevgi duyduklarından şüphelendi. Korkuyor, korkutuyor ama son darbeyi vurmayı erteliyordu. Germanus bir kiliseye sığındı. Halk ona yardım için ayaklandı. Muhafızlar kale duvarlarını bırakıp çekildiler. Gece boyunca süren kargaşa boyunca hiçbir engelle karşılaşmadan ateşe ve yağmaya bırakıldı. Mutsuz Maurice, karısı ve dokuz çocuğuyla bir kayığa atladı. Asya kıyısına geçip kurtulmak istiyordu. Sert sürgün yüzünden Chalcedon (Kadıköy) dolaylarındaki Aziz Autonomus[44] yanında karaya çıktı. Büyük oğlu Theodosius, Pers kralının dostluğunu elde etmek için yola çıktı. İmparator kaçmayı reddetti. Ağır siya-

43. Maurice'e hakaretler yağdıran Constantinople halkı ona Marcionite ya da Marcionist adını vermişti, bu da imparatoru aşağılamak içindi. Sapkınlık (diyor Theophylact, L, VIII, b. 9),

"μετά τινος μωρᾶς εὐλαβείας,
εὐήθης τε καὶ καταγέλαστος."

Sadece imparatoru üstünkörü kınadılar mı, yoksa Maurice eski Gnostiklerin meçhul öğretmenini gerçekten dinlemiş miydi?

44. Saint Autonomus Kilisesi (kim olduğunu bilme onuruna sahip değilim), Constantinople'dan yüz elli *stadia* uzaklıktaydı (Theophylact, L, VIII, b. 9). Maurice ve çocuklarının öldürüldüğü Eutropius limanı Gyllius (*de Bosphoro Thracio*, L, III, b. XI) tarafından Chalcedon'un iki limanından biri olarak tanımlanır.

tik ağrıları çekiyordu.[45] Kuruntular benliğini sarsıyordu. Ayaklanmanın sonunu sabırla bekledi ve öbür dünyada olduğu kadar bu dünyada da günahlarının cezasını çekmeyi Tanrı'dan herkesin önünde diledi. Maurice'in tahttan çekilmeden sonra iki halk grubu imparator seçme konusunda çekişmeye başladılar. Yeşiller, Maviler'in adayını geri çevirdi. Kalabalık bir halk topluluğu Germanus'u da birlikte götürerek Constantinople'dan yedi mil uzaktaki Hebdomon (Bakırköy) Sarayı'na gittiler ve Yüzbaşı Phocas'ın hükümdar saygınlığını duyurdular. Phocas aşağıdan alarak Germanus'un kıymeti nedeniyle erguvanı ona bırakmak gereğini dile getirdi. Bu taltif çok içtenlikli bir şekilde Germanus tarafından geri çevrildi. Senato ile kilise de Phocas'ı desteklediler. Patrik gaspçının Ortodoks inancından emin olduktan sonra onu Aziz John Baptist Kilisesi'nde kutsadı. Üçüncü gün Phocas dört atın çektiği bir araba içerisinde ve çılgınca alkışlayan bir halkın arasında kente girdi. Askerî birliklerin ayaklanması bol paralarla ödüllendirildi. Yeni imparator bir süre sarayda kaldıktan sonra Hipodrom oyunlarını tahtından izledi. Her iki halk grubunun çekişmesinde hükümdarın Yeşiller'i tuttuğu anlaşıldı. Maviler "Unutmayın ki Maurice hâlâ yaşamaktadır," diye bağırınca bu uyarı zalim yeni hükümdarın yırtıcılığını harekete geçirdi.

MAURICE'İN VE ÇOCUKLARININ ÖLÜMÜ (27 KASIM 602)

Phocas'ın gönderdiği ölüm görevlileri Kadıköy'de sığındığı kiliseden Maurice'i çekip aldılar ve beş oğlunu bu zavallının gözleri önünde boğazlayarak öldürdüler. Can çekişme acıları içinde yüreğinde hissettiği her vuruşta yine de dinî bir duyguyla haykırma gücünü buluyor, "Sen adilsin Tanrım, senin hükmün

45. Constantinople ahalisi genellikle "νόσοι ἀρθρίτιδες." Theophylact (L, VIII, b. 9), tarih kurallarıyla tutarlı olsaydı, tıbbi nedeni belirleyebileceğini ima eder. Yine de bu şekilde bir konudan ayrılma, Nil'in dönemsel su taşkınlarına ve Yunan filozoflarının bu konudaki tüm görüşlerine ilişkin soruşturmasından daha belirsiz olmazdı.

haklı olandır," diyebiliyordu. Ve son anlarında gerçeği ve adalete öyle sıkı bir şekilde bağlıydı ki askerlere, kraliyet bebeği yerine kendi çocuğunu sunan bir hemşirenin dinî yalancılığını açıkladı.[46] Bu acıklı sahne saltanatının yirminci ve yaşamının altmış üçüncü yılında imparatorun da kafası kesilerek öldürülmesiyle sona erdi. Onun ve beş çocuğunun gövdeleri denize atıldı, kafaları ise Constantinople surları üzerine konularak halkın kızgın ya da acıyan bakışlarına açık tutuldu. Ancak kokuşma işaretleri veren bu saygın kalıntılar için Phocas gizlice gömülme buyruğu verdi. Halkın yüce gönlü Maurice'in yanılgılarını ve yanlışlarını bu mezara gömdü. Onlar ancak çektikleri acılar nedeniyle anımsandı. Yirmi yıl sonra Theophylact'ın anlattığı acı tarih çok sayıda gözyaşı dökülmesine sebep oldu.[47]

PHOCAS, İMPARATOR (23 KASIM 602-4 EKİM 610)

Bu gözyaşları kuşkusuz gizlice akıtıldı. Doğu ve batı eyaletlerince hükümdarlığı tanınan Phocas'ın saltanatı sırasında bu tür bir acıma görüntüsü çok ağır suç sayılırdı. Kendisinin ve karısı Leontia'nın portreleri Lateran'da din adamlarının ve senatonun hürmetine sunulmuş, sonra da Constantine ile Theodosius arasına yerleştirildiği Cæsar'lar Sarayı'nda sergilenmiştir. Uyruk ve Hristiyan nitelikleriyle Gregory devlet yönetimine bağlı olmalıydı. Ne var ki onun katı hükümdarı sevinçle alkışlaması bu azizin karakterine ister istemez leke sürmüştür. Havarilerin halefi ya da yönteme uygun bir şekilde işlenmiş cinayetten dolayı pişmanlık duyması gerektiğini ona anımsatabilirdi. Halbuki patrik halkın kurtuluşu ve zalimin çökertildiğini dile getirerek kutlamıştır.

---

46. Bu cömert girişimden, Corneille *Heraclius* adlı trajedisinin karmaşık entrikalarını çıkardı (Corneille de Voltaire, c. V, s. 300). Piyesi birkaç kez gördükten sonra yazarın kendisine de sıkıntı vermişti (*Anecdotes Dramatiques*, c. I, s. 422).

47. Theophylact Simocatta (L, VIII, b. 7-12), *Paschal Chronicle* (s. 379, 380) Theophanes (Chronograph., s. 238-244), Zonaras (c. II, L, XIV, s. 77-80) ve Cedrenus (s. 393-404), Phocas'ın başkaldırmasını ve Maurice'in ölümünü anlatıyorlar.

Yüce Tanrı'nın imparatorluk tahtına Phocas gibi iyi ve dindar birisini yükseltmesi nedeniyle şükürlerini belirtmiştir. Düşmanlara karşı Phocas'ı güçlü kalmasını Tanrı'dan dilemiş, ona uzun ve şanslı bir saltanat ve kıyamete dek sürecek bir hükümdarlık için dualar etmiştir.[48]

Karakteri

Gregory'ye göre dünya ve ahirette hoş karşılanan bir devrimde işlenen ağır suçları anlatmış bulunuyorum. Görüleceği gibi Phocas gibi takınmış olduğu tutumda olduğu gibi iktidara geçtikten sonraki davranışlarında nefret edilen bir kişiliğe sahip olmuştur. Yan tutmayan bir tarihçi onu bir canavar olarak betimlemektedir.[49] Bu tarihçinin çizdiği portreye göre Phocas kısa boyluydu, kalın kaşları arasında bir boşluk yoktu, saçları kızıldı, sakalsız oluşu ve bir yanağındaki geniş yara izi yüzüne biçimsiz bir anlam veriyordu. Ne edebiyattan ne hukuktan, hatta ne de askerlikten anlıyor, yüksek makamda olmayı har vurup harman savurma ve yiyip içip sarhoş olma olanağı veren bir fırsat olarak görüyordu. Aşağılık zevklerinden her biri ya tebaasına zarar veriyor ya da kendini aşağılık durumuna sokuyordu. Hükümdarlık görevlerini tam olarak yerine getirmemesinin yanında askerî sorumluluklarını da ihmal etmeye başladı. Saltanatı sırasında Avrupa utanç verici bir barış içinde ezilip büzüldü. Asya ise savaş yıkıntıları altında inledi. Öfkeli girişimleri vahşi karakterini büsbütün alevlendiriyor, korkuyu sertleştiriyor, direnmeyi artırıyordu. Özel ajanları hızlı hareket ederek, aldatıcı bir haberle yardım istemek

48. Gregor., L, XI, epist. 38, indict. VI. "Benignitatem vestræ pietatis ad Imperiale fastigium pervenisse gaudemus. Lætentur cæli et exultet terra, et de vestris benignis actibus universæ reipublicæ populus nunc usque vehementer afflictus hilarescat," vd. Protestanların sövüp saymalarına sebep olan bu aşağılık dalkavukluk, filozof Bayle'in (*Dictionnaire Critique*, Grégoire I. Not. H., c. II, s. 597,598) sansürüne uğramıştır. Kardinal Baronius devrik imparator aleyhine papayı haklı gösteriyor.

49. Phocas'ın portreleri yok edildi ancak düşmanları alevler arasından kötü bir taklidini çekip çıkardılar (Cedrenus, s. 404).

üzere Pers ülkesine giden Theodosius'un yakaladılar. Genç Prens Nicæ'te (İznik) boynu vurularak öldürüldü. Dinin avutuculuğu ve günahsız duygusu onun son anlarını yumuşattı ama ölüsünün simgesi gaspçının yaşamını bozdu. Yayılan söylentiye göre Maurice'in oğlu yaşıyordu. Halk öç alacak olanı bekliyordu. Son imparatorun dul eşi, kızları, oğlu ve kardeşleri için bunu bekliyorlardı. İmparatorluk ailesinin öldürülmesi sırasında[50] Phocas acıyarak ya da daha çok politik düşüncelerle bu mutsuz kadınların yaşamını korumuştu. Onlar özel bir evde özenle korunuyorlardı. Ne var ki İmparatoriçe Constantina hep babasını, kocasını ve çocuklarını düşünüyor, özgürlük ve öç almadan başka bir şeyi gözü görmüyordu. Bir gece Ayasofya Kilisesi'nde kurtuluşun eşiğine gelmişken gözyaşları ve kendini destekleyen Germanus'un dağıttığı altınları bir ayaklanmayı başlatmaya yetmedi. Phocas'ın öfkesine ve adaletine kurban gidecekti ama patrik yemin ederek yaşamının bağışlanmasına kefil oldu. Constantina bir manastıra kapatıldı ve böylece Maurice'in dul eşi katilinin affından yararlanmaya ve bunu kötüye kullanmaya razı oldu.

Zalimliği

Constantina'nın yeni bir komplo hareketine giriştiğine inanıldı ya da bundan kuşkulanıldı. Phocas daha önce içmiş olduğu yeminine bağlı kalmasına gerek kalmadığını düşündü ve yeniden bütün öfkesi beynine sıçradı. Constantina'nın neler tasarladığı ve komplo ortaklarının kimler olduğunu öğrenmek istedi. İmparator kızının, karısının veya annesinin saygısızca ve acımasız davranışlara uğratılmaması bir âdet olduğu halde Constantina en aşağı suçlulara uygulanan işkenceye maruz kaldı. O ve üç günahsız kızı, kocasının ve beş oğlunun kanlarının akıtıldığı Chal-

50. Ducange (*Familiæ Byzantinæ*, s. 106, 107, 108) Maurice'in ailesine ilişkin ayrıntıları veriyor: Büyük oğlu Theodosius, dört buçuk yaşında imparator tacını takmıştı ve Aziz Gregory onu da babasına yaptığı gibi övüyordu. Kızları arasında Anastasia ve Theoctiste gibi Hristiyan adlarının yanında Cleopatra gibi pagan adının da bulunmasına şaştım.

cedon'da kafaları kesilerek öldürüldü. Gaspçının kurban ettiği aşağı sınıftan insanların adlarını bildirmeye gerek yoktur. Bunların hüküm giymelerinden önce bir mahkeme kararı alınmış olanları pek azdır ve cezaların acısını artırmak için zulmün en keskin biçimlerinin uygulanmasına özen gösterilmiştir. Gözleri oyulmuş, dil sökülmüş, elleri ve ayakları kesilmiştir. Bu mutsuz insanlardan kimileri celladın kırbacı altında can vermiştir, kimileri de ateşe atılmışlar ya da oklarla delik deşik edilmişler, pek azı çabuk bir ölüme uğrama şansına kavuşabilmişlerdir. Başları, vücutlarının çeşitli organları ve cesetleri, Romalıların eğlence ve özgürlük alanı olan Hipodrom'u kana bulamıştır. Phocas'ın eski arkadaşları ona yapacakları uyarıların imparatorluğun ilk yüzyıllarındaki Caligula'ya ve Domitian'a rakip olmaya değer olan bu tiranın öfkesine karşı koymaya yetmeyeceğini anladılar.[51]

Çöküşü ve Ölümü (4 Ekim 610)

Phocas'ın yalnız bir kızı vardı, o da[52] Patrician Crispus'la evliydi. *Circus*'ta imparatorun yanına bu karı kocanın heykelleri de konulma sorumsuzluğunda bulunulmuştu. Baba kuşkusuz cinayetlerinin meyvesini evlatlarının toplamasını isterdi. Ne var ki bu zamansız beraberlik hükümdarı tedirgin etti. Heykeltıraşların bir yanılgısı üzerine kendilerini temize çıkarmak isteyen Yeşiller tribünü hemen ölüm cezasına çarptırıldı. Halkın yalvarması onların bağışlanmasını sağladı ama Crispus kıskanç bir gaspçının bu elde olmayan rekabetini hiçbir zaman unutmaz diye haklı bir kuşkuya kapıldı. Phocas'ın nankörlüğü ay-

51. Theophylact (L, VIII, b. 13, 14, 15), Phocas'ın yaptığı zulümlerin bazılarını anlatıyor. Heraclius'un şairi George of Pisidia (*Bell. Abaricum*, s. 46; Roma, 1777) onu tarif ediyor.

"τῆς τυραννίδος ὸ δυσκάθεκτος
καὶ βιοφθόρος δράκων."

52. Yazarlar ve yazıcılar *Priscus* mu ya da *Crispus* mu olduğu konusunda tereddüt bulunuyor (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 111). Ben ise Phocas'ın damadı ile Avarları beş kez yenen kahramanın aynı kimse olduğuna inanmak istedim.

rıcalıklarını kaldırdığı Yeşiller'i huzursuz etti. İmparatorluğun tüm eyaletleri ayaklanmaya hazır duruma gelmişlerdi. Afrika valisi (exarch) Heraclius, Constantinople tahtının saygınlığını yok eden komutana her türlü vergi ödemeyi ve onun sözünü dinlemeyi reddetmişti. Crispus'un ve senatonun gönderdikleri gizli ajanlar yurdunu kurtarması ve yönetmesi için bu valiyi kışkırttılar. Ne var ki onun tutkusu yaşlılığı nedeniyle azalmıştı. Bu tehlikeli iş için oğlu Heraclius ile dostu ve vekili Gregory'nin oğlu Nicetas'ı görevlendirdi. Biri bir ordunun başında Mısır ve Asya yoluyla, öbürü de Kartaca'dan filo ile Constantinople'a gelmek üzere görev bölümü yaptılar. İmparatorluk erguvanın sürat ve başarı sonucuna bağlı olduğu düşünüldü. Bu girişimle ilgili söylenti Phocas'ın kulağına geldi. Bir önlem olarak bağlılığını rehin almak için Heraclius'un karısını gözaltına aldırdı. Ne var ki kurnaz Crispus uzak bir tehlikenin korkularının sonuna yaklaşmıştı. Savunma araçları savsaklandı ve ertelendi. Afrika'dan gelen gemiler Hellespont'ta (Çanakkale) demir attığı zaman bile kanlı hükümdar kendini yine güven içerisinde sanıyordu. Öç alma duyguları içerisinde yanıp tutuşan kaçaklar ve sürgünler Abidus'ta Heraclius'a katıldılar. Gemilerinin direklerinde dinsel simgeler dalgalanıyordu.[53] Propontis'te (Marmara) başarıyla ilerlediler. Phocas kaçması olanaksız fırtınanın yaklaşmakta olduğunu pencerelerden görerek anladı. Söz vermeler ve armağanlarla Yeşiller Afrika birliklerinin kıyıya ayak basmasına yararsız ve zayıf biçimde karşı koymayı kabul ettiler. Ne var ki halk ve özellikle muhafızlar Crispus tarafından yönlendirildi ve zalim Phocas bomboş saraya giren sıradan bir vatandaş tarafından tek başına yakalandı. Başındaki tacı ve üstündeki erguvanı çıkardıktan sonra aşağılık bir kılığa sokuldu, zincire vuruldu ve bir

53. Theophanes'e göre "κιβώτια" ve "εἰκόνα θεομήτορος". Cedrenus'un eklediğine göre "ἀχειροποίητον εἰκόνα τοῦ κυρίου" Heraclius ilk Pers seferinde kullandığı sancağı kullanıyordu. Bkz. George Pisid. *Acroas.*, L,140. Görünüşe göre el sanatları başarılıydı. Romalı editör Foggini (s. 26) bunun özgün mü yoksa kopya mı olduğu konusunda epey sıkıntı çekmiş.

kayıkla Heraclius'un bulunduğu gemiye götürürdü. Heraclius saltanatında işlediği alçakça kötülüklerden dolayı onu azarladı. Phocas "Senin saltanatın daha mı iyi olacak?" diye onu yanıtladı. Bunlar umutsuzluk içinde ağzından çıkan son sözler oldu. Her türlü aşağılanmalara ve işkencelere uğratıldıktan sonra kafası kesildi. Vücudu parçalar halinde ateşe atıldı. Sonra da gaspçının kendini beğenmişliğini büsbütün artıran heykelleriyle Yeşiller'in isyan bayrağı da aynı biçimde yok edildi. Kilise, senato ve halk, cinayet ve alçaklık lekelerini temizleyen Heraclius'u tahta çıkarmayı üstlendiler. Utanç duygusu yüzünden Heraclius uzun süre ikilemde kaldıktan sonra isteklerini kabul etti. Taç giyme törenine eşi Eudoxia da eşlik etti ve onların soyundan gelen dört kuşak Doğu İmparatorluğu tahtında saltanat sürdü.

HERACLIUS'UN SALTANATI (5 EKİM 610-11 ŞUBAT 642)

Yukarıda belirtildiği gibi Heraclius'un deniz seferi çok iyi geçmişti. Nicetas'ın karadan ilerleyişi ise güçlükler içerisinde geçti. Vardığı zamanda her şey olup bitmişti. O da hiç güçlük çıkarmadan dostunun kazandığı tacı tanımıştı. Bu tutumunu ödüllendirmek üzere kendisine şövalyelik sıfatı verilmiş ve imparatorun kızıyla evlendirilmişti. Bağlılığını anlamak daha güç olan Crispus'a da Kapadokya ordusu komutanlığı verilmişti. Kısa süre sonra yeni hükümdarın nankörlüğünü bağışlar gibi göründü. Senatonun önünde Phocas'ın damadı manastırda yaşamaya mahkûm edildi. Babasına hainlik etmiş olan bir kimsenin dostuna da sadık olmayacağı düşüncesiyle bu karar Heraclius tarafından da onanmıştır.[54]

54. Phocas'ın zulmü ve Heraclius'un tahta çıkışına ilişkin ayrıntılar için bkz. *Chron. Paschal.*, s. 380-383; Theophanes, s. 242-250, Nicephorus, s.3-7; Cedrenus, s. 404-407; Zonaras, c. II, L, XIV, s. 80-82.

CHOSROES ROMA TOPRAKLARINA SALDIRIYOR (603)

Phocas'ın ölümünden sonra da daha önce işlemiş olduğu cinayetlerin çok kötü sonuçları imparatorluk için sorun olmuş, kutsal bir nedenle öç almaya kalkan en korkulu düşmanları harekete geçirmişti. Bizans ve Pers sarayları arasında kurulmuş dostluk ve eşitlik ilişkisine göre Phocas tahta çıktığını Pers kralına bildirmişti. Maurice'in ve çocuklarının başlarını ona gösteren elçi Lilius böylece olayın tüm acıklı sahnesini açıklamış bulunuyordu.[55] Varsayımlar ve safsatalar ne olursa olsun ve öyküyü güzelleştirmek için ne kadar çaba harcanırsa harcansın Chosroes dehşet duyarak bakışlarını katilin üzerinden ayırdı ve sözde elçiyi hapse attırdı. Gaspçıyla hiçbir ilişki kurulmayacağı ve iyilikçisi olan manevi babasının öcünü alacağını bildirdi. İnsanlığın hissedeceği ve onurun dikte edeceği keder ve kızgınlık duyguları bu vesileyle Pers kralının karar vermesi için birleşiyorlardı. Magi'ler ile satrapların ulusal ve dinî önsezileri onun bu ruhsal durumunu daha da pekiştirdi. Kurtuluştan söz ediliyormuş gibi bir dalkavuklukla hükümdarın Yunan denilen ve alçakça cinayetlerin en kötüsü olarak hükümdarlarını öldürmeye dek varan her türlü erdemden yoksun kimselerle barış ve ittifak antlaşmaları imzalamanın ne denli tehlikeli olduğunu söylüyorlardı.[56] Roma İmparatorluğu'nun eyaletleri kendilerini baskı altında tutan tutkulu yüzbaşının zulmü nedeniyle savaş felaketleri içine düştüler. Yirmi yıl sonra da Romalılar öçlerini aldılar ve daha önce uğradıkları kötülükleri Perslilere yaşattılar.[57] Chosroes'i yeniden tah-

55. Theophylact, L, VIII, b. 15. Maurice'in yaşam öyküsü Mısır'da doğmuş olan eski prefect Theophylact Simocatta tarafından 628 yılına doğru yazıldı (L, VIII, b. 13). Bu yapıttan uzun bir özet çıkaran Photius (cod. LXV, s. 81-100) üslupta egemen olan yapmacılığı ve istiareyi yumuşak olarak eleştiriyor. Başlangıç bölümü felsefe ile tarih arasında bir diyalogdur: birlikte bir çınarın altına oturmuşlar, biri birini çalıyor.

56. "Christianis nec pactum esse nec fidem nec fœdus... quod si ulla illis fides fuisset, regem suum non occidissent." Eutych., *Annales.*, c. II, s. 211, edit. Pocock.

57. Burada birkaç yüzyıl için çağdaş yazarlardan ayrılmamız ve eğer buna inmek denebilirse belagatin gösterişinden kroniklerin ve özetlerin kaba yalınlıklarına inmemiz ge-

tına oturtan Roma komutanı doğuda hâlâ orduların başındaydı. Asur'da anneler çocuklarını Narses'in titreten adıyla korkutuyorlardı. Pers'te doğmuş olanların Narses'in efendisini ve dostunu Asya eyaletlerini kurtarmaya ve oralara saldırmaya özendirmiş olması ihtimal dışı sayılamaz. Yine çok olasıdır ki Chosroes askerlerini çok korktukları bu kılıcın kınından çıkmayacağına ya da olsa olsa kendilerine yardım amacıyla çıkacağına ilişkin olarak güvence vermiştir. Bir kahraman bir zalim hükümdarın inancına güvenemeyeceği gibi o hükümdar da bir kahramanın bağlılığına pek az layıktır. Narses komutanlıktan alındı. O da Suriye kenti olan Hierapolis'te bağımsızlık bayrağını açtı. Ne var ki sahte vaatlerle aldatıldı ve Constantinople'un ortasında diri diri yakıldı. Kendilerini zaferden zafere götüren ve korktukları ya da saydıkları için bağlandıkları komutanlarından yoksun kalan askerler de süvarilerin iki saldırısıyla yok edildi. Fillerin ayakları altında ezilip barbarların oklarıyla delik deşik edildiler. Çok fazla sayıda tutsak Maurice'in ölümünde etkin rol oynamış ya da bu işe katılmış isyancı askerleri haklı olarak mahkûm edebilen galibin buyruğuyla başları kesilerek öldürüldü.

SURİYE'Yİ FETHİ (611)

Phocas'ın saltanatı sırasında Pers kralı sırasıyla Merdin (Mardin), Dara, Amida (Diyarbakır) ve Edessa (Urfa) kentlerini kuşattı, ele geçirdi ve yaktı. Fırat'ı geçip Hierapolis'i, Chalcis'i ve Berrhœa ya da Halep'i aldı. Kısa sürede karşı koyulmaz ordularıyla Antioch Kalesi'ni kuşattı. Hızlı başarıları imparatorluğun gerilediğini, Phocas'ın güçsüzlüğünü ve tebaasının itaatsizliğini göstermekte-

---

rekmektedir. Theophanes'in yapıtları (*Chronograph.*, s. 244-279) ve Nicephorus'unkiler (s. 3 - 16) Pers savaşlarının sonunu da veriyorlarsa da bu bilgiler tam değildir. Onların bildirmedikleri olaylarla ilgili özel kaynaklarımı da belirteceğim. Sarayda keşiş olarak bulunan Theophanes MS 748'de doğdu. Constantinople patriği olan Nicephorus ise 829'da öldü ve öbüründen daha gençti. Her ikisi de imgeler nedeniyle acı çektiler.

dir. Kendisini Maurice'in oğlu ve imparatorluğun yasal mirasçısı[58] diye tanıtan bir sahtekâr Chosroes'in ordusunu izliyor ve böylece eyaletlere teslim olmaya da başkaldırma bahanesi veriyordu.

FİLİSTİN'İN ALINIŞI (614)

Heraclius'un doğudan aldığı ilk istihbaratlar Antioch'un kaybını bildiriyordu.[59] Çok zaman depremlerde yıkılmış ya da düşmanlarca yağmalanmış olan bu eski ana kent düşmana az sayıda yağmaya elverişli zenginlik ve dökecek kan verecek durumdaydı. Kapadokya'nın merkezi olan Cæsarea'nın yağmalanması onlar için daha yararlı oldu. Bu tarihe değin savaşla aşılmamış olan sınırların öbür yanına ilerledikçe daha az direnç ile karşılaştılar. Ele geçirilen ganimet de daha çok oldu. Şam vadisini her zaman güzelleştiren bir kent vardı. Bilinmeyen mutluluğu Roma tarihçisinin gözünden kaçmıştı. Chosroes, Libanus (Lübnan) tepelerine çıkmadan ya da Finike kıyısındaki kentleri ele geçirmeden önce bu cennette ordusunu dinlendirmişti. Nuşirevan'ın tasarlamış olduğu Kudüs'ün fethi[60] torununun çabası ve açgözlülüğü ile gerçekleşti. Magi'lerin hoşgörüsüz ruhu Hristiyanların en gösterişli yapısının yakılmasını şiddetle teşvik ediyordu. Chosroes askerlik düzeni ve disiplini olmamakla birlikte öfkeleri ve çabaları ile bu boşluğu doldurarak

---

58. Pers tarihçileri de bu nokta üzerinde yanılgıya düşmüşlerdir. Ne var ki Theophanes (s. 224) bu saçmalık ve yalan için Chosroes'i ayıplıyor. Eutychius'un inancına göre (*Annal*., c. II, s. 211) cellatların elinden kaçıp kurtuldu. Maurice'in oğlu Sina Dağı'nda rahip olup orada öldü.

59. Eutychius imparatorluğun tüm kayıplarının Phocas zamanında olduğunu söyleyerek Heraclius'un zaferini övmek gibi bir yanılgıya düşüyor. Bu komutan Kartaca'dan değil, Selanik'ten bir filo ile Constantinople'a sebze getiriyor (*Annal*., c. II, s. 223, 224). Doğu'nun Hristiyan yazarları Barhebraeus (apud Asseman, *Bibliothec. Oriental*, c. III, s. 412, 413) Elmacin (*Hist. Saracen.*,s. 13-16) Abulpharagius (Dynast., s. 98, 99) çok inançlı ve doğrucudurlar. Pagi farklı yıllardaki Pers savaşlarını anlatmaktadır.

60. Bkz. kilise bakımından çok ilginç olan Kudüs'ün fethi üzerine Eutychius'un yıllıkları (c. II, s. 212-223) ve Keşiş Antiochus'un ağıtları (apud Baronium, *Annal. Eccles. AD 614*, No. 16-26) ki yüz yirmi dokuz vaazı bugün de mevcuttur. Daha doğrusu mevcuttur denilebilir, çünkü kimse bunları okumamıştır.

yirmi altı bin Yahudi'den oluşan bir ordu kurarak bu kutsal savaşa hazırlandı. Celile'nin ve Ürdün dışındaki bölgenin ele geçirilmesinin ardından Kudüs saldırıya uğradı. İsa'nın mezarı ve Helena ve Constantine'in görkemli kiliseleri ateşe verildi ve büyük zarar gördü. Fatih, inanç sahiplerinin üç yüz yıl boyunca taşıyıp getirdikleri eşyayı bir günde yağma edip tüketmişti. Patrik Zachariah ile gerçek haç Pers ülkesine götürüldü. Pers ordusunun harekâtı sırasında öldürülen doksan bin Hristiyan'ın katledilmesinin sorumlusunun Yahudiler ile Araplar olduğu söylenmiştir. İskenderiye Başpiskoposu John[61] Filistin'den kaçıp gelenleri korumaya aldı. Bu saygın din adamı kilisenin tüm gelirlerini ve üç yüz bin sterlin değerindeki hazineyi gerçek sahiplerine, yani tüm ülkelerin her ne adla anılırsa anılsınlar yoksullarına dağıttı.

MISIR'IN FETHİ (616)

Ancak Diocletian döneminden bu yana dış ve iç savaştan muaf tutulan tek eyalet olan Mısır Cyrus'un halefleri tarafından ele geçirildi. Pers süvarileri bu dayanıklı ülkenin anahtarı durumundaki Pelusium'a sürpriz bir baskın yaptılar. Delta'nın sayısız kanallarını karşı koyulmadan geçtiler ve Memphis piramitlerinden Etiyopya'ya dek uzun Nil vadisini kontrol altına aldılar. İskenderiye deniz cenahından yardım alabilecekti. Ne var ki başpiskopos ile vali Kıbrıs Adası'na kaçtılar ve Chosroes henüz sanatlarının ve ticaretinin ayakta kalmış etkinlikleriyle imparatorluğun ikinci kenti olan İskenderiye'ye girdi. Batıya doğru yaptığı fetihlerin sınırı Kartaca[62] değil Trablus dolayları oldu. Yunan kolonisi olan Cyrene'ler yakılıp yıkıldı ve İskender'in izleri üzerinde yürüyen fatih, Libya

61. Bu saygın azizin yaşam öyküsü çağdaşı Piskopos Leontius tarafından yazıldı. Bu bilgiler Baronius'ta (*Annal. Eccles. AD 610*, No. 10 vd.) ve Fleury'de (c. VIII, s. 235, 242) yeterli alıntılar halinde bulunmaktadır.

62. Chosroes'in Chalcedon yerine Kartaca'ya dek her yeri fethettiğini söyleyen Baronius ile başka birçok yazarın yanılgısı Theophanes'in metnindeki Yunanca Καλχηδόνα ve Καρχηδόνα kelimelerinin birbirlerine benzemesinden ileri gelmiştir. Bu hatalar kimi zaman yazıcılar kimi zaman da eleştirmenlerce de yapılmıştır.

çölünün kumları boyunca egemenliğini genişletti.

KÜÇÜK ASYA'NIN FETHİ (626)

Bu savaşa katılmış olan ikinci bir Pers ordusu Fırat'tan Trakya Boğazı'na doğru yürüyüşe geçti. Chalcedon uzun bir kuşatmadan sonra teslim oldu ve Persler on yıldan çok süreyle Constantinople'un karşısında ordugâh kurup kaldırdılar. Pontus kıyıları Ancyra (Ankara) kenti ve Rodos Adası büyük kralın son fetihleri arasına girdiler. Chosroes'in deniz güçleri de olsaydı sınır tanımayan tutkusu tutsaklık ve harabe hallerine Avrupa eyaletlerini de uğratacaktı.

SALTANATI VE GÖRKEMİ

Dicle'nin ve Fırat'ın uzun zamanlardan beri tartışılan kıyılarından Nuşirevan'ın torununca ilerletilen egemenlik birdenbire Pers Krallığı'nın eski sınırları olan Hellespont'a ve Nil'e dek yaygınlaştırılmıştır. Ne var ki altı yüzyıl Roma yönetiminin iyi ve kötü yanlarına alışmış ve şekillenmiş bu eyaletler istemedikleri halde barbarların boyunduruğuna dayanıyorlardı. Cumhuriyet fikri Yunan ve Romalıların kurumları ya da en azından kanunları tarafından canlı tutuldu. Heraclius'un tebaası da çocukluklarından başlayarak özgürlük ve yasa sözcüklerini kullanmasını biliyorlardı. Doğulu hükümdarlar ise kendini beğenmişliklerini ve politikalarını keyfî güçlerini yaymak, tutsak halklara köleliklerini ve aşağı düzeyde bulunduklarını unutturmamak ve mutlak buyruklarının sertliğini aşağılayıcı ve zalim davranışlarla sürdürmek yolunu tutuyorlardı. Ateşe tapma inancı ve iki ilke doktrini Doğu Hristiyanlarını gönülden yaraladı. Magi'ler de piskoposlardan daha az hoşgörülü değillerdi. Zerdüşt[63] dinini terk eden

63. Aziz Anastasius'un *genuine acts*'ı Yedinci Genel Konsil kararları arasında yayımlanmıştır. Baronius (*Annal. Eccles. AD 614, 626, 627*) ve Butler (*Lives of the Saints*, c. 1,

kimi Perslere şehit gözüyle bakılmış ve genel bir kıyımın başlangıcı olarak görülmüştü. Justinian'ın zorbaca yasaları kiliseye karşı gelenleri devlet düşmanı olarak nitelendiriyordu. Yahudilerin, Nasturilerin ve Jacobite'lerin işbirliği Chosroes'in başarılarına yardımcı olmuş ve bu mezheplerden yana oluşu Katolik papazlarının kinini ve korkusunu uyandırmıştı. Pers fatihi bu korkuları ve kinleri bilmiyor değildi. Yeni uyruklarını kılıç gücüyle yönetmişti. Otoritesinin sarsıntıya uğramasından çekindiği için bu yeni uyrukların varlıklarını aşırı vergilerle ve keyfî yağmalarla tüketti. Doğu kiliselerini soydu ya da yıktı. Kendi anayurduna Asya kentlerinin altınını, gümüşünü, değerli mermerlerini, sanat akımlarını ve sanatçılarını alıp götürdü. İmparatorluğun başına gelenlerin bu korkunç görünümün[64] başlıca nedenini Chosroes'in kişiliğinde bulmak, onun davranışlarıyla askerî görevlerini ayırt etmek, bunca zaferin ve görkemin ortasında onun bireysel değerinin ölçüsünü belirleyebilmek kolay değildir. Zaferinin meyvelerini gösterişli biçimde topluyor, çok zaman savaşla ilgili işleri bir yana bırakıp sarayının tatlı yaşamına dalıyordu. Ne var ki batıl inanca dayalı düşünceler ya da hınç yirmi dört yıl boyunca Ctesiphon kapılarına yaklaşmasını engelledi. Oturmayı yeğlediği Artemita ya da Dastagerd, başkentin yaklaşık altmış mil kuzeyinde Dicle'nin öbür yanında bulunuyordu.[65] Dolaylardaki otlaklar sürülerle kaplıydı. Sarayının bahçesinde sülünler, tavuslar, devekuşları, karacalar ve yaban domuzları vardı. Çok tehlikeli bir avın vereceği tadı almak için aslanlar ve kaplanlar serbest bırakılıyordu. Büyük kralın hizmeti ya da gösterişi için dokuz yüz altmış fil besleniyordu, on iki bin büyük ve sekiz bin küçük deve ordunun çadırlarını ve Chosroes'in eşyalarını taşıyordu.[66]

---

s. 242-248) öykülerini bunlardan almışlardır. Bu aziz şehit Pers kralının sancağından ayrılmış ve Roma ordusunu katılmıştı. Kudüs'te rahip olmuş, Filistin kentlerinden Cæsarea'da yerleşmişti.

64. Abulpharagius, *Dynast*., s. 99. Elmacin, *Hist. Saracen*., s. 14.

65. D'Anville, *Mém. de l'Académie des Inscriptions*, c. XXXII, s. 568-571.

66. İki ırk arasındaki fark birinin tek, diğerinin iki hörgücü olmasıdır. Birinciler tam anlamıyla deveydi ikinciler ise hecin devesiydi. Birinciler çok büyüktü, Türkistan'dan ya

Hükümdarın ahırlarında altı bin katır ve at bulunuyor, hızları ve güzellikleri ile ün yapmış Shebdiz ve Barid adlı küheylanlar dikkati çekiyorlardı. Altı bin muhafız sırayla saray kapısında nöbet tutuyorlardı. Oni ki bin köle saray içi hizmetleriyle görevlendirilmişti. Chosroes, Sira'nın yaşlanmasından ya da ilgisizliğinden yararlanarak saraydaki Asya'nın en güzel üç bin bakire arasından seçtikleriyle tatmin oluyordu. Yüz tane yer altı tonozunda altın, gümüş, değerli taşlar, ipek ve esanslardan oluşan hazineleri saklanıyordu. *Badaverd* odasında, Heraclius'un bir Suriye limanına rüzgârın sürüklediği gemilerinden elde ettiği ganimetler bulunuyordu. Chosroes'in sarayının duvarlarını süsleyen otuz bin avize kubbeye asılı duruyor ve böylece gök küresindeki burçlar kuşağı taklit ediliyordu.[67] Pers kralı kendi sanat görkemi içerisinde güçlü olarak yaşamını sürdürürken Mekke'den aldığı bir mektupta Muhammed'i Tanrı'nın elçisi olarak tanıması ondan isteniyordu. Bu çağrıyı reddetti ve mektubu yırttı. "Tanrı da Chosroes'in krallığını yok edecek ve onun yalvarışlarını geri çevirecektir,"[68] diye Arap peygamber bağırdı. Doğu'nun iki büyük imparatorluğunun sınırları üzerinde bulunan Muhammed onların karşılıklı çöküşlerini gizli bir sevinçle gözlemliyor, Perslerin zaferden zafere koştukları bir sırada son zaferin birkaç yıl içerisinde Romalılar tarafından gerçekleştirileceğini önceden haber veriyordu.[69]

---

da Bactriana'dan gelmeydiler. Hecinler ise yalnız Arabistan'da ve Afrika'da bulunmaktadır. Buffon, *Hist. Naturelle*., c. XI, s. 211 vd. Aristot., *Hist. Animal.*, c. I, L, II, b. 1; c. II, s.185.

67. Theophanes, *Chronograph*., s. 268. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 997. Yunanlar Dastagerd'i gerileme zamanındaki haliyle, Persler ise doruktaki durumlarıyla betimliyorlar. Şu da var ki birinciler gözleriyle gördükleri gibi içtenlikli olarak, öbürleri ise duydukları birtakım öykülere göre anlatıyorlar.

68. Muhammed'in tarihçileri Abulfeda ([içinde] *Vit. Mohammed*, s. 92, 93) ve Gagnier (*Vie de Mahomet*, c. II, s. 247) bu elçilerin MS 628 yılının 11 Mayıs ayında, Hicret'in yedinci yılında Chosroes'e gönderildiğini söylemektedirler. Gösterdikleri tarih yanlıştır. Çünkü Chosroes o yılın şubat ayında ölmüştür (Pagi, *Critica*, c. II, s. 779). Kont de Boulainvilliers (*Vie de Mahomed*, s. 327, 328) bunu Filistin'in fethinden biraz sonraya, 615 yılına tarihlemektedir. Bununla birlikte Muhammed'in bu tür bir girişimi bu denli erken yapması beklenemez.

69. Bkz. Kur'an'ın *Yunanlar* adındaki otuzuncu bölümü (Rum suresi kastediliyor; ed.

HERACLIUS'UN SIKINTISI (610-622)

Bu önsezinin ileri sürüldüğü bildirilen zamanda bunun gerçekleşebileceğine inanmak kuşkusuz çok zordu çünkü Heraclius'un ilk on iki yıllık saltanat süresi imparatorluğun dağılıp sona ermekte olduğunu gösteriyor gibiydi. Chosroes'in niyeti dürüst ve temiz olsaydı Phocas'ın ölümünden sonra barış yapması ve velinimeti Maurice'in tam öcünü almış olan değerli Afrikalı Heraclius'u en değerli müttefiki olarak kucaklaması gerekirdi. Savaşın sürdürülmesi bir barbarın gerçek karakterini ortaya çıkarmış oluyordu. Günahsızları korumasını, haraç vermelerini kabul etmesini ve dünyaya barış getirmesini yalvararak isteyen Heraclius'un elçilerini aşağılayıcı bir sessizlikle ya da suçlayıcı korkutmalarla geri çevirdi. Pers orduları Suriye'yi, Mısır'ı ve Asya eyaletlerini ele geçirirken kana ve ganimete İtalya Savaşı'nda doymamış olan Avarlar, Istria sınırlarından Trakya'nın uzun dağ sıralarına dek Avrupa'yı ellerine geçiriyorlardı. Pannonia'nın kutsal tarlalarındaki erkek tutsakların tümünü kılıçtan geçirmişlerdi, kadınları ve çocukları köleleştiriyorlar, bakireleri ve en soylu aile kadınlarını askerlerin hoyrat ellerine bırakıyorlardı. Friuli kapısını açmış olan Romilda âşık kralın kollarında ancak bir gece kalabilmişti. Ertesi günü bir düzine Avar'ın tecavüzüne uğramıştı. Üçüncü gün Lombard prensesi, kağanın gözleri önünde ordugâhta kazığa oturtuldu; böyle bir koca onun ahlaksızlığının ve sadakatsizliğinin tam bir tazminatıydı.[70] Bu yatışmaz ve ele avuca sığmaz düşmanlar her yandan Heraclius'u sıkıştırıyor ve küçük düşünüyorlardı. Roma İmparatorluğu Yunanistan'daki ve İtalya ile Afrika'daki birkaç kantondan Asya'daki çok az sayıda deniz kentlerinden Tyre'den ve Trabzon'dan (Trebizond) başka

---

n.). Kur'an'ı İngilizceye çeviren dürüst bilgin Sale, Muhammed'in tanısını, bu önceden bilmesini ya da bir tür bahis tutmasını çok güzel ortaya koyuyor (s. 330, 331). Ancak Boulainvilliers (s. 329-344) art niyetli Hristiyan polemik yazarlarını sıkıntıya soktuğunu söylediği bu kehanetin gerçekliğini kanıtlamaya çalışıyor.

70. Paul Warnefrid, *de Gestis Langobardorum*, L, IV, b. 38, 42; Muratori, *Annali d'Italia*, c. V, s. 305 vd.

kale duvarları içerisindeki Constantinople'dan ibaret duruma düşmüştü. Mısır'ın elden çıkmasından sonra açlık ve salgın hastalıklar başkenti acılara boğmuştu. İmparator karşı koyma gücünden yoksun kaldığı gibi herhangi bir yardım göreceğinden de umudunu kestiğinden yönetimiyle birlikte Kartaca'ya taşınmaya karar verdi, ancak orada tehlikeden uzak kalabileceğini düşünüyordu. Gemilerine sarayın hazinelerini yüklemişti. Ne var ki dinsel yetkisini ülkesinin yararına genişleten patrik, imparatoru durdurdu ve Ayasofya Kilisesi'ne götürerek Tanrı'nın emanet ettiği halkla birlikte yaşaması ve ölmesi için açık ve resmî ant içmesini ondan istedi. Kağan Trakya ovalarında askerî kampını kurmuştu. Kötülük niyetlerini gizliyor ve Heraclea (Ereğli) kasabası yakınında onunla buluşup görüşmek istiyordu. Onların uzlaşmaya yanaşmaları at yarışı oyunlarıyla kutlandı. Bayramlık giysilerini kuşanmış olan halk ve senatörler barış şenliklerinde hazır bulunmak üzere hep birlikte oraya gittiler. Avarlar Roma zenginlerini böylece imrenerek ve açgözlülükle izlediler. Geceleyin gizli ve zorlu yürüyüşe geçen İskit süvarileri oyunların yapıldığı yerin çevresini ansızın sardılar. Kağanın keskin kırbaç sesi saldırı işareti oldu, tacını koltuğuna alan Heraclius kurtuluşu atının son hızla kaçırmasında buldu. Büyük süratle Romalıların peşinden giden Avarlar kaçanlarla hemen hemen aynı zamanda Constantinople'a vardılar.[71] Dış mahallelerin yağmasıyla hainliklerini ödüllendirilmiş oldular ve Tuna'nın öbür yanına yaklaşık iki yüz yetmiş bin tutsak götürdüler.

BARIŞ İSTİYOR

İmparator Chalcedon yakınlarında sözüne daha çok güvenilen bir düşmanla başka bir görüşmeye girişti. Bu düşman Heraclius'un kadırgadan inmesinden önce saygılı ve candan bir

71. Kimi zaman tarih kısımlarını tarih ve ad bakımından kısır bir liste içerisine koyan *Paschal Chronicle* Avarların hainliğini çok açık biçimde betimliyor (s. 389, 390). Nicephorus tutsakların sayısını veriyor.

davranışla erguvanın görkemini selamladı. Persli General Sain ondan, büyük krala bir elçilik kurulu göndermesini dostça istedi. İmparator büyük minnettarlık gösterdi prætorian prefect, kent prefect'i ve baş patriklerden[72] biri alttan alarak ateşkes ve barış istediler. Ne yazık Sain, efendisinin niyetleri konusunda yanılgıya düşmüştü. Asya zorbası, "Elçiler değil Heraclius'un kendisi zincire vurulmuş halde tahtımın önüne gelip diz çökmedikçe ve haça gerilmiş tanrısından vazgeçip güneşe tapma dinini benimsemedikçe ona hiçbir zaman barışı tattırmayacağım!" dedi. Sain'in canlı canlı derisi yüzüldü, bu yöntem ülkesinin geleneklerindendi. Chosroes uluslar arasındaki yasayı ve imzalı anlaşma esaslarını hiçe sayarak elçileri daracık bir zindana soktu, bölmelerle onları birbirinden ayırdı. Bununla birlikte altı yıllık deneyim sonunda artık Constantinople'un fethini düşünmemek gerektiğini anladı. Yıllık haraç ya da fidye olarak Roma İmparatorluğu'ndan bir *talents* altın, bin *talents* gümüş, bin ipek giysi, bin at, bin bakire istedi. Heraclius bu aşağılatıcı koşulları kabullendi. Ne var ki bu sayede kazandığı zaman, umutsuzluğun son çaresi olan bir saldırı hazırlığı yapmasına yarayacaktı.

SAVAŞ HAZIRLIKLARI (621)

Tarihte rol oynamış tüm hükümdarlar arasında Heraclius, karakteri anlaşılması en zor olanlardan ve en gariplerinden biridir. Uzun saltanatının ilk ve son yılları boyunca keyiften ve batıl inançlardan uyuşup kalmış bir tutsak gibi ülkedeki kötülüklere karşı sessiz ve umursamaz bir seyirci gibi görünüyordu. Ne var ki bu iki dönem arasında güneş bütün parlaklığıyla kendini göstermişti; Arcadius'un sarayı ve Cæsar'ın karargâhı canlandı, Roma ve Heraclius'un onuru, macera dolu altı seferin başarı ve ganimetleriyle ihtişamlı bir biçimde geri alındı. Bizans tarih-

72. Roma büyükelçilerinin söylevi ya da mektubu gibi özgün belgeler (s. 386-388) Heraclius'un, belki de İskenderiye'deki saltanatı sırasında yazılmış olan *Paschal Chronicle*'ı ilginç hale sokmaktadır.

çileri onun bu uyuşukluğu ile hareketliliğine ilişkin nedenleri bize bildirmelilerdi. Bunca yıl sonra ancak şöyle düşünülebilir ki sorunlar karşısında karar vermekten çok gözüpekliğe sahipti. Yeğeni Martina'nın cazibesine, belki de kurnazlığına kanmış ve Eudoxia'nın ölümünden sonra onunla nikâhsız bir evlilik yaşamı sürdürmüştü.[73] Kendini "imparatorlar günlerini savaş alanlarında geçirmezler" diye bir uydurma kural olduğunu yenileyen aşağılık danışmanlara teslim etmişti.[74] Belki de Chosroes'in karakteri onu bu uyuşukluktan uyandırdı. Heraclius bir kahramanın ruhunu devraldığı zaman Romalılar tarihin akışına bakarak Pers kralının mağrur başarılarının sona erdirilemeyeceğine ve gursuz yaşamının son kertelerine inmiş bulunan Romalılara yarar sağlayamayacağına inanıyor ve tam anlamıyla umutsuz bulunuyorlardı.[75] Önce savaşın gerektirdiği giderleri sağlama umarlarını araştırdı, bunun için Doğu eyaletlerinin yardımını istedi. Ne var ki gelir kaynakları yıpranmıştı, mutlak bir hükümdar olarak kıymeti de tükenen Heraclius önce gözüpekliliğini göstermek üzere kiliselerin mal varlıklarını ödünç olarak alma yoluna gitti ve imparatorluk hizmetinde kullanmak zorunda kalacağı bu varlıkları yıpranma bedelleri ile birlikte geri vereceğine resmen yemin etti. Öyle görünüyor ki papaz sınıfı da genel yoksullu-

---

73. Bu evliliği "ἄθεσμον" ve "ἀθέμιτον" adıyla kötüleyen Nicephorus bu mahremler arası zina ürünü olan iki çocuktan Tanrı'nın gazabına uğramış büyüğünün boynunu tutamaz olduğunu, ikincisinin de sağır olduğunu bildirmektedir.

74. Kanılarını ortaya koyan George of Pisidia'nın (*Acroas.*, I, 112-125, s. 5) dediğine göre korkak danışmanların kötü niyetleri yoktu. Buna göre Crispus'un kendini beğenmiş ve hor gören düşüncesini de hoş karşılayabilecek miydi?

" Ἐπιτωθάζων οὐκ ἐξὸν βασιλεῖ ἔφασκε
καταλιμπάνειν βασίλεια, καὶ ταῖς πόρρω
ἐπιχωριάζειν δυνάμεσιν"

75. "Εἰ τὰς ἐπ' ἄκρον ἠρμένας εὐεξίας
Ἐσφαλμένας λέγουσιν οὐκ ἀπεικότως
Κείσθω τὸ λοιπὸν ἐν κακοῖς τὰ Περσίδος.
Ἀντιστρόφως δὲ," vd.
Georg. Pisid., *Acroas.*, I, 51 vd. s. 4.
Doğululer bu yaşam akışını anımsatmaktan hoşlanmaktadırlar. Ben de Samoslu Polycrates'in yüzüğünden ayrı biçimdeki Khosrou Parviz'in bir öyküsünü anımsıyorum.

ğa ayak uydurdu. İskenderiye'nin becerikli piskoposu kiliseye karşı yakışıksız bir hareketi önlemek için kuşkusuz mucizevi bir biçimde öğrendiği gizli bir hazineyi hükümdara sundu.[76] Phocas'ın suç ortakları olan tüm askerlerden yalnız ikisi zamanında Barbar kılıçlarının darbelerine dayanabilmişti.[77] Heraclius'un yeni askere aldığı erler imparatorluğun yitirdiği birliklere yetkin olmayan biçimde geçtiler, kilisenin altınları da aynı çadırlar içinde doğunun ve batının adlarını, silahlarını ve dillerini bir araya getirmiş oldu. Avarların tarafsızlığından yararlanıldı. Kağana düşman olarak değil de imparatorluğun savunucusu olarak davranması için ricada bulundu ve bu ricası iki yüz bin altınlık bir armağanla da desteklendi. Paskalya şenliğinden iki gün sonra üzerindeki erguvanı çıkararak bir tövbekâr ve savaşçının basit giysisini kuşandı[78] ve hareket emrini verdi. Çocuklarına halka bağlı kalmalarını tembih etti. Sivil ve askerî yönetim işlerini en değerli ellere teslim etti, kendi yokluğunda düşman Constantinople'u almak için büyük güçlerle gelirse başkenti savunma ya da teslim etme konusunda patrikliği ve senatoyu bir karara varmaları için serbest bıraktı.

HERACLİUS'UN PERSLERE KARŞI İLK SEFERİ (622)

Çadırlar ve birlikler Chalcedon dolaylarındaki tepeleri kaplıyordu. Ne var ki yeni askerler hemen savaşa sokulursa Cons-

76. Baronius bu buluşu, daha doğrusu bal dolu çok sayıda varilin altın ile doldurulmasını ciddiye alarak anlatıyor (*Annal. Eccles.* AD *620*, No. 3 vd.). Bununla birlikte ödünç alma işi keyfî oldu çünkü mallar askerlerce kaldırıldı, oysa onlara İskenderiye patriğine 100 *pound* ağırlığında altın bırakılması buyruğu verilmişti. İki yüz yıl sonra Nicephorus (s. 11), Constantinople Kilisesi'nin bugün bile utanç duyacağı bu yardımdan esefle söz ediyor.

77. Theophylact Simocatta, L, VIII, b. 12. Buna şaşmamak gerekir. Barış zamanında bile bir tümenin erleri yirmi ya da yirmi beş yıldan daha az zamanda tamamıyla yenilenmiş olurlar.

78. Erguvan kıyafetini çıkardı ve Perslilerin kanıyla boyanan siyah güderileri giydi (Georg. Pisid. *Acroas.*, III, 118, 121, 122. Bkz. Foggini'nin notları, s. 35).

tantinople'un karşı yakasında Perslerin elde edeceği bir zafer Roma İmparatorluğu'nun sonu olacaktı. Asya eyaletlerine girmek ise daha akıllıca bir davranış olmazdı çünkü arkalarında her an Roma birliklerini zorlayacak ve ordunun artçılarını yorarak düzensiz duruma getirecek çok sayıda düşman süvarileri serbest kalacaktı. Yunanlar denizlerde her zaman egemen durumdaydılar. Kadırgalar, mal taşıma gemileri ve sandallar limanda toplanmıştı. Heraclius'un ordusundaki barbarlar da gemilere binmeye razı oldular. Elverişli rüzgârla Hellespont'u geçtiler. Küçük Asya'nın batı ve güney kıyılarını sollarında bırakarak fırtınalar içerisinde ilerleyen filoda Heraclius gözüpek davrandı ve birlikte gelen komutanları bile onun sabrını ve canlılığını örnek alarak cesaretlendiler. Birliklerini Suriye ile Kilikya'nın sınırları üzerinde İskenderun (*Scanderoon*) Körfezi'nde karaya çıkardı. Bu körfezden başlayarak kıyı aniden güneye yönelmektedir.[79] Heraclius'un bu noktayı seçmiş olması onun muhakeme yeteneğinin yeni bir kanıtı olarak görülmüştür.[80] Deniz kıyısındaki ve dağlık bölgelerdeki garnizonlar dağınık halde bulunduklarından az bir süre içinde ve tehlikesizce imparatorun buyruğu altına girebilirlerdi. Kilikya'nın doğal tahkimatları, Darius'un İskender'e yenildiği topraklar üzerindeki Issus'un yakınında bulunan Heraclius'un ordusunu koruyor, hatta gizliyordu. Bulunduğu açı Asya

79. George of Pisidia (*Acroas.*, II, 10, s. 8), Suriye ve Kilikya geçitlerinin bu önemli noktasını saptadı. Oradan bin yıl önce geçmiş olan Xenophon tüm zarafetiyle o yerleri betimlenmişti. Akdeniz ile yüksek ve sivri kayalıklar (πέτραι ἠλίβατοι) arasında üç yüz *stadia* genişliğindeki dar geçit, deniz yoluyla erişilebilen (παρελθεῖν οὐκ ἦν βίᾳ) güçlü kapılarla korunuyordu (*Anabasis*, L, I, s. 35, 36 ve Hutchison, *Geographical Dissertation*, s. VI). Kapılar Tarsus'a otuz beş *parasang* ya da *league* (fersah) (*Anabasis*, L, I, s. 33, 34), Antioch'a sekiz ya da on *parasang* uzaklıktadır. *Itinerar.*, Wesseling, s. 580, 581. Schultens, *Index Geograph.*, ad calcem *Vit. Saladin.*, s. 9. *Voyage en Turquie et en Perse*, par M. Otter, c. I, s. 78, 79 eserlerini karşılaştırınız.

80. Heraclius dostuna Cicero'nun ılımlı sözlerini yazabiliyordu: "Castra habuimus ea ipsa quæ contra Darium habuerat apud Issum Alexander, imperator haud paulo melior quam aut tu aut ego."
(*Ad Atticum*, V, 20). Xenophon zamanında zengin ve gelişmiş bir şehir olan Issus, körfezin diğer tarafındaki İskenderiye ve İskenderun'un büyümesiyle gözden düştü.

ve Ermenistan eyaletleri ile Suriye'nin oluşturduğu geniş bir yarı çemberin ortasına dek uzanıyordu ve saldırıya geçmeyi istediği çevrenin bir noktasında kendi hareketlerini gizleyebileceği gibi düşmanın hareketlerini de engelleyebileceğini hesaplıyordu. Issus'un kampında Romalı komutan veteranların tembelliğini ve disiplinsizliğini gidermeye ve silahaltına yeni alınmış olanlara da askerlik bilgilerinin kuram ve uygulamalarını öğretmeye çalıştı. İsa'nın mucizevi simgesini bayrak olarak açtırdı ve ateşe tapanlarca saldırıya uğramış bulunan kutsal varlıkların öcünü almaya onları kışkırttı. Oğullarının ve kardeşlerinin sıla acısı uyandıran adlarını çağrıştırarak ulusun uğradığı genel ve bireysel acıları dile getirip kılıçlarını bileyledi. Mutlak bir hükümdarın tebaasını bu hükümdarın özgürlük için savaştığına inandırdı. Bu coşku Roma'nın çıkarlarıyla Persliler arasında hiçbir ayrım gözetmeyen ve her ikisine karşı da aynı kayıtsızlığı gösteren yabancı kökenli paralı askerleri de etkiledi. Bir bölük komutanının bilgisi ve sabrıyla Heraclius taktik dersleri veriyor, askerlere durup dinlenmeden silah kullanma ve savaşma talimleri yaptırıyordu. Süvariler ve piyadeler silahlarının ağırlığına ve hafifliğine göre iki bölüme ayrılmışlardı; orta bölüme yerleştirilmiş olan borazancılar yürüyüş, saldırı, çekilme ve kovalama işaretleri veriyor, bunun sağ ya da sol yan kuvvetlerle ilgili olduğu gerçek savaşın içindeymişçesine orduyu hareketlendiriyordu. Heraclius da birlikleriyle birlikte koşup yoruluyordu. Dinlenme, uyku ve talim saatleri tam bir disiplin içerisinde uygulanıyordu. Düşmanlarını küçük görmeden komutanlarının yiğitliğine ve yetkinliğine inanmışlardı. Persliler Kilikya'yı kuşattılar. Ne var ki süvarileri Toros (Taurus) Dağları'nın arasındaki yerini almakta duraksadı. Heraclius yaptığı manevralarla onları çember içine almayı başardı. Sanki karşı karşıya savaşacakmış gibi bir hareket içine girerek yavaş yavaş onların ardına egemen oldu. Ermenistan'ı hedef alıyormuş gibi yaparak düşmanı istemediği halde harekete geçme zorunda bıraktı. Heraclius'un birliklerinde uydurma bir bozulma durumu düşmanın güvenini artırdı. Savaşmak için ilerlemeye başlayınca bulundukları yerin

ve güneşin kendilerine sağlayacağını sandıkları avantajın tersine döndüğünü ve düşmanın aldatmasına uğradıklarını anladılar. Romalılar savaş alanında çarpışma talimlerini başarıyla uyguladılar[81] ve günün sonunda herkes anladı ki Persler yenilebilir ve erguvan giysili bir hükümdar da kahraman olabilirdi. Ulusunda güçlü ve ün kazanan Heraclius, Toros Dağı'na tırmandı, Kapadokya ovalarını geçti, Halys[82] (Kızılırmak) kıyılarında azık bakımından yeterli ve olanaklı bir kasabada güvenli olarak kışlamak için yerleşti. Tam olmayan bir zaferi Constantinople'a iletip ortalığa yaymak gibi kısır düşüncelere kendini kaptırmadı. Ne var ki Avarların saldırısını durdurmak için başkentin ona ihtiyacı vardı.

İKİNCİ SEFERİ (623, 624, 625)

Scipio ve Hannibal zamanından beri imparatorluğu kurtarmak için Heraclius tarafından girişilen bu hareket kadar atağına tanık olamamıştı.[83] Bir süre için Doğu eyaletlerini etkisi altına alan Pers kralına, hatta başkenti bile küçük düşürmesine ses çıkarmadığı halde şimdi Karadeniz'de[84] ve Ermenistan dağlarında

81. Foggini (*Annotat.*,s.31), Ælian'ın (*Tactic.*, b. 48) bahsettiği Roma birliklerinin yaptığı sarmal ve karmaşık hareketle (φάλαγξ πεπληγμένη) Perslerin aldatılmış olduğundan şüpheleniyor. Ayrıca (s. 28), George of Pisidia'nın askerî tasvirlerinin İmparator Leo'nun taktiğinden aynen alındığını bildiriyor.

82. Görgü tanığı George of Pisidia, Heraclius'un ilk seferini üç *acroaseis* ya da şarkı halinde betimlenmiştir (*Acroas.*, II, 222, vd.); şiirleri 1777'de Roma'da yayımlandı. Ne var ki içerisindeki kapalı övgüler ve abartmalı sözler Pagi, d'Anville vb. tarafından algılanan güzel umutları yansıtmaktan epeyce uzaktır.

83. Theophanes (s. 256), Heraclius'un hızla (κατὰ τάχος) Ermenistan'a gittiğini söylüyor. Nicephorus (s.11) iki seferi birbirine karıştırıyor. Ne var ki Lazica eyaletinden de söz ediyor. Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 231) 5 bin kişilik bir sayı gösteriyor; konaklama yerleri herhalde Trabzon olmalıdır.

84. Constantinople'dan Trabzon'a elverişli rüzgârla yolculuk dört beş gün sürüyordu. Oradan Erzurum'a (Erzerom) beş gün, Erivan'a on iki gün, Tauris'e dek on gün ki tümü için otuz iki günlük yürüyüş gerekiyordu. İşte Asya'nın yollarını çok iyi tanıyan Tavernier'nin (Voyages, c. I, s.12-56) yol hesabı böyleydi. Bir paşa ile yolculuk yapan Tournefort Trabzon'dan Erzurum'a dek olan yolu on ya da on iki günde almıştı (*Voyage du Levant*, c. III, lettre XVIII) ve Chardin (*Voyages*, c. I, s. 249-254) çok titizlikle elli

tehlikeli bir yol açıyordu. İmparator, Perslerin merkezine doğru yürüyor[85] ve zor duruma düşen ülkesini savunmaya kalkışan büyük kralı zorluyordu. Heraclius, Constantinople'dan Trabzon'a beş bin talimli askerle döndü. Kışı Pontus'ta geçirmiş olan birlikleri toparladı. Phasis'in ağzından Hazar Denizi'ne dek tebaasını ve müttefiklerini haçın muzaffer ve sadık sancağı altında Constantine'in halefiyle birlikte yürümeleri için özendirdi. Lucullus'un ve Pompey'in lejyonları ilk kez Fırat'ı geçince Ermeni halkına karşı kazandıkları bu kolay zaferden utandılar. Ne var ki uzun süren savaş yılları bu yumuşak halkların tinsel ve bedensel alışkanlıklarını güçlendirmişti. Çökme eğilimleri göstermeye başlayan bir imparatorluğun savunulması uğrunda bu insanlar çaba ve yiğitlik gösterdiler. Sasaniler suyunun kötülüklerinden tiksiniyor ve korkuyorlar ve gördükleri işkence İsa'nın düşmanlarına karşı dinsel nefretlerini artırıyordu. İmparator Maurice'e bırakıldığı üzere Ermenistan, Aras'a dek uzanıyordu. Bu ırmak bir köprünün "hakaretine" uğradı.[86] Marcus Antonius'un izlediği yollardan ilerleyen Heraclius, Media eyaletlerinden biri ve gelişmiş Tauris ya da Gandzaca kentine doğru[87] ilerledi. Chosroes uzak bir seferden dönerek kırk bin kişinin başında Romalıların ilerlemesini durdurmaya gelmişti. Ancak insanca bir barıştan ya da savaştan kaçarak Heraclius'un yaklaşması karşısında geri çekildi. Sophy'le-

---

üç *parasang*, beş bin adım olarak (ama hangi adım?) Erivan ile Tauris arasını gösteriyor

85. D'Anville (*Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, c. XXVIII, s. 559-573), Heraclius'un Pers seferi için aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Gandzaca, Thebarma, Dastagerd vb. nin durumunu anlamak için akıl yolunu ve şaşılası bilgi birikimini kullandı. Ne var ki 624 yılındaki karanlıkta kalan savaş hakkında hiçbir bilgi vermemiştir.

86. "Et pontem indignatus Araxes." Virgil, *Æneid*, VIII, 728. Aras gürültülü, coşkun, hızlı akar ve karların erimesi ile birlikte onun akışı önünde hiçbir engel duramaz, en güçlü ve en ağır köprüleri bile yıkıp devirir; eski Zulfa kenti yakınında görülen çok sayıda yıkık kemer onun öfkesinin tanığı gibidirler. *Voyages de Chardin*, c. I, s. 252

87. Chardin (c. I, s. 255-259) Tauris ya da Tebriz'in kuruluşunu Halife Harun Reşid'in karısı Zübeyde'ye bağlayan Doğulu yazarlara katılmaktadır (D'Herbelot, *Biblioth. Orient.*, s. 834). Ne var ki bu kuruluş daha eski tarihlere dayanıyor gibidir, Gandzaca, Gazaca ve Gaza adları krallık hazinesini ifade olduğunu göstermektedir. Chardin popüler tahmin olan 1 milyon 100 bini kabul etmek yerine nüfusunu 550 bin olarak gösterdi.

rin saltanatı sırasında yarım milyonluk nüfusu olduğu söylenen Tauris kentinde üç bin kadar konut bulunuyordu. İçerisinde saklanmış olan kral hazineleri çok büyük tutardaydı. Halk arasındaki söylentilere göre bunlar Cyrus'un Sardes Kalesi'nden ele geçirip getirdiği Croesus'un (Karun) ganimetleriydi. Kış Heraclius'un seri fetihlerini geciktirdi, ihtiyat ya da batıl inançların[88] etkisiyle Hazar Denizi kıyısında Arnavutluk[89*] eyaletine çekilmeye karar verdi, büyük ihtimalle Doğu hükümdarının pek beğendiği Mogan ovasında[90] çadırlarını kurdu. Bu başarılı sefer süresince bir Hıristiyan imparatoru olarak çabasını ve öç alma davranışını sergilemiş oldu. Tanrısal onurlar kazanmak iddiasında bulunan Chosroes'in heykelleri ateşe verildi ve Zerdüşt'ün yaşadığı Thebarma ya da Urmiye (Ormia)[91] bir bakıma İsa'nın mezarına yapılmış olan saldırının karşılığını ödedi. Elli bin tutsağı kurtardı, böylece dinin buyruklarını da yerine getirmiş oldu. Bu insanların gözyaşları ve alkışlarıyla belirttikleri minnet duygusu onun yaptığı iyiliğin ödülüydü. Onun ününü çok uzaklarda bile duyuran bu akıllı harekât Perslerin de kendi hükümdarlarının anlamsız gururu ve inadına karşı yakınmalarına yol açtı.

88. İncil'i açtı Arnavutluk adına ve konumuna birinci bölümün uygun geldiğini rastgele gördü. Theophanes, s. 258

89. * Kafkas Arnavutluk'u antik zamanlarda Kafkasya'da bulunan bir devlet için verilmiş modern bir isimdir. Arnavutluk adı, Eski Yunanca Ἀλβανία ve Latince Albanía'dan türetilmiştir. "Kafkas" öneki, Kafkas Arnavutluk'u ile coğrafi veya tarihî bağlantısı olmayan modern Balkan Arnavutluk'u arasındaki karışıklığı önlemek için kullanılır. Kafkas Arnavutluk'unun coğrafi ve/veya etno-dilbilimsel bir kavram olarak kökenleri de dâhil olmak üzere, bölgenin tarih öncesi hakkında çok az şey bilinmektedir. Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Caucasian_Albania. (ed. n.)

90. Cyrus ile Aras arasındaki Mogan'ın çevresi altmış *parasang* uzunluğunda ve yirmi *parasang* genişliğindedir (Olearius, s. 1023, 1024), çok sulak ve verimli topraklardır (*Hist. de Nadir Shah*, Pers elyazmasından Jonas tarafından çevrilmiştir, kısım II, s. 2, 3). Bkz. Timur'un ordugâhları (*Hist. par Sherefeddin Ali*, L, V, b. 37; L, VI, b. 13), Nadir Şah'ın taç giymesi (*Hist. Persanne*, s. 3-13 ve yaşam öyküsü, James, s. 64, 65).

91. D'Anville, Spauto Gölü'ne yakın olan Thebarma ve Urmiye'nin aynı kent olduğunu kanıtladı (*Mémoires de l'Académie*, c. XXVIII, s. 564, 565). Persliler bunu Zerdüşt'ün dünyaya geldiği kent olarak biliyorlar ve onurlandırıyorlar (Schultens, *Index Geograph.*, s.48) ve Perron d'Anquetil (*Mém. de l'Acad. des Inscript.*, c. XXXI, s. 375) bu geleneğe dayanan Zerdüşt'ün veya Perslilerin *Zend Avesta*'sından bazı alıntılar yapmaktadır.

Bundan sonraki savaşın galibiyetleri sırasında Heraclius gözümüzün önünden çekilmekte ve Bizans tarihçileri de bu konuda bizi bilgisiz bırakmaktadır.[92] Anlaşıldığına göre geniş ve verimli [Kafkas] Arnavutluk ovalarından ayrılarak Hyrcania Dağlarını izleyerek Media ya da Irak eyaletlerine inmek istedi ve o zamana değin hiçbir Roma ordusunun yaklaşmadığı Casbin ve İsfahan gibi krallık kentlerine muzaffer ordularını götürmeyi düşündü. Kendine bağlı devletlerin geleceği hakkında telaşa düşen Chosroes, Nil ve Boğaz dolaylarında bulunan birliklerini geri çağırdı. Uzak ve düşman topraklarda üç büyük ordu imparatorun kuvvetlerini sardı. Colchian halkı Heraclius'un müttefiki olduğu halde onun sancağı altından ayrılmaya hazır gibiydiler, veteranların sessiz duruşları da bu yiğitlerin korkularını saklamaya çalıştıklarını gösteriyordu. Gözüpek Heraclius onlara "Düşmanların çok sayıda olması sizi korkutmasın," diye seslendi ve sözlerini şöyle sürdürdü: "bir Romalı, Tanrı'nın yardımıyla bin barbara bedeldir. Kardeşlerimizi kurtarmak için yaşamımızı yitirsek bile şehitlik tacını kazanacağız. Tanrı ve çocuklarımız bizi ölümsüzlükle ödüllendireceklerdir." Bu yüce duygular davranışlarındaki güç ve kararlılıkla da destekleniyordu. Perslerin üçlü saldırılarını püskürttü. Onların komutanlarındaki uyumsuzluktan yararlandı. İlerleyişler, geri çekilişler ve başarılı çarpışmalarla düşmanı savaşmaktan yıldırarak onları Asur'un ve Media'nın tahkim edilmiş kentlerine dek sürdü. Sarbaraza sert geçen kış mevsiminde Salban'ın duvarlarının arasında güven içinde olduğuna inanıyordu. Ne var ki birliklerini küçük kısımlara bölen Heraclius gecenin sessizliğinde yürüyüşe geçti. Garnizon, kuşatanların mızraklarına ve alev saçan meşalelerine karşı yararsız bir savunmaya kalkıştı. Evleri koruyan yüksek duvarlar yıkıldı. Satraplar ile Pers soyluları karıları, çocukları ve genç insanları ye-

92. Theophanes'in (s. 260-262) sözünü ettiği Salban, Tarantum, Hunlar'ın toprakları vb. hakkında bilgi bulamadım. D'Anville de onları araştırmaya çalışmamış. Yetersiz yazar Eutychius da İsfahan diyor (*Annal.*., c. II, s. 231, 232); Casbin ise olasılıkla Şapur'un (Sapor) kentidir. İsfahan, Tebriz'den yirmi dört gün uzaklıktadır ve Casbin her iki kentin arasındadır (*Voyages de Tavernier*, c. I, s. 63-82).

nenlerin kılıcıyla öldüler ya da tutsak oldular. Komutan kaçarak kurtuldu, altında yapılmış zırhlı giysisi fetihçilere ganimet oldu Heraclius'un askerleri çok hak ettikleri servete ve dinlenmeye kavuştular. İlkbahar gelince imparator Kürdistan (*Curdistan*) dağlarını yedi günde aştı ve Dicle'nin hızlı akan suyundan sıkıntısızca geçti. Birlikte getirdiği ganimetler ve tutsaklardan tedirgin olan Roma ordusu Amida Kalesi önünde durdu ve kuşatanların bırakıp gitmeleriyle durumu anlayan bu kent halkının sevinç gösterileri sırasında Heraclius, Constantinople senatosunu, başarısı ve kuşatmacıların geri çekilmesiyle güvenlik içinde oldukları hakkında bilgilendirdi. Persler Fırat köprülerini yıktılar. Ancak imparator elverişli kumluk bir yer bulup ırmağı geçince Persliler acele olarak Kilikya'daki Sarus[93] kıyılarını savunmak için geri çekildiler. Bu ırmak yaklaşık üç yüz *feet* genişliğindeydi, köprü büyük kulelerle tahkim edilmişti ve kıyıları barbar okçularıyla doluydu. Akşama dek süren öldürücü bir saldırıdan sonra Romalılar galip geldi. Çok büyük bir yığın oluşturan Perslilerin cesetleri imparatorun da bizzat huzurunda Sarus'a atıldı. Düşmanlar korkarak umutsuzluğa kapıldılar ve dağıldılar. Heraclius Kapadokya'daki Sebaste'ye dek yürüyüşünü sürdürdü. Üçüncü yılın sonunda, gidişine tanık olan Euxinus kıyısı bu uzun ve muzaffer seferinden sevinçle dönünce de onu görmüş oldu.[94]

CONSTANTINOPLE PERSLİLERDEN VE AVARLARDAN KURTULDU (626)

Doğu egemenliği üzerinde sınır çekişmeleri yapmak yerine iki hükümdar kendi devletlerinin merkezinde öldürücü darbeler vurma yollarını arıyorlardı. Pers askerî gücü yirmi yıllık ilerleyiş-

93. Genç Cyrus'un ordusu Tarsus'un yirmi *parasang* (fersah) uzağında üç *plethra* (*plethron?;* ed. n.) genişliğindeki Sarus'u geçti. Bir *stadia* genişliğinde olan Pyramus beş *parasang* daha doğuda akıyordu (Xenophon, *Anabas.*, L, I, s. 33, 34).

94. George of Pisidia (*Bell. Abaricum*, 246-265, s. 49) Perslilere karşı yapılan üç savaştaki (τρεῖς περιδρόμους) azim ve cesareti haklı olarak övüyor.

ler ve savaşlar tarafından boşa harcanmıştı, ölümden ve iklim koşullarından kurtulabilen deneyimli askerler Mısır ve Suriye'deki kalelerde tutuklu kalmışlardı. Ne var ki Chosroes'in tutkusu ve öç alma isteği kendi krallığını da çökertecek duruma gelmişti. Yabancılardan ve tutsaklardan devşirilen, doğal olarak tebaasının da bulunduğu yeni silahaltına alınanlar Chosroes'e üç büyük ordu kazandırmıştı.[95] Elli bin kişiden oluşan birinci ordu Heraclius üzerine yürümesi gereken *altın mızrak* taşıyan ve bu adla anılan savaşçılardan oluşuyordu. İkincisi Heraclius kuvvetlerinin kardeşi Theodore'un birlikleriyle birleşmesini engellemekle görevlendirilmişti. Üçüncüsü ise Pers kralının ittifak ve paylaşma antlaşması imzalanmış olduğu kağana yardımcı olmak ve Constantinople'u kuşatmak buyruğunu almıştı. Üçüncü ordunun komutanı Sarbar Asya eyaletlerinden geçerek çok tanınmış olan Chalcedon kampına vardı, Boğazın öbür yakasından İskitlerin gelmesini beklerken Constantinople'un Asya'daki mahallelerinde bulunan kutsal ve dünyevi yapıları yakarak gönül eğlendirdi. 29 Haziran'da Avarların öncüleri olan otuz bin barbar uzun surları zorladılar ve Constantinople'un içine çok sayıda köylünün ve yurttaşın girip sığınmasına sebep oldular. Kağan kendi uyrukları olan Avarlardan başka Gepidlerden, Ruslardan, Bulgarlardan ve imparatorluğuna bağlı Sclavonia'larla öbür oymaklardan oluşan seksen bin kişilik bir ordunun başında ilerliyordu.[96] Bir ay yürüyüşlerle ve görüşmelerle geçti. Kent 31 Temmuz'da Pera ve Galata'dan Blachernæ'ye ve Yedikule'ye dek kuşatıldı ve halk Avrupa ve Asya kıyılarından verilen işaretleri korkuyla izlemeye başladı. Constantinople yöneticileri, geri çekilip gitmesi için parayla kandırmaya birçok kez girişimde bulundularsa da kağan kendisine gönderilen elçilere hakarette bulunarak onları geri çe-

95. Petavius (*Annotationes ad Nicephorum*, s. 62, 63, 64), Heraclius'a karşı gönderilen beş komutanım adlarını ve yaptıkları işleri anlatıyor.

96. George of Pisidia sekiz tane sayılamayacak kadar çok bölümden bahsediyor (*Bell. Abar.*, 219). Bu şair (50 - 88) yaşlı kağanın Heraclius'un saltanatına dek yaşadığına açıkça işaret ediyor. Oğlu ve halefi yabancı bir anneden doğmuştu. Bununla birlikte Foggini (*Annotat.*, s. 57) bu pasajı başka türlü yorumlamıştır.

virdi. Romalı patrician temsilciler ayakta dururken ipek giysiler kuşanmış Pers elçileri onun her iki yanında oturuyorlardı. Kağan kendini beğenmiş bir tavırla Romalılara şöyle dedi: "Görüyorsunuz ki büyük kral ile yetkin bir ittifak içindeyim. Kralın komutanı benim orduma üç bin yetişmiş asker göndermeye hazır. Artık efendinizin yetersiz fidye ile işin içinden çıkabileceğini ummayınız. Benim için kabule değer bulacağım şeyler yalnızca elinizdeki servetler ile kentinizdir. Size gelince, üzerinizde yalnız bir gömlekle kolsuz ceketinizle geri dönmenize izin verebilirim. Dostum Sarbar da kendi hatları arasından geçmeniz konusunda yapacağım ricayı reddetmeyecektir. Bugün belki de tutsak ya da kaçak durumundaki hükümdarınız Constantinople'u kaderiyle baş başa bırakmıştır. Sizler de kuşlar gibi havada uçamadıkça ya da balıklar gibi denizin içinde yol alamadıkça Avarların ve Perslerin ellerinden kaçamayacaksınız."[97] Ölüm kalım günleri olan son on günde düzenli saldırılarını sürdüren Avarlar kale duvarlarını yıkmaya çalıştılar. Kalkanlarını yan yana getirip ilerliyorlar, savaş makineleriyle binlerce taş ve kargı yağdırıyor, on iki yüksek tahta kule ile duvarların hizasına dek askerleri yükseğe kaldırıyorlardı. Başkentin savunmasına yardım için on iki bin zırhlı asker ayıran Heraclius'un gözüpekliği halka da senatoya da güç veriyordu. Kuşatılanlar yetkinlikle ve başarıyla kullandıkları ateşten ve mekanik güçlerden yararlanıyorlardı. İki üç sıra kürekli kadırgalar Boğaziçi'nde egemenliği koruyorlar ve karşı yakadaki Persleri müttefiklerinin bozgununa hiçbir yardımda bulunamayan yararsız izleyiciler durumuna sokuyorlardı. Avarlar püskürtüldü. Sclavonia gemilerinden oluşan bir filo limanda batırıldı. Kağanın müttefikleri onu terk etmekle tehdit ediyorlardı. Erzakları tükenmişti, makinelerini yaktıktan sonra çekilme buyruğu verdi, yavaş ve zorlu bir geri çekilme emri verdi. Romalıların inancına göre bu kurtuluşu Bakire Meryem'e borçluydular. Ne var ki uluslararası bir yasa olsaydı korunacaklarında

97. İskit kralı, Darius'a bir kuş, bir kurbağa, bir fare ve beş ok gönderdi (Herodot. I., IV, b. 131, 132).

kuşku bulunmayan Pers elçileri boğazlanmıştı ki İsa'nın annesi bu öldürmeleri kesinlikle onaylamayacaktı.[98]

HERACLIUS'UN İTTİFAKLARI VE FETİHLERİ

Heraclius ordusunun bölümlere ayırdıktan sonra son derece akıllı bir davranışla Phasis kıyısına çekildi. Orada Perslerin elli bin *altın mızrak*lı askerine karşı savunma savaşı verdi. Constantinople'dan gelen haberler kaygılarını giderdi. Kardeşi Theodorus'un bir zaferi umutlarını pekleştirdi Avarlar ile Chosroes'in kurduğu birliğe karşı Türklerin yararlı ve onurlu ittifakını çıkardı. Yaptığı cömert çağrı sonucunda Chozar[99] halkının Volga'daki çadırlarını sökerek Gürcistan dağlarına gelmelerini sağladı. Heraclius onları Tiflis yakınlarında kabul etti. Yunanlara inanarak soyluları atlarından indiler ve Cæsar'ın erguvanını kutsamak için secdeye vardılar. Bu tür gönüllü saygı ve önemli yardımlar en sıcak takdirlere hak kazandı. İmparator tacını başından çıkardı ve oğlum diye sarılıp selamladığı Türk hükümdarının başına koydu. Çok zengin ve gösterişli bir şölenden sonra Ziebel'e sofra takımı, süslemeler, altın değerli taşlar ve kullanmaya başladıkları ipekli kumaşlardan verdi ve kendi eliyle zengin mücevherler ve küpeleri yeni müttefiklerine dağıttı. Özel bir görüşme sırasında Türk hükümdarına kızı Eudocia'nın[100] portresini gösterdi ve bu savaşçıya güzel prensesin

98. *The Paschal Chronicle* (s. 392-397) Constantinople'un kuşatılması ve kurtulması üzerine ayrıntılı ve özgün bilgiler vermektedir. Theophanes (s. 264) bunlara birtakım başka olaylar da eklemektedir. Bu mutlu olayı kutlamak için bir şiir yazmış olan George of Pisidia'dan (*de Bello Abarico*, s. 45-54) kimi bilgiler edinilebilir.

99. Chozar'lar yedinci, sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda egemenliğini sürdürdü. Yunanlar, Araplar ve Çinlilerce *Kosa* adıyla tanınmışlardı De Guignes, *Hist. des Huns,* c. II, s. 507-509.

100. Heraclius'un ilk karısı Eudocia'dan doğmuş olan tek kızı Epiphania ya da Eudocia, 7 Temmuz 611 tarihinde Constantinople'da doğdu. 15 Ağustos'ta vaftiz edilmiş, (sarayın Aziz Stephen Kilisesi'nde) aynı yıl 4 Ekim'de taç giymiştir. Bu sırada yaklaşık on beş yaşındaydı. Evlenmek üzere Türk hükümdarına gönderildiyse de yolda müstakbel eşinin ölmüş olduğunu öğrenince yolculuğunu sonlandırdı, böylece verilen sözün bir hükmü kalmadı (Ducange, *Familiæ Byzantin.*, s. 118).

august gelini olabileceği umudunu da aşılamak lütfunda bulundu. Bunun üzerine hemen kırk bin süvarilik bir yardım elde etti ve Amuderya yönünde güçlü Türk kuvvetlerinin şaşırtmaca hareketi yapmalarını sağladı.[101] Persliler de hızla geri çekildiler. Heraclius, Edessa'da ordugâhını kurdu. Yetmiş bin Romalı ve yabancılardan kurulu ordusunu gözden geçirdi ve bakımsız durumdaki Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan kentlerinin surlarını kusursuz bir şekilde restore ederek birkaç ayı böylece geçirdi. Sarbar önemli bir yer olan Chalcedon'u elinde tutmayı sürdürüyordu. Ne var ki Chosroes'in kıskançlığı ya da Heraclius'un kurduğu düzenler kısa süre içerisinde bu güçlü satrapın kendi kralına ve ülkesine karşı harekete geçmesine sebep oldu. Üzerinde komutan yardımcısına yazılmış bir buyrukla bir haberci yakalandı. Bu buyrukta gerçek ya da düzmece olarak hiç vakit yitirmeden suçluluğuna ya da suçsuzluğuna bakılmaksızın komutan Sarbar'ın kafası kesilerek tahtın önüne getirilmesi bildiriliyordu. Yazı Sarbar'a iletildi. Kendi ölüm fermanını okuduktan sonra bu buyruğa dört yüz subayın adlarını da dikkatle ekledi. Sonra da savaş meclisini topladı ve komutan yardımcısına zorba hükümdarın buyruğunu uygulayıp uygulamayacağını sordu. Persliler hep bir ağızdan Chosroes'in tahtan düşmüş sayılacağını söylediler. Constantinople Sarayı ile özel bir anlaşma imzaladılar. Onur ya da politik neden dolayısıyla Sarbar, Heraclius'un sancağı altına girmemiş olsa da imparator en azından zafer ve barış yolunda çizdiği planlarını hiçbir engelle karşılaşmaksızın uygulama olanağını elde etmiş oldu.

ÜÇÜNCÜ SEFERİ (627)

En sağlam desteğinden yoksun kalmış, tebaasının bağlılığından kuşkuya düşmüş olsa da Chosroes yine de güçlü görünüyor-

101. Elmacin (*Hist. Saracen.*, s.13-16) ilginç ve olası olaylardan söz ediyor. Ne var ki hesaplama değerlendirmeleri çok büyük sayılara ulaşıyor. Edessa'da 300 bin Romalının toplandığını ve Nineveh Savaşı'nda 500 bin Perslinin öldürüldüğünü söylüyor. Bu sayılardan birer sıfır atılırsa daha akla yakın bir hesaplama yapılmış olur.

du. Çağdaş yazarların dile getirdiği, beş yüz bin askerin, atların ve fillerin Media ve Asur'u kaplar durumda Heraclius'u durdurmakla görevlendirildikleri konusunu bir Doğu abartması olarak almak doğru değildir. Bununla birlikte Romalılar Aras'tan Dicle kıyılarına dek korkusuzca ilerlediler. Rhazates'in ihtiyatlılığı Perslerin kaderini belirleyici bir savaşta riske atmak için kalıcı bir görev alana kadar, ıssız bir ülkede zorunlu yürüyüşlerle yetinmekten memnundu. Dicle'nin doğusunda ve Musul köprüsünün ucunda eskiden ünlü Nineveh kenti yükseliyordu.[102] Bu kent ve hatta şehirden kalan harabeler uzun süreden beri unutulmuşlardı.[103] Bu boş alan iki ordunun harekâtı için geniş alan sağlıyordu. Ne var ki Bizans tarihçileri bu harekâtı anlatmayı savsamışlardır. Destansı şiir ve öykü yazarları gibi, zaferi bu savaş manevralarına değil, en sevdikleri kahramanın kişisel cesaretine atfetmişlerdi.

ZAFERLERİ (1 ARALIK VD.)

Bu anılmaya değer günde Heraclius, Phallas adlı atının üzerinde en iyi savaşçılarından bile daha kahramanca savaştı. Bir mızrak darbesiyle dudağı yarıldı. Sağrısından yaralanan atı yine de barbarların mızrak birliği arasından efendisini sağ olarak kaçırıp kurtardı. Savaş sırasında imparator en yiğit üç düşman şefini öldürdü. Bunların arasında Rhazates de vardı ve tam bir asker

102. Ctesias (apud *Diodor. Sicul.*, c. I, L, II, s.115, edit. Wesseling) Nineveh'in çevresini 480 *stadia* (belki de sadece 32 mil) olarak gösteriyor. Jonas üç günlük yürüyüş diye ölçümlüyor. Peygamberin söylediği gibi sağını solunu ayırt edemeyen 120 bin kişi İsa'dan 600 yıl önce varlığını yitiren bu eski başkentin nüfusu için yaklaşık 700 bin kişi de diyebileceklerdi (Goguet, *Origines des Loix* vd., c. III, kısım I, s. 92, 93). Batı kesimindeki dış mahallesi Arap halifelerinin ilk yüzyılında henüz duruyordu ve tarihçiler ondan Musul diye söz etmektedirler.

103. Niebuhr (*Voyage en Arabie*, vd. c. II, s. 286) Nineveh'in bulunduğu yerden –onun izine rastlamadan– geçti. Tuğladan ya da topraktan yapılmış eski harabe surları bulunduğu tepeleri yanlış yorumladı. Denildiğine göre bu kale duvarı 100 *feet* yüksekliğindeydi, her biri 200 *feet* yüksekliğinde olan 1500 kule ile çevriliydi.

gibi öldü. Ancak kesik başı Perslilerin zaten cesaretleri kırılmış birlikleri arasında büsbütün umutsuzluk yarattı. Saf ve ağır altından olan zırhı, yüz yirmi plakalı kalkanı, kılıcı ve kemeri, eyeri ve cebesi Heraclius'un zaferini süslediler. İsa'ya ve Meryem'e bağlı olmasaydı dördüncü kahramanlık ganimeti olarak bunları Capitol'deki Jüpiter'e sunabilecekti.[104] Nineveh Savaşı gün doğumunda başladı ve on bir saat boyunca kıyasıya çarpışmaya sahne oldu. Romalılar kırılanlar ve yırtılanlar dışında Perslilerden yirmi sekiz sancak aldılar. Pers ordusunun en büyük bölümü kılıçtan geçirildi. Yenenler kayıplarını gizleyerek geceyi savaştıkları alanda geçirdiler. Chosroes'in askerlerini öldürmenin onları yenmekten daha kolay olduğunu konuştular kendi aralarında. Pers süvarilerinin geri kalanı yedinci saate dek Romalıların iki ok menzilinde ve soydaşlarının cesetleri arasında kalma gücünü gösterdiler. Sekizinci saate doğru yağma edilmemiş durumda olan kamplarına çekildiler. Eşyalarını topladılar, cesaretten çok perperişan durumda her yana dağıldılar. Heraclius hayranlık uyandıran bir canlılıkla zaferinden yararlandı. Yirmi dört saatte kırk sekiz millik bir yürüyüşle öncüleri büyük ve küçük Zab köprülerini ele geçirdi. Asur kentleri ve sarayları ilk kez Romalıların önüne serildi. Görkeminden gözleri kamaşarak Dastagerd'in krallık dairesine girdiler. Her ne kadar hazinelerinden bir bölümü genel gereksinmeler için alınmışsa da Romalıların orada buldukları umduklarının üstündeydi. Böylece hem zenginliklerini artırdılar hem de gözlerini doyurdular. Chosroes'in Roma eyaletlerinde yaptığı kötülükleri iyice anlaması için buradan götüremedikleri her şeyi yaktılar. Bu yakıp yıkma yalnız büyük kralın kişisel lüksü ile ilgili şeylere karşı yapılmış olsaydı belki bağışlanabilirdi. Ne var ki ulusal hınç, askerlerin başıbozuk

104. "Rex regia arma fero," diyor Romulus ilk kutsama sırasında, "bina postea," diye Livy (I, 10) sürdürüyor "inter tot bella opima parta sunt spolia, adeo rara ejus fortuna decoris." Varro (apud *Pomp. Festum*, s. 306, edit. Dacier) düşman kralı veya generalini öldüren sıradan bir askere bile *opime* ganimetlerini verme özgürlüğünü haklı çıkarsa, onur çok daha olağan ve önemsi olurdu.

yağmacılığı ve dinsel bağnazlık Chosroes'in günahsız tebaasının konutlarını ve tapınaklarını da yakıp yıkmıştır. Üç yüz Roma bayrağının geri alınması ve Perslerin elinde bulunan çok sayıdaki Edessa ve İskenderiyeli tutsakların kurtarılması Heraclius'a tam anlamı ile zafer sağlamış oldu. Dastagerd'in sarayından yola çıkarak yürüyüşünü sürdürdü, az sonra Modain ya da Ctesiphon yakınlarında geçiş zorluğu, mevsimin sertliği ve belki de bu başkentin güçlülüğünü öğrendiği için Arba kıyısında durdu. Sherhzour kentinin yeni adı geri çekilişini belgelemektedir. Otuz dört gün boyunca yağan kar altında önce Zara Dağı'nı sağ salim geçti. Gandzaca ya da Tebrizliler onun askerlerini ve atlarını kabullenmek ve beslemek zorunda kaldılar.[105]

CHOSROES'İN KAÇIŞI (29 ARALIK 627)

Chosroes babadan kalma topraklarını savunma durumuna düştüğünü görünce zafer aşkı ya da utanç duygusuyla düşmanını savaş alanında yakalamaya karar verdi. Bir günde Nineveh'te olması, Perslileri zafere götürmesi ya da onurla ölmesi gerekiyordu. Cyrus'un halefi olayı uzaktan beklemeyi yeğlemişti. Ordusundan geride kalanları toparlamış ve Roma imparatorunun önünde dinginlikle geri çekilmişse de bir zamanlar büyük sevgiyle bağlı olduğu Dastagerd Sarayı'nı görünce içi sızlayarak durup karara varması gerekmişti. Dostları ve düşmanları onun bu kentin yıkıntıları altına gömülüp kalmak gibi bir tasarısı olduğuna inanmışlardı. Bunlar kaçmasına karşı olmakla birlikte Asya kralı, Romalıların oraya gelmesinden dokuz gün önce yanında Sira ve öbür üç karısıyla birlikte kale duvarının bir oyuğundan kaçıp kurtulmuştu. Yerlere kapanmış kalabalıkların önünden görkemli geçişleri yerine şimdi hızlı ve gizli yolculuk yapıyordu. İlk günün akşamında ka-

105. Heraclius'un bu son seferinin anlatımında Theophanes'in (s. 265-271) gösterdiği olaylar, yerler ve tarihler Paschal Chronicle'ın (s. 398-402) bize ulaştırdığı imparatorun özgün mektuplarından alınmış olduğuna göre çok doğru ve kesindir.

pısını büyük krala zoraki açan basit bir köylünün evinde kaldı.[106] Korku batıl inancı yendi. Üçüncü gün sevinçle Ctesiphon'un tahkimatlı kalesine girdi. Ne var ki Dicle'yi kendisiyle Romalılar arasına alacak biçimde yerleştikten sonra güvenlik duydu. Kaçışı Dastagerd kenti ve kampı ile sarayı korkuya ve kargaşaya boğdu. Satraplar hükümdarlarından mı yoksa Romalılardan mı daha çok korkmaları gerektiğini düşündüler, şaşırmış ve sevinmiş olan harem kadınları kısa bir süre insanlar arasına karışabilmişken bu üç bin kadının kıskanç kocası onları yeniden uzaktaki bir şatoya kapattı. Cephesi Arba ve iki yüz filden oluşan bir hatla örtülüydü. Uzak eyaletlerdeki birlikler peş peşe geldiler. Tahtı son bir çabayla ayakta tutabilmek için kralın ve satrapların en değersiz uşakları bile silahaltına alındı. Chosroes her zaman için elverişli bir barış anlaşması yapabilirdi. Heraclius'un elçileri uyruklarının kanını gereksiz yere akıtmaması için onu birçok kez sıkıştırdılar ve Asya'nın en güzel topraklarını ateşe vermek konusunda bir fatihi güç duruma sokmamasını istediler. Chosroes'in kibri henüz içine düştüğü kötü durumun düzeyine inmemişti. İmparatorun geri çekilmesi onda bir an için güven uyandırdı. Asur saraylarının yıkıntıları üzerine acımasız bir öfkeyle gözyaşları döktü ve bir ihtiyarın kuru inadı yüzünden yaşamlarını ve her türlü varlıklarını kurban eden tebaasının şikâyetlerine önem vermedi. En şiddetli beden ve ruh acıları bu mutsuz ihtiyarı işkenceler içinde bunaltıyordu. Sonunun gelmekte olduğunu görerek oğullarının içinde en çok sevdiği Merdaza'ya tahtı bırakmaya karar verdi. Ne var ki artık Chosroes'in isteklerine uyulmuyordu. Sira'nın oğlu olarak kendini ayrıcalıklı gören Siroes büyük oğul haklarını değerlendirmede ve önde tutmada kendisiyle birleşmeleri için Chosroes'i sevmeyenlerle gizli anlaşmaya vardı.[107] Kendilerine yurtsever adı

106. Theophanes'in deyişleri dikkate değer: "εἰσῆλθε Χοσρόης εἰς οἶκον γεωργοῦ μηδαμινοῦ μεῖναι, οὐ χωρηθεὶς ἐν τῇ τούτου θύρᾳ, ἣν ἰδὼν ἔσχατον Ἡράκλειος ἐθαύμασε," (s. 269). Savaş için hevesli görünen genç hükümdarların bu gibi pasajları çevirtip okumaları gerekir.

107. Chosroes'in krallıktan düşmesiyle ilgili özgün bilgiler Heraclius'un mektubunda (*Chron. Paschal*., s. 398) ve Theophanes'in tarihinde (s. 271) bulunmaktadır.

veren yirmi iki satrapın yeni bir saltanatın vereceği olanaklar ve onurlarla gözleri kamaştı. Siroes askerlere ücretlerini artıracağına, Hristiyanlara dinlerini uygulayacaklarına, kölelere özgürlük ve ödüller vereceğine ve tüm ulusa da çabuk bir barış ve vergilerde indirim sağlayacağına söz verdi. Komplo hareketine katılanlar orduda krallık simgesiyle görünmeyi kararlaştırdılar, başarıya ulaşamamaları halinde onun saraya dönerek korunması için önlemler aldılar.

CHOSROES TAHTTAN ÇEKİLDİ (25 ŞUBAT 628) VE SIROES TARAFINDAN ÖLDÜRÜLDÜ (28 ŞUBAT)

Yeni hükümdarı herkes alkışlarla karşıladı Chosroes'in kaçmasına sert önlemlerle engel olundu. Zaten nereye kaçabilecekti ki? Oğullarından on sekizinin gözleri önünde ölümüne işkence yapıldı ve beşinci gün bir zindana atıldı. Yunan ve yeni zaman Persleri canavarlığını bir babaya karşı yapılanın çok ötelerine dek götüren bir oğuldan Chosroes'in gördüğü ve çektiği hakaretleri, sefaletleri ve acıları en ince ayrıntılarıyla anlatıyorlar. Ancak onun ölümü sırasında hangi dil bu baba katilliği öyküsünü anlatma cesaretini gösterecekti ve hangi göz unutma kalesinin içerisini görebilirdi? Düşmanları olan Hristiyanların bağışlayıcı dini onu daha da derin ve dönüşü olmayan bir uçuruma attı.[108] Bununla birlikte tüm yüzyılların ve tüm inançların zalimleri için bu cehennemî sonlar onların alınyazıları olmuştur. Sasaniler soyunun yükselme dönemi Chosroes ile birlikte sona ermiştir. Yaradılışı ve yapısı değişik olan oğlu işlediği cinayetlerin meyvesini ancak sekiz ay topladı. Dört yıllık bir zaman içerisinde şanı zaten tü-

108. Chosroes'in ölüm haberi üzerine George of Pisidia (s. 97-105) Constantinople'da iki uzun kıtalık bir Heracliad yayımladı. Rahip ve şair olan bu yazar düşmanın çektiği cehennem azabı dolayısıyla sevinç duyuyordu (ἔμπεσ ὼν ἐν ταρτάρῳ; V, 56). Ne var ki bu kadar aşağılık bir öç alma bir kral ve bir fatih için yakışıksız bir şeydir. Heraclius'un mektubunda belirttiği kaba batıl inançtan dolayı çok üzüldüm (θεομάχος Χοσρόης ἐπεσε καὶ ἐπτωματίσθη εἰς τὰ καταχθόνια... εἰς τὸ πῦρ ἀκατάσβεστον, vd.): Siroes'in baba katilliğini dinsel ve adalete uygun bir davranış olarak alkışlıyor.

kenmiş olan bir krallığın artıklarını kılıç ve hançerle vuruşan dokuz rakibi tarafından gasp edilmiştir. Pers ülkesinin her eyaleti ve her kenti bağımsızlık, ayrılıkçılık ve cinayet mahaline dönüştü. Anarşi yaklaşık sekiz yıl daha hüküm sürdü! Hizipler susana ve Arap halifelerinin ortak boyunduruğu altında birleşene kadar [109]

İKİ İMPARATORLUK ARASINDAKİ BARIŞ ANTLAŞMASI (MART 628)

Dağ yolları yararlanır duruma gelince imparator Pers ülkesindeki komplo hareketlerinin başarıya ulaştığını, Chosroes'in öldüğünü ve büyük oğlunun Pers tahtına geçtiğini öğrenerek mutlu oldu. Devrimi yapanlar Tebriz Sarayı'ndaki paylarını değerlendirmek için yeni kralın Roma imparatoru kardeşine mektubunu sunan Siroes'in elçilerinden önce davrandılar.[110] Her zaman ve her yerde görülen gaspçıların ağızlarında tekerledikleri sözlere uygun olarak Siroes de Tanrı'ya yemin ederek işlediği cinayetleri yadsıyor ve eşitlikten vazgeçmeksizin iki ulus arasındaki uzun anlaşmazlığa demir ve tunçtan daha ömürlü bir barış ve ittifak antlaşmasıyla sona erdirmeyi öneriyordu. Antlaşmanın koşulları hiç zorlukla karşılaşılmadan düzenlendi ve içtenlikle uygulandı. Heraclius, Augustus örneğine uygun olarak Perslilerin eline düşmüş olan sancakları ve tutsakları geri istedi. İki dönemin ozanları ulusal saygınlık için gösterdikleri çabayı övdüler. Horace ile George of Pisidia arasındaki farklılıkta ruhtaki gerileme konusunda bir yargıya varabilir Heraclius'un uyrukları ve silah arkadaşları işkenceden, kölelikten ve sürgün yaşamından kurtulmuş oldular. Ne var ki Roma kartalları yerine

109. Sasani krallarının son dönemine dair en kapsamlı oryantalist açıklamalar Eutychius'ta (*Annal*., c. II, s. 251- 256) bulunmaktadır. Siroes'in baba katlini D'Herbelot (*Bibliothèque Orientale*, s. 789) ve Assemanni (*Bibliothec. Oriental.*, c. III, s. 415- 420) saklamaktadır.

110. Paschal Chronicle'daki (s. 402) Siroes'in mektubu yazık ki boş bir protokolden başka bir şey içermiyor. Anlaşma maddelerinin uygulamaları Theophanes ile Nicephorus'un tarihlerinde yer almaktadır.

Constantine'in halefince yapılan ısrarlı dilekler karşısında gerçek haçın tahtası verilmiş oldu. Yenen, imparatorluğun zayıflığını sergilemek istemiyordu. Chosroes'in oğlu ise babasının fetihlerinden vazgeçiyordu. Mısır ve Suriye kentlerini boşaltan Persliler kendilerine iyi davranılarak sınıra dek götürüldüler. Her iki hükümdarlığın da hayati organlarına saldırmış olan savaş bunların haricî ve göreceli durumlarında bir değişiklik yaratmamıştı. Heraclius'un Tebriz'den Constantinople'a dönüşü zafer yürüyüşü biçiminde geçti. Altı savaştaki başarılarından sonra bir dinlenme olanağı buldu ve o gün işlerinden uzak kaldı (Yahudilerin Şabat dedikleri cumartesi günü gibi). Senato, kilise mensupları ve halk kahramanı karşılamaya çıktılar. Onu gözyaşları, alkışlar, zeytin dalları ve sayısız meşalelerle bağırlarına bastılar. Başkente dört filin çektiği bir araba ile girdi. Bütün bu sevgi gösterilerinden sonra annesinin ve oğlunun kolları arasında en gerçek sevecenlik duygularını tattı.[111]

Ertesi yıl gerçek haçın İsa'nın mezarına dönüşüyle simgelenen başka bir şanlı olaya sahne oldu. Heraclius, Kudüs'e giderek hacı oldu. Tedbirli patrik bu kutsal kalıntının özgünlüğünü doğruladı.[112] Ve bu şahane törenin anısı için haçın yüceltilmesi adına yıldan yıla kutlanacak bir bayram benimsendi. İmparator, İsa'nın ölümüyle kutsallaşan yerde yürümeye başlamadan önce başından tacını, erguvanı çıkarması ve bu dünyanın tüm gösteriş ve övünçlerini bırakması kendisine bildirildi. Ne var ki din adamları Yahudilere yaptığı zulmün İncil buyruklarıyla bağdaştırılmasının çok zor olduğuna karar verdiler. Fransa ve Hint

111. Corneille'in şarkısının "Montrez Héraclius au peuple qui l'attend," can sıkıcı nakaratı bu duruma çok uygun düşecekti. İmparatorun zaferleri için bkz. Theophanes (s. 272, 273) ve Nicephorus (s. 15, 16). George of Pisidia (*Bell. Abar.*, 255 vd. s. 49) annesinin olduğuna ve oğlunu sevdiğine tanıklık ediyor. Yahudilerin Şabat'ı Bizans Hristiyanlarınca küfür gibi görülmüştü.

112. Bkz. Baronius (*Annal. Eccles. AD 628*, No 1-4), Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 240-248), Nicephorus (*Brev.*, s. 15). Onu kapalı tutan kasanın mühürleri hiç koparılmamıştı. Gerçek haçın bu biçimde saklanıp korunabilmesi (Tanrı'dan sonra) Kraliçe Sira'nın dine bağlılığı sayesinde mümkün olmuştu.

elçilerinin kutlamalarını kabul etmek için tahtına çıktı. Büyük Heraclius'un üstün değerleri ile zaferleri Musa'nın, İskender'in ve Hercules'in ünlerine halkın gözünde âdeta gölge düşürdü.[113] Şu da var ki doğunun kurtarıcısı zayıf ve fakirdi. Pers ganimetlerinin en değerli bölümü savaş için harcanmış, askerleri dağıtılmış ya da Euxinus'taki fırtına yüzünden dalgalara gömülmüştü. Batıl inançların etkisinde bulunan imparator kiliseyi ve devlet varlığından artakalanları savunmak için ödünç aldığı servetleri kiliseye geri verme isteğiyle kendini yiyip bitiriyordu. Din adamlarının büyük heyecanla geri istedikleri bu borcu ödemek üzere daimî bir fon kurmakta zorunluluk vardı. Savaşlar ve Perslilerin açgözlülüğü yüzünden yanıp yıkılmış olan eyaletler aynı vergileri ikinci kez ödeme durumunda kaldılar. Şam vergi görevlisinin tahsil etmesi gerekli meblağ yüz bin altın olarak saptandı. Bu çok uzun ve yıkıcı düşmanca çatışmalar boyunca iki yüz bin askerin yitirilmiş olması,[114] sanatların, tarımın ve de nüfusun uğradığı gerileme ve kayıplar yanında daha az önemli kalmıştır. Heraclius'un sancağı altında muzaffer bir ordu kurulmuşsa da görünüşe göre eşyanın doğasına aykırı olan bu çaba imparatorluğun güçlerini canlandırmaktan çok tüketmeye neden oldu. İmparator Constantinople'da ya da Kudüs'te törenler yaptığı sırada Suriye sınırında önemsiz bir kent Saracen'ler tarafından yağmalandı. Bunlar kentin yardımına giden kimi birlikleri kılıçtan geçirdiler. Başlı başına çok az önemli olan bu olay büyük bir devrimin öncüsü olduğu için dikkate değer nitelik taşımaktadır. Sözünü ettiğimiz küçük kenti basan bu saldırıcılar Muhammed'in temsilcileriydi. Bağnazlık değerleri çölde oluşmuştu. Heraclius saltanatındaki son sekiz yıl içerisinde, Perslerden kurtardığı eyaletleri Araplara kaybetti.

113. George of Pisidia, *Acroas.,* III, de Expedit. Contra Persas, 415 vd. ve Heracliad., *Acroas.*, I, 65-138. Daniel'in Timotheus'un vb. ortalama benzerliklerini bir yana bırakıyorum. Chosroes ve kağan aynı belagat uzmanlarınca Belshazzar, Firavun gibi yaşlı yılanlarla vb. karşılaştırılmışlardır.

114. Suidas ([içinde] *Excerpt. Hist. Byzant.,* s. 46) bu sayıyı veriyor. Ne var ki Isauria Savaşı yerine Pers Savaşı'nı okumak gerekir. Bu pasaj İmparator Heraclius ile ilgili değildir.

XLVII. BÖLÜM

Cisimleşme Öğretisinin Teolojik Tarihi

İsa'nın İnsani ve İlahî Doğası

İskenderiye ve Constantinople Patriklerinin Düşmanlığı

Azizler Cyril ve Nestorius

Efes'te Toplanan Üçüncü Genel Konsil

Eutyches Sapkınlığı

Chalcedon'da Toplanan Dördüncü Genel Konsil

Sivil ve Kilise Ayrışması

Justinian'ın Hoşgörüsüzlüğü

Üç Metin İhtilafı

Monothelist'lerin Tartışması

Doğu Mezheplerinin Durumu:
*1) Nasturiler (*The Nestorians*);*
2) Yakubiler (The Jacobites)*;*
3) Maruniler (The Maronites);
4) Ermeniler;
5) Kıptiler (The Copts) *ve Habeşler*

(M.S. 412-1557)

İSA'NIN CİSİMLEŞMESİ

Hristiyanlar paganlığı yıktıktan sonra kendilerini düşmansız duruma getiren bir galibiyetten dindarlık ve dinginlik içerisinde yararlanabilirlerdi. Ne var ki bir ayrışma ilkesi onları etkiliyor, dinlerinin kurucusunca konan yasaları uygulayacakları yerde onun yaradılışına ilişkin gizi çözme yolunda çaba harcıyorlardı. Öteden beri gördüğüme göre üçleme (Teslis; *Trinity*) ihtilafını cisimleşme (*incarnation*) tartışmaları izlemiş, bu da kilise için utanç verici ve devlet için kötü sonuçlar doğurmuş, kökeninde daha ayrıntılı, etkilerinde ise daha sürekli niteliğe sokulmuştur. Bu bölüm iki yüz elli yıllık bir dinsel savaşın öyküsünü kapsayacaktır. Doğu mezheplerinin kilise ve politika bakımından bölünmesini sergilemeyi, ilk kilise öğretisi üzerinde kısa antlaşmalar ile bunca gürültülü ve kanlı kavgaların öyküsünü vermeyi tasarlıyorum.[1]

---

1. İçeriğini sınırlamaya ve kısaltmaya çalıştığım bu giriş niteliğindeki araştırmaların doğruluğunu ve kesinliğini göstermek için ne yapmam gerekir? Olaylardan ve düşüncelerin her birinden sonra bana gerçeği kanıtlayan yapıtın adını anmayı sürdürürsem her satırda bir tanıklar listesi vermem gerekecek, her not bir bilimsel araştırma haline dönüşecektir. *Le Clerc, Beausobre, Petavius* ve *Mosheim* benim de özgünlerinden okuduğum sayısız pasajları derlemişler, yazmışlar ve aydınlatmışlardır. Anlatımı bu saygın rehberlerin isimleri ve karakterleriyle güçlendirmekten memnun olacağım. Çözülmesi zor ya da çok eskilere dayanan bir konuya rastlayacak olursam gözleri benimkinden daha güçlü olanları yardıma çağırmaktan hiç kaçınmayacağım. 1. Petavius'un *Dogmata Theologica* yapıtı genişliğiyle, gereken çalışma için akıllara durgunluk vericidir. Yalnızca cisimleşmeye ayrılmış ciltler (iki in-folio) beşinci ve altıncı ciltler olup sekiz yüz otuz yedi sayfa on altı kitaba ayrılmıştır. Birinci kitap tarihi, öbürleri tartışmaları ve öğretiyi kapsamaktadır. Yazarın bilgeliği çok yaygın ve çok doğrudur. Latincesi temiz, yürüttüğü yöntem açık ve aydınlıktır. Gösterdiği kanıtlarda derinlik ve bağlantı vardır. Ne var ki rahiplerin tutsağıdır, din sapkınlarının belası ve Katoliklerin çıkarlarıyla karşıt durumda bulunduğu herkes gerçeğin ve iyi niyetin düşmanıdır. 2. İlk iki yüzyılın kilise tarihi üzerine bir ciltlik in-4° (Amsterdam, 1716) yayınlamış olan Arminian Le Clerc, karakteri ve durumu bakımından her türlü bağımlılıktan uzaktır. Kafası net çalışsa da görüşleri pek geniş değildir. Yüzyılların aklını ya da budalalığını kendisi yargılayarak hükme bağlar. Rahiplerin duygularına karşıtlığını kimi zaman ayakta tutabilmişse de kimi zaman da arsızlığını bozmuştur (Kâfirlerin kronolojileri için bkz. Corinthians, LXXX; Ebionites, CIII; Carpocratians, CXX; Valentinians, CXXI; Basilidians, CXXIII; Marcionites, CXII, vb.) 3. *Histoire Critique du Manichéisme* (Amsterdam 1734- 1739, iki cilt in 4to, *posthumous dissertation sur*

İSA SADECE İNSAN OLARAK DOĞDU

I. Dinlerine ilk giren inananların saygınlığıyla haklı olarak ilgilenen Hristiyanlar kendi istek ve umutlarına göre Ebionite'lerin, hiç değilse Nasıralıların (*Nazarenes*) Musa dinini uygulamakta direnç göstermeye çalıştıklarına inanmışlardır. Bunların kiliseleri yitmiştir. Kitapları anımsanmamaktadır. Belli belirsiz özgürlükleri bu konuda düşünceleri çok geniş bir alan bırakabilmiş ve üçüncü yüzyılın ihtiyatlılığına ve çabasına eğilebilir simgelerini çeşitli biçimde ortaya koyabilme aracı sağlamışlardır. Ne var ki en hoşgörülü eleştiri bile İsa'nın tanrısallığına ilişkin olarak bu mezheplere yer vermemelidir. Yahudilerin öğretisiyle yetişmiş, onların dinsel görüş ve batıl inançlarıyla haşır neşir olmuş bu inançtakilere bir insan ve dünyalık Mesih'in çok üstüne çıkan umutlar beslememesi öğretilememiştir.[2] Kralları bir halk adamı giysisiyle ortada göründüğü zaman onu selamlama gözüpekliğini göstermiş olabilseler bile göksel varlığını bir ölümlünün adı ve kişiliği altında saklayan tanrılarını tanıyamazlardı.[3] Nasıralı İsa arkadaşlarıyla içtenlikle konuşuyordu. Onların

---

les Nazarènes ile Lausanne, 1745) eskilerin felsefe ve teolojisi üzerine çok değerli konuları içermektedir. Bilgin tarihçi düşüncenin sistematik düğümlerini hayranlık uyandıran bir ustalıkla çözüyor ve sırasıyla bir aziz, bir akıl adamı ya da bir din sapkını rolünü oynuyor. Ne var ki incelemeleri kimi zaman aşırılığa kaçıyor, yüce gönüllü bir duyguya kapılarak en zayıf taraftakilere doğru sürüklendiği görülüyor. Bir suçlamaya karşı uyanık duruyorsa da batıl inancın ve bağnazlığın etkilerini yeterince hesaplayamıyor. Bu kitabın indeksi meraklılara istedikleri bütün noktaları gösterecektir. 4. Petavius'a oranla daha az derin olan tarihçi Mosheim, Le Clerc'ten daha az bağımsız ve Beausobre'dan daha usta, daha geniş bilgili, akılcı, kesin ve ılımlıdır. Bkz. değerli *De Rebus Christianis ante Constantinum* (Helmstadt, 1753, in 4to) yapıtında *Nasıralılar* ve *Ebionite*'ler, s. 172-179, 328-332; genel olarak Gnostikler, s. 179 vd.; *Cerinthus*, s. 196-202, Basilides, s. 352-361; Carpocrates, s. 363-367; Valentinus, s.371-389; Marcion, s.404-410; Manichæan'lar, s. 829-837 vb. üzerine yazdıkları.

2. "Καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι," diye Yahudi Tryphon (Justin., *Dialog.*, s. 207), yurttaşları adına konuşuyor. Düşüncelerini paradan dine yönlendiren az sayıdaki modern Yahudi bugün de aynı ağzı kullanıyor ve peygamberlerin dediklerini yineliyorlar.

3. Chrysostom (Basnage, *Hist. des Juifs*, c. V, b. 9, s. 183) ve Athanasius (Petav., *Dogmat. Theolog.*, c. V, L, I, b. II, s. 3) da İsa'nın kendisi ya da havarileri ile onun tanrısallığından

dostları olarak davranıyor, akli ya da bedensel yaşamının tüm işlevlerinde onlardan hiçbir ayrı yanı olmadığını bu davranışlarıyla kanıtlıyordu. Öbür erkekler gibi çocukluktan gençliğe ve erginlik çağına geçti, bu arada beden yapısında ve akli yetisinde de gelişme meydana geldi. Ruhsal ve fiziksel olarak ızdıraplı bir işkenceden sonra çarmıha gerilmiş durumda son soluğunu verdi. İnsanlara yararlı olmak için yaşadı ve öldü. Ne var ki Socrates da yaşamını ve ölümünü din ve adalet uğruna adamıştı. Stoacı ya da kahraman İsa'nın alçakgönüllü erdemlerini küçük görse de onun sevdiği ülkesi ve öğretileri için döktüğü gözyaşları insanlığının en saf kanıtı sayılabilir. İncil'in mucizeleri o sıralarda bile Musa yasasının mucizelerine bütün güçleriyle inanmakta olan bir halkı şaşırtamazdı. Ondan önce de peygamberler hastaları iyileştirmişler, ölüleri canlandırmışlar, güneşi durdurmuşlar, denizleri ikiye bölmüş, ateş arabalarıyla göğe çıkmışlardı ve İbranilerin mecazları bir azize ya da bir şehide TANRI'NIN OĞLU unvanını verebiliyordu.

DOĞUMU VE YÜKSELİŞİ

Bununla birlikte İsa'nın olağan doğa koşullarına uygun olarak annesinin rahmine düştüğünü söyleyen mezhep sapkınları ve daha az kusurlu olarak annesinin bakireliğini kabul eden ve dünyalı bir babanın işe karışmış olduğunu reddeden din sapkınları ile Nasıralıların ve Ebionite'lerin simgesi arasında zorunlu bir ayrımın hafif izlerinden söz ediliyordu. Nasıralıların kuşkuculuğu, onun doğumunun görünür koşulları, tanınmış ebeveynleri Yusuf (*Joseph*) ve Meryem'in (*Mary*) evlenme olayıyla doğrudan doğruya geldiği soy çizgisine göre Davut'un (*David*) krallığı ve Yehuda'nın (*Judah*) mirası üzerinde ileri sürülen savlarla oluşmuş gibidir. Gizli ve özgün öyküsü Aziz Matthew (Matta) İncil'inin[4]

çok seyrek olarak söz etmişlerdir.

4. Aziz Matthew'nun ilk iki bölümü Ebionite'lerin kopyalarında bulunmuyordu (Epiphan., *Hæres.*, XXX, 13). Mucizevi gebelik, Dr. Priestley'nin metinden çıkardığı zaten pek

birçok kopyası da saklanmış ve bu mezheptekiler inançlarının tek tanığı olarak İbranice özgün nüshasında onu uzun süre yazılı tutmuşlardır.[5] Namus ve iffet konusunda kaygı duymayan Yusuf yine de kuşkulandı. Ama düşünde karısının Kutsal Ruh (*Holy Ghost*) aracılığıyla gebe kaldığını öğrenince kaygısı kalmadı. Tarihçi bu aile mucizesini gözlemleyememiş olduğundan, hiç değilse bu sorunda İşaya'ya (Isaiah) Bakire'nin gelecekteki gebe kalışını bildiren sesi duymuş olması gerekirdi. Kutsal Ruh'un anlaşılamaz bir işlemiyle gebe kalmış olan bir bakirenin oğlu ona hiçbir zaman görülmemiş bir mucize sunuyordu. Bu hiçbir şeyle karşılaştırılamazdı, ruh ve beden nitelikleri bakımından da kendini Âdemoğullarının üstünde görüyordu. Yunan ya da Chaldea (*Keldani*?) felsefesinin[6] ülkelerine girmesinden beri Yahudiler[7] ruhun önceden varolduğuna ölümden sonra bedenden çıkıp gittiğine ve de ölümsüzlüğüne inanıyorlardı. Tanrısal lütfu kanıtlamak içinde ruhun, daha önce işlemiş olduğu kusurların cezasını çekmek için bir cisim içerisinde hapsedildiğini düşünüyorlardı.[8]

---

kısa konulardan biri olmuştur.

5. Çok olasıdır ki Hristiyanlığı benimseyen Yahudilere ayrılmış bulunan ilk İncil Yahudi ve Süryani dillerinde yazılmıştır. Papias, Irenæus, Origen, Jerom ve öbür rahipler bu olayı doğruluyorlar. Katolikler buna inanıyor ve Protestanlardan Casaubon, Grotius ve Isaac Vossius da bunu kabul ediyorlar. Şurası da gerçek ki Aziz Matthew'nun Yahudice İncili bugün yoktur. Bu noktada adı sanı bilinmeyen ve bu konuda yeteneksiz bir Yunan'ın çevirisini yeğlenmiş olan ilk kiliseleri bu eylemlerinden dolayı suçlamak gerekir. Elimizde o gün İncil diye bulundurduğumuz kitaba saygı duyan Erasmus ile takipçileri bir havarinin yapıtı olduğunu bildiren bu kanıtlardan yoksun durumdadırlar (bkz. Simon, *Hist. Critique*, vd., c. III, b. 5-9, s. 47-101 ve yeni İncil üzerine Mill ve Wetstein *Prolegomena*'ları).

6. Cicero (*Tusculan*., L, I) ve Maximus of Tyre (*Dissertat*., XVI) kimi zaman *Phaedrus*'un, *Phaedon*'un ve Platon yasalarını bazen güldüren ve çoğu zaman şaşkınlık yaratan diyaloğun karmaşıklıklarından kopardılar.

7. İsa'nın müritleri insanın dünyaya gelmeden önce günah işlemiş olduğuna inanıyorlardı (John, XI, 2). Pharisee'ler (*Farisiler*?; ed. n.) ise erdemli ruhların göç ettiğine inanıyorlardı (Joseph., *de Bell. Judaico*, L, II, b.7) ve Yeni Çağ'da bir haham, Hermes, Pythagoras, Platon vb.nin metafiziklerini Yahudi kitaplarından ya da sistemlerinden aldıklarını söyleyecek denli ileri gitmektedir.

8. İnsan ruhunun kökeni üzerine dört değişik kanı ileri sürülmüştür: 1. Sonsuz ve tanrısaldır. 2. Vücutla birleşmeden önce ayrı bir varlığa sahiptir. 3. Âdem'in sonraki ku-

Ne var ki temizliğin ve bozulmuşluğun ölçüsü sınırlandırılamaz. Ruhların en yücesinin ve erdemlisinin oluşmasını Meryem ile Kutsal Ruh'un meydana getirdiklerine inanılabilir.[9] Bu ruhu taşıyanın aşağılanması kendi günahları nedeniyle değil dünyanın günahları uğruna meydana gelmiştir. Oluştuğu mekân olan gökyüzüne dönmesiyle İsa söz dinlemiş olmasının ödülünü kazandı, bu ödül peygamberlerce bir barışın cinsel isteklerine bürünmüş fetihler ve dünya egemenliği gibi imgeler biçiminde önceden kestirilmiş sürekli bir krallık olan Mesihliktir. Tanrı, İsa'nın insani yetilerini kendi göksel gücü büyüklüğünde orantılı kılabilirdi. Antik çağlarda Tanrı sanı yalnız bizim ilk babamız için kullanılmıyordu, onun başka hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak nitelikteki gerçek oğlu insanlardan ikinci bir inanç daha isteyebilirdi.

II. Yahudiye'nin (*Judea*) verimsiz toprağı ortasında yavaşça filizlenmiş olan inanç tohumları Gentile'lerin elinde bulunan başka ülkelerde de ekildi. İsa'nın insan biçimini görmemiş olan Roma ve Asya halkları onda bir tanrı görmek konusunda daha da yatkınlık gösterdiler. Çok tanrılı ve filozof olan Yunanlar ile barbarlar uzun ve geniş kapsamlı bir sonsuzluğa, melekler, şeytanlar, tanrılar ve *æon*'lara inanıyorlardı, ayrıca ışık tahtından çıkan belirtiler de bu inançlar arasındaydı. *Logos* ya da Tanrı Sözü'nün, Baba'nın töresinden olan bu *æon*'lardan ilki insanları kuruntudan ve yanılgıdan kurtarmak, ruhsal yaşam ve ölümsüzlük yolunda onlara rehberlik etmek için yeryüzüne inmiştir. Ne var ki sonsuzluk dogması ve o sırada değerlendirilen ruhsal varlık üzerine hâkim olan düşünceler Doğu'nun ilk kiliselerini

şaklarının zihinsel ve bedensel tohumu hapseden ilkel kökeni olup ruhları yaymıştır. 4. Gebeliğin oluştuğu anda Tanrı her birey için bir ruh yaratır ve dünyaya gelecek vücuda onu hazır tutar.

Bu sonuncu kanı yeni çağdakilerce değerli bulunmuş gibidir. Bizim ruhani tarihimiz ise daha fazla anlaşılabilir gibi görünmez ve daha az yücedir.

9. "Ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ψυχὴ, ἡ τοῦ Ἀδὰμ ἦν." Origen'in itham edildiği on beş sapkınlıktan biriydi ve savunucusu tarafından reddedildi (Photius, *Bibliothec. cod.*, CXVII, s. 296). Kimi hahamlar Âdem'in, Davut'un ve Mesih'in (*Messiah*) vücutlarına tek ve aynı ruhun girmiş olduğunu ileri sürmektedirler.

bozdu. Gentile'lerden Hristiyanlığa geçen çok sayıda kimse ilk özün bölünmemiş bir kısmı olan göksel ruhun, bir yığın saf olmayan ve kirlenmiş bedenle kişisel olarak birleştirildiğine inanmayı reddediyorlardı. İsa'nın tanrısallığı için gösterdikleri çaba ve inançları onu insan olarak görmemeleri sonucunu doğurdu. Onun kanı Calvary Dağı'nda[10] henüz kurumamışken kalabalık ve bilge Asya mezhebi olan Docete'ler, daha sonraları Marcionite'ler, Manichæa'lar Gnostik sapkınlığın çeşitli isimleri tarafından yayılan fantastik sistemi icat etti.[11] Meryem'in gebeliğine, İsa'nın doğuşuna ve görevini yerine getirmesinden önceki otuz yıla ilişkin İncillerin gerçekliğini ve özgünlüğünü kabul etmek istemediler. Kusursuz insan biçiminde ilk kez Ürdün kıyısında ortaya çıkmıştı. Ne var ki bu mezhep sapkınları bunun maddesi olmayan bir biçimden başka şey olmadığını söylüyorlardı. Onlara göre bu bir insanın yetilerini, eylemlerini taklit etmek ve dostlarıyla düşmanlarının duyularına sürekli bir yanılsama (*illusion*) oluşturmak için Mutlak Kudret (*Omnipotence*) tarafından yaratılmış yalın bir insan biçimiydi. Hecelenen sesler müritlerinin kulaklarına ulaşıyordu. Ne var ki görme güçleriyle cisimleşen imgesi daha gerçek deney olan elle dokunulmaya olanak vermiyordu. Bu müritler Tanrı'nın Oğlu'nun maddi varlığından değil, ruhsal varlığından yararlanıyorlardı. Yahudilerin öfkesi kayıtsız bir hayalete karşı boşa harcanmıştı, Mesih'in tutkusu ve ölümü, dirilişi ve göğe yükselişine dair mistik sahneler insanların yararına Kudüs'te tiyatroda sahnelendi. Docete'lere böyle bir hayalî taklit, bu kadar sürekli bir aldatmaca oynanmışsa ve bunun gerçek Tanrı'ya yakıştırılamayacak davranışlar olduğu söylenmiş olsaydı, Ortodoks

10. "Apostolis adhuc in sæculo superstitibus, apud Judæam Christi sanguine recente, PHANTASMA domini corpus asserebatur," vd. (Hieronym., advers. Lucifer. b. 8). Smyrnæan'lılara yazdığı mektupta Ignatius ve John, İncil'i Docete'lerin yayılan ve dünyada saygınlığı artan düşüncelerindeki yanılgıyı yıkmak istediler (1 John, IV, I, 5).

11. Hristiyan tarihinin 200. yılına doğru Irenæus ve Hippolytus, Epiphanius (Phot.Bibl.,-Cod.120, 121, 122) zamanından seksen yılına dek artmış bulunan otuz iki mezhebi, "τῆς ψευδωνύμου γνώσεως" çürüttüler. Irenæus'un beş kitabı barbar Latin dili dışında artık mevcut değildir. Ancak orijinali belki de Yunanistan'ın bazı manastırlarında bulunabilir.

kardeşlerinin benimsediği sofuca kandırma öğretisiyle birleşirlerdi. Gnostiklerin sisteminde bu alt dünyayı yaratan İsrail'in Yehova'sı (*Jehovah*) isyankâr ya da en azından cahil bir ruhtu. Tanrı'nın Oğlu, onun tapınağını ve yasasını kaldırmak için yeryüzüne indi, bu faydalı amaca varmak için de dünyevi bir Mesih'ten beklenen umutları ve üstünlükleri hemen elde etti.

BOZULMAYAN VÜCUDU

Manichæa okulunun en ileri gelen tartışmacılarından biri bir varsayımın tehlikesini ve yersizliğini değerlendirmişti. Ona göre önce bir cenin biçiminde olan Hristiyan Tanrı'sının dokuz aylık bir gebelikten sonra bir kadının rahminden dünyaya geldiğini varsaymak tehlikeli ve uygunsuz olurdu. Onun bu görüşü karşıtları arasında büyük bir dinsel korku yarattı ve gebelik kalma ile doğumun koşullarını tümüyle reddettiler. Onların savunmasına göre tanrısallık Meryem'in vücudundan tıpkı güneş ışınının bir camdan geçmesi gibi geçmiş, bekâreti İsa'nın anası olduğu anda bile bozulmamıştı. Ne var ki bu savların gözüpekliği daha ılımlı bir düşünceye ulaşılmasına yaradı. Kimi Docete'ler İsa'nın bir hayalet değil, acı duymayan ve bozulmayan bir vücuda girmiş olduğu yolunda bir öğreti oluşturdular. Dediklerine göre en koyu inançlardaki sistemde onun taşıdığı vücut, dirilişinden beri bu türdeydi. Onun vücuduna bir aracı madde karşılık görmeden ve zarar vermeden girmeyi başarabildiyse bunu onun vücuduyla aynı özden oluşuna borçluydu. Böyle bir vücut, (insan) vücudunun niteliklerinden ve hastalıklarından da bağışıktır. Bir cenin görünmez bir noktadan tam olgunlaşma aşamasına ulaşacak, bir çocuk büyük insan yapısına kavuşacak ve günlük yedikleriyle yitirdiklerini karşılayabilecektir. İsa ise susuzluk ve acıkma gereksinimi duymaksızın müritlerinin yemeklerini paylaşabiliyordu. Bakir saflığı cinsel şehvetin irade dışı lekesiyle kirlenmemişti. Böyle bir vücut hangi madde ve araçla oluşturulmuştur diye

soruldukça verilen yanıt bizim soruşturmacı teolojimizi dehşete düşürür nitelikte olmaktadır. Temiz ve mutlak ruh düşüncesi yeni felsefenin bir özleştirmesidir: Kadim insanlar tarafından insan ruhlarına, göksel varlıklara ve hatta Tanrı'nın kendisine atfedilen maddi olmayan öz, genişletilmiş alan kavramını dışlamaz ve onların imgeleme gücü bunu dünyamızın yapısını oluşturan kaba özdeklerden, karşılaştırma yapılamayacak kadar daha ince ve yetkin bir yapıdaki havaya, ateşe ve etere (*aether*) de yaymaya yeterdi. Mekânı (*place*) tanımlarsak (*define*), tanrısal konumu (*deity*) da betimleyebiliriz (*describe*). Deneyimimize, belki de kibrimize göre aklın ve erdemin gücü bizde bir insan biçiminde ortaya çıkar. Mısır keşişleri ve Afrika Katolikleri arasından çıkan antropomorfistler insanın Yaratıcı'nın imgesini izlediği yönündeki Kutsal Kitap'ın açık beyanını ortaya koyabildi.[12] Nitrian Çölü'nün azizlerinden biri olan saygıdeğer Serapion çok sevdiği bir inancı bırakırken bir bebek gibi ağlamış ve tanrısını çalıp götüren ve ruhunu herhangi bir iman veya bağlılık nesnesi olmadan bırakan şanssız dönüşümden dolayı hayıflandı.[13]

Cerinthus'un Çift Doğası

III. Docete'lerin mezhep sapkınlığını oluşturan belirsiz ve kararsız yöntemler böyleydi. Havarilerden sonuncusuna karşı

12. Beşinci yüzyılın başlarında Mısır'ı baştan sona dolaşan hacı Cassian, Epicurus sistemini izlemesini bilmeyen keşişler arasındaki insan biçimciliğin (antropomorfizm) yaygın olduğunu görüyor ve bundan üzüntü duyuyor (Cicero, *de Nat. Deorum*, I, 18, 34). "Ab universo propemodum genere monachorum, qui per totam provinciam Ægyptum morabantur, pro simplicitatis errore susceptum est, ut e contrario memoratum pontificem (*Theophilus*) velut hæresi gravissimâ depravatum, pars maxima seniorum ab universo fraternitatis corpore decerneret detestandum," (Cassian, *Collation*., X, 2). Aziz Augustin, Manichæan'lığa bağlandıkça Katoliklerin adi antropomorfizmi onu incitti.

13. "Ita est in oratione senex mente confusus, eo quod illam ἀνθρωπόμορφον imaginem Deitatis, quam proponere sibi in orationc consueverat, aboleri de suo corde sentiret, ut in amarissimos fletus crebrosque singultus repente prorumpens, in terram prostratus, cum ejulatu validissimo proclamaret; "Heu me miserum! tulerunt a me Deum meum, et quem nunc teneam non habeo, vel quem adorem aut interpellem jam nescio." Cassian, *Collat*., X, 2.

çıkmayı göze alan Asya Cerinthus'u[14] daha maddi ve daha karmaşık bir varsayım kurdu. Yahudi dünyası ile Gentile dünyası arasındaki sınır üzerinde yerleşerek Mesih de insan ile Tanrı'nın doğaüstü birliğini tanıyarak Gnostikler ile Ebionite'leri uzlaştırmaya çalıştı. Carpocrates, Basilides ve Valentine[15] ile Mısır Okulu mezhep sapkınları bu gizemli öğretiyi benimsediler ve ona kendi buluşları olan birçok ayrıntıyı da ekledi. Onların kanısına göre Nasıralı İsa, Yusuf ile Meryem'in yasal oğulları ve bir ölümlüden başka bir şey değildi ama insanların en yetkini ve en akıllısıydı, dünya üzerinde gerçek Tanrı'nın dinini yerleştirmek için en değerli aracı olarak seçilmişti. Æon'ların ilki olan İsa (*Christ*), Tanrı'nın oğlu, Ürdün'de İsa (*Jesus*) vaftiz edildiği sırada onun varlığını doldurmak ve görevinin süresi içerisinde davranışlarını yönetmek için bir güvercin biçiminde gökyüzünden onun üzerine indi. Mesih (*Messiah*) Yahudilerin eline düştüğü zaman ölümsüz ve dünya yaşamına ilgisiz olan İsa (*Christ*) bu maddi mekândan (*earthly tabernacle*) ayrıldı. Ruhlar âlemine veya *pleroma*'ya döndü ve İsa'yı (*Jesus*) acı çekmek, yakınmak ve ölmek üzere tek başına bıraktı. Ancak böyle bir terk edişin adalet ve cömertliği şiddetle sorgulanabilir. Kendisiyle birlikte bulunan tanrısal varlık tarafından önce yüceltilen sonra da yüzüstü bırakılan günahsız bir şehidin kaderi din dışındaki insanların acı-

14. Aziz John ve Cerinthus (MS 80; Cleric., *Hist. Eccles.*, s. 493) Efes'teki umumi banyoda tesadüfen karşılaştılar. Havari hamam başına yıkılmadan önce mezhep sapkınından uzaklaşıp kaçtı. Doktor Middleton'ın (*Miscellaneous Works*, c. 2) reddettiği bu budalaca öyküyü herhalde Irenæus (III,3) anlatmıştır. Bu da Polycarp'ın tanıklığıyla olmuştur. Cerinthus'un oturduğu yere göre meydana gelen bir anlatı olmalıdır. John'un (ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν) ifade ettiği sözler geçerliliğini sürdürmemektedir. Gerçek gibi görünen bu sözler mezhep sapkını Cerinthus'un çift yapılı (doğal) olduğuna gönderme yapmaktadır.
15. Valentinian'ların sistemi karmaşık ve tutarsızdı. 1. *Christ* ile *Jesus* æon'dular Ne var ki erdem aynı kertede değildi. Biri rasyonel ruh olarak davranışta bulunuyor öbürü Kurtarıcı'nın ruhu gibi hareket ediyordu. 2. Tutku önünde birbirlerinden ayrıldılar, geriye hassas bir ruh ile insan vücudu bıraktılar. 3. Bu vücut da temiz ve hafifti ve belki de yalnızca görüntüydü; işte Mosheim'in uzun uğraşlar sonucu sunduğu sonuçlar böyle. Latince tercümanın Irenæus'u dinlemiş olduğundan ve Irenæus ile Valentinian'ların birbirlerini duymuş olduklarından çok şüpheliyim.

masına ve hatta kızgınlığına sebep olmuştu. Cerinthus'un çift yapısını benimseyen ve değişikliğe uğratan yobazlar bu düşüncelerle meydana gelen homurtuları çeşitli yollardan yatıştırdılar. Denildiğine göre İsa (*Jesus*) çarmıha gerildiği zaman acı çekiyor gibi görünmesine karşın ruhunu ve vücudunu mucizevi bir hissizlik kaplamıştı. Başkaları da yeni Kudüs krallığında Mesih'e (*Messiah*) ayrılmış bin yıllık dünyevi saltanatın onun cisimsel ama geçici sıkıntılarını geniş ölçüde gidereceğini söylüyorlardı. Son olarak da eğer acı çekmişse bu insan yapısının hiçbir zaman mutlak olarak yetkin olmaması dolayısıyla meydana gelmiş ve çarmıh ile tutku, Yusuf'un oğlunun Tanrı'nın Oğlu ile gizemli birleşmesinden önce bağışlanabilir günahlarının kefaretine yardımcı olmuştur diye bir açıklama getirilmiştir.[16]

APOLLİNARİS'İN İLAHÎ CİSİMLEŞMESİ (*INCARNATİON*)

IV. Ruhun önemsizliğine ilişkin soylu ve sahte düşünceyi savunanlar deneyimlerine dayanarak akıl ile maddenin anlaşılamaz birleşmesini açıklamak zorundadırlar. Vücudun çok daha büyük zihinsel yetileri olan ya da olası en yüksek aşamada bulunan bu gibi yetilere sahip olmasını anlayabilmek kolaydır. Bir *æon*'un ya da bir meleğin cisimleşmesi yaratılmış ruhların en yetkini olarak ne çelişkili ne de saçmadır. Nicæa (İznik) Konsili tarafından sınırlandırılmadan önceki dönemde herkes İsa'nın onurunu, Kutsal Kitap'ın (*Scripture*), aklın ya da geleneğin kısıtlanmamış kuralına göre ölçüp belirliyordu. Onun saf ve uygun tanrısallığı Arianizm'in kalıntıları üzerinde kurulunca Katoliklerin inancı çekilmenin imkânsız, tutunabilmenin tehlikeli olduğu bir uçurumun başında ve yanlış

16. Mezhep sapkınları İsa'nın acılı haykırışlarını kötüye kullandılar: "Tanrım! Tanrım, benden neden *vazgeçtin*!" İsa ile Socrates arasında pek de uygun olmayan bir belagat benzerliği kuran Rousseau, bir filozofun ölürken sabırsızlık ve umutsuzluk sözü söylemeyeceğini unutuyor. Bu duygu Mesih'te olsa olsa bir dışa vuruş biçimidir ve haklı olarak bu yakışıksız sözler bir mezmurun ya da kehanetin dile getirilmesinden başka bir şey değildir.

bir adım atma korkusuyla asılı kaldı. Teolojilerinin yüce karakteri simgelerinin çeşitli sakıncalarını daha da ağırlaştırıyordu. Eşit ve ortak bir üçlemenin (*trinity*; teslis) ikinci kişisi olan *o* Tanrı'nın bir insan bedeninde[17] tezahür ettiğini, evreni kaplayan *o* varlığın Meryem'in rahminde hapsedildiğini, *o*nun ebedî zamanının insan yaşamının günleri, ayları ve yılları ile işaretlendiğini, *o* yüce olanın kırbaçlanıp çarmıha gerildiğini, *o*nun dokunulmaz esasının acıları ve sıkıntıları duyduğunu, *o*nun her şeyi bilme bilgisinin cehaletten muaf olmadığını ve Calvary Dağı'nda *o*nun yaşamının ve ölümsüzlüğünün süresinin dolduğunu dile getirmekten çekiniyorlardı. Bu endişe verici sonuçlar Laodicea piskoposu ve kilise bilgelerinden Apollinaris'in[18] yalın sadeliği tarafından teyit edildi. Apollinaris bir dil bilgininin oğluydu, Yunan bilimlerinin tümünde derin bilgi kazanmıştı. Yapıtlarında göz çarpan belagatini, bilgeliğini ve felsefesini alçakgönüllülükle dinin hizmetine adadı. Aziz Athanasius'un saygın dostu ve Julian'ın saygın düşmanı olarak Arian'cılara ve çok tanrıcılara karşı savaştı. Kesin gösterilerde bulunur gibi göründüyse de eleştirel açıklamalarında Kutsal Kitap'ın (*Scriptures*) gerçek ve alegorik duygusunu ortaya çıkardı. Popüler inançları halkın düşüncesinde uzun süre dalgalanmış bir dizi teknik bir biçime indirgedi. İlk kez şu denli unutulmaz sözleri yaydı: "İsa'da (*Christ*) tek bir cisimleşmiş doğa vardır." Bu savaş haykırışı hâlâ Asya, Mısır

17. Bu enerjik anlayış Aziz Paul'un bir pasajıyla doğrulanmış olabilir (Tim., III, 16). Ne var ki yeni zaman İncilleri bizi aldatmaktadır. Yunanca "ὅ" (*o*) sözcüğü altıncı yüzyılın başlarında θεός (*Tanrı*) biçiminde değişikliğe uğradı. Latin ve Süryani metinlerine göre gerçek açık çevirisi hâlâ Latin ve Grek rahiplerinin muhakemelerinde bulunmaktadır. Sör Isaac Newton, *Aziz John'un (Yohanna) üç tanığı*nınkini olduğu gibi bu kandırmacayı da çok güzel ortaya çıkardı (Bkz. de Missy'nin çevirdiği iki mektubu, *Journal Britannique*, c. XV, s. 148-190, 351-390). Her iki yanın da ileri sürdüğü nedenleri inceledim, eleştirel ve teolojik tartışmalarda çok derinleşmiş olan bir numaralı bilim insanın düşüncesini benimsedim.

18. Apollinaris ve mezhebi üzerine bkz. Socrates (L, II, b. 46; L, III, b. 16), Sozomen (L, V, b. 18; L, VI, b. 25-27), Theodoret (L, V, 3, 10, 11), Tillemont (*Mém. Ecclés.*, c. VII , s. 602- 638, Not. p. 789-794, in 4to, Venedik 1732). Çağdaş azizler Laodicea piskoposundan daima bir arkadaş ve erkek kardeş olarak bahseder. daha yeni tarihçilerin üslubu daha sert ve düşmancadır, bununla birlikte Philostorgius (L, VIII, b. 11-15) onu Basil ve Gregory ile karşılaştırır.

ve Etiyopya kiliselerinde çınlamaktadır. Tanrısallığın bir insan vücuduyla birleşmiş ya da kaynaşmış olduğunu, *logos*un ya da ebedî bilgeliğin insan ruhunun yerini ve makamını aldığını ve onun işlevlerini gördüğünü bildirdi. Ne var ki ileri gitmesinden kendisinin de korktuğu ve birtakım özürler dileyerek bazı sözler mırıldandığı duyuldu. Yunan filozoflarının insanın rasyonel ve hassas ruhu arasındaki eski ayrımını kabul etti. Böylece *logos*u zihinsel işlevler için ayrı tutuyor ve buna bağlı insani ilkeyi hayvani yaşamın az üzerindeki işlevler için kullanılmasını doğru buluyordu. Ilımlı Docete'ler ile birlikte Meryem'i, vücudu gökyüzünden dokunulmaz ve bozulmuş nitelikleriyle yere inmiş ya da Tanrı'nın özü sinmiş ve böylece değişikliğe uğramış bulunan İsa'nın (*Christ*) bedensel annesi sıfatından çok onun ruhsal annesi olarak saygıdeğer buluyordu. Okulları Aziz Basil, Aziz Gregory ve Aziz Chrysostom'un adlarıyla onurlanan, buna karşın Diodorus, Theodore ve Nestorius'un adlarıyla kirlenen Asya ve Suriye teologları Apollinaris yöntemine karşı çıkıyorlardı. Şu da var ki Laodicea'nın yaşlı piskoposunun kişiliğine, karakterine ya da saygınlığına karşı hiçbir kötü girişimde bulunulmamıştı. Ancak hoşgörü zayıflığından şüphe duyulabilecek rakipleri belki onun ileri sürdüğü kanıtların yenilik gösteren niteliği karşısında şaşkınlık duydular ve sonunda Katolik Kilisesi'nin de bu karara varmasından korktular. En sonunda ise onların düşüncelerine uygun karara varıldı Apollinaris'in fikirleri sapkınlıkla suçlandı ve imparatorluk yasalarıyla onun müritlerinin farklı yerlerdeki çalışmaları da yasaklandı. Bununla birlikte Mısır manastırları onun ilkelerini izlemeyi gizlice sürdürdüler ve düşmanları birbiri ardından İskenderiye Kilisesi'nin başına geçen Theophilus ile Cyril'in hasımlığını gördüler.

ORTODOKSLARIN RIZASI VE FİİLÎ ANLAŞMAZLIKLAR

V. Sapkın Ebionite'ler ve acayip Docete'ler yasaklanmış ve unutulmuştur. Apollinaris'in yanılgılarına karşı Katoliklerin

gösterdikleri uğraşı onları Cerinthus'un çift doğasına görünüşte yaklaşmaya zorladı. Ne var ki geçici bir ittifak yerine bugün *bizim* de benimsemiş olduğumuz gibi tam anlamındaki Tanrı ile üçlemenin (Teslis/*Trinity*) ikinci kişisi olan akılcı bir ruha sahip insan yapılı yetkin bir dünyalının sağlam, bozulmaz ve sonsuz birliğini *kurdular*. İki yapılı birlik beşinci yüzyılın başlarında kilisenin geçerli doktriniydi. Bu iki yapılı birlikte varlığın nasıl olduğunu belirtmeye ve anlatmaya bizim düşüncelerimizin ve dilimizin yetersiz olduğunda bu iki akım anlaşıyorlardı. Bununla birlikte İsa'nın insanlığından tanrısallığı ayırmaktan korkanlar ile bu sıfatları karıştırmaktan ürkenler arasında yatışmaz anlaşmazlık sona ermiş değildi. Her iki yanda karşı tarafın düştüğü yanılgı nedeniyle birbirlerine karşı duyulan kin sürüyordu ve bu düşünceler onlara çok uyumsuz, gerçeklere ve esenliğe aykırı görünüyordu. Her iki taraf da iki yapılılığın birliğini ve ayrılığını sürdürüp savunma ve kuşku ile duraksamayı en aza indirgeyen doktrin formülleri ve simgeleri bulma konusunda titizlikle çabalıyorlardı. Fikir ve dil yoksulluğu, olası her karşılaştırma için sanatı ve doğayı aramaya yöneltiyordu ve her karşılaştırma, karşılaştırılamaz bir gizemin açıklanmasındaki fantezilerini yanlış yönlendiriyordu. Bir polemik mikroskobu altında bir atom, ejderha gibi görünüyordu, böylece her iki taraf da hasımlarının ilkelerinden çıkarabildikleri saçma ya da dine aykırı sonuçları abartmakta ustalık gösteriyorlardı. Birbirlerinden kaçıp kurtulmak için karanlık ve sapa yollara giriyorlar ve teolojik kargaşanın karşıt çıkışlarını ellerinde bulunduran Cerinthus ile Apollinaris'in korkunç hayaletlerini korkuyla görünceye dek bu yolculuklarını sürdürüyorlardı. Sağduyunun ve sapkınlığın ilk ışıklarını görünce ürperiyorlardı. Yola çıktıkları yere döndükleri görülüyor ve yeniden anlaşılmaz bir kaba sofuluğun karanlıklarına dalıyorlardı. Suç oluşturan bir yanılgının cezasından ya da kınamasından sıyrılmak üzere ilkelerini açıklamaya kalkışıyorlardı. Boşboğazlıklarından dolayı özür diliyorlar ve hep bir ağızdan dirlik düzenlik ve inanç sözcüklerini dile getiriyorlardı.

Ancak bu dinsel tartışma külü içerisinde belli belirsiz bir kıvılcım saklı bulunuyordu. Yine de gizli ve neredeyse görünmez bir kıvılcım hâlâ tartışmaların közleri arasında gizleniyordu: önyargı ve tutkunun nefesi ile hızlı bir şekilde güçlü bir alev yakıldı ve Doğu tarikatlarının sözlü anlaşmazlıkları kilise ve devletin temellerini sarstı. [19]

İSKENDERİYE PATRİĞİ CYRIL (18 EKİM 412-27 HAZİRAN 444)

İskenderiyeli Cyril'in adı dinsel tartışma tarihinde ünlüdür ve aziz unvanı fikirlerinin ve tuttuğu tarafın gelip geldiğinin kanıtıdır. Amcası Başpiskopos Theophilus'un evinde büyümüş ve bu gelenekçi eğitim içerisinde çaba gösterme alışkanlığı, egemen olma tutkusu edinmiş ve gençliğinin beş yılını komşu Nitria manastırlarında çalışarak geçirmişti. Rahip Serapion'un gözetimi altında kendini azimli bir çalışmayla dinsel incelemelere verdi ve bir gecede dört İncil'i, Katolik mektuplarını ve Romalılara yazılmış mektubu okudu. Origen'den nefret ediyor, Clemens'in, Dionysius'un, Aziz Athanasius ve Aziz Basil'in yazdıklarını okuyup izliyordu. Anlaşmazlık teorisi ve pratiği ile inancı kuvvetlenmiş ve zekâsı keskinleştirmişti. Hücresinin çevresinde skolastik teolojinin örümcek ağlarını genişletti ve ince iplerini germeye istiareli ve metafizik yapıtlarını hazırlamaya başladı. Bunlardan geri kalanlar birçok yararsız bilgi içermekte ve dağınık bir halde rakiplerinin yanında sessizce uyumaktadırlar.[20] Cyril çölde iba-

19. Doğu'nun Yakubi başpapazı Gregory Abulpharagius ile Nestorius mezhebine bağlı Şam metropoliti Elias (bkz. Asseman, *Bibliothec. Oriental.*, c. II, s. 291; c. III, s. 514 vd.) Melkitler, Yakubiler Nasturilerin *doktrin* konusunda anlaşma halinde olduklarını ancak *anlatımın*da ayrılığa düştüklerini belirtiyor. Basnage, Le Clerc, Beausobre, La Croze, Mosheim ve Jablonski bu gönül alıcı konuya eğilim gösteriyorlar. Ne var ki Petavius'un çabası serttir ve öfkeyle doludur, Dupin'in ılımlılığı ise pek az dikkat çekmiyor.

20. La Croze (*Hist. du Christianisme des Indes*, c. I, s. 24), Cyril'in dehasından ve yazdıklarından nefret ettiğini açıklıyor. "De tous les ouvrages des anciens, il y en a peu qu'on lise avec moins d'utilité." (eskilerin tüm yapıtlarından, bunlardan daha az yararlı olarak

det ediyor ve oruç tutuyordu. Dostlarından birinin ona yaptığı eleştiriye göre düşünceleri[21] hep dünya üzerine yönelikti ve bu tutkulu keşiş kendisini kentlerin ve synod'ların kargaşasına çağıran Theophilus'un sesine hemencecik kulak verip söz dinliyordu. Amcasının izniyle kendini vaaz işlerine verdi ve kısa sürede halkın beğenisini kazandı. Nurlu yüzü vaaz kürsüsünü de güzel gösteriyordu. Ahenkli sesi katedralde yankılanıyordu. Dostları cemaatin alkışlarını yönlendirme ve destekleme olanağı verecek biçimde kilisede yerlerini alıyor,[22] yazıcılar da içeriği bakımından değil ama etkisi bakımından Atina hatiplerinkiyle karşılaştırılabilecek söylevlerini ivedilikle yazıya geçiriyorlardı. Theophilus'un ölümü yeğeninin umutlarını artırdı ve gerçekleştirdi. İskenderiye Kilisesi bölünmüştü. Askerler ve komutan başdiyakozu destekliyorlardı. Ne var ki halkın çoğunluğu bağırarak yaptıkları şiddet gösterilerinde sevdikleri adayı başa geçirdiler Cyril, Athanasius'un otuz dokuz yıl önce oturmuş olduğu makama çıktı.[23]

Zorbalıkları (413, 414, 415 vd.)

Bütün bu ödüller tutkusunun tam olarak karşılığı değildi.

---

okunan az eser vardır.) Dupin (*Bibliothèque Ecclésiastique*, c. IV, s. 45-52) bunlardan her kadar saygıyla söz ediyorsa da hor görülmesini de bize salık veriyor.

21. Bu eleştiriyi yapan Isidore of Pelusium'dur (L, I, epist. 25, s. 8). Mektup pek güvenilir olmadığından, Bollandist'lerden daha az içten olan Tillemont, Cyril'in sahiden Theophilus'un yeğeni olduğu noktasında kuşku uyandırmaktadır (*Mém. Ecclés.*, c. XIV, s. 268).

22. Socrates (L, VII, 13) bir gramercinin adını anıyor.

"διάπυρος δὲ ἀκροατὴς τοῦ ἐπισκόπου
Κυρίλλου καθεστὼς καὶ περὶ τὸ
κρότους ἐν ταῖς' διδασκαλίαις
αὐτοῦ ἐγείρειν ἦν σπουδαιότατος."

23. Cyril'in gençlik dönemi ve yükselişi için bkz. (içinde) Socrates (L, VII, b. 7) ve Renaudot, (*Hist. Patriarchs. Alexandrin.*, s. 106, 108). Rahip Renaudot kullandığı materyalleri, Hermopolis Magma veya Ashmunein Piskoposu Severus'un 10. asırda yazdığı ve güvenilirliği olguların içkin kanıtları ile zıtlaştığı sürece oldukça kuşkulu olan Arap tarihinden almıştır.

Saraydan uzakta ve büyük bir merkezin başında İskenderiye başpiskoposu (ona böyle deniyordu) yavaş yavaş sivil bir magistra'nın makamını ve gücünü gasbetti. O, kentin genel ve özel yardım işlerinin dağıtıcısıydı. Sesi kitlenin tutkularını harekete geçiriyor ya da dindiriyordu. Şehrin özel ve resmî yardım kurumunun (*parabolani*)[24] bağnazları her günkü ölüm sahnelerine tanık olarak bu işlere alıştıklarından onun buyruklarına gözü kapalı olarak uyuyorlar, ne var ki bu Hristiyan pontiff'in kilise dışı işlerde gösterdiği etkinlik Mısır prefect'ini öfkelendiriyordu. Mezhep sapkınlarına karşı duyduğu büyük kızgınlıkla Cyril, pontiff'lik işine tüm mezheplerin en iyi yüreklisi ve en sessizi olan Novatia'lara baskı yapmakla başladı. Onların dinsel tapınmalarının yasaklanması ona haklı ve gerekli bir davranış gibi geldi ve kutsal kâselerini ellerinden almak için dinsel varlıklara saldırmış oldukları iddiasında bulundu. Cæsar'ların ve Ptolemaios'ların yasaları ve İskenderiye'nin kuruluşundan itibaren yedi yüzyıllık zaman süresince sayıları kırk bine ulaşan Yahudilerin ayrıcalıklarına ve genel olarak inanç özgürlüğü alanına özgürlük tanımıyordu. Hiçbir yasal karar olmaksızın imparatorun herhangi bir buyruğuna dayanmadan patrik başkaldırmış bir kalabalığın başında şafak sökerken sinagoglara saldırmaya geldi. Silahsız halde bulunan ve habersizce saldırıya uğrayan Yahudiler hiçbir direnç gösteremediler. İbadet etmek için toplandıkları yerler yıkıldı ve saldırgan patrik emrindeki kalabalığa içerideki eşyaları yağmalamalarına izin verdikten sonra hak dininden olmayan bu ulusun geri kalanını kentten kovdu. Belki refahlarının verdiği küstahlığı ve Hristiyanlara karşı besledikleri hıncı ya da kısa bir süre önce bir rastlantı sonucu kalkıştıkları ayaklanma sırasında dökülen kanı bahane etmiş olabilirdi. Bu gibi zulümleri

24. İskenderiye *parabolani*leri veba salgını sırasında hastaları görmek ve ölüleri gömmek için kurulmuş bir yardım örgütüydü. Yavaş yavaş sayıları arttı. Kendilerine tanınan ayrıcalığı kötüye kullandılar. Aziz Cyril'in pontiff'liği sırasında gösterdikleri küstahlık üzerine imparator, pontiff'in bunları seçme hakkını kaldırdı ve sayılarını beş yüz ya da altı yüze indirdi. Ne var ki bu kısıtlamalar geçici ve etkisiz oldu. Bkz. *Theodosian Code*, L, XVI, c. II ve Tillemont, *Mem. Eccles.*, c. XIV, s. 276- 278.

yargılamak yargıçların göreviydi. Bu saldırıda gerçek suçluların arasına suçsuzlar da karıştırıldı ve İskenderiye zengin ve yetenekli bir topluluğunu yitirdi. Cyril'in bu davranışı Julian yasasına göre cezalandırılmasını gerektiriyordu ama zayıf bir hükümet yönetiminde ve boş inançların egemen olduğu bir zamanda o, cezalandırılmayacağını biliyor, üstelik övgü göreceğine inanıyordu. Orestes şikâyet etti, Theodosius'un ministre'leri de haklı yakınmalarını kısa zamanda unuttular ve onlardan bağışlanmasını ister gibi davranan bu din adamı geçmişi hiç anımsamadan kin gütmesini sürdürdü. Bir gün yoldan geçen beş yüz Nitria keşişi onun arabalarına saldırdılar. Muhafızlar bu yırtıcı çöl yabanıllarının karşısında dayanamayıp kaçtılar. Kendisinin Hristiyan ve Katolik olduğunu söyleyerek bu saldırıyı kınadı. Bu sözleri taş yağmuruyla yanıtlandı ve yüzü kan içinde kaldı. İyi yurttaşlar uçarcasına onun yardımına koştular. Kendisini yaralayan keşişi hemen adalet ve öç alma uğruna kurban etti. Ammonius adındaki bu keşiş baltalı muhafızın sopası altında son soluğunu verdi. Cyril, Ammonius'un cesedini kaldırttı, dinsel törenle katedrale götürüldü. Adı *harika* anlamında Thaumasius olarak değiştirildi. mezarı şehitlik simgeleriyle donatıldı ve patrik bir katilin ve başkaldırıcının büyük ruhunu kutlamak üzere kürsüye çıktı. Bu gibi onurlandırmalar inananları azizin buyruğu altında savaşmaya ve ölmeye özendiriyordu. Kısa süre sonra Cyril, Grekklerin dinini öğretmeyi sürdüren ve Orestes ile dostça ilişkileri bulunan bir bakirenin kurban edilmesini istedi ya da kabul etti. Matematikçi Theon'un kızı olan Hypatia[25] babasının aşıladığı bilim dallarında yetişmişti. Bilimsel araştırmaları Apollonius ve Diophantus geometrisi üzerine ışık tutmuştu ve Atina ile İskenderiye'de Platon'un ve Aristo'nun felsefesini okutuyordu. Parlak

25. Theon ile kızı Hypatia için bkz. Fabricius (*Bibliothec.*, c. VIII, s. 210, 211). Suidas'ın *Lexicon*'undaki makalesi ilginç ve özgündür. Hesychius'un (*Meursii Opera*, c. VII, s. 295,296) gözlemine göre bu kız işkenceye uğradı, "διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν σοφίαν"; *Greek Anthology*'deki (L, I, b. 76, s. 159, [ed.] Brodæi) bir epigram ise onun bilgisini ve belagatini övüyor. Rahip ve filozof Synesius onun dostu ve müridiydi, ondan büyük saygıyla söz ediyor (Epist. 10, 15 16, 33-80, 124, 135, 153).

güzelliğine akılcılığın olgunluğunu da katan bu alçakgönüllü kız âşıklarının yalvarmalarını geri çeviriyor ve öğrencilerine ders vermekle yetiyordu. Toplumsal sınıfları ve kişisel kıymetleriyle ünlü kimseler ona candan yakınlık duyuyorlardı. Cyril de bu kızın akademisinin kapısında bekleşen atlı ve köleli büyük kalabalığı kıskanç bakışlarla gözlemliyordu. Hristiyanlar arasında yayılan söylentiye göre prefect ile başpiskopos arasında anlaşmaya tek engel Theon'un kızıydı ve bu engel hemen kaldırılmalıydı. Kutsal Lent günlerinden birinde evine dönmekte olan Hypatia arabasından indirildi, giysileri çıkarıldı, kiliseye sürüklendi Lektör Peter ile acımasız bağnazların oluşturduğu bir güruh tarafından öldürüldü. Bu yobazlar onun vücudunu midye kabuklarıyla[26] doğradılar ve hâlâ çırpınmakta olan organlarını ateşe attılar. Bu alçakça cinayet üzerine açılan soruşturma hemen sağlanan parayla durduruldu. Ne var ki Hypatia'nın öldürülmesi İskenderiyeli Cyril'in karakterini ve dinini silinmesi olanaksız bir lekeyle kirletti.[27]

CONSTANTİNOPLE PATRİĞİ NESTORIUS (10 NİSAN 428)

Batıl inanç bir azizin sürgün cezasına uğratılmasına oranla bir genç kızın öldürülmesini belki daha kolay bağışlayacaktır. Cyril, Oak'ta toplanan taraflı synod'a amcasının yanında katıldı. Aziz Chrysostom'un anısı yeniden canlandırılıp kutsanınca can çekişen bir topluluğun başında bulunan Theophilus'un yeğeni

26. "Οστράκοις ἀνεῖλον καὶ μεληδὸν δεασπάσαντες," vd. Cæsareum dolaylarındaki deniz kıyısında büyük ölçüde yaygın biçimde midyeler vardı. De Valois'nin benimsediği metaforik biçimde *tegulæ* diye söz ettiği kiremitleri reddetmeden sözcük anlamını yeğliyorum. Hypatia hâlâ canlı mıydı bilemiyorum ancak katillerin buna dikkat bile etmedikleri olasıdır.

27. Socrates (L,VII, b. 13, 14, 15) Aziz Cyril'in bu istismarlarını anlatıyor, nefret etmesine karşın bağnazlığın zorlamasıyla Hypatia'nın soğukkanlı katillerini "ἄνδρες τὸ φρόνημα ἔνθερμο" anan bir tarihçinin deyişini aynen almıştır. Sevinerek görüyorum ki bu kadar hakarete uğramış bir ad Baronius'u da utandırmıştır (A.D. 415, No. 48).

bu yüksek aşamalı din adamının haklı olarak mahkûm edilmiş olduğu konusunda dayattı. Uzun tartışma ve diretmeden sonra Katolik dünyasının onayını aldı.[28] Bizans pontiff'lerine düşman görünmesi tutkusundan değil çıkarından ileri geliyordu.[29] Onların imparatorluk sarayında büyük olanaklardan yararlanabilmelerini kıskanıyordu. Bu pontiff'lerin Avrupa ve Asya metropolitlerini baskı altına almalarından, İskenderiye ve Antioch (Antakya) eyaletlerini ele geçirmelerinden korkuyor, piskoposluk yetkilerinin kısıtlanmasına çalışıyordu. Chrysostom'tan gasbettiği saygınlığı yumuşak biçimde kullanan Atticus'un ılımlılığı Doğu patriklerinin hıncını askıya almıştı. Sonunda onun değerinden ve kininden daha üstün bir rakibinin yükselmesiyle Cyril de kendine geldi. Constantinople Piskoposu Sisinnius'un kısa ve sıkıntılı pontiff'liğinden sonra bu konuda halkın eğilimini araştıran ve halef olarak bir yabancıyı tayin eden imparatorun bu seçimi kilisenin ve halkın beklentilerine uygun düştü. Hükümdar başkentin patrikliğine Germanicia'da (Maraş) doğmuş, ağırbaşlılığı ve vaazlarındaki belagatiyle kıymetini kanıtlamış olan Antioch Keşişi Nestorius'u[30] getirdi. Sofu Theodosius'un da bulunduğu sırada verdiği ilk vaazında sertliğini ve sabırsızlığını da ortaya koymuş oldu: "Cæsar," diye haykırdı "bana kâfirlerden arındırılmış toprakları ver! Bunun karşılığında aziz gökyüzü krallığını vereyim. Benimle birlikte bu sapkınları yok etmeye katılırsanız ben de sizinle Persleri yok ederim." Pontiff'liğinin beşinci günü Constantinople patriği sanki bu anlaşma imparatorca imzalanmış gibi Arian'cıların gizlice buluştukları bir toplantı

28. Atticus of Constantinople ile Isidore of Pelusium'un ricalarını dinlemek istemedi ancak (Nicephorus'a inanılacak olursa, L, XIV, b. 18) Meryem'in aracılığıyla düzenlemeden vazgeçti. Bununla birlikte son yıllarında John Chrysostom'un haklı olarak mahkûm edilmiş olduğunu homurdanmayı sürdürüyordu (Tillemont, *Mem. Eccles.*, c. XIV, s. 278-282; Baronius, *Annal. Eccles. A.D. 412*, No. 46-64).

29. Sokrates'in tarihindeki karakterlere (L, VII, b. 25-28) ve Thomassin'in (*Discipline de l'Eglise*, c. I, s. 80-91) büyük derlemesindeki otoritesine ve savlarına bakınız.

30. Socrates onun yükselişini ve idaresini betimliyor (L, VII, b. 29-31) ve Marcellinus onun için Sallust'un şu sözlerini yakıştırıyor gibidir: "loquentiæ satis, sapientiæ parum."

yerini öğrendi, buraya baskın yaptı; Arian'cılar baş eğmektense ölmeyi yeğ tuttular. Umutsuzluk içerisinde savaştıkları alevler yöredeki evlere sıçradı Nestorius'un adı *kundakçı* lakabıyla damgalandı. Hellespont'un (Çanakkale) iki yanında da sert bir inanç ve disiplinli düzen kurdu. Paskalya üzerine yapılacak bir tarih yanılgısının kiliseye ve devlete karşı bir saldırı sayılarak cezalandırılmasına karar verdi. Lidya, Caria (Muğla'nın kuzey kısımları; ed. n.), Sardes ve Milet'i (Miletus) 14 Nisan'da kutlamada (*Quartodecimans*) diretenlerden kanlı olarak temizledi. İmparatorun, daha doğrusu patriğin fermanı değişik yirmi üç adlandırma altında cezalandırılması gereken mezhep sapkınlığından söz etmektedir.[31] Nestorius'un şiddetle kullandığı işkence kılıcı kısa sürede kendine karşı döndü. O dönemde piskoposlar arasındaki mücadelelerin bahanesi din gibi gösterildiyse de asıl neden hırs olmuştu.[32]

Sapkınlığı (429-431)

Nestorius, Suriye okulunda iki kişiliğin birbiriyle karşılaştırılmasına karşı nefret duymayı öğrenmişti. Efendisi İsa'nın (*Christ*) insanlığını Rab İsa'nın (*Lord Jesus*) tanrısallığından ayırmasını iyi biliyordu.[33] Kutsal Bakire'yi İsa'nın (*Christ*) annesi olarak saysa da kulağı Arian'ın tartışmasının başından beri farkında olmayarak benimsenmiş bulunan ve Tanrı'nın Annesi diye düşünülmeden

---

31. *Cod. Theodos.*, L, XVI, başlık 5, yasa 65; Baronius (A.D. 428, No. 25 vd.), Godefroy (ad locum) ve Pagi'nin (*Critica*, c. II, s. 208) açıklamalarıyla.

32. Isidore of Pelusium'un (L, IV, epist. 57) sözleri canlı olmakla birlikte utanç vericidir. "— τί θαυμάζεις, εἰ καὶ νῦν περὶ πρᾶγμα θεῖον καὶ λόγου κρεῖττον διαφωνεῖν προσποιοῦνται ὑπὸ φιλαρχίας ἐκβακχευόμενοι." Isidore bir azizdir ancak hiçbir zaman piskopos olamamıştır. Diogenes'in gururunun Platon'un gururunu ezdiğinden yarı yarıya şüpheliyim.

33. La Croze (*Christianisme des Indes*, c. I, s. 44-53, Thesaurus Epistolicus La Crozianus, c. III, s. 276 -280) ὁ δεσπότης ve ὁ κύριος Ἰησοῦς kullanımını tespit etti. Dördüncü, beşinci, altıncı yüzyıllarda Tarsus'un Diodorus Okulu ile Nasturi müritlerini ayırt etti.

söylenen isimlendirmeden rahatsız oluyordu.[34] Patriğin bir dostu ve sonra da kendisi Constantinople kürsüsünden birçok kez pısırık inananları korkutan, basit kimselerin aklını çelen, kilise dışında olanları eğlendiren ve dış görünüşüyle Olympos tanrılarının soy kütüğünü anımsatan, havarilerce bilinmemiş ve kilisece izin verilmemiş bir sözcüğün[35] dillerinde dolaşmasına ve de kötüye kullanılmasına karşı vaazlar verdiler.[36] Dingin zamanlarında Nestorius iki yapılılığı hoş karşılayabileceğini ve bu yapıların kendi *deyimleriyle* birlikte olabileceklerini benimseyebileceğini söylüyordu.[37] Tersi söylendiği zaman da ise öfkeleniyor, yeni doğmuş bir çocuk için Tanrı diye tapılmasını reddediyor, yaşamdaki karı koca ve aile birleşmelerinden benzetmelerle İsa'nın (*Christ*) insan niteliğini tanrısallığının giysisi, gereci ve tapınağı olarak gösteriyordu. Bu küfürler kilisenin temellerini sarsacak nitelikte görüldü. Constantinople başpapazlığını daha önce isteyip durmuş olan rakiplerin dinin ya da kıskançlığın etkisiyle bu duyguları bir çeşit hınca dönüştü. Bizanslı din adamları kendilerinin bir yabancı tarafından yönetilmelerinden üzüntü duyuyorlardı. Batıl inançla ilgili her

34. Θεοτόκος — *Deipara:* Zoolojide de adlandırıldığı gibi yumurtlayan ve doğuran hayvanlardan bahsediyoruz. La Croze'nin (*Christianisme des Indes*, c. I, s. 16) Cæsarea'lı Eusebius'a ve Arian'cılara dayandırdığı bu sözcüğün ortaya atıldığı dönemi saptamak kolay değildir. Cyril ve Petavius (*Dogmat. Theolog.*, c. V, L, V, b. 15, s. 254 vd.) ortodoks tanıklıklar üretiyorlar ancak azizin dürüstlüğü şüphelidir ve θεοτόκος sıfatı bir derkenardan Katolik bir elyazmasına kolayca geçebilir.

35. Basnage dinsel tartışma konulu bir kitap olan *Histoire de l'Eglise*'de (c. I, s. 505) Anne'yi Tanrı'nın kanıyla aklıyor (*Acts*, XX, 28, Mill'in detaylı okumalarıyla). Ancak Yunan el yazması kitapları bununla uyum sağlamaktan uzaktır. İsa'nın (*Christ*) kanını açıklayan basit (*primitive*) ifade Süryanice çevirilerinde, hatta Malabar kıyısı üzerindeki Aziz Thomas Hristiyanlarının yararlandığı kopyalarında saklanmıştır (La Croze, *Christianisme des Indes*, c. I, s. 347). Nasturilerin ve Monofizitlerin kıskançlığı metinlerinin arılığını korumuştur.

36. Mısırlı paganlar Hristiyanların yeni Cybele'siyle alay ediyorlardı (*Isidor.*, L, I, epist. 54) Hypatia adına onun katilinin teolojisini gülünç hale sokan bir mektup düzenlendi (Synodicon, b. 216, [içinde] c. IV, *Concil.*, s. 484). Nestorius maddesinde Bayle, Bakire Meryem'in inancı üzerine biraz gevşek bir felsefenin kimi ilkelerini belirtiyor.

37. Bu bir yapıdan öbürüne, sonsuzluktan insana, gençlikten Tanrı'ya ödünç ya da aktarmadır. Bu, olağanüstü inceliği olan konu üzerine on iki kural Petavius'un *Theological Grammar*'ini meydana getirdi (*Dogmata Theolog.*, c. V, L, IV, b. 14, 15, s. 209 vd.).

şeye keşişler de karışıyor, halk ise kendisine koruyucu olarak seçtiği Kutsal Bakire'nin yüceliğiyle ilgileniyordu.[38] Başkaldıran haykırışları patriğin vaazlarını ve kilise kürsülerinin düzenini bozdu. Farklı tarikat topluluğu mensupları onun yolundan ve öğretisinden döndüler. Kısa sürede bu anlaşmazlık tüm imparatorluğu sardı ve ayrışmalar imparatorluğun en uzak noktalarına dek dinsel tartışmaya sirayet etti. Birbiriyle savaşanların sesleri Filistin'de ve Mısır'da bile yankılanmaya başladı. Sayısız keşişlerinin gayretini ve cehaletini aydınlatmak Cyril'in göreviydi: İskenderiye okulu ona bir kişiliğin cisimleşmesini öğretmişti ve o da bunu benimsemişti. Kilise hiyerarşisinin ikinci basamağında bulunan Athanasius'un halefi, ilkinden çok daha zorlu ve mücrim olan Arian benzeri bir harekete karşı kibrine ve tutkusuna başvurdu. Karşılıklı kin ve nefretlerini saygılı ve dinsel sözlerle örten kısa bir yazışmadan sonra İskenderiye patriği, Bizans pontiff'inin suç sayılan hatalarını Doğu'da ve Batı'da hükümdara ve halka gizlice bildirdi. Doğu din adamları, özellikle Nestorius'un savına eleştirel yaklaşan Antioch'takiler her iki yana da ılımlılık ve dinginlik içerisinde davranmalarını salık verdiler. Ne var ki Vatikan, Mısır temsilcilerine kollarını açtı. Bu konuda hakem seçildiği için Celestine'in koltukları kabardı. Ne kendisi ne de Latin din adamları Yunanların dilini, güzel sanatlarını ve teolojisini biliyordu. İtalya'da bir synod'un başında Celestine, Cyril'in kanıtlarını inceledi. Onun simgesini onayladığı Nestorius'un düşüncelerini ve kişiliğini mahkûm etti. Bu sapkının piskoposluk saygınlığı kaldırıldı, on gün içerisinde o düşüncelerinden vazgeçmesini ve pişmanlık getirdiğini açıklamasını istedi ve Nestorius'un düşmanını bu yasal olmayan kararı uygulamakla görevlendirdi. İskenderiye patriği göksel ateşleri yağdırırken bir ölümlünün yanılgılarını ve tutkularını da ortaya sermiş oluyordu ve Chalcedon (Kadıköy) synod'unun kararlarına borçlu oldukları bağlılık anısı dolayısıyla Nestorius'a saygılarını sürdürmek isteyen Ortodoksların on iki aforozlu[39] için bugün bile üzüntüleri devam

38. Bkz. Ducange, *C. P. Christiana*, L, I, s. 30 vd.

39. *Concil.*, c. III, s. 943. Kilise tarafından asla *doğrudan* onaylanmadılar (Tillemont,

etmektedir. Bu atak öneriler Apollinaris'çilerin koyu sapkınlığını taşıdığı halde Nestorius'un ciddi, belki de içtenlikli sözleri bugün akılcı ve yansız yöntemlerle incelemeler yapabilen teologları tatmin etmiştir.[40]

İLK EFES KONSİLİ (HAZİRAN-EKİM 431)

İmparator ile Doğu kilisesinin başı bir İtalyan din adamının kararına uymak durumunda değillerdi. Her yandan bu dinsel çatışmayı yatıştırmanın ya da sona erdirmenin tek çaresi olarak Katolik kilisesinin ya da daha iyisi Yunan kilisesinin bir synod toplaması isteniyordu.[41] Denizden ve karadan ulaşım olanakları bulunan Efes (Ephesus) bu toplantının yeri olarak seçildi. Paskalya'dan sonraki yedinci pazar günü (*Pentecost*; Hamsin Yortusu) bu toplantının tarihi olarak saptandı. Tüm metropolitlere çağrı mektupları gönderildi ve toplantı salonunun çevresine göksel gizleri insanların inancını korumak ve kapalı tutmak için muhafızlar konuldu. Nestorius suçlu olarak değil yargıç olarak göründü. Yüksek aşamalı papazların sayısından çok ününe güveniyordu. Zeuxippus hamamlarının güçlü kuvvetli köleleri silahlanmış ve onu korumaya ve düşmanlara saldırmaya hazır durumda bekli-

---

Mém. Ecclés., XIV, s. 368- 372). Petavius'un *Dogmata Theologica*'larının altıncı kitabında kapılmış gibi görünen öfke ve yobazlık bunalımlarına neredeyse üzüldüm.

40. Rasyonel Basnage (ad. c. I, *Variar. Lection. Canisii*, (içinde) *Præfat.*, b. 2 s. 11-23) ile ünlü bilgin La Croze'yi (*Christianisme des Indes*, c. I, s. 16-20; *De l'Ethiopie*, s. 26, 27; Thesaur. Epist., s. 176 vd., 283, 285) gibi. Bu nokta üzerindeki özgür kanısı dostları Jablonski (Thesaur. Epist., c. I, s. 193-201) ve Mosheim (idem, s. 304: "Nestorium crimine caruisse est et mea sententia") tarafından da doğrulanmıştır; bu kadar kıymetli üç hakem bulmak da kolay değildir. Çok bilgili olmakla birlikte otoritelerin etkisi altında hareket eden Asseman, Nasturilerin suçunu ve yanılgısını zorlukla ayırt edebilmiştir (*Bibliothec. Orient.*, c. IV. s. 190-224).

41. Nestorius'un dinsel tartışmasının kökenine ve gelişimine ilişkin ayrıntılar Efes konsiline dek Socrates'te (L, VII, b. 32) Evagrius'ta (L, I, b. 1, 2), Liberatus'ta (*Brev.*, b. 1-4), özgün kararlarda (*Concil.*, c. III, s. 551-591, baskı Venedik, 1728), Baronius'un ve Pagi'nin kroniklerinde ve Tillemont'un dürüst koleksiyonlarında (*Mém. Ecclés.*, c. XIV, s. 283-377) belki bulunabilir.

yorlardı. Ne var ki dünyevi ve ruhani silah üstünlüğü hasmı Cyril'in elinde bulunuyordu. Cyril imparatorun mektubuna, hiç değilse buyruğunun gereğine uymamış başpiskoposlarından Kutsal Ruh'tan gelecek ilhamı bekleyen elli Mısır piskoposuyla birlikte gelmişti. Efes Piskoposu Memnon'la sıkı bir ittifak kurmuştu. Asya kiliselerini mutlak bir güçle yöneten başpiskopos otuz ya da kırk piskoposu destek için yanında getirmişti. Kilise kölelerinden olan köylüler topluluğu bağırıp çağırarak efendilerinin doğaötesi kanıtlarını desteklemek için kentin içerisine dağılmıştı, halk da vücudu kilise duvarları içinde yatmakta olan Bakire Meryem'in onurunu kuvvetle savunuyordu.[42] İskenderiye'den Cyril'i getirmiş olan gemiler Mısır'ın zenginlikleriyle yüklüydü. Gemilerden ayrıca Aziz Mark ve Tanrı'nın Annesi'nin sancağı altında toplanmış, verilecek buyruklara gözü kapalı olarak uyan denizci, köle ve bağnazlardan oluşan kalabalık bir güruh da karaya çıkarılmıştı. Bu güruh kilise babalarının olduğu gibi konsil muhafızlarının bile gözlerini korkutmuştu. Aziz Cyril'in ve Meryem'in hasımları sokaklarda sözlü saldırılara ve evlerinde tehditlere uğradılar. Mısırlı başpapazın belagati ve eli açıklığı kendinden yana olanların sayısını her gün biraz daha artırdı. Yaptığı hesaba göre onu izleyecek ve destekleyecek piskoposlar iki yüzü bulmuştu.[43] Ne var ki on iki aforozluyu (*anathemas*) bu duruma getiren kimse John of Antioch'un karşı çıkabileceğini düşünüyor ve bundan çok korkuyordu. John yanında çok sayıda saygıdeğer metropolit ve teologla birlikte birkaç güne dek oraya gelmiş olacaktı. Kasıtlı olarak özellikle geciktirildiğini düşünerek iyice sinirleri bozulan

42. İlk dört yüz yılın Hristiyanları Meryem'in ne öldüğü yeri ne de mezarının nerede olduğunu biliyorlardı. Sözünü ettiğimiz konsil onun kendi topraklarında gömülü olduğuna ilişkin Efes halk inanışını doğru buldu ("ἔνθα ὁ θεολόγος Ἰωάννης, καὶ ἡ θεοτόκος παρθένος ἡ ἁγία Μαρία." *Concil.*, c. III, s. 1102). Bununla birlikte aynı iddiaları ileri sürmüş olan Kudüs, Efes'in tezini unutturdu. Gelen hacılara Meryem'in boş mezarı gösteriliyordu. Yunan ve Latin kiliselerinin, yeniden diriliş ve göğe çıkmaya ilişkin öyküsü de bundan kaynaklanmaktadır. Bkz. Baronius (*Annal. Eccles.* AD *48*, No. 6 vd.) ve Tillemont (*Mém. Ecclés.*, c. I, s. 467-477).

43. Chalcedon konsilinin kararları (*Concil.*, c. IV, s. 1405-1408) Mısır piskoposlarının kendi başpapazlarına olan körükörüne ve ısrarlı itaatlerini çok açıkça göstermektedir.

Cyril[44] Pentecost'tan on altı gün sonrasını synod'un açılış günü olarak saptadı. Doğulu dostlarının gelebilecekleri tarihi hesaplayan Nestorius selefi Chrysostom'un yaptığı gibi düşmanlarının yargılamasını kabul etmeyeceğini ve onların uyarılarını dinlemeyeceğini bildirdi. Onlarsa karar vermekte acele davrandılar ve davacıyı mahkemenin başkanlığına seçtiler. Yirmi ikisi metropolit sınıftan altmış sekiz piskopos Nestorius'u yola yordama ölçülü ve ılımlı biçimde savundular. Ne var ki bunlar görüşmelerin dışında bırakıldı. Candidian imparator adına dört günlük ek süre istedi. Din örgütü dışından olan bu görevde hakarete uğradı ve azizler meclisinden kovuldu.

NESTORIUS'UN MAHKÛMİYETİ (22 HAZİRAN)

Bu büyük iş bir yaz günü içerisinde tümüyle yerine getirildi. Piskoposlar düşüncelerini ayrı olarak bildirdiler. Ne var ki ifadelerindeki benzerlik kararları ve imzaları bozmakla suçlanan bir şefin etkisini ya da bu işteki parmağını göstermektedir.[45] Aziz Cyril'in mektuplarının Nicæa konsilinin dogmalarını ve kilise babalarının doktrinini içerdiğini oybirliğiyle dile getirdiler. Nestorius'un mektuplarından ve dinsel görüşlerini yansıtan söyleşilerden yapılan özetlerin okunması ise beddualar ve aforoz-

---

44. Laik ve dinî işler, piskoposları 18 Mayıs'a dek Antioch'da alıkoydu. Efes otuz günlük bir mesafedeydi ve yoldaki kaza ve dinlenme ihtiyacı da ekstra on gün demekti. Aynı güzergâhta yolculuk yapmış olan Xenophon bu yolun iki yüz altmış *parasang* ya da fersahtan (*leagues*) fazla sürdüğünü söylemektedir. Bir ordunun, bir synod'un ve bir kervanın yürüyüş hızını iyi bilseydim bu ölçüyü eski ve yeni yollara göre açıklığa kavuşturabilecektim. Bununla birlikte Tillemont biraz nefret etse de John of Antioch'u haklı buluyor (*Mém. Ecclés.*, c. XIV s. 386-389).

45. "Μεμφόμενον μὴ κατὰ τὸ δέον τὰ ἐν
Ἐφέσῳ συντεθῆναι ὑπομνήματα, πανουργίᾳ
δὲ καί τινι ἀθέσμῳ καινοτομίᾳ Κυρίλλου
τεχνάζοντος."
(Evagrius, L, I, b. 7). Kont Irenaeus da onu aynı biçimde suçluyor. Ortodoks eleştiriler bu konsilin kararlarının Yunanca ve Latince nüshalarının kusursuzluğunu savunmakta biraz güçlükle karşılaşıyorlar.

lanmışlar yüzünden kesildi. Nestorius piskoposluk onurundan ve kilise saygınlıklarından yoksun bırakıldı. Onu yeni Yahuda (*Judas*) olarak kötü biçimde betimleyen karar Efes sokaklarında okunarak duyuruldu. Metropolitler yorgun halde Tanrı'nın Annesi Kilisesi'nden çıktıklarında halk onları kendi savunucuları olarak selamladı. Gece boyunca da bu zaferi maytaplar ve şarkılarla kutladılar.

DOĞULU PAPAZLARIN MUHALEFETİ (27 HAZİRAN VD.)

Beş gün sonra Doğu piskoposlarının gelişi bu muzaffer havayı karıştırdı. İndikleri konaklama evinde John of Antioch ayağının tozuyla imparatorun yüksek sivil görevlisi Candidian ile görüştü. Bu görevli Cyril'in aceleci ve sert davranışlarını engellemek üzere yaptığı girişimlerin nasıl boşa gittiğini anlattı. Doğu piskoposlarınca kurulan elli kişilik bir synod meclisi de aynı aciliyet ve şiddetle Cyril'in ve Memnon'un piskoposluk sıfatlarını kaldırdı ve İskenderiye başpiskoposunu kiliseyi yıkmak için dünyaya gelmiş canavar olarak niteledi.[46] Onun yeri uzaktı ve ele geçirilir gibi değildi. Hiç değilse Efes halkının sadık bir rakip eliyle yönetilerek mutluluğunun sağlanması kararlaştırıldı. Ne var ki Memnon'un buyruklarıyla kiliseler kapatılmış olduğundan katedralin alınması için kalabalık bir asker birliği ayrıldı. Birlikler Candidian'ın buyruğuyla harekete geçirilmişti. Karşı çıkan muhafızlar püskürtüldü ve kılıçtan geçirdiler. Ne var ki kilise binaları alınır gibi değildi bu yüzden kuşatılanlar geri çekildi. Katedralin içerisindekilerce kovalandıkları sırada atlarını da yitirdiler ve askerlerin çoğu atılan taş ve topuzlar ile ağır biçimde yaralandılar. Kızgın haykırışlar, öfkeli

46. "Ὁ δὲ ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν ἐκκλησιῶν
τεχθεὶς καὶ τραφείς."
John ile Cyril'in işbirliği yapmalarından sonra karşılıklı hakaretler unutuldu. Düşmanların karşılıklı olarak birbirlerine ilişkin düşünceleri uzun uzun atılan nutuklarda aramaya gerek yoktur (*Concil.*, c. III, s. 1244).

davranışlar, ayaklanma ve dökülen kanlar Kutsal Bakire'nin kentini kirletti. Rakip synod'lar birbirlerini aforoz etmeyi sürdüler. Suriye ve Mısır papaz topluluklarının da karşıt hareketleri Theodosius'un konseyini güç durumlarda bıraktı. Bu dinsel kavgayı yatıştırmak isteyen İmparator en etkin çare olan kayıtsızlık ve nefret dışında üç ay süreyle her türlü aracı kullandı. Birilerini ya da öbürlerini aklamak ya da mahkûm edecek bir kararla baştakileri dışlamak ya da bunların gözlerini yıldırmak istedi. Efes'teki temsilcilerini yeni yetkilerle donattı ve din adamlarını kontrol altına almaları için askerî güçlere emirler verdi. Her iki taraftan sekiz temsilci istedi, bunlar başkentin dışında halkın kolayca işe karışamayacağı bir yerde oturup serbestçe ve yasal olarak görüşeceklerdi. Ne var ki Doğulular buyruğa uymayı reddettiler. Sayılarına ve Latinlerin desteğine bakıp böbürlenen Katolikler de her türlü birleşmeyi ve hoşgörüyü geri çevirdiler. Yumuşak yaradılışına karşın Theodosius'un sabrı tükendi. Aradan on üç yüzyıl geçtiği halde bugün üçüncü ekümenik konsil diye saygıyla andığımız bu patırtılı synod'un dağılmasını istedi.[47] "Tanrı tanığımdır," dedi dindar imparator "bu düzensizlik içinde hiçbir tarafı tutmuyorum. Tanrısal adalet suçluları ortaya çıkaracak ve cezalandırılacaktır. Memleketlerinize dönün ve kavgalı toplantınızın neden olduğu kötülükleri ve rezillikleri gidermek üzere erdemlerinizi kullanın!" Piskoposlar memleketlerine döndüler. Ne var ki konsili karıştırmış olan tutkular tüm Doğu'ya yayıldı. John of Antioch ile Cyril of Alexandria inatla ve benzer başarılarla sürdürdükleri üç savaştan sonra barış yapıp anlaşmayı istediler. Ne var ki bu anlaşma istekleri herhalde akıllanmaktan çok ihtiyatlılıktan ve Hristiyanlığın erdeminden çok karşılıklı yorgunluklarından ileri gelmiştir.

---

47. Bkz. Efes synod'unun kararlarının orijinal Yunanca ve modern Latince versiyonu (*Concil.*, c. III, s. 991-1339) ile
Synodicon adversus Tragœdiam Irenæi (c. IV, s. 235 - 497), Socrates (*Ecclesiastical Histories*, L,VII, b. 34), Evagrius (L, I, b. 3, 4, 5), Liberatus (*Breviary*, [içinde] *Concil.*, c. VI, s. 419-459, b. 5, 6) ve Tillemont (*Mém. Ecclés.*, c. XIV, s.377-487).

AZİZ CYRIL'İN ZAFERİ (431-435)

Bizans pontiff'i Mısırlı rakibinin karakteri ve tutumu üzerine imparatoru doldurmuştu. Cyril yeniden Efes'e gelmesi buyruğunu içeren tehdit ve küfür dolu bir mektup aldı.[48] Bu mektupta o, düşünceleriyle kilisenin ve devletin huzurunu kaçıran entrikacı, küstah ve hırslı bir din adamı olarak betimleniyor, Theodosius'un kız kardeşi ve karısı için söylemiş olduğu sözler dolayısıyla imparatorluk ailesi içerisine fesat ve ayrılıkçı tohumlar saçmış olmakla suçlanıyordu. Cyril imparatorluğun buyruğuna uyarak Efes'e yeniden gelmişti. Nestorius'tan ve Doğu piskoposlarından yana olan magistra'lar onun aforozlarına aldırmadan kendisini tehdit ederek hapsettiler. Sonra da bu başpiskoposun bağnaz ve başıbozuk adamlarını denetim altında tutabilmek için Lidyalı ve İyonyalı muhafızlarını topladılar. Cyril yaptığı yakınmalar için imparatorun yanıtını beklemeden gardiyanların elinden kurtuldu. Hemen bir gemiye atladı, henüz kapanmamış olan synod'u bıraktı ve bağımsızlığının ve güvenliğinin sığınağı olan İskenderiye'ye çekildi. Gönderdiği yetenekli adamlar saraya ve başkentin her yanına girdiler, imparatorun kızgınlığını yatıştırmaktan başka Cyril'i yeniden gözdeler arasına soktular. Arcadius'un çıtkırıldım oğlu karısının, kız kardeşinin, hadımlarının ve saray kadınlarının sözleriyle hareket ediyordu. Batıl inançlar ve açgözlülük onların başlıca tutkularıydı, gelenekçilerin ileri gelenleri birini tehlikeye atarken öbürünü hoş tutmaya özen gösteriyor-

48. "Ταραχὴν (diyor imparator sert bir dille)
τό γε ἐπὶ σαυτῷ καὶ χωρισμὸν ταῖς
ἐκκλησίαις ἐμβέβληκας ... ὡς θρασυτέρας
ὁρμῆς πρεπούσης μᾶλλον ἢ ἀκριβείας ... καὶ
ποικιλίας μᾶλλον τούτων ἡμῖν ἀρκούσης
ἥπερ ἁπλότητος ... παντὸς μᾶλλον ἢ ἱερέως ...
τά τε τῶν ἐκκλησιῶν, τά τε τῶν βασιλέων
μέλλειν χωρίζειν βούλεσθαι, ὡς οὐκ οὐσῆς
ἀφορμῆς ἑτέρας εὐδοκιμήσεως."
Nestorius'un rakibi için ne denli onur kırıcı sözler söylemiş olduğunu öğrenmeyi çok isterdim.

lardı. Constantinople ile dış mahalleleri çok sayıda manastırla kutlu kılınmıştı. Koyu inançlı rahipler Dalmatius ve Eutyches,[49] Bakire ve İsa'nın (Christ) birliği inancına sarsılmaz biçimde bağlıydılar. Manastır yaşamına girdiklerinden beri onları dünya yüzünde ve özellikle dinsel yerler dışında gören olmadı. Ancak kilisenin tehlikeye düştüğü bu zor zamanda çok yüce ve çok zorunlu bir ödev onların andını unutturmaya yetti. Hücrelerinden çıktılar, ellerinde meşaleler tutan ve Tanrı'nın Annesi'ne dualar okuyan uzun bir keşişler alayının başında saraya vardılar. Korkan hükümdar Athanasius'un Ortodoks halefinin kişiliğine ve simgesine bağlanmayanlar için selamet umudu olmadığını yüksek sesle söyleyen bu aziz kimselerin ricalarını ve yalvarmalarını dinledi. Aynı zamanda sarayın her yanına altın dağıtıldı. *Eulogies* ve *benedictions* adları altında gücüne ve yetkisine göre saray mensuplarına paralar ödendi. Her gün ortaya çıkan istekler kısa sürede Constantinople ve İskenderiye kiliselerini soyup soğana çevirdi. Başpiskoposun otoritesi ise rezil bir komplo hareketinin harcamalarını karşılamak üzere altmış bin sterlinlik borç altına sokulmuş kiliselerin kırgın ve kızgın papazlarına artık etkili olamıyordu.[50] Kardeşinin devlet idaresindeki yükünü hafifleten Pulcheria Ortodoksluğun en güçlü destekçisiydi. Synod'un ağır kararları sarayın gizli dolaplarıyla o denli yardım görmüştü ki Cyril, hadımın yerine bir başkasını geçirebilirse başarıya ulaşacağını anlamıştı. Yine de Mısırlılar gösterişli ve kesin bir zafer kazanarak övünme imkânı bulamamıştı. İmparator bu olaylar

49. Eutyches, sapkın Eutyches, Cyril tarafından bir arkadaş, bir aziz ve inancın gayretli müdafii olarak onurlandırıldı. Erkek kardeşi Başrahip Dalmatius da imparatoru ve çevresindekileri kandırma işinde kullanılmıştır, *terribili conjuratione*. *Synodicon*, b. 203, (içinde) *Concil.*, c. VI, s. 467.

50. "Clerici qui hic sunt contristantur, quod ecclesia Alexandrina nudata sit hujus causâ turbelæ: et debet præter illa quæ hinc transmissa sint *auri libras mille quingentas.* Et nunc et scriptum est ut præstet; sed de tuâ ecclesiâ præsta avaritiæ quorum nosti" vd. Başpiskopos Cyril'in, sadık adamı yeni Constantinople piskoposuna yazdığı bu özgün ve ilginç mektup hangi nedenle olduğu bilinmeden eski bir Latince çeviride korunmuştur (*Synodicon*, b. 203, *Concil.*, c. VI, s. 465-468). Maske olduğu gibi düşmüştür; azizler burada çıkar hesaplarından ve entrikadan söz etmektedirler.

karşısında şimdiye dek hiç rastlanmayan bir direnç ve kararlılık göstermişti: Doğu piskoposlarının masumiyetini koruyacağına söz vermişti ve bu sözünü tutuyordu. Cyril aforozlamalarında değişiklikler yapmak durumunda kaldı. Zavallı Nestorius'a karşı beslediği öcü almış olmanın zevkini tatmadan önce onun istemediği halde İsa'nın ikili yapısını dile getirmesi gerekli kılındı.[51]

NESTORIUS'UN SÜRGÜNÜ (435)

İhtiyatsız ve inatçı Nestorius synod'un sona ermesinden önce Cyril'in saldırılarıyla bunalmıştı, saraydan hıyanet görmüş, Doğulu dostlarınca da pek desteklenmemişti. İster korkudan ister kızgınlıktan olsun bizzat görevinden ayrılarak kendi kendini onurlu kılmanın zamanı olduğuna karar verdi:[52] onun istediği, en azından dileği kabul edildi, saygı gösterileri arasında Efes'ten imparatorun kendisini aldığı yere Antioch manastırına götürüldü; Maximian ile Proclus da Constantinople'un yasal piskoposları olarak seçildiler. Ne var ki ayrılan patrik dinginlik içerisindeki hücresinde yalın bir keşişin masumiyetini ve güvenliğini yeniden bulamadı. Geçmiş için üzüntü duyuyordu, içerisinde bulunduğu şimdiki zaman ise onu rahatsız ediyor ve gelecek için de korku duyuyordu. Doğu piskoposları kamuoyunca suçlanmış bu kimsenin savını yavaş yavaş bırakıyorlar ve inancını açıkça söyleyen bir Hristiyan olarak onu sevip saymış olan müritlerinin

---

51. Efes synod'unu izleyen bıktırıcı müzakereler için bkz. özgün kararlar (Concil., c. III, s. 1379-1771, ad fin. vol. ve Synodicon, [içinde] c. IV), Socrates (L, VII, b. 28, 35, 40, 41), Evagrius (L, I, b. 6, 8-12), Liberatus (b. 7-10), Tillemont (*Mém. Ecclés.*, c. XIV s. 487-676). En sabırlı okuyucu bile aslı astarı olmayan ya da pek az akla yakın şeyler için satırlar sıkışıp kalmaya niyet etmeyecektir.

52. "Αὐτονῦ τε αὐ δεηθέντος, ἐπετράπη κατὰ
τὸ οἰκεῖον ἐπαναζενξαι μοναστήριον."
Evagrius, L, I, b. 7.
Synodicon'da bulunan özgün mektuplara göre (b. 15, 24, 25, 26) Nasturi yazar Ebed-Jesu'nun da dediği gibi ayrılışı hiç değilse *görüntüde* kendi isteğiyle olmuştur. apud Asseman., *Bibliot. Oriental.*, c. III, s. 299-302.

sayısı günden güne azalıyordu. Antioch'a geleli dört yıl olmuştu ki Theodosius'un imzaladığı bir fermanda[53] Nestorius sihirbaz Simon'la aynı nitelikte gösterilmiş, düşünceleriyle onun yolundan gidenlerin tutumları ve kaleme aldığı yazılı belgeler yasaklanmıştı. Kendisi de önce Arabistan'da Petra'ya, sonra da Libya çölündeki vahalardan biri olan Oasis'e sürüldü.[54] Orada kiliseden ve dünyadan ayrılmış durumda bile saldırgan bağnazlıktan kurtulamadı. Göçebe Blemmyes ya da Nubian kabilesi onun yalnızlık sığınağını ele geçirdi. Nestorius onların eline tutsak olarak düştüyse de oradan ayrılırken onu hiçbir işe yarayamayacağını düşünerek serbest bıraktılar. Ne var ki serbest bırakıldığı yerin Nil kıyısında geleneksel inançlı kimselerin bulunduğu bir Roma kenti olduğunu anlayınca hiç kuşkusuz yabanılların arasındaki tutsaklık yaşamının özlemini çekmiştir. Oradan kaçışı yeni bir ağır suç sayılarak cezalandırılmıştır. Cyril'in etkisi Mısır'ın tüm sivil ve kilise otoritelerinde kendini belli ediyordu. Magistra'lar, askerler ve keşişler dinsel inançla İsa'nın ve Cyril'in düşmanı olan bu mezhep sapkınına acı çektirdiler ve Nestorius artık çok yaşlanıp hiçbir direnci kalmayıncaya dek Etiyopya sınırlarında sürgünden sürgüne gönderilerek tüketildi. Ne var ki ruhu kararlılığını ve bağımsızlığını sürdürüyordu. Kırsal alandan yazdığı mektuplar Teb (Thebais) başkanının gözünü yıldırmıştı. İskenderiyeli Katolik zorbasının ölümünden sonra da yaşadı, sürgünü

---

53. Bkz. Efes synod'u kararlarına dair imparatorluk mektupları, (*Concil*. c. III, s. 1730-1735). Bu "τερατώδους διδασκαλίας" müritlerine takılan Simonian'ların korkunç adı "ὡς ἂν ὀνείδεσι προβληθέντες αἰώνιον
ὑπομένοιεν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτημάτων, καί
μήτε ζῶντας τιμωρίας, μήτε θανόντας
ἀτιμίας ἐκτὸς ὑπάρχειν" olarak tasarlandı. Yine de bunlar Hristiyandı; tek farkları isimleri ve gölgeleriydi.

54. Ciddi hukukçular (*Pandect.*, L, XLVIII, baş. 22, yasa 7) su ve yeşillik bulunan çöl ve vaha adlarına "ada" diye benzetmeli adlar takmışlardır. *Oasis* ya da *alvahat* adı altında üç yer vardır: 1. Jupiter Ammon Tapınağı. 2. Lycopolis'in batısına üç gün uzaklıktaki Orta Vaha (*The Middle Oasis*); 3. Libya sınırlarından üç günlük uzakta bulunan ve Nestorius'un sürülmüş olduğu Güney. Bkz. Michaelis'in öğretici notu (ad Descript. Egypt. Abulfedæ, s.21-34).

on altı yılını doldurduğunda Chalcedon konsilince saygınlıkları, hiç değilse kiliseye kabul edilme hakkı geri verilebilecekti. Durum kendisine bildirildi, sevinerek bu buyruğa uymak için hazırlanırken ölüm daha önce davrandı.[55] Yayılan çirkin habere göre küfürlerine araç olarak kullandığı dilini böcekler yemişti. Chemnis, Panopolis veya Akmim[56] adı verilen yukarı Mısır'da bir kentte gömüldü. Ne var ki Yakubilerin ebedî nefretleri sürüyordu, birçok kuşak boyunca onun mezarına saldırıldı ve inananların, hatta dinsizlerin üzerine düşen yağmurdan bir zerresi bile onun mezarına yağmadı gibi gülünç haberler yayıldı.[57] İnsanlık Nestorius'un kaderi için gözyaşı dökebilir ancak adalet, onayladığı ve uyguladığı zulme maruz kaldığını kabul etmelidir.[58]

EUTYCHES'İN DALALETİ (448)

Otuz iki yıldır görevde olan İskenderiye başpiskoposunun ölmesi Katolikleri zafer kazanmış olmayı kötüye kullanan davranışların ölçüsüzlüğüyle baş başa bıraktı.[59] Monofizit

55. Chalcedon synod'una katılması için yapılan çağrı Melitene piskoposu Zacharias tarafından Nestorius'a iletildi (Evagrius, L, II, b. 2; Asseman, *Bibliot. Orient*., c. II, s. 55); bu davette Hierapolis Piskoposu ünlü Xenaias ya da Philoxenus'un da dahli bulunuyordu (Asseman, Bibl. orient., c. II, s. 40 v.b.), bu nokta Evagrius ve Asseman tarafından yadsınmış La Croze tarafından ise desteklenmiştir (Thesaur., *Epistol*., c. III, s. 181 vd.). Bu durum olası değildir denemez ancak bu kötü gürültüyü yaymak Monofizitlerin çıkarına uygundu. Eutychius'un (c. II, s. 12) iddiasına göre Nestorius yedi yıllık sürgünden sonra ölmüştür ve bu, Chalcedon synod'undan on yıl önce demektir.

56. Bkz. d'Anville (*Mémoire sur l'Egypte*, s. 191), Pocock (*Description of the East*, c. I, s. 76), Abulfeda (*Descript. Egypt*, s. 14), eleştirmen Michaelis (*Not*., s. 78-83) ve Nubiyalı coğrafyacı (s. 42), on ikinci yüzyılda Akmim'in yıkıntılarından ve şeker kamışlarından bahsediyorlar.

57. Eutychius (*Annal*., c. II, s. 12) ve Gregory Bar-Hebraeus ya da Abulpharagius (Asseman., c. II, s. 316) onuncu ve on ikinci yüzyılların saflığını temsil eder.

58. Nestorius'un mektuplarından kimi parçalarının bugün elde oluşunu Evagrius'a borçluyuz. Ne var ki bu sert ve aptal yobaz bütün açıklığıyla gözler önüne serilen acılara bile hakaret etmekten başka bir şey bilmemektedir.

59. "Dixi Cyrillum, dum viveret, auctoritate suâ effecisse, ne Eutychianismus et Monophysitarum error in nervum erumperet: idque verum puto ... aliquo ... honesto modo παλινωδίαν cecinerat." Bilgin ama aynı zamanda ihtiyatı elden bırakmayan Jablonski

doktrini Mısır kiliselerinde ve Doğu manastırlarında titizlikle vaaz edildi. Cyril'in azizlik sıfatı Apollinaris'in ilkel simgesini koruyordu. Onun saygıdeğer dostu Eutyches, Nestorius sapkınlığının en büyük karşıtı olan mezhebe kendi adını verdi. Eutyches başrahipti ve üç yüz keşişin başında bulunuyordu. Mektuplarında az sözü edilmiş bir münzevi keşişin kanıları Bizans pontiff'i Flavian tarafından Hristiyan dünyasının gözleri önüne serilmemiş olsaydı altmış yıldan çok kapalı kaldığı hücrenin sınırlarını aşan olmayacaktı. Kendi örgütü içerisinde bir synod yaptı. Büyük tartışmalar bu toplantıyı onursuzlaştırdı ve yaşlılık nedeniyle zayıf düşmüş mezhep sapkını suçlandı. Ona yüklenen bir söylentiye göre, İsa (Christ) vücudunu Bakire Meryem'den almamıştı. Eutyches bir genel konsil toplanması için çağrıda bulundu ve ileri sürdüğü sav vaftiz babası olduğu ve sarayda sözü geçen hadım Chrysaphius ile komplo arkadaşı olup yeğeni Theophilus'un onuruna, simgesine ve belagatine halef olmuş bulunan Dioscorus tarafından da desteklendi.

İKİNCİ EFES KONSİLİ (8-11 AĞUSTOS 419)

Theodosius haklı olarak ikinci Efes synod'unun altı Doğu piskoposluk bölgesinin (*dioceses*) her birinden on metropolit ile on piskopostan oluşturulmasını istedi. Bazı iltimas ya da erdem istisnaları konsile katılanların sayısını yüz otuz beşe çıkardı. Keşişlerin şefi ve temsilcisi niteliğiyle Suriyeli Barsumas havarilerin halefleriyle birlikte oturumlara katılmaya ve oy kullanmaya çağırıldı. Ne var ki İskenderiye başpiskoposunun despotluğu yine tartışma özgürlüğüne darbe vurdu. Mısır depoları yeniden dünyevi ve manevi silahlar sağladılar. Veteran askerlerden oluşan bir Asya okçu birliği Dioscorus'un buyruğu altında bulunuyor, mantık-

---

her zaman gerçeği tam olarak dile getirmedi. "Cum Cyrillo lenius omnino egi, quam si tecum aut cum aliis rei hujus probe gnaris et æquis rerum æstimatoribus sermones privatos conferrem" (Thesaur., *Epistol.*, La Crozian., c. I, s. 197, 198): bu pasaj Nestorius tarafından kışkırtılan dinsel tartışma üzerine yaptığı araştırmalara ışık tutuyor.

tan ve acımadan uzak en korkunç keşişler katedralin kapılarını tutuyorlardı. Komutan ile rahipler –ki kendi fikirlerini oluşturmakta özgür olduklarına inanmak gerekirdi– Cyril'in simgesini ve aforozlarını bile benimseyerek bunu yazılı biçimde imzaladılar ve iki doğalılığı Doğu'nun en aydın kimselerin kişiliklerinde ve yazdıklarında suçlu görerek mahkûm ettiler. "İsa'yı (Christ) bölenler kılıçla bölünmeli, parçalara ayrılarak ateşte diri diri yakılmalıdır." İşte bir Hristiyan konsilinin "vicdanlı" dileği böyle idi.[60] Hiç duraksamadan Eutyches'in günahsızlığı ve azizliği tanındı. Ne var ki özellikle Trakya ve Asya rahipleri, patriklerini, yasal yargılama gücünü yıpratacağı, hatta kötüye kullanacağı böyle bir sebep üzerine oturtmak istemiyorlardı. Dioscorus tahtının basamakları üzerinde dururken onun bacaklarına sarılıp kardeşlerini bağışlaması ve kıymetinin tanınması için ona yalvardılar. "Bir ayaklanma olmasını mı istiyorsunuz?" diye acımasız papaz onları yanıtladı. "Askerler nerede?" Bu sözler üzerine ellerinde sopalar, kılıçlar ve zincirler bulunan çok sayıda keşiş ve asker kiliseye doldu. Büyük korkuya kapılan piskoposlar sunağın ya da sıraların altına saklandılar. Hiçbirinin şehit olmaya niyeti olmadığından sonradan Bizans pontiff'inin suçlarının yazılacağı boş kâğıda hepsi teker teker imzalarını attılar. Flavian hemen orada bu kilise anfiteatrında yabanıl hayvanlara teslim edildi. Barsumas'ın sesi ve örneğiyle kışkırtılan keşişler İsa'ya yapılan küfürlerin öcünü almaya yöneltildiler. Denildiğine göre İskenderiye patriği meslektaşı olan Bizans pontiff'ine hakaret etmiş, onu tokatlamış ve ayağının altında ezmişti.[61] Şurası da gerçektir ki sürgün yerine

60. "Ἡ ἁγία σύνοδος εἶπεν, ἀρον, κανσον
Εὐσέβιον, οὐτος ζωῦν καῖ, οὐτος εἰς δύο
γένηται, ὡς ἐμέρισε μερισθῆ ... εἴ τις λέγει
δύο, ἀνάθεμα."
Dioscorus'un isteği üzerine seslerini çıkarıp haykıramayanlar (βοῆσαι) ellerini uzattılar. Chalcedon konsilinde Doğulular bu haykırışlara karşı çıkmışlardı. Ne var ki Mısırlılar uygun biçimde beyanda bulundular: "ταῦτα καὶ τότε εἴπομεν καὶ νῦν λέγομεν". (*Concil*, c. IV, s. 1012).
61. "Ἔλεγε δὲ (Dorylæum Piskoposu Eusebius)
τὸν Φλαβιανὸν καὶ δειλαίως ἀναιρεθῆναι πρὸς

ulaşamadan zavallı adam üçüncü gün Efes'te aldığı yaralardan ve yediği tekmelerden dolayı son soluğunu verdi. Bu ikinci Efes synod'undan, bir hırsızlar ve katiller güruhu toplantısı sayılarak nefret edilmiştir. Bununla birlikte Dioscorus'un suçlayıcıları kendi yöntemlerinin aşağılığını ve vefasızlığını hoş göstermek için onun gösterdiği şiddeti abartmak yolunu seçmişlerdir.

CHALCEDON KONSİLİ (8 EKİM-1 KASIM 451)

Mısır inancı üstün gelmişti. Ne var ki yenilgiye uğrayan Attilla'nın ve Genseric'in ordularına şiddet kullanmadan meydan okumuş olan aynı papanın desteğini elde etmişti. Efes synod'u Leo'nun cisimleşme (enkarnasyon) gizi üzerine ünlü *tome* ya da mektubunda bildirdiği teolojisini hiçe saymıştı. Onun ve Latin kilisesinin otoritesi tutsaklıktan ve ölümden güçlükle kurtularak gelen ve Dioscorus'un zulmü ile Flavian'ın şehitliğini anlatan elçilerinin kişiliğinde hakarete uğramıştı. Eyalet synod'unu toplayan papa, Efes synod'unun koyduğu düzensiz yöntemleri geçersiz saydı. Şu da var ki bu girişim de düzenli sayılamayacağından İtalya'nın özgür ve Ortodoks şehirlerini kapsayan bir genel konsilin toplanmasını istedi. Bundan böyle Roma piskoposu Hristiyanların lideri niteliğiyle tehlikesizce tahtından konuşuyor ve kararlar alıyordu. Placidia ile oğlu Valentinian onun karar ve direktiflerine sorgusuz sualsiz boyun eğiyorlardı ve Doğu'yu yöneten hükümdardan kilisenin huzurunu ve birliğini yeniden kurmasını istediler. Ne var ki imparatorluğun bu bölümüne hükmeden işlevsiz

---

Διοσκόρου ὠθούμενόν τε καὶ λακτιζόμενον;"

ve Evagrius'un tanıklığı (L, II, b. 2) Dioscorus'un eşek gibi çifte attığını doğrulayan tarihçi Zonaras (c. II, L, XIII, s. 44) ile daha da güçlendirilmiş bulunmaktadır. Fakat Liberatus'un sözleri (*Brev.*, b.12, [içinde] *Concil.*, c. VI, s. 438) daha ihtiyatlıdır ve *katil*, *Cain*, vb. gibi adlandırmaları bol bol kullanan Chalcedon konsili kararları bu tür bir suçlamayı haklı göstermez. Keşiş Barsumas bilhassa suçlanıyor,

"ἔσφαξε τὸν μακάριον Φλαυιανὸν,
αὐτὸς ἔστηκε καὶ ἔλεγε, σφάξον."
(Concil. c. V, s. 1413).

hükümdar o sırada gerçek gücü elinde bulunduran hadımın yönlendirmesi altındaydı. Theodosius duraksamadan kilisenin huzur içerisinde ve muzaffer olduğunu ve Nasturilere (*Nestorians*) verilen haklı cezalarla zararlarından korkulan yangının söndürüldüğünü bildirdi. İmparatorun atı şükürler olsun ki yanlış bir adım atmamış olduğu için Grekler sonsuza dek Monofizit sapkınlığına teslim olmaktan kurtarıldılar. Theodosius öldü. Ortodoks kız kardeşi Pulcheria, adından başka bir varlığı olmayan kocasıyla birlikte tahta çıktı Chrysaphius canlı canlı yakıldı, Dioscorus gözden düştü. Doğulu sürgünler ve piskoposlar geri çağrıldılar ve Leo'nun *tome*'sini imzaladılar. Ancak Papa, bir Latin konsili toplama hayalini gerçekleştiremediği için üzgündü. Bithynia'daki Nicæa'da ivedilikle toplanan bir Grek synod'una başkanlık etmeyi reddetti, elçileri kesin bir tavırla imparatorun da hazır bulunmasını istediler. Üst düzey papazlar yorgun olduklarından Chalcedon'a, Marcian'ın ve Constantinople senatosunun gözü önüne gönderildiler. Trakya Boğazı'ndan bir çeyrek mil ötede bulunan Azize Euphemia Kilisesi'nde toplandılar. Bu kilise sarp olmayan bir yokuşla çıkılan bir tepede bulunuyordu. Üç katlı binanın mimarisiyle, deniz tarafında olduğu kadar kara tarafında da sahip olduğu görüş açısıyla evrenin tanrısını görecek inançlının ruhunu yüceltecek niteliği ile övülüyordu. Altı yüz otuz piskopos kilisenin ortasında sıralandılar. Doğu patrikleri papanın elçilerine içlerinden biri yalın bir piskopos olduğu halde öne geçmeleri için yer verdiler. Onur yerleri yirmi kişilik olarak senatör ya da konsül giysileri kuşanmış dinsel sınıf dışındakilere (laik) ayrılmıştı. İncil kilisenin ortasında gösterişli şekilde sergileniyordu. Chalcedon konsilinin on üç oturumunu yöneten imparatorun temsilcileri ile papanın temsilcileri inanç kuralını karara bağladılar.[62] Taraflardan birinin

62. Chalcedon konsilinin kararları (*Concil*., c. IV, s. 761-2071) Flavian zamanında Constantinople synod'unu da kapsayan Efes'in kararlarını da içine almaktadır (s. 890-1189). Eutyches'e Flavian'a ve Dioscorus'a ilişkin olan her şey Evagrius (L, I, b. 9-12 ve L, II, b. 1, 2, 3, 4) ve Liberatus (Brev., b. 11, 12, 13, 14) tarafından anlatılmıştır. Burada yeniden Tillemont'un doğru araştırmalarını belki de son kez anımsatmak istiyorum (*Mém. Ecclés*., c. XV, s. 479-719). Baronius'un ve Pagi'nin yıllıkları giriştiğim uzun ve

yararına alınmış kararları din adamlarının ağırbaşlılığına yakışmayan bağırıp çağırmalara ve beddualara engel olacaktı. Ne var ki papa elçilerinin kesin suçlamalarından sonra Dioscorus işgal ettiği yerden inmek zorunda bırakıldı ve hâkimlerin gözünde şimdiden ağır suçlu durumuna düştü. Cyril'e göre Nestorius'a daha yakın olan Doğulular Romalıları kurtarıcıları olarak gördüler. Trakya, Pontus ve Asya, Flavian'ın katiline karşı büyük öfke duyuyorlardı ve Constantinople ile Antioch'un yeni patrikleri velinimetlerini kurban ederek yerlerini güven altına aldılar. Filistin, Makedonya ve Yunanistan piskoposları Cyril'in öğretisine bağlanmışlardı. Ancak synod meclisinin ortasında tartışmanın verdiği hararetle şefler kendilerinin sözünü dinleyen müritleriyle birlikte sağ kanattan sol kanada geçtiler ve tam zamanındaki bu taraf değiştirmeyle zafer kazandılar. İskenderiye'den gelmiş olan on yedi piskopos yardımcısından dördü patrikliğe olan bağlarını kopardılar, on üçü ise secde edercesine yerlere kapanıp hıçkırıklar ve gözyaşlarıyla dokunaklı olarak korumaya almazlarsa Mısır'a döndüklerinde halkın kendilerini öldüreceğini söylediler. Dioscorus ile suç ortaklığı yapmış olanların geç de olsa yaşadıkları bu pişmanlığın düştükleri yanılgıyı onarıcı nitelikte görülerek kabulüne karar verildi ve bunların tüm günahları onun üzerine yıkıldı. O hiçbir biçimde bağışlanmayı istemedi, böyle bir şeyi de ummuyordu. Genel bir af isteyenlerin ılımlılığı zafer ve öç alma haykırışlarıyla boğuldu. Dioscorus'un savını benimsemiş olanların ününü kurtarmak için onun tek suçlusu olduğu birçok günah ortaya çıkarıldı, papaya karşı dile getirdiği atak ve yasal olmayan aforozlama ve hapisteyken synod'un önüne çıkarılmasını istememe suçları da açıklandı. Tanıklar da onun kibrine, açgözlülüğüne ve acımasızlığına ilişkin anı ve iddialarını dile getirdiler. Rahipler kiliseye yapılan papa yardımlarının dansözlere, sarayının, hatta hamamının fahişelere açık olduğunu ve aşağılık Pansophia'nın ya da Irene'nin herkesçe bilindiği gibi patriğin metresi olduğunu dehşetle öğrendiler.[63]

yorucu yolculukta bana daha çok eşlik edeceklerdir.

63. "Μάλιστα ἡ περιβόητος Πανσοφία ἡ

Bu utanç verici suçlara göre Dioscorus makamından indirildi ve imparator tarafından da sürgüne gönderildi. Ne var ki inancının saflığı rahiplerin önünde ve onların da sessiz onayıyla dile getirildi. Kendi mahkemeleri önünde yargılanmamış olan Eutyches'in sapkınlığını açıkça söylemekten çok varsaymaktan öteye gitmediler. Atak bir Monofizit onların önüne Cyril'in kitaplarından birini atarak onun azizliğini kapsayacak bir aforozda bulunmalarını istedi. Chalcedon konsilinin kararları Ortodoks grubun ilettiği biçimde iyi niyetle okunursa[64] piskoposların büyük çoğunluğunca İsa'nın yalın birliğinin benimsendiği görülecektir. İki yaradılıştan oluşmuş biçimdeki onaylama önceki varlıklarını ya da sonradan kaynaşmalarını veya insan gebeliği ile Tanrı varsayımı arasındaki tehlikeli bir aralığı ima edebilir. Daha olumlu ve daha kesin düşünceli olan Romalı teologlar Mısırlı-

---

καλουμένη Ὀρεινὴ (belki Εἰρήνη) περὶ
ἧς καὶ ὁ πολυάνθρωπος τῆς Ἀλεξανδρέων
δῆμος ἀφῆκε φωνὴν αὐτῆς τε καὶ τοῦ
ἐραστοῦ μεμνημένος."

(*Concil*., c. IV, s. 1276). Uygulama editör Brodæus tarafından bilinmemekle birlikte, Greek Anthology'de (L, II, b. 5, s. 188, [ed.] Wechel.) insanların zekâ ve kötü niyetine bir örnek olarak korunmaktadır. Bu isimsiz hicivci, piskoposun metresinin uygun ya da uygunsuz ismiyle, "Herkes için huzur" şeklindeki piskopos selamını harmanlayarak hoş görülebilir bir hiciv ortaya atmıştır.

"Εἰρήνη πάντεσσιν, ἐπίσκοπος εἶπεν ἐπελθών,
Πῶς δύναται πᾶσιν ἣν μόνος ἔνδον ἔχε;"

Kıskanç bir sevgili gibi görünen patriğin, "πέος ἑστηκός"si Priapus tarafından kıskançlık ve merakla takip edilen bir önceki hicvin Cimon'u olup olmadığını bilmiyorum.

64. Konsillerin yanılmazlığına inananların onların vermiş olduğu kararların anlamını saptamaya çalışmaları gerekir. Kanısı mecliste yasa haline getirilmiş piskoposlar çektikleri kopyaları dünyanın her yerine dağıtan inançsız ya da ihmalci yazıcılarla çevriliyordu. bizdeki Yunanca el yazmalarında kimi yanlış ve yasaklanmış çeviriler bulunmaktadır "ἐκ τῶνφύσεων" (*Concil*., c. III, s. 1460). Bunun Papa Leo'nun kitabında yapılmış özgün bir çeviriye hiç benzemediği görülmektedir. Latince eski çeviriler bugünkü Vulgate'ten büsbütün ayrı karakterdedir ve "Ἀκοίμητος" Romalı papaz Rusticus (MS 550) tarafından Constantinople'daki en yetkin el yazmalarına göre gözden geçirilmiştir (Ducange, *C. P. Christiana*, L, V, s. 151). Bunlar Latinlerin, Greklerin ve Suriyelilerin ünlü manastırında bulunuyordu. Bkz. *Concil*., c. IV, s. 1959- 2049 ve Pagi, *Critica*, c. II, s. 326 vd.

ları en çok rahatsız eden formülü benimsediler. Onlara göre İsa (Christ) iki doğalıydı. Bu önemli edat[65] (anlayıştan ziyade hafızanın saklaması gereken) daha rahat olduğundan Katolik piskoposları arasında bir parçalanmaya sebep oldu. Saygıyla, belki de içtenlikle Leo'nun *tome*'sini imzalamışlardı. Daha sonra aldıkları iki kararda kutsal kitaba ve geleneklere uygun olarak Nicæa, Constantinople ve Efes konsillerince çizilmiş olan kutsal sınırları aşmanın bir çare ve doğru olmadığını açıkladılar. Sonunda da ustalarının bıktırıcı ısrarlarına boyun eğdiler. Ne var ki yanılmaz kararları büyük alkışlarla onandıktan ve resmen benimsendikten sonra daha sonraki oturumda papanın temsilcileri ile onlardan yana olan Doğulular tarafından karşı çıkılarak hükümsüz hale getirildi. Çok sayıda piskopos boş yere şöyle bağırdılar: "Rahiplerin kararı doğrudur ve değişmezdir. Mezhep sapkınlarının, kâfirlerin artık maskeleri düşmüştür. Nasturiler aforoz edilsin! Synod'dan çıkarılsınlar! Roma'ya dönmesinler."[66] Papanın elçileri tehdit savurdular, imparator isteklerini mutlak bir biçimde dile getiriyordu ve on sekiz piskopostan oluşan bir komite bu isteksiz konsile dayatılan yeni bir kararname hazırladı. Dördüncü genel konsil adına Katolik dünyasına İsa'da bir kişilik bulunduğu ancak bu kişiliğin iki yapılı olduğu bildirildi. Apollinaris sapkınlığıyla Aziz Cyril inancı arasında belli belirsiz bir çizgi çekildi ve bir jilet kadar keskin bir köprü üzerinden geçen cennete giden yol usta teologlar tarafından uçurumun üzerinde gösterildiler.

---

65. Petavius'un (c. V, L, III, b. 5) mikroskobu ilgeci anlaşılmaz biçimde gösteriyor. Bununla birlikte bu zarif teolog bundan kendisi de korkmuş bulunmaktadır – "nequis fortasse supervacaneam et nimis anxiam putet hujusmodi vocularum inquisitionem, et ab instituti theologici gravitate alienam" (s. 124).

66. "Ἐβόησαν ἠὸὅρος κρατείτωἢ
ἀπερχόμεθα... οἱ ἀντιλέγοντες φανεροὶ
γένωνται οἱ ἀντιλέγοντες Νεστοριανοί
εἰσιν, οἱ ἀντιλέγοντες εἰς Ῥώμην
ἀπέλθωσιν."
(*Concil.* c. IV, s. 1449).
Evagrius ile Liberatus bu synod'u dingin bir havada geçmiş gösteriyorlar ve bu "suppositos cineri doloso" üzerinde durmaktan ustalıkla kaçıyorlar.

On yüzyıllık süre boyunca Avrupa Vatikan'ın tanrısal esininin dinsel kanılarını dinledi ve eski zamanın pasıyla kaplı olan bu öğreti on altıncı yüzyılda Roma pontiff'inin üstünlüğünü tanımaktan vazgeçen reformcuların da simgesi oldu. Chalcedon synod'u Protestan kiliselerinde her zaman üstün tutuldu, ne var ki artık dinsel tartışmanın mayası kızışmıyor ve günümüzdeki Hristiyanlar cisimleşme gizine ilişkin inançlarının ne olduğunu bilmiyorlar ve bunu öğrenmeye de pek az ilgi duyuyorlar.

DOĞU'NUN UYUŞMAZLIĞI (451-482)

Leo ile Marcian'ın Ortodoks saltanatları altında Yunanlar ile Mısırlıların tutumlarındaki ayrışma kendini iyice göstermişti. Bu sofu imparatorlar inançlarının simgesini[67] silahlarına ve yazılı buyruklarına bile işlediler ve beş yüz piskopos vicdan ve onur sözü vererek insan ölümüne bile neden olsa da Chalcedon konsilinin kararlarını destekleyeceklerini ilan ettiler. Katolikler aynı konsilin Nasturiler ve Monofizitler için de korkunç geçtiğini sevinerek gözlemlediler.[68] Nasturiler daha az öfkeli ya da daha doğrusu daha az güçlüydüler; Doğu, Monofizitlerin inatçı ve kanlı bağnazlıkları yüzünden dağıldı. Kudüs keşişler ordusunca ele geçirildi. Cisimleşmiş doğa (*incarnate nature*) adına yağ-

67. Bkz. Chalcedon konsilinin kararlarının ekimde bu synod'un Marcian tarafından onanması (*Concil.*, c. IV, s. 1781-1783); bu hükümdarın İskenderiye rahiplerine (s. 1791) Sina Tepesi keşişlerine (s. 1793) Kudüs ve Filistin keşişlerine (s. 1798) mektupları; Eutyches'çilere karşı yasaları (s. 1809, 1811, 1831) Leo'nun İskenderiye İhtilali üzerine eyalet synod'larıyla yazışması (s. 1835-1930).

68. Photius (ya da daha çok İskenderiyeli Eulogius) eserinin bir yerinde Papa Leo'ya ve onun Chalcedon synod'una karşı bu çift karşı koymanın sağlamca hazırlandığını itiraf ediyor (Bibliot. cod., CCXXV, s. 768). Kilise düşmanlarına karşı ikili bir savaş yürütüyordu, düşmanlarını da hasmının oklarıyla yaraladı – "βαταλλήλοις βέλεσι τοὺς ἀντιπάλους ἐτίτρωσκε." Nestorius'a karşı Monofizitlerin "σὺγχυσις"; Eutyches'e karşı da Nasturilerinkini "ὑποστάσεων διαφορά". Hristiyan inancını savunan kişinin dediğine göre azizlerin hareketleri hoşgörüyle yorumlanmalıdır. Bunlar hakkında da sapkınlara karşı olduğu gibi davranılırsa dinsel tartışmalar havada dağılıp giden yararsız *gürültüden* öteye bir anlam taşımayacaktır.

maladılar, yaktılar ve öldürdüler. İsa'nın mezarı kanla kirletildi, başkaldıranlar kentin kapılarını Roma birliklerinin girmemesi için kapattılar. Dioscorus'un mahkûm edilip sürülmesinden sonra Mısırlılar manevi babalarını hâlâ özlüyorlardı, Chalcedon konsilinin rahipleri tarafından seçilen halefinin gasbından iğreniyorlardı. Proterius adındaki bu halef ancak iki bin askerin koruyuculuğu altında tutunabilmişti. İskenderiye halkıyla beş yıl savaş halinde kaldı, Marcian'ın öldüğünü bildiren ilk haber Mısırlı bağnazlar için öç alma işareti oldu. Paskalya'dan üç gün önce patrik katedralde kuşatıldı ve vaftizhanede öldürüldü. Ölü bedeni alevler arasına atıldı ve külleri havaya savruldu. Bu eylem Dioscorus'un makamının ve fikirlerinin halefi Timothy the Cat adındaki hırslı bir keşişin uydurduğu sözde bir melek tarafından ilham edilmişti.[69] Karşılıklı saldırılara başvurulmasıyla iki taraf arasındaki bu ölümcül batıl inanç da kızıştı. Doğaötesi kavga binlerce insanın canına mal oldu.[70] Ve her sınıftan Hristiyan toplumsal yaşamın nimetlerinden, vaftizin ve kutsal kilise ayininin sevaplarından yoksun kaldılar. O zamandan bize birbirlerini yiyip bitiren yobazların istiareli bir tablosunu kapsayan saçma sapan bir öyküden başka bir şey kalmamıştır. Ciddi bir piskoposun dediğine göre "Venantius'un ve Celer'in konsüllüğü sırasında İskenderiye ile tüm Mısır halkı garip ve şeytan işi bir çılgınlık tarafından ele geçirilmişti. Büyükler ve küçükler, köleler ve özgür insanlar, keşişler ve papazlar, Chalcedon konsiline karşı çıkan herkes konuşma güçlerini ve akıllarını yitirmişlerdi. Köpekler gibi havlıyorlar, kendi dişleriyle ellerini ve kollarını ısırıp yaralıyorlardı."[71]

---

69. "Αἰλουρός"; geceleri keşfe çıkıyordu. Geceleyin karanlıkta tebdil gezerek manastırın hücreleri çevresinden geziyor ve uyumakta olan keşiş arkadaşlarına tanrısal esin gibi yorumlayacakları sözler söylüyordu (Theodor., *Lector*. L, I).

70. "Φόνους τε τολμηθῆναι μυρίους,
αἱμάτων πλήθει μολυνθῆναι μὴ μόνον τὴν
γῆν ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀέρα."
Henoticon'un abartılı dili böyledir.

71. Bkz. Victor Tunnunensis, *Chronicle* (içinde) *Lectiones Antiquae of Canisius*; Basnage

ZENO'NUN *HENOTIKON*'U (428)

Otuz yıl süren karışıklıklar sonunda İmparator Zeno'nun ünlü HENOTIKON'u[72] ortaya çıktı. Bu formül kitabı Zeno'nun ve Anastasius'un saltanatı sırasında Doğu'nun tüm piskoposlarınca imzalandı. Bu temel yasayı reddeder ya da çiğnerlerse dinsel rütbelerinin geri alınması ve sürgün edilme cezalarına çarptırılacaklardı. Dinsel örgüt dışından bir kimsenin inanç kuralları üzerinde karar vermeye kalkışmasına din adamları gülüp geçer ya da acı duyarlar. Ne var ki yine din örgütü dışındaki devlet görevlilerinden biri hükümdar için bu aşağılatıcı önleme girişmeye kalkışacak olursa bu davranışının halktan destek görmesi zorunludur. Kilise tarihinde Zeno daha az aşağılık görülmektedir. İsa'ya tapanlara ve Roma yurttaşlarına eziyet ve işkence etmeyi bir imparatora yakıştıramayan Anastasius'un yüce gönüllü sözlerinde Manichæan ve Eutychian sapkınlığı için kin güden bir havaya rastlayamadım. Henoticon özellikle Mısırlılarca onaylandı, ne var ki bizim gelenekçi teologlarımızın kıskanç ve önyargılı gözleri en küçük bir lekeyi bile göremedi, karşıt mezheplerin kendine özgü terimlerini kabul etmeden veya reddetmeden Katolik cisimleşme öğretisi kesin biçimde yerleşti. Nestorius ile Eutyches'e ve İsa'yı bölenlere ya da karıştıranlara veya garip bir hayalet durumuna sokanlara karşı gösterişli aforozlarda bulunulmaktadır. Açıklamalarda *doğa* sözcüğü üzerinde durmadan Aziz Cyril'in saf sistemi ile Nicæa, Constantinople ve Efes öğretileri onaylandı. Dördüncü genel konsilin kararları önünde secdeye kapanmak yerine tüm aykırı öğretiler Chalcedon'da ya da başka bir yerde ileri sürülmüşse reddedilerek bu noktanın içinden ustalıkla sıyrılındı. Bu iki anlama çekilebilen deyiş son konsil taraftarları ile karşıtlarını

---

tarafından yeniden basılmıştır, c. I, s. 326.

72. Henoticon, Evagrius tarafından deşifre edildi (L, III, b. 13) ve Liberatus tarafından çevrildi (Brev., b. 18). Pagi (Critica, c. II, s. 411) ve Asseman. (*Bibliot. Orient.*, c. I, s. 343) bunda hiçbir sapkınlık görmüyorlardı ancak Petavius (*Dogmat. Theolog.*, c. V, L, I, b. 13, s. 40) şunları söyleyerek garip bir sav ileri sürdü: "Chalcedonensem ascivit." Düşmanlarından biri onu Henoticon'u hiç gözünde tutmamakla suçluya bilecekti.

bir araya getirebilirdi. Hristiyanlar arasındaki en sağduyulular bu dönüşümü benimsedilerse de sebepleri zayıf ve tutarsızdı ve itaatleri kardeşlerinin ateşli ruhu tarafından çekingenlik ve kölelik olarak görüldü. İnsanların düşüncelerini ve söz söyleme yetilerini özümseyen bir konu üzerinde kesin bir tarafsızlığı sağlamak kolay değildi. Bir kitap, bir vaaz, bir dua dinsel tartışma ateşini yeniden tutuşturuyor, piskoposların kişisel hınç ve öfkesi dinî cemaat bağlarını koparıyor ama sonra yeniden bağlıyordu. Nestorius ve Eutyches arasındaki boşluk binlerce ifade ve düşünce incelikleriyle doluydu. Mısır'ın *başsızları* (*acephali*)[73] ve Roma'nın pontiff'leri aynı değerde olmakla birlikte eşitsiz güçteydiler, bu nedenle teoloji basamaklarının iki ucunda bulunuyorlardı. Kralsız ve piskopossuz olan başsızlar Chalcedon konsilinden kesin bir hüküm istemeden, Constantinople cemaatine mensup olanları kabul eden İskenderiye patriklerinden üç yüzyılın ardından ayrıldılar. Papalar aynı konsilin kesin onayı olmaksızın İskenderiye cemaatine mensup olanları kabul eden Constantinople patriklerini aforoz ettiler. Eğilmez zorba yönetimleri bu manevi salgın hastalıkta Grek kiliselerinin en gelenekçilerini de canlandırdı, bu kiliseler dinsel tören ve tutumlarının geçerliliğini yadsıdılar ve ona karşı çıktılar[74] ve Doğu ve Batı bölünmesinin Aziz Peter'in üstünlüğüne karşı çıkma yürekliliğini göstermiş olan dört Bizans pontiff'inin anısı mahkûm edilen döneme değin otuz beş yıl sürmüştür.[75] O tarihten önce rakip rahiplerin çabaları Constanti-

73. Bkz. Renaudot, (*Hist. Patriarch. Alex.*, s. 123, 131, 145, 195, 247). I. Mark'ın çabalarıyla anlaştılar (MS 799-819) şeflerini Athribis ve Talba (belki Tava; bkz. d'Anville, s. 82) piskoposluğuna yükseltti, piskoposluk aşamasına yükselme töreni, yapılmayan ayinlerin eksikliğini de tamamladı.

74. "De his quos baptizavit, quos ordinavit Acacius, majorum traditione confectam et veram, præcipue religiosæ solicitudini congruam præbemus sine difficultate medicinam." (Gelasius, in epist., I, ad Euphemium, *Concil.*, c. V, s. 286). Tillemont (*Mém. Ecclés.*, c. XVI, s. 372, 642 vd) bile papaların kendini beğenmiş ve merhametsiz karakterlerine karşı isyan etti. Şimdi azizler Flavian of Antioch ve Elias of Jerusalem'den medet umanlar onların dinsel törenine katılmayı reddediyorlardı, diyor. Kardinal Baronius ise Aziz Peter'in kayası gibi sağlam ve serttir.

75. Adları kilise levhasından silinmiştir: " ex venerabili diptycho, in quo piæ memoriæ

nople'un ve Mısır'ın iyi pekiştirilmemiş ateşkesini bozdu. Nasturi sapkınlığına gizli bağlılık içinde olduğu söylenen Macedonius gözden düşmüş olduğu ve sürgünde bulunduğu halde Chalcedon konsilini savundu. Cyril'in halefi devrilmesini iki bin lira altın rüşvetle satın alacaktı.

*TRISAGION*VE ANASTASIUS'UN ÖLÜMÜNE DEK DİN SAVAŞI (508-518)

Bu yüzyılın içinde bir hecenin anlamı ya da sesi imparatorluğun barışını altüst etmeye yetiyordu. Trisagion,[76] Yunanların "Ulu, Ulu, Ulu; göklerin ulu evsahibi!" diyerek, melekler ile çocuk meleklerin ezelden beri Tanrı'nın huzurunda okumakta oldukları ve beşinci yüzyılın ortalarında Constantinople Kilisesi'ne tanrısal bir esinle iletilmiş ilahi bir ezgiden başka bir şey değildir. Antioch halkının koyu dindarlığı buna şunu da ekledi: "O bizim için çarmıha gerildi." Bu İsa'ya ya da üçlemenin (teslis; *trinity*) üç kişiliğine edilen minnettar dua teoloji kuralları ile meşrulaştırılabilir. Doğu'nun ve Batı'nın Katolikleri bunu zamanla benimsediler. Ne var ki bu, Monofizit bir piskoposça tasarlanmıştı;[77] düşmandan gelen bu armağan önce korkunç ve tehlikeli bir küfür sayılarak reddedildi ve İmparator Anastasius'un yaşamıyla tahtına bile mal oldu.[78]

---

transitum ad cælum habentium episcoporum vocabula continentur." (Concil., c. IV, s. 1846). Dolayısıyla bu dinî kayıt yaşam kitabına eşdeğerdi.

76. Petavius (*Dogmat. Theolog.*, c. V, L, V, b. 2, 3, 4, s. 217-225) ve Tillemont (*Mem. Eccles.*, c. XIV, s. 713 vd., 799) Trisagion'un tarihini ve öğretisini anlatıyor. On ikinci yüzyılda, piskopos ve Constantinople halkından önce cennete götürülen, Isaiah ve Aziz Proculs'un çocuğu arasında bu şarkı önemli ölçüde geliştirildi. Çocuk meleklerin "Kutsal Tanrı! Kutsal güçlü! Kutsal ölümsüz!" diye şarkı söylediklerini duydu.

77. Peter Gnapheus, *fuller* (manastırda yürüttüğü mesleği), Antioch patriği. Pagi'nin yıllıklarında (*A.D. 477-490*) ve de Valois'nin, Evagrius'un kitabının sonunda yayımladığı bilimsel araştırmada bunun can sıkıcı tarihi üzerine tartışmalar bulunmaktadır.

78. Anastasius'un saltanatı sırasında yaşanan karışıklıklara ilişkin çizgiler Victor'un, Marcellinus'un ve Theophanes'in kroniklerinde dağınık olarak bulunmaktadır. Sonuncusu Baronius zamanında yayımlanmadığı için Pagi'nin eleştirisi daha ayrıntılı ve gerçektir.

İLK DİNSEL SAVAŞ (514)

Constantinople halkı rasyonel özgürlük ilkelerinden yoksundu ancak yarışlardaki bir forma ve okullardaki bir giz nüansı onlara başkaldırma için haklı bir sebep olarak görünüyordu. Trisagion'un söylendiği ya da söylenmediği kiliseler oluşmuş ve bağırmaktan ciğerlerin gücü tükenince daha sağlam silahlar olan taşlara ve sopalara başvurulmuştu. İmparator saldırganları cezalandırmış, patrik ise onları savunmuştu. Bu önemli çekişme tacı ve patriğin başlığını (*mitre*) sarsmıştı. Yollar bir anda erkekler, kadınlar ve çocuklarla dolup taştı. Savaş düzenine girmiş keşişlerden oluşan birlikler bu halkı yönetiyor ve "Hristiyanlar, bugün şehitlik günüdür, ruhani babamızı yalnız bırakmayalım; Manichæan mensubu zalim hükümdar aforoz edilsin, saltanat sürmeye layık değildir!" diye bağırıyorlardı. Anastasius'un kadırgaları sarayın önünde harekete hazır duruyorlardı, sonunda patrik tövbe etti ve büyük öfke içerisindeki asileri yatıştırdı. Ne var ki Macedonius bu başarısını sürdüremedi çünkü birkaç gün sonra sürgüne gönderildi. Ona bağlı olanlar aynı kızgınlıkla yeniden aynı soruyu sormaya başladılar: "Teslistekilerden biri çarmıha gerildi mi gerilmedi mi?" Bu önemli olay Maviler ile Yeşiller'in düşmanlıklarını askıya aldı, birleşen güçleri sivil ve askerî devlet gücünü felce uğrattı. Kentin anahtarları ve muhafızların sancakları inananların başlıca merkezleri sayılan Constantine forumuna konuldu. Bunlar gecelerini ve gündüzlerini tanrılarının onuruna ilahiler söylemekle ya da hükümdarlarının hizmetkârlarını soymakla ve hatta öldürmekle geçiriyorlardı. Anastasius'un sevdiği ya da bağnazların dedikleri gibi teslisin düşmanının dostu olan bir keşişin başı bir mızrağın ucuna geçirilmiş halde sokaklarda dolaştırıldı. Mezhep sapkınlarının evlerine atılan meşalelerin neden olduğu yangınlar en gelenekçi dindarların binalarına da yayıldı. İmparatorun heykelleri kırıldı. Anastasius kenar mahallelerden birinde saklandı ama üç gün sonra kendisine acımaları için tebaasına yalvarmaya kalkıştı. Katolikler

onun önünde özgün Trisagion'larını okudular, bir münadinin bağırarak imparatorun tahttan çekildiğini bildiren haberi zafer haykırışlarıyla karşıladılar. Bununla birlikte hükümdarın tahttan çekilmesinden önce yeni bir imparatorun seçilmesi üzerinde anlaşmaya varılması gereğini düşündüler. Halkın nefret ettiği iki yöneticinin kanını istediler ve efendileri bunları aslanların pençesine atmaya razı oldu. Bu öfkeli ama geçici ayaklanmalar çoğu pagan olan Hunlar ve Bulgarlardan oluşan bir orduyla gelen ve kendisini Katolik inancının muhafızı ilan eden Vitalian'ın başarılarıyla desteklenmekteydi. Bu dindar asinin hareketleri Trakya'da halkın çekilip gitmesine, Constantinople'un kuşatılmasına ve almış beş bin Hristiyan'ın öldürülmesine sebep oldu. Vitalian piskoposların çağrılmasını, Chalcedon konsilinin toplanmasını ve papanın istediği hoşnutluğu elde edinceye dek yakıp yıkmalarını sürdürdü. Ölmekte olan Anastasius istemediği halde bu antlaşmayı imzaladı ve Justinian'ın amcası bunun koşullarını tam olarak uyguladı. İşte Barış Tanrı'sı adı altında müritlerince girişilen dinsel savaşların ilki böylece sonuçlanmış oldu.[79]

JUSTİNİAN'IN TEOLOGLUĞU VE HÜKÜMDARLIĞI (519-565)

Justinian'ı hükümdar, fatih ve yasa koyucu niteliğiyle göstermiştik. Bu imparatorun teolog yanını da incelememiz gerekiyor.[80]

79. Chalcedon konsilinden Anastasius'un ölümüne değin genel tarihsel olaylar Breviary of Liberatus'ta (b. 14-19), Evagrius'un ikinci ve üçüncü kitabında, Theodore the Reader'ın iki kitabında, synod kararlarında ve papaların mektuplarında korunmuştur (*Concil.*, c. V). Sonraki olaylar Tillemont'un *Mémoires Ecclésiastiques*'inin XV ve XVI. ciltlerinde düzensiz biçimde bulunmaktadır. Burada kaba sofuluğu bilgeliğinin kıymetiyle dengelenmiş olan bu eşsiz kılavuzdan izin almak zorunda kalacağım. Kendisi araştırmalarında hep özen göstermiş, gerçekçilikten ve kesin bilgi vermekten geri kalmamıştır. Tasarlamış olduğu kilisenin ve imparatorluğun altıncı yüzyılını tamamlamasına ölüm engel olmuştur.

80. Procopius'un *Anecdotes*'larıyla yapılan suçlamalar (b. 11, 13, 18, 27, 28) Alemannus'un bilimsel uyarılarıyla konsillerin kararlarına karşı çıkmayıp onadığını bildiren kararlarıyla Evagrius'un dördüncü kitabı ve on ikinci kitabındaki Afrikalı Facundus'un ya-

Elverişsiz bir görünüm veren önyargıya göre dinsel konular üzerindeki çabası karakterinin en belirgin çizgilerinden birini oluşturmuştur. Tebaası gibi onun da yaşayan ve ölmüş azizlere karşı büyük saygısı vardı. Codex'i ve özellikle Novels'i papaz sınıfının ayrıcalıklarını yinelemiş ve genişletmiştir. Bir keşiş ile din görevlisi olmayan biri arasında çıkan tartışmada o (Justinian) gerçeğin, günahsızlığın ve haklılığın kilise de olduğunu dile getirmiştir. Genel ve bireysel ibadetlerinde örnek olacak bir titizlikteydi. Duaları, gece ibadetleri ve oruçları bir keşişin sert nefis köreltme davranışlarıyla hemen hemen eşitti. İmgelemeleriyle daldığı düşlerde esinlendiğine inanıyor ya da öyle olmasını umuyordu. Kutsal Bakire ile St. Michael the Archangel'ın korumasına güvenmişti ve tehlikeli bir hastalıktan kendisini kutsal şehitler Cosmas ile Damian'ın kurtardığını biliyordu. Başkenti ve eyaletleri büyük dinî yapıtlarla doldurulmuştu.[81] Her ne kadar bu pahalıya mal olan yapı ve anıtların onun beğenisi ve gösteriş merakı için yapıldığı söylenebilirse de bu çabası görünmeyen iyilik meleklerine karşı duyduğu doğal sevgi ve minnet borcunu ödemek amacıyla da açıklanabilirdi. Saygınlık sıfatları arasında bulunan *Dindar* (Pious) kendisini en hoşnut kılanıydı. Kilisenin dünyevi ve ruhani çıkarlarına gösterdiği özen yaşamında gördüğü en ciddi uğraşlardan biri oldu, çoğu zaman ülkesinin babası olarak yerine getirmesi gerekli görevleri inancın savunuculuğu lehindeki çabaları yüzünden aksatır duruma düştü. Zamanındaki dinsel tartışmalar da onun karakterine ve ruhuna benziyordu ve teoloji hocaları devlet görevlilerini savsayarak kendi mesleklerini yapmaya kalkışan bir hükümdara herhalde için için gülüyorlardı. "Mutaassıp bir zorba hükümdardan neden korkasınız?" diyordu bir komplocu, ortaklarına, "Gecelerini odasında savunmasız halde ak saçlı ihtiyarlarla dinsel kitaplar üzerinde tartışmalar yapan bir kimseden zarar gelir mi?"[82] Özenli çalışmalarının meyvelerini

kınmalarıyla doğrulanmıştır, "de tribus capitulis, 'cum videri doctus appetit importune... spontaneis quæstionibus ecclesiam turbat'." Bkz. Procop., *de Bell. Goth*., L, III, b. 35.

81. Procop., *de Ædificiis*, L, I, b. 6, 7 vd. passim.

82. "Ος δὴ κάθηται ἀφύλακτος ἐς ἀεὶ ἐπὶ

çeşitli konferanslarda ortaya koydu. Belagatinin gücüyle ve ileri sürdüğü kanıtlarla bunu parlak biçimde sergilemesini bildi. Birçok söylevinde ferman (*edict*) ve mektup (*epistle*) adı altında tüm imparatorluğa efendisinin teolojisini yaymış oldu. Barbarlar eyaletleri ele geçirirlerken ve Belisarius ile Narses'in sancakları altında muzaffer lejyonlar yürüyüşlerini sürdürdüğü sırada Trajan'ın halefi bu galibiyeti bir synod'un başındayken kutlamayı yeğliyordu. bu synod'lara aklı başında bir adamı çağırmış olsaydı Justinian, "*Bu* dinî tartışmaların küstahlık ve ahmaklıktan başka şeyler olmadığını anlayacak, *gerçek* dindarlığın sessizlikle ve tevazuyla sağlanabileceğini düşünecek, *kendi* doğasını bile tanımayan insanın Tanrı'sının doğasını araştırmak gibi bir haddini bilmezliğe kapılmaması gerektiğini, *bize* gerekli olanın Tanrı'ya özgü hayırseverlik ve güç sıfatlarını sezip öğrenmek olduğunun ayrımına varacaktı".[83]

Zulümleri

Hoşgörü o yüzyılda bir erdem olarak benimsenmiyordu, bağışlama ise başkaldıranlara karşı hükümdarların nadiren kullandıkları bir erdemdi. Ne var ki bir hükümdar kavgacı bir tartışmacının dar görüşlerini ve aşırı tutkularını benimsemek gibi bir tutum takınırsa kendi yetkisine dayanarak ileri sürdüğü kanıtların eksikliklerini tamamlayabilir ve kanıtlamak istediği konulara ışık tutmaya kalkışanlara karşı acımasızca cezalar uygulayabilir. Justinian'ın saltanatı tekdüzelik gösterirse de zulmü bu tekdüzeliğe

---

λέσχης τιρὸς ἀωρὶ νυκτῶν ὁμοῦ τοῖς τῶν
ἱερέων γέρουσιν ἄσχετον ἀνακυκλεῖν τὰ
Χριστιανῶν λόγια σπουδὴν ἔχων."
Procop., *de Bell. Goth.*, L, III, b.32) Aziz Eutychius'un yaşamını kaleme alan yazar (apud Aleman., ad Procop., *Arcan.*, b. 18) Justinian'a benzer karakter atfetmekle birlikte bunu örnek amacıyla yapıyor.

83. Bu bilge ve ılımlı duyguları belirten Procopius (*de Bell. Goth.*, L, I, b. 3), onu *siyasal* Hristiyanlar arasında yerleştiren Alemannus'un önsözünde oldukça sert biçimde eleştiriliyor; "sed longe verius hæresium omnium sentinas, prorsusque Atheos": Tanrı'nın insana rahmetini taklit eden iğrenç ateistler (ad *Hist. Arcan.*, b. 13).

bir farklılık getirir ve bu konuda duyarsız seleflerine göre de yeni ceza yasalarının çıkarılmasında ve bunların uygulanışlarındaki sertlikte daha da ileri gitmişe benzer.

Mezhep Sapkınlarına Karşı

Tüm mezhep sapkınlarına dine dönmeleri ya da sürgüne gönderilmeleri için üç aylık süre tanıdı.[84] Bu yasanın çiğnenmesine kimi zaman göz yumduysa da bu, sapkınların yalnızca toplumun çıkarlarından değil, tüm insanların ve Hristiyanların doğal haklarından yoksun bırakılmalarından dolayı önemli bir değişiklik yaratmıyordu.

Dört yüz yıl sonra Frigyalı Montanistler[85] havari rolü oynayan ve kendilerinin Kutsal Ruh'un özel organları olduklarını söyleyen erkekler ile kadınların esinlendikleri yetkinlik ve kehanet coşkusunu göstermeyi sürdürüyorlardı. Katolik papazların ve askerlerin yaklaşmasıyla hemen şehit tacını takılıyorlardı. Gizli toplantılar ve tarikat törenleri alevler arasında yok olup gidiyordu ancak onların bağnazlığı tam anlamıyla zorba hükümdarın ölümünden üç yüzyıl sonra ortadan kalktı. Gotlar tarafından korunan Constantinople'daki Arian'cıların kilisesi yasalara meydan okumuştu. Papazları zenginlikte ve görkemde senatodan aşağı kalmıyordu. Justinian'ın gözlerini kamaştıran altın ve gümüşler eyaletlerin ve barbarların ganimetleri diye geri alınabilecekti.

---

84. Öğrenilmesi ilginç olan bu seçenek kitabın sonuna yaklaştıkça daha çok inandırıcı olan John Malala tarafından belirtilmiştir (c. II, s. 63 baskı Ven., 1733). Nasturilerin Eutychien'lerin vb.nin sayımını yaptıktan sonra "ne expectent," diyor Justinian "ut digni veniâ judicentur: jubemus enim ut ... convicti et aperti hæretici justæ et idoneæ animadversioni subjiciantur." Bu Codex fermanı Baronius tarafından övgüyle aktarılmıştır (A.D. 527, No. 39, 40)

85. Montanistlerin karakterleri ve ilkeleri için bkz. Mosheim, *de Rebus Christ. ante Constantinum*, s. 410-424.

Paganlar

Toplumun yüksek sınıflarında olduğu kadar en düşük sınıflarında da hâlâ gizlice varlığını sürdüren pagan inancı Hristiyanları kızdırıyordu. Bunlar belki de kendi içlerindeki çekişmelere hiçbir yabancının tanık olmasını istemiyorlardı. Piskoposlardan biri inanç araştırıcısı (*inquisitor*) olarak atandı. Onun araştırması sonunda sarayda ve kentte yüksek aşamalı devlet görevlileri, hukukçular, hekimler ve sofistler saptanarak bunların eski Yunan inancına bağlılıkları ortaya çıkarıldı. Onlara açıkça ve vakit geçirmeksizin Jüpiter'den ya da Justinian'dan birini seçmeleri ve bundan böyle kayıtsızlık ya da sofuluk maskesi altında İncil'e karşı saygısızlıklarını sürdürmelerine izin verilmeyeceği bildirildi. Belki de yalnız Patrician Photius ataları gibi yaşamaya ve onlar gibi ölmeye kararlı olduğunu söyledi. Bir bizzat bir hançer darbesiyle kendisini bu dünyadan azat etti ve zorba hükümdara kendisinden kaçabilmiş olan bir insanın cesedini halkın gözleri önüne sermek gibi zayıf bir teselli bıraktı. Photius'un daha az cesaretli olan kardeşleri dünyevi efendilerine baş eğdiler, vaftiz edilmelerine razı oldular, olağanüstü bir istekle paganlıklarının şüphesi ya da suçunu silmeye çalıştılar. Homeros'un yurdu ve Truva Savaşı'nın sahnesi, Grek mitolojisinin son kıvılcımlarını saklıyordu. Aynı araştırmacı piskoposun çabalarıyla Asya'da, Frigya'da, Lidya'da ve Caria'da yetmiş bin pagan bulundu ve bunlar Hristiyan yapıldı. Bu yeni Hristiyanlar için doksan altı kilise inşa edildi. Justinian'ın dindarca el açıklığıyla buralara keten cübbeler, İnciller, liturjiler (*liturgies*) ile altın ve gümüş vazolar sağlandı.[86]

Yahudiler

Yavaş yavaş dokunulmazlıkları kaldırılan Yahudiler kendi Pas-

86. Theophanes Chron., s. 153. Asya piskoposu Monofizit John bu iş için kullanılmış olabilecek en özgün tanıklıklardan birini sağladı ki imparatorca kullanılmıştı (Asseman., *Bib. Orient.*, c.. II, s. 85).

kalyalarını da Hristiyanlarınkiyle aynı günde kutlamak zorunda bırakan zorba yasaya bağlandılar.[87] Hükümdarın bu astronomik hesaplarına Katolikler de Yahudiler gibi yakınmayı sürdürdüler. Constantinople halkı büyük perhize (Lent) imparatorca belirlenen dönemden bir hafta sonra başlıyordu. Sonra da yedi gün oruçlu olmayı istiyorlar, bu süre boyunca yine imparatorun buyruğuyla kasaplarda bol miktarda et bulunuyordu. Filistin Sâmirîleri[88] (Samaritans) soyu sopu belirsiz bir ulus ve kuşkulu bir mezhep mensupları durumundaydılar. Paganlar onları Yahudi, Yahudiler dinden sapmış, Hristiyanlar da pagan olarak görüyorlardı. Bunlar böyle göre dursunlar haç şimdiden kutsal Garizim tepesine yerleştirilmişti bile.[89] Ne var ki Justinian'ın işkencesi onlara vaftiz ya da başkaldırma seçeneklerinden birini benimseme olanağı verdi. Onlar ikinci seçeneği benimsediler. Umutsuz bir şefin bayrağı altında silaha sarıldılar. Savunmasız bir halkın kanları, malları, tapınakları onlara acı veren kötülüklerin karşılığı olarak ellerinden gitti. Doğu orduları sonunda Sâmirîleri yok etti. Yirmi bin kişi öldürüldü. Yirmi bin kişi Araplarca Pers ve Hindistanlı kâfirlere satıldı ve bu mutsuz halkın geri kalanı başkaldırı suçunun cezasını ikiyüzlülük günahıyla ödediler. Yapılan hesaba göre Sâmirî Savaşı[90] yüz bin Romalının canına mal oldu ve verimli toprakları olan eyaleti külle kaplı çirkin bir çöl haline

87. Procopius'u (*(Hist. Arcan.*, b. 28 ve Aleman.'ın notları) Theophanes (*Chron.*, s. 190) ile karşılaştırınız. Nicæa konsili Paskalya'nın yıllık kutlama tarihinin belirlenmesini patriğe, daha doğrusu İskenderiye astronomlarına görev olarak vermişti. Bu tören üzerine Aziz Cyril'in çok sayıda mektubunu bugün hâlâ okuyoruz – ya da okumuyoruz. Mısır'da Monofizitlerin egemen olmasından beri Protestanlar arasında Gregorian yönteminin benimsenmesine uzun süre karşı çıkılmıştı.

88. Samiriyelilerin (*Samaritans*) tarihi ve dini hakkında öğretici ve tarafız bir çalışma için bkz. Basnage, *Histoire des Juifs*.

89. Eski ve çağdaş Samiriyelilerin oturdukları Sichem, Neapolis, Naplous, kuzeydeki çorak Ebal ile Kudüs'e on on bir saat uzaklıktaki güneydeki lanetli dağ veya verimli Garizim arasında bir vadide bulunmaktadır. Bkz. Maundrell, *Journey from Aleppo*, vd. s. 59-63.

90. Procop., *Anecdot.*, b. 11. Theophan., *Chron.*, s. 122. John Malala, *Chron.*, c. II, s. 62. yarı felsefi yarı da batıl inançlı bu eseri okuduğumu anımsıyorum. Justinian bağnazlığının yıktığı bu eyalete giren Müslümanlar imparatorluğa sızdılar.

dönüştürdü. Justinian'ın din anlayışında inançsızlar suçsuz yere öldürülemezdi. Kılıcı ve ateşi Hristiyan inancının birliğini yerleştirmek için kullanmıştı.[91]

Dinde Gelenekçiliği

Bu gibi duygularda hiç değilse her zaman sebep de bulunması gerekirdi. Devlet yönetimindeki ilk yılları sırasında Ortodoks inancının müridi ve hamisi olarak göründü. Grekler ile Latinlerin anlaşmaya varmaları Aziz Leo'nun *tome*'sini imparatorun ve imparatorluğunun simgesi haline getirdi. Nasturiler (*Nestorians*) ve Eutychian'lar iki yanı keskin işkence kılıcının hedefi olmuşlardı. Nicæa, Constantinople, Efes ve Chalcedon synod'ları bir Katolik yasa koyucusunca onaylandı.[92] Ancak Justinian inancın ve ibadetin tek biçimde olmasını sağlama konusunda çabaladığı halde, zaafları sadakat ile bağdaşmayan eşi Theodora, Monofizitlerin vaazlarını dinlemişti. Kilisenin açık ve gizli düşmanları zarif imparatoriçenin koruması altında görüştüler ve çoğaldılar. Manevi bir ayrışma başkenti, sarayı ve karı koca yatağını koparmıştı. Ne var ki Justinian ile Theodora'nın içtenlikleri şüpheliydi ve çok kimse onların görünürdeki çekişmelerini dine ve halkın mutluluğuna karşı olan gizli ve kötülükçü bir fesat birliğine bağlıyordu.[93]

---

91. Procopius'un sözleri dikkate değer niteliktedir:
"οὐ γάρ οἱ ἐδόκει φόνος ἀνθρώπων
εἶναι, ἢν γε μὴ τῆς αὐτοῦ δόξης
οἱ τελευτῶντες τύχοιεν ὄντες."
(*Anecdot.*, b. 13).

92. Bkz. Victor, *Chronicle*, s. 328 ve Justinian yasalarının özgün tanıklığı. Justinian'ın ilk dört yıllık saltanatı süresince Baronius papaları yetkisi altında tuttuğu zaman imparatorla arası çok iyiydi.

93. Procopius, *Anecdot.*, b. 13. Evagrius, L, IV, b. 10. Eğer kilise tarihçisi, gizemli tarihçiyi okumamışsa ortak kuşkuları en azından genel nefreti kanıtlar.

ÜÇ BÖLÜM (532-698)

Ayrıntılarını vermeye değer olmayan ünlü *üç bölüm* (three chapters) çekişmesi[94] kurnazlık ve kötü niyet ruhunu meydana çıkarıyor. Origen'in[95] vücudu böceklere yem olalıdan beri üç yüzyıl akıp geçmişti. Daha önce de öğretildiği gibi ruhu yaratıcısının yanında bulunuyordu. Ancak yazdıkları Filistinli keşişler tarafından büyük hevesle okuyorlardı. Justinian'ın keskin gözü bu yazılarda on taneden çok metafizik yanlışı gördü ve Pythagoras ile Platon'un yoldaşı, varlığını yadsımış olduğu cehennem ateşine papazlarca yollandı. Bu mahkûm ediş maskesinin altında Chalcedon konsiline karşı da bir saldırı bulunuyordu. Rahipler Theodore of Mopsuestia'nın[96] övülüşünü sabırları taşarak duymuşlardı ve adaletleri ya da müsamahaları Theodoret of Cyrrhus ile Ibas of Edessa'nın da cemaatlerine katılmalarına olanak vermişti. Bu Doğulu piskoposların adı mezhep sapkınlığı damgası ile lekelenmişti. Birincisi Nestorius'un hocasıydı, öbür ikisi ise dostlarıydı. Kitaplarının en suçlu görülen pasajları *üç bölüm* diye geçersizlikle damgalandı ve bu damgalama Katolik dünyasının saygıyla andığı ya da en azından saygılı göründüğü bir konsilin

---

94. Bkz. Constantinople'da toplanmış olan beşinci genel konsilin kararlarında çok özgün olmakla birlikte yararsız olaylar bulunur (*Concil.*, c. VI, s. 1-419). Yunan yazar *Evagrius* (L, IV, b. 38) üç çalışkan *Afrikalı* Facundus (Sirmond'un çok doğru olarak yayımladığı on iki kitaptan oluşan *Tribus Capitulis*), Liberatus (*Breviarium*, b. 22, 23, 24) ve Victor Tununensis'e (*Chronicle* [içinde] c. I, *Antiq. Lect. Canisii*, s. 330-334) oranla daha az ayrıntılı ve daha az doğrudur. *Liber Pontificalis* ya da Anastasius ([içinde] Vigilio, *Pelagio* vd.) İtalyanlardan yana olmakla birlikte özgün bir tanıktır. Günümüz okuyucusu Dupin'den (*Bibliot. Eccles.*, c. V, s. 189-207) ve Basnage'den (*Hist. de l'Eglise*, c. I, s. 519-541) bazı bilgiler edinebilir ancak ikincisi papaların yetkisini ve karakterlerini olduğundan daha az değerli göstermektedir.

95. Origen gerçekten eski filozoflara öykünmeye çok eğilimliydi (Justinian, ad *Mennam*, [içinde] *Concil.*, c. VI, s. 356). Ilımlı fikirleri kilisenin aşırı çabalarıyla pek de bağdaşmıyordu. Bu nedenle akılcı yoldan sapmakla suçlanmıştı.

96. Basnage (*Præfat.*, s. 11-14, ad c. I, *Antiq. Lect. Canis.*). Theodore of Mopsuestia'nın ağır suçunu ya da günahsızlığını iyice tartıp dengelenmiştir. On bin cilt yazsa, erdemi, yapacağı hataları hoş karşılatır. Kendisinden sonra yapılan mezhep sapkınları kataloğunda iki yoldaşından ayrı olarak ondan söz edilmektedir ve cezayı haklı göstermek Asseman'ın (*Bibliot. Orient.*, c. IV, s. 203-207) görevidir.

onurunu da ister istemez zedelemiş oldu. Bununla birlikte günahsız ya da suçlu bile olsalar sonsuz gecede yok olmuşlardı, öldüklerinden yüzyıl sonra mezarlarına karşı yöneltilen bu bağırıp çağırmalar artık onları uyandıramayacaktı. Başka bir varsayıma göre de eğer şeytanın elinde bulunuyorlarsa hiç kimse çekmekte oldukları işkenceyi ne daha ağırlaştırabilecek ne de hafifletme gücünü gösterebilecekti. Eğer böyle değil de azizlerin ve meleklerin arasında bulunuyor ve dindarlıklarının ödülünün keyfini sürüyorlarsa dünya yüzünde hâlâ sürünüp duran teoloji haşeratın saçma öfkelerine gülüp geçiyorlardı. Bu haşeratın en azgını olan Romalıların imparatoru belki de Theodora'nın ve ona bağlı kilise adamlarının güdülerinin ayrımına varmaksızın iğnesini sokuyor ve zehrini akıtıyordu. Mağdurlar onun gücü altına girmemişlerdi ve en ağır sözlerle kaleme alınmış olan emirleri onların cehennem azabı çekeceklerini dile getirmekten ve Doğu kiliselerini lanetlemeye ve aforoz etmeye çalışmaktan başka bir işe yaramıyordu.

BEŞİNCİ GENEL (İKİNCİ CONSTANTINOPLE) KONSİLİ (4 MAYIS-2 HAZİRAN 553)

Doğu bu konu üzerinde imparatordan yana birleştirmekte duraksadılar. Constantinople da yapılan beşinci genel konsilde üç patrik ile yüz altmış beş piskopos hazır bulundular. *Üç bölüm*ün yazarları olduğu gibi savunucuları da azizler cemaatinden ayrıldılar ve birtakım gösterilerle karanlıklar hükümdarına teslim edildiler. Latin kiliseleri Leo'nun ve Chalcedon synod'unun onurunu çekemeyenlerin başında geliyorlardı. Gelenek olduğu gibi Roma bayrağı altında çarpışmış olsalardı belki de akıl ve insanlık savını zafere kavuşturacaklardı. Ne var ki şefleri tutsaktı ve düşmanın buyruğu altındaydı. Aziz Peter'in tahtı din sömürücülerinin elinde onursuzlaşmış, uzun ve sonuçsuz bir çatışmadan

sonra Vigilius'un alçaklığıyla hıyanete uğramış, Justinian zorba yönetiminin ve Yunan safsatalarının içine düşmüştü. Onun dinden sapması Latinlerin nefretine sebep oldu ve ancak iki piskopos, halefi ve çömezi olan Pelagius'un buyruğuna girmeyi istediler. Bununla birlikte papaların direnmesi bölücüler diye adlandırılmayı hasımlarına aktardı, askerî gücün yardımıyla sivil ve kilise güçleri Illyria, Afrika ve İtalya kiliselerini de sıkıştırıyorlardı.[97] İmparatorluk yönetiminden uzaklaştırılmış olan barbarlar Vatikan öğretisini izliyorlardı ve yüzyıldan daha az zamanda *üç bölüm* diye anılan bölünme Venedik eyaletinin adı karanlık bir köşesinde sönüp bitti.[98] Bu dinsel çekişme nedeniyle İtalyanların hoşnutsuzluğu Lombardların bu ülkeyi ele geçirmelerini kolaylaştırmıştı ve Romalıların kendileri bile Bizans'ta hüküm süren zorba hükümdarın inancından kuşkulanmaya ve yönetiminden rahatsız olmaya başlamışlardı.

JUSTINIAN'IN MEZHEP SAPKINLIĞI (564)

Justinian kendi kanılarıyla tebaasının kanılarındaki kararsızlıkları saptamak için kullanmak istediği güç yöntemlerde ne hassas ne de tutarlıydı. Gençliği sırasında Ortodoks çizgisinden azıcık ayrılsa eleştiriye uğruyordu. Yaşlılığında ise ılımlı bir mezhep sapkınlığının ötesine geçecek kadar yolunu şaşırdı; Katolikler gibi Yakubilerin (*The Jacobites*) de İsa'nın bedeninin bozulmaz olduğunu ve erkekliğinin asla herhangi bir istek ve sakatlığa tabi

97. Bkz. Liberatus ile Victor'un şikâyetleri ve Papa Pelagius'un fatihe ve İtalya valisine (*exarch*) çağrısı. "Schisma . . . per potestates publicas opprimatur," vd. (*Concil.*, c. VI, s. 467 vd.) Illyria kentlerinden birindeki ayaklanmayı bastırmak için bir ordu bulunduruluyordu. Bkz. Procopius (*de Bell. Goth.*, L, IV, b. 25) sanki bir kilise tarihi için söz veriyor gibi, öyle olsaydı ilginç ve yansız bir tarih olurdu.

98. Aquileia patrikhanesindeki piskoposlar Papa Honorius (MS 638) tarafından uzlaştırıldı (Muratori, *Annali d'Italia*, c. V, s. 376). Ne var ki yeniden eski duruma düştüler, bu sapkınlık ancak 698'de kesin olarak sona erdi. On dört yıl önce İspanya Kilisesi beşinci genel konsilin kararlarını saygısızca görmezden gelmişti (XIII. *Concil.* Toletan., [içinde] *Concil.*, c. VII, s. 487-494).

olmadığını ileri sürdüğünü işittikleri zaman kızdılar. Bu *fantastik* görüş son emirlerinde (*edicts*) yer almıştır. Ölümü sırasında kilise bunlara uymayı reddetmişti. Hükümdar yeni bir işkence uygulamaya hazırlanıyor, halk ise acı çekmeyi ya da karşı koymayı tasarlıyordu. İmparatorun gücünün sınırlarının uzağında olan bir Treves piskoposu, Doğu hükümdarına dostça ama otoriter bir üslupla şöyle yazdı: "Pek iyi yürekli Justinian, vaftizinizi ve inancınızın simgesini anımsayınız ve ak saçlarınızı bir sapkınlıkla onursuzlaştırmayınız. Rahiplerinizi sürgünden geri getiriniz ve taraftarlarınızı tümüyle yok olmaktan koruyunuz. İtalya, Galya, İspanya ve Afrika'nın çöküşünüzün farkında olduklarını ve adınızı aforoz ettiklerini bilmiyor olamazsınız. Bu öğrettiklerinizi vakit geçirmeksizin geri almazsanız ve 'Ben yanıldım, günah işledim, Nestorius'a lanet olsun, Eutyches'e de lanetler olsun!' diye yüksek sesle yinelemezseniz onların sonsuza dek yanacakları ateşe siz de kendinizi adamış olacaksınız." Justinian hiçbir nedamet göstermeden öldü.[99] Onun ölümü kimi konularda kilisenin başarısını yeniden sağladı. Mutlu ve az rastlanan bir tutumla dört halefi Justin, Tiberius, Maurice ve Phocas Doğu kilisesinin tarihinde hiç bir rol oynadılar.[100]

MONOTHELITE TARTIŞMASI (629)

Duygu ve düşünce düzeni kurma yetileri kendi üzerlerinde az etkili olurlar. Gözümüz kendi görünüşümüzü en az kavramaya sahiptir. Ruhsal âlemimizde olan bitenler kadar hiçbir olay bizim gözlemimizden kaçamaz. Ama yine de tek bir eylem ilkesinin rasyonel ve bilinçli bir varlık için gerekli olduğunu düşünüyor ve hat-

99. Treves Piskoposu Nicetius (*Consil.*, c. VI, s. 511-513). Üç bölümü kınamayı reddetmesi yüzünden dört patriğin komünyon topluluğundan ayrı kaldı. Gallican Kilisesi'nin yüksek aşamalı papazları da böyle olmuşlardı (Gregor., *Epist.*, L, VII, epist. 5, (içinde) *Concil.*, c. VI, s. 1007). Baronius hemen hemen Justinian'ın cehennemlik olduğunu söylüyor (A.D. 565, No. 6).

100. Evagrius, Justinian'ın son sapkınlığını ve halefinin buyruğunu anlattığı zaman (L, V, b. 39, 40, 41) tarihi kilise olaylarıyla değil, sivil olaylarla dolu hale geldi.

ta hissediyoruz. Heraclius, Pers Savaşı'ndan dönüp geldiğinde bu inançlı kahraman taptığı tek kişilikteki İsa'nın iki doğalı olduğuna göre tek iradeyle mi yoksa çift iradeyle mi davranışlarda bulunduğunu piskoposlara sordu. Onlar, İsa'yı harekete geçiren tek bir iradenin bulunduğu biçiminde yanıtladılar. İmparator gerçekten sakıncasız olan ve Nasturiler tarafından eğitilmiş olduğu için gerçekmiş gibi görünen bu öğretinin[101] Mısır'ın ve Suriye'nin Yakubilerini (*Jacobites*) toparlayacağını umdu. Buna çalışıldı ama sonuç alınamadı. Çaba göstererek ya da korkuyla Katolikler, görünüşte de olsa zeki ve gözüpek bir hasmın önünde geri çekilmeye yanaşmadılar. O sıralarda egemen olan Ortodokslar yeni çözüm yolları, yeni kanıtlar ve yeni yorumlar buldular. İsa'nın iki doğasından her biri için kendine özgü ve ayrı bir enerji imgelediler. Ancak bu fark, insani ile tanrısal iradelerin her zaman aynı olduğunu söylemek durumunda kaldıklarında artık görünmüyordu.[102] Hastalık olağan belirtileriyle kendini göstermişti. Ne var ki cisimleşme (*incarnation*) üzerine bitmez tükenmez tartışmayla iyice doyan Yunan piskoposlar hükümdara ve halka öğütler verdiler. Kendilerini bir tek istencin savunucuları (*monothelite*; monotelitizm) olarak gösterdiler, ne var ki sorunu gereksiz olarak niteleddiler, ihtiyatlılığa ve

---

101. La Croze (*Christianisme des Indes*, c. I, s. 19,20) Nasturilerin olağanüstü ama tutarsız öğretilerine dikkat çekti, bu doktrin Abulpharagius (*Bibliot. Orient.*, c. II, s. 292; Hist. Dynast., s. 91, Latincesi Pocock) ve Asseman (c. IV, s. 218) tarafından ayrıntılarıyla meydana çıkarılmıştır. *Ecthesis*'in olumlu bilgisini ileri sürebildiklerini bilmez gibi görünmektedirler.

"Ὁ μιαρὸς Νεστόριος καίπερ διαιρῶν τὴν θείαν
τονˆ Κυρίου ἐνανθρώπησιν, καὶ δύο εἰσάγων
υἱούς"
(Monofizitlerin genel kınaması)
"δύο θελήματα τούτων εἰπεῖν οὐκ
ἐτόλμησε, τοὐναντίον δὲ ταὐτοβουλίαν
τωˆν . . . δύο προσώπων ἐδόξασε"
(Concil., c. VII, s. 205).

102. Ortodoks inancı için bkz. Petavius (*Dogmata Theolog.*, c. V, L, IX, b. 6-10, s. 433-447). Bu dinsel tartışmanın tüm derinlikleri Maximus ile Pyrrhus'un Grek diyaloğunda bulunmaktadır (ad calcem, c. VIII, Annal. Baron., s. 755-794). Bu diyalog kısa süreli bir taraf değiştirme doğuran bir konferansta gerçekten yer almıştı.

İncil'in erdemine daha uygun düşeceği düşüncesiyle dinsel suskunluğu öğütlediler.

HERACLIUS'UN *ECTHESİS*'İ (639) VE CONSTANS'IN *TYPE*'I (648)

Bu suskunluk yasası birbiri ardından gelen Heraclius'un *ecthesis*'i ya da açıklaması ve torunu Constans'ın *type*'ı ya da inanç modeli ile yerleşti.[103] Roma, Constantinople, İskenderiye ve Antioch patrikleri, kimi ilgiyle kimisi de isteksizlikle bu hükümdar buyruklarını onayladılar. Ancak Kudüs piskoposu ile keşişleri tehlike çanlarını çaldılar, Latin kiliseleri Greklerin suskunluğunda ve sözlerinde gizli bir yanılgı olduğunun ayrımına vardılar ve Papa Honorius'un hükümdar buyruklarına baş eğmesi halefleri nin aşırı bilgisizliği yüzünden hükümsüz bırakıldı ve kınandı. Manes, Apollinaris, Eutyches vb.nin yanılgılarını yeniden canlandıran monotelitlerin (*monothelites*) çirkin ve iğrenç sapkınlıkları suçlayıp mahkûm ettiler, aforoz kararını Aziz Peter'in mezarı üzerine yazdılar, kullandıkları mürekkep kutsal şarapla, yani İsa'nın kanıyla karıştırılmıştı; ayrıca batıl inanca bağlı zihinlere korku ve acı salabilecek hiçbir tören yapılmadı. Batı kilisesinin temsilcileri Papa Martin ve Lateran synod'u Yunanların suçlu ve alçak suskunluğunu da aforoz ettiler, yüz beş İtalya piskoposu ve tebaasının çoğu Constans'ın kötü *type*'ı ile büyükbabasının saygısız *ecthesis*'ini reddetmekten ve bunları yazıp yayımlayanlar ile benimseyenleri kilise kaçkınları ve şeytanın araçları diye adlandırılmış yirmi bir sapkınla bir tutmaktan çekinmediler. Papa Martin, Tauric Chersonesus'un ıssız kıyısında yaşamını tamamladı, onun kâhini Başrahip Maximus dili ve sağ eli kesilerek ca-

103. "Impiissiman ecthesim... scelerosum typum" (*Concil*, c. VII, s. 366) "diabolicæ operations genimina" (belki de *germina* ya da Yunanca orijinalinde γενήματα; Concil., s. 363, 364). İşte on sekizinci aforozun ifadeleri böyleydi. Papa Martin, Galya piskoposlarından biri olan Amandus'a mektubunda Monotelitleri ve din sapkınlıklarını aynı sertlikle eleştirmektedir (s.392).

navarca cezalandırıldı.[104] Ne var ki onların direnmeleri kendilerinden sonra gelenlere iletilmiş oldu. Latinlerin zaferi uğranılan bozgunun öcünü aldı ve *üç bölüm*ün utancını unutturdu.

ALTINCI GENEL (ÜÇÜNCÜ CONSTANTINOPLE) KONSİLİ (7 KASIM 680-16 EYLÜL 681)

Roma synod'ları Heraclius soyundan gelen yeni Constantine'in sarayında ve huzurunda Constantinople'da toplanan altıncı genel konsil tarafından onaylandı. Hükümdarın dinî inancını değiştirmesi Bizans pontiff'inin ve piskoposlarının çoğunluğunun da inançlarını değiştirmesine sebep oldu.[105] Başlarında Macarius of Antioch'un bulunduğu sapkın asilere verilen ruhani ve dünyevi cezalara çarptırıldılar. Doğu Batı'nın öğretisini küçümseyerek onayladı ve her yaştaki Katoliğe, İsa'nın şahsında iki irade ya da enerjinin uyumlaştırıldığını öğreten inanç nihayet yerleşti. İki papaz, bir diyakoz ve üç piskopos, papanın ve Roma synod'unun saygınlığını temsil ettiler, ne var ki bu Latinlerin iddialarını desteklemek ve yandaş toplamak için paraları, güçleri ve çekicilikleri yoktu. Greklerin yüce imparatorunu nasıl bir kurnazlığın, çocukluğunda öğrendiği dinî eğitimden nefret etmeye ve otoritenin dinini horlamaya yöneltebildiğini bilmiyorum. Belki de Constantinople'un rahipleri ve halkı bu ikisinin en az makul olanı olan Lateran inancını benimsemişlerdi.[106] Bu kuşku, bu kavgada zayıflıklarının bilincin-

104. Martin'in ve Maximus uğradıkları zulümleri orijinal mektuplarında ve eylemlerinde dokunaklı bir basitlikle betimliyor (*Concil*, c. VII, s. 63-78; Baronius, *Annal. Eccles.* AD *656*, No. 2, *et annos subsequent*). Bununla birlikte itaatsizliklerinin cezası "ἐξορία" ve "σώματος αἰκισμός" Constans'ın *Type*'ında önceden bildirilmişti (*Concil*., c. VI, s. 240).

105. Eutychius (*Annal*., c. II, s. 368), yüz yirmi dört piskoposun Constantinople'a geldiğini, bunlara yüz altmış sekiz de Grek ekleyip böylece altıncı genel konsilin iki yüz doksan iki rahipten oluştuğunu çok hatalı bir şekilde hesaplamıştır.

106. Monotelit Constans'tan herkes nefret ediyordu; "διά τοι ταῦτα" (diyor Theophanes, *Chron*., s. 292) "ἐμισήθη σφόδρα παρὰ πάντων." Giriştiği keramet denemesinde Monotelit keşiş başarısızlığa uğrayınca halk "ὁ λαὸς ἀνεβόησε," diye bağırıp çağırdı (Concil., c.

de görünen Yunan papazlarının doğal olmayan ılımlılığı ile desteklenmiyor. Synod'da sorun tartışılırken bir bağnaz, ölüyü diriltme gibi kesin bir denemeyi önerdi. Papazlar bu deneyimde hazır bulundular. Ancak oybirliğiyle kabul edilen başarısızlık, tutkular ve batıl inançlar içerisindeki çoğunluğun monotelitlerden yana olmadığını ortaya koymuştu. Bir sonraki nesilde Constantine'in oğlu, Macarius'un müridi tarafından tahttan indirilip öldürülünce intikamın ve hâkimiyetin tadını tatmışlardı: altıncı genel konsilin imgesi ve kurduğu yapı silinip gitti ve özgün kararları ateşe atıldı. Saltanatının ikinci yılından başlayarak koruyucuları tahttan alaşağı edildi, Doğu piskoposları geçici olarak baş eğdikleri uygunluk yasasından kurtuldular, Roma kilisesinin inancı Bardanes'lerin Ortodoks halefleri tarafından daha sağlam temeller üzerine yeniden kuruldu ve cisimleşmenin saf problemleri imgesel ibadetlerin daha popüler ve görünür tartışmalarında unutuldu.[107]

YUNAN VE LATİN KİLİSELERİNİN BİRLEŞMESİ

Yedinci yüzyılın sonundan önce Roma'da ve Constantinople'da nitelendiği biçimiyle cisimleşme öğretisi Britanya ve İrlanda adalarına dek vaazlarla anlatıldı,[108] dinsel törenlerinde Yunan ya da La-

VII, s. 1032). Ancak bu doğal ve geçici bir heyecan oldu ve sonuncusunun Constantinople'un saf halkında bağnazlığın önceden baş göstermesi olmasından korkarım.

107. Monotelitizm'in tarihi Roma konsilleri (c. VII, s. 77- 395, 601-608) ve Constantinople konsilleri kararlarında bulunmaktadır (s. 609-1429). Baronius, Vatikan kitaplığından birtakım özgün belgeler elde etmiştir. Pagi'nin titiz araştırmaları kronolojiyi de düzene sokmuştur. Dupin (*Bibliothèque Ecclés.*, c. VI. s. 57-71) ve Basnage (*Hist. de l'Eglise*, c. I, s. 541-555) ondan özetler çıkarmışlardır.

108. 679 tarihli Lateran synod'unda Anglosakson piskoposu "pro omni Aquilonari parte Britanniæ et Hiberniæ, quæ ab Anglorum et Brittonum, necnon Scotorum et Pictorum gentibus colebantur"u imzaladı (Eddius, (içinde) *Vit. St. Wilfrid*. b. 31, apud Pagi, *Critica*, c. III, s. 88). Theodore (magnæ insulæ Britanniæ archiepiscopus et philosophus) uzun süre Roma'da beklendi. (*Concil*., c. VII, s. 714) ancak eyalet synod'unu Hatfield'ta toplamakla yetindi (MS 680) ve burada Monotelitler aleyhine Papa Martin'den ve birinci Lateran konsilinden gönderilen kararları aldı (*Concil*., c. VII, s. 597 vd.). Kilikya'daki Tarsus Keşişi Theodore, Papa Vitalian (MS 668; bkz. Baronius ve Pagi) tarafından Britanya başpapazlığına atanmıştı; bilgisini ve dindarlığını beğeniyorlarsa da ulusal kimliği-

tin dillerini benimsemiş olan tüm Hristiyanlar aynı düşünceleri de benimsemiş ve aynı sözleri yinelemişlerdir. Sayıları ve saçtıkları ışık onlara bir tür Katolik (kurala uygun dürüst) takma adı verilmesine neden oluyordu. Doğu'da ise daha az onur verici olan Melkitler (*Melchites*) ya da kralcılar,[109] yani inançları İncil'in, aklın ya da geleneğin kuralına dayanmak yerine bir dünyasal hükümdarın keyfî gücüne bağlı olan kimseler diye anılıyorlardı. Hasımları kendilerini hükümdarın köleleri olarak niteleyen Constantinople rahipleri İmparator Marcian'ın ve namuslu karısının Chalcedon konsili tarafından alınan kararları ne derece etkilediklerini kötücül bir sevinçle anlatabiliyorlardı. Egemen bir grup durmadan itaat görevini anımsatıyordu ve muhaliflerin özgürlük ilkelerini duymaları ve bunları ileri sürmeleri daha az doğal değildi. İşkence sopası altında Nasturiler ve Monofizitler isyancıları, kaçaklarına dönüştüler ve Roma'nın en eski ve en yararlı müttefiklerine, imparatoru devlet başkanı olarak değil Hristiyanların düşmanı olarak görmeleri öğretildi.

DOĞU MEZHEPLERİNİN DAİMÎ AYRILIŞI

Çeşitli insan toplulukları arasında birleştirici ve ayırıcı büyük ilke olan dil, kısa sürede tüm ilişkileri ve anlaşma umudunu yıkan özel bir işaretle Doğu'nun mezheplerini kesinlikle ayrı bir kimliğe büründürdü. Greklerin uzun süren hâkimiyeti, kolonileri ve özellikle belagatleri, insanlar tarafından geliştirilen bece-

ne güvenmiyorlardı – "ne quid contrarium veritati fidei, Græcorum more, in ecclesiam cui præsset introduceret." Kilikyalı, bir Afrikalının kılavuzluğu ile Roma'dan Canterbury'ye gönderildi (Bedæ, *Hist. Eccles. Anglorum*, L, IV, b. 1). Roma öğretisini benimsedi aynı cisimleşme dogması Theodore'dan yeni zamanların başpapazlarına hiç değişikliğe uğramaksızın aktarılmıştır ve onun sağlam düşünce düzeni bu soyut gizemden sapmaları kanımca pek seyrekleştirmiştir.

109. Onuncu yüzyıla dek bilinmeyen bu ad Süryani kökenli gibi görünmektedir. Yahudiler tarafından bulunmuş ve Nasturiler ile Müslümanlarca büyük bir istekle benimsenmiştir ama Katolikler tarafından utanmadan kabul edildi. Çoğunlukla Eutychius'un yıllıklarında (*Annals*) bulunabilir (Asseman., *Bibliot. Orient.*, c. II, s. 507, vd.; c. II, s. 355; Renaudot, *Hist. Patriarch. Alexandrin.*, s. 119). "Ἡμεῖς δονλοι τονῦ Βασυλέως" Constantinople konsilindeki rahiplerin alkışını kazandı.

rilerin kuşkusuz en yetkini olan bir konuşma dilinin yayılmasını sağladı. Ne var ki Suriye'de ve Mısır'da halk kitleleri ulusal dillerini kullanmayı sürdürüyorlardı, şu ayrımla ki Nil kıyılarındaki cahil ve kaba insanlar Kıpti (*Coptic*) dilinde konuşurken, Asur dağlarından Kızıldeniz'e kadar olan bölgede Süryanice,[110] şiir ve müzakere dili niteliğine bürünmüştü. Yunanların bozulan ve yanlış anlaşılan dili Ermenistan ile Habeşistan'ı da bozuyordu, bu ülkelerin barbar dilleri, ki bugünkü Avrupa araştırmalarında yeniden meydana çıkarıldı, Roma İmparatorluğu'ndaki halklar için anlaşılmaz durumdaydılar. Süryaniler, Kıptiler, Ermeniler ve Habeşler kiliselerindeki dinî törenlerde kendi dillerini kullanıyorlardı ve teolojileri de hem İncil'in domestik yorumlarıyla hem de kendi rahipleri tarafından derlenen kitaplarla oluşturulmuştu.[111] Bin altı yüz yıllık bir aradan sonra Nestorius'un bir vaazıyla başlamış olan dinsel tartışma ateşi Doğu'da hâlâ yaşamını sürdürmektedir ve birbirine düşman Hristiyan toplulukları kurucularının inancı ve disiplinini yürütmektedirler. En aşağılık bilgisizlik, yoksulluk ve kölelik hali içerisinde Nasturiler ve Monofizitler Roma'nın manevi üstünlüğünü reddetmekte ve bir yandan Aziz Cyril ile Efes konsilini, öbür yandan Papa Leo ile Chalcedon konsilini lanetlemelerine izin veren Türklerin hoşgörüsünden dolayı onlara minnet duymaktadırlar. Doğu İmparatorluğu'nun çöküşü üzerindeki etkileri birtakım ayrıntılı bilgileri gerektirir, okuyucu şu noktaların açıklanmasından hoşnut olabilir: 1) Nasturiler, 2) Yakubiler,[112] 3) Maruniler, 4) Ermeniler, 5) Kıptiler, 6)

110. Suriyelilerin ilkel bir dil olarak gördükleri Süryanicede üç lehçe vardır: 1. *Aramæan,* Edessa ile Mezopotamya kentlerinde, 2. *Filistince*, Kudüs, Şam ve Suriye'nin geri kalan bölgelerinde ve 3. *Nabathæan,* Asur dağlarında ve Irak köylerinde konuşuluyordu (Gregor. Abulpharag., *Hist. Dynast.*, s. 11). Süryanice hakkındaki önyargısı sebebiyle Arapçayı tercih eden Ebed-Jesu'ya (Asseman., c. III, s. 326 vd.) bakın.

111. Özenle yararlandığım Simon, Walton, Mill, Wetstein, Assemannus, Ludolphus, La Croze'nin ganimetleri altında kendi bilgisizliğimi saklayacak değilim. 1. Şurası gerçektir ki bugün şehrimizde kilise büyüklerince övülen hiçbir çeviri yoktur. 2. Süryaniceden çevrilenlerin Doğu'daki mezheplerin sapkınlıklarından önceki zamandan kaldığı anlaşılmaktadır.

112. Monofizitler ve Nasturiler ile ilgili Joseph Simon Assemannus'un *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* eserine çok şey borçluyum. Bilgin Maruni, 1715 yılında Papa

Habeşler. İlk üç mezhebin dili Süryanicedir, sonraki üç mezhep ise kendi dillerini konuşurlar. Bununla birlikte Ermenistan'ın ve Habeşistan'ın (Etiyopya) modern halkları kendi atalarıyla görüşebilselerdi anlaşamayacaklardı. Arapların dinini benimseyen Mısır ve Suriye'nin Hristiyanları ise Arapçayı kabullenmişlerdir. Zaman papazların düzenine yardımcı olmuş, Batı'da olduğu gibi Doğu'da da inananların büyük bölümü tarafından bilinmeyen bir dille Tanrı'ya ibadet edilme yolu tutturulmuştur.

NASTURİLER

I. Talihsiz Nestorius'un mezhep sapkınlığı, ortaya çıktığı eyalette ve kendi piskoposluk bölgesinde bile çok çabuk unutuldu. Efes konsilinde Cyril'e açıkça saldırdıkları görülen Doğu piskoposları, yüksek aşamalı papazın önerilerinden kimilerini bırakmasından sonra yumuşadılar. Bu piskoposlar ya da halefleri gönülsüz olsa da Chalcedon konsilinin kararlarını imzaladılar. Monofizitlerin gücü Nasturileri Katolikler ile uzlaştırdı ve her iki tarafı aynı tutkularda, aynı çıkarlarda ve yavaş yavaş dogmalarda birleştirdi. Son soluklarında da istemedikleri halde *üç bölüm* çekişmesinde birleşmiş oldular. Bunların yoldaşlarından olup Katolikler ile aynı anlayışı paylaşmak istemeyen daha az ılımlı ya da daha samimi Nasturiler ceza yasalarının altında ezildiler. Justinian zamanından beri imparatorluk sınırları içerisinde Nasturi Kilisesi bulmak güçtü. Bu toplum sınırların ötesinde, özgürlüğünü ve yeni mürit kazanmayı deneyebileceği yeni bir dünya keşfetmişti. Magi'lerin karşı koyması yetersiz kalmış, Hristiyanlık Pers ülkesinde derinlemesine kök salmış, Doğu ulusları onun esenleyici gölgesine sığınmışlardı. *Katolik* ya da başpapaz (The *catholic*, or primate) başkentte oturuyordu; *onun* metropolitleri, piskoposları ve papazları synod'larda ve dinsel görev bölgelerinde muntazam

XI. Clement tarafından Mısır ve Suriye manastırlarındaki elyazmalarını incelemek üzere gönderildi. 1719-1728'de Roma'da yayımlanan 4 ciltlik eseri, geniş projesinin belki de en değerli kısmını içeriyor.

bir hiyerarşinin ihtişamını ve düzenini temsil ediyordu. Çok sayıda insan İncil için Zerdüşt'ün kitabını ve manastır yaşamı için dünyevi yaşamlarını terk ettiler. Onların bu çabaları düzenbaz ve korkunç bir düşmanın varlığı nedeniyle kamçılanmıştı. Pers kilisesi Suriyeli misyonerlerce kurulmuştu. Böylece bu misyonerlerin dili, disiplini ve öğretisi de bu kuruluşun ayrılmaz ögeleri olmuştu. Başpiskoposlar kendine bağlı piskoposlarca seçiliyordu. Ne var ki Doğu kilisesinin dinsel kuralları Antioch patriklerine bağlılığı dile getirmektedir.[113] Yeni kuşaktan öğrenciler Edessa'daki Pers okulunda kendi teolojik deyişleriyle yetişiyorlardı.[114] Süryanice dilinden çevirilerle öğrenimlerini sürdürüyorlar ve Theodore of Mopsuestia'nın on bin cildini okuyorlar ve kişiliğiyle dili Dicle'nin öte yanında uluslarca benimsenmiş olan havarilerin aziz öğreticisi şehit Nestorius'a ve havari inancına saygı duyuyorlardı. Edessa Piskoposu Ibas'ın ilk dersi *Mısırlılara* karşı yüreklerine silinmez bir korku aşılamıştı. Onlar ki Efes konsilinde İsa'nın iki doğasını birbirine karıştırmışlardı. Suriye Atina'sından iki kez kovulan ustaların ve öğrencilerin kaçışı dinsel gayretle olduğu kadar öç alma amacıyla da davranan misyonerlerin de her yana yayılmasına sebep oldu. Zeno ile Anastasius'un saltanatları sırasında Doğu kilise kürsülerini ele geçirmiş olan Monofizitlerce desteklenen sert birlik, hasımlarını özgür bir ortamda İsa'nın iki kişiliği arasında cisimsel bir birlikten çok tinsel birliği tanımaya zorladı. İlk İncil vaazından itibaren Sasani hükümdarları kaygıyla

113. Bkz. Abraham Ecchellensis'in çevirisinde Nicæa (İznik) konsilinin Arapça kararları, No. 37, 38, 39, 40; *Concil*., c. II, s. 335, 336, baskı Venedik). Nicæa konsili kararları ve Arapça kararların hepsi düzmecedir. Nicæa konsili yirmiden çok karar almış değildi (Theodoret, *Hist. Eccles.*, L, I, b. 8). Yunan Kilisesi'nin synod'larından alınarak Nicæa kararlarına altmış ya da seksen tane daha eklemişlerdir. Maruthas'ın Süryanice baskısı artık bulunmamaktadır (Asseman., *Bibliot. Oriental*., c. I, s. 195; c. III, s. 74). Arapça çevrisinde sonradan yapılmış birçok bozukluklar mevcut. Bununla birlikte bu kodeks kilise disiplininin değerli bölümlerini kapsamaktadır. Tüm Doğu Hristiyan toplulukları ona saygı duyduklarına göre Nasturilerin ve Yakubilerin mezhep sapkınlığından önce sona erdirilmiş olduğu olasıdır (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. XI, s. 363-367).

114. Theodore the Reader (L, II, b. 5-49, ad calcem *Hist. Eccles.*) bu Edessa'daki Pers okulundan söz etmiştir. Assemanni (*Biblioth. Orient.*, c. II, s. 402; c. III, s. 376, 378; c. IV s. 70, 924) eski görkemliliği ve çöküşünün iki dönemiyle ilgili konuları açıklıkla tartışıyor.

ve güvensizlikle karşılarında yabancı ve başka dinden insanları görüyorlardı. Bun insanlar ülkelerinin dinini değiştirebileceği gibi doğal düşmanlarının da amaçlarına hizmet edebilirlerdi. Çıkardıkları fermanlarda Suriyeli din adamlarıyla ilişki kurulması yasaklanmıştı. Mezhep sapkınlığının artması Perozes'in kıskanç gururunu okşamaya başladı ve yüksek aşamalı bir papazın konuşmasını dinledi. Bu papaz Nestorius'u Perslerin bir dostu olarak niteledi ve Roma'nın zorba hükümdarının kurbanları ve düşmanlarını dostça anarak Pers hükümdarının Hristiyan uyruklarının bağlılığına inanmasına çabalıyordu. Nasturiler kilise mensuplarının ve halkın en büyük bölümünü oluşturuyorlardı. Pers hükümdarının gülümsemesiyle cesaretlendiler ve onun kılıcının güvenliği altına girdiler. Ne var ki kimilerinin zayıflığı Hristiyan dünyasının dinsel birliğinden kopmak gibi bir korku yarattı ve yedi bin yedi yüz Monofizitin ya da Katoliğin kanı Pers kiliselerinde inancın ve disiplin birliğini kurdu.[115]

Pers'in Tek Efendileri (500)

Onların dinsel kurumları akılcı ya da daha az politik bir ilkeyle belirginleşiyordu: manastır yaşamının sertliği gevşemiş ve yavaş yavaş sona ermişti. Yetimlerin ve kimsesiz çocukların bakımı ve eğitimiyle uğraşan yardım evleri kuruldu. Yunanlara ve Latinlere zorla dayatılan bekârlık yasası Pers papazları tarafından göz ardı edildi. Pers papazları, piskoposları ve patrikleri bile çeşitli durumlarda açıkça evlendiler. Doğu'nun her yanından çok sayıda insan, büyük ölçüde özgürlükten yararlanılan bu ülkeye sığındı. Justinian kendi dar görüşlerinin sonucu olarak en değerli uyruklarının böylece göç ederek gitmesi ile cezalandırılmış oldu. Bu göçmenler Pers'e savaş ve barış sanatlarına da götürdüler ve becerikli hüküm-

115. Nasturilerin durumu üzerine yapılan bir bilimsel araştırma Assemanni'nin elinde 950 sayfalık bir hacme ulaştı ve bu araştırmaları en parlak biçimde düzenledi. Bu *Bibliotheca Orientalis*'in dördüncü cildinden başka ilk üç ciltte bulunan kısımlardan da yararlanılabilir (c. I, s. 203; c. II s. 321-463; c. III, s. 64-70, 378-395 vd., 403-408, 580-589).

dar bu sanat ve bilgilerden yararlanmasını bildi. Yobaz yaşama kavuştukları Doğu kentlerinde düştükleri umutsuzluğu gizlediler ve öğütleriyle, kol güçleriyle ve papazlarıyla Nuşirevan'ın ve torununun ordularına yardımcı oldular. Bu çabaları karşılığında Katolik kilisesi kurulmasını sağladılar. Ne var ki Heraclius bu kentleri ve bu kiliseleri yeniden ele geçirince açıkça başkaldırdılar ve Pers topraklarında kendilerine sığınak aradılar. Nasturilerin görünüşteki huzuru birtakım tehlikelerle karşılaştı ve zaman zaman sarsıntılara uğradı. Doğu despotluğunun kaçınılmaz sonucu olan kötülükleri de paylaşmak durumunda kaldılar. Roma'ya karşı duydukları düşmanlık İncil'e bağlılıklarının cezasını çekip ödemek için yetmedi. Apamea'da ve Antioch'da hapsedilen üç bin Yakubi'den oluşan bir topluluk Katolik görüşüne düşman olan tapınmalarını kaldırma izni aldılar, bunun karşılığında sarayın koruyuculuğunu kazandılar. Justinian son antlaşmaya Pers ülkesinde Hristiyanlığa hoşgörüyü artıracak birtakım maddeler koydurttu. Vicdan haklarına ilişkin olarak çok şey bilmeyen imparator kutsal konsillerin yetkisini benimsemeyen mezhep sapkınlarını bağışlamak ya da kollamak gibi bir duygu ve düşünceye sahip değildi. Bununla birlikte imparatorlukla Roma kilisesinin birlikte hareket etmelerinde dünyevi çıkarlar bulunduğunun yavaş yavaş ayrımına varmış olmakla övünüyordu. Onların minnetlerini kazanacak dereceye henüz gelmemiş olsa da hiç değilse kendilerini hükümdarlarına karşı kuşku içerisine sokmuş olmayı umuyordu. Daha sonraki bir çağda pek Hristiyan bir kralın aynı tarihte Paris'te Lütercileri yaktığı ama Almanya'da bunları koruduğu görülmüştür.

Tataristan, Hindistan ve Çin'deki Dinî Çalışmaları (500-1200)

Tanrı'ya ruhları ve kiliseye uyrukları kazandırmak Hristiyan papazlarının her zaman çabaları olmuştur. Pers ülkesinin ele geçirilmesinden sonra kuzeyden ve güneyden Doğu'ya tin-

sel silahlarını götürdüler, İncil'in sadeliği de Süryani teolojisinin renkleriyle aydınlanmış oldu. Bir Nasturi gezginin dediklerine inanırsak,[116] Hristiyanlık altıncı yüzyılda Bactrian'lara, Hunlara, Perslilere, Hintlilere, Parsermenilere, Medlere ve Elamlara (Elamites) başarıyla anlatılmış ve aşılanmıştı. Pers Körfezi'nden Hazar Denizi'ne dek uzanan topraklardaki Barbar ülkelerinde sayısız kilise kurulmuştu. Bunların yeni inançları rahiplerinin ve şehitlerinin sayısı ve kutsallığı konusunda dikkat çekiciydi. Hristiyanlar günden güne zengin karabiber yetişen Malabar kıyılarında ve Socotra ile Seylan adalarında çoğalıyorlardı. Bu ülkelerin piskoposları ve papazları Babil Katoliği adını alıyorlardı. Sonraki yüzyılların birinde Nasturilerin çabası daha önce Yunanların ve Perslerin duraklamış oldukları sınırları da aştı. Belh ve Semerkand misyonerleri hiç korku duymadan göçebe Tatarları izlediler Imaus vadilerine ve Selinga kıyılarına vardılar. Buralardaki bilgisiz çobanlara doğaötesi dogmaları aşıladılar. Bu kanlı savaşçılara insanlık ve dinginlik önerdiler. Gücünü gülünç bir biçimde abarttıkları bir hanın onların elleriyle vaftiz edilmeye ve din görevlisi niteliği almaya razı olduğu bile söylendi. *Presbiter* John'un ünü saf Avrupa'yı uzun süre oyaladı.[117] Bu

116. Bkz. Hintli gezgin, Indicopleustes soyadlı Cosmas, *Topographia Christiana*, L, III, s. 178, 179; L, XI, s. 337. Photius (cod. XXXVI, s. 9, 10, ed. Hoeschel), Thévenot (*Relation des Voyages*, birinci bölümü vd.) ve Fabricius'ta (*Bibliot. Græc.*, L, III, b. 25, c. II, s. 603-617) bazı ilginç kısımlarının yer aldığı eser

Peder Montfaucon tarafından yayımlandı, Paris, 1707, (içinde) *Nova Collectio Patrum*, c. II, s. 113-346). Kitap dünyanın İncil'de anlatıldığı gibi düz ve uzun yüzeyli olmayıp bir küre olduğunu ileri sürenlerin dinsiz sapkınlığını çürütme gayesini gütmektedir (L, II, s. 138). Ne var ki keşişin saçmalığı MS 522'de yola çıkan ve kitabını MS 547'de İskenderiye'de yayımlayan gezginin derleme bilgileriyle karışık haldedir (L, II, s. 140, 141, Montfaucon, *Præfat.*, b. 2). Bilge editörü bilinmeyen Cosmas'ın Nasturiliği La Croze tarafından ortaya çıkarılmış (*Christianisme des Indes*, c. I, s. 40-55), Assemanni (Bibliot. Orient., c. IV, s. 605,606) tarafından da doğrulanmıştır.

117. Prester John'un Musul, Kudüs, Roma vb. arasındaki uzun yolculuğunun öyküsü korkunç bir masal niteliğine büründü; bu masal çeşitli kitaplarda anlatılmış ve bir bölümü de Tibet Lama'sından alınmıştır (*Hist. Généalogique des Tartares*, II, s. 42; *Hist. de Gengiscan*, s. 31 vd.) ve kaba bir yanılgıyla Portekizliler bunu Habeş imparatoruna uyguladılar (Ludolph. *Hist. Æthiop. Comment.*, L, II, b. 1). Bununla birlikte Keraitlerin

asil dönmeye portatif bir tapınaktan yararlanmasına izin verildi. Elçiler aracılığıyla perhiz günlerinde (*Lent*) hayvansal besinlerden nasıl kaçınacağını ve İsa'nın son akşam yemeği için yapılan töreni (*Eucharist*) buğday ve şarap yetişmeyen bu çorak ülkede nasıl yerine getirebileceğini patriklikten sordurdu. Nasturiler denizden ve karadan yaptıkları yolculuklarında Canton limanından ve kuzeyindeki Sigan kentinden Çin'e girdiler. Din adamı ve kâhin rollerini gülümseyerek oynayan Roma senatörlerinin aksine, filozofların akıl/muhakemesini açıkça etkileyen mandarinler, kendilerini popüler batıl inançların her türüne gizli olarak adamışlardır. Hoşgörüyle yaklaştıkları Filistin tanrıları ile Hint tanrıları yine de kafalarının karışmasına yol açtı. Kısa süren iyilik ve zulüm döneminden sonra yabancı mezhepler cehalet ve kayıtsızlık içerisinde yitip gitti.[118] Halifelerin saltanatı sırasında Nasturi kiliseleri Çin'den Kudüs'e ve Kıbrıs'ta dek yayıldı ve yapılan hesaba göre Nasturi ve Yakubi kiliselerinin sayısı Yunan ve Latinlerinkini geçti.[119] Yirmi beş metropoliten ya da başpiskopos hiyerarşi düzenini oluşturuyorlardı. Uzaklıkları ve yolculuk tehlikeleri nedeniyle aralarından pek çoğu kişisel olarak hazır bulunmak zorunluluğundan bağışlandı. Kolayca yerine getirecekleri koşula göre her altı yılda bir Katolik ya da Babil patrikliğine bağlı olduklarını bildirecek bir belge göndereceklerdi. Bu anlamı belirsiz ad yavaş yavaş Seleucia, Ctesiphon ve Bağdat krallık merkezlerine de verilmeye başlandı. Bu uzak şubeler uzun süreden beri korunmuş durumdadır ve eski patriklik tah-

(*Keraites*) on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Nasturi Hristiyanlığını sürdürmüş olmaları olasıdır (d'Herbelot, s. 256, 915, 959; Assemanni, c. IV, s. 468-504).

118. Yedinci ve on üçüncü yüzyıllar Çin'deki Hristiyanlık, Çince, Arapça, Süryanice ve Latin dillerinde yazılmış tanıklıkların birliğiyle tersi söylenemeyecek biçimde kanıtlanmıştır (Assemanni, *Biblioth. Orient.*, c. IV s. 502-552, *Mém. de l'Académie des Inscript.* XXX, s. 802-819). La Croze, Voltaire vb., Cizvitlerin bir hilesine karşı sağlam durmak için 636'daki ilk misyonlardan 781 yılına kadar Nasturi Kilisesi'nin zenginliğini anlatan Siganfu yazıtlarını sahte olmakla itham ediyorlar.

119. "Jacobitæ et Nestoriani plures quam Græci et Latini." (Jacob a Vitriaco, *Hist. Hierosol.*, L, II, b. 76 s. 1093, (içinde) *Gesta Dei per Francos*). Sayılar Thomassin (*Discipline de l'Eglise*, c. I, s. 172) tarafından verilmiştir.

tı[120] Musul'daki Aziz Elijah Manastırı (*Elijahs of Mosul*) ile paylaşılmış bulunmaktadır, temsilciler ilk kilisenin dolaysız çizgisini simgeliyorlardı; Roma Kilisesi[121] ile uzlaşan Mezopotamya Joseph'leri (*Josephs of Amida*) ile 16. yüzyılda kırk bin aile halinde başkaldırmış Van'ın ya da Urmiye'nin Simeon'ları Persli sufilerce desteklenmişlerdi. Bugün ise hepsi üç yüz bin Nasturi, Keldani ve Asurlar adı altında en aydın ve eski, Doğu'nun en güçlü ulusu ile karışmış bulunmaktadır.

Hindistan'da Bulunan Aziz Thomas Hristiyanları (883)

Antik efsaneye göre Aziz Thomas Hindistan'da İncil üzerine vaazlar vermişti.[122] Dokuzuncu yüzyılın sonlarında Alfred'in elçileri Madras dolaylarında olduğu sanılan mezarına dinî bir ziyaret yaptılar. İngiliz kralı bu ticaret ve keşif projelerine yardımcı olmak üzere getirdikleri inci ve baharatın bedelini ödedi.[123] Portekizliler Hindistan yolunu açtıkları zaman Aziz

120. Patrikliğin bölünümü Assemanni, *Bibliotheca Orient*'de c. I, s. 523-549; c. II, s. 457 vd.; c. III, s. 603, 621-623; c. IV, s. 164-169, 423, 622-629 vd. izlenebilir.

121. Fra Paola yedinci kitabında bir Nasturi patriğinin Babil, Nineveh, Arbela, İskenderiye, Tauris, Ecbatana, Tigris (Dicle) ve İndus ganimetleriyle birlikte teslim oluşu sırasında Roma Sarayı'nın kullanıldığı gösterişçi dili zarif biçimde ortaya koyuyor.

122. Kimilerinin basit bir misyoner, kimilerinin bir Manichæa ve yine başka kimilerinin de bir Ermeni tüccarı (La Croze, *Christianisme des Indes*, c. I, s. 57-70) olarak sözünü ettikleri ve Hindistan'da vaazlar veren Aziz Thomas, Jerom (ad Marcellam, epist. 148) zamanından beri üne kavuşmuştu. Marco Polo, Madras'dan (d'Anville, *Ecclaircissemens sur l'Inde*, s. 125) bir fersah uzaklıktaki Malabar ya da Meliapour kentinde şehit gibi ızdırap çekmiş olan Aziz Thomas'ın bulunduğu yeri öğrendi. Burada Portekizliler Aziz Thomé adı altında bir piskoposluk kurdular. Bu aziz de İngilizlerin komşu topraklarda yönetim kurmasına dek adı kerametler gerçekleştirdi (La Croze, c. II s. 7-16).

123. Ne *Saxon Chronicle*'ın yazarı (MS 883) ne de William of Malmesbury (*de Gestis Regum Angliæ*, L, II, b. 4, s. 44) on ikinci yüzyılda bu olağanüstü gerçeği keşfedebildi. Alfred'in güdülerini ve tutumunu bilmiyor ve yorumlayamıyorlardı, bu konuda söyledikleri de merakımızı kışkırtacak nitelikteydi. William of Malmesbury girişimde güçlükler görüyor "quod quivis in hoc sæculo miretur"; İngiliz elçilerinin yüklerini ve efsanelerini Mısır'dan topladığından neredeyse şüpheleniyorum. Kraliyet yazarı, Orosius'un (bkz. Barrington, *Miscellanies*) İskandinavya'ya yaptığı bir yolculuktan söz ederken Hint yolculuğu konusuna değinmiyor.

Thomas Hristiyanları yüzyıllar öncesinden beri Malabar'da yerleşmiş bulunuyorlardı ve onları renk bakımından olduğu kadar karakter bakımından da yerli halktan ayıran nitelikler yabancı bir soyun varlığını belirginleştiriyordu. Askerlik, sanat ve belki de erdemler konusunda Hintlileri geçiyorlardı. Çiftçiler palmiye ağacı dikip yetiştiriyorlardı, tüccarlar ise karabiber ticareti sayesinde zengin olmuşlardı. Askerler Malabar Nairleri ya da soylularının önündeydi. Cochin kralı ve Zamorin de saygı, belki de korku yüzünden bu Hristiyanların ayrıcalıklarını kalıtsal bir hak sayarak tanıyordu. Bunlar bir Gentoo hükümdarına bağlı bulunuyorlardı ama Angamala piskoposu dünyevi işlerinde de onları yönetiyordu. Hint metropoliti olarak aldığı eski unvanının gücünü sürdürüyordu. Onun yargılama alanına bin dört yüz kilise giriyor iki yüz bin Hristiyan onun gözetiminde yaşıyordu. Dinleri onları Portekizlilerin en sağlam ve en samimi müttefikleri haline getirecekti. Ne var ki engizisyoncular Aziz Thomas'ın Hristiyanları arasında kendilerince bağışlanmaz suç olan dinin aslından ayrılmalar ve mezhep sapkınlıkları bulunduğunu görmekte gecikmediler. Hint Hristiyanları tüm dünyanın tinsel ve dünyasal hükümdarı olan Roma pontiff'ine bağlanacakları yerde ataları gibi Nasturi patrikliğinin cemaatine girdiler. Musul'da bulunan piskoposlar Malabar kıyısındaki piskoposluk bölgelerine (*diocese*) girebilmek için denizde ve karada birçok tehlikeyle boğuşmak zorunda kalmışlardı. Süryani ayinlerinde Theodore'nin ve Nestorius'un adları derin bağlılıkla anılıyordu: İsa'nın iki kişiliğini hayranlıkla birleştiriyorlardı. Tanrı'nın Annesi biçimindeki adlandırma kulaklarını rahatsız ediyordu. Latinlerin *neredeyse* tanrıça katına yükseklikleri bakire Meryem'in onurlandırmasında çok titiz davranıyorlardı. Onun simgesel resmi ilk kez Aziz Thomas'ın müritlerine gösterildiğinde "Biz Hristiyan'ız putperest değil!" diye nefretle haykırdılar. Çok sade ibadetlerinde haça karşı duydukları saygı ile yetindiler. Batı dünyasından ayrılmaları onları bin yıllık gelişmelerden veya yolsuzluklardan habersiz bırakmıştı ve beşinci

yüzyılın inancı ve pratiğine uymaları Katolikler ile Protestanları da hayal kırıklığına uğratmıştı. Roma temsilcilerinin ilk önlemi onların Nasturi patrikliğiyle tüm iletişimlerini yasaklamak olmuş ve piskoposlarından birçoğu engizisyon (*holy office*) gözetimi altına alınmış ve bu mahkemelerin zindanlarında son soluklarını vermişlerdir. Portekizlilerin gücüyle Cizvitlerin ustalıklarıyla ve kişisel olarak Malabar kıyısını görmeye gelen Goa Başpiskoposu Alexis de Menezes'in çabasıyla çobanlarını yitirmiş olan bu sürüye saldırıldı. Menezes'in başkanlık ettiği Diamper synod'u birliğin kutsal çalışmasını tamamladı ve papaz sınıfının zulmünün en güçlü aracı olan günah çıkarmayı unutmaksızın Roma Kilisesi öğretisi ve disiplini zorla benimsetildi. Theodore ile Nestorius'un öğretisi mahkûm edildi, Malabar papanın hükmü altına alındı, Angamala ya da Cranganor makamını ele geçiren başpapaz ile Cizvitler de egemenliklerini kurdular.

Nasturiler köleliklerine altmış yıl boyunca sabır gösterdiler. Ancak Hollandalıların cesareti ve gelişmiş endüstrisi Portekizlilerin gücünü sarsınca babalarının dinini kuvvetle ve başarı ile savundular. Cizvitler kötüye kullanmış oldukları gücü ellerinde tutamaz duruma düştüler. Kırk bin Hristiyan çöküşleri sırasında gelmiş olan baskıcılara karşı silahlarını çevirdiler. Hint başdiyakozu, Babil patrikliğinden yeni piskoposlar ve Süryani misyonerleri gelinceye dek piskoposluk işlevlerini yerine getirdi. Portekizlilerin kovulmasından beri Nasturi simgesi Malabar kıyısında serbestçe uygulanmaktadır. Hollanda ve İngiliz ticaret şirketleri hoşgörüden yanaydılar ancak baskı rejimi aşağılamaktan daha yaralayıcı ise Aziz Thomas'ın Hristiyanları Avrupalıların soğuk ve sessiz ilgisizliğinden yakınmakta haklı olabilirler.[124]

---

124. Aziz Thomas Hristiyanları üzerine bkz. Assemannus, *Biblioth. Orient.*, c. IV, s. 391-407, 433-451; Geddes, *Church History of Malabar* ve özellikle La Croze, *Histoire du Christianisme des Indes*, 2 cilt, 12mo, La Haye, 1758, bilimsel ve güzel bir yapıt. Hepsi aynı kaynaktan, yani Portekizliler ile İtalyanların ilişkilerinden bilgi aktardılar. Cizvitlerin önyargıları ile Protestanların bilgili inançları birbirini dengelemiş oldu.

II. Monofizitlerin tarihi Nasturilerinkine oranla daha dar ölçüde ve daha az ilginçtir. Zeno ve Anastasius'un saltanatları sırasında şefleri Doğu'nun kilise tahtını ele geçirdi ve Suriye ekolünü doğduğu yerde ezdiler. Antioch Patriği Severus, Monofizitlerin dogmalarını zarif bir hoşgörüyle tanımladı: Henoticon yöntemiyle Nestorius'a ve Eutyches'e karşı olan sapkınlıkları mahkûm etti. Sonuncuya karşı İsa'nın beden gerçekliğini destekledi ve Yunanları kendisine gerçeği söyleyen bir yalancı olarak bakmaya zorladı.[125] Ne var ki düşüncelerdeki yakınlaşma tutkuların şiddetini yumuşatamıyordu. Her grup hiçbir önemi olmayan ayrılıklar üzerinde karşı taraftakilerle bir kör dövüşüne girişiyordu. Suriye'nin tiranı kendi inancını desteklemek üzere kuvvet kullandı ve saltanatı Apamea Kalesi'nde, belki de hiçbir tahrik veya dirençle karşılaşmadan, üç yüz elli keşişin kanıyla lekelendi.[126]

Anastasius'un halefi Doğu'da Ortodoksluk bayrağını yeniden dikti, Severus Mısır'a kaçıp kurtuldu, Pers Nasturilerinden kaçan dostu belagatli Xenaias[127] da Paflagonya (*Paphlagonia*) Melkânileri (*Melchites*) tarafından sürgündeyken boğduruldu. Elli dört piskopos görevlerinden atıldılar, sekiz yüz din adamı

---

125. "Οἷον εἰπεῖν ψευδαλήθης", Theodore'un cisimleşme tezinde kullandığı ifadedir (s. 245, 247). La Croze (*Hist. du Christianisme d'Ethiopie et d'Arménie*, s. 35) belki de çok düşünmeden şöyle yazıyor: "*Quel pitoyable raisonnement*!" (Ne zavallı bir akıl yürütme). Renaudot (*Hist. Patriarch. Alex.* s. 127-138), Severus'un Doğu'daki dinsel tartışmalarda kullandığı düşünceler üzerine konuşuyor. Ne var ki gerçek düşüncesi Antioch Yakubi Patriği John'un onuncu yüzyılda kardeşi İskenderiyeli Mennas'a yazdığı mektupta görülebilir (*Asseman. Bibliot. Orient.*, c. II s. 132-141).

126. "Epist. Archimandritarum et Monachorum Syriæ Secundæ ad Papam Hormisdam." (*Concil.*, c. V, s. 598-602). Aziz Sabas'ın gözüpekliği, *ut leo animosus*, bu keşişlerin silahlarının her zaman manevi ya da koruyucu niteliğinde olmadığını düşündürecekti (Baronius, *A.D. 513*, No. 7 vd.).

127. Assemanni. (*Bibliot. Orient.*, c. II, s. 10- 46) ve La Croze (*Christianisme d'Ethiopie*, s. 36- 40) Suriye'deki Mabug ya da Hierapolis piskoposu Xenaias ya da Philoxenus'un tarihini anlatıyorlar. Süryani dilini yetkinlikle biliyordu. Yeni Ahit'in yazarı ya da editörü oldu.

zindana atıldı.[128] Theodora'nın iki anlama çekilebilecek desteğine karşın yönetici şeflerinden yoksun kalan Doğu kiliseleri dogmalarının öğretilmesindeki olanaksızlık ya da zayıflama nedeniyle yavaş yavaş yok olma sürecine girdiler. Bu sıkıntılı durumda bulunan topluluk bir keşişin özenli çabalarıyla yeniden uyandı bir araya geldi ve yaşamını sürdürdü; James Baradaeus'un[129] adı bir İngiliz'in kulağına hoş gelmese de Yakubi diye anılarak yaşadı. Constantinople'da hapiste bulunan aziz piskoposlardan Edessa piskoposluk ve Doğu havarilik otoritelerini aldı ve bu tükenmez kaynaktan seksen bin piskopos papaz ve diyakoz meydana geldi. Arapların inançlı şeflerinden birinin en hızlı hecin develeri, ona en çalışkan misyonerler gibi yardımcı oluyorlardı. Yakubilerin öğretisi ve düzeni Justinian'ın topraklarında gizliden gizliye yerleşti; her Yakubi'nin görevi Justinian'ın yasalarını tanımamak ve yasa koyucusundan nefret etmekti. Manastırlarda ve köylerde saklanmış ve keşişlerin mağaraları ya da Saracen'lerin çadırlarında saklanmak zorunda kalmış olan Severus'un halefleri bugün de olduğu gibi Antioch patriğinin şanına, onuruna ve ayrıcalıklarına ilişkin haklarını istiyorlardı: kâfirlerin çok ılımlı boyunduruğu altında Mardin'de (*Merdin*) ve odalar, su kemerleri kurdukları ve topraklarını ekip biçtikleri Zapharan Manastırı'nda yaşamlarını sürdürüyorlar. Musul'da oturan ve *Katolik* ya da piskoposlar yargıcı Nasturi başpapazı hiçe sayan mafriyan (*maphrian*), Doğu başpapazlığının kendisine özgü olduğunu savunmakta, ikinci yeri tutmakta ve çok onurlu bir kimse olarak görülmektedir. Yakubi Kilisesi'nin

128. Chronicle of Dionysius'ta (apud Asseman., c. II, s. 54) Justin tarafından sürülen elli dört piskoposun adları ve sanları bulunmaktadır. Severus, Liberatus'un dediğine göre (Brev. b. 19) yargılanmak için, Evagrius'a göre ise dili kesilmek için getirilmişti (L, IV, b. 4). Tedbirli Patrik bu iki şeyin ayrımını incelemekle vakit kaybetmedi. Bu kilise devrimi Pagi tarafından 518 yılının Eylül ayı olarak saptandı (Critica, c. II, s. 506).

129. James veya Jacobus Baradæus ya da Zanzalust'un karanlık öyküsünün ana çizgileri Eutychius'ta (*Annal.*, c. II s. 144-147), Renaudot'ta (*Hist. Patriarch. Alex.*, s. 133) ve Assemannus'ta (*Bibliot. Orient.*, c. I, s. 424; c. II s. 62-69, 324-332, 414 c. III s. 385-388) görülebilir. Görünüşe göre Yunanlar tarafından bilinmiyor. Yakubilerin kendileri de adlarını ve soylarını Havari Aziz James'e dayandırıyorlardı.

farklı çağlarında patrik ya da mafriya başkanlığı altında yüz elli başpiskopos ve piskopos bulunmuştur: ancak hiyerarşinin düzeni zayıfladı ya da bozuldu, Fırat ile Dicle dolayları piskoposluklara bölündü. Patriğin sık sık ziyaret ettiği Halep ve Amida kentlerinde zengin tüccarlar ve yetenekli işçiler bulunmaktadır fakat halk günlük çalışmaları karşılığında geçimini çok zor sağlayabilmekte, yoksulluk oruç tutmalarına yardımcı olduğu için batıl inançların yerleşmesi de kolaylaşmaktadır; her yıl beş perhiz dönemleri vardı, bu dönemler sırasında din adamlarıyla sivil halk yalnız et ve yumurta değil, şarap içmezler, yağ ve balık da yemezler. Bin iki yüz yıllık bir zulüm altında gittikçe azalan nüfusları bugün elli ile seksen bin arasında bulunmaktadır. Bu uzun zaman içerisinde kimi yabancılarla saygın kişiler Monofizit inancını benimsediler. Bu arada yaşamı ve ölümü dikkate alan Doğu Papazı Abulpharagius'un[130] babası bir Yahudi'ydi. Abulpharagius, Süryanice ve Arapça biliyor, ince bir üslupla yazıyordu, usta bir ozan, hekim, tarihçi ve filozoftu, ayrıca tam anlamıyla ılımlı bir teologdu. Cenazesinde aralarındaki ihtilafı unutan ve arkasından gözyaşlarını tutamayan Nasturi patriği ile Yunanlar ve Ermeniler cemaat olarak bulunmuşlardı. Abulpharagius'un erdemleriyle onurlu duruma kavuşan mezhep –buna karşın– Nasturilerinkinden daha alt aşamada yer alıyordu. Yakubilerin batıl inancı daha aşağılık, perhizleri daha sıkı,[131] iç örgütlenmeleri daha kalabalık ve öğretileri (saçmalık derecelerini ölçebildiğim kadarıyla) akıldan hayli uzaktır. Kuşkusuz Monofizit din görüşünün sertliği bu ayrımda yardımcı olmaktadır, bunu daha çok manastır hayatının etkisine bağlamak gerekir; Suriye'de Mısır'da ve Etiyopya'da Yakubi keşişleri nefislerini körletmedeki sertlikleriyle ve efsanelerindeki zavallılıkla dikkatleri

130. Abulpharagius'un kişiliği ve yazıları üzerine ayrıntılar Assemannus külliyatının belki de en ilginç bölümlerini oluştururlar (c. II, s. 244-321, *Gregorius Bar-Hebraeus* adı altında). La Croze (*Christianisme d'Ethiopie*, s. 53-63) kiliselerini ve uluslarını gizliden gizliye kirleten Yahudilerin kanına giren İspanyolların boş inancıyla alay ediyor.

131. Bu *ölçüsüz* perhizi La Croze (s. 352), hatta Suriyeli Assemannus bile (c. I, s. 226; c. II, s. 304, 305) eleştirmektedir.

üzerlerinde toplamışlardır. Yaşamları süresince ve ölümlerinden sonra onlar Tanrı'nın gözdeleri olarak saygı görürler. Piskoposlar ve patriklerin mübarek ellerinde asa bulunur. Geleneklerin kokuşmuş ve manastırlarla ilgili boş inançların yıllanmış olmasına karşın bu din adamları insanları yönetmekle kendilerini görevli sayarlar.[132]

MARUNİLER

III. Doğu Hristiyanları arasındaki tek ilahî iradeciler (*Monothelites*) tüm yüzyıllarda *Maruni*[133] adıyla anıldı; Bu ad bir münzevi keşişten manastıra, oradan da bir ulusa geçmiştir. Suriye'de beşinci yüzyılın azizi ya da barbarı olan Maron dinsel zırvalığını yaymaya başladı. Hasım Apamea ve Emesa şehirleri onun kutsal kalıntıları üzerinde çekişip durdular, mezarı üzerinde görkemli bir kilise inşa edildi ve müritlerinden altı yüzü hücrelerini Asi (*Orontes*) Irmağı kıyılarında birleştirdiler. Cisimleşme üzerine yapılan dinsel tartışmalarda Nasturiler ile Eutyches'in mezhepleri arasında geleneksel (Ortodoks) bir çizgide titizlikle karar kıldılar. Ne var ki İsa'nın iki doğasında *bir irade* ya da bir işleve ilişkin talihsiz soruna da yer verdiler. Dinlerine yeni giren İmparator Heraclius, Emesa Kalesi'nden içeriye giremeyince aldığı teoloji derslerinin bedelini ödemek üzere din kardeşlerinin manastırına sığındı ve onları çok geniş ve zengin topraklar bağışladı. Bu saygın okulun adı ve öğretisi Yunanlar ve Suriyeliler arasında yayıldı. Constantinople konsili önünde İsa'da *iki irade* bulunduğunu kabul etmek-

132. Assemannus'un ikinci cildinin başında bulunan yüz kırk iki sayfalık inceleme, tek doğacıların (Monofizitler) durumunu yetkinlikle açıklamaktadır. Gregory Bar-Hebraeus ya da Abulpharagius'un Süryanice kroniği (*Bibliot. Orient.*, c. II, s. 321-463) Nasturi *katolikleri* ile Yakubi *maphrian*larının ikili listesini vermektedir.

133. Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 191, 267-332) ile Pocock'un yöntemli tablosunda bulunan başka metin parçaları Monotelit ile Maruni adlarının birbirinden ayrı olmayarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Eutychius onuncu yüzyıl Marunileri hakkında bir önyargıda bulunmuş değildir; biz Yakubiler ile Latinlerin tarafından onaylanan bir Melkit'e inanabiliriz.

tense vücudunun doğranarak denize atılmasını yeğ tutacağını bildiren Antioch Patriği Macarius'un dirayeti bu mezheptekilerin kararlılığını simgelemektedir.[134] Benzer ya da biraz daha az zulüm ovalarda insanların mezhep değiştirmesini sağlarken, Mardaitlerin (*Mardaites*)[135] ya da isyancıların görkemleri isimleri Lübnan Dağı'nın (*Mount Libanus*) güçlü halkı tarafından sürdürülüyordu. En bilgin ve halkın en sevdiği keşişlerden biri olan John Maron, Antioch patriğinin işlevlerini geçici olarak üstlendi, yeğeni Abraham, Marunilerin başına geçerek Doğu'nun zorbalıklarına karşı sivil ve dinî özgürlüklerini savundu. Ortodoks Constantine'in oğlu, İsa'nın ve Roma'nın imparatorluğuna siper olarak hizmet edebilecek asker bir halka dinî bir kin ile işkence etti. Yunanlardan oluşan bir ordu Suriye'yi ele geçirdi. Aziz Maron Manastırı ateşe verildi. Mezhebin en cesur şefleri hıyanete uğradı ve öldürüldü, on iki bin müridi Ermenistan ve Trakya sınırlarına sürüldü. Bununla birlikte alçakgönüllü Maruniler, Constantinople İmparatorluğu'nda yaşamlarını sürdürdü. Türklerin yönetimi altında bugün de vicdanları özgürdür ve yurttaşlıkları ılımlı bir hava içerisinde geçmektedir. Yöneticileri eski soylularından kendilerine özgü olarak seçilmektedir. Canobin Manastırı'nın içinde patrik hâlâ Antioch makamında oturduğuna inanmaktadır. Dokuz piskopos synod'u oluşturmaktadır ve evlenme serbestliği bulunan yüz elli papaz yüz bin insanı yönlendirmekle görevlidir. Ülkeleri Lübnan Dağı'ndan Trablus kıyısına dek uzanır. Bu dar toprak şeridinde ve iklim değişiklikleri ayrımına varılmadan başlarında kar eksik olmayan büyük sedir ağaçlarından verimli vadinin üzüm bağlarına, dutluklarına ve zeytinliklerine dek her tür doğal gü-

134. Concil, c. VII, s. 780. Constantine, Apamea'nın *Suriyeli* papazı Monotelitlerin görüşünü gözüpeklikle ve saygıyla yasakladı (s. 1040 vd.).

135. Theophanes (*Chron.*, s. 295, 296, 300, 302, 306) ve Cedrenus (s. 437, 440) Mardaitlerin başarılarını anlatıyor. İsmi (Mard, Süryanice *rebellavit*) La Roque açıklamıştır (*Voyage de la Syrie*, c. II, s. 53), tarihler ise Pagi tarafından saptanmıştır (*A.D. 676*, No. 4-14, *A.D. 685*, No. 3, 4) ve Patrik John Maron'un karanlık tarihi bile (Asseman., *Bibliot. Orient.*, c. I, s. 496-520) 686 yılından 707'ye dek süren Lübnan Dağı'ndaki karışıklıklara ışık tuttu.

zelliğe tanık olunur.[136] On ikinci yüzyılda tek ilahî iradecilerin (*Monothelites*) dinden dönmelerine kapılan Maruniler, Antioch ve Roma Latin kiliseleriyle anlaştılar.[137] Papaların tutkusu olduğu kadar Suriye Hristiyanlarının da sıkıntısı bu ittifakın çok zaman yenilenmesini sağladı. Şunu da eklemek doğru olur ki bu birlik hiçbir zaman tam ve içtenlikli olmadı, Roma Koleji'nin bilgin Marunileri atalarının mezhep ve din sapkınlığı suçundan aklanmaları için boşuna zorlanıp durdular.[138]

ERMENİLER

IV. Constantine zamanından beri Ermeniler[139] Hristiyan dinine ve imparatorluğuna bağlılıklarını belirttiler. Ülkelerindeki düzensizlikler ve Yunan dilini bilmemeleri kendi din adamları-

136. Geçen yüzyılda bu sedirlerden yirmisi hâlâ bulunmaktaydı (*Voyage de la Roque*, c. I, s. 68-76); bugün ise ancak dört ya da beş tanesi kalmıştır (Volney, c. I, s. 264). İlahiyat kitaplarında adından bahsedilen bu ağaçlar aforoz tehdidi ile korunuyordu, bunlardan yalnız küçük haçlar vb. yapılmak üzere kimi parçalar alınabiliyordu. Dalları altında her yıl ayin düzenleniyordu. Suriyeliler bu ağaçların dallarını kara karşı kaldırdığına inanıyorlardı. Tacitus biraz başka türlü söylemişti: "Inter ardores opacum fidumque nivibus"; cesur bir metafor (*Hist.*, V, 6).

137. William of Tyre'ın (*Hist. in Gestis Dei per Francos*, L, XXII, b. 8, s. 1022) kanıtları Jacques de Vitra (*Hist. Hierosolym.*, L, II, b. 77, s. 1093, 1094) tarafından kopya edilmiş ya da doğrulanmıştır. Ne var ki bu pek doğal olmayan birlik Frankların gücü altında yitip gitti, 1286'da ölen Abulpharagius, Marunileri Monotelit olarak addediyor (*Bibliot. Orient.*, c. II, s. 292).

138. La Roque'un Voyages de la Syrie et du Mont Liban (2 vols. in 12mo, Amsterdam, 1723; özellikle c. I s. 42-47, 174-184 ve c. II s. 10-120) eserinde Marunilerin portresini ve tarihini buldum. Antik zamanlarla ilgili olarak Assemannus'un vazgeçemediği, buna karşılık desteklemekten de utandığı Nairon'un ve öbür Marunilerin önyargılarını da benimsiyor. Jablonski (*Institut. Hist. Christ.*, c. III, s. 186), Niebuhr (*Voyage de l'Arabie* vd., II, s. 346, 370-381) ve her şeyden öte mantıklı Volney (*Voyage en Egypte et en Syrie*, c. II, s. 8-31, Paris, 1787) dikkate alınabilir.

139. Ermenilerin dini La Croze (*Hist. du Christ. de l'Europe et de l'Arménie*, s. 269-402) tarafından kısaca tanımlanmıştır. Galanus'un büyük *Armenian History*'sini referans alıyor (3 vols. in fol. Roma, 1650-1661) ve *Nouveaux Mémoires des Missions du Levant*'ın üçüncü cildinde bulunan Ermenistan tablosunu tavsiye ediyor. La Croze değer verdiğine göre bir Cizvit'in kitabı büyük değere sahip olmalıdır.

nın Chalcedon konsiline katılmasına engel oldu ve seksen dört yıl bir kayıtsızlık ya da belirsizlik içerisinde kaldılar.[140] Bu durum rehbersiz inançları Julian of Halicarnassus[141] misyonerlerinin yetkisi altına girinceye dek sürdü. Julian, rakibi Antioch Monofizit Patriği Severus'un kanıtlarıyla ya da nüfuzuyla yenilmiş olan tek doğacılar gibi Mısır'da sürgünde bulunuyordu. Ermeniler evlatlarının çoğu tarafından yadsınmış mutsuz baba Eutyches'in tek müritleridirler. İsa'nın insanlığını tanrısal ve bozulmuş bir töreden yaratılmış ya da oluşturulmuş bulunduğunda direten tek inananlar onlardır. Hasımları onları bir hayalete tapmakla kınarlar, onlar da bu kınamayı, Yakubilerin uluhiyete yeme içme gibi doğal sonuçlar doğuran et ve kemikten insani zayıflıkları yakıştırdıklarını ayıplayarak iade ederler. Ermenistan'ın dini halkının bilgisinden ya da gücünden çok büyük bir kuvvet alamıyordu. Krallık din sapkınlarının başlarında yitmişti. On üçüncü yüzyılda Kilikya sınırında geçici bir krallık kuranlar Latinlerin ve Türk sultanının bağımlı kullarıydı. Sultan Konya'daki (Iconium) hükümdardı. Bu ulusa destek olmaksızın köleliğin dinginliğinden yararlanma olanağı verilmedi. Tarihinin ilk anlarından bugüne dek Ermenistan sürekli bir savaş alanı olmaktan geri kalmadı. Sofilerin sert politikası Tauris ile Erivan arasındaki toprakları nüfussuz bıraktı ve binlerce Hristiyan aile yok olmaları ya da orada çoğalmaları için Pers'in en uzak eyaletlerine götürülerek yerleştirildi. Baskı rejimi altında Ermenilerin çabası coşkulu ve yürekli olmuştur. Onlar çoğunlukla şehitlik tacını Muhammed'in sarığına yeğ tutmuşlardır. İnançlı olarak Yunanların yanılgısından ve paganlığından nefret ederler. Kendi patriklerin tarafından Roma pontiff'inin ayağına gönderilmiş

140. Ermenilerin ayrışması Chalcedon konsilinden sonraki seksen dört yıllık sürede gerçekleşmiştir (Pagi, *Critica*, ad A.D. 535). Ermenilerin çağını tarihlendiren 552 yılına dek konsille arasında on yedi yıl vardı (*l'Art de vérifier les Dates*, s. XXXV).

141. Julian of Halicarnassus'un fikir ve başarıları Liberatus'ta (*Brev.*, b. 19), Renaudot'ta (*Hist. Patriarch. Alex.*, s. 132-303) ve Assemannus'ta (*Bibliot. Orient.*, c. II, "Dissertat. de Monophysitis", kısım VIII, s. 286) görülebilir.

olan bin piskopos ile kurulan Latinlerle geçici[142] birliklerinden başka bir gerçek yoktur. *Katolik* ya da patrik denilen Ermeni başpapazı Erivan'ın üç mil ötesindeki Ekmiasin Manastırı'nda oturur. Kendisine bağlı kırk yedi başpiskopos vardır, bunlardan her birinin hizmetinde dört ya da beş piskopos bulunur. Ancak bunlar yalnız unvanları olan yüksek aşamalı papazlardır ve dinsel görevden çok patrikliğin yavan durumuna gösterişli bir görünüm sağlama hizmeti görürler. Kilisedeki işlevlerini yerine getirir getirmez bahçenin bitki işleriyle uğraşırlar. Bizim piskoposlarımız onların kıdemlerinde yükselme olduğu ölçüde yaşamlarındaki sertliğin arttığını duyunca şaşacaklardır. Bu dinî imparatorluk, seksen bin kasaba ve köyündeki on beş yaştan büyük insanlardan isteğe bağlı olarak pek de yüksek olmayan bir vergi alır. Ne var ki her yıl elde ettiği altı yüz bin *crown* sürekli yardım ve haraç taleplerini karşılamak için yetersizdir. Geçen yüzyılın başından beri Ermeniler Doğu ticaretinin büyük ve kazançlı bir bölümünü ele geçirdiler. Avrupa dönüşünde kervanları Erivan dolaylarında konakladılar. Sabırlı çalışmalarının ürünleriyle kiliselerini zenginleştirdiler. Eutyches'in öğretisi barbar ülkelerinde ve Polonya'da az zaman önce kurdukları mezhep topluluklarına vaaz yoluyla iletilmektedir.[143]

KIPTİLER

V. İmparatorluğun geri kalanında hükümdar tehlikeli gördüğü bir öğretiye bağlı mezhepleri yok edebilir ya da kısıtlayabilirdi. İnatçı Mısırlılar Chalcedon konsiline hep karşı çıktılar ve Justinian, sabırlı davranarak onların arasında çıkacak bir an-

142. Bkz. Nicetas Choniates'in *History*'sinde on ikinci yüzyıldaki dikkate değer bir olay, s. 158. Bununla birlikte üç yüzyıl önce Photius (*Epistol*., II, s. 49, edit. Montacut.) Ermenilerin din değiştirmesiyle övünüyordu, "λατρεὐει σήμερον ὀρθοδόξως".

143. Ana kiliseleri Constantinople ile İsfahan arasındaki büyük yol üzerinde bulunan Ermenilere bu yoldan geçen yolcular rastlayabilirler. Bugünkü durumları üzerine bkz. Fabricius (*Lux Evangelii*, vd., b. 38, s. 40-51), Olearius (L, IV, c. 40), Chardin (c. II, s. 232), Tournefort (*Lettre* XX vd.) ve özellikle Tavernier (c. I, s. 28-37, 510-518); bu gezgin mücevheratçı hiç okumadığı halde çok şey ve çok iyi görmüştü.

laşmazlıktan yararlanabilme fırsatını gözledi. *Bozulabilirler* ile *bozulamazlar* arasındaki çekişme İskenderiye'nin Monofizit kilisesini yıpratıyordu.[144] Patriğin ölümünde her iki taraf da birer aday gösterdiler.[145]

Patrik Theodosius (537-568)

Gaian, Julian'ın müridiydi, Theodosius ise Severus'tan ders almıştı. Keşişler ile senatörler ve başkent ile eyalet birinciyi tutuyorlardı. İkincisi ise kilise yaşamındaki kıdemine ve İmparatoriçe Theodora'ya, ayrıca herhangi bir çatışmada muzaffer ordularını harekete geçirebilecek olan Narses'in ordularına güveniyordu. Halkın adayı Kartaca'ya ve Sardunya'ya sürülmüştü. Bu sürgün olayı ruhlardaki bozulmayı artırdı, mezhep sapkınlığının başlamasından yüz yetmiş yıl sonra Gaian'cılar kurucularının anısını ve öğretisini saygı ile dile getirmeyi sürdürüyorlardı. Öfkeli ve kanlı bir çarpışmada yurttaşların ve askerlerin cesetleri yolları doldurdu. Sofu kadınlar evlerin çatısına çıkıyor, ellerine geçen bütün ağır ve kesici şeyleri düşmanların başına atıyorlardı. Narses zaferi ancak Roma dünyasının üçüncü başkentini yakarak kazanabildi.

Justinian'ın komutanı kazandığı zaferin meyvelerinden hiçbir din sapkınının yararlanmasını istemiyordu. Theodosius patriklik tahtından indirildi ama kendine kötü davranılmadı. Tanisli Paul bir ortodoks keşiş olarak Athanasius'un makamına getirildi. Sağlam kalması için yönetim güçleriyle donatıldı. Mısır düklerini ve tribunus'larını atayabiliyor ya da görevlerinden alabiliyordu. Diocletian tarafından düzenlenen ekmek dağıtımı yöntemini kaldırdı. Rakiplerinin kiliselerini kapattı ve değişik mezheplerdeki bir halk grubu ansızın manevi ve dünyevi besinlerinden yoksun kaldı.

144. Dioscorus'tan Benjamin'e dek İskenderiye patrikleri tarihi Renaudot'tan (s. 114-164) ve Eutychius'un yıllıklarının ikinci cildinden alınmıştır.

145. Liberat., *Brev.*, b. 20, 23. Victor., *Chron.*, s. 329, 330. Procop., *Anecdot.*, b. 26, 27.

Öbür yandan öç alma ve bağnazlık duygusuna kapılan halk bu zalimi aforoz etti. Aşağılık adamları olan Melkitlerden (*Melchites*) başka hiç kimse onu bir insan, Hristiyan ya da piskopos olarak selamlamak istemedi. Körü körüne tutkunun sonu bir cinayet suçlaması üzerine görevinden alınınca Paul yeniden bu makamı kazanmak için yedi yüz altın vermeye kalkıştı ise de kin ve hakaretten başka bir karşılık alamadı.

Halefi Apollinaris dinî törene ve savaşmaya hazır durumdaki bir asker birliği ile İskenderiye'ye girdi. Askerleri silahlı olarak yollara yerleştirdi. Katedralin kapısında muhafızlar nöbete başladı. Yetenekli bir asker mangası da şefin kendisini kollamak üzere koro yerine konuldu. Apollinaris kilisedeki yerinde ayakta duruyordu. Savaşçı giysisini çıkararak ansızın halkın önünde İskenderiye patriği kılığı ile göründü. Şaşkınlıktan bir an için sessiz kalındı ama Apollinaris, Aziz Leo'nun *tome*'sini okumaya başlayınca beddualar, hakaretler ve taşlar imparatorun ve synod'un bu iğrenç görevlisine yağdırıldı. Havarilerin halefi hemen karşı saldırı emrini verdi. Denildiğine göre askerler dizlerine dek kan deryası içerisinde yürüdü ve iki yüz bin Hristiyan boğazı kesilerek öldürüldü. Değil bir günde, Apollinaris'in on sekiz yıl süren patrikliğinde gerçekleşebileceğine inanılmayacak bir sayı.

Ona halef olan Eulogius[146] ve John[147] adındaki patrikler mezhep sapkınlarını yeniden dine döndürmek için silahlarla ve ahlaka daha yakışır kanıtlarla çalıştılar. Eulogius teoloji alanındaki bilgisini Eutyches ile Severus'un yanılgılarını abartan ve Aziz

146. Antioch'da keşiş olan Eulogius nezaketi ile olduğu kadar belagatiyle de dikkate değer bir kişiliğe sahipti. İnanç düşmanları olan Gaian'cılar ile Theodosius'çuları uzlaştırmanın gerekli olmadığını kanıtlamaktadır. Aynı öneri Aziz Cyril'in ağzında Ortodoks ve Severus'unkinde ise sapkınlıktır. Yine ona göre Leo'nun karşıt savları gerçektir. Titizlikle ve beğeni ile okumuş olduğu Photius'un yazılarında bu gerçeklik yoktur. *Cod.*, CCVIII, CCXXV, CCXXVI, CCXXVII, CCXXX, CCLXXX.

147. Bkz. Kıbrıs'taki Neapolis Piskoposu Leontius'un yazdığı Life of John the Eleemosynary; kitabının Yunanca metni kaybolmuş ya da bir yerde saklı kalmıştır. Baronius'un (*A.D. 610*, No.9; *A.D. 620*, No. 8) Latince çevirisi kısmen bulunmaktadır. Pagi (*Critica*, c. II, s. 763) ve Fabricius (L, V, b. 11, c. VII, s. 454) kimi eleştirel gözlemlerde bulunmuşlardır.

Cyril'in iki anlamlı savlarını Papa Leo ile Chalcedon konsilindeki kilise babalarının Ortodoks simgesini bağdaştırmaya çabalayan birçok kitapta sergiledi.

Batıl inanç, yardımseverlik ya da politikadan esinlenmiş olan Papaz John the Eleemosynary cömertliği ile tanınmıştır. Yedi bin beşyüz yoksulu kendi parasıyla yedirip içeriyordu. Atandığı zaman kilisenin kasasında yedi bin beş yüz altın bulmuştu. İnananların gönlünden kopup verdiklerinden de sekiz bin toplamıştı. Vasiyetnamesinde bunun üçte birini bırakmış olmakla övünebilmiştir. İskenderiye kiliseleri Katoliklere teslim edildi Monofizitlik Mısır'da yasaklandı ve çıkarılan bir yasayla ülkenin insanları devletin paralı hizmetlerinin ve onurlarının dışında bırakıldı.

Mısırlıların Ayrışması ve Bozulması

Mısır kilisesinin kâhini ve lideri olan patriğin henüz tamamlanmamış bir fethi kalmıştı. Theodosius, Justinian'ın tehditlerine ve vaatlerine bir havarinin ya da bir evliyanın gözüpekliği ile karşı koymuştu. Dünya krallıklarını gösteren kışkırtıcının sunucularına patrik "Bunlar gelip geçici şeylerdi, benim ruhum ise yaşamdan ya da hâkimiyetten çok daha azizdir," diye yanıt vermişti. "Kiliseler cisimsel varlığı öldürebilen bir hükümdarın avuçları arasındadır. Ne var ki vicdanım benimdir, yoksulluk içerisinde ve zincire vurulmuş olarak bulunacağım sürgün yaşamında aziz selefleriim Athanasius, Cyril ve Dioscorus'un inancına sımsıkı bağlı kalacağım. Leo'nun *tome*'sine ve Chalcedon synod'una lanet olsun! Bunların öğretisini benimseyen herkese lanet olsun! Bugün ve her zaman lanet olsun onlara! Anamın karnından çıplak olarak çıktım, mezara da çıplak olarak gireceğim! Tanrı'yı sevenler beni izlesinler ve esenliği bu yolda arasınlar!" Din kardeşlerini rahatlattıktan ve yüreklendirdikten sonra Constantinople'a gitmek üzere gemiye bindi, oraya varınca birbiri ardından yaptığı altı görüşmede hiç sarsılmadan hükümdarın karşı durulmaz varlığına direnç

gösterdi. Düşünceleri sarayda ve başkentte tutuldu. Theodora'nın gösterdiği ilgi ona güven veriyor ve onurlu bir dönüş vaat ediyordu. Yalnız patriklik onurunu değil, doğduğu ülkedeki kilise uğraşı da sona erdi. Apollinaris öleceğini anlayınca soylulara ve kilise mensuplarına verdiği bir kabul toplantısıyla densizlik etmiş oldu. Ne var ki halefi Theodosius'un haberini alınca altüst oldu. İskenderiye'nin zenginliklerinden yararlanırken halkın gönlünden kopan sadakalarla yaşamlarını sürdürebilen yarışmacıları Thebais manastırlarında ayinler yapıyorlardı. Theodosius'un küllerinden aralıksız patrikler yetişti, Suriye ile Mısır'ın Monofizit kiliseleri topluluklar halinde Yakubiler adı altında birleştiler. Fakat Suriyelilerin dar bir mezhebi ile sınırlı olan aynı inanç, Mısır veya Kıpti milletine yayılmıştı; neredeyse oybirliğiyle Chalcedon synod'unun kararlarını reddettiler. Mısır'da bir krallığın sona erişinden beri bin yıl geçmişti. Asya'nın ve Avrupa'nın muzafferleri yetenekleri ve gücü tarihsel anıtların ötesine çıkan bir halkı boyunduruk altına almışlardı. Heves ve zulmün çatışması, ulusal ruhlarında bazı kıvılcımları yeniden alevlendirdi. Yabancı bir sapkınlıktan tiksinen Mısırlılar Yunanların törelerinden ve dillerinden de iğrendiler. Bütün Melkitleri yabancı olarak görüyor Yakubileri ise yurttaş sayıyorlardı. Düşmanları ile evlenmeyi ve onlara insanlık görevini yerine getirmeyi büyük günah sayıyorlardı. İmparatora yeminle kurmuş oldukları bağlılığı kırdılar. İskenderiye'den uzakta bulunan hükümdar ancak askerî güçle buyruklarını geçirebiliyordu. Cömert bir çaba Mısır'ın dinini ve özgürlüğünü yeniden kurabilirdi. Altı yüz manastır da kendilerine ne avuntu ne de hoşnutluk veren bir yaşamları olmadığı için, ölümden korkmayan binlerce kutsal savaşçı sağlayabilirdi. Ne var ki deneyim aktif ve pasif cesaretin ayrı şeyler olduğunu göstermişti. En küçük bir inilti bile çıkarmadan en zalim işkencelere dayanan bağnaz, silahlı bir düşman önünde titreyecek ve kaçacaktı. Mısırlıların ödlekliği efendi değiştirme konusundaki umutlarını azaltıyordu. Chosroes'in orduları ülkelerini bırakmıştı; onun saltanatı sırasında Yakubiler az süren bir nefeslenme dönemi yaşamışlardı. He-

raclius'un zaferi zulmü yenilemiş, hatta daha da ağırlaştırmıştı, patrik ise yine İskenderiye'den çöle kaçmıştı.

Yakubi Patriği Benjamin (626-661)

Benjamin kaçarken eski sünnet yasasına bağlı Mısırlılar gibi yabancı bir ulusla on yıl sonra gelecek yardımı beklemesini buyuran bir ses duyar gibi oldu. Aşağıda bu kurtarıcıların ve kurtuluşun biçim ve türünün ne olduğu görülecektir. Burada bugün Mısır Yakubilerinin nasıl bir yoksulluk içerisinde olduğunu göstermek için on iki yüzyıllık bir zaman aralığını aşacağım. Kalabalık Kahire kenti yerli patrik ile on piskoposuna barınak olmuştur. Arapların akınlarına ancak kırk manastırları dayanabilmiş, kölelik ve din değişikliği Kıptileri yirmi beş ya da otuz bin aileye düşürmüştür.[148] Bu dilenci güruhunun tek avuntusu kendilerininkinden daha büyük bir sefalet içerisinde bulunan Yunan patrik ile küçük sürüsünün durumuydu.[149]

HABEŞLER VE NUBİLER (*NUBIANS*)

VI. Cæsar'lara düşman ya da halifelerin kölesi olan Kıpti patriği her zaman için Nubiya ve Etiyopya krallarının uslu ev-

148. Bu sayıyı *Recherches sur les Egyptiens et les Chinois* (c. II, s. 192, 193) eserinden alıyorum, bunun Gemelli Carreri'nin altı yüz bin eski ve on beş bin yeni Kıptilerine oranla daha olası bulunduğunu düşünüyorum. Constantinople'un Protestan patriği Cyril Lucar din sapkınların Ortodoks Yunanlara oranla on kat çok olduğundan yakınıyor ve bu savı için Homeros'un (*Iliad*, II, 128) çok aşağılayıcı "πολλαί κεν δεκάδες δευοίατο οἰνοχόοιο" sözlerini kurnazca kullanıyordu (Fabric., *Lux Evangelii*, 740).

149. Tarihe, dine, törelere vb.ye ilişkin Kıptiler üzerine bilgiler ne bir çeviri ne de özgün olan Rahip Renaudot'un yapıtında bulunmaktadır Ayrıca Yakubi Peter'in *Chronicon Orientale*'sinde, Abraham Ecchellensis'in iki çevirisinde Paris 1651 ve John Simon Asseman. Venedik 1729'da bulunmaktadır. Bu yıllıklar ancak on üçüncü yüzyıla dek inmektedirler. Ayrıntılar, yeni yazarların Mısır'da yaptıkları gezilere dair yazılarında ve *Nouveaux Mémoires des Missions du Levant*'ta aranmalıdır. Geçen yüzyılda Kahire'de doğmuş olan Joseph Abudacnus, Oxford'da *Historia Jacobitarum* adlı otuz sayfalık kısa bir yazı yayımladı, s.147, 150 sonrası

ladı olmanın gururunu tadabiliyordu. Patrik onlara bu korunmanın bedelini büyüklüklerini abartarak dile getirmek yoluyla ödüyordu. Yandaşları bu hükümdarların, yüz bin süvari ile buna eşit sayıda deveyi savaşa sürebileceklerini savunuyorlar,[150] Mısır'ın barışçıl yaşamının ve bolluğunun bağlı olduğu Nil sularını yayabileceklerini ve durdurabileceklerini[151] ve patriğin işe el koyması halinde her şeyi değiştirebileceğini söylüyorlardı. Theodosius, Constantinople'daki sürgünlüğü boyunca kendisini koruyan imparatoriçeye Nubiya'nın siyah insanlarını Yengeç dönencesindeki Habeşistan sınırına çekmeyi önerdi.[152] İmparator, eşinin niyetinden kuşkulandı, Ortodoks inancına ondan daha bağlı olduğundan bunun onurunu paylaşmak istedi. Biri Melkit öbürü Yakubi olan iki rakip misyoner aynı anda hareket ettiler. Theodora'nın sözü korkudan ya da sevgiden daha üstün geldi, Katolik papazı, Thebais kentinin şefi tarafından alıkonduğu sırada Nubiya kralı ile sarayı Dioscorus'un müridi olarak vaftiz edildiler. Daha geç varan Justinian'ın temsilcisi saygıyla karşılandı ve geri gönderildi. Mısırlıların sapkınlığın ve hıyanetini bildirince, daha önce bundan haberi olan yeni zenci Hristiyan Chalcedon synod'unun işkencelerine gerçek inananlar olan din kardeşlerinden hiçbir zaman ayrılmayacağını bildirdi.[153] Birçok kuşak bo-

150. 737 yılına doğru. Bkz. Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex.*, s. 221, 222; Elmacin, *Hist. Saracen.*, s. 99.

151. Ludolph. *Hist. Æthiopic. et Comment.* L, I, b. 8; Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex*, s. 480 vd. Kıptilerin düzeni ile ve Habeşlerin kendini beğenmişliği ile Avrupa'ya ve Mısır'a sokulmuş olan Türklerin ve Arapların korkusu ve bilgisizliği de gerçeği yansıtır nitelikte değildir. Etiyopya'nın yağmurları Nil'in sularını artırmak için hükümdarın iradesini beklemezler. Irmak Kızıldeniz'e üç günlük uzaklıktaki Napata'ya yaklaşırsa (bkz. d'Anville'in haritası) onun akışını çevirebilecek bir kanalın açılabilmesi çok sayıda Cæsar'ın gücüne gereksinim gösterecek, belki onların boyutunu da aşacaktı.

152. Arapların yüz hatlarını ve zeytin rengi ciltlerini koruyan Habeşliler iki bin yılın insan ırkının rengini değiştirmek için yeterli olmadığını kanıtlıyorlar. Bir Afrika ırkı olan Nubiyalılar, Senegalli ya da Kongolular gibi gerçek zencidirler. Onlar da basık burunlu, kalın dudaklı ve kıvırcık saçlıdır (Buffon, *Hist. Naturelle.*, c. V, s. 117, 143, 144, 166, 219, baskı in 12mo, Paris, 1769). Eskiler yeni zaman teologları ve filozoflarının kullandıkları bu doğaüstü olguyu çok dikkat etmeden de görebilme yöntemini biliyorlardı.

153. Asseman., *Bibliot. Orient.*, c. 1, s. 329.

yunca İskenderiye patriği Nubiya piskoposlarını atadı ve onların dinsel başkanı oldu, Hristiyanlık orada egemen din olarak on ikinci yüzyıla dek sürdü. Bugün bile Sennaar ve Dongola gibi küçük kasabalarda bu dinin uygulamalarına ve kalıntılarına rastlanmaktadır.[154] Ne var ki Nubiyalılar paganlık inancına geri dönme tehditlerini yerine getirdiler. İklim koşulları çok eşli olmaya izin veren bir din gerektiriyordu, böylece haç Kur'an'ın başarısı karşısında küçük düştü ve onlar Kur'an'ı yeğlediler. Metafizik bir din belki bir zenci halkın yeterliliği üzerinde bir konuma sahip olur. Bununla birlikte siyahi insanlara Chalcedon konsilinin ya da Monofizitlerin öğretisi bir papağan gibi yineleyecek biçimde ezberletilebilirdi.

Habeşistan Kilisesi (530)

Hristiyanlık Habeşistan İmparatorluğu'nda daha derin kökler salmıştı. Her ne kadar altmış yıldan çok, belki de yüz yıl iletişimde güçlükler olmuşsa da İskenderiye kenti bu kiliseyi himayesi altında tutabilmiştir. Bir zamanlar yedi piskopos Etiyopya'nın synod'unu oluşturuyorlardı. Sayıları 10'a varınca bağımsız bir başpapaz seçmek zorunluluğu kendini gösterecekti. Bir kral bu başkanlığın kendi kardeşine verilmesini arzuladı ancak konu düşünüldü, yeni üç piskoposluk konulması işi benimsenmedi. Piskoposluk işleri yavaş yavaş kutsal buyrukların kendisinden alındığı *abuna*'da ya da Habeşistan papazlarında toplandı.[155] Bu makam boşalınca İskenderiye patriği oraya Mısırlı bir keşişi atan-

154. Nubiya halklarının Hristiyanlığı (MS 1153) Şerif El İdrisi (*al Edrisi*) tarafından doğrulanmıştır. Ne var ki bunları yanlış olarak Yakubi halkı diye adlandırmıştır. Renaudot'un (s. 178, 220-224, 281-286, 405, 434, 451, 464) tarihinde görülen tarihsel aydınlığın ışıkları bu dönemden öncedir. Bu ülkenin modern durumu için bkz. *Lettres Edifiantes* (Recueil, IV) ve Busching (b. IX, s. 152-159, par Brenger).

155. Latinler uygun görülmese de *abuna*'ya patrik unvanını verdiler. Habeşlerin dört patriği vardır, şefleri de bir metropolit ya da ulusal başpapazdır (Ludolph., *Hist. Æthiopic. et Comment.*, L, III, b. 7). Tarihçi, Renaudot'un (s. 511) yedi piskoposunu bilmiyordu, halbuki 1131 yılında bunlar vardı.

dı. Bu makamın saygınlığını taşıyan bir yabancı, halkı görünen hükümdarın atayacağı kimseden daha az tehlikeli ve herhalde daha onurlu olarak görünür. Altıncı yüzyılda Mısır'daki mezhep sapkınlığı açıkça ilan edilince Justinian ile Theodora tarafından yardım gören rakip şefler bu uzak ve bağımsız eyaleti birbirlerinin elinden kapmak için uğraştılar. Sonunda imparatoriçenin önlemleri galibiyeti sağladı, dindar Theodora bu uzak ülkedeki kilisede Yakubilerin inancını ve otoritesini egemen kıldı.[156] Her yandan dinlerinin düşmanları ile çevrilmiş olan Etiyopyalılar kendilerini hiç düşünmeyen dünyayı anımsamadan bin yıla yakın uyudular.

Portekizliler Habeşistan'da (1525-1550)

Sonunda, Afrika'nın güney burnunu dolandıktan sonra uzak bir gezegenden gelmiş gibi bir anda Hindistan'da ve Kızıldeniz'de görünen Portekizliler tarafından uyandırıldılar. İlk karşılaşmada Roma uyrukları ve İskenderiyeliler inançlarının farkından ziyade benzerliğini gözlemledi. Her iki ulustan olanlar Hristiyanlar arasında yapılacak bir ittifakın çok büyük yararları olabileceğini düşündüler. Dünyanın öteki halklarından ayrı haldeki Etiyopyalılar hemen hemen yabanıl bir yaşam içinde bulunuyorlardı. Bir zamanlar Seylan Adası'nda bile görülmüş olan gemileri artık Afrika kıyılarında bile yolculuğa güç cesaret ediyordu. Aksum (*Axume*) kalıntılarında artık insanlar yoktu, halk köylere dağılmıştı, görkemli biçimde imparator sanını kullanan büyük kişi barışta olduğu gibi savaşta da monoton bir yaşam sürdürüyordu. İçerisinde bulundukları yoksulluk ve yoksunluğun ayrımında olan Habeşliler Avrupa'nın sanatlarını ve becerilerini kendi ülkelerine

156. Assemannus'un (*Bibliot. Orient.*, c. II. s. 384), Nubiya ve Etiyopya'da Theodora tarafından yaptırılan bu misyonları neden kuşkulu karşıladığını bilemiyorum. Renaudot (s. 336-341, 381, 382, 405, 443 vd. 452, 456, 463, 475, 480, 511, 525, 559-564), Kıpti yazarlarının bize 1550 yılına dek Habeşistan hakkında verdiği bilgilere fazla bir şey eklemedi. Ludolphus'un bu ülke üzerine herhangi bir düşüncesi yoktur.

getirme üzere rasyonel bir plan hazırlamışlardı.[157] Roma'daki ve Lizbon'daki elçileri oralardan demirciler, doğramacılar, tuğlacılar, duvarcılar, matbaacılar, cerrahlar ve hekimler istemek ile görevlendirilmişlerdi. Ancak büyük bir tehlike acele bir yardım istemelerini gerekli kılmıştı çünkü ülkenin içinde bu sessiz halkın ülkesini tahrip eden barbarlara, ayrıca korkunç bir araçla deniz kıyısından gelen Türklere ve Araplara karşı koymak için yardıma ihtiyaçları vardı. Etiyopya, Avrupalılara özgü doğal cesareti gösteren ve tüfek ve top gibi yapay gücü kullanan dört yüz elli Portekizli tarafından kurtarıldı. Bu karmaşa esnasında imparator uyruklarıyla birlikte Katolik inancına dâhil olacağına söz vermişti. Bir Latin patriği papanın üstünlüğünü temsil ediyordu.[158] Tahmin edilenden on kat daha büyük gösterilen bir imparatorluk, Amerika'dakilerden daha çok altın madenine sahipti. Dinsel çaba olduğu gibi açgözlülük de Afrikalı Hristiyanların gönüllü baş eğmeleri üzerine en saçma umutların doğmasına sebep oldu.

Cizvitlerin Özel Görevi (1557)

Saygınlığını yeniden kazanan kişi, hastalık acıları sırasında verdiği sözleri ve ettiği tövbeleri anımsamaz. Habeşliler Monofizit öğretisini sarsılmaz bir bağlılıkla savundular. Savaşın sürmesi biraz soğumuş olan inançlarını yeniden güçlendirdi. Latinleri, Arian ve Nasturi olarak yaftaladılar ve İsa'ya iki doğa tanıyıp dört Tanrı'ya tapma durumuna getirenleri kınadılar. Fremona kasabası Cizvit misyonerlere, ibadetlerini yapmaları, daha doğrusu sürgün yaşamlarını sürdürmeleri için tahsis edildi. Onların

157. Ludolph., *Hist. Æthiop.*, L, IV, b. 5. Yahudiler şimdi orada en zorunlu ve gerekli sanatları üstleniyor, Ermeniler ise dış ticareti yürütüyorlar. Avrupa becerisine (*artes et opificia.*) Gregory hayrandı ve çok gıpta ediyordu.

158. John Bermudez, 1569'da Lizbon'da Purchas tarafından İngilizceye (Pilgrims, L, VII, b. 7, s. 1149 vd.), ondan da La Croze tarafından Fransızcaya tercüme edildi (*Christianisme d'Ethiopie*, s. 92-265). Bu parça ilginçtir ancak yazarının Habeşistan'ı, keza Roma'yı ve Portekiz'i aldatmak istediğinden şüphelenilebilir. Patrik unvanı da karanlık ve şüphelidir (Ludolph., *Comment.*, No. 101, s. 473).

serbest (*liberal*) ve mekanik sanatlardaki bilgisi, teoloji üzerine tuttukları ışık ve ayinlerindeki incelik göstermelik bir saygı uyandırmıştı. Mucizevi bir yetenekleri yoktu[159] ve Avrupalı topluluklardan bekledikleri destek talepleri de yanıtsız kaldı. Kırk yıl süren bir sabır ve yetenek sayesinde onların isteklerine daha elverişli biçimde kulak verildi, iki Habeş imparatoru Roma'nın dünyevi ve ebedî mutluluğu kendi mensuplarına sağlayabileceğine inandılar. Yeni dine girmiş olan bu krallardan birincisi tacını ve yaşamını yitirdi, başkaldıran ordu aforozları kaldıran ve mensuplarını bağlılık yemininden kurtarıp serbest bırakan *abuna* tarafından kutsandı. Segued adıyla tahta çıkan ve akrabasının sofuca girişimini daha etkili olarak izleyen Susneus'un gözüpekliği ve çabasıyla Zadenghel'in öcü alındı. İmparator, Cizvitler ile kendi cahil papazları arasında bir münazaranın keyfini çıkardıktan sonra kilisenin ve halkının hükümdarlarını izleyeceklerine inanarak Chalcedon synod'unun kararlarını benimsediğini açıkladı. Kısa bir süre sonra ölüm cezası tehdidi altında İsa'nın iki doğalı olduğunu inanılmasını buyurdu. Habeşlilere şabat (cumartesi) günü çalışmalarını ya da gezip tozmalarını da emretti. Segued Avrupa'nın ve Afrika'nın önünde İskenderiye kilisesi ile ilişkilerinden vazgeçti.

İmparatorun Din Değiştirmesi

Etiyopya'nın Katolik patriği Cizvit Alphonso Mendez, VIII. Urban adını imparatorun günah çıkarmak üzere önünde diz çökerek sunduğu saygılarını ve feragatini kabul etti: "Kabul ediyorum ki," dedi imparator dizlerinin üstünde, "Papanın İsa'nın vekili, Aziz Peter'in halefi ve dünyanın hükümdarı olduğunu kabul ediyorum. Ona karşı itaatkâr davranacağıma yemin eder, ki-

159. "Religio Romana . . . nec precibus patrum nec miraculis ab ipsis editis suffulciebatur", Patrik Mendez'e sofu İmparator Susneus'un verdiği sınırsız güvencedir (Ludolph., *Comment*., No. 126, s. 529); bu gibi güvenceler en şaşılası öykülere karşı bir panzehir olarak özenle saklanmalıdır.

şiliğimi ve krallığımı onun ayakları önüne sererim," dedi. Oğlu, kardeşi, papazları, soyluları ve sarayın kadınları bile aynı andı yinelediler. Latin patriğe şeref payeleri ve kıymetli hediyeler verildi, misyonerler kiliselerini ya da kalelerini imparatorluğun en elverişli yerlerine inşa ettiler. Cizvitler de İncil'in ve onun düzen politikasının yumuşaklığını unutan şeflerinin bağnaz densizliğinden dolayı üzüntü duydular ve aceleyle Roma ayinini ve Portekiz engizisyonunu kurdular. Batıl inançtan çok sağlık güdüleri ile Etiyopya'ya getirilmiş olan eski sünnet uygulanması kınandı.[160] Yerli halka da yeni vaftiz uyguladılar ve onları yeni bir kilise düzenine soktular. Halk yabancı bir papazın mezarlardan öbür ölülerin arasındaki en az azizleri çıkardığını ve yaşayanlar arasında da en ünlü kimseleri aforoz ettiğini büyük bir korku içerisinde görerek ürperdi. Habeşliler kendi dinlerini ve özgürlüklerini savunmak üzere silaha sarıldılar. Umutsuzluğun verdiği bir cesaret gösterdilerse de başarılı olamadılar. Beş ayaklanmada ayaklananlar kanlar içerisinde bastırıldı. Çarpışmalar sırasında iki *abuna* da öldürüldü. Asker tümenleri savaş alanında ya da mağaralarda kılıçtan geçirildiler. Saygınlık, rütbe ve kadın erkek ayrımı Roma'nın düşmanları olarak aşağılık ölüme uğratılmada etkili olmadı.

Cizvitler'in Nihai Kovulması

Ne var ki muzaffer kral sonunda ulusun, annesinin, oğlunun ve kendisine en bağlı dostlarının sabrıyla baş edemedi. Segued acımanın, aklın, belki de korkunun sesine kulak verdi, inanç öz-

160. Sünnet meselesinin ne kadar hassas olduğunun farkındayım. Bununla birlikte 1. Habeş erkeklerinin hatta kadınlarının sünnet olmaları için fizyolojik nedenleri vardı (*Recherches Philosophiques sur les Américains*, c. II). 2. Etiyopya'da sünnet Yahudilik ve Hristiyanlıktan önce de uzun süre uygulanmıştı (Herodot., L, II, b. 104; Marsham, *Canon. Chron.*, s. 72, 73). "Infantes circumcidunt ob consuetudinem non ob Judaismum," diyor Habeş papaz Gregory (apud Fabric. Lux Christiana, s. 720). Bununla birlikte ateşli tartışmalarda kimi zaman Portekizlilere *sünnetsiz* diye hakaret edilirdi (La Croze, s. 80; Ludolph., *Hist. and Comment.*, L, III, b. 1).

gürlüğü tanıyan buyruğuyla Cizvitlerin zulmünü ve zayıflığını da ortaya koydu. Onun ölümünden sonra oğlu Basilides, Latin patriği kovdu ve ulusuna Mısır inancı ve dinsel kurallarını geri verdi. Monofizit kiliseler "Etiyopya sürüsünün artık Batılı sırtlanlardan kurtulduğunu," zafer nidasıyla yankılanıyordu. Kendi halinde yaşayan bu krallığın kapıları Avrupa'nın güzel sanatlarına, bilimine ve bağnazlığına sonsuza dek kapanmış oldu.[161]

161. Üç Protestan tarihçi Ludolphus (*Hist. Æthiopica*, Frankfurt 1681; Commentarius, 1691; Relatio Nova, vd. 1693, in folio), Geddes (*Church History of Æthiopia*, Londra 1696, in 8vo) ve La Croze (*Hist. du Christianisme d'Ethiopie et d'Armenie*, La Haye 1739, in 12mo) Cizvitlerle ilgili en önemli belgeleri topladılar, özellikle Portekiz'de Coimbra'da yayınlanan Tellez'in *General History*'sinden de söz ettiler (1660). Samimiyetleri şaşırtıcı niteliktedir. Ancak Cizvitlerin kusurlarının en çirkini olan işkenceci ruhu onların gözünde çok değerli bir erdemdi. Ludolphus bildiği Habeş dili sayesinde Roma'dan Saxe-Gotha'ya çağırdığı özgür ruhlu Habeş rahip Gregory ile yaptığı konuşmalar sayesinde kimi avantajlar elde etmişti. Bkz. *Theologia Æthiopica of Gregory*, (içinde) Fabricius, *Lux Evangelii*, s. 716-734.

XLVIII. BÖLÜM

Yunan İmparatorlarının Halefleri ve Karakterleri

Son İki Cildin Planı

Herakleios Zamanından Latin Fethine Kadar Constantinople'daki Yunan İmparatorlarının Halefleri ve Karakterleri

(M.S. 641-1185)

BİZANS TARİHİNİN KUSURLARI

Şu ana kadar, Trajan'dan Constantine'e, Constantine'den Heraclius'a, Roma imparatorlarının tarihsel silsilesini ve buna bağlı olarak saltanatlarının müreffeh ve muhalif servetlerini gururla ortaya çıkardım. İmparatorluğun düşüşe geçişi ve çöküşünün üzerinden zaten beş asır geçmişti ancak Constantinople'un sekiz yüz yıllık geçmişi üzerine yapmış olduğum çalışmalarımın Türkler tarafından ele geçirilmiş olması beni ayrıcalıklı kılmıştır. Çalışmalarıma aynı yolda ve aynı koşullarda devam edecek olursam, hem sıkıcı ve uzun anlatımlardan dolayı birçok ciltten oluşan bir eser ortaya çıkacak hem de sabırlı okuyucularıma ne yeteri kadar bilgi ne de keyif alabilecekleri bir çalışma sunabileceğim. Atılacak her adımla, Doğu İmparatorluğu'nun düşüşü ve çöküşünün daha derinlerine ineceğimizden, geçmişinde başarılı olan her saltanatın yıllıklarını incelemek, bizler açısından yerine getirilmesi nankör ve melankolik bir görev haline gelecektir. Bu yıllıklar sıkıcı, muazzam bir zayıflık ve sefalet hikâyesini tekrarlamaya devam edecektir; nedenlerin ve olayların doğal bağlantısı, sık ve aceleci geçişlerle kırılacak ve koşulların anlık birikimi, uzak bir tarihin kullanımını ve süslemesini oluşturan bu genel resimlerin ışığını ve etkisini yok edecektir. Heraclius döneminden itibaren Bizans tiyatrosu sınırlandırılmış ve karartılmıştır: Justinian yasaları ve Belisarius'un orduları tarafından tanımlanan imparatorluk sınırları, bizim görüşlerimize göre her yönden geri çekilmiş, araştırmalarımızın ana konusu olan Roma ismi, Avrupa'nın sınırlı bir köşesine, Constantinople'un sadece banliyölerine indirgenmiş olacak ve Yunan İmparatorluğu'nun kaderi, suları okyanusla birleşmeden önce kumlarında kendini kaybeden Rhine'inkiyle kıyaslanacaktır. Görüşümüze göre, hâkimiyet ölçeği ne zaman ve mekân mesafesiyle azalmaktadır ne de dışsal ihtişamını kaybeden erdem ve dehanın asil armağanlarıyla telafi edilebilmektedir. Çöküşünün son anlarında Constantinople, o dönem için yetersiz bir miktar olarak görünmesine rağmen altı bini yetenekli, on iki bini zengin, top-

lam yirmi bin erkek vatandaşıyla birlikte hiç kuşkusuz ki Atina'nın en gelişmiş döneminde olduğundan çok daha zengin ve çok daha kalabalıktı. Ancak bu vatandaşların her biri, kişi ve mülkiyeti eşit yasa ile korunan düşünce, söylem ve eylemlerinin özgürlüğünü savunmaya cesaret eden ve cumhuriyet hükümetinde bağımsız oy kullanan, azat edilmiş kölelerdi. Sayıları, karakterlerinin güçlü ve çeşitli ayrımcılıklarıyla katlanıyor gibi görünürken; özgürlük kalkanı altında bürünmüş oldukları öykünme ve kibirleri, her Atinalıda ulusal yücelik seviyesine ulaşmıştı; bu üstün mertebeye erişenler arasından seçilen bazı ruhlar halkın gözünde yükselmiş; krallıklardaki işleyen değer değişiklikleri mükemmel ve popüler varsayılan milyonlarla değil, onların deneyimleriyle kanıtlanmıştır. Atina, Sparta ve müttefik bölgeleri, ılımlı bir yönetimle yönetilen Fransa ya da İngiltere hükümetlerini aşamazken; Salamis ve Platea harplerinden sonra, muzaffer Yunanların ayakları altında ezilen Asya'ya devasa ölçülerde genişleme sağlamıştır. Ancak hem Yunanların hem de Romalıların namlarını üstlenen ve onursuz kılan Bizans İmparatorluğu halkının, sunduğu kötü ahlaksızlıklarının ölü bütünlüğünü ne insanlığın zayıflığı yumuşatılabilmiş ne de unutulmaz suçların gücü harekete geçirebilmiştir. Antik çağın özgür adamları, bunu Homeros'un bir cümlesiyle coşkuyla haykırmıştır; "Esir olan bir erkek kulluğunun ilk gününde erdeminin yarısını kaybetmiş demektir." Ancak şair bu sözleriyle ne sivil ya da yerli köleliğin etkilerini ne de erkekliğin yarısının sadece secde ederek kendini eylemlerine adaması gerektiğini görebilmiştir, düşüncelerini bile sarsan manevi despotizm tarafından yok edilmesi gerektiğini dahi önceden haber verememiştir. Bu çift boyunduruk ile Yunanlar Heraclius'un halefleri altında ezilmiştir; ebedi adalet yasası olan zorbalık, tebaasının kötü alışkanlıkları tarafından bertaraf edilmiştir; tahtta, kampta, okullarda, hepimiz belki de karşılığını dahi alamayacağımız çalışmalarla, unutulmadan kurtarılmayı hak edebilecek isimler ve karakterler aramışızdır. Sonuç olarak bu ağır hususun kusurları, ressamların beceri ve çeşitliliği ile telafi edilebilir değildir. Sekiz yüz yıllık geniş bir alana yayılan bu sürecin

ilk dört yüzyılı kasvetli bir rehavet altında, puslu tarihin ışığında ağır aksak ilerleme gösterebilmiştir: imparatorların yaşamlarında, Maurice'ten Alexius'a kadar, Makedon Basil tek başına ayrı bir çalışmanın teması olmuştur; çağdaş kanıtların yokluğu, kaybı ya da kusurları yüzünden, daha yeni derleyicilerin ihtiyaçları olan bilgileri sağlamalarında yetersizlik olmuştur. Son dört yüzyıl yaşanılan aşırı sefaletten muaf tutulmuştur ve komünyalı aile tarafından, Constantinople'un tarihî ilham kaynağı yeniden canlanmıştır, ancak kıyafetleri şatafatlı, hareketleri ise tamamen zarafetten ve incelikten uzak kalmıştır. Bir dizi rahip ya da saray efradı, aynı kulluk ve batıl inançla birbirlerinin ayak izlerini takip etmişlerdir: Görüşleri dar, yargıları zayıf ya da yozlaşmış, ancak yine de olayların nedenlerini, aktörlerin karakterlerini ve kabul ettikleri ya da reddettikleri zamanları görmezden gelen bolca kısır görüşlere sahip insan grubu ortaya çıkmıştır. Bir erkeğin kudretinin, kılıcının değil kaleminin gücünden sağlanabileceği gözlemlenmeye başlamış ve yaşanılan deneyimlerin sonucunda tarihî gücün, çağın yansıtacağı ruhla yükselebileceği ya da çökeceği keşfedilmiştir.

DÜNYANIN DEVRİMLERİ İLE BAĞLANTISI

Kendimi bu düşüncelerden, Yunan kölelerinden ve onların kölelik tarihçelerinden pişmanlık duymadan kurtarmam gerekiyordu, bugüne kadar Bizans monarşisinin kaderinin pasif olarak dünyanın durumunu değiştiren en görkemli ve önemli devrimlerle bağlantılı olduğunu hiç aklıma getirmemiş miydim? Kayıp vilayetlerin boş alanı derhal yeni koloniler ve yükselen krallıklar ile doldurulmuştur: Bu yüzden de yok olanlardan muzaffer uluslara terk edilen barış ve savaşın erdemleri ve onların kökeni ve fetihleri, dinleri ve hükümetleri, Doğu İmparatorluğu'nun düşüşü ve çöküşünün nedenleri ve etkileri araştırılmalıdır. Bu araştırmanın kapsamı, materyallerin zenginliği ve çeşitliliği de tasarımı ve kompozisyonu ile bağdaşmamaktadır. Tıpkı günlük

vaazlarında kullandıkları gibi, Fez ya da Delhi Müslümanları hala yüzünü Mekke tapınağına çevirdiğinden, tarihçilerin gözü her zaman Constantinople şehrine sabitlenecektir. Bu gelişigüzel hat, Arabistan ve Tartary'nin vahşi hayatını kapsayacak, ancak bu çerçeve sonunda Roma monarşisinin azalan sınırlarına kadar indirgenecektir.

BEŞİNCİ VE ALTINCI CİLTLERİN PLANI

Şimdi bu prensip üzerinden araştırmalarımı devam ettirerek, bu çalışmanın son iki cildinin planını oluşturmaya başlayacağım. İlk bölüm, Heracleus'tan Latin fethine kadar altı yüz yıl boyunca Constantinople'da hüküm süren imparatorları düzenli bir dizide anlatacak; orijinal tarihçilerin düzenine ve metnine genel anlamda bazı itirazlarda bulunulsa da desteklenebilecek hızlı bir özeti içerecektir. Buradaki giriş bölümünde, kendimi sadece taht devrimleriyle, ailelerin halefleri, Yunan prenslerinin kişisel karakterleri, yaşam ve ölüm biçimleri, kendi iç hükümetlerinin özdeyişleri ve etkileri ve saltanatlarının Doğu İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmaya ya da askıya alma eğilimlerine dair bilgilerle sınırlandıracağım. Böyle bir kronolojik inceleme, sonraki bölümlerin çeşitli argümanlarını göstermeye vesile olacaktır; ayrıca barbarların her türlü durumunu, Bizans yıllarına uygun bir konuma kendilerini nasıl adapte ettikleri açıklanacaktır. İmparatorluğun iç durumu ve Doğu'yu sarsan ve Batı'yı aydınlatan Pavlus'ların tehlikeli sapkınlığı iki ayrı bölüme konu olacaktır ancak Hristiyanlığın dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarındaki dünya görüşünü açana kadar bu soruşturmalar ertelenmiştir. Bizans tarihinin kuruluşundan sonra, aşağıdaki uluslar gözlerimizin önünden bir bir geçecek ve her biri, büyüklük ya da liyakatle hak kazanabileceği alanı ya da Roma dünyası ve şimdiki çağ ile bağlantı derecesini gözler önüne serecektir. **I. Franklar**; Charlemagne'ın kılıcı ve tacı tarafından birleştirilen Fransa, İtal-

ya ve Almanya'nın tüm barbarlarını içeren genel bir unvandır. İmgelerine uygulanan zulümler ve itibarsızlaştırmalar Roma ve İtalya'yı, Bizans tahtından ayırmış ve Roma İmparatorluğu'nun Batı'daki restorasyonunu hazırlamıştır. **II. Araplar ya da Saracen'ler.** Bu fazlasıyla ilginç ve merak uyandıran konuya geniş anlamda üç bölüm ayrılacaktır. İlk olarak, ülkenin ve sakinlerinin tasviri yapıldıktan sonra, Muhammed'in karakterini araştıracak; peygamberin dini ve başarısı hakkında bilgiler vermeye çalışacağım. İkinci bölümde, Arapları Roma İmparatorluğu'nun eyaletleri olan Suriye, Mısır ve Afrika'nın fethine götürecek ve Pers ve İspanya monarşilerini devirene kadar yaşanılan muzaffer kariyerlerini gözler önüne sermeye çalışacağım. Üçüncü bölümde, Constantinople'un ve Avrupa'nın halife imparatorluğunun lüksü ve sanatı, bölünmesi ve çöküşü ile nasıl kurtarılabileceğine dair bilgileri araştıracağım. Ayrıca devam eden bölümlerde şu konular ele alınacaktır; **III. Bulgarlar**, **IV. Macarlar** ve denizlere ya da karalarda bulunan vilayetlere ve başkentlere saldıran **V. Ruslar**. Ancak bunların sonuncusu, şimdiki büyüklükleri açısından çok önemlidir, kökenleri ve yeni yaratıldıkları dönemlerdeki bazı yönetimsel bilgileri sizleri de heyecanlandıracaktır. **VI. Normanlar** ya da daha doğrusu, Apulia ve Sicilya'da güçlü bir krallık kuran, Constantinople tahtını sallayan, şövalyelerin zaferlerini sergileyen ve neredeyse romantizm harikası savaşçı insanların özel maceraları bu bölümde yer alacaktır. **VII. Latinler**; papazların özleri, Batı'nın ulusları, kutsal mezarların iyileşmesi ya da rahatlaması için haçlı bayrağının altında yer almıştır. Yunan imparatorları, çok sayıda hacı tarafından dehşete düşürülmüş ve Godfrey of Bouillon ve Hristiyan âlemi yandaşları tarafından koruma altına alınarak Kudüs'e yürümüştür. İkinci ve Üçüncü Haçlı Seferleri, birincisinin ayak izlerini takip ederek ilerlemiştir: Asya ve Avrupa iki yüzyıllık kutsal bir savaşın içine dâhil olmuştur; Hristiyan güçler buna cesurca direnmiştir ve sonunda Selahaddin ve Mısır Memlükleri tarafından topraklarından kovulmuşlardır. Bu unutulmaz haçlı seferlerinde, Fransız ve

Venedik ordusu ile birlikte bir filo, Suriye'den Trakya Boğazı'na yönlendirilmiştir. Sermayeye yapılan saldırılar, Yunan monarşisini yıkmıştır ve Latin prensleri hanedanı, üç yıl boyunca Constantine tahtında kalmıştır. **VII. Yunanlar.** Bu esaret ve sürgün döneminde Yunanlar, düşman ve yine Constantinople'un egemen halkı olarak, yabancı bir ulus gibi görülmüştür. Talihsizlikler ulusal erdem kıvılcımını yeniden alevlendirmiştir; imparatorluklar restorasyonlarından Türk fethine kadar onurlu bir şekilde devam edebilmiştir. **IX. Moğollar ve Tatarlar.** Cengiz ve onun torunlarının ordularıyla dünya Çin'den Polonya ve Yunanistan'a kadar sarsılmıştır. Sultanlar çökertilmiştir; halefleri düşmüş ve Cæsar'lar tahtlarında titremiştir. Timur'un zaferleri, Bizans İmparatorluğu'nun son yıkıntısını elli yıldan fazla askıya almıştır. **X.** Türklerin ilk ortaya çıkışını biliyordum; babalarının isimleri, *Selçuk* ve *Osman*, 11. yüzyılda İskit vahşi doğasından doğan iki ardışık hanedanın ayırt edilmesini sağlamıştır. İlki, Ceyhun'un (*Oxus*; Amuderya) kıyılarından Antioch (Antakya) ve Nice'e kadar görkemli ve güçlü bir krallık kurmuştur. İlk Haçlı Seferi Kudüs'ü ve Constantinople tehlikesini kışkırtmıştır. Mütevazı bir kaynaktan çıkan Osmanlılar, Hristiyanların başına bela oldular ve onlara dehşet saçtılar. Constantinople, II. Mehmed tarafından kuşatılmış, alınmış ve zaferi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kalıntısını, imgesini ve unvanını yok etmiştir. Yunanların bölünmesi, son felaketleri ve Batı dünyasında öğrenmenin restorasyonu ile bağlantılı olmuştur. Yeninin esaretinden tekrar Antik Roma kalıntılarına dönmek zorunda kalacak, saygıdeğer bir isim, ilginç bir tema çalışmalarıma şanlı bir son verecek.

HERACLIUS'UN İKİNCİ EVLİLİĞİ VE ÖLÜMÜ

İmparator Heraclius bir zalimi cezalandırmış ve onun tahtına çıkmıştır; saltanatının anısı Doğu illerinin geçici fetihleri ve onarılmaz kayıpları tarafından sürdürülmektedir. İlk eşi Eudocia'nın

ölümünden sonra, patriğe itaat etmemiş ve yeğeni Martina ile yasaları ihlal etme pahasına ikinci evliliğini yapmıştır; kendini Yunanların batıl inançlarından ve Tanrı'nın hastalıklı cennet yargısı ve çocukların deformitesinden bu şekilde korumuştur. Ancak gayrimeşru bir doğum düşüncesi bile, insanların dikkatini dağıtmak ve itaatini gevşetmek için yeterli olmuştur: Martina'nın tutkusu anne sevgisiyle ve belki de bir üvey annenin kıskançlığıyla daha fazla artmış; yaşlı koca, yeni nesil evlilik yaşamına dayanamayacak kadar zayıflamıştır. En büyük oğlu olan Constantine, olgunlaştığı yaşta Augustus unvanını almıştır ancak bünyesinin zayıflığı bir yardımcı ve bir bakıcıya ihtiyaç duymasına sebebiyet verdiğinden, imparatorluğun bölünmesine gizli bir isteksizlikle boyun eğmek zorunda kalmıştır. (M.S. 638, 4 Temmuz) Senato, Martina oğlu Heracleonas'ın birliğini tasdik etmek için saraya çağırılmıştır: Hükümdarlığın dayatılması, patriğin duası ve kutsamasıyla kutsanmış; senatörler ve patrikler, büyük imparatorun görkemine ve saltanatının ortaklarına hayran kalmış, kapılar açılır açılmaz, askerlerin güçlü ve kudretli haykırışlarıyla selamlanmıştır. (M.S. 639, Ocak) Beş aylık bir aradan sonra, katedral ve hipodromda Bizans devletinin özünü oluşturan görkemli törenlerle kutlamalar gerçekleştirilmiş; kraliyet kardeşlerinin uyumu, gençlerin kollarından destek alan yaşlıları etkilemiştir; Martina'nın adı halkın arasına gönülsüz de olsa, alçak gönüllükle karışmıştır. (M.S. 641, 11 Şubat). Herakleios bu birleşimden yaklaşık iki yıl sonra sağ olarak çıkmıştır: son sözleri ise, iki oğlunu Doğu İmparatorluğu'nun eşit mirasçıları ilan etmek ve dul eşi Martina'yı anneleri ve vârisleri olarak onurlandırmalarını emretmek olmuştur.

III. COSTANTINE (ŞUBAT 641)

Martina tahtta kraliyet hanedanının ismi ve nitelikleri ile ilk defa ortaya çıktığında, saygı görmesine rağmen tüm hareketleri ve eylemleri muhalefet tarafından kontrol ediliyordu ve o dönemde

ölmekte olan özgürlük közleri, batıl önyargıların nefesi tarafından körükleniyordu. Vatandaşların sesi "Saygı duyuyoruz," diye yükseliyordu, "prenslerimizin annesine saygı duyuyoruz ancak bu prenslere yalnız itaat etmemiz gerekiyor çünkü yaşlı İmparator Constantine, asasının ağırlığını hala kendi ellerinde taşıyabilecek yaştadır. Cinsiyetiniz hükümetin doğası gereği kurnaz tuzaklarının dışında tutulur. Düşmanca ya da dostça niyetlere, kraliyet şehirlerine yaklaşan barbarlara karşı nasıl mücadele edebilirsiniz, nasıl cevap verebilirsiniz? Yüce Tanrı, Pers kölelerinin sabrını sınayacak, onları kışkırtacak bu ulusal rezaleti Roma Cumhuriyeti'nden kurtarabilir mi?"

Martina büyük öfkeyle tahttan indirilmiş ve sarayın haremine sığınmıştır. Üçüncü Constantine'in saltanatı sadece üç yüz gün sürmüştür: hayatı uzun süreli hastalığıyla mücadele etmekle geçen Constantine, söylentilere göre zalim ve acımasız üvey annesinin onu zehirlemesi sonucunda, otuz yaşında hayata gözlerini yummuştur.

HERACLEONAS (25 MAYIS 641)

Martina bu ölümü fırsata çevirmek istemiş ve yönetimi hayatta kalan imparator adına üstlenmiştir ancak Heraclius'un ensest dul eşi, evrensel olarak herkes tarafından nefret edildiğinden halkın bütün kıskançlık duyguları uyanmış ve Constantine'in bıraktığı iki yetim halkın bakımı altına alınmıştır. Vaftiz kurnası önünde, kuzenlerin koruyucusu olması gerektiğinin açıklanmasıyla, Martina'nın on beş yaşından büyük olmayan oğluna bu görevleri anlatması nafileydi: Tüm düşmanlarına karşı onları savunmak için gerçek anlamda kutsal haça yemin etmiş olması dahi nafile bir çabaydı. Merhum imparator ölüm döşeğindeyken kendine sadık bir hizmetkâr bulmayı başarmış ve vefatından sonra çaresiz çocuklarının kendilerini Doğu birliklerinden ve vilayetlerinden koruyabilmesi için silahlanmasını sağlamıştır. Valentin'in

etkili hitabet gücü ve cömertliği başarılı olmuş ve Chalcedon'daki (Kadıköy) kendi kampından, suikastçıların cezalandırılmasını ve yasal vârislerin haklarını geri almasını sağlayacak cesur adamlar ortaya çıkarmıştır. Asya'nın üzüm bağlarından elde edilen meyveleri yiyen ve şaraplarından içen askerlerin yönlendirmesiyle, Constantinople halkını, felaketlerini yazan yerli yazarları üzerine kışkırtmış, Ayasofya'nın kubbelerinden dualar ve ilahiler yerine, öfkeli çoğunluğun feryatları ve beddualarını yükselmiştir. Onların güçlü kışkırtmalarının sonucunda, kraliyet yetimlerinin en büyüğü olan Heracleonas minberde görünmüş; sadece Constans Romalıların imparatoru olarak selamlanmış ve Heraclius'un mezarından alınan bir altın taç, patriğin kutsamasıyla onun başına yerleştirilmiştir. Ancak bu coşkulu ve öfkeli kargaşasının arasında kilise yağmalanmış, mabet, Yahudi ve barbarlardan oluşan karışık bir kalabalık tarafından kirletilmiştir ve Monothelite Pyrrhus, imparatoriçenin yaratığı, sunaktaki protestoları bıraktıktan sonra, ihtiyatlı bir çabanın neticesinde Katoliklerin gazabından kaçmayı başarmıştır. Askerlerin ve halkın rızasından geçici olarak güç alan senato, şimdi çok daha ciddi ve kanlı bir görevle karşı karşıya kalmıştır. Roma özgürlük ruhu, zorbalıkların antik ve korkunç örneklerini yaşamak zorunda kalmış, imparatorluk suçluları Constantine'in ölümünün failleri olarak tahtan indirilerek yargılanmıştır. Ancak acemi askerlerin uyguladıkları şiddet ve zorbalık neticesinden, masumlar ve suçlular hiçbir ayrım gözetmeksizin gelişigüzel cezalandırılmıştır.

Martina ve Heracleonas'ın Cezalandırılması (Eylül 641)

Martina ve Heracleonas uzuvlarının kesilmesine mahkum edilmiş, Martina'nın dili ve Heracleonas'ın burnu kesilmiştir ve bu acımasız infazın sonrasında, bu iki insan günlerinin geri kalanını sefalet ve unutkanlık içerisinde yaşamak zorunda kalmıştır. Düşünme yeteneğine sahip olan Yunanlar, bir süre aristokrasinin eline

geçtiğinde gücün kötüye kullanılmasının sonuçlarını bizzat gözlemledikleri için, verilen cezaların neticeleriyle teselli bulmuşlardır.

II. CONSTANS (EYLÜL 641)

II. Constans'ın Bizans senatosu önünde daha on iki yaşındayken seslendirmiş olduğu söylevi dinlemiş olsaydık, kendimizi kesinlikle beş yüz yıl geriye, Antonin'ler çağına taşıdığımızı düşünebilirdik. Babasının saltanatına dair en büyük umutların kesilmesine neden olan suikastçıların adil şekilde cezalandırılmaları konusunda gerekli hassasiyeti gösterdikleri için senatoya minnetini bildirdikten sonra, konuşmasına "İlahi adalet tarafından," diyerek başlayan genç imparator, "ve sizlerin vermiş olduğunuz haklı kararnameleriniz sayesinde, Martina ve onun ensest dölü tahttan indirilebilmiştir. Majesteleri ve bilgeliğiniz, Roma devletinin kanunsuz zulme dönüşmesini engellemiştir. Bu nedenle, ortak güvenliğin danışmanları ve hâkimleri olarak öne çıkmanızı rica ediyor ve sizlere yalvarıyorum," diyerek sözlerini tamamlamıştır. Senatörler, imparatorlarının saygılı hitabı ve liberal düşüncelerinden son derece memnun kalmış fakat bu açıklamalar, özgürlük duygusundan bağımsız yaşayan bu köle ruhlu Yunanlar açısından değersiz görüldüğünden; zihinlerinde sadece bir saatlik ders niteliği taşımış, çağın önyargıları ve despotizmin alışkanlıkları tarafından da çok kısa sürede hızla hafızalarından silinmiştir. Senatoya ya da insanlara bir gün primojenerasyon (ilk doğan) hakkını istila etmesi için sadece kıskançlıkla beraber korku tohumlarını salarak, kardeşi Theodosius'u eşit haklara sahip olacak şekilde tahtta oturtturmuştur. Kutsal emirlerin uygulanması esnasında, Heraclius kardinallik tarafından aforoz edilmiş ancak kilisenin kutsallıklarını pekiştirmiş gibi görünen bu tören, zalim kuşkuları yatıştırmakta yetersiz kalarak, papaz yardımcısı Theodosius'un ölümüne dair işlenen suç, tek başına kraliyetin doğuşuyla ortadan kaldırılabilmiştir. Halkın beddualarıyla birlikte Theodosius'un intikamı alınmış ve suikastçı, iktidarın vermiş olduğu kararla, tüm

mal varlığından gönüllü olarak vazgeçerek, ömür boyu sürgüne mahkûm edilmiştir. Constans kadırgalarına çıkarak, sanki kendisine duyulan nefreti gidermek istiyormuş gibi, ki bunu hak ettiği de söylenmektedir, imparatorluk kalyonundan ayrılıp, memleketinin duvarlarına tükürmek için yola çıkmıştır. Kışı Atina'da geçirdikten sonra, İtalya, Tarentum'a yelken açmış, Roma'yı ziyaret etmiş ve yaşamış olduğu uzun süreli rezaletlerin ve günahlarının kefaretini ödemek için Syracuse'daki ikametgâhına çekilmiştir. Ancak Constans halkından kaçmayı başarmış olsa da kendisinden kaçamamıştır. Yaşamış olduğu vicdan azabı onu yere göğe sığamadığı bir sıkıntıya sokmuş, gece, gündüz onu rahat bırakmayarak ondan bir hayalet yaratmıştır; sürekli karşısına, "İç kardeş iç" diyerek çıkan Theodosius'un hayali, Mesih'in kanını bizzat kendi elleriyle sunduğu mistik kupadan ona içirdiği için vicdan azabının gazabı çok daha fazla şiddetlenmiştir. Söylevlerinde kendisine ve insanlığa fazlasıyla değer veren Constans, Sicilya'nın başkentinde yerli halk, hatta belki de bizzat piskoposluk tarafından öldürülmüştür. Banyoda ona hizmet etmek için bekleyen hizmetçi, kafasına ılık su döktükten sonra, şiddetli bir şekilde kurnayla başına vurmuştur. Constans yere yığılmış, aldığı darbeden dolayı sersemlemiş ve yığıldığı suyun içinde boğulmuştur; banyodan uzun süre boyunca çıkmadığını fark eden hizmetlileri, içeri girdiklerinde imparatorlarının koruyamadıkları cansız bedeniyle karşılaşmışlardır. Sicilya birlikleri, çağın ressamlarının ve heykeltıraşlarının azalan sanatının etkileriyle eşsiz güzelliği ortadan kalkan hayali bir gencin belli belirsiz tasvirini yapmıştır.

IV. CONSTANTINE, POGONATUS (EYLÜL 688)

Constans, en büyüğü kardinal tarafından bizzat vaftiz edilmiş, üç oğlunu Bizans sarayında bırakmıştır. Daha sonra oğullarını Sicilya'ya yanında yaşamaları için çağırdığında, bu değerli rehineler Yunanlar tarafından derhal gözaltına alınmış ve babalarına kesin bir dille, hükümetin çocuklarını ona göndermeyecek-

lerini beyan etmişlerdir. İşlediği cinayetiyle ilgili haberler Syracuse'dan Constantinople'a neredeyse doğaüstü bir hızla aktarılmış; oğullarının en büyüğü olan Constantine, halkın nefretini hiçbir suretle umursamadan tahtın vârisi olarak, mirasını eline geçirmiştir. Üzerinde fazlasıyla emeği olan halkının gayretli ve hevesli katkıları sayesinde, genç imparator güçlü bir filoyla, senato ve halkın haklarını gasp etmiş bir vilayetin suçluluk ve küstahlıklarının bedelini ödetmek için Hellespont'a doğru yola çıkmış; Rome ve Carthage lejyonları, Syracuse limanında onların gücü altında toplanmıştır. Sicilyalı zorbanın yenilgisi çok kolay olmuş, hak ettiği ceza verilmiş ve onun güzel başı, hipodromda ortaya çıkmış: Bunca kurban kalabalığının arasında, oğlu, patrik tarafından kınamış olan erdemli bir babanın acımasızca uygulamak istediği idamını engelleyen, kınanmış bir prensin merhametini alkışlayamam, diye haykırmıştır. Genç adam hadım edilmiştir: Bu operasyondan sağ çıkmış ve bu ahlaksızlığının anısı, Germanus'da bir patrik ve aziz seviyesine yükseltilmesi suretiyle gizlenmiştir. Bu kanlı özgürlüğün acısını, mezarının başında babasıyla paylaşmasından sonra, Constantine yeniden kendi başkentine dönmüştür; Sicilya sahillerine yaptığı yolculuk sırasında genç adamın sakallarının uzamasıyla, ismi Yunan dünyasına tanıdık olan Pogonatus'un soyadıyla duyurulmuştur. Fakat saltanatı, tıpkı selefininki gibi, kardeş anlaşmazlığıyla lekelenmiştir. İki kardeşi Heraclius ve Tiberius'a sarayın yalnızlığında güven ya da güç olmadan çürümeye bırakılmış boş bir unvan olan Augustus unvanını vermiştir. Onların gizli teşvikleriyle, Anadolu ana birlikleri ya da vilayetlerinin birlikleri Asiatic yakasından kente yaklaşmışlar, kraliyet kardeşlerinden egemenliğin bölünmesini ya da kullanılmasını talep etmişlerdir ve teorik bir argümanla onların isyan iddiasını desteklemişlerdir. Kutsal ve bölünmemiş Trinity'nin sadık taraftarları, Hristiyan (ağlayanlar) ve Ortodoks Katoliklerinden oluşmuştur. Sonuç olarak cennette üç eşit kişilik bulunduğundan, yeryüzünde de üç eşit kişinin olması mantıklıdır. İmparator bu ezberlenmiş ilahileri söyleyenleri, argü-

manlarını senatoya önerebilmeleri için dostane bir konferansta tartışılmak üzere davet etmiştir: Onlar bu çağrıyı kabul etmişler, ancak yoldaşlarının bedenlerinin Galata Kulesi'nden aşağı sarkıtılmayacağına dair Constantine saltanatından söz almışlardır. Constantine onların yoldaşlarını affetmiş ve isimlerinin halkın tezahüratlarıyla telaffuz edilmesine izin vermiştir ancak benzer bir suçun tekrarı ya da şüphesi üzerine, bu uygunsuz prensler Altıncı Genel Kilise Konsilinde Constantinople'da toplanan Katolik piskoposların huzurunda unvanlarından ve tahtlarından mahrum bırakılmışlardır. Yaşamının son dönemlerinde, Pogonatus sadece primojenerasyon haklarının oluşturulması konusundan endişelenmiştir: iki oğlunun vârisleri Justinian ve Heraclius, papa tarafından ruhsal açıdan benimsenmelerinin bir sembolü olarak, Aziz Peter Tapınağı'nda kutsanmış ancak sadece yaşça büyük olan oğulları Augustus rütbesine ve imparatorluk mertebesine yükseltilmiştir.

II. JUSTINIAN (EYLÜL 685)

Babasının vefatından sonra Roma dünyasının mirası II. Justinian'a kalmıştır ve muzaffer bir hukukçunun ismi sadece pahalı ve lüks yapıtları taklit eden bir çocuk tarafından onursuzlaştırılmıştır. Tutkuları güçlü; anlayışı zayıf biridir; aptalca bir gururun sarhoşudur ve onu hiçbir zaman kendi küçük topluluklarının başına seçmeyecek olan halkın üzerine milyonlarca emir yağdırmaktan başka bir şey yapmamıştır. İnsan sempatisine en az duyarlı olan iki varlık, en sevdiği bakanları bir hadım ve bir keşişten ibarettir: Bu adamlardan birine sarayın yönetimini, diğerine ise mali işleri bırakmıştır; hadım olan, imparatorun annesinin başına açtığı belaları temizlemekle meşgul olurken; keşiş ise borçlu olan topraklardaki halkı haraca bağlayıp, ödeyemeyenleri baş aşağı çevirerek, dumanlı bir ateşin üzerinde işkenceye maruz bırakmaktadır. Commodus ve Caracalla günlerinden bu yana,

Roma prenslerinin acımasız ülke yönetim tarzı, tamamen yaşadıkları korkuların etkisiyle oluşmuştur ancak belli bir karakter gücüne sahip olan Justinian, sadık hizmetkârları olarak bildiği adamları ondan intikamını alana kadar, kendi suçları ve halkının gösterdiği sabırla yaklaşık on yıl boyunca halkının acılarından aldığı hazla topraklarını yönetmiştir. Saygın bir general olan Leontius, patrician'ların en asil ve en adil olanlarından bazılarıyla birlikte karanlık zindanlara atılmış, üç yıldan fazla işkenceye maruz kalmıştır: aniden Yunan hükümetine el koymaktan geri çektirilen, bu yaralı adamın yaşadıkları, prensin güveninden ziyade onu hor görmesinin bir işaretidir. Dostlarının nazik müdahalesiyle limana kadar takip edilirken, Leontinus derin bir iç çekerek, etrafının canını feda edebileceği kurbanlarla çevrili olduğunu ve kaçınılmaz ölümün ayak izlerini bizzat takip edeceğini söylemiştir. Etrafındakiler canavar ruhlu insanlar tarafından yönetilen ve zulme uğrayan her insanın, sonunda en şanlı ve onurlu bir sonla huzura ereceğini ve iki yüz bin vatansever elin, sadece liderlerinin sesini duymayı beklediklerini belirtmişlerdir. Onların kurtuluşlarının gece gerçekleştirilmesi belirlenmiştir; komplocuların büyük çabasıyla muhafızların tamamı katledilmiş ve zindanların kapıları açılmıştır: Leontius'un elçileri sokaklarda, "Hristiyanlar, St. Sophia'ya gidin!" diye haykırmaya başlamış, patriğin bu duruma karşı vaazının başlangıcı, "Bu Tanrı'nın günüdür!" olmuştur. İnsanlar, kiliseden hipodroma taşınmışlardır: Bugüne kadar davası için eline bir kez dahi olsun kılıç almamış olan Justinian, bu gürültülü hâkimlerden önce sürüklenmiş ve feryat figan, acımasızların öldürülmesini istemiştir. Ancak, zaten kardinal tarafından kutsanmış olan Leontius, hayırseverlerini ve kalabalık halk mahveden imparatoru ele geçirdikten sonra, merhamet göstermemiştir. Yakalandıktan sonra Justinian'nın hayatı kurtarılmış olsa da verilmiş olan cezanın neticesinde burnunun ve dilinin kesilmesi belki de kusurlu bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir: Yunan dilinin esnekliği Rhinotmetus isminde dayatmış olsa da sonunda hadım edilerek hak ettiği zulmü yaşayan Justi-

nian, mısır, şarap ve petrolün sadece yabancı ülkelerde görülebildiği, ıssız bir yerleşim yeri olan Crim-Tartary'deki Chersonaer'ye sürgün edilmiştir.

Sürgün Dönemi (695-705)

Scythian vahşi doğasında, sürgün hayatını hâlâ doğuştan gelen kibirle sürdürmeye devam eden Justinian, umutla bir gün yeniden eski hayatına geri dönebileceği günü beklemiştir. Üç yıllık sürgün döneminin sonunda, uğramış olduğu tahribatın intikamını, topraklarında gerçekleşen ikinci bir devrim sayesinde aldığını ve Leontius'un, Tiberius'da çok daha saygın bir isme sahip olan, isyancı Apsimar tarafından tahttan indirilerek sakat bırakıldığını öğrenmiştir. Ancak halk tabakasından silsile yoluyla seçilecek olan halefi tespit etmesi hâlâ çok zorludur; ahlaksız zulümlerinden dolayı sürgüne gönderilmiş olan Justinian'ın ise bu sırada Chersonit'lerden almış olduğu şikâyetler ve suçlamalarla eski hırsları yeniden uyanmıştır. Hissettikleri ortak umutsuzluk ya da umutla bir araya gelen ona sadık adamlardan oluşan bir grup ile birlikte, yaşamış olduğu soğuk kıyılardan kaçan Justinian, kendini Tanais ve Borysthenes arasında çadır kuran, kalabalık Chozar kervanına atmıştır. Hakan, bu kraliyet mensubu adamın durumuna acımayla birlikte, saygı duymuştur: Bir zamanların zengin şehirlerinde olan, Moeotis Gölü'nün Asya tarafında bulunan Phanagoria şehri, onun ikametgâhı olarak hazırlanmıştır; halkın zihinlerindeki Romalılara dair önyargılarını yıkmak için barbar, onu vaftiz edilmiş Theodora adındaki kız kardeşiyle evlendirmiştir. Ancak inançsız biri olan Chozar için asıl önemli olan Constantinople'un altınlarını ele geçirmektir ve bunun için harekete geçer: ve bunu yapabilmesi için de gerçek bir bağlılıkla evlenmemiş olan Theodora'nın durumunun ortaya çıkmaması adına, kocasının ya öldürülmesi ya da düşmanlarının eline teslim edilmesi gerekmektedir. Bu plana bağlı kalıp adam-

larını Justinian'ı öldürmeleri için göndererek hakanın planları suya düşürmüştür, bizzat elleriyle adamları boğarak öldüren Justinian, hakanın kız kardeşini ona geri göndermiş ve kendine yeni ve daha sadık müttefikler aramak için Euxine'ye (Karadeniz) gitmek için yola çıkmıştır. Binmiş olduğu gemi yolculuk esnasında korkunç bir fırtınaya yakalanmıştır ve dindar yoldaşlarından biri ona bu sırada, tahtını eğer geri kazanmak istiyorsa, geçmişte tüm yaptıklarından dolayı tövbe etmesi gerektiğini ve Tanrı'nın merhametine sığınması gerektiğini söylemiştir. "Merhamet dilemek mi?" diye yanıt vermiştir zorba hükümdar, "bu anı yok edebilir miyim? Şayet tek bir düşmanımın dahi hayatını esirgeyecek olursam, yüce Tanrı beni bu dalgalardan koruyabilir mi?" Justinian bu tehlikeli yolculuktan sağ olarak kurtulmayı başarmış ve Tuna kıyılarına doğru yelken açmıştır, burada Bulgar kraliyet köyünde ona güvenen halk ile birlikte hareket ederek, kızıyla evlenmesine müsaade etmesi ve imparatorluğun hazinelerinin adil bir şekilde bölüneceğine dair vermiş olduğu sözüyle, putperest bir fatih olan Tereblis'in desteğini talep etmiştir. Bulgaristan Krallığı Trakya sınırlarına kadar genişlemiştir ve iki prens on beş bin atlıyla Constantinople'ı kuşatmıştır. Apsimar, başı Chozar'a vadedilmiş ve henüz kaçtığından kimsenin haberinin olmadığı rakibini birden bire karşısında görünce dehşete düşmüştür. On yıl aradan sonra, Justinian'ın işlediği suçlar artık hemen hemen hafızalardan unutulmaya yüz tutmuştur, hüküm süren güçlerden hoşnutsuz olan halk tabakası, onun kalıtsal geçmişinin talihsizliklerinden dolayı yaşadıklarına acıyarak, beraberindeki adamlarının aktif gayretleriyle birlikte Constantine sarayına ve şehrine girmesini sağlamıştır.

Restorasyon Faaliyetleri ve Ölümü (705-711)

Müttefiklerini ödüllendirip, karısını andığında Justinian, gerçek anlamda şeref ve şükran duygusu göstermiştir; Terbelis

ise Scythian kırbacıyla ölçtüğü bir yığın altını aldıktan sonra köşesine çekilmiştir. Fakat bir zamanlar Euxine kıyılarında atlatmış olduğu korkunç fırtına esnasında dinî açıdan etmiş olduğu büyük intikam yemininden başka asla başka bir yemin etmemişti. Biri zindanlardan, diğeri onun sarayından iki gaspçı (fatih açısından bu iki zorbanın adının saklamalıyım) hipodrom içine sürüklenmiştir. İnfazları gerçekleştirilmeden önce, Leontius ve Apsimar zincirlere vurulmuş halde imparatorun tahtının önüne atılmıştır ve Justinian, etrafındaki istikrarsız insanlar Psalmist'in sözleriyle: "Sıkıyorsa, asp ve basilisk üzerine, aslan ve ejdarha üzerine ayağını koy!" diye bağırırken, bir saat boyunca ayaklarını bu mahkûmların boyunlarının üzerine bastırarak, hipodromdaki yarışları izlemiştir. Bir zamanlar yaşadığı evrensel kusur, Caligula'nın Roma halkının sadece tek bir başı vardır kuralını yeniden dilemesi için onu kışkırtmıştır. Bu noktada yine de bir gözlemde bulunmalıyım; aslında böyle bir dilek, Justinian gibi zeki bir zorba için pek önemsizdir çünkü Justinian tüm kurbanlarına uyguladığı çeşitli yavaş işkence çeşitleriyle öfkesini dindirmek yerine, içinde barındırdığı intikam ve zulüm duygularını tek bir darbe ile söndürmeyi tercih etmektedir. Zevkleri bitip tükenmek bilmiyordu: Ne özel erdemleri ne de kamusal hizmetleri, aktif hatta ve hatta pasif suçları bile ortadan kaldırmayı sağlamamış, itaatkâr yerleşik bir hükümet sistemi kurulamamıştır ve yeni saltanatını sürdürdüğü altı yıl boyunca, hâkimiyetini sadece balta, darağacı ve işkencelerinin etkisiyle kontrol altında tutabilmiştir. Ancak onu sürgüne gönderen ve misafirperverlik kanunlarını ihlal eden Chersonit'ler, onun en büyük nefretinin gazabına uğramıştır. Uzaktan müdahale edebilmek ya da en azından kaçabilmek adına bir filonun ve ordunun ihtiyaç duyabileceği bir takım savunma araçlarını hazırlamak için Constantinople'ye büyük vergiler uygulanmıştır. "Herkes suçludur ve hepsi yok olmak zorundadır." Justinian'ın fermanı bu olmuştur ve bu kanlı infazı uygulama görevi, o zaman vahşetin yüzü olarak anılan Justinian'ın en sevdiği adamı olan Stephen'e emanet

edilmiştir. Bununla birlikte, vahşi Stephen bile hükümdarının vermiş olduğum emirlerini kusursuz bir şekilde yerine getirecek kadar zorba davranamamıştır. Onun saldırılarında fazlasıyla yavaş davranması, halkın büyük çoğunluğunun ülkenin gerilerine çekilmesini sağlamıştır; böylece intikam uşağı olarak adlandırılan Stephen'a sadece her iki cinsiyetten imparatora köle olacak birkaç genç, yedisini yakarak kavurduğu halktan insanlar, denizde boğdurduğu yirmi adam ve imparatorun tüm işkencelerine katlanmak zorunda kalacak olan kırk iki kişi kalmıştır. Dönüşleri sırasında filo, Anatolia'nın kayalık kıyılarına sürüklenmiş ve Justinian, gemi enkazında kendi halkından ve düşmanlarından binlercesini tam beklediği gibi karşılayan Euxine'nın itaatkârlığını alkışlamıştır ancak uyguladığı tüm zorbalıklar hiçbir suretle onu tatmin etmemiştir; böylece yasaklanan koloninin kalıntılarını dahi ortadan kaldırmak için ikinci bir sefer komutu vermiştir. Kısa süre zarfında, Chersonite'ler ordularının kollarında ölmeye hazır halde kentlerine dönmüşlerdir; Chozar'ın hakanı nefret ettiği kardeşinin tüm imtiyazlarından vazgeçerek ülkesini terk etmiştir; bütün vilayetlerin sürgünleri Tauris'de toplanmıştır ve Bardanes, Phillippicus adı altında kardinale sığınmıştır. İmpartorluk birlikleri, Justinian'in intikamını daha fazla sürdürmeye niyetli olmadıklarından, hükümdarlarına karşı azalan sadakat ve memnuniyetsizliklerinden almış oldukları güçle kaçmışlardır: Yeni egemenlikler altındaki filo, Sinop ve Constantinople limanlarına doğru daha uğurlu bir rota çizmiştir ve sonunda her idamı gerçekleştiren el, her infazı onaylayan dil, zorbalığın öldüğünü açıklamıştır. Hâlâ arkasında duran sefil arkadaşları olmasına rağmen Justinian, barbar nöbetçilerinin ellerine bırakılmış ve erdemli bir Romalı ve vatansever olarak bu zorbayı öldürenler övgüyle ödüllendirilmiştir. Justinian'ın oğlu Tiberius kaçarak bir kiliseye sığınmış; yaşlı büyükannesi bulunduğu kilisenin kapısına kendisini siper etmiştir ve zavallı masum delikanlı düşmüş olduğu bu zor durum karşısında boynunu eğerek bir koluyla yaşlı büyükannesine, diğer koluyla sunakta bulunan ahşap haça

sarılmıştır. Ancak batıl inançlar karşısında ezilmeye cüret eden popüler öfke, insanlığın çığlıklarına karşı sağır kalmış; Heraclius'un yarışı yüz yıllık bir saltanattan sonra söndürülmüştür.

PHILIPPICUS (ARALIK 711)

Heraclian'ın düşüşü ile Isaurian hanedanının yükselişi arasında altı yıllık bir süre zarfında hükümet üçe bölünmüştür. Barnades ya da namıdiğer Philippicus, Constantinople'da ülkesini bir zorbanın elinden kurtarmış olmanın zaferiyle bir kahraman gibi karşılanmış; kendisine sunulan samimi ve evrensel sevincin mutluluk anlarının tadını çıkarmıştır. Justinian arkasında zulüm ve yağmacılık tohumları ve büyük bir hazine bırakmıştır ancak bu gerçek anlamda kullanışlı ganimet, kısa süre içerisinde halefleri tarafından çarçur edilerek dağıtılmıştır. Doğum gününde düzenlenen festivalde, Philippicus halkı hipodrom oyunlarıyla eğlendirmiş; onun zamanında binlerce pankart ve trompetle sokaklarda geçit törenleri yapılmıştır; Zeuxippus hamamlarında keyif çatmış, sonra saraya dönerek halkın soylu kesimine görkemli bir ziyafet vermiştir. Öğleden sonra, içmiş olduğu şarabın ve yemiş olduğu ağır yemeklerin etkisiyle uyumak için odasına çekilmiş ve kendisini böylesine zenginlik içerisinde göstererek kibirlenmemesi gerektiğini ve her türlü kibrin kendisinin en büyük düşmanı olduğunu unutmuştur. Bazı cüretkâr suikastçılar, festival şenliklerinin içine gizlice nüfuz etmiş; sonunda kendisini bekleyen tehlikeden bihaber uykuya dalan hükümdara saldırarak, onu bağlamış, gözlerini dağlamış ve tahtından indirmiştir. Bununla birlikte hainler ödüllerinden mahrum bırakılmış; senato ve halkın özgür sesi, Artemius'u bir danışmandan imparatorluğa yükseltmiştir: Artemius, İkinci Anastasius unvanını almıştır ve devralmış olduğu sıkıntılı saltanatta hem barış hem de savaşın erdemlerini sergilemiştir. Fakat imparatorluk sınırlarının yok olmasından sonra, itaat kuralları ihlal edilmiş ve yapılan her türlü

değişiklik yeni devrimlerin tohumlarını imparatorluk topraklarına saçmıştır. Filonun isyanından sonra elde edilen belirsiz gelir ve ganimetler zorla kardinale teslim edilmiştir: Aylarca süren bir deniz savaşından sonra, Anastasius saltanatı terk etmiştir ve fatih üçünü Theodosius, topraklarını Doğu birliklerinin generali ve komutanı olan Leo'nun üstün yükselişine sunmuştur. Ondan önceki iki selefi, onun kilise yargı gücünü benimsemesine izin vermiştir: Anastasius'un huzursuz sabırsızlığı, ihanet etmeye müsait konumunda kendisini riske atmaya ve dolayısıyla hayatını kaybetmesine neden olmuştur ancak Theodosius'un son günleri şerefli ve güven içinde geçmiştir. Mezar taşına yazılmış olan "Sağlık" kelimesi felsefenin ve aynı zamanda dinin güvenli zeminini ifade etmektedir ve onun yaratmış olduğu mucizelerin şanı Ephesus halkı arasında uzun yıllar korunmuştur. Kilisenin bu huzurlu sığınağı kimi zaman insanlığa merhamet dersi vermiştir ancak yine de gereksiz tutkuları yarattığı tehlikeleri azaltmanın kamu yararına olup olmadığı sorgulanabilmektedir.

ISAURIA'LI III. LEO (25 MART 718)

Bir zorbanın düşüşünü yaşadım; şimdi ise size kısaca düşmanlarının halefleri tarafından gelecek kuşaklara aktarılan ve hem yönetim hem de özel hayatıyla İkonoklastların dinî hikâyelerinde yer alan yeni bir hanedanın kurucusunu tasvir edeceğim. Bununla birlikte batıl inançlarına rağmen, Isaurian Leo'nun karakteri için olumlu bir önyargı makul olarak doğumunun belirsizliğinden ve saltanatının süresinden çıkarılabilmektedir. **I.** İmparatorluk ödülü beklentisiyle dolu olan erkeklik çağına girmiş bir delikanlı için bu makam, zihninin yanmasına sebebiyet verecek kadar aklını karıştırılabilmekte ve karşısında aynı makamı hak ettiğini düşünen birçok rakip çıkarabilmektedir. Modern Yunanların yolsuzluk ve zayıflıklarında bile, bir plebeiyan toplumunun en alt kademesinden, en yüksek mertebeye yükseltilebilmesi için

o kişinin halkın seviyesinden çok daha üstün bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Muhtemelen bu kişi spekülatif bilimi umursamayan ve küçümseyen ve düşmüş olduğu servetin peşinde, hayırseverlik ve adalet yükümlülüklerini hiçbir suretle düşünmeyen biri olurdu ancak böyle bir adamın karakterine sağduyu ve dürüstlüğün yararlı erdemleri, insanlık bilgisi ve güven kazanma ve tutkularını yönlendirme sanatı atfedilebilirdi. Leo'nun, Isauria'nın yerlisi olduğu ve Conon isminin onun ilk ismi olduğu kabul edilmektedir. Garip hicivleriyle övünen yazarlar, onu ülke pazarlarında bazı malları taşıyan eşek çobanı ve seyyar satıcı olarak tasvir etmiş ve aptalca bir şekilde, putlara tapınmayı kaldırması şartıyla, ona Roma İmparatorluğu'na söz veren bazı Yahudi falcılar ile tanıştığını açıklamıştır. Doğruluğu daha muhtemel bir başka açıklamada ise, babasının Asya'dan Küçük Trakya'ya göç ettiği, burada bir çobanla kazançlı bir ticaret gerçekleştirdiğini ve sonrasında hatırı sayılır bir servet edinmiş olduğundan, oğluna vadedilen imparatorluk makamı için beş yüz koyun hibe ettiği anlatılmıştır. İlk hizmeti, yönetime geçmesinden kısa bir süre sonra kıskançlıkları ve zorbalıklarıyla dikkat çeken Justinian'ın muhafızlarına olmuştur. Colchian savaşında cesareti ve el becerisi göz doldurmuştur: Anastasius'tan, Anatolian lejyonlarının komutasını devralmış ve askerlerin seçimi ve Roma dünyasının genel onayıyla imparatorluk makamına yükseltilmiştir. **II.** Bu tehlikeli yükselişte, üçüncü Leo, akranlarının kıskançlığına, güçlü bir grubun hoşnutsuzluğuna, yabancı ve yerli düşmanlarının saldırılarına maruz kalmıştır. Dini yeniliklerinden dolayı onu suçlayan Katolikler, görevleri gereği bu yeniliklerin bir anlık öfkeyle yapıldığını ve hemen yürürlüğe koymuş olduğunu açıklayarak, onu uyarmıştır. Sessiz kalarak, onun yönetiminin bilgeliğine ve davranışlarının saflığına saygı duyduklarını göstermiştir. Yirmi dört yıllık bir saltanattan sonra, Constantinople sarayından sakince çekilmesini bilmiştir ve elde etmiş olduğu kardinallik miras hakkı üçüncü kuşağa aktarılmıştır.

V. CONSTANTINE COPRONYMUS (18 HAZİRAN 741)

Otuz dört yıllık uzun bir dönemde, Leo'nun oğlu ve halefi, beşinci Constantine, namıdiğer Copronymus, dinî konularda daha az hassasiyete sahip olduğundan kilisenin imgelerine ya da putlarına saldırmıştır. Onların seçmenleri, bu benekli panter, bu Deccal, yılan tohumunun, bu uçan ejderhanın Elagabalus ve Nero'nun ahlaksızlıklarını aşan dinî saflığının acısını tüketmiştir. Saltanatı, imparatorluğunda en asil, en kutsal ve masum olan her şeyin en büyük katili olmuştur. İmparator kurbanlarının infazında bizzat bulunmuş, onların acı çekişlerini izlemiş, iniltilerini dinlemiş ve kana duyduğu açlığını onların korkunç infazlarından tatmin etmiştir: Bir tabakta sunulan burun memnuniyetle kabul edilmiş ve hizmetçileri genellikle kraliyet eli tarafından ortadan kaldırılmış ya da parçalanmıştır. Soyadı ona kirletmiş olduğu vaftiz isminden dolayı verilmiştir. Yaşı küçük olsa yaptıkları belki de mazur görebilirdi, ancak Copronymus'un erkeksi zevkleri onu hayvani bir canavar mertebesinin altına düşürmüştür; şehvet, cinsiyet ve türlerin ebedi ayrımlarını yapamayarak, hepsini birbirine karıştırmış, insani duygulara en saldırgan nesnelerden doğal olmayan hazlar çıkarmıştır. Iconoclast olarak dinî görüşlerinde bir Heretik, bir Yahudi, bir Müslüman, bir Pagan ve Ateist olarak hepsini benimsemiş; görünmez bir güce olan inancı sadece büyülü ayinlerinde, insanları kurban ettiği zamanlarında, Venüs'e ve Antik Çağ'ın cinlerine kurban edilmesinde ortaya çıkmıştır. Hayatını her zaman en zıt uç noktalarda yaşamı ve vücudunu kaplayan yaralar yüzünden ölmeden önce resmen cehennem azabı yaşamıştır. Büyük hassasiyet göstererek kopyaladığım bu suçlamalardan bir kısmı kendisinin mantıksız davranışlarıyla çürütülmüştür; prenslerin yaşamlarına dair özel fıkralarda, bu durumun tespit edilmesi daha zor olduğundan, inkâr edilmesi çok daha kolaydır. Geçmiş zamanlarda bahsedilen özdeyişlerin hepsinde çok şey iddia edilmesine rağmen, en azından bir şey doğru olmalıdır, bu doğrultuda yapmış

olduğum tespitlerime göre beşinci Constantine'nin ahlaksız ve acımasız olduğu doğrudur. İftira, icat etmekten ziyade bir abartma eğilimidir ve gayrimeşru dili, iftirayı atanın yaşı ve bulunduğu ülkenin deneyimleriyle belli ölçüde kontrol edilebilmektedir. Psikoposlar ve keşişler, generaller ve magistra'lar arasından, saltanatı altında atılan iftiralardan muzdarip olduğu söylenen kayda değer sayıda değerli insan bulunmuştur, isimler dikkat çekicidir, infazlar her zaman halka açık gerçekleştirilmiş, sakat bırakılanların hasarları görünür ve kalıcı olmuştur. Katolikler, Copronymus'un kişiliğinden ve hükümetinden nefret etmişlerdir ancak nefretleri bile onların baskılarının kanıtı olmuştur. Onlar riyakârlığı mazur ya da haklı gösterebilecek provokasyonları ortadan kaldırmış olsalar da bu provokasyonlar bile yavaş yavaş onun öfkesini alevlendirmiş ve despotizmin kullanımında ya da suistimalinde hıncını daha da sertleştirmiştir. Bununla birlikte beşinci Constantine'in karakteri ne düşünüldüğü kadar erdemden yoksundur ne de hükümeti her zaman Yunanların lanetlerini ya da aşağılamalarını hak etmiştir. Düşmanlarının itiraflarından çıkardığım bilgilere göre, kendi yönetimi döneminde eski bir su kemerinin restorasyonunu gerçekleştirmiş, iki bin beş yüz esirin kurtulmasını sağlamış, kendi topraklarının gelişimini sağlayarak, Constantinople ve Trakya şehirlerinin yeni kolonilerle yeniden kullanılır hale getirilmesini sağlamıştır. Düşmanları onun gerçekleştirdiklerini ve cesaretini istemsizce övmek zorunda kalmıştır; her zaman lejyonlarının başında at sırtında yanlarında olmuş; orduları çeşitlilik gösterse de o dönem yaşanılan sivil ve barbar savaşlarında, Fırat ve Tuna üzerinde deniz ve karadan saldırılarla muazzam zaferler kazanmıştır. Ortodoksların ağır hakaretlerini dengede tutabilmek için Heretical övgü belli bir ölçekte şekillendirilmiştir. İkonoklastlar, prensin erdemlerine saygı duymuştur; ölümünden kırk yıl sonra bile azizler, mezarı önünde dua etmişlerdir. Bağnazlık ya da düzenbazlıklarla onun hakkında mucizevi bir vizyon yayılmıştır: Sütten çıkmış ak kaşık gibi Hristiyan kahramanı olarak anılmış, Bulgaristan Paganları-

na karşı mızrağı yüceltilmiştir: Bu açıklamalara Katolik tarihçileri "saçma bir masal" demiş, "çünkü Copronymus cehennemdeki uçurumlara zincirlenmiştir," açıklamasını yapmışlardır.

IV. LEO (14 EYLÜL 715)

Dördüncü Leo, Beşinci Constantine'in oğlu ve Altıncı Constantine'nin babasıdır, hem zihin hem de bedenen zayıf bir yapıya sahip olan dördüncü Leo'nun saltanatının temel yönetimi halefiyetinin yerleşmesiyle sağlanmıştır. Genç Constantine birlikleri, işgüzar halkının sahte coşlusuyla isyan girişiminde bulunmuş; çöküşünün bilincinde olan imparator, ihtiyatlı bir tereddütten sonra, oy birliğiyle onların isteklerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Kraliyet vârisi beş yaşına geldiğinde annesi Irene tarafından tahta çıkarılmış; ulusun onayıyla gözleri kamaştıran, Yunanların vicdanına dokunan büyük ihtişam ve dinî törenlerle tacı ona sunulmuştur. Sarayın, kilisenin ve hipodromun huzurunda, Tanrı'nın yüce oğlu ve annesinin adıyla kraliyetinin yönetimi için sadakat yemini ettirilmiştir. "Tanık olun, Yüce İsa Mesih! Leo oğlu Constantine'in güvenliğinden sorumlu olacağız, hayatımızı hizmetine adayacak, kendisine ve gelecek nesillerine gerçek bir bağlılık göstereceğiz." Yeminlerini kutsal haç önünde yaparak sorumluluklarını yerine getirmiş ve yaptıkları eylemin bir nişanesi olarak kutsal haçı St. Sophia sunağına dikmişlerdir. İlk edilen yemin ve bu yeminin ilk ihlali Copronymus'un ikinci evliliğinden olan beş oğlu tarafından gerçekleştirilmiştir; bu prenslerin hayat hikâyeleri de gerçek anlamda eşsiz ve trajiktir. En büyük evladın tahta çıkma hakkı onlar açısından ortadan kaldırılmıştır; ağabeylerinin adaletsizliğiyle, yaklaşık iki milyon gümüş sikke değerindeki mirastan mahrum edilmişlerdir; bazı boş vaatler, servet ve iktidar için yeterli bir tazminat olarak görülmemiş, babasının ölümünden önce ve sonrasında tekrar tekrar yeğenlerine karşı komplo kurmuşlardır. Onların ilk

girişimleri affedilmiştir; ikinci eylemlerinde yargılanmaları kilise mahkemesinde gerçekleştirilmiştir; üçüncü ihanetlerinde ise kardeşlerin en büyüğü ve en suçlusu olan Nicephorus'un gözleri dağlanmış ve diğer dört kardeş Christopher, Nicetas, Anthemeus ve Eudoxas'ın dilleri kesilerek hepsi lal edilmiştir. Beş yıllık zindan hayatından sonra, St. Sophia kilisesine kaçarak, halkın önünde kiliseden merhamet dilemişlerdir. "Vatandaşlar ve Hristiyanlar!" diye haykırmıştır Nicephorus kendi ve dilsiz kardeşleri adına, "imparatorunuzun oğullarına bakın, bu sefil durumda özelliklerimizi hâlâ tanıyabilirseniz. Bir yaşam, kusurlu bir yaşam, düşmanlarımızın kötülüklerinden kurtulduğumuz anda mümkündür. Şimdi iyileştik ve artık sadece sizin merhametinize sığınıyoruz."

Mutsuz prenslere övgüler, umutla teselli etme girişimleri ve onları nazikçe kutsal alandan saraya çekme girişimleri, halkın uğultuya yükselen sesi, bir bakanın varlığı tarafından kontrol altına alınmamış olsaydı belki de bir devrim yaratabilirdi. Hızlı bir şekilde Yunanistan'a gönderilmek üzere gemiye bindirildiler ve Atina'daki sürgün yerlerine yerleştirildiler. Bu sakin inziva ve çaresiz durumunda, Nicephorus ve kardeşleri, iktidar arzusuyla yanıp tutuşmuşlar, onları kaldıkları zindandan kaçmaları ve kendi birlikleriyle birlikte Constantinople kapılarına yürümeleri için kışkırtan Sclavonian'ların başının teklifini kabul ederek, hareket etmişlerdir. Ancak Atina halkı, Irene konusunda hak sahibi olduklarını düşünerek onun infazını ya da ona karşı yapılacak zulmü engellemiştir ve böylece Copronymus'un beş oğlu kendi sonsuz karanlıklarında kalmaya ve unutulmaya mahkûm edilmiştir.

VI. CONSTANTINE VE IRENE (8 EYLÜL 780)

Bu imparator kendisi için, Chozar hanının Barbrian'lı kızını eş olarak seçmiştir ancak vârisinin evliliğinde, tek serveti kendi kişisel başarılarından oluşması gereken, on yedi yaşında yetim bir

Atina bakiresini tercih etmiştir. Leo ve Irene'nin nikâhları kraliyette büyük bir ihtişamla kutlanmıştır; Irene kısa süre sonra zayıf kocasının sevgisini ve güvenini kazanmış ve vasiyetinde Roma dünyasının imparatorluk koruyucusunu ve daha on yaşından büyük olmayan oğulları altıncı Constantine'i vârisi ilan etmiştir. Altıncı Constantine'nin çocukluk dönemi boyunca, Irene halkın yönetiminde sorumluluk sahibi bir anne olarak görevlerini en hünerli ve özenli şekilde yerine getirmiştir; o dönemin görsel eserleri üzerindeki gayretli restorasyon çalışmaları sayesinde, Yunan tarihinde bir azizin adını ve onurunu almaya hak kazanmıştır. Fakat imparator gençliğin olgunluğuna eriştiğinde; anne boyunduruğu (*maternal*) daha ıstıraplı bir hale gelmiş ve tüm zevklerini ve gücünü onunla paylaşmaya hazır olan kendi yaşıtlarının sözlerini dinlemeye başlamıştır. Onun hakları, kabiliyeti ve hükümdarlığı konusunda daha fazla yetki sahibi olması konusunda öne sürmüş oldukları nedenlere ikna olan altıncı Constantine, Irene'nin hizmetlerinin karşılığında ödüllendirilmesini kabul ederek, süresiz olarak Sicilya Adası'na sürgün edilmesini sağlamıştır. Ancak uyanık ve nüfuzlu bir kadın olan Irene, oğlunun düşüncesizce yapılan planlarını kolayca bertaraf etmiştir: Benzer ya da biraz daha şiddetli bir ceza ile oğlunu ve ona akıl veren danışmanlarına misilleme yaparak, nankör prensi tıpkı bir çocuk gibi cezalandırmıştır. Bu çekişmenin ardından anne ve oğlu iki yerli grubun başına geçmiştir; Irene tebasından sadık ve gönüllü itaatkârlık almak yerine, onları zincirlere vurarak kendisine esir ve düşman haline getirmiştir. İmparatoriçe zaferinin kötüye kullanılmasıyla tahtından indirilmiştir; halkı tarafından ona edilen sadakat yemini artık sadece isteksizce çıkan mırıltılara dönüşmüş ve yalnız bırakılmıştır ve hemen ardından Ermeni muhafızların cesurca püskürtülmesi, özgür ve genel bir bildirimin yapılmasını sağlamış, altıncı Constantine, Romalıların yasal imparatoru olarak tahta çıkarılmıştır. Aynı karakter özelliklerine sahip oğul tahta çıktıktan sonra, Irene'yi tamamen kendi yalnızlığına ve yaslı hayatına terk etmiştir. Fakat Irene'nin kibirli ruhu ikiyüzlülük sanatına sarıl-

mıştır: Piskoposların ve hadımların gönüllerini hoş tutmuş, prense karşı evladına duyduğu şefkati yeniden canlandırmış ve kısa sürede oğlunun güvenini tekrar kazanarak, ardından onun itibarına ihanet etmiştir. Constantine karakteristik olarak duygu ya da ruhtan yoksun birisi değildir ancak eğitimi tam anlamıyla ihmal edilmiştir; iktidar tutkusuyla dolu hırslı anne, beslediği kötülükleri ve gizlice tavsiye ettiği eylemleriyle sürekli olarak oğlunu zehirlemiştir: Oğlunun boşanması ve ikinci evliliği din adamlarının önyargılarını kırmış ve küstah, kötü tavırları Ermeni gardiyanların ona olan bağlılığını yitirmelerine neden olmuştur. Irene'nin restorasyon girişimine karşı çok güçlü bir komplo kurulmuştur ve gizli planlar dillere düşmüş olmasına rağmen, tehlikelerinden şüphelenilen imparator, vilayetlere ve ordulara hitap edecek şekilde Constantiople'dan kaçana kadar sekiz ay boyunca annesine sadık bir evlat olarak görünmeye çalışmıştır. Bu aceleci kaçısın sonrasında, imparatoriçe uçurumun eşiğinde kalmıştır; yine de oğlundan merhamet dilemeden önce Irene, oğlunun aklına fitne fikirleri sokan arkadaşlarını tehdit ederek, planlarında başarılı olmadıkları sürece ihanetlerini açığa çıkaracağını söyleyen özel bir mektup yazmıştır. Irene bu sürecin sonunda, zihnindeki tüm hırs, insanlık ve doğaya dair tüm fikirleri boğmuştur; kanlı konseyinde Constantine'in tahttan mahrum bırakılması gerektiğine karar verdirmiştir: Elçileri uyuyan prense saldırmışlar ve hançerlerini sanki ölümcül bir cümleyi ifade etmek istermiş gibi gözlerine sokmuşlardır. Theophanes belli belirsiz açıklamalarıyla, bu ölümün acilen gerçekleştirilen barbarca bir infazın sonucu olduğuna dair kilisenin tarihçisini ikna etmiştir. Katolikler, Baronius'un otoritesi tarafından aldatılmış ya da bastırılmıştır; Protestanlar olan biten gerektiği şekilde arzu edilen bir son olduğunu desteklemek için kardinalin sözlerini tekrarlamıştır. Yine de Irene'nin kör oğlu uzun yıllar hayatta kalmış, mahkeme tarafından sürgün edilmiş ve dünya tarafından unutulmuştur; Isaurian hanedanı sessizce çökertilmiştir; Constantine'nin hatırası sadece kızı Euphrosyne ile İmparator İkinci Michael'ın nikâhlarında hatırlanmıştır.

IRENE (19 AĞUSTOS 792)

En bağnaz Ortodokslar, suç tarihinde kolayca paralelleştirilemeyen bu doğal olmayan anneyi hak ettiği şekilde cezalandırarak, idam etmiştir. Kanlı eylemlerine dair hurafeler, daha sonra ortaya çıkan on yedi günlük karanlık olaylar silsilesine atfedilmiş; idam edileceği gün, sanki geniş ve çok uzak bir ateş küresi gibi görünen güneş, dönen bir gezegenin atomlarına sempati duyabilirmiş gibi kararmış, gün ortasında birçok geminin rotalarından sürüklenmesine neden olmuştur. Yeryüzünde, Irene'nin ise suçu beş yıl boyunca cezasız kalmış; saltanatı büyük bir ihtişamla taçlandırılmıştır ve vicdanının sesini susturmuşsa da ne insanlığın kınamalarını duymuş ne de kabullenme gereği duymuştur. Roma dünyası bir kadının hâkimiyetine boyun eğmiştir; Constantinople sokaklarında ilerlerken kraliçelerinin altın savaş arabasının önünde süt beyaz dört doruk atın üzerinden asilzadeleri ona eşlik etmişlerdir. Ancak bu asilzadeler çoğunlukla hadım edilmiş ve siyah ırktan gelme olduklarından, görüntüleri bile halkın nefretini ve aşağılamasını üzerlerine çekmek için yeterli olmuştur. Bu asilzadeler imparatorluğun nimetlerinden faydalanmış, isimleri onurlandırılmış ve zenginleştirilmiş olmasına rağmen, bu adamlar kendilerini mevki sahibi yapan hayırsever hanımlarına karşı komplo kurmuşlardır; büyük saymanları, sarayın kasası görevinde olan Nicephorus servetini gizlice kardinale yatırmış; halefi saraya tanıtılmış ve veliaht patriği tarafından St. Sophia'da taçlandırılmıştır. Onların ilk görüşmelerinde, Irene hayatının devrimlerinin özeti çıkarmış, içten içte Nicephorus'un eylemlerini gizlice suçlamış, Nicephrous'un hayatta kalmasının şüphesiz ki onun merhametinden kaynaklandığını ve taht ve hazinesinden kazanmış olduğu tüm ganimetleri düzgün ve onurlu bir adam gibi davranarak geri vermesi gerektiğini açıklamıştır. Ancak Nicephorus para hırsıyla bu mütevazı tazminatı reddetmiş ve Irene, Lesbos Adası'na sürgün edildiğinde, imparatoriçe hayatını güçlükle idame ettirebilecek yetersiz geçim kaynaklarına sahip olmuştur.

I. NICEPHORUS (31 EKİM 802)

Pek çok zorba, hiç kuşkusuz Nicephorus'tan çok daha kirli işlerle hüküm sürmüştür, ancak hiçbiri onun kadar halkının evrensel nefretini bu denli derinden kazanmamıştır. Sahip olduğu üç tuhaf ahlaksızlık huyuyla, ikiyüzlülüğü, nankörlüğü ve para hırsıyla karakteri lekelenmiştir: üstün yetenekleri arasında erdem duygusu hiçbir zaman yerini almamış ve hiçbir yeteneği hoş bir niteliğe sahip olmamıştır. Savaşlarda yeteneksiz ve talihsiz olan Nicephorus, Saracen tarafından yenilgiye uğratılmış ve Bulgarlar tarafından öldürülmüştür ve ölümü halk nazarında Roma ordusunun yıkımını fazlasıyla hızlandırmıştır.

Stauracius (25 Temmuz 811)

Nicephorus'un oğludur ve vâris Stauracius savaş alanından ölümcül bir yara alarak kaçmayı başarmıştır ancak altı ay süren nekahet döneminde, hakkında yapılan beyanlara rağmen, her konuda babasının örneğinden kaçındığı ahlaksızlıkları halk gözünde çürütmeyi başarmıştır. Ölümünden kısa bir süre öncesine kadar, sarayın en büyük ustası Michael ve kız kardeşi Procopia'nın kocasının isimleri hem saray halkı hem de tüm şehir tarafından anılmaya başlamış, ancak kıskanç erkek kardeşi tarafından reddedilmiştir. Büyük bir inatla elinde tuttuğu asası düştüğünde, halefinin hayatına bir komplo kurmayı planlayarak, Roma İmparatorluğu'nun demokrasiyle yönetilmesine geçiş yapma fikrini takdir ettiğini beyan etmiştir. Ancak bu dökümtü proje sadece halkın bu konudaki çabalarını alevlendirmeye ve başa geçmeye aday olan kişinin hazımsızlıklarını gidermeye yetmiştir: I. Michael kardinalliği kabul etmiş ve Nicephorus'un oğlu kendi mezarına sürüklenmeden önce, yeni imparatorundan merhamet için yalvarmıştır.

Michael I. Rhangabe (2 Ekim 811)

Barış süreci esnasında Michael tahta doğal yollardan çıkmış olsaydı, o zamana kadar hüküm sürmüş ve halkının babası olmuş kişiyi öldürebilirdi ancak o dönemde ne yumuşak erdemlerini özel hayatın gölgesine uyarlayabilmiştir ne de akranlarının tutkusunu kontrol etme ya da muzaffer Bulgarların ordularına direnme yeteneğine sahip olamamıştır. Yetenek ve başarı arzusu askerlerinin gözünde aşağılanmasına neden olmuş, karısı Procopia'nın eril ruhu onların öfkelerini üzerlerine çekmiştir. Dokuzuncu yüzyılın Yunanları bile, standartların önünde, disiplinlerini yönlendirip, cesaretlerini canlandırdıkları varsayılan bir kadının küstahlığıyla kışkırtılmış ve koparılan azgın yaygara sonrasında, yeni Semiramis'e muhteşem bir Roma kampının ihtişamlı yönetimi sunulmuştur. Yürütülen başarısız bir kampanya sonrasında imparator, arkasında kış mevsiminin hüküm sürdüğü Trakya bölgelerinde düşmanlarının komutası altında hoşnutsuz bir ordu bırakmıştır ve düşmanlarının kendi hükümleri altında kalmalarını sağlamak için büyük bir ustalıkla kendilerine bağladıkları hadım edilmiş askerlerle, Procopia'nın kocasını aşağılamayı ve kendi askerî seçim hakkını savunmayı başarmıştır. Doğrudan başkente yürümüşlerdir: Bununla birlikte din adamları, senato ve Constantinople halkı Michael'ın arkasında durmuş ve Asya birlikleri ve hazineleri iç savaşın hüküm sürdüğü hasarı daha fazla uzatmıştır. Ancak merhameti (hırsları ileride zayıflığı haline gelecek) yürüttüğü savaşta, bir damla Hristiyan kanı dökülmemesi gerektiği kesinlikle protesto edilmiştir ve ulakları, fatihlerini şehrin ve sarayın anahtarlarıyla karşılamıştır. Masumiyeti ve boyun eğmesiyle silahsızlandırılmış; hayatı ve gözleri ona bağışlanmıştır; imparatorluk keşişi olarak kardinallikten sıyrılıp, karısından ayrıldıktan sonra otuz iki yıl boyunca yalnız ve dinî koşullarda bir yaşam sürmüştür.

ERMENİ V. LEO (11 HAZİRAN 813)

Nicephorus zamanında ünlü ve talihsiz Bardan'lardan bir asi, yaşayacağı düşüşü öngörmüş ve eski memurlarından üçünün, Leo the Armenian, Michael the Phrygian ve Thomas the Cappadocian'ın servetine el koyacağını ilan etmiş Asyalı bir falcıya danışma eğilimindedir. Bu öngörülen olaylar daha sonra doğrulanmış, daha doğrusu doğrulanması için gereği yapılmıştır. On yıl sonra, Trakya ordugâhı Procopia'nın kocasını görevden aldıktan sonra taç, askeri sıralamada birinci konumda ve isyanın gizli yazarı olan Leo'ya devredildi. Tacı hiç tereddüt etmeden kabul eden Leo, dostu Michael'a "Bu kılıçla, sana Constantinople kapılarını açarak, imparatorluk yolunda yürümeni sağlayacağım ancak bana ihanet edecek olursan, askerlerinin huzurunda bu kılıçla canını alacağım," demiştir. Ermenilerin bu emrine riayet edenler imparatorluk tarafından ödüllendirilmiş ve Beşinci Leo'nun hâkimiyeti altında yedi buçuk yıl boyunca hüküm sürmüştür. Bir ordugâhta eğitim almış olan Michael ne yasalar ne de yazım kuralları hakkında bilgi sahibidir, bu yüzden de sivil yönetimi esnasında sürekli olarak askerî disiplinin sertliğini ve hatta zulmünü kullanmıştır ancak uyguladığı şiddet kimi zaman masumlar açısından tehlikeli olsa da suçlular açısından her zaman baskılayıcı bir unsur olmuştur. Dinî tutarsızlığı Chameleon'un unvanından çıkarılmış fakat Katolikler, putları yıkan kişinin hayatının ülkeleri için yararlı olacağını düşündüklerinden, bir azizin ve günah çıkaran bir papazın huzurunda durumu kabul etmişlerdir. Dostu Michael'ın gayretlerinin karşılığı zenginlik, onur ve askerî komuta yetkisi ile geri ödenmiş ve onun yetiştirmiş olduğu emrindeki adamları kamu hizmetinde yararlı bir şekilde istihdam edilmiştir. Bununla birlikte, Phrygian kendisinde eşitlikten bahsedilerek sunulan imparatorluk ödülünün bir kısmının kendisine iyilik olarak sunulmasından memnun değildir ve bu hoşnutsuzluğunu bazen aceleci söylemlerle dışa vurmuş ve kötü bir zorba olarak tavırları temsil

ettiği bir prense karşı daha tehdit edici ve düşmanca bir yön almıştır. Bu zorbalık, her koşulda tekrar tekrar tespit edilmiş, bu konuda uyarılmış, korku ve kızgınlığı minnettarlık kazanana kadar orduları eski dostunu dışlamıştır ve Michael, eylemlerini ve tasarımlarını gözden geçirdikten sonra, ihanetten mahkûm edilmiş ve özel hazırlanmış fırınlarda canlı olarak yakılarak infaz edilmesine karar verilmiştir. İmparatoriçe Theophano'nun dindar, merhameti kocası ve ailesi için ölümcül bir unsur olmuştur. Kutsal bir gün olan, yirmi beş aralık tarihinde infazı için gerekli hazırlıklar yapılmıştır: Theophano bu insanlık dışı gösterinin ısrarla Savior'un doğum gününde gerçekleştirilmesini istemiştir ve Leo, bu durumu bir anlığına nefesini tutarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak kutlama öncesi gece ibadeti esnasında, onu uykusuz bırakan kaygıları karanlık ölüm saati geldiğinde, kapalı odalar arkasındaki düşmanını ziyaret etmesine neden olmuştur. Onu zincirlerinden özgür bırakmış ve dostunun boş bıraktığı zindanındaki yatağına uzanarak derin uykuya dalmıştır. Leo bu güvenlik ve istihbarat belirtilerinden endişe duymuş ancak yine de sessiz adımlarla zindandan çıkmaya çalıştığı sırada, bir köşeye gizlenmiş kölelerden biri tarafından fark edilmiştir. Bir itirafçının manevi yardımını istemek bahanesiyle, Michael komploculara yaşamlarının kendi takdirine bağlı olduğunu bildirmiş, dostlarının ve ülkelerinin kurtuluşla kendini güvenliğini sağlamak için birkaç saati kaldığını açıklamıştır. Büyük festival sırasında, seçkin bir rahip ve dindar grubu, şapelde dinî şarkılar söylemek için özel bir kapıdan saraya kabul edilmişler; koro ve ordugâh disiplinini aynı katı düzende yürüten Leo, bu sabah ibadetlerine her zaman katılmış, nadiren gitmemezlik yapmıştır. Dinî törenler gerçekleştiği sırada, kılıçları cübbelerinin altında, geçit töreni arasına karışan komplocular, şapelin karanlık köşelerinde gizlenmişler ve ilahî Zebur, imparator tarafından okunmaya başladığı anda, onun öldürülmesi için işaret verileceğini aralarında kararlaştırmışlardır. Kıyafetlerin tekdüzeliği ve ortama düşen kusurlu ışık yüzünden, saldırı başarısızlıkla sonuçlanmış,

zavallı bir rahibe asıl hedef yerine yaralanmıştır ancak kısa sürede hatalarını fark eden komplocular, kraliyet kurbanını her taraftan kuşatmışlardır. Elinde herhangi bir silahı ve yanında onu koruyacak dostları olmayan Leo, ağır bir haça hamle yaparak, hayatını korumak için komploculara bu haçla saldırmıştır ancak karşısındaki suikastçılardan merhamet dilediğinde, "Bu merhamet değil, intikam saatidir," diye acımasız bir cevap almıştır. İsabetli bir hamle yapan suikastçılardan biri, haçı tutan kolu bir hamlede bedenden ayrılmış, haçlı kol bir tarafa, Ermeni Leo bir tarafa düşmüş ve sonunda sunağın eteklerinde öldürülmüştür.

KEKEME II. MICHAEL (25 ARALIK 820)

Konuşmasındaki kusurdan dolayı "Kekeme" lakabını alan İkinci Michael, tahta çıktığı anda unutulmaz bir şanssızlık yaşamıştır. Ateşten bir gömlek olan imparatorluğun egemenliğine kapılmış; bulunduğu durumu daha idrak edemeden, Caesars'ın tahtına oturduktan birkaç sonra bacaklarına prangalar vurulmuştur. Yükselmesinin bedeli olan kraliyet kanı hiçbir şey elde edemeden boşa harcanmış: Kardinallik, kökeninin cahil ahlaksızlıklarını kendi içinde muhafaza etmiştir ve Michael kendi eyaletlerini tıpkı babasından aldığı umursamazlıkla kaybetmiştir. Tigris ve Kafkasya kıyılarından dört bin barbarı Avrupa'ya taşıyan, askerlerin üçüncü ve sonuncusu Thomas tarafından unvanı tartışma meselesi olmuştur. Constantinople kuşatmasını gerçekleştirmiş fakat başkent manevi güç ve silahlarla savunulmuştur; Bulgar bir kral Doğu ordugâhına saldırmış ve Thomas, zayıflık ya da talihsizlik eseri canlı olarak fatihin eline düşmüştür. İsyancının elleri ve ayakları kesilmiş; bir direğe oturtulmuş ve kanı sokakları yıkarken, insanların hakaretlerine maruz bırakılmıştır. İmparatorun varlığı, görgüsüzlüğü ve ahlaksızlığı olduğu kadar yozlaşmış vahşi karakteri ile betimlendirilmiştir. Merakı belki onurlu belki de suçlu bir bakan tarafından sorgulanana kadar,

suç ortaklarına sürekli olarak baskı uygulamış, ağıt yakan askerlerinin seslerine karşı bile sağır kalmıştır: "En yakın dostunu bir düşman karşılığında verir misin?" İlk eşinin ölümünden sonra, senatonun talebi üzerine imparator, Altıncı Constantine'in, manastırdan getirilen kızı Euohrosyne ile evlendirilmiştir. Ağustos ayında kıyılan nikâhlarından sonra düzenlenen bir evlilik sözleşmesiyle doğacak çocuklarının imparatorluğu ağabeyleriyle birlikte eşit bir şekilde paylaşması gerektiği yazılmıştır. Ancak Michael ve Euphrosyne nikâhları meyvesiz kalmış ve Euphrosyne kocasının ilk eşinden olma oğlu ve halefi Theophilus'un annesi unvanını almakla yetinmiştir.

THEOPHILUS (3 EKİM 829)

Theophilus'un karakteri, belki de sapkınlık ve zulüm erdemlerinden fazlasıyla etkilenmiş olmasından dolayı, dinî coşkunluğuyla nadir bir örnek sunmaktadır. Sergilemiş olduğu cesaretli davranışları yüzünden düşmanları ve halkına uyguladığı adalet yöntemi monarşi olarak algılanmış ancak Theophilus cesaretinin sonucunda elle tutulur hiçbir şey elde edememiş, adaleti ise sadece keyfi ve acımasız görülmüştür. Saracen'lere karşı haçlı seferi girişiminde bulunmuş, ancak beş seferi de dikkat çekici devrimlerle sonuçlanmıştır: Atalarının anavatanı Amorium yerle bir edilmiş, askerî saldırıları neticesiz kalarak kendisine "Talihsiz" lakabı takılmıştır. Bir hükümdarın bilgeliği, yasaları oluşturmasında ve seçtiği sulh hâkimlerinin yapısında gözlemlenmektedir ve o bu konuda eylemsiz göründüğünden, gezegensel yönetim sistemi sessiz ve düzen içerisinde sivil hükümet merkezli yönetilmiştir. Ancak Theophilus'un adaleti, kişisel ve düzensiz otorite eylemlerinde, yasanın gerektirdiği ya da suçun cezasını ölçmeden o anın nedenine ya da tutkusuna danışan şark despotlarının modeline göre şekillendirilmiştir. Zavallı bir kadın kendini imparatorun ayaklarının önüne atarak, imparatorun kardeşi olan

komşusunun saray duvarlarını gereksiz yere yükselterek, bu kadının evine ışık ve hava girmesini engelleyecek şekilde kapattığı konusunda şikâyette bulunmuş ve çare talep etmiştir! Gerçek bir kanıt olmasına karşın, sıradan bir yargıç olarak davacıya yeterli ya da en azından durumunu rahatlatmasını sağlayacak bir karar vermesi gerekirken, hükümdar onun mülkünün saray toprağına ait olduğunu beyan ederek, haksız olduğuna dair hüküm vermiştir. Ancak Theophilus'un bu abartılı yanlış kararı bu kadarla da sınırlı kalmamıştır. Hırsına yenik düşerek, zavallı kadının sadece mülküne el koymakla kalmamış, şikâyetinin kardinallik önünde işlenmiş büyük bir suç olduğuna karar vererek, zavallı kadını Constantinople şehrinin merkezinde, halkın gözleri önünde çırılçıplak soyarak, kırbaç cezasına çarptırmıştır. Önemsiz bazı suçlar, eşitlik ya da dikkat gerektiren bazı görevlerde oluşan kusurlar yüzünden, bir başbakan, bir bakan, yüksek mertebeli bir memur, bir gardiyan ve bir kaptan ya sürgün edilmiş ya infaz edilmiş, ya kaynar suya atılarak haşlanmış ya da hipodromda canlı olarak yakılmıştır; bu yaşanılan korkunç hatalı kararlar ya da kaprislerinden kaynaklı tavırları vatandaşların hürmet ve saygı duygularını ondan tamamen uzaklaştırmıştır. Ancak uygulamış olduğu güç ya da kendince haklı gördüğü erdemlerinden dolayı kendiyle gurur duyan hükümdarın eylemlerinden korkan halk, sırf kendilerini güvence altına alabilmek için hükümdarlarının tehlikeli ve hor gören cezalarını bile alkışlamıştır. Hükümdarın bu olağandışı uygulamaları, bazı ölçütlerde aslında olumlu sonuçlar da doğurmuştur; on yedi günlük detaylı araştırmanın sonucunda mahkemeye yöneltilen herhangi bir şikayet olmamış ya da şehirde herhangi bir suç girişiminde bulunulmamıştır; hatta o dönem için Yunanların sadece demir bir çubukla bile yönetilebileceği ve kararların kamu yararına yüksek hâkimin gerekçeli açıklaması ve yasasıyla verilebileceği dahi iddia edilmiştir. Bununla birlikte, karar verme yetkisi bu yargıç ve onun mertebesindeki kişilere verilmiş olsa da herhangi bir ağır suç ya da ihanet suçu söz konusu olduğunda, onların yetkisi kısıtlandırıl-

mıştır. Theophilus, Leo'nun suikastçılarından ve babasının canına kastedenlerden gecikmeli de olsa intikamını almıştır; yine de onların işlemiş olduğu suçların sonuçlarından da keyif alarak, kıskançlıktan doğan zorbalığıyla kendi geleceğini güvence altına almak içi bir erkek kardeşi ve bir prensi bu uğurda kurban etmiştir. Sasani ırkından bir Persli, Constantinople'da yoksulluk ve sefalet içinde ölmüştür ve tek oğlu, halk tabakasından biriyle evlenmiştir. On iki yaşındayken, Theophobus'un kraliyet doğumu halka açıklanmış ve faziletleri bu doğumdan hiç etki görmemiştir. Bir Hristiyan ve bir asker olarak Bizans sarayında eğitim görmüş; servet ve zafer konusunda hızlı bir yükseliş sağlamış; imparatorun kız kardeşiyle evlenmiş ve babası gibi Muhammedî fatihlerin elinden kaçan otuz bin Pers askerinin komutanlığına terfi etmiştir. İki kat paralı ve yobaz duygularla aşırı derece kışkırtılmış olan bu birlikler, velinimetlerine karşı ayaklanmışlar ve bulundukları toprakların kralını tahtından etmeyi planlamışlardır, ancak sadık Theophobus onların bu görüşünü reddetmiş, onların planlarını altüst ederek bu adamların ellerinden kaçarak, kardeşinin ordusuna ya da sarayına sığınmıştır. Theophilus yaşamının baharında, ona fazlasıyla sadık olan karısı ve henüz bebeklik döneminde olan oğlu için sadık ve yetenekli bir koruyucu sağlamayı başarmışsa da imparatorluğun mirasını terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak kıskançlığı artık saplantılı bir hastalık haline gelmiştir; çocukluk döneminin zayıflıklarından doğan erdemlerinin yeniden ortaya çıkmasından ya da bu zayıflıkların baskısı altında kalmaktan korkmaktadır ve ölmekte olan imparator, Persli prensinin başının alınmasını talep etmiştir. Kardeşinin tanıdık özelliklerini büyük bir sevinçle kabullenmiştir: "Artık kibirli Theophobus değilsin," demiştir; koltuğuna çöktüğü sırada, titreyen bir sesle, "yakında, çok yakında, artık Theophilus da olmayacağım!" demiştir.

III. MICHAEL (20 OCAK 842)

Sivil hayat ve dinî politikalarının büyük bölümünü Yunanlardan ödünç alan Ruslar, geçen yüzyıla kadar çarın tek eşli evlilik kuralını korumuştur. Her ilin, her mertebesindeki, verimsiz ya da güzel bakirelerini değil, saray veliahtlarının konumlarına uygun, evlenmeyi bekleyen asil soyluların kızlarını seçmişlerdir. Theophilus'un da nikâhlarında benzer bir yöntemi benimsemiş olduğu teyit edilmiştir. Elinde tuttuğu altın bir elma ile iki sıra halinde dizilmiş güzel kızların arasından yürümüş: Gözleri Icasia'nın güzelliği karşısında büyülenmiş ve garip bir şekilde yapılan ilk bildiriminin sonunda, prens bu dünyada birçok kötülüğün kadınlardan kaynaklandığına bizzat şahit olmuştur; kız onun talebine "Elbette efendim," diye cevap vermiş, "onlardan çok daha iyi durumdayım," diyerek konuşmasını devam ettirmiştir. Bu mantıksızca yapılan seçim, imparatorluk tarafından uygun bulunmamış: Theophilus tiksinti içerisinde arkasına dönerken, Icasia bir manastıra kapatılmıştır ve bu durum karşısında mütevazı sessizliğini koruyan Theodora, altın elma ile ödüllendirilmiştir. Theodora imparatorun aşkını hak etmiş, ancak efendisinin şiddetinden kaçamamıştır. İmparator, sarayın bahçesinden ağzına kadar ganimetle dolu bir geminin limandan yola çıktığını görmüş; Suriyeli lüks eşyalarından oluşan değerli yükün karısına ait olduğunu keşfedince gemiyi ateşe vermiş, yaşadığı ihanetin etkisiyle imparatoriçenin karakterini basit bir tüccarın karakterine indirgemiştir. Bununla birlikte, bu ihanetin cezası konusunda son tercihi, beş yaşında yetim kalacak olan oğlu Michael ve imparatoriçenin vesayetini imparatorluğun eline emanet etmiştir. Bu durumdan oluşan intibanın ve ikonoklasların nihai olarak yok edilmesi, dinî gayretlerinin coşkusuyla Theodora'nın kocasının hatırı ve kendi kurtuluşuna minnetle saygı duyması ve kendisini Yunanlara adamasıyla sağlanmıştır. On üç yıl boyunca ihtiyatlı ve tutumlu bir yönetimden sonra, Theodora etkisinin giderek azaldığını fark etmiş ve kenara çekilmiştir ancak arkasından gelen

selefi İkinci Irene, sadece onun erdemlerini taklit etmekle yetinmiştir. Theodora'nın hayatına ya da hükümetine karşı komplo kurmak yerine, İkinci Irene özel hayatında kendi yalnızlığına çekilmiş, hiç çaba sarf etme gereği duymadan, gençliğin değersiz küstahlığını, kötülüklerini ve kaçınılmaz sonu göz ardı ederek, inzivaya çekilmiştir.

Nero ve Elagabalus'un haleflerinin arasında, şimdiye kadar erdemlerini taklit edebilecek bir imparator bulamadık, hepsi zevki yaşamın ana nesnesi olarak kabul etmiş, Roma prensi olarak karakter sahibi olmanın ve erdemin, zevkin en büyük düşmanı olduklarını kabul etmişlerdir. Üçüncü Michael'ın eğitiminde, Theodora'nın anne olarak her ne kadar hassas bakımı olsa dahi, talihsiz oğul henüz daha erkek bile olamadan tahta çıkarılmıştır. Hırslı anne çocuğunun akıl hocalığını yaparak, fikirlerini kontrol altında tutmaya çalışmışsa da tutkularının ateşini soğutmayı başaramamıştır; annesinin bencil yetiştirme politikasının sonucunda da kendi yaşıtlarını küçümseyen, adalet duygusundan yoksun, kibirli genç bir adam ortaya çıkmıştır. On sekiz yaşına girdiğinde, imparatorluğu yönetme konusunda kendisinde hiçbir eksiklik hissetmeyen genç adam, annesinin yetkilerini reddetmiştir. Yönetimsel olarak Theodora'nın tüm yetkileri ve hükümleri elinden alınarak inzivaya çekilmesi sağlanmıştır; bilgelik ve erdemler konusunda evladına daha fazla müdahale edemeyen Theodora'nın yokluğunda, imparatorun halkın saygısını kaybetmemesi açısından lehine herhangi bir girişimde bulunabilmesi ya da oğlunu koruması imkânsız hale gelmiştir. Devletin hizmetine sunulmuş olan milyonlarca altın ve gümüş imparatorun tutkularını okşamış, zevk ve sefa içerisinde bunları hiç hak etmeyen adamlarla boşa harcanmış, on üç yıllık yönetim döneminde imparatorluğun tüm zenginliği, saray ve içinde çok değerli mobilyaların bulunduğu kiliseleri tarumar edilmeye mecbur bırakılmıştır. Tıpkı Nero gibi, o daha kendini tiyatronun eğlencelerine bırakmış ve bu görselliği seyrederken, kendisine dizilen methiyelerden dolayı sarhoş

halde kendinden geçmiştir. Bununla birlikte, Nero'nun müzik ve şiirdeki çalışmaları, liberal bir tadın bazı belirtilerine ihanet etmiş olsa da Theophilus'un oğlu daha akıl almaz sanatlara ağırlık vermiş, hipodromu araba yarışlarıyla sınırlandırmıştır. Huzuru bozan dört grup, hala sermayenin başıboşluğunu değerlendirmektedir: imparator kendisi için mavi armayı seçmiş; diğer üç grup, kendi sevdikleri renkleri seçmiştir; yarışı kazanmaya fazla istekli olan imparator bu sırada kişisel haysiyetini ve hâkimiyetinin kudretini güvende tutmayı unutmuştur. Dikkatini yarışın en kritik anına yönlendirmiş olan imparator, kendisine topraklarına yapılan işgali haber veren elçisini susturmuş ve vermiş olduğu emirle işgal konusunda Tarsus'dan Constantinople'a kadar yayılan ateşli söylentilerin tümü örtbas edilmiştir. İmparatorun güçlü ve saygın arabaları yarışı birincilikle tamamlamış, onları kullanan adamları imparator tarafından cömertçe ödüllendirilmiş ve onların çocuklarının vaftiz törenleri gerçekleştirilmiştir; kendi popülaritesine alkış tutarken, kendinden önceki hükümdarların soğuk ve görkemli yönetimlerini yetersizlikle suçlamaktan kaçınmamıştır. Nero'nun bile sonunu getiren, erkekliğini bozan doğal olmayan tutkular, hayatlarından çıkarılmış; bununla birlikte Michael'ın gücü, sevgisi ve hoşgörüsü tamamen tüketilmiştir. Gece yarısı çöktüğünde, tutkuları içtiği şarabın etkisiyle daha da zehirlenerek, en kanlı emirleri vermesi için çevresi tarafından kışkırtılmıştır; içinde en ufak bir insaniyet kalmışsa bile, duyularının zayıflığından, onu kışkırtanların sözlerine kulak vererek kendi sadık hizmetkârlarını itaatsizlikle cezalandırmıştır. Ancak Michael'ın karakterinin en olağanüstü özelliği, ülkesinin inancı olan dinle alay etmesidir. Bir Yunannın batıl inançları, bir filozofun gerçekten gülümsemesine neden olabilir ancak onun bu batıl inançlara gülümsemesi bile rasyonel ve ölçülü olmaktadır ve bu tür insanlar halka açık nesnelere hakaret eden bir gencin cahilliğini ahmaklıkla kınamaktadır. Onun döneminde imparatorluğun hüküm sürdüğü on iki büyük şehrinde dinî kıyafetler ataerkil görüntüsünden uzaklaştırılarak, din adamlarının cübbeleri çir-

kinleştirilmiştir: Sunağın kutsal kaseleri kötü amaçlı kullanılmış; içki âlemi türevinde ziyafetlerde, kutsal cemaate mide bulandırıcı sirke ve hardal karışımı sunulmuştur. Yapılan bu saygısızlıklar da şehrin gözünden sakınılmamıştır. Büyük bayram gününde imparator, soytarı kılığına soktuğu piskoposlarını eşeklere ters oturtarak şehrin sokaklarında dolaştırmış, sarayında karşılaştığı din adamlarını müstehcen sözleri ve alaycı bağırışlarıyla hor görerek, Hristiyan âleminin dengesini bozmuştur. Michael'ın teslimiyeti sadece mantık ve dindarlık suçlarında ortaya çıkmıştır: tiyatral şekilde başına oturtmuş olduğu tacını Meryem Ana'nın tacından kopyalatmış; İkonoklast Constantine kemiklerini yakmak uğruna imparatorluk mezarlarını kirletmiştir. Onun bu abartılı davranışlarından dolayı, Theophilus'un oğlu hor görüldüğü kadar, halkın nefretini de kazanmıştır: Halkın tümü sabırsızlıkla topraklarının ondan kurtulmasını beklemiştir; o anda onun yanında olan sadık adamları bile, bir anlık kaprisle kendi sonunu getireceğinden endişelenmiştir. Sonunda, otuz yaşına geldiğinde, sarhoş bir halde sızdığı bir gün Üçüncü Michael, imparatorluğun mertebe ve güç kazanarak yeniden yükselmesini sağlayacak, yeni bir efsanenin doğuşunu sağlamak adına, odasında öldürülmüştür.

MAKEDONYALI I. BASIL (24 EYLÜL 867)

Basil the Macedonian'ın şeceresine bakıldığında (şayet onur ve gururun sahte çocuğu değilse) en ünlü ailelerin devriminin gerçek resminin sergilendiği görülmektedir. Roma'nın rakipleri olan Arsacides, dört yüz yıl kadar Doğu asasının sahibi olmuştur: Bu Part krallarının daha genç bir kolu olan Ermenistan'da hüküm sürmeye devam etmiştir ve kraliyet torunları o eski monarşinin bölünmesinden ve esaretinden sağ kurtulmuştur. Bunlardan ikisi, Artabanus ve Chlienes, birinci Leo'nun yargılamasından ya kaçmış ya da inzivaya çekilmiştir: Ödül olarak kendisi Makedonya'nın bir şehrine güvenli ve misafirperver in-

sanların arasına sürgün edilmiştir: Adrianople on son yerleşim yeri olmuştur. Birkaç nesil boyunca doğuştan gelen saygınlıkları korunmuş; Roma vatanseverlikleri, onları kendi ülkelerine geri çağıran Persli ve Arap güçlerinin cazip tekliflerini reddetmelerine neden olmuştur. Fakat ihtişamları, zaman içerisinde yaşamış oldukları sefalet nedeniyle duyarsız bir şekilde bulanıklaşmıştır; Basil kendi elleriyle yetiştirdiği küçük bir çiftlik haline gelmiştir: Bununla birlikte, Arsacides kanı bir plebe ittifakıyla lekelenmiştir: karısı, Adrianople'un dulu, ataları arasında büyük Constantine'i saymaktan onur duymuştur ve kraliyet bebekleri Makedonyalı İskender ile bir soya ya da ülkenin karanlık geçmişine bağlı kalınmıştır. Onun doğumundan kısa bir süre sonra, Basil'in beşiği, ailesi ve şehri, Bulgarların taşkınlığıyla silip süpürülmüştür: yabancı bir ülkede bir köle olarak yetiştirilmiştir; bu ciddi disiplin şekli sayesinde, gelecekteki yükselişini destekleyen bedenin sertliğini ve zihninin esnekliğini kazanmıştır. Gençlik ya da erkeklik döneminde, büyük bir cesaretle zincirlerini kırıp, Bulgaristan üzerinden Euxine kıyılarına yürüyen Roma esirlerinin kurtuluşuna yardımcı olmuş, karşılanma töreninde gemilere giren iki barbar ordusunu yenerek, darmadağın edilmiş oldukları evlerine, Constantiople'a geri dönmüşlerdir. Ancak Basil'in özgürlüğü sefalet ve yoksulluk içinde gerçekleşmiştir: Çiftliği savaşın felaketleri arasında mahvolmuştur: Babasının ölümünden sonra el emeği ya da hizmetleri yetim ailesini geçindirmeye yetmediğinden, her erdemli ve zora düşmüş adamın yapacağı gibi, daha büyük şehirlere göç ederek, daha göze çarpan bir yaşam süreceği yeni yuvasını aramaya karar vermiştir. Constantinople'a varışının ilk gecesinde, herhangi bir dostu ya da parası olmadığı için yorgun bir göçebe olarak Aziz Diomede Kilisesi'nin basamaklarında uyumuştur: Sıradan bir keşisin misafirperverliği sayesinde karnını doyurmuş; İmparator Theophilus'un adıyla, onun kuzeninin hizmetine sokulmuştur; her zaman alçakgönüllü bir insan olsa da dış görünüş olarak uzun boylu ve yakışıklı bir adam olarak göze batmıştır. Basil, efendisiyle birlikte Pelo-

ponnesus hükümetine yürümüştür; burada çarpışmış, Theophilus'un ismi ve haysiyetini kullanarak Patras'da yaşayan zengin ve hayırsever yaşlı bir kadınla kendisi adına yararlı bir bağlantı kurmuştur. Kadın manevi ya da cinsel açıdan sevgi duymaktan ziyade onu bir oğul olarak evlat edinerek kucaklamıştır. Danielis onun hizmetine otuz köle sunmuş; Makedonya'da bazı büyük mülklerin satın alınması için kardeşlerin desteğini de onun yanına vererek, servetini ona harcamıştır. O dönemlerde bile duyduğu minnettarlık ya da sadakatiyle, hâlâ Theophilus'un hizmetine bağlıdır ve şans eseri bir tesadüf neticesinde onun topraklarında bir fırsat yakalamıştır. Yunanların en cesur ve en sağlam kraliyet ziyafetinde, Bulgarian büyükelçilerinin kafilesinde bulunan ünlü bir güreşçiye meydan okumuştur. Basil'in gücü göz doldurmuştur; meydan okuması karşılık bulmuş ve barbar şampiyon güreşçisi karşılaşmalarının ilk başlangıcında yenilmiştir. Çok güzel ama vahşi bir at onun hizmetine ödül olarak sunulmuştur: Theophilus'un hizmetkârının el becerisi ve cesareti göz doldurmuş, başdanışmanı onu imparatorluğun ahırlarında onurlu bir rütbeye yükseltmiştir. Ancak, ahlaksızlıklarına uymadan Michael'ın güvenini elde etmesi imkânsızdır; imparatorun yeni favorisi, sarayın büyük hazine muhafızı, onun yerine başarılı olan kız kardeşinin onursuzluğu sayesinde, kraliyet cariyesiyle utanç verici bir evlilik yapması için desteklenmiştir. Halkın yönetimi Theodora'nın kardeşi ve düşmanı olan Caeser Bardas'a terk edilmiştir ancak kadınsal tutkuların etkisi Michael'ı amcasından nefret etmesine, ondan korkmasına neden olmuştur: Consrantinople'dan bir Cretan seferi bahanesiyle çekilmiş ve çadırında hazine muhafızının kılıcıyla, imparatorun huzurunda öldürülmüştür. Bu infazdan yaklaşık bir ay sonra Basil, Augustus unvanını alarak imparatorluğun başına getirilmiştir. Halkın gözünde kendi değerini yeterince güçlendirene kadar bu eşitsizliği desteklemiştir. Hayatı her zaman imparatorun kaprisleri yüzünden tehlikeye girmiştir ve hizmetine kadırgalarda kürek çeken ikinci bir meslektaşı verilmiştir. Bununla birlikte velinimetinin

öldürülmesi bir nezaketsizlik ve ihanet eylemi olarak kınanmıştır ve Aziz Michael adına adadığı kiliseler, suçluğundan duyduğu vicdan azabının zayıf ve tuhaf bir ifadesi olmuştur.

Birinci Basil'in farklı yaşları, Augustus'un yaşlarıyla karşılaştırılabilir. Yunanlar konumları itibarıyla, ilk gençlik yıllarında onun karşı bir ordu kurmasına izin vermemiş ya da oğullarının soyluluğunu men etmemiştir ancak hırslı dehası bir kölenin yönetiminde eğilmiş; hırsı ve hatta erdemlerini dağıtmış, bir ebeveynin bilgeliğiyle ve hassasiyetiyle yönettiği imparatorluğun kanlı elini sıkıca kavrayabilmiştir. Halka karşı olan aşırı hassasiyeti, görevinde yetersiz olabileceği kanısını uyandırmış olsa da bir hükümdarın mutlak mutluluğunu görkem ve şatafatını halkın refahından ayırabileceği duyu ya da cesaret eksikliğinden olduğu kesindir. Basil'in hayatı ya da methiyeleri, gerçekten de soyundan gelenlerin uzun hükümdarlığı altında oluşturulmuş ve yayınlanmıştır ancak tahttaki istikrarları bile atalarının üstün değerlerine atfedilebilmektedir. Karakterinde, torunu Constantine mükemmel bir kraliyet imajını tasvir etmeye çalışmıştır ancak bu zayıf prens, gerçek bir modeli kopyalayamayacak olursa, kendi davranış ya da anlayışları seviyesinin üzerine kolayca yükselememiştir. Ancak Basil, en sağlam övgüsü, yıkıcı Michael'dan mücadeleyle aldığı, Mecedonian hanedanlığına miras bıraktığı harap ve gelişen bir monarşinin karşılaştırmasından kaynaklanmaktadır. Zamanında uygulanmış ve örnekleri kutsanmış olan kötülükler onun usta eliyle düzeltilmiştir; ulusal vatanseverlik ruhu olmasa da en azından Roma İmparatorluğu'nun düzenini ve ihtişamını canlandırmıştır. Uygulamaları tartışılmaz, tutkuları yerinde, anlayışı güçlü ve belirleyici olmuştur ve onun pratiğinde, her erdemi takip eden nadir ve salurasyonel ılımlılığının, karşıt görüşler tarafından bile eşit mesafede tartışıldığı gözlemlenmiştir. Askerlik hizmetli sarayla sınırlı kalmıştır: İmparator, bir savaşçının ruhuna ya da yeteneklerine sahip değildir. Ancak hükümdarlığı boyunca Roma silahları yine de barbarlar için her

zaman zorlayıcı olmuştur. Disiplin ve düzenli çalışmayla yeni bir ordu oluşturduğu anda Euphrates kıyısında ortaya çıkmış, Saracen'lerin onurunu kurtararak Manichaeans'lerin isyanlarına rağmen tehlikeyi bastırmayı başarmıştır. Uzun süredir peşinde koştuğu isyancının öfkesi, onun Tanrı'nın lütfuyla Chrysochir'in başına üç ok isabet etmesi için dilek ve dua etmesine teşvik etmiştir. Yüreklilikten ziyade ihanetle elde edilen bu nefret uyandıran kafa, bir ağaca asılmış ve imparatorluk okçusunun maharetli elleri tarafından üç okla vurulmuştur; ölülere karşı duymuş olduğu temel intikam duygusu, Basil'in döneminden çok karakterine bağlı bir durum teşkil etmiştir. Bununla birlikte, onun asıl değerli gördüğü prensipleri finans ve yasaların sivil yönetimi üzerine olmuştur. Hazineyi yenilemek ve tüketmek için, selefinin cömert ve kötü yerleştirilmiş hediyelerine devam edilmesini önermiştir: Zekice bir yaklaşımla servetin yarısını ortadan kaldırmış; en acil talepleri karşılamak ve ekonominin olgunlaşmış operasyonları açısından biraz yer açmak için anında yüz yirmi bin altın tedarik edilmiştir. Gelirin iyileştirilmesine yönelik çeşitli programlar arasında, değerlendiricilerin keyfi takdirine bağlı olarak çok fazla kişiden, esir ya da haraç ödemesi alınması önerilmiştir. Danışmanı tarafından derhal dürüst ve yetenekli ajanların yeterli bir listesi hazırlanmış ancak Basil'in dikkatli incelemesi neticesinde bu tür tehlikeli güçlere güvenli bir şekilde müdahale edebilecek, onun güvenini sarsmadan, saygınlığını haklı çıkaracak, sadece iki kişi bulabilmiştir. Böylece imparatorun mülk ve ödeme, makbuz ve harcamaların eşit oranda dengesinin kurulması, onun ciddi ve titiz çalışması sayesinde başarılı olmuş; her bir hizmete ayrıcalıklı bir fon tahsis edilerek; halka açık bir yöntemle, prensin menfaatlerini ve halkın mülkiyetini güvence altına almıştır. Lüks yaşamı yeniden düzenledikten sonra, babasından kalan iki mülkü imparatorluk masasının refahı için bağışlamıştır, bu konuda yapmış olduğu katkı onun emriyle, başkentin ve illerin süslenmesinde kullanılmıştır. Her ne kadar pahalı olsa da bir bina her zaman biraz övgü ve met-

hiyeyi hak etmektedir: Bu katkılar sayesinde sanayi beslenmiş, sanat teşvik edilmiş ve bazı nesneler halka sunulmuştur: Yollar, su kemerleri ya da hastanelerin kullanımı halka açılmıştır ve Basil'in komutasıyla inşa edilen yüz kilise, çağın özverili fedakârlığıyla kutsanmıştır. Bir yargıç gibi adil, kendi kararlarına güvenen ve tarafsız bir kişiliğe sahip olduğunda, sadece kazanmayı arzulamış, ancak bunun için mücadele etmekten korkmamıştır: Halkın arasındaki zorbalar ciddi anlamda cezalandırılmıştır ancak bu kişilerin arasından affedilmedi güvenli olmayabilecek kişisel düşmanları, gözlerini kaybettikten sonra yalnızlık ve tövbe dolu bir yaşama mahkûm edilmiştir. Justinian'ın eski içtihadı için, dil ve görgü değişikliği konusunda revizyon talep etmiştir: Enstitülerinin, Pandektiklerinin, Kurallarının ve Romanlarının hacimli birikimi, Yunan deyimiyle kırk başlık altında bir araya getirilmiştir; oğlu ve torunu tarafından geliştirilen ve tamamlanan Basilics, ırklarının kurucusunun orijinal dehasına yönlendirilmiştir. Bu görkemli saltanat yaşamı bir kaza neticesinde sona ermiştir. Öfkeli bir geyik, boynuzlarını, atının üzerindeki Basil'in belinden geçirerek onu fırlatmıştır: İmparatorun belindeki kemeri keserek, hayvanı öldürmeyi başaran bir hizmetkârı tarafından kurtarılmıştır ancak düşmenin etkisi ve almış olduğu yara nedeniyle, yaşlı hükümdarın takati kalmamıştır ve sarayda ailesinin ve halkın gözyaşları arasında hayata gözlerini kapatmıştır. Şayet ölmeden önce, kılıcını vârislerine çekeceğini düşündüğü sadık hizmetkârının başını almamış olsaydı, son dakikasında hayatı boyunca mücadele ettiği despotizmin gururu, artık insanlığın görüşün duymak istemediği ya da değer vermedi anda yeniden canlanmazdı.

FİLOZOF VI. LEO (1 MART 886)

İmparatorun dört oğlundan Constantine, kibri ve itibarıyla tam bir sahtekâr ve boş bir hayat geçiren bir gençtir ve babasından

önce ölmüştür. En küçüğü Stephen, bir patrik ve aziz tarafından onurlandırılmış; hem Leo hem de Alexander tarafından tahta aday gösterilmiş, ancak hükümetin yetki düzeni çerçevesinde öncelik ağabeyi tarafından kullanılmıştır. Altıncı Leo'nun ismi "filozof" olarak onurlandırılmıştır; prens bilge, aktif ve spekülatif erdemlerin birleşimiyle gerçekten de insan doğasının mükemmelliğini temsil etmiştir. Ancak Leo'nun iddiaları bu ideal mükemmellikten çok daha kısa sürmüştür. Yaşadığı dönem boyunca mantıklı düşünceleriyle tutkularını ve hazlarını azaltabilmiş midir? Hayatı sarayın ihtişamında, eşlerinin ve cariyelerinin koynunda geçmiştir; hatta hayatı boyunca göstermiş olduğu merhamet ve korumak için çabaladığı huzur, karakterinin yumuşaklığına ve hoşgörüsüne dayatılmaktadır. Önyargılarını ve konuların sonuçlarını hazmedebilmiş midir? Zihni her zaman en çocukça batıl inançlara doludur; din adamlarının etkisiyle, halkın hataları her zaman yasaları tarafından cezalandırılmıştır; Mesih tarzında imparatorluğun kaderini ortaya çıkaran Leo'nun kehanetleri, astroloji ve kehanet sanatları üzerine kurulmuştur. Almış olduğu ağırbaşlı unvanının nedenini sorgulayacak olursak, sadece Basil'in oğlunun kilise ve eyaletteki çağdaşlarının büyük kısmından daha az cahil olduğu söylenebilmektedir; eğitimi Photius tarafından yönlendirilmiştir ve imparatorluk filozofunun kalemiyle ya da adıyla birkaç felsefe ve din bilimi kitabı yazdığı bilinmektedir. Ancak felsefesinin ve dininin itibarı, evlerinde gerçekleşen ahlaksızlık neticesinde, nikâhının yenilenmesiyle yıkılmıştır. Rahipler tarafından bekâretin erdem ve kutsallığının ilkel fikirleri vaaz edilmiş ve Yunanlar tarafından alay meselesi olmuştur. İnsanlığın yayılması için gerekli bir araç olarak evliliğe izin verilmiş; taraflardan birinin ölümünden sonra, hayatta kalan kişi ikinci bir evlilik yaparak bedeninin zayıflığını ya da gücünü bu şekilde tatmin edebilecektir ancak üçüncü bir evlilik, hukuki bir zina durumu olarak engellenecek ve dördüncü evlilik, Doğu Hristiyanları tarafından henüz bilinmeyen bir günah ya da skandal olarak nitelendirilecektir. Saltanatının başlangıcında Leo, saraydaki cariyelik durumunu kaldırmış ve üçüncü evlilik duru-

munu kesinlikle reddetmiştir ancak yurtseverliği ve sevgisi kısa sürede onu kendi yasalarını çiğnemeye itmiş ve benzer bir durumu kendi yaşamak zorunda kalınca, kefaret ödemeye maruz bırakılmıştır. İlk üç evliliğinde, evlilikleri kısır kalmıştır; imparator kendine layık bir eş ararken, imparatorluk meşru bir vâris istemiştir. Güzel Zoe saraya cariye olarak getirilmiş; hemen hamile kalarak Constantine'i dünyaya getirmiş ve böylece sevgilisi dördüncü nikâhını kıyarak anneyi ve çocuğu meşrulaştırma niyetini halka ilan etmiştir. Ancak kutsal Nicholas kutsamalarını reddetmiştir: Genç prensin imparatorluk vaftizi, bir ayrılık vaadi verilmesi karşılığında gerçekleştirilmiştir ve Zoe'nin itaatsiz kocası sadıkların komünyonundan dışlanmıştır. Ne sürgün korkusu ne kardeşlerinin terk etmesi ne Latin Kilisesi'nin otoritesi ne de imparatorluğun yaşadığı peş peşe başarısızlıkları ya da şüphe tehlikesi esnekliği olmayan bu keşişin ruhunun duruma boyun eğmesini sağlamamıştır. Leo'nun ölümünden sonra, sürgün edildiği topraklardan sivil ve dinî idareyi ele alması için geri çağırılmıştır; Constantine adına ilan edilen evlilik fermanı, dördüncü evliliklerin gelecekteki skandalları önlemesi adına engellendiğini açıkça beyan etmiştir.

ALEXANDER, VII. CONSTANTINE PORPHYROGENITUS (11 MAYIS 911)

Yunan dilinde *mor* ve *porphyry* aynı kelimedir: Ve doğanın renkleri değişmez olduğundan, koyu bir kırmızının, eskilerin mor renginden oluşan Tyrian boyası olduğunu öğrenebiliriz. Bizans sarayının bir dairesi profiri ile kaplanmıştır: Bu daire hamile imparatoriçelerin kullanımı için ayrılmıştır; çocuklarının kraliyet doğumu porfirojenitin temyiziyle ya da mor renkle ifade edilmektedir. Roma prenslerinin birçoğu vâris olarak kutsanmıştır ancak bu tuhaf soyadı ilk olarak Yedinci Constantine'e uygulanmıştır. Hayatı ve titiz yürüttüğü saltanatı eşit süreli devam etmiştir fakat elli dört yaşında, altı çocuğu da babalarından önce vefat etmiştir;

Leo'nun oğlu, zayıflığını baskılayan ya da güvenini kötüye kullananların bilinçli ya da bilinçsiz öznesi olmuştur. Augustus unvanına uzun zamandır yatırım yapmış olan amcası Alexander, genç prensin ilk danışmanı ve meslektaşı olmuştur ancak kariyerinde fazlasıyla zayıf ve ahmakça davranan Leo, itibarını kendisini taklit eden kardeşi Michael'a kaptırmıştır ve kendini ölüme yakın hissettiği zamanda, bir plan yaparak yeğenlerini hadım ettirmeyi ve böylece imparatorluğuna verimsiz vârisleri bırakmayı planlamıştır. Azınlıkla birlikte geçirdiği yılların ardından Constantine, annesi Zoe tarafından işgal edilmiştir ve ilgilerini sürdüren, tutkularını tatmin eden, yönetimi terk eden, birbirini tamamlayan ve sonunda bir askerin varlığında ortadan kaybolan yedi vekilden oluşan bir konsey tarafından yönetilmiştir. Belirsiz bir kaynaktan öğrenildiğinde göre, Romanus Lecapenus doğrudan deniz ordularının komutasına yükseltilmiştir ve zamanın anarşisinde, ulusal saygınlığı hak etmiş ya da en azından çabaları sayesinde kendisi bu hakkı almıştır. Muzaffer ve yürekli bir filoyla Danube ağzından Constantinople limanına yelken açmış ve halkın kurucusu ve prensin koruyucu olarak selamlanmıştır.

Romanus I. Lecapenus (24 Aralık 919)

Yüce makamı ilk başta imparatorun babasının temyiziyle tanımlanmış ancak Romanus kısa süre sonra kendisine verilen danışman olarak iktidar yetkisini küçümsemiş ve neredeyse yirmi beş yıl boyunca elinde tuttuğu kraliyet ailesinin tam bağımsızlığı olan Caeser ve Augustus unvanlarını almıştır

Christopher, Stephen, VIII. Constantine

Üç oğlu, Christopher, Stephen ve Costantine arka arkaya aynı onurla ödüllendirilmiş ve yasal imparator, bu prenslerin arasında birinci seviyeden beşinci seviyeye indirilmiştir. Yine

de yaşamının ve tacının korunmasında kendi servetini ve zorla elde etmeyi başardığı merhameti takdir etmiştir. Eski ve modern tarih örnekleri, Romanus'ların hırsını mazur göstermektedir: imparatorluğun güçler ve yasaları ellerindedir; Constantine'in gayri meşru doğuşu onun dışlanmasını haklı çıkarmıştır; cariyenin oğlunu ya mezar ya da manastır alacaktır. Ancak Lecapenus, bir zorbanın erdemlerine ya da ahlaksızlıklarına sahip gibi görünmemektedir. Tahtın ihtişamı ruhu ve eylemlerini zehirlemiş; aldığı zevkten dolayı hem ülkesinin hem de ailesinin güvenliğini sağlamayı ona unutturmuştur. Hafif dinî karakterinden dolayı, yeminlerin kutsallığına, gençlerin masumiyetine, ebeveynlerinin anısına ve insanların bağlılığına saygı duymuştur. Ateşli çalışkanlığı ve Constantine'nin inzivaya çekilmesiyle, iktidarın kıskançlıkları onu savunmasız bırakmıştır: Kitapları, müziği, kalemi sürekli eğlence kaynağı olmuştur; yapmış olduğu resimler sayesinde yetersiz de olsa geçimini sağlayacak kadar kazanç elde edebilmiş, sanatçının adı ile resimlerinin fiyatları artamamış olsa da sıkıntıya düştüğü anda onun isminden dolayı birkaç prensin duvarları onun resimleriyle donatılmıştır.

VII. CONSTANTINE (27 OCAK 945)

Romanus'un çöküşü kendi tebaası ve çocuklarının katkılarıyla gerçekleşmiştir. En büyük oğlu Christopher'ın vefatından sonra hayatta kalan iki kardeş birbirleriyle kavga etmiş ve babalarına karşı komplo kurmuşlardır. Öğlen saatlerinde, tüm yabancılardan düzenli olarak saraydan çıkarıldıktan sonra, silahlı bir birlikle onun dairesine girmişler ve bir keşiş yaşamı sürmesi için Propontis denilen küçük bir adaya sürgüne gönderilmiştir. Bu iç darbenin söylentisi şehirde bir kargaşaya sebebiyet vermiş ancak tek başına Porphyrogenitus, gerçek ve yasal imparator olarak halkın bakımına sığınmıştır; Lecapenus'un oğullarına, geç de olsa elde edilen deneyimlerden, rakiplerinin yararına suçlu ve tehlikeli bir girişle

elde ettikleri anlatılmıştır. Onların kız kardeşi ve Constantine'nin karısı olan Helena, kocasına kraliyet ziyafetinde suikast düzenleyecek olanların hain planlarını ortaya çıkararak, varsayımlarda bulunmuştur. İmparatorun sadık yandaşları bu durum karşısında telaşlanmış, hemen harekete geçilerek iki gaspçı planlarını eyleme dönüştüremeden ele geçirilmiş, suikast planları suya düşmüş ve babalarının son zamanlarında hapsedildiği aynı adadaki manastıra sürgün edilmişlerdir. Yaşlı Romanus onları adanın sahilinde alaycı bir tebessümle karşılamış ve aptallıkları ve yaptıkları haksızlıkları dinledikten sonra, imparatorluktan gelen meslektaşlarına ada içerisinde sebze ve meyve yetiştirmeleri için eşit oranda pay vermiştir. Saltanatının kırkıncı yılında, Yedinci Constantine, yönettiği ya da yönetir gibi göründüğü Doğu dünyasında on beş yıla yakın hüküm sürmüştür. Ancak o, eylemleri ve görkemli bir hayata uyum sağlayacak karakter enerjisinden yoksundur; boş zamanlarında vakit geçirdiği, kendini oyaladığı çalışmaları, bir hükümdarlığın ciddi görevleri ile bağdaşmamıştır. İmparator, oğluna Romanus hükümet teorisini öğretmeyi ihmal etmiştir; içgüdüsel rehavet ve tembellik en büyük alışkanlığı olurken, yönetimin dizginlerini karısı Helena'nın ellerine bırakmıştır ve Helena'nı kendi menfaatleri doğrultusunda, tüm kıskançlığı ve kaprisleriyle yönetilen imparatorluk, her bakanın yerine getirilen halefin bu görevleri yürütme konusunda pişman olmasına sebebiyet vermiştir. Doğuş şekli ve yaşadığı talihsizliklerden dolayı Constantine yine de Yunan halkı tarafından sevilmiştir; onun başarısızlıklarını mazur görmüşler, öğretilerini kabullenmişler, masumiyetine ve hayırseverliğine, adaletli sevgisine saygı duymuşlardır ve cenaze töreninde halk gözyaşlarına boğularak, arkasından yas tutmuştur. Eski geleneklere göre, bedeni sarayın girişindeki sunağa defnedilmiştir; sivil ve askerî memurlar, patrikler, senato ve din adamları hükümdarlarının cansız bedenine dokunmak ve onu öpmek için sıraya girmiştir. Alayı imparatorluk kabrine doğru harekete geçmeden önce, ulakları şu korkunç uyarıyı ilan etmiştir: "Kalk, ey dünya kralı ve kralların kralının çağrısına itaat et!"

ROMANUS II. JR (15 KASIM 959)

Constantine zehirlenerek öldürülmüştür ve ismini anne tarafından büyükbabasından alan Romanus, Contantinople tahtına çıkarılmıştır. Yirmi yaşında bir prens olarak, miras almış olduğu bu büyük sorumlulukta, halkın saygınlığını çoktan kaybetmiş olduğunu tahmin etmektedir; yine de Romanus bu konuda zayıf olmaktan çok daha zayıftır; onun en büyük suçu ise tüm yetkilerini erkeksi bir ruha sahip olan karısı Theophano'ya devretmiş olmasıdır. Kişisel ihtişam ve kamusal mutluluk duygusu, kraliyet ailesinin gerçek zevkleri, Constantine'nin oğlu tarafından bilinmektedir; iki kardeş, Nicephorus ve Leo, Saracen'e karşı zafer kazandığı sırada imparator, halkı için çalışması gerektiği saatlerde vaktini büyük bir tembellik içinde geçirmiştir. Sabah sirki ziyaret etmiş; öğle vaktinde senatörlerine bir ziyafet vermiş; öğleden sonra büyük bir bölümü zaferlerinden oluşan şehrin tek tiyatrosunda geçirmiş; sonrasında Bosphorus'un Asya tarafına geçmiş, en irilerinden dört yaban domuzu avlamış ve öldürdüğü hayvanları gururla hizmetçilerine sunarak, saraya geri dönmüştür. Güç ve dış güzellik olarak yaşından çok daha fazla göze çarpmıştır: Genç, selvi gibi uzun boylu, pürüzsüz ten rengi ile adil ve samimi bakan gözleri, geniş omuzları, uzun burnuyla fazlasıyla yakışıklı, genç bir adamdır. Yine de bu mükemmellikleri Theophano'nun sevgisini arttırmak açısından yetersiz kalmış ve dört yıllık bir saltanattan sonra, Theophano kocası içinde, tıpkı babasına uyguladığı aynı ölümcül planı yürürlüğe koymuştur.

II. NICEPHORUS PHOCAS (6 AĞUSTOS 963)

Bu saygın kadınla evliliğinden Romanus'un iki oğlu, İkinci Basil ve Dokuzuncu Constantine ve iki kızı Theophanı ve Anne doğmuştur. Kızların büyüğü Batı İmparatoru İkinci Otho ile evlendirilmiştir; küçük olan kız ise Rusya'nın büyük dükü ve havârisi Wolodomir'in karısı olmuştur; Büyük kızının Fransa'nın

ilk kralı ile olan evliliğiyle Makedonyalıların kanı muhtemelen Arsacides'lar ile karışmış ve Bourbon sınırlarına ilerlemiştir. Kocasının ölümünden sonra, imparatoriçe beş yaşındaki ve ondan daha küçük olan iki yaşındaki oğulları adına tahtta hüküm sürmeyi arzulamış ancak kısa süre sonra saygı duyulmayan bir kadın ve henüz korkulacak yaşta olmayan iki bebek yüzünden tahttaki istikrarsızlığının farkına varmıştır. Theophano kendisine bir koruyucu aramış ve kendini cesur bir askerin kollarına atmıştır ancak yeni favorisinin eksiklikleri kadının amacından çok adama karşı ilgi ve sevgisini arttırmıştır. Nicephorus Phocus, halkın gözünde bir kahramanın ve bir azizin çifte liyakatini birleştirdi. Geçmişinden gelen karakteriyle, nitelikleri gerçek ve görkemlidir: Askerî sömürüsü ile ünlü bir ırkın torunu olan Nicephorus, her işgal ettiği topraklarda ve her vilayette bir askerin cesaretini ve bir komutanın cesur tutumunu sergilemiş; Crete Adası'nın önemli fethinden sonra yeni bir defne ile taçlandırılmıştır. Dinî açıdan çok farklı görüşlere sahip bir kişiliğe sahiptir; saç şekli, oruç tutma şekli, dindar deyimleri ve dünyevi işlerden elini eteğini çekme arzusu, karanlık ve tehlikeli hırslarını gizlemek için en uygun maske olmuştur. Bununla birlikte, etkisi ve senatonun kararnamesi ile genç prenslerin hükümsüzlüğü sırasında, Doğu ordularının mutlak ve bağımsız komutası için kutsal patriğe olan inancını empoze etmiştir. Liderleri ve birliklerini güvence altına aldıktan sonra, cesurca Constantinople'a yürümüştür, düşmanlarını bozguna uğratmış, imparatoriçenin yazışmalarını önlemiş ve oğullarının yükselmesine müsaade etmeden Augustus unvanıyla rütbe ve iktidar gücünü ele geçirmiştir. Ancak Theophano ile olan evliliği, tacı kafasına yerleştirildiği sırada aynı patrik tarafından reddedilmiştir. İkinci nikâhlarına bir yıl kanonik kefaret yaşamış; kutlamalarını manevi dinginlikle gerçekleştirmiş; din adamlarının ve insanların huzursuzluklarını susturmak için aldatma ve yalancılığa başvurmuştur. İmparatorun popülaritesi patrik huzurunda kaybolmuştur: Altı yıl içerisinde yabancılar ve onlarla ilgili konularda halkı nefretle kışkırtmıştır ve İlk Nicephorus'un ikiyüzlülüğü ve tamah-

kârlığı, halefinde yeniden canlandırılmıştır. İkiyüzlülüğü asla haklı ya da hafifletici bir sebep olarak gösteremem ancak sapkınlığın iğrenç menfezinin en acımasızca dizginlenmiş olması ve en acımasız mahkemelerde yargılanması bu konuda gerekeni yapmış olduğunu kanıtlamıştır. Sivil vatandaşların, servet ve masraflarının nadiren de olsa doğru bir şekilde yargılanarak incelenmesi beklenir; kamu hazinesinin yönetiminde ise, tutsaklık her zaman bir erdemdir ve vergilerin artması çoğu zaman vazgeçilmez bir görevdir. Babadan kalma mirasının kullanımında, Nicephorus'un bu konudaki cömert hırsı kanıtlanmıştır; elde etmiş olduğu gelirleri kesinlikle devletin hizmetine kullanılmıştır: Her bahar İmparator Saracen'e karşı bizzat yürümüş ve her bir Roman vergilerinin istihdamını zafer, fetih ve Doğu bariyerinin güvenliğine yatırmıştır.

JOHN ZIMISCES, II. BASIL, IX. CONSTANTINE (25 ARALIK 969)

Mertebesini yükselten ve standardı altında hizmet veren savaşçılar arasında, asil ve cesur bir Ermeni yükselmeyi hak etmiş ve en seçkin ödüllere layık görülmüştür. John Zimisces'in durumu sıradan, standardın altındadır. Ancak bu ufak tefek bedene bir kahramanın gücü, güzelliği ve ruhu verilmiştir. İmparatorun erkek kardeşinin kıskançlığıyla, doğru ordularının muhafızlığına indirilmiş, haksız yere utanç içerisinde sürgün edilmiştir. Ancak Zimisces, imparatoriçenin sayısız sevgilisi arasında yerini almıştır: Şefaatiyle başkentin en lüks muhitinde Chalcedon'da yaşamasına izin verilmiştir: Gizli ve saraydaki aşk ziyaretleri sonrasında imparatoriçe tarafından cömertçe ödüllendirilmiştir; Theophano, çirkin ve alçakgönüllü kocasının ölümüne büyük bir hırsla rıza göstermiştir. Bazı cesur ve güvenilir komplocular sarayın en özel odalarında gizlenmiştir: Bir kış gecesinin karanlığında Zimisces, asıl arkadaşlarıyla küçük bir tekneye bindirilmiş, Bosphorus'u geçmiş, sarayın merdi-

venlerinden inmiş ve sessizce kadın görevliler tarafından atılan bir halat merdivenle yukarı çıkmıştır. Ne kendi kuşkuları ne arkadaşlarının uyarıları ne kardeşi Leo'nun gecikmeli yardımı ne de sarayda diktiği kale, Nicephorus'u, her kapısının suikastçılara açık olduğu bir iç düşmandan onu koruyamamıştır. Yerdeki bir ayı postu üzerinde uyuduğu sırada, komplocular gürültülü bir saldırıyla harekete geçmişler ve onu otuz hançer darbesiyle öldürmüşlerdir. Zimisces'in ellerini egemenlik kanına gömüp gömmediği şüphelidir ancak insanlık dışı intikam gösterisinden gerçekten keyif almıştır. Cinayet hakaretler ve zulümlerle uzatılmıştır: Pencereden Nicephorus'un başı gösterilir gösterilmez, tüm gürültüler susmuş ve Ermeni, Doğu İmparatoru ilan edilmiştir. Taç giyme günü, cesur patrik tarafından St. Sophia eşiğinde durdurulmuş; ihanet ve işlemiş olduğu kanlı suçlardan dolayı vicdanını temizlemek için, tövbe etmesi istenmiş, bunun karşılığında da suç ortağından ayrılması talep edilmiştir. Bu ani çıkışları olan prensin Apostolik gayreti rahatsız edici olmamıştır çünkü en kutsal yükümlülükleri tekrar tekrar ihlal eden bir kadın ne sevilebilir ne de güvenilebilirdir; Theophano, imparatorluk servetini paylaşmak yerine, yatağından ve sarayından iğrenç bir şekilde kovulmuştur. Son sözlerinde büyük bir çılgınlık ve kontrol edemediği bir öfke krizine tutulmuştur: Sevgilisini ihanetle suçlamış; üst düzey bir arkadaşının huzurunda sessiz ve itaatkar bir şekilde yaşayan oğlu Basil'in sözlü hakaretlerine ve darbelerine maruz kalmıştır; bütün bu olayların sonucunda, doğumunun gayri meşruiyetini ilan ettiği sırada kendi fahişeliğini de kabul etmiştir. Halkın öfkesi ancak sürgün edilmesiyle giderilebilmiş ve büyük bir cezaya çarptırılmıştır: Popüler olmayan prensin infazı affedilmiştir ve Zimisces'in suçu erdemlerinin ihtişamıyla unutuldu. Belki de onun devlete olan cömertliği, Nicephoru'un parazit gibi yaşamından daha az yararlı olmuştu ancak nazik ve cömert davranışları, kendisine yaklaşan herkesi memnun etmesi ve selefinin ayak izlerini sadece zafer yollarında tutuyor olması, onu yüceltmiştir. Saltanatının bü-

yük bir kısmı karargâhlarda ve arazilerde geçmiştir: Kişisel cesareti ve cesur eylemleri sayesinde Danube ve Roma dünyasının eski sınırları Tigris'e kadar genişletilmiş; Russian ve Saracen'ler üzerinde elde ettiği çifte zaferleriyle imparatorluğun kurtarıcısı ve Doğu'nun Fatihi unvanlarını almaya hak kazanmıştır. Syria'dan dönüşünde, yeni illerinin en verimli topraklarında yaşayanların hadımlardan oluştuğu gözlemlenmiştir. "Bunlar için mi?" diye bağırmıştır dürüst bir öfkeyle, "onlar için mi savaştık ve fethettik? Onlar için mi kanımızı döküp, halkımızın hazinelerini tükettik?" Bu şikâyeti hemen saraya iletilmiştir, Zimisces'in ölümünün büyük ihtimal zehirden kaynaklandığı düşünülmüştür.

II. BASİL VE IX. CONSTANTINE (10 OCAK 976)

On iki yıllık yağma ya da zorbalıklarla dolu rejimin altında, iki yasal imparator olan Basil ve Constantine bu dönemde sessizce erkeklik çağına kadar yetişme olanağı bulabilmiştir. Onların yönetim yıllarında hâkimiyetleri yetersiz kalmıştır: İştirakların-da ve selamlamalarında gösterdikleri alçakgönüllülükleri, atalarından almış oldukları terbiye ve liyakatlerine bağlı olduklarını göstermiştir; çocukluktan çıktıkları dönemde onların bir şeyleri başarması için ellerinden geleni yapan vasileri, veraset haklarını ihlal etmemeleri açısından gerekli tüm eğitimlerini vermiştir: Babalarından kalan miraslarını ustalıkla ve beceriyle idare etmeyi başarmışlardır; Zimisces'in erken ölümü, Romanus'un oğulları için bir faydadan ziyade kayıp olmuştur. Seçilmiş vekillerden birisi tarafından deneyimden yoksun olan bu iki genç hükümdar, gençlik zevkleri şımartılarak ve hükümet işleri küçümsenerek ikna edilerek, yönetimden uzak tutulmuş, vekilin karanlık ve gönüllü öğrencileri olarak on iki yıl boyunca gözetim altında kalmışlardır. Bu ipeksi ağ ile çevrelenmiş olan Constantine'in zayıflığı sonsuza kadar çözülmeyecek hale getirilmiştir

ancak dahi dürtüsü ve eylem arzusuna sahip olan ağabeyi, bu duruma sessiz kalmayarak vekile müdahalede bulunmuştur. Basil, Constantinople ve Avrupa eyaletlerinin en tanınmış imparatoru olmuştur, ancak yeri geldiğinde arkadaş ve düşman, yeri geldiğinde ise tebaa ve isyancılar olarak kendi bağımsızlıklarını korumayı başaran iki tecrübeli general Phocas ve Sclerus tarafından Asya baskılarına maruz kalmış ve bu baskılarını sürdürmek için atalarının başarılı gasp örneklerini taklit etmeye çalışmışlardır. Bu yerli düşmanlara karşı Romanus'un ilk vârisi büyük oğlu kılıcını çekmiş ve yasal ve yüce ruhlu bir prens, kendi varlığıyla tüm düşmanlara korku salmayı başarmıştır. Generallerden Phocas, bu saldırı esnasında zehirli bir okun isabet etmesiyle yara almış ve atından düşerek hayatını kaybetmiştir; ikinci general ise esir alınarak zincirlere vurulmuş ve kardinallik tarafından iki kez aforoz edilerek, sonunda hayatının geri kalan kısmını huzur içinde yaşamak istemiştir. Yaşlı vekil, iki yanında olan görevlilerden aldığı destekle, zayıf gören gözleri ve titrek adımlarıyla tahtına yaklaşmış, ancak gençliğin ve gücün küstahlığıyla genç imparator ona: "Uzun yıllar boyunca topraklarımızda terör estiren adam bu mu?" diye haykırmıştır. Kendi otoritesini ve imparatorluğunu ilan eden prensin açıklamasından sonra, Nicephorus ve Zimisces'in birlikleri kraliyet vârislerinin uzun süre sarayda kalmasına izin vermemiştir. Saracen'e karşı düzenlenen uzun ve sık seferler imparatorluk için yararlı olmaktan ziyade sadece çok görkemli eylemler olarak görülmüş ancak son seferde Bulgaristan krallığının devrilmesiyle, Belisarius zamanında Roma askerilerin en önemli zaferi kazanılmıştır. Ancak tebaası, muzaffer prenslerinin zaferlerini alkışlamak yerine Basil'in acımasız ve katı rejimini takdir etmiş ve etrafındaki adamlarının yanlış anlatımlarını benimseyerek, onun cesur, sabırlı ve ateşli askerî kahramanlıklarının göz ardı edildiğini bize göstermiştir. Almış olduğu kısır eğitim ruhuna zarar vermemiş olsa da zihnini bulanıklaştırmış; tamamen bilimden, yönetimin gerçekleri ya da etkilenen yasalarından ve haklarından bihaber olarak yetiştiril-

miş, ve zayıf atalarının yetersiz yetenekleri anılarak, sanatçılar ve sanatlarını hor görmesi için teşvik edilmiştir. Karakter yapısı oturmamış olan imparator vârisi, böyle bir çağda sağlam ve kalıcı şekilde batıl inançlara bağlanmış; gençliğinin ilk yıllarının ardından İkinci Basil, hayatını tamamen saray yönetiminden ayrı olarak bir keşiş gibi günahlarının kefaretini ödemek için üzerinde cübbesiyle manastırda geçirmeye başlamış ve kendi başına vermiş olduğu kutsal yemini tutarak iştah kabartan etten ve aklını dağıtan şaraptan kendisini sürekli uzak tutmuştur. Altmış sekiz yaşına geldiğinde, savaşçı ruhu onu Sicily'deki Saracenine'lere karşı kutsal bir savaşa çıkması için yüreklendirmiş; bu savaş onu ölümüyle yüz yüze bırakmıştır, Bulgar Slayer olarak anılan Basil, bu savaşın sonunda din adamlarının iyi dileklerini almasına rağmen, halkın intizarlarıyla bu dünyadan kovulmuştur.

IX. Constantine (Aralık 1025)

Ölümünden sonra, erkek kardeşi Constantine, yaklaşık üç yıl boyunca kraliyetin gücünden ya da daha ziyade zevklerinden payına düşeni almış ve tek ilgisi sadece art arda gelecek olan halefleri üzerine yoğunlaşmıştır. Altmış altı yaşında Augustus unvanını almış ve iki kardeşin hükümdarlığı Bizans tarihinin en uzun ve en belirsiz dönemi olmuştur.

III. ROMANUS ARGYRUS (12 KASIM 1028)

Yüz altmış yıllık bir dönemde beş imparatorun çizgisel ardışıklığı, Yunanların sadakatini güçleri üç kez gasbedilen Makedon hanedanına bağlanmıştır. Kraliyet ırkının son erkeği olan Dokuzuncu Constantine'in ölümünden sonra, yerini alan vârisi yeni ve yenik bir sahneyle kendini göstermiş ancak yerine gelen on iki imparatorun birikimleri, onun tek başına yönetimin başında olduğu dönemdeki süreci karşılamaya yetmemiştir. Ağabeyi özel

erdemlerini kamu yararına kullanmayı tercih etmiştir ve Constantine'nin biri rahibe olmayı seçmiş Eudocia ve olgun bir yaşa gelene kadar cehalet içinde bekaretleri korunan Zoe ve Theodora adlarında üç kızı vardır. Evlilikleri ölmekte olan babalarının konseyinde tartışıldığında, soğuk bir karakteri olan dindar Theodora imparatorluğa bir vâris vermeyi reddetmiş, ancak kız kardeşi Zoe sunakta kendini kurban etmeye istekli olmuştur. Zarif bir kişiliği ve adil bir üne sahip olan patrisyen Romanus Argyrus kocası olarak seçilmiş ve eğer bu onuru reddedecek olursa körlük veya ölümün ikinci seçeneği olacağı kendisine bildirilmiştir. Adamın bu konudaki çekimserliği bu kişiyle evlenecek olmasıdır, ancak sadık karısı kendi mutluluğu için onun güvenliği ve itibarına kalkan olmayı göze almış ve bir manastıra girişiyle imparatorluk nikahının kıyılmasına giden yolu bir hamlede kapatmıştır. Constantine'in ölümünden sonra asası Üçüncü Romanus'a verilmiştir ancak onun da hem içeride hem de dışarıda iktidar çabaları eşit derecede zayıf ve meyvesiz olarak kalmıştır ve olgun yaşına gelmiş olan kırk yaşındaki Zoe, hamile kalabilmek için umutlarını yitirmişti. En sevdiği kethüdası, para ticaretini ilk olarak gerçekleştiren Michael adında yakışıklı bir Paphlagonian idi ve Romanus, ya minnettarlık ya da eşitlikten hislerinden dolayı, onların suç dolu ilişkilerini görmez gelmeyi ya da onların masumiyetlerine inanmayı tercih etmiştir. Ancak Zoe kısa süre sonra tüm Romalıların "her zina yapan kadın kocasını zehirleyebilir" özdeyişini haklı çıkaracak şekilde, Romanus'un ölümüne sebebiyet vererek, skandal evliliğini gerçekleştirip Dördüncü Michael'ın yükselişine izin vermiştir.

IV. Michael Paphlagonian (11 Nisan 1034)

Ancak bu evlilikten Zoe'nin beklentileri hayal kırıklığına uğratılmıştır: Güçlü ve minnettar bir sevgili yerine, yatağına sağlıksız ve her türlü epileptik uyumlardan etkilenen, vicdanı

umutsuzluk dolu ve vicdan azabı çeken, sefil birini koymuştur. Fiziksel ve ruhsal olarak dönemin en yetenekli hekimleri tedavi için saraya çağırılmıştır; umutları biraz olsun artabilsin diye sürekli olarak en ilahi hamamlara, en popüler azizlerin mezarlarına dua etmeye götürülmüştür; keşişler günahlarının kefaretini söylesin ve günahlarının bedeli geri ödensin diye (ama kime geri ödeyecekti ki?) Michael'ın vicdanını rahatlatmak adına her yöntemi aramıştır. O inlediği ve vicdan azabından kavrularak dua ettiği dönemlerde, hadım edilmiş olan kardeşi John, onun yaşamış olduğu azaptan ve işlemiş olduğu gizli suçun büyük vicdan yükünden keyif almıştır. Onun idaresi sadece para hırsını doyurma sanatında yeterli olmuştur ve Zoe babasının sarayın sürülerek, kendi kölelerinin elinde esir olmuştur. Kardeşinin sağlığının geri dönüşü olmayan düşüşünü algıladığında John, yeğenini, babasının gemilerinin işgalinden sorumlu olan Calapthes soyadına sahip başka bir Michael'ı imparatorluğa tanıtmıştır: Hadımın komutasında Zoe oğlunun bir tamircinin oğlu olduğunu kabul etmiş ve bu hayali miras senato ve din adamlarının huzurunda Caesers'ın unvanı ve tacı ile kutsanmıştır.

Michael Calapthes (14 Aralık 1041)

Yani Zoe'nin zayıf karakteri, özgürlük ve güç tarafından bastırılmış namı Paphlagonian'ın ölümü ile kurtarılmıştır; dört günün sonunda Zoe gözyaşları ve yeminler arasında, tebaasının huzurunda itaatkâr ve sadık bir hükümdar olacağını söylediği Beşinci Michael'ın başına tacını koymuştur. Onun kısa süren saltanatı sırasında tek faydası kendisine yardımı olan hadımlar ve imparatoriçenin temel akrabalarına olmuştur. İlkinin rezaleti halkın ilgisini çekmiştir ancak Constantinople'daki dedikodular ve uzun süren feryatlar, pek çok imparatorunun kızının ismini taşıyan Zoe'nin sürgüne gönderilmesine engel olamamış ve tüm kötü alışkanlıkları bu suretle unutulmuştur ve Michael'a ise ehlileşti-

rilen kölelerinin sabrının, öfke ve intikam duygusuna dönüşmüş olduğu bir döneme girildiği öğretilmiştir. Üç gün süren müthiş kargaşanın ardından halkın her derecesinden insanlar toplanmış; saray kuşatılmış, kapıları zorlanmış, anneleri zindanlarda olan Zoe, manastırda yaşayan Theodora geri çağırılmış ve Calaphates'in oğluna ya gözlerinin ya da hayatının alınacağı bildirilmiştir.

Zoe ve Theodora (21 Nisan 1042)

Yunanlar tarihlerinde ilk kez kraliyet mensubu iki kız kardeşin aynı anda tahta çıktığını, senatoya başkanlık ettiğini ve ulusların elçilerini kabul ettiğini şaşkınlık içerisinde izlemiştir. Ancak bu eşsiz birliktelik iki aydan uzun sürmemiştir; iki imparatoriçenin istekleri, ilgi alanları ve hırsları yandaşları tarafından kullanılarak birbirlerine karşı düşmanca davranmaları sağlanmış ve sonunda Theodora hâlâ evliliğe karşı hassas davrandığı için, altmış yaşındaki soylu Zoe, kamu yararına kendini üçüncü kocanın kucağına atmayı ve Yunan Kilisesi'nin kınamalarına rağmen evlenmeyi kabul etmiştir.

Constantine X. Monomachmus (11 Haziran 1042)

Monomachus lakaplı tek savaşçı olan Onuncu Constantine, bazı kamu veya özel mücadelelerde cesaret göstermiş ve zaferler elde etmiştir. Ancak sağlığı damla hastalığı yüzünden zayıflamış ve saltanatı hastalık ve azap içinde eriyip gitmiştir. Adil ve asil bir dul görünümüne bürünen Zoe, Constantine'e Lesbos Adası'na sürgünde eşlik etmiş ve Sclerena kapatması olarak yanında bulunmuştur. Evliliğinden ve yükselmesinden sonra Augusta unvanını ve ihtişamını almış ve sarayda bitişik bir dairede kalmaya başlamıştır. Yasal olarak ilişkileri tanındıktan sonra, bu tuhaf ve skandal bölünme kabul edilmek zorunda kalınmış; imparator karısı ve cariyesi arasında halka takdim edilmiştir. (Bu Zoe'nın zayıflığı ya

da yıkımı olmuştur.) İmparator sonrasında iki kadından da kurtmuş ancak Constantine'in haleflik sırasını değiştirmek için almış olduğu son önlemleri Theodora'nın ondan daha uyanık yoldaşları tarafından engellenmişti.

Theodora (30 Kasım 1054)

Theodora kız kardeşinin vefatından sonra onun genel rız asıyla mirasını elinde tutmaya devam etmiştir. Onun adına ve dört hadımın etkisiyle Doğu dünyası yaklaşık on dokuz ay boyunca barış içerisinde yönetilmiştir; imparatorluğun yönetiminin uzatılması istendiğinde, yaşlı prenseslerinin halefi olarak Altıncı Michael'ı aday göstermesi konusunda ikna edilmiştir.

Michael VI. Stratioticus (22 Ağustos 1056)

Stratioticus soyadı ona, askerî mesleğine ithafen verilmiştir ancak çılgın ve yaşlanmış gazileri, bakanlarının sadece gözleriyle görebilmekte ve yine onun eliyle idam edilmektedir. O tahta çıktığı sırada, Macedonian ya da Basilian hanedanının sonuncusu Theodora mezarına defnedilmiştir. Ve ben de yirmi sekiz yıllık bu utanç verici ve yıkıcı dönemin, ortak kulluk seviyesinin altına indirilmiş olan Yunanların, iki iktidarsız dişinin seçimleriyle ya da kaprisleriyle sığır sürüleri gibi yönetilmiş olmalarını sadede hızlıca incelemiş, sizlere aktarmış ve memnuniyetle kapatmış durumdayım.

I. ISAAC COMNENUS (31 AĞUSTOS 1057)

İşte bu esaret gecesinin ardından, bir özgürlük ışığı parlamış, en azından bir özgürlük ruhu ortaya çıkmaya başlamıştır: Yunanlar, kalıtsal erdem şöhretini sürdüren soyadı kullanımını korumuş ve canlandırmışlardır: Şimdi Constantinople ve Trebizond'un (Trab-

zon) son hanedanlarının yükselişi, ardışıklığı ve ittifakları gözler önüne serilecektir. Batan imparatorluğun kaderini bir süre destekleyen Comneni, Roma kökeni olma onurunu taşımaktadır ancak ailesi uzun zaman önce İtalya'dan Asya'ya göç etmiştir. Atalarından kalma mülkleri, Euxine civarındaki Castamona bölgesinde yer almaktadır ve çoktan gözlerini hırs bürümüş olan şeflerinden biri, sevgiyle, belki de yaşadığı bazı pişmanlıklarla atalarından kalma mütevazı ama şerefli bu mülkleri yeniden ziyaret etmiştir. Saflarından birincisi, İkinci Basil'in hükümdarlığında bulunan Doğu'nun sıkıntılarını yatıştırmak için savaş ve antlaşma ile birliklerine katkıda bulunan Manuel olmuştur: İktidarı olduğu dönemde, çöl bilincine sahip bir asker olarak imparatorluğu ve onlara duyduğu minnet duygusuyla iki oğlu Isaac ve John'u geride bırakmıştır. Bu asil gençler, manastır öğrenimi, saray sanatları ve savaş eğitimleri konusunda büyük hassasiyetle eğitilmişlerdir: Gayretli ve azimli çabalarının sonucunda kısa süre içerisinde yurtiçi hizmetlerinden terfi ettirilerek ordu komutanlıklarına yükseltilmişlerdir. Kardeş birlikleri Comneni'nin gücünü ve itibarını ikiye katlamış ve iki kardeşin soylu ailelerle evliliği resmen ilan edilmiştir; kardeşlerden büyük olanı, eski bir Bulgaria prensesi ve etrafına yaydığı şeytani oyunlarla nam salmış olan Charon adında bir asilzadenin kızıdır. Orduları bu kötü nama sahip kadın yüzünden komutanlarına isteksiz bir sadakatle hizmet etmişlerdir; Altıncı Michael'ın yükselişi, daha ziyade o dönemin generallerine yapmış olduğu hakaretlerle desteklenmiştir ve sonunda gerçekleşen düşüşü imparatorun azabı ve hadımların küstahlığından kaynaklanan iftiralar yüzünden olmuştur. Şayet vatanseverliğin vatanseveriliği ya da alçakgönüllülüğü, imparator seçiminde en önemli kriter olarak kabul görmüş olsaydı, o zaman St. Sophia'nın mabedinde gizlice toplananlar, askerî synod'un olaylarını eski ve yiğit Catacalon lehine oybirliğiyle kabul ederlerdi. Ancak bu durum Isaac Comnenus'un genel rızası ile onaylanmış ve ortaklar, kendi filoları ve müfrezelerinin başında olan komutanlar Phrygia ovalarında buluşmak için gecikmeden birbirlerinden ayrılmışlardır. Michael'ın durumu ise, kamu ya-

rarına yabancı olan imparatorluk muhafızlarının paralı askerleri tarafından tek bir savaşta savunulmuş ve sadece onur ve şükran ilkesiyle canlandırılmıştır. Yenilgilerinden sonra, korkuya düşen imparatorluk, Comnenian'ların ılımlı tutumları sayesinde neredeyse hemen kabul edecekleri bir antlaşma istemişlerdir. Ancak kardeşlerden birincisi bu sırada baş elçileri tarafından ihanete uğramış, ikincisi ise yoldaşları tarafından engellenmiştir. Yalnız kalan Michael halkın sesine boyun eğmek zorunda kalmış; patrik sadakat yemini bozmuş ve kraliyet keşişinin başını tıraş ettiği sırada Tanrı'nın cennetine kabul edilmek adına, kraliyet keşişi olarak başını tıraş etmek istemiş, ancak bu değiş tokuş isteği dönemin papazı tarafından reddedilmiştir. Aynı patriğin elleriyle Isaac Comnenus hemen ardından taçlandırılmıştır; sikkelerine resmettiği kılıç, fetihlerine başladığı zaman saldırgan bir sembol olarak algılanmış, ancak bu kılıç devletin yabancı ve yerli düşmanlarına karşı çekilmiştir. Sağlığının ve gücünün azalması erdemlerinin aktif olarak işleyişini sekteye uğratmış ve ölüme yakın olduğu dönemde, yaşam ve sonsuzluk arasındaki bazı anlarında büyük hezeyanlar yaşamıştır. Fakat imparatorluğu yine de kızının evli olmasına rağmen damadına bırakmak yerine, yaşam şekli ve eğilimleri nedeniyle bir asker, bir vatansever ve beş çocuk sahibi olan, kalıtsal bir halefliğin gelecekteki sütunları olacak kardeşi John'un tercihine bırakmıştır. Hastalığından dolayı sağduyu ve hassasiyetle doğal olan emirleri vermiştir ancak inatçı ve azimli yapısından dolayı erdemlerini kamufle edebilme yeteneğine sahiptir, görevini terk edecek olmasının, ailesi ve ülkesini arkasında bırakacak olmasının bir suç olduğunu düşünmektedir. Reddettiği kraliyet, Comnenian evindeki dostu Constantine Ducas tarafından kabul edilmiş ve kraliyet sivil politikalar konusunda deneyimli ve itibarlı olan bu asil adamın yükselişiyle süslenmiştir. Manastıra kendini kapatan Isaac burada yeniden sağlığına kavuşmaya başlar, böylece iki yıl boyunca gönüllü olarak tahttan uzak durur. Başrahip komutasında, Aziz Basil'in kurallarını gözlemlemiş ve manastırın en sıradan ofislerinde infaz edilmiştir ancak gerçek duygularını tam anlamıyla saklamayı başa-

ran birisi olarak, merhum imparator halk gözünde bir hayırsever ve aziz olarak anılmış ve mezarı genellikle halk tarafından büyük saygıyla ziyaret edilmiştir.

XI. CONSTANTINE DUCAS (25 ARALIK 1059)

Şayet XI. Constantine'in tahta çıkarılmaya en layık kişi olduğu düşünülüyorsa, o zaman seçildiği yaşın ve ulusun değerinin düşürülmüş olduğu da bilinmelidir. Çalışmalarını çocukça iddialarla ve kaprislerle gerçekleştirmiştir, onun için tacı elde etmek, Roma'dan katbekat değerli olmuştur ve bir imparatorun en önemli ikincil görevi olan yönetim ve topraklarını korumak için savaşması gerektiğini unutmuştur. Onun büyüklüğünden bahseden dönemin yazarlarının anlattığı yurtseverliği taklit etmekten çok, Ducas, sadece kendi huzuru, çocuklarının gücü ve refahını güvence altına almak için çabalamıştır. Üç oğlu da Yedinci Michael, Birinci Andronicus ve On İkinci Constantine, yönetimin başına geçebilecekleri yaşa geldiklerinde, eşit olarak Augustus unvanını almıştır ve babalarının ölümüyle birlikte, hızlı bir şekilde peş peşe tahta çıkma yolu önlerine açılmıştır.

Eudocia (Mayıs 1067)

Ancak yönetim ilk etapta Ducas'ın dul eşi Eudocia'ya emanet edilmiştir; zamanında yaşamış olduğu kıskançlıklardan deneyimli olan ölüm döşeğindeki imparator, karısının ondan sonra ikinci evliğini yaparak oğullarının durumunu tehlikeye atacağının farkındadır ve bu yüzden de onun yeniden evlenme hakları asıl senatörler tarafından onaylanacak şekilde patriğin ellerine bırakılmıştır. Henüz yedi ay geçmeden, Eudocia'ın isteği ya da devletin baskılarıyla, askerî erdemleri fazlasıyla yüksek ve Eudocia'nın kalbini çoktan fethetmiş olan Romanus Diagones tahta çıkarılmıştır. Tahta çıkar çıkmaz hainçe bir girişimde bulunması, onu yasalarla

karşı karşıya bırakmıştır: Yakışıklı olması ve cesareti, imparatoriçenin gözünde onu kurtarmış; kısa süreli bir sürgün cezasının ardından, Romanus sürgün cezasının bitiminden iki gün sonra Doğu ordularının komutasına gönderilmiştir. Kraliyet seçimi henüz halk tarafından bilinmemektedir ancak Eudocia'nın gerçek dışı ve düşüncesizlikle vermiş olduğu vaatler, hırslı bir patriğin hünerli elçisi tarafından bozguna uğratılmıştır. Xiphilin ilk başta verilen vaatlerin kutsallığını ve güvenin kutsal doğasının korunması gerektiğini iddia etmiş, ancak gizliden dilden dile dolaşan dedikodularla, kardeşinin gelecekteki imparator olduğunu ilan etmeye başlamış ve kardeşini, halkın güvenliğinin en yüksek yasa olduğunu söyleyerek durumu itiraf etmeye zorlamıştır.

III. Romanus Diogenes (Ağustos 1067)

Önemli evrakları imzalamaktan çekilmiş ve Romanus'un adaylığıyla durumu karşılaştırıldığında, girişimlerinden dolayı artık itibarını geri alamayacak konuma gelmiş olan Xiphilin'in planları altüst olmuş, beyanları dikkate alınmamış ve imparatoriçenin ikinci nikâhına karşı koyamayacak duruma düşmüştür. Yine de sarayda yayılan dedikodular engellenememiştir; böylece barbar muhafızları Lucas'ın evini savaş baltalarıyla basmışlar, imparatorluk topraklarını haysiyet ve onurla doldurması gereken genç prenslerin, annelerinin gözyaşları ve babalarının sadakatini ciddi anlamda güvence altına alıncaya kadar duruma el koymuşlardır. Bu noktadan sonra sizlere yeni imparatorun, Türklerin ilerlemesine direnmek için cesur ama başarısız olduğu çabalarından bahsedeceğim. Yenilgisi ve esareti Doğu'nun Bizans monarşisine ölümcül bir yara açmıştır ve padişah zincirlerinden kurtulduktan sonra, hemen tebaasını ve karısını arama girişiminde bulunmuştur. Karısı manastırlardan birine kapatılmıştır ve tebaası Romanus tarafından bütün medeni hakları ellerinden alınarak, tıpkı bir mahkûma vurulan ölüm darbesi gibi, tüm kamu ve

özel haklardan mahrum bırakılarak yaşamayı kabul eden köleler haline getirilmiştir.

VII. Michael Parapinaces, I. Andronicus, XII. Constantine (Ağustos 1071)

Genel olarak, Caeser John, üç yeğeninin ellerinden alınan haklarını geçerli kıldığını açıklamıştır: Constantinople onun yükselen sesini dinlemiştir: Türk esirler başkentte halka ilan edilmiş ve imparatorluğun düşmanları olarak kabul edilmişlerdir. Romanus iç savaşta, dış savaşta olduğu kadar şanslı olamamıştır: İki savaşın kaybedilmesinin ardından, adil ve onurlu muamele göreceği güvencesiyle teslim olmaya zorlanmıştır ancak düşmanları inanç ya da insanlıktan yoksun oldukları için, elindeki tüm güçlerin zalimce elinden alınmasından sonra, ağır yaralar alması sağlanarak birkaç gün içerisinde sefil bir şekilde ölene kadar çürümeye bırakılmıştır. Ducas evinin üçlü saltanatının altında, iki küçük kardeş kraliyet tacıyla onurlandırılmış, ancak en büyükleri olan korkak Michael, Roma asasını taşımaya layık görülmemiştir ve ona verilmiş olan Parapinaces soyadı ile onun buğday fiyatlarını yükselterek, ölçekleri düşüren beceriksiz bir adam olduğu ilan edilmiştir. Psellus okulunda ve annesinin örneğinden sonra, Eudocia'nın yüreksiz büyük oğlu kendini felsefe ve retorik konulara adamıştır ancak karakteri hiçbir şekilde bir keşişin erdemleri ve bir sofistin öğrettikleriyle herhangi bir gelişim göstermemiştir. İmparatorluklarına ve kendi saygınlıklarına saygısızlık içinde olan Avrupa ve Asya lejyonlarının başına, kraliyet tarafından atanan Adrianople ve Nice adında iki general getirilmiştir. İsyanları da aynı ay içerisinde gerçekleşmiştir; her ikisi de Nicephorus ismini taşımışlardır ancak iki aday sadece Bryennius ve Botaniates soyadlarıyla ayırt edilmişlerdir; Bryennius bilgelik ve cesaretinin olgunluğuyla, Botaniates ise sadece geçmişinin sömürülmesiyle anılmıştır. Botaniates temkinli ve işi ağırdan alan adımlarla iler-

lerken, aktif rakibi birlikleriyle birlikte çoktan Constantinople kapılarına dayanmıştır. Cesareti ve bilgiliğiyle meşhur olan Bryennius'un girişimleri de takdir görmüştür ancak birliklerinin küstah ve zorbaca davranışlarıyla saldırdıkları toprakları yakıp yıkmaları, halk tarafından büyük bir karşılıkla karşılanmış ve onların topraklardan geri püskürtülmesi sağlanmıştır. Halk tarafından gerçekleştirilen bu değişiklik, uzun süredir bir Türk ordusuyla birlikte Chalcedon kıyılarına yaklaşan Botaniates için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Patrik, synod ve senato adına resmî bir davet alarak Constantinople sokaklarına giriş yapmış ve genel kurul St. Sophia'nın kubbesi altında onun imparatorluk seçimi konusunda düzen ve sakinlik içerisinde gerekli kararları almıştır. Michael'ın gardiyanları bu silahsız çoklu birliğin dağıtılmasını sağlamış ancak kendi ılımlılığı ve merhametine güvenen zayıf imparator, ondan tüm yetkilerini alarak, manastır yaşamına sürdürmesi gerektiğini açıklayarak, onu Ephesus başpiskoposu unvanıyla ödüllendirmiştir. Kraliyet topraklarına doğup, yine bu topraklarda eğitim almış olan son oğul, yine bir Constantine tahta çıkmayı başarmıştır ve Ducas evinin kızı, Comneninan hanının kanını ve haleflerinin devamını sağlamıştır.

III. NICEPHORUS BOTANIATES (25 MART 1078)

İmparator Isaac'in kardeşi olan John Comnenus, cömert karakteriyle huzur ve barış içerisinde tahta hüküm sürmeyi başarmıştır. Eril ruh ve politik görüşlere sahip olan karısı Anne'den sekiz çocuğu olmuştur. Üç kızı Yunanların en soylu aileleriyle evlenmek suretiyle Comnenian ittifakının onurlu bir şekilde devam etmesini sağlamıştır: Beş oğlundan Manuel, genç yaşta hayatını kaybetmiştir; Isaac ve Alexius, iki genç kardeşi Adrian ve Nicephorus tarafından zahmetsizce, zevk içinde yaşadıklarından büyük imparatorlukta himayeleri altına alınmıştır. Kardeşlerin üçüncüsü ve en ünlüsü olan Alexius, hem fiziksel hem de bede-

nen Tanrı'nın nimetlerinden fazlasıyla nasibini almıştır: Liberal bir eğitim şekliyle yetiştirilmişler ve itaat ve sadakat konusunda disipline edilmişlerdir. Gençler, İmparator Romanus'un komutası altında gerçekleşen Türk savaşının tehlikelerinden muhafaza edilmişlerdir ancak Comneni'nin annesi, ikiyüzlülüğü yüzünden ihanetle suçlanmış ve Ducas'ın oğulları tarafından Proponis'teki bir adaya sürülmüştür. İki kardeş, kısa süre içerisinde birbirlerine karşı iyi ve sevgi dolu bağlılıkları sayesinde, isyancılara ve barbarlara karşı savaşmışlar ve İmparator Michael'a hayatı boyunca, zamanı gelip vefat edene kadar sadık bir şekilde bağlı kalmışlardır. Botaniates ile ilk yaptıkları görüşme esnasında "Prens," demiştir Alexius asalet dolu bir dürüstlükle, "görevim beni size karşı düşman olmamı engelliyor; Tanrı'nın ve halkın hakları beni sizin karşınızda sessiz kalmaya zorluyor. Gelecekteki sadakatimi, geçmiş muhalefetimle yargılıyorum." Michael'ın halefi onu bu sözlerin ardından saygıyla ve güvenle karşılamıştır: Cesareti, imparatorluğun ya da en azından imparatorların huzurunu bozan üç isyancıya karşı gelmeyi başarmıştır. Ursel, Bryennius ve Basilacius, sayısız kuvvetleri ve askerî birlikleriyle hamlelerde bulunmuştur: Ardı ardına savaş alanlarında yenilgiye uğramışlar ve zincirlere vurularak tahtın önüne atılmışlardır ve korkunç ve acımasız bir mahkeme tarafından yargılandıklarında ise, ihanet ettikleri imparatorlarından merhamet dilenmeye çekinmemişlerdir. Ancak Comneni'nin sadakati, yakında korku ve şüpheler yüzünden sarsılmaya başlamıştır; ondan önceki halefin isyan çıkarılması sırasında onda destek olması yüzünden duymuş olduğu şükran borcu ve ondan sonra gelecek olan halefin bir cellada emir vererek hayatını alabilecek olması arasında kendi adına güvenli bir çözüm bulabilmesi kolay değildir. Alexius'un kız kardeşinin kocası olan dördüncü bir isyancıya karşı yürümeyi reddetmesi, geçmiş hizmetlerinin değerini ya da anısını yok etmemiştir: Botaniates'in yandaşları, yakaladıkları ve suçladıkları adamın tutkularını kışkırtmışlar ve iki kardeşin geri çekilmesi yaşamlarının ve özgürlüklerin savunulması konusunda

halkın gözünde onları haklı kılmıştır. Ailenin kadınları, zorbalar tarafından saygı duyulan bir sığınağa toplatılmışlardır: At sırtına atlayan adamlar şehirde korku salarak dolaşmış ve iç savaşın tohumlarını atmıştır. Başkent ve vilayetlerinde kademeli olarak toplanan askerler, muzaffer ve yaralı liderlerinin yoluna kendilerini adamışlardır: Ortak çıkar ve iç ittifak bağları Ducas'ın evine el konulmasını sağlamış ve Comneni'nin hayatı, küçük erkek kardeşinin kraliyet halefi olarak yerini alacağı bildirilerek, Birinci Isaac'ın kararıyla sona erdirilmiştir. Asiler kaleyi kuşatmak yerine tehdit etmek için Constantinople'a geri dönmüşlerdir ancak gardiyanların sadakati bozulmuş olduğundan, kapılardan içeriye girilmiş, birlikler babasına karşı savaşan George Paleologus'un cesur hamleleriyle şehre girebileceğini öngöremeden, şehir çoktan işgal edilmiştir. Alexius tahta çıkmıştır ve yaşlı rakibi manastırda kaybolmuştur. Çeşitli uluslardan oluşan bir ordu, şehrin yağmalanmasıyla tatmin olmuş ancak halkın durumundaki bozulmalar, imparatorluğun mülkiyeti ile uyumu, her kefarete boyun eğemeye hazır olan Comneni'nin gözyaşları ve pişmanlıklarıyla ortadan kaldırılmıştır.

I. ALEXIUS COMNENSUS (1 NİSAN 1081)

İmparator Alexius'un hayatı, en sevdiği kızı tarafından, kendisine karşı hassas bir saygı ve erdemlerini sürdürmek için övgüye değer bir gayretten ilham alan birisi olarak tanımlanmıştır. Onun yazdıklarından haklı olarak şüphe duyacak okurlarının olacağının bilincinde olan prenses Anna Comnena, kişisel bilgilerinin yanı sıra, en saygın gazilerin söylemlerini ve yazılarını da kendi yazılarına ilave ederek, onlara atıfta bulunmuştur: Dünya tarafından unutulmuş ve unutulmaya mahkûm edilmiş bir insana, otuz yıl aradan sonra, onun kederli yalnızlığına, umutlarına ve korkularına erişebilmek mümkün değildir; bu gerçekle, çıplak mükemmel gerçekle, prenses babasın anısından çok daha

sevecen, çok daha kutsal bir durum olarak bahsetmiştir. Yine de yazılarıyla inancımızı kazanan, stilin ve anlatıların sadeliği yerine, her sayfada bir kadın yazarın elinden çıktığı, kibirli ayrıntılarından belli olan hikâyede yaşanılanlar, retorik ve bilme ihanet edilerek ele alınmıştır. Alexius'un gerçek karakteri belirsiz bir erdem takımyıldızının arkasında kaybolmuştur ve tarihçinin onun hakkında sürekli övgüler ve methiyeler dizmesi, anlattıklarının doğruluğu ve kahramanın üstünlüğünü sorgulamamız için şüphelerimizi uyandırmıştır. Bununla birlikte, zamanın bozuk düzeninin Alexius'un talihsizliği ve ihtişamlı olduğu dönemlerinde sarf etmiş olduğu makul ve önemli sözünü reddetmemize engel olmaktadır; çökmeye yüz tutmuş bir imparatorluğu etkileyebilecek her türlü felaket, hükümdarlığı üzerinde Tanrı'nın adaleti ve seleflerinin kötülüğü tarafından yaşamış olduğu her şey bu yazılar arasında yerini almıştır. Doğu'da muzaffer Türkler, İran'daki Hellespont'lar, Kuran ve yeni inanış onun döneminde yayılmıştır: Batı, Normanların maceracı taarruzları tarafından istila edilmiş; barış sağlandığı dönemlerde Danube, savaş biliminin kurallarının vahşeti içinde kaybettiklerini kazanmış olduğu yeni sürüleri ortaya koymuştur. Deniz, karadan daha az düşman istilasına sahip değildir; sınırlar açık bir şekilde düşman saldırılarına uğrarken, saray için gizli ihanetler ve komplolar hızla yayılmaya başlamıştır. Ansızın, Haçlı bayrakları her yerden yükselmeye başlamıştır; Avrupa, Asya üzerine hâkimiyetini kurmuş ve Constantinople bu acımasız taarruz baskınlarıyla neredeyse silip süpürülmüştür. Fırtınalara kapılan Alexius, imparatorluk gemisini el becerisi ve cesaretle yönlendirmiştir. Ordularının başında, gayet cesurca hareket etmiş, stratejileri belirlemede tüm yeteneklerini kullanmış, yorgunluktan hasta düşmüş olmasına rağmen, sürekli olarak avantajlarını geliştirmeye hazır ve tükenmez bir güçle yenilgilerinden yükselmeyi başarmıştır. Ordularında disiplini yeniden sağlamıştır ve liderlerinin örnek cesaret ve disiplinli kuralları sayesinde ortaya yeni nesil birlikler ve askerler ordusu çıkmıştır. Latinlerle olan ilişkilerinde Alexius sabırlı ve sanatsal

bir tutum sergilemiştir: Seçici gözü bilinmeyen bir dünyaya açılan yeni bir sistemin oluşmasını sağlamıştır; bu noktadan sonra sizler için ilk olarak haçlı seferlerinde elde edilen zaferlerin, çıkarların ve tutkuların dengelenmesi için uygulanan üstün politik koşulları anlatmaya devam edeceğim. Otuz yedi yıllık uzun bir dönemde, kendi dengi olanların kıskançlıklarını bastırmayı ve onları affetmeyi başarmıştır: Kamu ve özel düzen yasaları restore edilmiştir: Sağlık ve bilim sanatları geliştirilmiştir: İmparatorluğun sınırları Avrupa ve Asya'da genişletilmiş; Comnenian'ın asası üçüncü ve dördüncü kuşağın çocuklarına aktarılmıştır. Yine de dönemin zorlukları karakterindeki bazı kusurların gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiş; hafızasını adil olmayan, cimri bir sisteme mahkûm etmiştir. Okuyucu muhtemelen kızının sürekli olarak inanılmaz bir kahramana bahşettiği cömertçe övgülere gülüp geçmiştir: Durumunun zayıflığı ya da ihtiyatlılığı kişisel olarak cesaretli olma isteğiyle karıştırılmış olabilir ve onun siyasal sanatları, aldatmacaları ve dezavantajları Latinler tarafından onun ismiyle birlikte anılmıştır. Ailesinin erkek ve kadın kollarının artması, tahtını güçlendirmiş ve art arda güvence altına alınmasını sağlamıştır ama esaslı olarak lükse düşkünlüğü ve aşırı gururu patrisileri rahatsız etmiş; zamanla gelirlerini tüketmiş ve halkın sefaletine sebebiyet vermiştir. Anna onun kendini yok edişinin ve sağlığının giderek bozulmasının tek canlı şahidi olmuştur; Constantinople onun yönetiminde fazlasıyla sabır göstermiş, uzun saltanat döneminde görmüş olduğu şiddetten dolayı yorgun düşmüştür ve Alexius vadesi dolmadan önce, tebaasının sevgisini ve saygısını çoktan yitirmiştir. Din adamları, kutsal zenginliklerini topraklarının savunması için kullanmasını affetmemiştir ancak teolojik öğrenimini ve dili, kalemi ve kılıcı ile savunduğu Ortodoks inancına olan ateşli gayretlerini takdir etmiştir. Karakteri Yunanların batıl inancıyla yıkılmıştır; aynı tutarsız insan doğası ilkesi, imparatorun yoksullar ve sakatlar için bir bakım evi kurmasını ve St. Sophia meydanında suçluların, canlı halde yakılan insanların sapkınca infazlarını yönet-

mesini sağlamıştır. Ahlaki ve dinî erdemlerinin samimiyetinden bile, hayatlarını tanıdık güveniyle geçirmiş olduğu kişilerden şüphelenilmiştir. Son saatlerinde, eşi Irene tarafından halefini değiştirmesi için baskılara maruz kalmış, sonunda başını kaldırıp bu dünyanın kibrine küfrederek derin bir nefes bırakmıştır. Bu küstahça cevap karşısında sinirlenen İmparatoriçe, vefatının ardından imparatorun mezar taşına: "Nasıl yaşadıysan öyle öldün – BİR İKİYÜZLÜ OLARAK!" diye yazdırmıştır.

JOHN YA DA CALO-JOHANNES (15 AĞUSTOS 1118)

Irene'nin hayatta kalan oğullarından en büyüğünü tahta çıkarma isteği, felsefi bir hükümdar olma özelliği taşıyan kızı prensen Anna tarafından reddedilmiştir. Ancak vâris olarak erkeklerin haleflik sıralamasının izlendiği ülkenin büyükleri tarafından ileri sürülmüş; yasal vâris, ölen babasının parmağından yüzüğünü söküp alarak hâkimiyetini ilan etmiş ve imparatorluk, sarayın yeni efendisine itaat etmek zorunda kalmıştır. Anna Comnena, kardeşinin hayatına karşı komplo kurmak için hırs ve intikam ateşiyle yanıp tutuşmuş, planları kocasının korkuları ve çekimserlikleri engellenmiştir, Anna iki cinsiyet arasındaki ayrımı inkâr edercesine büyük bir tutkuyla haykırarak, Bryennius'u bir kadın ruhuyla donatmıştır. Alexius'un iki oğlu John ve Isaac kardeşçe bir uyum içinde, ırklarının kalıtsal erdemlerini korumuş ve küçük kardeşi imparatorun gücünü paylaşma arzusu duymadan, onuruna yakışır şekilde kendisine verilen Sebastocrator unvanını taşımaktan memnun olmuştur. Neyse ki primojenerasyon ve liyakat karakterleri aynı kişi üzerinde birleşmiştir; esmer ten rengi, sert özellikleri ve kısa boyu, minnettarlık duygusunu zihninin güzelliklerine daha ciddi bir şekilde uygulamayı başaran Calo-Johannes ya da Yakışıklı John'un ironik soyadının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vatana ihaneti keşfedildikten sonra, Anne'nin yaşam tarzı ve talihi yasalara göre elinden alınmıştır. Hayatı imparatorun

merhameti sayesinde kurtulmuş olsa da sarayın ihtişamından ve servetinden ve en yakın çevresinden tamamen uzaklaştırılmıştır. Yakınlarından uzaklaştırılması, en saygın dostu, bir Türk kölesi olan Axuch'un yanından ayrılmasına mani olmamış, ona sunulmuş olan imkânları reddederek, suçlunun yanında kalmaya devam ettiği anlatılmıştır: Cömert efendisi onun bu büyük erdemli davranışını minnetle kabul etmiştir, kardeşinin sitem ve şikâyetlerinden kalbi kırılan erkek kardeş, suçlu prensesi sadece bu sürgün cezasına çarptırmakla yetinmiştir. Bu merhamet örneğinden sonra, saltanatının geri kalanı asla komplo ya da isyanlara maruz kalmamıştır: Soyluları tarafından korkulan, halkı tarafından sevilen John, kişisel düşmanlarını cezalandırma veya affetme konusunda asla sınırlandırılmamıştır. Yirmi beş yıllık hükümdarlığı sırasında, ölüm cezası, insancıl teorisyene merhametli bir durum gibi görünmediğinden, yasa olarak Roma imparatorluğunda kaldırılmıştır, ancak çok büyük suçlar ve eylemlerde halkın güvenliğini sağlamak koşuluyla bu durum nadiren uygulanmıştır. Kendisine karşı şiddetli, başkalarına karşı hoşgörülü, iffetli, tutumlu, beceriksiz filozof Marcus, halefinin yürekten elde edilen ve okullardan öğrenilemeyen sanatsız erdemlerini küçümseyemezdi. Ancak Bizans saraylarının görkemli ihtişamını hor görmüş ve insanlara karşı çok baskıcı bir yönetim tarzı uygulamaya çalışarak, aklın gözüne saygısızlık etmiştir. Böylesi bir prensin yönetimi altında masumiyetin korkacak hiçbir şeyi yoktur ancak liyakatin umut edecek çok şeyi vardı; bir sansürün tiranlığını kabul etmeden, Constantinople'ün kamu ve özel yollarında kademeli ama gözle görülür bir reform yapmıştır. Bu başarılı karakterin tek kusuru, soylu zihinlerin zayıflığı, silah sevgisi ve askerî zaferler olmuştur. Yine de yakışıklı John'un sıklıkla gerçekleştirdiği seferleri, en azından prensiplerine göre, Türkleri Hellespond ve Bosphorus'dan kovma gereği ile haklı gösterilebilmektedir. Iconium padişahının hükümdarlığı sadece başkenti ile sınırlıdır, barbarlar dağlara sürülmüştür ve Asya'nın deniz bölgeleri kurtuluşlarının şerefine mutlu yaşamaktadır. İmparator, Constantinople'dan Antioch ve Aleppo'ya defalarca mu-

zaffer bir ordunun komutanı olarak yürümüş ve bu kutsal savaşın kuşatmaları ve savaşlarında, Latin müttefikleri bir Yunan'ın üstün ruhu ve kahramanlıklarını hayranlıkla izlemiştir. Aklının içinde sürekli olarak imparatorluğun kadim sınırlarını eski haline getirme iddiasını döndürmeye başladığında, Euphrates ve Tigris, Syria'nı hâkimiyeti ve Kudüs'ün fethi, hayatının ve halkın saadetini sürdürmesi sırasında yaşanılan bir kaza sonucunda hükümdarlığı sekteye uğramıştır. Anazarbus Vadisi'nde domuz avına çıktıkları sırada, zıpkınını öfkeli bir hayvanın vücuduna saplamış ancak mücadele esnasında titremesinden dolayı zehirli bir ok elini çizerek, hafif bir yara oluşmasına neden olmuştur, ancak bu küçük yara Comnenian prenslerin en iyisi ve en büyüğü olan John için ölümcül olmuştur.

MANUEL (8 NİSAN 1143)

Yakışıklı John'un erken ölümü, en büyük iki oğlunu gerçekten mahvetmiştir; ölmek üzere olan hükümdar son nefesini vermeden önce, hayatta kalan iki oğlundan, Isacc ve Manuel arasından yargısı ve sevgisine daha fazla güvendiği daha genç olanı yerine vâris olarak seçmişti ve ölmekte olan prenslerinin seçimi, Türk savaşından büyük bir cesaret çıkmış olan kumandalarını alkışlayan askerleri tarafından da onaylanmıştır. Bu haberi duyan sadık Axuch hemen başkente gelmiş, Isaac'ın onurluğu kişiliğini korumak için onu himayesine almış, bir imparatorun hakkını böylesine koruması adına kendisine önde gelen din adamları tarafından St. Sophia meydanında iki yüz gümüş ödül verilmiştir. Bu sırada tecrübeli ve cesur birlikleriyle Manuel kısa süre Constantinople'i ziyaret etmiş; erkek kardeşini Sebastocrator unvanı ile onurlandırarak yanına almıştır; tebaası yeni imparatorlarının yüce kararlarına ve savaş yeteneklerine hayran kalmış ve genç olmasına rağmen bilgeliğini gücüyle harmanladığını gururla izlemiştir. Ona hüküm sürdüğü zaman boyunca öğretilmiş olan merhum babasının de-

neyimleri, sosyal erdemleri ve yeteneklerini taklit etmesi söylenilmiştir. Otuz yedi yıllık bir saltanat, Türklere, Hristiyanlara ve Danube'nin ötesindeki vahşi doğa ordularına karşı çeşitli savaşlarla da olsa sürmeye devam etmiştir. Manuel'in kolları Taurus Dağları'ndan, Macaristan ovalarına, İtalya'dan Mısır'a ve Sicilya'dan Yunanistan denizlerine kadar genişlemiştir: Müzakerelerinin Kudüs'ten Roma ve Rusya'ya etkisi; Byztantine monarşisi ise bir süre boyunca Asya ve Avrupa'nın güçlerine karşı güçlü ve saldırgan bir nesne haline gelmiştir. Doğu'nun ipek ve mor renklerinde eğitim gören Manuel, İngiltere'deki Birinci Richard'ın ve İsveç'deki On ikinci Charles'ın hayatları dışında paralelleştirilemeyen bir askerin demir öfkesine sahip olmasını sağlamıştır. Yunan İmparatoru'nun gücü ve silah kullanma yeteneği öylesine büyüktür ki o zamanların Anticoh Hercules'i olarak anılan savaşçı Raymond bile mızrağı ve topuzuyla onun karşısında duramamıştır. Ünlü bir turnuvada ateşli bir savaşçı olarak oyunlara katılan imparator, kariyerinde ilk kez İtalyan şövalyelerinden en sağlam ikisini devirme unvanına sahip olmuştur. İlkini sahada mücadeleye başladığında, ikincisini ise geri çekildiği sırada yere sermiş, gösterisini seyreden dostu düşmanı sergilemiş olduğu mücadeleden titremiştir, iki şövalyeden biri kendi güvenliği açısından, ikincisi ise hayatının kurtulması adına oyun alanından kaçmıştır. Bir ormanda pusuya düşürüldükten sonra, sadece kardeşi ve imparatorlarını bırakmayı reddeden sadık Axuch eşliğinde, tehlikeli bir mücadelenin içine girmek zorunda kalmıştır. Karşılarına çıkan on sekiz atlıyla giriştikleri kısa süreli savaşın ardından, onlardan kaçmayı başarmıştır ancak düşman sayısı giderek artmaktadır; takviye yaya birliklerin gelmesi gecikmeli ve korkutucu olmuştur, Manuel'in yolu bu sırada tek bir yara almadan, beş yüz kişilik Türk askerinden oluşan bir birlik ile kesişmiştir. Birliklerinin yavaşlığından rahatsız olan Macarlara karşı girilen bir savaş sırasında Manuel kendi birlikleriyle onları bertaraf etmeyi başararak, kendi topraklarını düşmanlarınınkinden ayıran köprüden tek başına geçmeyi başarmıştır. Aynı ülkede, ordusunu Save'nin ötesine taşıdıktan sonra, adamlarını düşman komutanla-

rına göndererek, ya bu toprakları fethetmesi için bırakmalarını ya da öldürülmeyi kabul etmeleri gerektiğini söyletmiştir. Corfu kuşatmasında, ardından esir almış olduğu bir kadırgayı da çeken imparator, ne düşmanlarının top ve kızgın yağlarından korkmuş ne de kaçınılmaz bir ölümden kaçmıştır, kahraman imparatorun okçuları Sicilian amirali tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Bir gün içerisinde kendi elleriyle kırkın üstünde barbarı katlettiği anlatılmış; eyerinin halkalarına bağladığı dört Türk mahkûmu sürükleyerek karargâhına döndüğü söylenmiştir: Katıldığı tüm savaşlarda mızrağı ya da kılıcıyla İmparator Manuel, her zaman en ön saflarda yerini alarak çarpışmıştır. Şövalyelik konusunda romantizmin bir modeli ya da bir kopyası olarak görünen farklı hikâyeler, Yunanların gerçekliği konusunda makul şüpheler uyandırabilir: Bu konuda onların bu doğaüstü kahramanlıklarını doğrulamak için kendimi tehlikeye atmayacağım; yine de gözlemlerime dayanarak şunu söyleyebilirim ki uzun hükümdarlık süreleri boyunca, benzer abartıya maruz kalan tek prens olduğu ortadadır. Bir askerin cesareti ile bir generalin becerisini veya ihtiyatlılığını birleştirmeden; zaferlerin kalıcı ya da yararlı bir fetih üretmesi mümkün olmamıştır ve Türk mevzileri Pisidia Dağları'nda ordusunu kaybettiği ve padişahın cömertliğiyle hayatını bağışladığında, son saldırısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Manuel'in karakterinin en eşsiz özelliği, emek ve tembelliği, erkeklik ve kadın zıtlığını ve zaferi bir bütün olarak kişiliğinde taşıyabilmesidir. Savaşta kesinlikle barışı bilmiyor gibi davranmış, barış içindeyken ise savaşa aciz durumda gibi görünmüştür. Karda da güneş altında da hiç çekinmeden uymuş, en uzun yürüyüşlerde yorulmak bilmemiş, adamlarının ve atlı birliklerinin hep yanına olmuş, karargâhlarında yokluğunu göstermemiş ve yemeklerini her zaman askerleriyle gülümseyerek paylaşmıştır. Bu savaş döneminin ardından, en kısa süre içerisinde Constantinople'a geri dönmüş, kendini lüks bir yaşamın sanat ve zevklerine bırakmıştır: Bu kadar kahramanca savaşan bir imparatorun dönüşünden sonra, kıyafetlerine, ziyafetlere, sarayına yapmış olduğu masraflar, atalarının israfını bile aşmış,

yaz günlerini avare bir yaşam sürerek geçirdiği sırada, Propontis Adaları'nda yeğeni Theodora ile hiç çekinmeden ensest bir ilişkiye girmiştir. Savaşçı ve kahraman bir prensin ikinci yüzünün maliyeti imparatorluk servetini tüketmiş ve vergilerin artmasına sebebiyet vermiştir ve Manuel'in son Türk çarpışmasından padişahın merhameti sayesinde kurtulduğu umutsuz bir askerin ağzından acı bir kınamayla dilden dile dolaşmaya başlamıştır. Susuzluğunu gidermek için bir çeşmenin başında durduğunda, suyun Hristiyan kanıyla karıştığından şikâyet etmiştir. "İlk defa değil," diye bir ses haykırmıştır kalabalığın içinden, "içtiğiniz, ey imparator, bu sizin Hristiyan tebaanızın kanıdır." Manuel hayatı boyunca iki kez evlenmiştir, ilki, ismi Bertha ya da Irene olan bir Almanla, ikincisi ise Antioch'un Fransız ya da Latin prensesi, güzel Maria ile olan evlilikleridir. İlk evliliğinden olan tek kızı, Constantinople'da eğitim görmüş Macar prenslerinden olan Alexius ile evlendirilmiş olan Bela'dır ve bu ikilinin nikâhlarını devam ettirememiş olmaları, Roma asasını özgür ve savaşçı bir barbar ırkına transfer etmiş olabilir. Ancak Antioch'lu Maria, imparatorluğa bir oğul vermiştir ve imparatoru yerine bir vâris gelir gelmez, Bela'nın varsayımsal hakları ortadan kaldırılmış ve oğluna sunulacak olan vadedilen gelinden yoksun bırakılmıştır ancak Macar prens, adını ve atalarının krallığını sürdürmüş ve Yunanların pişmanlığını ve kıskançlığını bir o kadar daha arttıracak erdemler sergilemiştir. Maria'nın oğluna Alexius ismi verilmiştir ve on yaşına geldiğinde babasının ölümünün ardından Comnenian ırkının ihtişamı sonlandırarak son Bizans olarak tahta çıkmıştır.

II. ALEXIUS (24 EYLÜL 1180)

Büyük Alexius'un iki oğlunun kardeşçe anlaşması, kimi zaman ilgi ve tutku anlaşmazlığıyla ile gölgelenmiştir. Sebastocrator Isaac, Yakışıklı John'un ciddiyeti ve merhametini geri kazanmasından sonra hırsla savaşmak ve isyan için heyecanlanmıştır.

Isaac'ın hataları, Trebizond imparatorlarının babasını kısa sürede ikna edici şekilde harekete geçirmiş ancak onun oğullarının en büyüğü olan John, dinini sonsuza kadar terk etmiştir. Amcasının gerçek ya da hayali hareketleriyle kışkırtılan John, Roma'dan Türk karargâhına kaçmış; tercihi padişahın kızı ile evlendirilmesi ve Chelebi unvanını almasıyla ödüllendirilmiş, böylece bir prens, saltanatın mülklerini miras alabilecek konuma gelmiştir; on beşinci yüzyılda İkinci Mehmed, imparatorluk soyundan, Comneninan ailesinden gelen damadıyla övünmüştür.

Andronicus'un Karakteri ve İlk Maceraları

Isaac'ın oğlu, John'un küçük kardeşi ve Alexius Comnenus'un torunu olan Andrnicus, çağın en göze çarpan karakterlerinden biri olmuştur; onun gerçek maceraları çok eşsiz bir romantizmin konusunu oluşturabilecek niteliktedir. Kraliyet doğumlu üç hanımının seçimini haklı çıkarmak için, şanslı sevgililerinin en iyi güç ve güzellikle donatılmış olduğunu gözlemlerim sonucunda belirtebilirim ve karşılığında hanımların alacağı yumuşak, arzularını süsleyen erkekçe bir yüz ifadesi, uzun boy, atletik kaslar ve bir askerin havasını ve edasını yansıtan dış görünüş, romantizmin dengesini sağlamaya yetmiştir. Yaşlandığı zaman bile sağlını, canlılığını, tutkularını ve ateşli ruhunu koruyabilmiş olması onun açısından bir ödül olmuştur. Bir parça ekmek ve bir tas su genellikle onun tek akşam yemeği olmuş; kendi elleriyle yakaladığı bir yaban domuzu ya da geyik olduğunda, bu onun için zahmetli bir kovalamacanın ardından elde edilen bir ödül niteliği taşımıştır. Silahları kullanmada hünerli, korkudan habersiz bir yapıda olması; yaşamın her durumunda ve karakteristik tarzı olarak ikna edici bir ifadesi olması, herhangi bir deneyimi olmasa da Aziz Paul'de örnek teşkil etmesini sağlamıştır; yapmış olduğu her kötülükte, olayı çözmeye yetecek yüreği, başa çıkabileceği bir kafası ve cezasını çekmek için infaz edebileceği bir eli olmuş-

tur. Gençliğinde imparator John'un ölümünden sonra Roma ordusunun geri çekilmesini takip etmiş ancak, Küçük Asya boyunca yürüyüşleri sırasında kasıtlı ya da kazara, yolu dağlara çıkmıştır: Etrafı Türk avcıları tarafından kuşatılmış ve bir süre boyunca gönüllü ya da gönülsüz, padişahın hâkimiyeti altında kalmıştır. Erdemleri ve kötü alışkanlıkları, onun yerine kuzenin yükselmesine neden olmuştur: Manuel'in tehlikelerini ve zevklerini paylaşmış; imparator olarak yeğeni Theodora ile halkın gözü önünde ensest bir ilişki yaşamış, kız kardeşi Eudocia'nın duygularıyla oynamış ve Andronicus tarafından alay konusu olmuştur. Ahlaksızlıkları konumunu ve rütbesini aşmış, cariyesini nikâhsız eşi olarak saraya almıştır; hem sarayda hem karargâhlarında sevgilisinin kollarına uyuduğuna şahit olanlar olmuştur. Kilikya işgali sırasında, komuta edeceği askerilerinin önünde cesur ve düşüncesiz bir hareket sergileyerek, kendisine cariyenin eşlik etmesine izin vermiştir. Mopsuestia Kuşatması'nda tutkularını aktif bir şekilde onunla bastırmıştır: Gün boyunca cesur bir şekilde taarruzlarda bulunmuş ancak geceleri şarkılar ve danslarla, bir grup Yunan komedyenin gösterileriyle savaş alanında zevküsefa etmiştir. Andronicus uyanık bir düşmanı tarafından bozguna uğratılmış ancak birlikleri düzensizlik içinde kaçarken, yenilmez mızrakçı birlikleri, Ermenilerin en ağır saflarını bertaraf etmiştir. Makedonya'daki imparatorluk karargâhına döndüğünde, Manuel tarafından halkın önünde açıkça alay edilmiş ve kınanmıştır ancak Naissus, Braniseba ve Castoria dükleri, başarısız olan generali teselli etmek için himayelerine almışlardır. Eudocia hâlâ onun eylemlerine katılmaktadır ancak gece yarısı çadırları öfkeli kardeşleri tarafından saldırıya uğramış, kanındaki ahlaksızlığı ortadan kaldırmak isteyen kardeşlerinin zorbalıklarına maruz kalmıştır: Eudocia'nın cesur ruhu ve gizli kadınsal içgüdüleri bu saldırıya karşı gelmiş, imparator cesurca koltuğundan kalkarak kılıcını çekmiş ve sayısız suikastçıyı sevgilisinden aldığı destekle biçip geçmiştir. İktidarının ve hükümdarlığının sarsıldığı ilk an burada yaşanmıştır: Macaristan ve Alman imparatorlarıyla

bir yazmışa yapmış; kraliyet çadırına şüpheli bir saatte saldırı gerçekleştirildiğini, Latin askerlerinin maskesi altında kendisine ölümcül bir tuzak kurulduğunu, düşmanından intikam almak niyetinden kaçındığını ve güvenliğinin sağlanması için atlı bir birliğin gönderilmesi bildirmiştir. Hükümdarlık onun şüphelerini ortadan kaldırmış ancak saldırı sonrası durum örtbas edildikten sonra, Andronicus tutuklanarak, Constantinople sarayının bir kulesinde hapsedilmiştir.

Bu hapishanede yaklaşık on iki yıl kalmıştır; cinsellikten uzak kaldığı bu acı verici kısıtlamada yüzünden sürekli olarak kaçma girişimlerinde bulunmuştur. Yalnız ve dalgın halde hücresinin bir köşesinde oturduğu sırada bazı kırık tuğlalar olduğunu fark etmiş ve karanlık ve unutulmuş bir girinti keşfedene kadar yavaş yavaş genişletmiştir. Bu deliği kendi geçeceği şekilde genişletmiş, kazıklarını gizlemek için kalıntıları taşımış, tuğlaları eski konumlarına yerleştirmiş ve geri çekildiği sırada ayak izlerini dikkatle silmiştir. Geleneksel ziyaret saatinde, gardiyanlar hapishanedeki sessizliği fark etmiş, içeri girdiklerinde kimseyi göremeyince şaşkına dönmüş ve utanç ve korku içerisinde bu anlaşılmaz kaçışı saraya haber vermişlerdir. Hemen sarayın ve şehrin bütün kapıları kapatılmıştır: Kaçağın herhangi bir şekilde saklanamaması için gerekli tüm önlemler alınmış, dindar bir eyleme girişebilir şüphesiyle karısı aynı kuleye hapsedilmiştir. Gece yarısında karısı bir hayalet gördüğünü düşünerek uyanmış ve karşısında kocasını görmüştür: O gece karısıyla bütün bilgileri paylaşmış, gece yarısı yapılan bu görüşmenin meyvesi daha sonra bir oğul olarak onlara geri dönmüştür. Bir kadının onu fark etmesiyle, uyanık bekçiler tarafından tekrar yakalanmış, esir alınarak ve çifte zincire vurularak tekrar Constantinople'a geri getirilmiştir. Uzun süre kaldığı hücresinde yeniden kaçmak için gerekli aletlerin araştırmasına girişmiştir. Bir çocuk sarayın hizmetçilerinden aldığı içkiyle gardiyanları sarhoş etmiş, sonrasında anahtarların balmumu bir kalıbını çıkarmıştır. Dostlarının des-

teğiyle bir halatın ucuna bağlanan anahtar, gizlice hapishaneye sokularak ona teslim edilmiştir. Andronicus elinde biriktirdiği tüm malzemelerle ve zekâsıyla kapıların kilidini açmış, kuleden inmiş, bütün gün çalılar arasında gizlenmiş ve gece sarayın bahçe duvarlarından tırmanarak kaçmıştır. Gizlice bir tekneye binmiştir: Kendi evini ziyaret etmiş, çocuklarına sarılmış, zincirlerini sökerek filolardan birine atlayıp, hızla rotasını Danube kıyılarına doğru yönlendirmiştir. Thrace, Anchialus'daki bir dostu ona atlar ve para temin etmiştir: Nehirden geçmiş, Moldavia Çölü'nü ve Carpathian tepelerini hızla aşmış ve önemli esirlerini Constantinople'e aktarmaya karar veren Walachian yerlileri tarafından ele geçirildiğinde, neredeyse Polonya Rusya'sındaki Halicz kasabasına ulaşmıştır. Hızlı çalışan zihni onu bu tehlikeden de tekrar uzaklaştırmıştır. Hasta olduğunu söylemesi üzerine gece yarısı erken yatmak için gruptan ayrılmıştır: yerlilerin arasından kaçmadan önce yattığı yere uzun bir sopa sokmuş, üzerine şapkasını ve kıyafetlerinden bazılarını giydirerek, geride kendisine benzer bir kuklasını bırakarak, tıpkı bir hayalet gibi oradan kaçıp uzaklaşmıştır. Halicz'den onurlu bir şekilde karşılandığı büyük dükün ikametgâhı olan Kiow'a geçmiştir: Zarif Yunan, kısa süre sonra bu ülkede beklediği saygınlığı ve güveni kazanmıştır; karakteri bulunduğu her iklimin koşullarına uyum sağlayacak yapıdadır; barbarlar bile onun vahşi hayvanlarla mücadele etme ve onları yakalamadaki maharetini ve gücünü büyük takdirle karşılamışlardır. Bu kuzey bölgesinde yaşadığı dönemde, Macaristan işgaline katılmasını isteyen Rus prensin takdiriyle Manuel affedilmeyi hak etmiştir: Özel bir antlaşma yapılarak geçmişi tamamen unutması ve sadakatle birliklerine bağlanması kaydıyla Rus süvarilerinin başında Borysthenes'den Danube kıyılarına yürümesine izin verilmiştir. Büyük öfkesi ve savaşma arzusuyla dolu kararlı karakteri, kuzeninin dikkatini çekmiş; Zemlin'e yapılan taarruzun ardından art arda kazanılan zaferlerle imparatorun ikinci adamı olma onuruna nail olmuştur.

Uzun süren sürgün döneminden sonra özgürlüğüne kavuşan, ülkesine geri kazandırılan Manuel'in hırsları yeniden canlanmaya başladığında, yeniden eski konumuna dönmek için çabalamaya başlamıştır. Manuel'ın kızlarından biri, Comnenian kanından biriyle evlenerek bir sonraki halef hakkını elde etmek için fazlasıyla zayıf bir karaktere sahiptir; Macaristan soylularından biriyle gelecekte yapacağı herhangi bir evliliğe dair umutları bu zayıflığı yüzünden çoktan tükenmiştir. Ancak, varsayımsal vâris için bir bağlılık yemini gerektiğinde, Andronicus tek başına Roma isminin onurunu ileri sürmüş, yasadışı katılımı reddetmiş ve bir yabancının evlat edinilmesine cesurca itiraz etmiştir. Onun vatanseverliği imparator için saldırgan bir tavır olarak algılanmıştır, ancak halkın duygularına hitap etmiştir ve Kilikyan sınırının ikinci komutanlığıyla onurlu bir şekilde Kıbrıs'a sürgüne gönderildiğinde, gelirlerinin mutlak olarak elden çıkarılması sağlanarak kraliyet varlığından tamamen çıkarılmıştır. Bu aşamada Ermeniler yine cesurca bir girişimde bulunmuşlar ve bir taarruz girişiminde bulunup karşılarındaki birlikleri şaşkına çevirerek onları yetkisiz bırakmış, neredeyse bertaraf etmişlerdir. Ancak Andronicus kısa süre sonra daha rahat ve hoş karşılanan bir fetihle yine ortaya çıkmış, imparatoriçe Maria'nın kız kardeşi ve Antioch'un Latin Prensi Poitou Raymon'un kızı, güzel Philippa'nın dikkatini çekmiştir. Onun uğruna bulunduğu mertebeyi tamamen terk ederek, yaz boyunca kendini zevküsefaya bırakmıştır: İtibarını ve tüm avantajlı konumunu, sevgisinin masumiyetini feda ederek, Phillippa ile evlenmiştir. Ancak Manuel'in içten içe yanıp kavrulduğu şehvet tutkusu, konumunun sekteye uğramasına neden olmuştur: Andronicus prensesin gözyaşlarını ve yalvarmalarını hiç umursamayarak onu terk etmiş ve bir grup umutsuz maceraperest ile Kudüs'e hacca gitmiştir. Doğumu, kazandığı savaşçı namı ve gayretli çalışmaları onun sonunda yapmış olduğu haç seferiyle bir hacı olarak neticelenmişti: Çok geçmeden hem din adamlarını hem de kralı bu yeni unvanıyla büyülemeyi başarmış; Yunan prensi, Phoenicia kıyılarının Bery-

tus Efendisi olarak yerini almıştır. Bulunduğu bölgede İmparator Alexis'in büyük torunu ve Kudüs Kralı Üçüncü Baldwin'in dul eşi olan, kendi ulusundan ve ailesinden genç ve güzel bir kraliçe ikamet etmektedir. Akrabalarını ziyaret ettiği sırada, kadın ona âşık olmuştur. Theodora onun baştan çıkardığı üçüncü kurbanı olmuştur ancak bu ilişkinin utancı seleflerinden daha çok halka açık yapılmış ve skandala sebebiyet vermiştir. İmparator hâlâ intikam almak için yanıp tutuşmaktadır; Suriye sınırındaki halklar ve müttefikleri, kaçak kişiyi ele geçirmek ve gözlerinin ferini söndürmek için defalarca saldırmıştır. Filistin'e geldiği dönemde artık güvende değildir ancak onun bu girişimi Theodora tehlikesini ortaya çıkarmış ve onun kaçmasına eşlik etmek zorunda kalmıştır. Kudüs kraliçesi, itaatkar cariyesi Doğu topraklarında esir olarak kalmış ve iki gayrimeşru çocuğuyla sefil bir hayat sürmek zorunda kalmıştır. Damascus onun ilk sığınağı olmuş ve Büyük Nurettin (Noureddin) ve hizmetkârı Selahadiin'in (Saladin) huzunda bu batıl inançlara sahip büyük Yunan, Müslümanların erdemlerini gözlemlemeyi öğrenmiştir. Nurettin'in dostu olarak büyük olasılıkla Bağdat'ı ve Pers mahkemelerini ziyaret etmiş; Hazar Denizi ve Gürcistan dağlarında geçen uzun bir devreden sonra, ülkesinin kalıtsal düşmanları olan Küçük Asya Türkleri arasına yerleşmiştir. Colonia sultanı, Andronicus'a metresi ve adamlarının kendi ülkesine geri çekilebileceklerini söylemiştir: Bu konuda duymuş olduğu şükran borcunu, Roma'nın Trebizond eyaletinin sınırlarına ilave edilmesiyle ödemiştir ve çıktığı seferlerden nadiren yağmalama ve Hristiyan esirleri toplayarak geri dönmüştür. Maceralı hayatının, uzun süren sürgün döneminin tuzaklarından kaçan David'le karşılaştırılmasından hoşnut kalmıştır. Fakat kraliyet mesihi (bu unvanı kendisi eklemek istemiştir) Judaea sınırlarında gizlenmek, bir Amalekite'ı öldürmek ve sefil haliyle hırslı Nabal'ın yaşamını tehdit etmekle yetinmiştir. Comnenian prensinin seferleri daha geniş bir yelpazeye sahiptir ve onun adı ve dininin şanı Doğu dünyasına kadar yayılmıştır. Yunan kilisesinin bir cümlesiyle, dininden kesinlikle

çıkarılmıştır ancak bu aforoz edilme durumu bile Hristiyanlık dinini asla reddetmediğini kanıtlamıştır.

İhtiyatlı davranması sayesinde imparatorun açık ve gizli zulmünü atlatmayı başarmıştır ama uzun süren kadın dostlarının esaretinden kendini kurtaramamıştır. Trebizond valisi, Theodora'nın kişiliğini şaşırtmaya çalışmış ve bunu başarmıştır: Kudüs kraliçesi ve iki çocuğu Constantinople'a yollanmıştır ve onların kayıpları geride yalnızca sıkıcı bir yalnızlık bırakmıştır. Kendini bu kibirli ruhun sunulmasından memnun olan imparatorunun ayaklarına atarak yalvaran kaçak, son bir kez daha affedilmiştir. Yere diz çökmüş halde, gözyaşları içerisinde, geçmiş isyanlarından dolayı yaşadığı suçluluk duygusunun ağırlığından inlemiş ve tövbe etmiştir; sadık bir tebaa olarak tahtın ayaklarının dibine kadar sürüklenmediği sürece, boynuna takılan bir zincirle hapis olmayı bile kabul etmiştir. Bu olağanüstü kefaret, hükümdarın takdir ve merhametiyle karşılık bulmuştur; günahları kilise ve devlet tarafından affedilmiştir ancak Manuel'in haklı şüpheleri olmasından dolayı, zengin bağlarla çevrili Pontus kasabasındaki Oenoe'deki mahkemede ikametgâhı belirlenerek, Euxine sahiline yerleşmesine karar verilmiştir. Manuel'in ölümü ve azınlığın yaşamış olduğu bozgunların ardından kısa süre sonra tutkuları yeniden açığa çıkmıştır. Yerine gelen imparator, henüz daha on iki ya da on dört yaşlarında olan, dinç, bilgili ancak deneyimsiz bir çocuktur: Annesi İmparatoriçe Mary, ailesini ve topraklarını Comnenian adının gözdesi olarak terk etmiştir; kız kardeşi, kocası "İtalyan Caeser" unvanıyla onurlandırılmış, aynı ada sahip başka bir kadındır ve korkunç üvey annesine karşı bir komplo ve uzun süren bir ayaklanmaya sebebiyet olan bir kişidir. Onun bu hamlesinden sonra eyaletler unutulmuş, başkent alevler içinde kalmış ve uzun süre hüküm süren barış ve düzen devri, zayıf yönetim neticesinde devrilmiştir. Constantinople'da bir iç savaş patlak vermiştir; iki hizip saray meydanında kanlı bir savaş yürütmüş ve isyancılar St. Sophia Katedrali'nde düzenli bir kuşat-

ma yapmaya devam etmiştir. Patrik, imparatorluğun yaralarını sarmak için dürüst bir gayretle çalışmış, en saygın vatanseverler topraklarını korumak ve intikam almak için yüksek sesle haykırmaya başlamıştır, her dilden haykıran insanlar Andronicus'un yeteneklerini ve hatta erdemlerini tekrar tekrar bağırmıştır. Artık geriye çekilme zamanı geldiğinde, etmiş olduğu yemini kendine görev bilerek eylemlerini sürdürmüştür: "İmparatorluk ailesinin güvenliği ya da onuru tehdit edilecek olursa, gücümün sonuna kadar buna karşı duracağım," demiştir. Sonunda Patrik ve patrisyenlerle yazışmaları, David Mezmurları ve Aziz Paul'den gelen mektuplarından uygun alıntılarla dinine geri dönüşü sağlanmış ve ülkesinin sesiyle kurtuluşuna çağırılıncaya kadar sabırla beklemiştir. Oenoe'den Constantinople'a yürüyüşü sırasında, zayıf bedeni kalabalığın ve orduların arasından büyük bir gururla geçmiştir: Din ve sadakat duygularını kalbinin diliyle birleştirmiş; görkemli boyuna avantaj sağlayan, sade, yabancı bir elbise giymiş, hayatı boyunca yaşamış olduğu sefaleti ve sürgün yıllarının kendisine yaşatmış olduğu acılarının canlı bir tasviri olarak ilerlemiştir. Bütün muhalefet onun önünde çökmüş; Trakya boğazına ulaşmış; Bizans donanması imparatorluğun kurtarıcısını almak ve taşımak için limandan yola çıkmıştır: Bu sırada korkunç ve dayanılmaz bir fırtına patlak vermiş ve kraliyet lehine yola çıkmış olan gemi ortadan kaybolmuştur. Andronicus'un sarayı işgal etmesi, imparatoru selamlaması, annesini hapsetmesi, bakanlarını cezalandırması ve kamu düzeni ve huzuru geri kazanması ilk görevi olmuştur. Daha sonra Manuel'in mezarını ziyaret etmiştir: Onu izleyenlerin uzak durmaları emredilmiştir, ancak dua etmek için mezar taşına eğildiğince, etraftaki kalabalıktan, onun zafer ya da intikam sözleri mırıldandığını duyanlar olduğu iddia edilmiştir. "Artık beni dünyanın her ikliminde sersemleten eski düşmanım, senden korkmuyorum. Bedenin artık, asla ortaya çıkamayacak şekilde, son trompet üfürülene kadar yerin yedi kat altındaki bir kubbenin altına yerleştirilmiştir. Şimdi sıra bende ve ben hızlıca küllerini temizleyecek ve gelecek kuşaklarını çiğneyeceğim."

Bu sözlerin ardından, sonraki işleyeceği zulümlere dair ilk belirtileri ima ettiğini düşünebiliriz ancak gizli düşüncelerine eklemsel bir ses vermesi son derece olası değildir. Yönetiminin ilk ayları, tasarımları, sadece çokluğun gözlerini kandırabilen adil bir ikiyüzlülük benzetmesiyle örtülmüştür; Alexius'un taç giyme töreni büyük bir ciddiyetle gerçekleştirilmiştir ve Mesih'in bedenini ve kanını elinde tutan sadakatli koruyucusu, sevgili öğrencisinin hizmeti için en ateşli şekilde yaşadığını ve ölmeye hazır olduğunu ilan etmiştir. Ancak sayısız taraftarına, batan imparatorluğun bir çocuğun elinde yok olacağının söylenmesi talimatı verilmiş; Romalıların ancak emektar bir prens tarafından kurtarılabileceği, güçlü kuvvetli, politikada becerikli olması gerektiği ve uzun süreli servet ve insanlık deneyimi ile hüküm sürmeyi öğrenmiş olması gerektiği açıklanmış; Andronicus bu açıklamaların ardından sahte, isteksiz tevazusuyla görevi üstlenmek zorunda kaldığını, vatansever her vatandaşın yapması gereken bir görev olduğunu beyan etmiştir. Genç imparatorun sesi genel suçlamalarla kesilmiş ve kendi bağlarından birinin göreve çağırılması talep edilmeye zorlanmıştır; derhal yüce rütbeden indirilmiş, kişiliğinin ikiyüzlülüğü patriğin beyanıyla doğrulanmış ve Alexius'un vesayetinin şayet halefin yerine geçecek olursa ölü olarak kabul edileceği bildirilmiştir. Ancak onun ölümünden önce annesinin hapsedilmesi ve infaz edilmesi gerekmiştir. Şöhretini kararttıktan ve çokluğun tutkularından zehirlendikten sonra, bu zalim adam, imparatoriçeyi Macaristan kralı ile makul bir yazışma yapmakla suçlamış ve yargılamıştır. Onurlu ve insancıl bir genç olan kendi oğlu, bu nefret dolu eylemin gerçekleşmesini engellemeye çalışmış ve hâkimlerin üçü vicdanlarından ziyade kendi güvenliklerini düşünerek hareket etmiştir: Herhangi bir kanıtlama ya da savunmaya gerek duymayan mahkeme, Manuel'in dul eşinin yapmış olduğu eylemini kınamış ve talihsiz oğlunun ölüm cezasına çarptırılmasına karar vermiştir. Maria boğularak öldürülmüş, cesedi denize atılmıştır ve bu kadın hafızalarda sade, güzel makyajının altında sahte ve

çirkin, kibirli bir kadını temsil eden, saldırgan biri olarak yerini almıştır. Oğlunun kaderi de uzun süre bekletilmemiştir: Bir kırbaçla boğulmuş ve hiçbir acıma ya da pişmanlık duymayan zorba, masum gencin cesedini inceledikten sonra ayağıyla vurarak, küstahça şöyle demiştir: "Baban," diye haykırmıştır, "bir hilekâr, annen bir fahişe ve sen de bir aptaldın!"

I. ANDRONICUS COMNENUS (EKİM 1183)

Roma asası yaklaşık üç yıl boyunca sanki suçlarının ödülüymüş gibi imparatorluğun koruyucu ya da hükümdarı olarak Andronicus'ta kalmıştır. Hükümetinde bilgeliğin ve erdemin eşsiz zıtlığı sergilenmiştir. Tutkularını dinlediğinde tam bir bela olmuş; kendi nedenlerini yargılamak için babasının halkına danışmıştır. Kişisel olarak kendini yargıladığında özellikle adil ve titiz davranmıştır: Utanç verici ve zararlı tüm rüşvetler kaldırılmış ve idare odaları en haklı adaylarla, seçim yapma duygusu olan bir prens ve cezalandırma yetkisiyle dolup taşmıştır. Batık denizcilerin mallarını ve insanlarını yağmalama gibi insanlık dışı uygulamalar yasaklanmıştır; baskı ve ihmalden kurtulan iller, refah ve bolluk içinden yeniden canlanmıştır ve milyonlarca kişi saltanatının nimetlerine alkış tutarken, günlük zulümlerine tanıklık edenler tarafından lanetlenmiştir. O eski atasözü, kana susamışlık, sürgünden iktidara dönen, çok fazla doğruyla Marius ve Tiberius'a gelen ve şimdi de Andronicus'un hayatında üçüncü kez doğrulanarak gerçekleşiyordu. Hafızası, liyakatini düşüren, büyüklüğüne karşı çıkan veya talihsizliklerine hakaret eden düşmanların ve rakiplerinin kara listesiyle dolmuş ve sürgün hayatının acılarını ancak intikamın kutsal umutları ve vaatleriyle unutabilmiştir. Genç imparatorun ve annesinin gerektiği şekilde neslinin tüketilmiş olması, suikastçıdan nefret eden ve cezalandırabilecek dostlarını öldürme yükümlülüğünü yerine getirmesine sebebiyet vermiş ve bu cinayetlerin ardından her geçen gün çok

daha az affetmeye itilmiştir. Zehir ya da kılıç, boğma ya da yakılmak suretiyle infaz ettiği kurbanlarının sayısı, korkunç bir şekilde dilden dile dolaşmış, zulümleri geçmişteki mutlu günlerde yapılanları silip süpürerek, daha az ifade edilir olmuştur: Zalim suçluluklarının bir kısmını yasalara ve hâkimlere yıkaya çalışmış ancak maskesi düşmüş ve tebaası artık onun felaketlerinin gerçeklerini öğrenmiştir. Yunanların en soyluları, özellikle de çöküş ya da ittifak yolunda canavarın elinden kaçmayı başaran Comnenian'lar mirasına itiraz etmişlerdir: Nice ve Prusa, Sicilya ya da Kıbrıs, onların sığınak yeri olmuştur; kaçışları zaten suç olduğundan, suçlarının cezası açık bir isyan ve imparatorluk unvanı yüzünden ağırlaştırılmıştır. Yine de Andronicus en zorlu düşmanlarının hançerlerine ve kılıçlarına direnmiştir: Nice ve Prusa'nın hakları indirgenmiş ve kınanmış; Sicilyalılar, Selanik yağmasından memnun kalmış ve Kıbrıs'ın mesafesi, asi için daha elverişli bir zulüm yeri olmuştur. Tahtı, liyakatsiz bir rakip ve silahsız bir insan tarafından yıkılmıştır. Büyük Alexius'un anne tarafından gelen Isaac Angelus, imparatorun ihtiyatlılığını ya da batıl inançlarını kullanarak onu kurban olarak işaretlemiştir. Umutsuzluk anında Angelus hayatını ve özgürlüğünü savunmuş, celladı öldürülmüş ve St. Sophia Kilisesi'nden kaçmıştır. Bu kutsal alan, kaderinde kendisinin prognozunu görmek isteyen meraklı ve kederli bir kalabalıkla dolmuştur. Ancak yakınmaları kısa sürede lanetlere, lanetler ise yerini tehditlere bırakmıştır: "Neden korkuyoruz?" "Neden itaat ediyoruz?" Kalabalıktan bu sorular yükselmiştir. "Biz çokuz, o tek: sabrımız bizim esaretimizin tek bağı." Gün şafak vaktine döndüğünde şehir genelinde ayaklanmalar başlamıştır, hapishanelerin kapıları açılmış, en soğuk ve en acımasız suçlular ülkelerinin savunması için kullanılmıştır ve ikinci vâris olan Isaac, kutsal alandan doğrudan tahta çıkarılmıştır. Onun zorbalıklarını, tehlikesini bilmeyen tek bir kişi dahi yoktur; bu yüzden de ülkesinin topraklarından mümkün olduğunca uzağa, Propontis Adaları'na sürgün edilmiştir. Fransa Kralı Yedinci Lewis'in kızı ve Talihsiz Alexius'un emaneti olan Alice ile uygunsuz bir evlilik yapmış;

ateşli öfkesine yaşından çok daha itibar eden çevresi, genç bir eş ve en sevdiği cariyelerinden oluşmuştur. Üzerine yapılan ilk saldırıda, suçlarla dolu olan kanının verdiği ateşle Constantinople'a koşmuş ancak sarayın sessizliği, şehrin kargaşası ve insanların kaçışmasından şaşkına dönmüştür. Andronicus kendi tebaası konusunda af dilemiş ancak imparatorluk ne affetmeyi istemiş ne de onu affetmeye rıza göstermiştir; tacı, oğlu Manuel'e devretmeyi teklif etmiş ancak oğlunun erdemleri babasının suçlarını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Deniz hâlâ onun geri çekilmesi için açık bir seçenek olmuştur ama devrimin haberleri kıyı boyunca tüm topraklara yayılmış; korku artık sona erdiğinden, itaate gerek kalmamıştır; imparatorluk kadırgası silahlı bir birlik tarafından takip edilmiş, ele geçirilmiş ve zorba hükümdar boynuna geçirilen bir zincirle Isaac Angelus'un huzuruna sürüklenmiştir. Kadınlarının gözyaşları ve kendi yalvarma çabaları nafile olmuştur ancak yasal hükümlerin yerine getirilmesi yerine, yeni hükümdar suçluyu bir baba, bir koca ya da bir dosttan yoksun bıraktığı çok sayıda hastanın ellerine bırakmıştır. Dişleri, saçları, gözü ve elleri bedeninden sökülerek alınmış: Kısa bir süre nefes almasına ve acıları hissetmesine yetecek kadar bir süre izin verildikten sonra, ölümü tatmıştır. Hiçbir suretle kurtarma ümidi olmadan bir deve üzerine bağlanan bedeni, şehrin içinden geçirilmiş ve büyük halk kitlesi zorba prensin sonunu zevkle izlemiştir. Binlerce tekme ve yumruktan sonra, Andronicus ayaklarından, bir kurt ve bir dişi heykelini desteklen iki sütun arasında asılmış ve halk yılların vermiş olduğu öfke ve kinle ellerine geçirdikleri tüm silahlarla onun bedenini delik deşik etmiştir. İşkence gördüğü uzun zaman zarfında sürekli olarak "Tanrım bana merhamet et!" diye yalvarmış, "neden beni kırmalarına izin veriyorsun?" sorusu ağzından dökülen son kelimeler olmuştur. Zalim adamın zorbalıkları büyük acılar içinde sona ermiştir; kimse onun böyle ölmüş olmasından dolayı suçlanamaz, çünkü bir Yunan Hristiyanı, artık kendi hayatının bile efendisi değildir ve hak ettiği sonu yaşamıştır.

II. ISAAC ANGELUS (12 EYLÜL 1185)

Andronicus'un olağanüstü karakterini ve maceralarını irdelemek istedim ancak burada Heraclius döneminden beri Yunan imparatorlarının serisini sonlandıracağım. Komünyon gövdesinden fırlayan dallar duygusuzca solmuştur ve erkek tarafının kolları, yalnızca kamu karışıklığı içinde Trebizond'un egemenliğini gasbeden, tarihte çok belirsiz bir yer alan ve romantizmle ünlü Andronicus'un gelecek nesillerinde devam etmiştir. Philedelphia'nın özel bir vatandaşı olan Constantine Angelus, İmparator Alexius'un bir kızıyla evlenmesiyle servet ve onura kavuşmuştur. Oğlu Andronicus sadece korkaklığıyla dikkat çekmiştir. Torunu Isaac zorbalığı cezalandırmış ve zulmü ortadan kaldırmayı başarmıştır ancak kendi ahlaksızlıkları ve kardeşinin hırsı yüzünden tahttan indirilmiştir ve anlaşmazlıkları Latinleri, Doğu İmparatorluğu'nun yıkılmasının ilk büyük dönemi olan Constantinople'un (M.S. 1204, 12 Nisan) fethi ile onu karşı karşıya bırakmıştır.

Saltanatların sayısını ve süresini hesaplayacak olursak, Augustan listesinde bazı kadın imparatoriçeleri de dâhil olmak üzere, başkentte hiç kabul edilmeyen bazı tefeciler ve miraslarına sahip olamayacak kadar genç yaşta vefat eden prensler haricinde, altı yüz yıllık bir süre içerisinde altmış imparatorun tahta çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Ortalama bir hesapla, her imparator için daha yeni ve düzenli monarşilerin deneyimlerinden, on sekiz ya da yirmi yıl sıradan bir saltanat dönemi yaşadıklarını, Sör Isaac Newton'un kronolojik kurallarına göre, çok daha altında, on yıllık zaman zarfında hüküm sürmüş olduklarını söyleyebiliriz. Byzantie İmparatorluğu, kalıtsal olarak art arda en sakin ve müreffeh dönemini şu şekilde yaşamıştır: Beş hanedan, Heraclian, Isaurian, Amorian, Basilian ve Comnenian aileleri, bunlara katılan beş, dört, üç, altı ve dört kuşak dizileri sırasında kraliyet devri devam etmiş ve aktarılmıştır; birkaç prensin, saltanatlık yılları bebeklik yıllarıyla sınırlandırılmıştır; Yedinci Constantin ve iki

torunu tüm yüz yıllık süreci kapsamıştır. Ancak Bizans hanedanlarının aralıklarında, art arda hızlı, kırılmış ve başarılı bir adayın adı daha şanslı rakipleri tarafından silinmiştir. Birçoğu kraliyet zirvesine çıkmak için yollar aramıştır: İsyanlar, komplolar, zehirlemelerle devrilmeler ya da sessiz entrika sanatları tarafından imparatorlar zayıflatılmıştır: Askerlerin ya da insanların, senatonun ya da din adamlarının, kadınların ve hadımların favorileri dönüşümlü olarak tahta çıkarılmıştır: Yükselmeleri, tahtta hüküm sürmeleri ve sonları genellikle aşağılayıcı ya da trajik olmuştur. Aynı doğal insani yapılara sahip olmalarına rağmen, görkemli hayatlar içerisinde tutkularının ve çılgınlıklarının sınırlarını tanımayan, suç işlemekten çekinmeyen bir yaşam sürerek kısa ömürlerini tamamlamışlardır. Tarih tecrübesi entelektüel görüşümüzün ufkunu genişletir de genişletir. Birkaç günün birleşimiyle, birkaç saatlik süre içerisinde, alt yüz yıllık bir geçmiş, bir yaşam ya da saltanat dönemi insanlığın gözleri önüne serilebilir: Mezar, her zaman tahtın ayakucunda olmuştur: Bir suçlunun başarısını, neredeyse aldığı ödülün kaybı takdir eder ve geriye sadece ölümsüz aklımız hayatta kalır ve gözümüzün önünden geçen altmış hayaletten kurtulur ve sadece onları anımsamakla yetiniriz. Her yaşta ve iklimde hırsın aynı komuta enerjisi ile hâkim olduğu gözlemi, bir filozofun şaşkınlığını azaltabilir ancak kibri kınarken, hâkimiyet asasını elde etmek ve elinde tutmak için bu evrensel arzunun nedenini araştırabilir. Bizans dizisinin büyük bir bölümünde, şöhret ve insanlık sevgisini makul bir şekilde ifade etme olanağımız yoktur. John Comnenus'un erdemi, tek başına yararlı ve saf olmuştur: Bu saygın adı takip eden ya da vârisi olan prenslerin en meşhurları bencil bir politikanın çarpık ve kanlı yollarını bir miktar hünerle yakalamış ve canlı kılmıştır: Isauryan Leo, Birinci Basil ve İkinci Basil, Theophilus'un Alexius Comnenus ve Manuel Comnenus'un kusurlu karakterlerini incelerken, saygımız ve kınamamız neredeyse eşit derecede dengeli olmuştur; imparatorluk kalabalığından geri kalanı ise yalnızca gelecek nesiller tarafından unutulmayı arzu edip bekleyebilirler.

Onların bu kişisel mutluluk hırsları tek amaçları ve hedefleri miydi? Kralların sefaletinin nedenlerine inmeyeceğim ama kesinlikle şunu gözlemleyebilirim ki hepsinin durumları sadece büyük korku, çok az mutluluk ve umuttan ibaret olmuştur. Bu karşıt tutkular için, Antik Çağ'ın devrimlerinde, modern dünyanın pürüzsüz ve sağlam tavrından daha büyük bir kapsama izin verilmiş, bu da Alexander'ın zaferini ya da Darius'un düşüşünü kolayca tekrarlayamamıştır. Ancak Bizans prenslerinin tuhaf alçakgönüllülüğü, canlı bir yabancı fetih vaadi vermeden, onları yerli tehlikelere maruz bırakmıştır. Büyüklüğün zirvesinden, Andronicus, erkek tarafından ırkının arasından en acımasız ve utanç verici ölümüyle bir çöküş yaşamıştır; fakat seleflerinin en görkemlileri, düşmanlarından ümit etmekten çok, onların tebaalarını dehşete düşürmeye uğraşmışlardır. Ordu ruhsuz, özgür olmayan bir ulus türbülansı olmuştur: Doğu ve Batı'nın barbar monarşisine baskı yapmışlar ve eyaletlerin kaybı başkentin son esareti ile sona ermiştir. Caeser'ların birincisinden, Constantin'lerin sonuncusuna kadar tüm Roma imparatorları dizisi beş yüz yıllık bir süreci kapsamaktadır ve yabancı fetihlerle bozulmayan egemenlik terimi, eski monarşilerin ölçüsünü aşmaktadır; Asuriler veya Medler, Cyrus'un ardılları ya da Alexander'ın vârisleri gibi.

XLIX. BÖLÜM

Giriş, İbadet ve Görüntülere Zulüm

İtalya ve Roma İsyanı

Papaların Geçici Hâkimiyeti

İtalya'nın Franklar Tarafından Fethi

Sembollerin Kurulması

Charlemagne'ın Karakteri ve Taç Giymesi

Roma'nın Restorasyonu ve
Batı'da İmparatorluğun Çöküşü

İtalya'nın Bağımsızlığı

Cermen Yapısının Anayasası

(M.S. 726-1378)

HRİSTİYAN KİLİSESİNE İMGELERİN GİRMESİ

Kilise ve devletin bağlantısında, ilkini sadece ikincisine itaatkâr ve izafi olarak düşündüm; aslında bir anlatım olduğu kadar, bu da bir kutsal kuraldı. Gnostiklerin oryantal felsefesini, karanlık kehanet ve lütuflarını ve Eucharist'in işaretten Mesih'in vücudunda garip dönüşümünü bilerek tanrıların spekülatif tarihi araştırmalarına bıraktım.[1] Ancak Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ve yıkılmasının maddi olarak etkilendiği dinî tarih nesnelerini, Hristiyanlığın yayılmasını, Katolik kilisesinin oluşumunu, paganizmin yıkıntılarını ve mezheplerini, üçleme (*trinity*; teslis) ve enkarnasyon hakkındaki gizemli kaynaklardan çıkan tartışmaları özenle ve zevkle inceledim. Bu grubun başında sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda şiddetle tartışılan görüntülere ibadet edebiliyoruz; popüler bir batıl inanç meselesi İtalya isyanını, papaların zamansal gücünü ve Batı'daki Roma İmparatorluğu'nun restorasyonunu üretmiştir.

İlk Hristiyanlar, imgelerin kullanımı ve kötüye kullanımı konusunda tartışmasız olarak nefrete sahiptiler; bu nefret Yahudilerden farklılaşmalarına ve Yunanlara olan düşmanlıklarına atfedilebilir. Musa Yasası, tanrısallığın tüm temsillerini ciddi şekilde yasaklamıştı; bu yasa, seçilmiş insanların ilkeleri ve uygulamalarında sağlam bir şekilde kurulmuştur. Hristiyanlık savunucularının zekâsı, kendi yaptıkları putlara tapınan aptal putperestlere karşı çıkmaya yetmiştir: bakır ve mermerden semboller duygu ve eylemle donatılmış olsalardı, tapınmak için temelden, sanatçının

1. Öğrenildiğine göre Selden, kapsamlı ve özlü bir cümleyle dönüşümün tarihçesini vermiştir: "Bu görüş sadece retorik mantığa dönüştü" (*Works*, c. III, s. 2037, Table-Talk).

yaratıcı gücünden başlanmalıydı.[2] Gnostiklerden gelen bazı yeni ve hatalı değişimler, İsa'nın (*Christ*) ve Aziz Paul'un heykellerini, belki de Arsitoteles ve Pisagor'a[3] gösterilene benzer bir onur taçlandırılabilir fakat Katoliklerin kamusal dinî görüşleri tekdüze, basit ve ruhsaldır ve resimlerin kullanımıyla ilgili ilk uyarı, Hristiyan tarihinin üçüncü yüzyılındaki Illiberis konsilinde yapılan kınamayla gelmiştir. Constantine'in halefleri zamanında, muzaffer kilisenin huzurunda ve şatafatında, daha ihtiyatlı davranan piskoposlar, çoğunluğun yararı için görünür bir batıl inanca düşkünlüğü engellemiştir ve paganizmin yıkılmasından sonra, artık onunla korkunç benzerliğin fark edilmesinden çekinmiyorlardı. Bir ibadetin sembolik tanımı ilk olarak haç ve kutsal emanetler üzerinden yapılmıştır. Şefaat dilenilen azizler ve şehitler Tanrı'nın sağ tarafına oturtulmuşlardı ancak halk inancında mezarlarının üzerine yağan zarif ve çoğu zaman doğaüstü iyilikler, erdemlerinin ve acılarının anılarını ziyaret eden ve dokunan dindar hacıların tartışılmaz onayını gösteriyordu.[4] Ancak resim veya heykel sanatlarıyla tasvir edilen kişinin ve özelliklerinin gerçeğe yakın bir kopyasını oluşturan kafatası ya da bedenden ayrı düşünülen sandaletler, çok daha ilginç anıtlar olarak kabul görmüştür. Her yaşta, insan duygularına çok uygun olan bu tür eserler, özel dostluğun veya kamuoyu saygısının gayretiyle beslenir; Roma imparatorlarının tasvirleri (*images*) sivil ve neredeyse dinî olarak onur verici nitelikte süslenmiştir; bilge ve vatanseverlerin heykellerine daha az gösterişli ancak daha samimi bir ifade verilmiştir ve onların gizli erdemleri, görkemli günahları, ilahî ve sonsuz toprakları için ölen bu adamların huzurunda kaybolmuştur.

---

2. "Nec intelligunt homines ineptissimi, quod, si sentire simulacra et moveri possent [ultro], adoratura hominem fuissent a quo sunt expolita." (*Divin. Institut.*, L, II, b. 2). Lactantius, Latin savunucularının sonuncusu ve en önemlisidir. Sembollerin alayı sadece nesneye değil, biçime ve maddeye de saldırır.

3. Bkz. Irenæus, Epiphanius ve Augustin (Basnage, *Hist. des Eglises Réformées*, c. II, s. 1313). Bu Gnostik uygulamanın Alexander Severus'un kişisel ibadetine tekil bir yakınlığı vardır (Lampridius, b. 29; Lardner, *Heathen Testimonies*, c. III, s. 34).

4. Bkz. *History*, c. II, s. 261; c. II, s. 434; c. III, s. 158-163.

İBADETLERİ

İlk başta, heykeller dikkatli ve titiz bir şekilde yapılmıştır ve kutsal resimlerin de kibri vurgulaması, soğuk bir ifade uyandırması ve dinsizliğin önyargılarını tatmin etmesi için gizlice talimat verilmişti. Yavaş ama kaçınılmaz bir ilerlemeyle orjinalinin onurlu duruşu kopyasına aktarılmıştır; dindar Hristiyan bir azizin imgesine yaklaşmadan evvel dua etmeye başlamıştır; paganların yaptığı gibi diz çökme, kutsal malzemelerin kullanımı ve tütsü ayinleri yine Katolik kilisesine aktarılmıştır. Aklın ya da dindarlığın sıkıntıları, güçlü vizyon ve kanıtlanan mucizeler tarafından susturulmuştur. Konuşan, hareket eden ve akan resimlere ilahî bir enerji verilebilmelidir ve tüm bunların dinî tapınma için uygun nesneler olduğu düşünülebilir. En cüretkâr kalem bile, evreni kaplayan ve sürdüren sonsuz Ruh'u, yüce Baba'yı, formlar ve renkler ile tanımlamaya çabalarken ürperebilir.[5] Fakat batıl inançlara sahip akıl, ibadet etmek için daha kolay imgeleri seçmeyi tercih ederek melekleri çizmiş ve Tanrı'nın Oğlu'nu yeryüzünde insan şekliyle varsaymayı benimsemiştir. Üçlemenin ikinci kişisine gerçek ve ölümlü bir beden giydirilmiştir ama bu beden cennete yükselmiştir: ve müritlerinin gözünde herhangi bir benzerlik sunulmamış olsaydı, İsa'nın (*Christ*) ilahî tanrısallığı azizlerin göz önündeki temsilleri tarafından geri plana atılabilirdi. Benzer bir durum Meryem Ana için de gerekliydi ve durumu buna elverişliydi; mezarının nerede olduğu bilinmiyordu; ruhunun ve bedeninin cennete kabulü, Yunanların ve Latinlerin saflığıyla kabul edilmişti. Sembollerin (*images*) kullanımı

5. "Οὐ γὰρ τὸ Θεῖον ἁπλοῦν ὑπάρχον καὶ
ἄληπτον μορφαῖς τισι καὶ σχήμασιν
ἀπεικάζομεν. οὔτε κηρῷ καὶ ξύλοις
τὴν ὑπερούσιον καὶ προάναρχον οὐσίαν
τιμᾶν ἡμεῖς διεγνώκαμεν ."
(*Concilium Nicenum*, II, [içinde] *Collect. Labb.*, c. VIII, s. 1025, baskı Venet.)
"Il seroit peut-être à propos de ne point souffrir d'images de la Trinité ou de la Divinité; les défenseurs les plus zélés des images ayant condamné celles-ci, et le concile de Trente ne parlant que des images de Jésus Christ et des Saints," (Dupin, *Bibliot. Ecclés.* c. VI, s. 154).

ve hatta onlara tapınma altıncı yüzyılın sonundan önce sağlam bir şekilde kurulmuştur; Yunanların ve Asyalıların samimi hayal gücü ve şefkatiyle benimsenmişlerdir. Pantheon ve Vatikan bu yeni batıl inançların simgeleriyle (*emblems*) süslenmiştir fakat bu paganist görünüş kaba barbarlar ve Batı'nın Arian'cı din adamları tarafından daha soğuk bir şekilde kabullenilmiştir. Antik tapınaklarda kullanılan bakır veya mermerden daha cesur heykel formları, Hristiyan Yunanların fantezi ve vicdanlarına dokunmuştur ve renklerin hatları belli edilmeyecek şekilde kullanılması, daha iyi ve masum bir taklit çeşidi olarak kabul edilmiştir.[6]

EDESSA'NIN SEMBOLLERİ

Bir sembolün değeri ve etkisi, orijinali ile benzerliğine bağlıdır ama ilk Hristiyanlar Tanrı'nın Oğlu'nun, annesinin ve havarilerinin gerçek özelliklerinden habersizdir: Filistin,[7] Paneas'taki İsa heykeli büyük olasılıkla dünyevi bir kurtarıcıya aittir. Gnostikler ve dinle alakası olmayan abideleri yeniden hor görülmüştür. Hristiyan sanatçıların hayal gücüne ancak bazı dinsiz abideleri gizlice model olarak kullanmak rehberlik edebilmiştir. Bu sıkıntılı dönemde cesur ve hünerli bir yaratıcılık bir anda imgenin benzerliğini ve ibadetin masumiyetini garanti etmiştir. Suriye'den çıkmış bir efsanenin popüler temelinde, Eusebius

6. Sembollerin bu genel tarihi, Basnage'nin *Hist. des Eglises Réformées* eserinin XXII. kitabından alınmıştır c. II, s. 1310-1337. Bir Protestandı, ama cesur bir ruha sahipti ve bu düşüncedeki Protestanlar, herkesin bildiği gibi (*notoriously*) öylesine meşhurlar ki tarafsız olmaya cesaret edebilirler, Zavallı Friar Pagi'nin şaşkınlığına bakın, *Critica*, c. I, s. 42.

7. Bir miktar mucize ve tutarsızlık saçmalığını çıkardıktan sonra, 300'lü yıllara kadar Filistin'deki Paneas'ın, bir pelerin içine sarılmış, minnettar veya yalvaran bir kadının diz çökmüş halde bir mezarda dua ettiğini temsil eden bronz bir heykelle süslenmesine izin verilmiştir. Ondan önce ve belki de kaide üzerine bir yazıt yazılmıştır – τῷ Σωτῆρι, τῷ εὐεργέτῃ. Hristiyanlar tarafından, bu grıbun kurucuları ve eli kanlı akıncılarını tedavi ettiği zavallı kadınların aptalca davrandıklarını açıklamıştır (Euseb. VII, 18, *Philostorg.*, VII, 3 vd). De Beausobre filozof Apollonius veya İmparator Vespasian hakkında daha makul şekilde açıklamada bulunmuştur: ikinci varsayımda, kadın bir şehir, bir taşra veya belki de Kraliçe Berenice'tir demiştir (*Bibliothèque Germanique*, c. XIII, s. 1-92).

zamanında çok ünlü olan ve modern savunucularımız tarafından isteksizce terk edilmiş olan İsa'nın (*Christ*) ve Abgarus'un yazışmaları üzerine yeni bir masal ortaya çıkmıştır. Cæsarea[8] piskoposu mektubu kaydeder[9] ancak İsa'nın (*Christ*) resmini tuhaf bir şekilde unutur;[10] suretinin şifa gücü için yakaran kraliyet, yabancının inancını memnuniyetle karşıladığını ve güçlü bir Edessa şehrini Yahudilerin kötülüklerine karşı korumasını önerdiğini keten üzerine mükemmel bir şekilde resmetmesini ister. İlk kilisenin cehaleti, simgesinin (*images*) duvarın bir nişinde uzun süre hapsedilmesiyle açıklanır, o zamandan itibaren, beş yüz yıllık bir unutmadan sonra, bazı ihtiyatlı piskoposlar tarafından tekrar açıldı ve dönemsel olarak zamana yayılmasına izin verildi. İlk ve en görkemli sömürüsü, şehrin Chosroes Nushirvan'ın elinden kurtuluşu ve kısa süre sonra Edessa'nın asla yabancı bir düşman tarafından alınmaması gerektiği ilahî vaadin bir sözü olarak saygıyla dillendirilir. Gerçekten de Procopius'un, metnini, Edessa'nın çifte kurtuluşunu, yokluğunu satın alan ve Fars hükümdarın saldırılarını püskürten vatandaşlarının zenginliğine ve cesaretine atfettiği doğrudur. Kibirli bir tarihçi olarak, Palladium'un surları üzerinde açığa çıktığı ve kutsal yüzeyi söndürmek yerine serpilen suyun kuşatılmış alevlerini harladığına

8. Euseb., *Hist. Eccles.*, L, I, c. 13. Bilgin Assemannus, üç Suriyeli, Aziz Ephrem, Josua Stylites ve Sarug Piskoposu James'in teminat yardımını getirmiştir fakat Süryanice aslı ya da Edessa'nın arşivleri hakkında hiçbir haber bulamıyorum (*Bibliot. Orient.* c. I, s. 318, 420, 554); belirsiz inançları muhtemelen Yunanlardan geldiği tahmin ediliyor.

9. Bu mektupların delilleri samimi Lardner tarafından belirtilir ve reddedilir (*Heathen Testimonies*, c. I, s. 297-309). Bu kullanışlı ama savunulamaz görevden zorla sürülen yobazların sürüsü arasında Grabe, Cave, Tillemont vd. ile birlikte bir İngiliz beyefendisi olan Bay Addison'ı keşfetmek için bkz (*Works*, c. I, s. 528, baskı Baskerville). Ancak Hristiyan dinindeki yüzeysel yolu, ismini, stiline ve din adamlarının ilgi duyduğu alkışlara borçludur.

10. James of Sarug'un sessizliğinden (Asseman., *Bibliot. Orient.*, s. 289, 318) ve Evagrius'un ifadesinden (*Hist. Eccles.*, L, IV, b. 27) bu masalın 521 ve 594 yılları arasında, muhtemelen 540 yılında Edessa kuşatmasından sonra uydurulduğu sonucuna vardım (Asseman., c. I, s. 416; Procopius, *de Bell. Persic.*, L, II). II. Gregory'nin kılıcı ve kalkanıdır (*Epist.* I, ad. Leon. Isaur., *Concil.* c. VIII, s. 656, 657). John Damascenus'un (*Opera*, c. I, s. 281, [ed.] Lequien) ve ikinci Nicene Konsili'nin (*Actio*, V, s. 1030) en mükemmel baskısı Cedrenus'ta bulunabilir (*Compend.*, s. 175-178).

dair Evagrius'un dinî eserlerinde teslim etmek zorunda olduğu ifadeleri, cahilce açıklamalardan başka bir niteliğe sahip olmamıştır. Bu önemli hizmetin ardından Edessa'nın imajı saygı ve şükranla korunmuştur ve Ermeniler efsaneyi reddetmiş olsalar da daha inançlı olan Yunanlar, herhangi bir ölümlü kaleminin işi olmadığına inanmışlar, ilahî orijinalin derhal yaratılması olan benzeşmeye hayran kalmışlardır. Bir Bizans ilahisinin tarzı ve duyguları, ibadetlerinin en kaba putperestlikten ne kadar uzaklaştırıldığını ilan edecektir. "Göksel ihtişamı cennete ev sahipliği yapmayı düşünmediği bu görüntüyü ölümcül gözlerimizle nasıl hayal edebiliriz? Cennette yaşayan Tanrı, bugün bizi saygıdeğer imajıyla ziyaret ederek küçümser; nur yüzüyle oturan kişi, bugün Baba'mızın tertemiz eliyle tarif ettiği, verimsiz bir şekilde oluşturduğu korku, sevgi ve hayranlıkla kutsallaştırdığımız bir resimle bizi ziyaret eder." Altıncı yüzyılın sonundan önce, ellerin görünmediği bu semboller (Yunanca tek bir kelimedir[11]) Doğu İmparatorluğu'nun karargâhlarında ve şehirlerinde yaygın olarak kullanılmıştır;[12] bunlar hem ibadet nesneleri hem de mucize araçları olmuştur ve tehlike veya kargaşa durumlarında, saygıdeğer mevcudiyetleri Roma lejyonlarının umudunu canlandırmış, cesaretlerini yeniden alevlendirmiş ve öfkelerini bastırmıştır. Bu resimlerden çok daha büyük bir bölüm, bir insanın yazdıklarının kopyaları olmuş, sadece ikincil bir benzerlik ya da yanlış bir başlık gibi muamele görmüştür ancak daha yüksek bir kökene sahiptir, benzerliklerini doğrudan orijinalinden almıştır,

11. Ἀχειροποίητος. Bkz. Ducange, (içinde) Gloss., *Græc. et Lat.* Halk, Ingoldstadt'ın (bkz. Scaligerana) eşek ya da daha doğrusu tilki lakaplı Cizvit Gretser (*Syntagma de Imaginibus non Manu factis, ad calcem Codini de Officiis*, s. 289-330) tarafından eşit bilginlik ve bağnazlıkla tedavi edilir. Protestan Beausobre tarafından eşit gerekçelerle ve zekâ ile, *Bibliothèque Germanique*'in birçok cildine yaydığı ironik tartışmalarda yerini alır (c. XVIII, s. 1-50, XX, s. 27-68, XXV, s. 1-36, XXVII, s. 85-118, XXVIII, s. 1-33, XXXI, s. 111-148, XXXII, s. 75-107, XXXIV, s. 67-96).

12. Theophylact Simocatta (L, II, b. 3, s. 34, L, III, b. 1, s. 63) "ἀχειροποίητον" şekilldendirdiği "θεανδρικὸν εἴκασμα," kutluyor; yine de bir kopyadan başka bir şey değildi, "ἀρχέτυπον τὸ ἐκείνου οἱ Ῥωμαῖοι (Edessa'dan) θρησκεύουσί τι ἄρρητον" diye ekledi. Bakınız Pagi, c. II, A.D. 588 No. 11.

bu amaçla da mucizevi ve üretken bir erdemle donatılmıştır. Edessa'dakiyle birlikte bu sembolleştirme bir kardeşlik ilişkisine yöneldi; İsa'nın (*Christ*) acı ve kanlı teriyle yüzüne yansıtılmış ifadesi ve Roma, İspanya ya da Kudüs'teki kutsal bir hemşireye (*matron*) teslim edildiğini gösteren ifade en iddialı görüntü olarak sunulmuştur. Benzer durum hızla Meryem Ana'ya, azizlere ve şehitlere de uygulanmıştır. Diospolis kilisesinde, Filistin'de, Tanrı'nın Annesi'nin[13] yüz hatları mermer bir sütuna derinlemesine işlenmişti; Doğu ve Batı, Aziz Luke'un çizimleriyle bezenmişti ve belki de hekim olan bir Evangelist, ilk Hristiyanların gözüne çok küstah ve tuhaf gelecek bir ressamın işini uygulamak zorunda kalmıştır. Homer'ın ilham kaynağı ve Phidias'ın iskarpelası tarafından yaratılan Olympian Jove, geçici de sakin bir zihne ilham verebilirdi ancak bu Katolik imgeler, haz ve deha giderek dejenere olmuş ve keşiş sanatçılar tarafından daha hafif ve açıkça tanımlanmıştır.[14]

SEMBOLLERE TAPINMAYA YAPILAN MUHALEFET

Heykellere ve resimlere tapınma bilinçsiz bir şekilde kiliselere girmişti ve her küçük adımda, batıl zihin, rahatlığı ve günahı masumlaştırarak hoşnutlukla karşılanıyordu. Ancak sekizinci yüzyılın başlarında, istismarın boyutları en yüksek seviyeye ulaşmıştı, daha çekingen olan Yunanlarda, Hristiyanlık maskesi altında, uzak atalarının dinini restore ettiklerine dair bir endişe uyanmıştı: Yasa'nın ve Kur'an'ın heykel ve resimlere tapınmaya yasak getirmesiyle bunlara karşı tahammülsüz olan Yahudilerin, Muhammedilerin[15] ve putperestlerin sürekli suçlamalarını

13. Bakın, John Damascenus'un orijinal veya onun olduğu varsayılan eserlerinde, Bakıre ve Aziz Luke üzerine, Gretser ve dolayısıyla Beausobre tarafından fark edilmeyen iki pasaj (*Opera*, Joh. Damascen., c. I, s. 618, 631).

14. "Skandal figürleriniz propaganda amaçlı göze çarpıyor; bir grup heykel kadar kötü!" Böylece bir Yunan papazının cehaleti ve bağnazlığı, emrettiği Titian'ın resimlerini alkışladı ve kabul etmeyi reddetti.

15. Cedrenus, Zonaras, Glycas ve Manasses tarafından, ikonoklastın kökeni Halife Yezid

duyuyorlardı. Yahudiler köle oldukları için seslerini kesmek ve eleştirilerini dikkate almamak mümkündü ancak Şam'da hüküm süren ve Constantinople'ı tehdit eden muzaffer Müslümanların, hakikat ve zaferden gelen haklılıkları bu uygulamaları eleştirmelerini sağlıyordu. Suriye, Filistin ve Mısır şehirleri İsa'nın (*Christ*), annesinin ve azizlerin imgeleriyle donatılmıştı ve her şehir mucizevi savunma umuduyla ya da vaadiyle karşı karşıyaydı. On yıllık hızlı bir fetihte Araplar bu şehirleri ve imgeleri galebe çalmıştı ve onların görüşüne göre Göklerin Sahibi (*Lord of Hosts*) bu sessiz ve cansız putlara tapınma ve hor görme arasında kesin bir yargıya varmıştı. Edessa bir süre boyunca Pers saldırılarına karşı koymuştu fakat seçilmiş şehir, İsa'nın ortağı (*spouse*) genel bir yıkıma maruz kalmıştı; tanrısal benzerliği, kâfirlerin kölesi ve ganimeti olmuştu. Üç yüz yıllık bir kulluktan sonra, Palladium, on iki bin gümüş karşılığında, iki yüz Müslümanın kefareti ve Edessa bölgesinde sürekli bir ateşkes için Constantinople'ın hazinesine ödenmişti.[16] Bu sıkıntılı ve korkunç dönemde, keşişler sembollere (*images*) tapınmayı savunmak üzere belagatlerini kullanmış ve Şark bölgelerinin büyük bir kısmının günahkârlığının ve bölünmüşlüğünün, bu değerli sembollerin lehine erdemi yok ettiğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Fakat şimdi, metinlerin, gerçeklerin ve ilk zamanların kanıtlarına hitap eden ve kilisenin yeniden şekillenmesini gizlice isteyen birçok sade ya da rasyonel Hristiyanlık söylentileriyle karşı karşıya kalmışlardır. Sembollere tapınmak hiçbir zaman genel ya da pozitif bir yasa ile kurulmamış olduğundan, Doğu İmparatorluğu'ndaki ilerlemesi, erkeklerin ve görgü kurallarının farklılıkları, yerel arınma dereceleri ve piskoposların kişisel karakterleri tarafından geciktirilmiş ya da

ve Leo'ya imparatorluk vaat eden iki Yahudi'ye dayandırılır ve bu düşman sekterlerin sitemleri, Hristiyan ibadetinin saflığını düzeltmek için saçma bir komploya dönüştürülür (bkz. Spanheim, *Hist. Imag.*, b. 2).

16. Bkz. Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 267), Abulpharagius (*Dynast.*, s. 201), Abulfeda (*Annal. Moslem.*, s. 264) ve Pagi'nin eleştirileri (c. III, A.D. 944). İhtiyatlı Fransiskan, Edessa imgesinin şimdi Roma ya da Cenova'da olup olmadığını belirlemeyi reddetti fakat onun temeli şereflidir ve bu eski ibadet nesnesi artık ünlü ya da modaya uygun değildir.

hızlandırılmıştır. Görkemli bir adanmışlık, başkentin düşüncesizliği ve Bizans din adamlarının yaratıcı dehasıyla sevecenlikle değerlendirilmişti ancak Asya'nın vahşi ve uzak bölgeleri, bu yeni kutsal şatafattan bihaberdi. Birçok büyük Gnostik ve Arian'cı dönüşümlerinden sonra, ayrılıklarından önce gelen basit ibadetlerini sürdürmeye devam ederken Roma'nın en savaşçı tebaası olan Ermeniler, on ikinci yüzyılda sembollere dair görüşlerde uzlaşma sağlayamamışlardır.[17] Bu farklı mezhepler, Anadolu ya da Trakya köylerinde küçük bir önyargı ve isteksizlik uyandırmış ancak bir asker, bir köle ya da hadım açısından kilise ve devlet her zaman en büyük dayanakları olmuştu.

İKONOKLAST LEO VE HALEFLERİ (726-840)

Bu maceracılardan en şanslı olanı, Isauria dağlarından Doğu'nun tahtına yükselen İmparator III. Leo idi.[18] Kutsal ve kutsal olmayan mektuplardan habersizdi fakat eğitimi, mantığı, belki de Yahudi ve Araplar ile olan münasebeti, savaşçı bir köylünün nefretine ilham vermişti ve kendi inancının gereklerini kendi tebaasına empoze etmek bir prensin görevi olarak kabul edilmişti. Fakat oturmamış bir saltanatın başlangıcında, on yıl süren sıkıntı ve tehlikeli yaşamında Leo, ikiyüzlülüğün anlamına boyun eğmiş, hor gördüğü putların önünde eğilmiş ve

17. "Ἀρμενίοις καὶ Ἀλαμανοῖς ἐπίσης ἡ
ἁγίων εἰκόνων προσκύνησις ἀπηγόρευται,"
(Nicetas, L, II, s. 258). Ermeni kiliseleri hâlâ Haç'tan memnundur (*Missions du Levant*, c. III, s. 148) ama şüphesiz batıl Yunan, 12. yüzyılın Almanlarının batıl inançlarına haksızlık etmiştir.

18. İkonoklastların orijinal fakat tarafsız olmayan anıtlarımız *Acts of the Councils*'ten, c. VIII ve IX, Collect. Labbé, baskı Venet. ve Theophanes, Nicephorus, Manasses, Cedrenus, Zonaras vb.nin tarihsel yazılarından öğrenilebilir. Baronius, Pagi, Natalis Alexander (*Hist. Eccles.*, Seculum VIII ve IX) ve Maimbourg (*Hist. des Iconoclasts*) gibi modern Katolikler konuya bilgince, tutku ve dürüstlükle yaklaşmıştır. Frederick Spanheim (*Historia Imaginum Restituta*) ve James Basnage'nin (*Hist. Des Eglises Reformees*, b. II, L, XXIII, s. 1339-1385) Protestan emeği ikonoklast kalıbında yer alır. Bu karşılıklı yardım ve karşıt eğilim ile, felsefi kayıtsızlıkları dengelemek bizim için kolaydır.

Roma pontiff'inin düzenli gelenekçi gayretlerini kabul etmişti. Dinin yeniden şekillenmesinde, ilk adımları ılımlı ve temkinli olmuştu: büyük bir senatörler ve psikoposlar konseyi toplanmış ve onların rızalarıyla tüm sembollerin kutsal alandaki sunaktan, kiliselerde gözle görülebilecekleri ve batıl inancın erişemeyeceği bir yüksekliğe çıkarılması gerektiğine karar verildi. Ancak her iki tarafta da hızlı bir şekilde saygı ve nefret duygusunu kontrol edebilmek imkânsızdı: yükseltilmiş oldukları yüce pozisyonlarında kutsal imgeler, hâlâ derin bir saygı ve korkunç bir nefretle karşılanabiliyordu. İmparator direniş ve küfürle kışkırtılmıştı; kendi tarafı onu görevini kusurlu bir şekilde yerine getirmekle suçluyor ve ders çıkarması adına ona tapınağın yüzsüz pirinç yılanını kırmayı vicdanı elvermeyen Yahudi kralın hikâyesini anlatıyordu. İkinci bir kararla, dinî resimlerin varlığının yanı sıra söz konusu edilmesini bile yasaklamıştı; Constantinople ve eyalet kiliseleri putperestlikten temizlenmişti; İsa, Meryem Ana ve azizlerin sembolleri yıkılmış veya yapıların duvarlarına düzgünce sıva yapılmıştı. İkonoklastlar, altı imparatorun gayreti ve despotizmi ile desteklenmiş ve Doğu ve Batı yüz yirmi yıllık ciddi bir çatışmaya girişmişti. Sembollerin kınanmasının bir iman mesesi olarak ve bir genel konseyin yetkisiyle telaffuz edilmesi Leo the Isaurian'ın fikriydi ancak böyle bir meclisin toplanması, oğlu Constantine'e[19] bırakılmıştı; putperestlerin ve ateistlerin bir buluşması olarak bağnazlar tarafından damgalanmış olsa da kendi kısmi ve eksik eylemleri birçok mantık ve dindarlık belirtilerine ihanet etmiştir.

CONSTANTINOPLE SYNOD'U (754)

19. Bazı retorik güzellikler "Σύνοδον παράνομον καὶ ἄθεον" ve piskoposlar "Ἀοῖς ματαιόφροσιν," Damascenus tarafından "ἄκυρος καὶ ἄδεκτος" tasarlanıyor (*Opera*, c. I, s 623). Spanheim'ın Constantinople synod'u için özrü (s. 171 vd.), Nicene kararlarında (s. 1046 vd.) bulabileceği malzemelerden gerçeklik ve yaratıcılıkla işlenmiştir. Nüktedan John of Damascus "ἐπισκόπους"ı "ἐπισκότους"a dönüştürür, onları midelerinin kölelerine κοιλιοδούλους dönüştürür. *Opera*, b. I, s. 806.

Birçok şehir synod'unun tartışmaları ve kararları, Constantinople'un eyaletlerinde toplanan ve Avrupa ve Anadolu'nun saygın üç yüz otuz sekiz piskopusundan oluşan genel konseyin çağrılarıyla açıklanmıştır; Antioch ve İskenderiye patriği halifenin tebaası olmuş ve Roma pontiff'i İtalya ve Batı kiliselerini Yunanların komünyonundan geri çekmişti. Bu Bizans synod'u yedinci genel konseyin başkanlık makamını ve yetkilerini üstlenmişti ancak bu unvan bile Katolik inancının yapısını zahmetli bir şekilde inşa eden önceki altı meclisin tanınmasına engel olmamıştı. Altı aylık ciddi bir müzakereden sonra, üç yüz otuz sekiz piskopos, *Eucharist* (Missa Ayini, Efkaristiya) hariç, İsa'nın tüm görünür sembollerinin ya küfür ya da sapkınlık olduğunu oybirliğiyle kabul edildi; sembollere tapınmanın Hristiyanlığın bozulması ve paganizmin canlanması olduğu, tüm bu putperestlik anıtlarının kırılması veya silinmesi ve kendi özel heykel ve resimlerini teslim etmeyi reddedenlerin, kilisenin ve imparatorun otoritesine itaatsizlikten suçlanacakları beyan edilmişti. Yüksek sesli ve sadık kabullerinde, dünyevi kurtarıcılarının erdemini kutlamışlar; gayretine ve adaletine, manevi sansürlerin gerçekleştirilmesi konusunda güvenmişlerdir. Constantinople'da, önceki konseylerde olduğu gibi, prensin iradesi piskoposluk inancının kuralı olarak kabul edildi ancak ben bu vesileyle, yüksek kademedeki papazların büyük bir çoğunluğunun gizli inançlarını umut ve korkuya ayartmalarına feda ettiğinden şüpheleniyorum. Hurafelerle dolu geçen uzun bir gecede, Hristiyanlar İncil'in basitliğinden uzaklaştılar; ne onlar için sunulmuş olan anahtar ipucunun farkına vardılar ne de girmiş oldukları labirentten çıkabildiler. Sembollere tapınma, en azından dindar bir hayal gücünde, haç, Meryem Ana, azizler ve onların kutsal kalıntıları ile ayrılmaz bir şekilde karıştırıldı; kutsal topraklar bir mucizeler ve hayaller (*visions*) bulutunda kayboldu ve akıl, merak ve şüphecilik damarı, itaat ve inanç alışkanlıkları tarafından

uyuşturuldu. Constantine kendi adına, Katoliklerin[20] gizemlerinden şüphe etmek, onları inkâr etmek veya mahvetmek için kraliyet emri çıkarmakla suçlanıyordu ancak bu gizemler piskoposların genel ve özel inançlarına derinden kazınmıştı ve en gözüpek Ikonoklastlar, ilahî koruyucularının (*patrons*) onuruna dikilen popüler dua anıtlarına gizli bir nefret ile saldırabilirlerdi. On altıncı yüzyılda reformlarda özgürlük ve bilgi insanlığın tüm akli melekelerinde derinden genişlemişti; yeniliğe duyulan açlık Antik Çağ'ın hürmetinin yerini almıştı ve Avrupa'nın gücü, Yunanların hastalıklı ve düşmanca zayıflıklarını dehşete düşüren ruhlarını küçümseyebilirdi.

SEMBOLLERE VE KEŞİŞLERE YAPTIĞI ZULÜMLER

Soyut bir sapkınlık skandalı insanlara sadece dinî boruyla ilan edilebilirdi ancak bu şekilde en cahiller bunu algılayabilir, en duygusuzlar bunu hissedebilir, görünür ilahlarının küfrünü ve çöküşünü duyabilirlerdi. Leo'nun ilk eylemlerinden biri sarayın girişinde kapının üzerinde duran İsa simgesine yöneltilmişti. Onu alaşağı etmek için bir merdiven koymuş ancak merdivene çıkmaya başladığında mutaasıp kişiler ve kadın kalabalığı tarafından öfkeyle engellenmişti; hükümdarlarının merdivenden düşüşünü ve yere yuvarlanmasını öfkeyle izlemişlerdi ve antik dönem şehitlerinin onuru, sadece cinayet işleyen ve isyan içinde acı çeken bu suçlular yüzünden ayaklar altına alınıyordu.[21] İmparatorluk emirlerinin infazına Contantinople ve eyaletlerinde sık sık görülen büyük kargaşalar eşlik ediyordu: Leo'nun görevlendirdiği kişiler tehlikedeydi, subayları katledilmişti ve halkın coşkusu sivil

20. Aziz unvanını yasaklamakla suçlanır; *İsa'nın (Christ)* Annesi'ni şekillendiriyor; doğumundan sonra boş bir Arianizm, Nestorianizm vs. karşılaştırması yapıyor. Spanheim (b. IV, s. 207) bir Protestan'ın ilgisiyle ortodoks bir ilahî görev arasında kalmıştır.

21. Kutsal itirafçı Theophanes isyan ilkesini onaylıyor, "θείῳ κινούμενοι ζήλῳ," (s. 339). II. Gregory (*Epist.* I, ad Ims. Leon. Concil. c. VIII, s. 661, 664) imparatorluk subaylarını öldüren Bizans kadınlarının gayretini alkışlıyor.

ve askerî gücün en güçlü çabalarıyla bastırılıyordu. Takımadalar veya Kutsal Deniz'de (*Holy Sea*) bulunan çok sayıda ada, semboller ve keşişlerle doluydu; bu ateşli insanların feragati, İsa'nın (*Christ*) düşmanı olmaktan, annesi ve azizlerini rahatsız etmekten endişelenmiyordu; bir tekne ve kadırga filosunu silahlandırmışlardı, kutsanmış sancaklarını kuşanmışlar, Constantinople limanına cesurca ve tahta Tanrı'nın ve halkın yeni gözdesini yerleştirmek üzere yönelmişlerdi. Bir mucizenin yardımına güveniyorlardı ancak mucizeleri *Rum ateşine* karşı zayıftı ve filonun alevler içinde kalarak yenilmesiyle birlikte, savunmasız adalar fatihin merhametine ya da adaletine terk edilmişti. Saltanatının ilk yılında Leo'nun oğlu, Saracen'lere karşı bir sefere çıkmıştı, yokluğunda başkent, saray ve taht, Ortodoks inancının hırslı lideri, akrabaları Artavasdes tarafından işgal edilmişti. Sembollere tapınma büyük bir zaferle tekrar canlandırıldı, patrik hayal kırıklığını gizledi ya da görüşlerini dile getirmemeyi seçti ve işgalcinin haklı iddiaları hem yeni hem de eski Roma'da kabul edildi. Constantine anavatanının dağlarına sığınmak için kaçtı ama cesur ve sevecen Isaurian'ların eline düştü ve son zaferi tüm tutucuların birliklerini ve onların tahminlerini karıştırdı. Uzun saltanatı, büyük yaygaralar, ayaklanmalar, komplo, karşılıklı nefret ve kanlı intikam eylemleri tarafından dağıtılmıştı; bütün bu zulmün, düşmanca davranışların ve saldırıların tek sebebi sembollerdi ve dünyevi tacı ellerinden kaçıracak olurlarsa, Yunanlar tarafından şehitlik tacıyla ödüllendirileceklerdi. Her açık ve gizli ihanet eyleminde imparator, keşişlerin affedilmez düşmanlığının sebebinin zenginliklerinin ve etkilerinin borçlu oldukları batıl inancın sadık köleleri olmalarından kaynaklı olduğunu hissediyordu. Dua ediyorlar, vaazlar veriyorlar, günah çıkartıyorlar, zehirleniyorlar, komplolar kuruyorlardı; Filistin'in yalnızlığı tüm bunlara karşı büyük bir kınama eylemine dönüştü; Yunan pederlerin sonuncusu olan St. John Damascenus'un[22]

22. John ya da Mansur, halifenin hizmetinde hatırı sayılır bir konumu bulunan asil bir Şam Hristiyanıydı. Sembollerdeki gayreti onu Yunan imparatorunun kızgınlığına ve ihanetine maruz bıraktı ve makul bir yazışma şüphesiyle, Bakire tarafından mucizevi

kalemi, hem bu dünyada hem de diğer tarafta zorbaların şefine adanmıştı.[23] Rahiplerin ne kadar provoke ettiklerini, ne kadar abarttıklarını, gerçek ve taklit acılarının sonucunda, ne kadarının imparatorun zulmü ile hayatlarını, uzuvlarını, gözlerini ya da sakallarını kaybetmelerine neden olduğunu burada anlatacak kadar boş vaktim yok. Bireylerin kınanmasından sonra, düzenin kaldırılmasına devam etmiş, zengin ve işe yaramaz olduğu için kızgınlığı hırsla canlanmış ve nedenlerini vatanseverlik duygularını öne çıkararak eylemlerini haklı çıkarabilmiştir. *Dragon*'un[24] korkunç adı ve misyonu, onun umumi ziyaretçilerinin, *siyahi* ulusun terörünü ve nefretini ateşlemekti: dinî cemaatler dağıtılmış, binalar depolara ya da kışlalara dönüştürülmüştü; topraklara, taşınırlara ve sürülere el konulmuştu; günümüzdeki emsaller de emanetler ve hatta manastırların kitaplarına karşı çok ahlaksız veya kötü niyetli tahribatın uygulanmasını desteklemişti. Rahiplerin yaşam tarzı ve uzmanlıkları ile sembollerin kamusal ve özel ibadeti kesin olarak yasaklanmıştı; görünüşe göre, Doğu İmparatorluğu'nun tebaası ya da en azından din adamlarından ağır bir putperestlik çıkarıldı.[25]

---

bir şekilde tedavi edilen sağ elinden oldu. Bu kurtuluştan sonra görevinden istifa etti, servetini dağıttı ve Kudüs ile Ölü Deniz arasındaki Aziz Sabas Manastırı'na çekildi. Efsane ünlüdür ancak bilgin editör Peder Lequien, Aziz John Damascenus'un ikonoklast anlaşmazlığından önce zaten bir keşiş olduğunu tesadüfi bir şekilde kanıtlamıştır (*Opera*, c. I, Vit. St. Joan. Damascen. s. 10-13, et Notas ad loc.)

23. Leo'yu şeytana gönderdikten sonra, vârisini tanıttı;
"τὸ μιαρὸν αὐτοῦ γέννημα, καὶ τῆς κακίας
αὐτοῦ κληρονόμος ἐν διπλῷ γενόμενος."
(*Opera*, Damascen., c. I, s 625) Bu parçanın orijinalliği şüpheli ise, artık mevcut olmayan diğer eserlerde Damascenus'un Constantine'e "νέον Μωαμὲθ Χριστόμαχον, μισάγιον" unvanını verdiğinden eminiz (c. I, s. 306).

24. Theophanes ve Cedreves'in bu zulmünün anlatısında Spanheim (s. 235-238) *Draco* of Leo'yu XIV. Louis'nin ejderhaları (*Dracones*) ile karşılaştırmaktan mutluluk duyar ve tartışmalı kelime ile kendini fazlasıyla teselli eder.

25. "Πρόγραμμα γὰρ ἐξέπεμψε κατὰ πᾶσαν
ἐξαρχίαν τὴν ὑπό τῆς χειρὸς αὐτοῦ, πάντας
ὑπογράψαι καὶ ὀμνύναι τοῦ ἀθετῆσαι
τὴν προσκύνησιν τῶν σεπτῶν εἰκόνων.,"
(Damascen. Op., c. I, s. 625). Bu yemin ve üyelik tarzını modern derlemelerde gördüğümü hatırlamıyorum.

İTALYA'NIN DURUMU

Hastalıklı Doğu isteksizce kutsal imgelerini terk etti, bu durum İtalyanların müstakil gayreti tarafından sevecenlikle ve kuvvetlice savunuluyordu. Dinî rütbe ve yetki alanı konusunda Constantinople patriği ile Roma papası neredeyse eşit konumdaydı. Ancak Grek patriği, ustasının gözünde, sırayla manastırdan tahtına ve tahttan manastıra geçtiği lokal bir hizmetçiydi. Batı'daki barbarlar arasında uzak ve tehlikeli bir bölge, Latin piskoposların ruhunu ve iradesini kamçılıyordu. Uygun seçimleri onları Romalılara sevdirmişti, gelirlerinin bolluğu genel ve şahsi fakirliği hafifletmişti; imparatorların zayıflığı veya ihmali, onları hem barış hem de savaşta, şehrin geçici güvenliği için danışmaya zorluyordu. Sıkıntılarla imtihan olan rahip, bir imparatorun erdemlerini ve hırsını duyarsız bir şekilde massediyordu. Aziz Peter'in başkanlığında yükselen İtalyan, Yunan veya Suriye tarafından benzer karakterlerin benzer politikaları yürüttüğü kabul ediliyordu ve lejyonların ve eyaletlerin kaybından sonra, papaların dehası ve serveti Roma'nın üstünlüğünü geri kazandırmıştı. Sekizinci yüzyılda hâkimiyetlerinin isyan üzerine kurulduğu ve isyanın İkonoklastların sapkınlığı tarafından üretildiği ve gerekçelendirildiği onaylanmıştı ancak ikinci ve üçüncü Gregory'nin bu unutulmaz çekişmelerdeki davranışı, dostlarının ve düşmanlarının bakış açıları tarafından farklı yorumlanmıştır. Bizans yazarları oybirliğiyle, sonuça ulaşmayan bir ikazdan sonra, Doğu ve Batı'nın ayrıldığını ilan ettiklerini ve İtalya'nın kutsal gelir ve egemenliğinden tiranını mahrum ettiklerini beyan etmişlerdir. Onların aforoz etmeleri, papaların zaferlerinin başarısını sürdüren Yunanlar tarafından daha açık bir şekilde ifade edilmektedir ve dinlerine ülkelerinden daha güçlü bir şekilde bağlı oldukları için, bu papalığa bağlı olanların gayretini ve ortodoksisini suçlamak yerine övmeyi tercih etmişlerdir.[26]

26. "Καὶ τὴν Ῥώμην σὺν πάσῃ Ἰταλιᾳ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀπέστησε," diyor Theophanes (*Chronograph*. s. 343). Gregory Cedrenus tarafından tasarlandı "ἀνὴρ ἀποστολικός" (s. 450). Zonaras gök gürültüsünü açıklıyor, "ἀναθέματισυνοδικῷ" (c. II, L, XV, s. 104, 105). Yunanların iki Gregorie'nin zamanlarını ve eylemlerini karıştırmaya yatkın oldukları görülebilir.

Roma'nın modern liderleri övgüyü ve kıyaslanmayı kabul etmek istemişlerdir, kraliyet sapkınlığının ortadan kaldırılması konusunda en büyük ve görkemli örnek, kardinaller Baronius ve Bellarmine[27] tarafından gösterilmiştir ve antik çağların Nero ve Julian'larına neden aynı gök gürültülerinin aynı acıyı vermediği sorulduğunda, ilk kilisenin zayıflığının sabırlı sadakatinin bunun tek nedeni olduğunu söylemişlerdir.[28] Bu vesileyle aşk ve nefretin etkilerinin de aynı olduğu düşünülmektedir, öfkeyi hafifletmeye ve prenslerin ve magistra'ların korkularını uyandırmaya çalışan gayretli Protestanların, iki Gregory'nin yasal egemenliklerine karşı küstahlık ve vatana ihanetini etraflıca açıkladıkları gözlemlenmiştir.[29] Onlar sadece günahı onaylamadan azizlere saygı gösteren Gallican kilisesinin[30] ılımlı Katolikleri tarafından savunulmuşlardır. İmparatorluk ve piskoposluk taçlarının ortak savunucuları, gerçeklerin hakikatini eşitlik, Kutsal Kitap ve gelenek kuralıyla sınırlayarak, Latinlerin[31] kanıtlarına ve papaların[32] yaşamlarına ve mektuplarına atıfta bulunurlar.

27. Bkz. Baronius, *Annal. Eccles. A.D. 730*, No. 4, 5; *dignum exemplum!* Bellarmin. de Romano Pontifice, l. c. c. 8: mulctavit eum parte imperii. Sigonius, *de Regno Italiæ*, L, III. *Opera*, c. II, s. 169. Yine de İtalya'daki değişim, Sigonius, Milanolu editör Philipus Argelatus, Bolognese ve papanın çalışanları tarafından düzeltilmiştir.

28. "Quod si Christiani olim non deposuerunt Neronem aut Julianum, id fuit quia deerant vires temporales Christianis" (dürüst Bellarmine, *de Rom. Pont.*, L, V, b. 7). Kardinal Perron, ilk Hristiyanlara daha onurlu bir ayrım ekler ancak sadece modern prenslere yetecek kadardır; yeminlerini bozan, madenî paralarını bozan ve Mesih'e ve onun papazına olan bağlılıklarından vazgeçen sapkın ve mürtetlerin *ihaneti* (Perroniana, s. 89).

29. Yüzlerce Magdeburgh'lu tarihçilerin ayak izlerini takip eden temkinli Basagne (*Hist. D'Eglise*, s. 1350, 1351) ve öfkeli Spanheim'ı (*Hist. Imaginum*) örnek alabilirsiniz.

30. Bkz. Launoy (*Opera*, b. V, pars II, epist. VII, 7, s. 456-474), Natalis Alexander (*Hist. Nov. Testamenti*, secul. VIII, dissert. I, s. 92-98), Pagi (*Critica*, c. III, S. 215, 216) ve Gallican okulunun öğrencisi Giannone (*Istoria Civile Napoli*, c. I, s. 317-320). Tartışma alanında her iki tarafın da ateşine maruz kalan, açık, orta yerde duran, her zaman ılımlı olan tarafa acıyorum.

31. Paul Warnefrid veya Diaconus'a (de Gestis Langobard. L, VI, b. 49, s. 506, 507 [içinde] *Script. Ital.*, Muratori, c. I, pars I) ve Anastasius'a başvururlar (*de Vit. Pont.*, Muratori, c. III, pars I. Gregorius II., s. 154. Gregorius III, s. 158. Zacharias, s. 161. Stephanus III, s. 165. Paulus, s. 172. Stephanus IV, s. 174. Hadrianus, s. 179. Leo III, s. 195). Yine de gerçek Anastasius'un (*Hist. Eccles.*, s. 134, [ed.] Reg.) ve *Historia Miscella* (L, XXI, s. 151, c. I, *Script. Ital.*,) her ikisi de Theophanes'in Yunanca metnini tercüme eder ve onaylar.

32. Bazı dakika farklarıyla, en çok öğrenilen eleştirmenler, Lucas Holstenius, Schelestrate, Ciampini, Bianchini, Muratori (Prolegomena ad c. III, pars I,), Liber Pontificalis'in

II. GREGORY'DEN İMPARATORA MEKTUPLAR (727)

İkinci Gregory'den İmparator Leo'ya gönderilmiş olan iki orijinal mektup günümüze kadar ulaşmıştır[33] ve en mükemmel konuşma ve mantık modelleri olarak övülemezlerse bile, papalık monarşisinin kurucusunun portresini veya en azından maskesini sergilemektedirler. "On saf ve şanlı yıl boyunca," diyor Gregory, imparatora, "sizin düzenli olarak kendi elinizle ve kraliyet mürekkebi ile babalarımızın Ortodoks inancına bağlılığınız konusunda yazdığınız kutsal vaatleri okuduk. Değişim ne kadar acınası! Skandal ne kadar muazzam! Şimdi Katolikleri putperestlikle suçluyorsunuz ve bu suçlama ile kendi Tanrı'ya karşı saygısızlığınızı ve cehaletinizi de itham ediyorsunuz. Bu cehaleti, üslubumuzun ve argümanlarımızın kabalığını uyarlamak zorundayız; kutsal yazıların ilk unsurları kafa karışıklığınız için yeterlidir ve bir ilkokula gidip ibadetlerimizin düşmanı olduğunuzu bizzat itiraf etseydiniz, basit ve dindar çocuklar kendi kutsal kitaplarını başınızdan vurmaları için kışkırtılacaklardır." Bu saygılı hitaptan sonra papa, antik çağ putları ile Hristiyan imgeleri arasındaki olağan ayrımı açıklamaya girişmiştir. İlki, Tanrı'nın karakterinin görünür bir şekilde tezahür edilmediği zamanlarda kullanılan hayaletlerin ya da cinlerin hayalî temsilleridir. İkincisi ise, Mesih'in, annesinin ve azizlerinin yoğun mucizeleriyle ortaya çıkan, bu nispi ibadetin masumiyeti ve liyakati tarafından onaylanan gerçek formlarıdır. Bu durumda gerçekten Leo'nun bilgisizliğine güvenilmiş olmalıydı çünkü havariler döneminden (*apostolic age*) gelen sembollerin sürekli kullanımını ve Katolik kilisesinin altı syod'unda saygın

apostolik kütüphaneciler tarafından oluşturulduğu ve devam ettiği ve 8. ve 9. yüzyıl noterleri tarafından onaylandığı söylenir ve son ve en küçük kısım, adını taşıyan Anastasius'un çalışmasıdır. Tarzı barbarca, anlatısı kısmi, detayları üstünkörüdür; yine de zamanların meraklı ve otantik bir kaydı olarak okunmalıdır. Papaların mektupları konsillerin ciltleri arasına dağılmıştır.

33. II. Gregory'nin iki mektubu Nicene Konsili'nin kararlarında korunmuşlardır (c. VIII, s. 651-674); 726 yılında Baronius, 729'da Muratori (Annali d'Italia, c. VI, s. 120) ve 730'da Pagi tarafından. Bazı önyargılar, bu mektupların iyi duygusunu ve ılımlılığını övmüşlerdir.

varlıklarını iddia edebilmişlerdi. Mevcut sahiplik ve yakın zamandaki uygulamadan Hristiyan dünyasının uyumu daha genel bir konsil talebini geçersiz kılmaktadır; Gregory ise açıkçası, bu tür meclislerin ancak Ortodoks bir imparatorun hükümdarlığı altında faydalı olabileceğini iddia etmiştir. Küstah ve zalim Leo'ya, bir sapkınlıktan dolayı suçlu olduğu ve bu yüzden de Contantinople ve Roma'nın manevi kılavuzlarına barış, sessizlik ve üstü kapalı itaat önerilmiştir. Sivil ve dinî yetkilerin sınırları pontiff tarafından tanımlanmaktaydı. Birincisine beden tahsis edilir, ikincisine ise ruh verilirdi, adalet kılıcı magistra'nın elindeydi; daha zorlu silahlar din adamlarına emanet edilirdi ve ilahî komisyonların çalışmasında gayretli oğul, sorun yaratan babasının yedeği olmayacaktı. St. Peter'in halefi dünyevi kralları yasal olarak eleştirebilirdi. "Bize saldırıyorsun ey tiran! Nefsani ve askerî bir el ile: silahsız ve çıplak, sadece göksel ev sahibinin prensi olan İsa (*Christ*) sana bir şeytan gönderecek, bedeninin yok edilmesi ve ruhunun kurtulabilmesi için. Aptalca bir kibirle, emirlerimi Roma'ya göndereceğim, diye açıklıyorsun, St. Peter imgesini parçalara ayıracağım ve Gregory, selefi Martin gibi, zincirlerde ve sürgünde imparatorluk tahtının eteğine taşınacak. Tanrı'nın, kutsal Martin'in ayak izlerini izlememe izin vereceğini düşünürdüm! Fakat Constans'ın kaderi kilisenin zulmüne bir uyarı olarak hizmet edebilir! Sicilya piskoposları tarafından kınandıktan sonra, tiran, günahlarla dolu halde bir hizmetçi tarafından öldürüldü: bu azize hâlâ aralarında sürgününü ve hayatını sona erdirdiği Scythia ulusları da dâhil olmak üzere diğer halklar tarafından bile hayranlık duyulmaktadır. Fakat sadık insanların eğitimi ve desteği için yaşamak bizim görevimizdir; bir savaş durumunda güvenliğimizi riske atmak için zayıflamadık. Roma tebaasını savunabildiğimz için, şehrin deniz durumu belki de onu yağmalamanıza maruz bırakabilir ancak yirmi dört *stadia* mesafede, Lombardların ilk kalesini ve daha sonra onun rüzgârını takip edebiliriz.[34] Papanın Doğu ile Batı ara-

34. "Εἴκοσι τέσσαρα στάδια ὑποχωρήσει
ὁ Ἀρχιερεὺς Ῥώμης εἰς τὴν χώραν

sındaki birliğin bağı, barış aracısı olduğunu biliyor muydunuz? Ulusların gözleri tevazumuzla bağlıdır ve yeryüzünde bir Tanrı olarak, imgesini yok etmekle tehdit ettiğiniz havari Aziz Peter'i kutsuyoruz.[35] Batının uzak ve iç krallıkları İsa'ya ve onun muhaliflerine saygılarını sunarlar ve şimdi elimizden vaftiz ayinini almak isteyen en güçlü hükümdarlarından birini ziyaret etmeye hazırlanıyoruz.[36] Barbarlar, kutsal kitabın boyunduruğuna boyun eğdi, tek başına siz ise çobanının sesini bile duyamazsınız. Bu dindar barbarlar öfkeliler; Doğu'nun yaptığı zulmün intikamını almak için susuyorlar. Bu düşüncesiz ve ölümcül girişiminizi bırakın; düşünüp taşının, titreyin ve tövbe edin. Eğer ısrar ederseniz, bu mücadelede dökülecek kandan sorumlu olmayacağız, kendi başınızın çaresine bakmak zorunda kalacaksınız!"

İTALYA İSYANI (728)

Leo'nun Constantinople sembollerine karşı ilk saldırısı, imparatorun keder ve kızgınlığına bağlı olarak İtalya ve Batı'dan gelen yabancılar tarafından gözlemlendi. Ancak yasak fermanının açıklanmasında, hepsi kendi tanrıları için titrediler; İsa'nın, Mer-

---

τῆς Καμπανίας, καὶ ὕπαγε δίωξον
τοὺς ἀνέμους."
(Epist., I, s. 664). Lombardların bu yakınlığını özümsemek zordur. Camillo Pellegrini (Dissert., IV, de Ducatu Beneventi, [içinde] *the Script. Ital*., c. V, s. 172, 173) Roma'dan değil, Roma Dükalığı'nın sınırlarından, Lombardların ilk kalesine, belki de Sora'ya kadar olan mesafeyi yirmi dört *stadia* olarak hesaplar. Daha doğrusu Gregory'nin, çağın bilgeliği ile, gerçek önlemle ilgili çok fazla araştırma yapmadan mil yerine *stadia* kullandığına inanıyorum.

35. "Ὃν αἱ πᾶσαι βασίλειαι τῆς
δύσεως ὡς Θεὸν ἐπίγειον ἔχουσι."

36. "Ἀπὸ τῆς ἐσωτέρου δύσεως
τοῦ λεγομένου Σεπτέτου."
(s. 665). Papa, Yunanların cehaletine dayatılmış gibi görünüyor; Lateran'da yaşadı ve öldü ve zamanında Batı'nın bütün krallıkları Hristiyanlığı benimsemişti, Bu bilinmeyen *Septetus*, Sakson *Heptarşisi* şefine, II. Gregory'nin piskoposluğunda vaftiz değil, hac için Roma'yı ziyaret eden Wessex Kralı Ina için referans gösterilebilir (Pagi, A.D. 689, No. 2; A.D. 726, No. 15).

yem'in, meleklerin, şehitlerin ve azizlerin sembolleri İtalya'nın tüm kiliselerinden kaldırıldı ve imparatorluğun lehine uyumu bozma ve sürgünün bedeli olarak Roma pontiff'ine güçlü bir seçenek önerildi. Ne gerekli çabalar ne de politikalar tereddüt etmesine izin verdi; Gregory'nin imparatora ettiği kibirli sözler, doktrinin gerçekliğine ya da direnişin güçlerine olan güvenini gösterdi. Dualara ya da mucizelere bağlı kalmadan, halk düşmanına karşı cesurca silahlanmıştı ve pastoral mektupları İtalyanlara riskleri ve görevlerini hatırlatmıştı.[37] Verilen bu uyarıyla, Ravenna, Venedik ve valilik (*Exarchate*) şehirleri ve Pentapolis, dinin davasına bağlı kaldılar; deniz ve kara askerî güçleri çoğunlukla yerlilerden oluşuyordu ve vatanseverlik ruhu ile heves paralı askerler vesilesiyle yabancılara aktarıldı. İtalyanlar papanın ve kutsal simgelerin savunması için yaşamaya ve ölmeye yemin ettiler; Roma halkı rahiplere sadıktı ve Lombardlar bile bu kutsal savaşın değerine ve üstünlüğüne katılmaya kararlıydı. En ahlaksız eylemler ve buna karşılık en belirgin intikam, Leo'yu tasvir eden heykellerin yok edilmesi oldu, isyanın en etkili ve memnuniyet verici kısmı, İtalya'nın haraçlarını alıkoymak ve onu yeni bir kişi tarafından zorla getirilen son zamanlarda istismar ettiği bir güçten mahrum etmekti.[38] Magistra'ların ve valilerin seçilmesi ile bir yönetim şekli korunmuştu; kamuoyunun öfkesi o kadar yükselmişti ki İtalyanlar Ortodoks bir imparator yaratmaya ve onu bir filo ve ordu ile birlikte Constantinople sarayına götürmeye

37. Liber Pontificalis'in önemli ve kararlı pasajını yazacağım. "Respiciens ergo pius vir profanam principis jussionem, jam contra Imperatorem quasi contra hostem se armavit, renuens hæresim ejus, scribens ubique se cavere Christianos, eo quod orta fuisset impietas talis. Igitur permoti omnes Pentapolenses atque Venetiarum exercitus contra Imperatoris jussionem restiterunt; dicentes se nunquam in ejusdem pontificis condescendere necem, sed pro ejus magis defensione viriliter decertare," (s. 156).

38. *Sayım* ya da kişi başına düşen sayı, diyor Anastasius, (s. 156), Saracen'lerin kendileri tarafından bilinmeyen en acımasız vergi sistemidir; gayretli Maimbourg'un (*Hist. Des Iconoclastes*, L, I) ve Theophanes'in (s. 344) gösterdiği, Firavun'un İsrail'in erkek çocuklarını numaralandırmasından bahsediyor. Bu vergilendirme şekli Saracen'lere aşinaydı ve en çok tarihçiler için şanssız bir şekilde, birkaç yıl sonra XIV. Louis tarafından Fransa'da uygulanmaya başlandı.

hazırlandılar. Bu sarayda, Roma piskoposları ikinci ve üçüncü Gregory, isyanının azmettiricisi olarak kınandı ve buna vesile olan kişiler hile ya da şiddet kullanılarak ele geçirilip, hayatlarını almak için her girişimde bulunuldu. Şehir, muhafız şefleri, asil ya da gizli güvencede olan dükleri ve valileri (*exarchs*) tarafından defalarca teftiş edildi ya da saldırıya uğradı; yabancı birliklerle şehirlere inildi ve hanelerden yardımlar alındı ve Napoli'nin batıl inancı, rahiplerin sapkınlığına bağlı olarak öfkeye neden oldu. Ancak bu gizli ya da açık saldırılar Romalıların cesareti ve uyanıklığıyla püskürtüldü; Yunanlar devrildi ve katledildi, liderleri iğrenç bir ölüme mahkûm edildi ve yetkileri ellerinden alınmış olmalarına rağmen papalar bu suçlu mağdurlara müdahale etmeyi reddettiler. Ravenna'da,[39] şehrin dörtte üçü uzun zamandır kanlı ve atalarından kalma bir düşmanlığa sahipti; dinî tartışmalarda böylece yeni bir ayrışma yolu bulmuşlardı ama sembollerin taraftarları sayıca veya ruh olarak üstündü ve bu sel gibi saldırılara karşı koymaya çalışan vali (*exarch*), bir halk ayaklanmasında hayatını kaybetmişti. Bu alçakça ayaklanmayı cezalandırmak ve İtalya'daki egemenliğini geri kazanmak için imparator, Adriyatik Körfezi'ne bir filo ve ordu gönderdi. Rüzgârlar ve fırtınalarla boğuşarak kayıp veren ordu gecikmelerin ardından Yunanların Ravenna kentine çıktılar. Güçlü başkenti yok etmekle ve eski bir isyan sırasında halk arasından elli kişiyi seçip idam eden II. Justinian örneğini vererek olayları kışkırtanları tehdit ettiler. Paçavralar ve küller arasında kadınlar ve din adamları yerlere serilip dua ettiler; erkekler ülkelerini savunmak için silahlandılar, ortak tehdit hizipleri birleştirmişti ve kuşatmanın insanlar için yavaşça sefalete dönüşmesi yerine savaşmak tercih edilmişti. Zorlu bir günde, iki ordu peş peşe ortaya çıktı ve ilerledikçe, hayalî bir

39. Bkz. Agnellus'un *Liber Pontificalis*'i (Muratori, *Scriptores Rerum Italicarum*, c. II, pars I), barbarlığın daha koyu belirteci olarak Roma ve Ravenna arasındaki farkı işaret eder. Yine de ona bazı ilginç ve yerli gerçekler için borçluyuz: Ravenna'nın mahalleleri ve fraksiyonları (s. 154), II. Justinian'ın intikamı (s. 160, 161), Yunanların yenilgisi (s. 170, 171) vb.

görüntü görüldü, bir ses duyuldu ve kendin emin Ravenna galip geldi. Yabancılar gemilerine geri çekildi ancak deniz kıyısı çok sayıda tekneyle doldu; Po suları öylesine büyük miktarda kana bulanmıştı ki altı yıl boyunca halk önyargılarından dolayı nehirde balık bile tutmadı ve sonrasında her yıl düzenli olarak sembollere ibadeti ve Yunan tirana nefreti sürdürmek için şölenler düzenlendi. Katolik zaferinin ortasında, Roma pontiff'i ikonoklastların sapkınlığına karşı doksan üç piskoposlukla bir araya geldi. Onların rızasıyla, sözleri veya beyanlarıyla pederlerin geleneğine ve azizlerin görüntülerine saldıracak herkese karşı genel bir aforoz uygulanacağı duyuruldu; bu beyanata imparatorun ismi zımnen karışmıştı ancak son ve umutsuz bir söylemin oylanması, aforozun şimdilik askıya alındığı anlamına gelmişti.[40] Kendi güvenliklerini, sembollemlere ibadeti ve Roma ve İtalya'nın özgürlüğünü onaylayanlar, papaların ciddiyetinden ve Bizans hâkimiyetinin kalıntılarından kurtulduklarını görebiliyorlardı. Ilımlı konsilleri ertelendi, yeni bir imparatorun seçimi engellendi ve bunun sonucunda İtalyanların Roma monarşisinden ayrılmamaları söylendi. Valinin (*exarch*) bir ustadan ziyade bir esir olarak Ravenna'da kalmasına izin verilmişti; Charlemagne'ın imparatorluk taç giyme törenine kadar, Roma ve İtalya hükümeti Constantine'in halefleri adına kullanıldı.[41]

40. Yine de Leo'nun şüphesiz açıklaması "si quis . . . imaginum sacrarum . . . destructor . . . extiterit sit extorris a corpore D. N. Jesu Christi vel totius ecclesiæ unitate." Kilise hukukçuları suçluluk veya ismin aforozu oluşturup oluşturmadığına ve kehanete karar verebilirler (Gratian, Caus. XXIII, q. 5, 47, apud Spanheim, *Hist. Imag.*, 112) "homicidas non esse qui excommunicatos trucidant." – bu söyleme göre karar güvenliği için son derece önemlidir.

41. "Compescuit tale consilium Pontifex, sperans conversionem principis," (Anastas., s. 156), "Sed ne desentent ab amore et fide RJ admonebat," (s. 157). Leo ve Constantine Copronymus'un, Imperatores et Domini, *Piissimi* garip unvanları. Ünlü bir Lateran mozaiği (MS 798), Aziz Peter'in anahtarını ve V. Constantine'in sancağını veren Mesih'i temsil eder (Muratori, *Annali d'Italia*, c. VI, s. 337).

Agustus'un silahları ve entrikaları tarafından ezilen Roma'nın özgürlüğü, yedi yüzyıllık esaretten sonra Leo the Isaurian'ın da zulmünden kurtarıldı. Cæsar'lar tarafından konsüllerin zaferleri imha edildi; imparatorluğun gerileyiş ve çöküşünde, Tanrı Terminus kutsal sınırı okyanustan, Rhine'den, Danube'den (Tuna) ve Euphrates'ten (Fırat) geriye çekti ve Roma eski topraklarına Viterbo'dan Terracina'ya ve Narni'den Tyber ağzına kadar kısıtlandı.[42] Krallar sürüldüğünde egemenlik, bilgelikleri ve erdemleri ile kurulan sağlam temellere dayanıyordu. Onların daimî yargı yetkisi iki yıllık magistara'lar arasında paylaşıldı; senato idare ve savunma yetkilerini kullanmaya devam etti ve yasama otoritesi halkın arasında adaletli bir mal ve hizmet oranında dağıtıldı. Lüks sanatlardan habersiz olan ilkel Romalılar siyaset ve savaş bilimlerini geliştirdiler; toplumun iradesi mutlaktı, bireylerin hakları kutsaldı, yüz otuz bin vatandaş savunma veya fetih için silahlandırılmıştı ve bir grup soyguncu ve kanun kaçağı, özgürlüğü ve ihtişamı hak eden bir ulus haline getirildi.[43] Yunan imparatorlarının egemenliği bittiğinde, Roma kalıntıları, nüfusun azalması ve bozulmasının üzücü görüntüsü ortaya çıktı; köleliği bir alışkanlık, özgürlüğü bir kazaydı, batıl inancın etkisi ve kendi şaşkınlığı ise onun dehşetiydi. Özün son zerresi, hatta anayasanın formları, Romalıların pratiği ve hafızasından silinmişti ve yine bir toplumun dokusunu inşa etmek için bilgi ve erdemden yoksundu. Onlardan kalanlar, kölelerin ve yabancıların çocukları, muzaffer barbarların gözünde aşağılıktı. Franklar veya Lombardlar, bir hasımlarına karşı en sert aşağılamayı ifade etmek istedik-

42. Haritalara göre Roma Dükalığı'nı ve Peder Beretti'nin mükemmel tezine göre haritaları izledim (*de Chorographiâ Italiæ Medii Ævi*, sect. XX, s. 216-232). Yine de gözlemlerime göre, Viterbo, Lombard vakfıdır (s. 211) ve Terracina, Yunanlar tarafından gasp edilmiştir.

43. Roma krallığının nüfusu vs. bakımından, okuyucu, çok fazla saflıkla suçlanmayacak M. de Beaufort'un *Discours Préliminaire to the République Romaine*'ini (c. I) keyifle inceleyebilirler. Roma'nın ilk çağları için çok fazla güven içermektedir.

lerinde, ona sıklıkla Romalı diyorlardı; "Ve bu isimde," diyordu Piskopos Liutprand, "temel olan her şeyi, korkak olanı, haksız olanı, hırs ve lüksün en aşırısını ve insan doğasının onurunu rezil edebilen her türlü varlığı dâhil ediyoruz."[44] İçinde bulundukları şartların gereği olarak Roma sakinleri cumhuriyetçi bir hükümetin kaba bir modeline mecbur bırakılmıştı; barış içinde bazı yargıçlar ve savaşta bazı liderler seçmek zorunda kalmışlardı, soylular kasıtlı olarak toplanmışlar ve kararları çokluğun birliği ve onayı olmadan yürütememişlerdi. Roma senatosu[45] ve halk yeniden canlandı ama ruhu kaybolmuştu; yeni bağımsızlıkları, şiddetli zulüm ve çatışmalarla rezil olmuştu. Yasalara talep sadece dinin etkisi ile sağlanabilirdi ve onların iç ve dış savunucuları piskopos otoritesi tarafından denetleniyordu. Sadakaları, vaazları, Batı'nın kralları ve hükümdarları ile yazışmaları, son hizmetleri, minnettarlıkları ve yeminleri Romalıları kendisini şehrin ilk magistra'sı ya da imparatoru olarak görmeye alıştırmıştı. Papanın Hristiyan tevazusu *Dominus* veya Lord adıyla rahatsız edilmiyordu, yüzleri ve yazıtları hâlâ en eski sikkeler üzerinde yerini alıyordu.[46] Geçici hâkimiyetleri şimdi bin yıllık saygı ile doğrulanmıştı ve en asil unvanları, kölelikten kurtardıkları insanların özgür seçimiyle verilmişti.

---

44. "Quos (Romanos) nos, Longobardi scilicet, Saxones, Franci, Lotharingi, Bagoarii, Suevi, Burgundiones, tanto dedignamur ut inimicos nostros commoti nil aliud contumeliarum nisi Romane dicamus; hoc solo, id est Romanorum nomine, quicquid ignobilitatis, quicquid timiditatis, quicquid avaritiæ, quicquid luxuriæ, quicquid mendacii, immo quicquid vitiorum est comprehendentes" (Liutprand, [içinde] *Legat. Script. Ital.* c. II, pars I, s. 481). Cato veya Tully'nin günahları için, Minos bu barbarca pasajın günlük algısını uygun bir kefaret olarak kabul etmiş olabilir.

45. "Pipino regi Francorum, omnis senatus, atque universa populi generalitas a Deo servatæ Romanæ urbis." *Codex Carolin.* epist. 36, (içinde) *Script. Ital.* c. III, pars II, s. 160. Senato ve senatör isimleri hiçbir zaman tamamen yok olmamıştır (*Dissert. Chorograph.* S. 216, 217;) ama orta çağlarda soylu ve iyimserlike nadiren anılmışlardır (Ducange, *Gloss. Latin.*).

46. Bkz. Muratori, Antiquit. Italiæ Medii Ævi, c. II, Dissertat XXVII, s. 548. Bu sikkelerden birinde Hadrianus Papa'yı (A.D. 772), arkada Vict. DDNN ile Père Joubert'in (*Science des Médailles*, c. II, s. 42) *CON*stantinopoli *O*fficina *B* (*secunda*) tarafından açıkladığı CONOB kelimesini okuyoruz.

LOMBARDLARIN ROMA'YA SALDIRISI (730-752)

Antik Yunan anlaşmazlıklarında, Elis'in kutsal halkı, Jüpiter'in koruması altında ve olimpiyat oyunlarının gerçekleştiği süreçte sürekli bir barış yaşamıştı.[47] Benzer bir ayrıcalık St. Peter'in mirasını savaşın felaketlerinden korumuş olsaydı, Romalılar için bu mutlu bir son olurdu; kutsal sınırı ziyaret eden Hristiyanlar, havari ve halefi huzurunda kılıçlarını kınlarına sokarlardı. Ancak bu mistik çevre sadece bir yasa koyucu ve bilgenin asası tarafından izlenebilirdi; bu barışçı sistem papaların gayret ve hırsıyla bağdaşmazdı; Romalılar, Elis'in sakinleri gibi, masum ve sakin tarım işçilerine bağımlı değildi ve İtalya'nın barbarları, iklim tarafından yumuşatılsa da kamu ve özel yaşam kurumlarında Yunan devletlerinin seviyesinin çok altındaydı. Lombard Kralı Liutprand tarafından unutulmaz bir tövbe ve dindarlık örneği sergilenmişti. Birlikleriyle Vatikan kapısına dayanan fatih, İkinci Gregory'yi dinledi,[48] birliklerini geri çekti, fetihlerinden vazgeçti, saygıyla Aziz Peter Kilisesi'ni ziyaret etti ve ibadetini yaptıktan sonra, havarinin mezarında kılıcını, hançerini, kalkanını, kaftanını, gümüş haçını ve altın tacını bıraktı. Fakat bu dinî hareket, o anın yanılsaması, belki de eseri oldu; çektiği ilgi güçlü ve kalıcıydı; silahları ve yağmaladıkları şeyler Lombardlar için çok değerliydi; hem kral hem de tebaası için İtalya'nın rahatsızlıkları, Roma'nın çıplaklığı ve yeni liderlerinin barışçı yapısı yüzünden dinî açılardan karşı konulmaz bir şekilde caziptiler. İmparatorun ilk emirlerinde, kendilerini kutsal imgelerin liderleri ilan ettiler; Liuprand, açıkça karşı koyan Romagna eyaletini işgal etti; valilikteki (*Exarchate*) Katolikler, onun sivil ve askerî gücüne karşı isteksizce teslim oldu ve ilk kez Ravenna'nın zapt edilemez kalesine bir düşman giriyordu. Bu şehir ve kale, Venediklilerin üs-

47. Bkz. Batı'nın Olimpiyat Oyunları Tezleri (Pindar., c. II, s. 32-36, baskı 12mo) ve Polybius'un mantıklı yansıtmaları (c. I, L, IV, s. 466, [ed.] Gronov).

48. Gregory'nin Lombardla konuşması, Sallust veya Livy üslubunu ve ruhunu taklit eden Sigonius (de Regno Italiæ, L, III, *Opera*, c. II, s. 173) tarafından iyi bir şekilde oluşturulmuştur.

tün gayreti ve deniz kuvvetleri tarafından hızla geri kazanıldı ve bu sadık tebaa, Leo'nun şahsi suçucu Roma İmparatorluğu'nun umumi davasından ayırarak Gregory'nin uyarılarına itaat etmeye başladılar.[49] Yunanların yaşadığı hasar Lombardlarınkinden daha az dikkat çekiciydi, birbirlerinin inançlarına düşman olan iki ülke tehlikeli ve doğal olmayan bir ittifakla uzlaşmıştı. Kral ve vali (*exarch*), Spoleto ve Roma'nın fethi için harekete geçmişlerdi, fırtına çok kısa zamanda etkisini kaybetmişti ancak Liutprand'ın politikası İtalya'yı düşmanlığa devam etmek ve ateşkes yapmak gibi can sıkıcı iki alternatifle telaşlandırdı. Halefi Astoplhus kendini imparator ile papanın eşit düşmanı ilan etti. Güç kullanarak ya da ihanetle[50] Ravenna itaat ettirildi ve bu son fetihle, Justinian döneminden bu yana hâkim bir güç ve Gotik krallığın kalıntısı olan valilerin (*exarchs*) egemenliğini sona erdirmişti. Roma, muzaffer Lombardı yasal imparatoru olarak kabul etmeye çağırıldı; her vatandaş yıllık haraç olarak 1 altın ödeyecek ve itaatsizlik olması durumunda cezaları keskin kılıçla verilecekti. Romalılar önce tereddüt ettiler, söylenerek kabul ettiler. Tehditkâr barbarlar, papalar Alplerin ötesinde bir müttefik ve intikamcının dostluğunu elde edene kadar silah ve müzakerlerle kontrol edildi.[51]

---

49. Venedik tarihçileri John Sagorninus (*Chron. Venet.*, s. 13) ve Başkan Andrew Dandolo (*Scriptores Rer. Ital.*, c. XII, s. 135), Gregory'nin bu mektubunu korudu. Ravenna'nın kaybından ve kurtuluşundan Paulus Diaconus'u sorumlu tuttu (*de Gest. Langobard*, L, VI, 42, 54, *Script. Ital.*, c. I, pars I, s. 506, 508) ama kronologlarımız Pagi, Muratori vb. tarihi veya koşulları tespit edememiştir.

50. Bu seçenek Anastasius'un el yazmasının çeşitli okumalarına bağlı olacaktır – *decepe-rat* veya *decerpserat* (*Script. Ital.*, c. III, pars I, s. 167).

51. Codex Carolinus, 791 yılına kadar, bu prenslerin sonuncusu tarafından oluşturulan, Charles Martel'e (*Subregulus*'u şekillendiren), Pepin ve Charlemagne'a ait papazların mektuplarının bir koleksiyonudur. Orijinal ve otantik kadın (*Bibliothecæ Cubieularis*) şimdi Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'ndedir ve Lambecius ve Muratori tarafından yayımlanmıştır (*Script. Rerum Ital.*, c. III, pars II, s. 75 vd.)

PEPIN TARAFINDAN KURTARILIŞI (754)

Bu sıkıntılı dönemde Birinci Gregory, Fransız monarşisini vali veya dük mütevazı unvanıyla yöneten Charles Martel'in, dönemin önemli kahramanının yardımını istemişti; Saracen'ler karşısındaki zaferiyle, ülkesini ve belki de Avrupa'yı Muhammedi boyunduruğundan kurtarmıştı. Papanın büyükelçileri Charles tarafından saygıyla karşılandı; ancak yaptıklarının azameti ve kısa hayatı, İtalya'nın işlerine müdahalesini, dostça ve etkisiz bir arabulucuk dışında engelledi. Gücünün ve erdemlerinin vârisi olan oğlu Pepin, Roma kilisesinin liderliğini üstlendi ve Fransız prensin gayreti, şan ve din sevgisi tarafından da yönlendirilmiş gibi görünüyordu. Ancak tehlike Tyber kıyılarındaydı ve yardım Seine kıyılarından geliyordu; daha uzakta gerçekleşen sefalete içinse sempat gösteremiyorduk. Şehrin gözyaşlarının ortasında, Üçüncü Stephen, Lombardiya ve Fransa saraylarını şahsen ziyaret etmenin, düşmanının adaletsizliğini reddetme veya arkadaşının acısını ve öfkesini tahrik etme konusundaki cömert kararını benimsedi. Halkın umutsuzluğunu ayinler ve söylevlerle yatıştırdıktan sonra, Fransız hükümdarının büyükelçileri ve Yunan imparatoru bu zahmetli yolculuğa birlikte çıktı. Lombard kralı acizdi ancak savaşta veya dostlukta boşuna asla kaldırılamayan bir el, tehditleri, şikâyetleri susturamaz ya da Pennine Alplerinden geçen, Aziz Maurice Manastırından geri dönen ve koruyucunun sağ elini kavuşmak için acele eden Roma pontiff'inin hızını kesemezdi. Stephen, havarinin mevcut halefi olarak seçildi, bir sonraki toplantıda, mart ya da mayıs ayında dindar ve savaşçı bir ulusun saldırısına maruz kaldı ve Alpleri bir yalvarıcı olarak değil, bir fatih olarak, kral tarafından şahsen yönetilen Fransız ordusunun başında geçti. Lombardlar çok zayıf bir direniş gösterdilerse de sefil bir barış elde ettiler ve Roma kilisesinin mülklerini iadesi ve kutsallığına saygı göstermek için yemin ettiler. Ancak Astolphus, Fransız ordusu gelmeden önce teslim etmemiş, sözünü unutmuş ve duyduğu utançla öfkelenmişti. Roma

yine kollarının arasındaydı ve Alplerin ötesindeki müttefiklerinin gayretini boşa çıkarmaktan endişe duyan Stephen, şikâyetini ve isteğini Aziz Peter'in adına ve kişiliğine anlamlı bir mektup yazarak belirtmişti.[52] Havari, evlat edinilmiş oğullarını, kralı, din adamlarını ve Fransa'nın soylularını, bedenen ölü ancak ruhen hayatta olduklarını garanti etmiş, bundan sonra onların kilisenin kurucusu ve koruyucusunun sesini duyacaklarını ve itaat etmeleri gerektiğini söylemiş, Meryem'in, meleklerin, azizlerin, şehitlerin ve tüm cennetin havarilerin oybirliğiyle isteklerini söylemesini ve yükümlülüğünü itiraf etmesini istemiş, zenginlikler, zaferler ve cennet için dindar girişimlerin taçlandırılacağını ve mezarının, tapınağının ve halkının acı çeken Lombardların ellerine düşmesi durumunda ebedî lanet ve azapla cezalandırılacaklarını beyan etmişti. Pepin'in ikinci seferi, birincisinden daha az hızlı ve şanslı olmamıştı: Aziz Peter bundan memnun kalmış, Roma tekrar kurtulmuş ve Astolphus, yabancı komutandan adalet ve samimiyet dersi almıştı. Bu çifte dersten sonra Lombardlar, yirmi yıl boyunca bir durgunluk ve çöküş durumuna geçmişti. Fakat zihinleri henüz durumu tam olarak kabullenmiş değildi ve zayıflıkları sebebiyle barışçıl tavırlarla etkilemek yerine, Romalıları, bir dayanağı olmayan iddialar, bahaneler ve baskınlarla hırçınca taciz etmiş ve herhangi bir başarı elde etmeden sona erdirmişlerdi. Her iki tarafta, süren monarşilerine Pepin'in oğlu Charlemagne'ın dehası, talihi ve büyüklüğünü alan ilk papa I. Adrian'ın gayret ve ihtiyatlılığı hâkimdi; kilisenin ve devletin bu kahramanları kamusal ve özel dostlukla birleştirilmiş ve itaat edilmiş ve eylemleri en adil eşitlik ve ılımlı sancaklarla süslenmişti.[53] Alplerin geçişleri ve Pavia duvarları Lombardların tek

52. En olağanüstü mektup için bkz. Codex Carolinus, epist III, s. 92. Papanın düşmanları onları dolandırıcılık ve küfürle suçladı, yine de kandırmak yerine ikna etmek istemişlerdir. Ölülerin veya ölümsüzlerin bu girişi, eski hatiplere aşinaydı, ancak bu vesileyle çağın kaba tarzında icra edildi.

53. Charlemagne'ın *sine aliquo crimine* reddettiği Desiderius'un kızının boşanması hariç. Papa IV. Stephen öfkeyle, cüzzamın ilk belirtisini ima ettiği asil bir Frank'ın –cum perfidâ, horridâ, nec dicendâ, fœtentissimâ natione Longobardorum– ittifakına karşıydı

savunmasıydı; ilki şaşırtılmış, ikincisi ie Pepin'in oğlu tarafından yıkılmıştı ve iki yıllık bir ablukadan sonra, yerel kralların sonuncusu olan Desiderius, asasını ve başkentini teslim etmişti. Yabancı bir kralın egemenliği altında, ancak ulusal yasalarına sahip olduklarında Lombardlar, Frankların kanları, görgü kuralları ve dilleri aynı Cermen kökenli olan tebaası yerine kardeşleri oldu.[54]

Fransa Kralları Pepin ve Charlemagne (751, 753, 768)

Papalar ve Carlovingian ailesinin karşılıklı yükümlülükleri eski ve modern, sivil ve dinî tarihin önlemli bağlantısını oluşturur. İtalya'nın fethinde, Roma kilisesinin liderleri olumlu bir fırsat, ferah bir unvan, halkın istekleri, din adamlarının duaları ve entrikalarını elde etmiştir. Fakat papanın Carlovingian ırkı için en önemli armağanı, Fransa kralı[55] ve Roma patrician'lığı onuru olmuştu. **I.** Aziz Petrus'un kutsal monarşisi altındaki uluslar, Tyber kıyısında, krallıklarında, kanunlarında kaderlerinin kehanetlerini aramaya devam etmişlerdi. Franklar, hükümetlerin adı ve özü arasında şaşkına dönmüştü. Bütün kraliyet yetkileri saray haznedarı Pepin tarafından kullanılmıştı ve "muhteşem" (*regal*) unvanı dışında hiçbir şey onun hırsını dindiremiyordu. Düşmanları cesareti altında ezilmişti; getirdiği özgürlüklerle yoldaşları artmıştı; babası Hristiyan âleminin kurtarıcısıydı ve kişisel değer iddiaları dört kuşaktan sonra tekrarlandı ve sorgulandı. Kraliyet ailesinin

---

(*Cod. Carolin.*, epist. 45, s. 178, 179). Evliliğe karşı başka bir neden, ilk eşin varlığıydı (Muratori, *Annali d'Italia*, c. VI, s. 232, 233, 236, 237.) Ama Charlemagne kendini çok eşlilik veya birlikte yaşama özgürlüğüne bıraktı.

54. Bkz. Muratori'nin *Annali d'Italia*, c. VI, ve *Antiquitates Italiæ Medii Ævi*'nin ilk üç tezi, c. I.

55. Ortak tarihçilerin yanı sıra, üç Fransız eleştirmen, Launoy (*Opera*, c. V, pars II, L, VII, epist. 9, s. 477-487), Pagi (*Critica*, A.D. 751, No. 1- 6, A.D. 752, No. 1-10) ve Natalis Alexander (*Hist. Novi Testamenti*, dissertat, II, s. 96-107) Childeric'in bu ifadesini bilgince ve dikkatle ele almışlardır, ancak taç bağımsızlığını kurtarmak için güçlü önyargı bulunmaktadır. Yine de Eginhard, Theophanes ve eski yıllıklar Laureshamenses, Fuldenses, Loisielani'nin ürettikleri metinler tarafından zorlanmıştır.

adı ve imgesi hâlâ Clovis'in soyunun son temsilcisi zayıf Childeric tarafından korunuyordu ancak eski hakkını sadece bir ayaklanma aracı olarak kullanılabilmişti. Ulus, anayasanın basitliğini düzeltmek istiyordu ve kraliyet soyundan gelen bir prens olan Pepin, kendi rütbesini ve ailesinin servetini belirlemek açısından iddialıydı. Kraliyet haznedarı ve soylular, sadakat yemini ile kraliyet ruhuna bağlıydı: Clovis'in kanı nazarlarında saf ve kutsaldı ve ortak büyükelçileri Roma pontiff'inin tereddütlerini gidermek veya günah çıkarmak için ona hitap ediyordu. İki Gregory'nin halefi olan Papa Zachary'nin ilgisi, detaylıca düşünmesini ve onların lehine karar vermesini sağlıyordu; milletin aynı kişide kralın unvanını ve otoritesini yasal olarak birleştirebileceğini söylüyordu ve kamu güvenliğinin kurbanı olan talihsiz Childeric'in, günlerinin geri kalanında makamından indirilmesi, tıraş edilmesi ve bir manastıra hapsedilmesi gerektiğini açıklamıştı. Franklar tarafından, isteklerine bu kadar kabul edilebilir bir cevap gelmesi, bir safsatacının görüşü, bir hâkimin cezası veya bir peygamberin kehaneti olarak kabul edilmişti; Merovingian ırkı yeryzünden silinmişti, Pepin, yasalarına uymaya ve hükmü altında yürümeye alışkın olan özgür insanları yücelterek onlara oy hakkı tanıdı. Taç giyme töreni iki kez yapılarak, papaların yaptırımı ile en sadık hizmetkârları Almanya'nın azizi Boniface ve Aziz Denys manastırında minnettar Üçüncü Stephen tarafından velinimetinin başına diademi yerleştirildi. İsrail krallarının kraliyet misyonu titizlikle uygulanmıştı;[56] Aziz Peter'in halefi ilahî bir büyükelçi karakterini devralmıştı: bir Alman lideri Tanrı'nın sözcüsü olarak görevlendirilmişti ve bu Yahudi ayini modern Avrupa'nın batıl inançları ve kibriyle yayılmış ve korunmuştu. Franklar eski yeminlerinden kurtulmuşlardı fakat aynı seçim özgürlüğünü yenilemeye ya da bir kral seçmeye cesaret

56. Kesinlikle ilk kez değil. Daha az göze çarpan bir alanda, 6. ve 7. yüzyıllarda, İngiltere ve İspanya eyalet piskoposları tarafından kullanılmıştır. Constantinople'un kraliyet misyonu, imparatorluğun son çağında Latinlerden ödünç alındı. Constantine Manasses, Charlemagne'ınkinden yabancı, Yahudi, anlaşılmaz bir tören olarak bahseder. Bkz. Selden'in "Titles of Honor", (içinde) *Works,* c. III, b. I, s. 234-249.

edecek olurlarsa, Carlovingian prenslerinin kutsal ve mirasçı ırkı dışında, onlara ve onların gelecek nesillerine karşı korkunç bir aforoz durumu ortaya çıkacaktı. Gelecekteki tehlikeyi korkuyla beklemek yerine bu prensler mevcut güvenliklerini artırmıştı; Charlemagne'ın sözcüsü, Fransız asasının papaların otoritesi tarafından temlik edildiğini[57] ve en cesur teşebbüslerinde, bu işareti ve dünyevi yargı yetkisini başarılı eylemlerde güvenle kullanmakta ısrarcı olduklarını beyan etmişti.

ROMA PATRİCİAN'LARI

II. Hareket tarzı ve dil değişikliğinde Roma[58] patrician'ları Romulus senatosundan ya da Constantine sarayından, halkın özgür soylularından ya da imparatorun hayalî ebeveynlerinden çok uzaklaşmışlardı. İtalya ve Afrika'nın, Justinian'ın silahlarıyla toparlanmasından sonra bu uzak bölgelerin önemi ve tehlikesi, yüksek bir magistra'nın bulunmasını gerektiriyordu; vasat bir şekilde valilik (*exarch*) ya da patrician'lık yapılandırıldı; imparatorların hükümranlıklarındaki yerlerini şişirerek abartan Ravenna valileri, Roma şehri üzerindeki yargı yetkilerini genişletti. İtalya isyanı ve valinin kaybından bu yana, Romalıların sıkıntıları bağımsızlıklarından bir miktar fedakârlık yapmalarına neden olmuştu. Ancak, bu eylemde bile, kendilerini kontrol altında bulundurma hakkını kullandılar; senato ve halk kararnameleri art arda Charles Martel'e ve onun gelecek nesillerine Roma'nın patrician'ı onuruna yatırım yapmıştı. Güçlü bir ulusun liderleri, kölelik sıfatını ve ona bağlı benzer ifadeleri küçümseyeceklerdi ancak Yunan imparatorlarının saltanatı

57. Bkz. Eginhard, (içinde) *Vita Caroli Magni*, b. I, s. 9 vd.; b. III, s. 24. Childeric tahttan indirildi - *jussû*, Carlovingian'lar yerleşti – *auctoritate*; Pontificis Romani, Launoy vd., bu güçlü kelimelerin çok yumuşak bir yoruma duyarlı olduğunu iddia ediyor. Öyle olsun, yine de Eginhard dünyayı, sarayı ve Latin dilini anlamıştı.

58. Roma patrician'ının unvanı ve yetkileri için bkz. Ducange (*Gloss. Latin.*, c. V, s. 149-151), Pagi (*Critica*, A.D. 740, No. 6-11), Muratori (*Annali d'Italia*, c. VI, s. 308-329) ve St. Marc (*Abrégé Chronologique d'Italie*, c. I, s. 379-382). Bunlardan biri, Fransisken Pagi, patrician'ı imparatorluktan ziyade kilisenin bir subayı yapmak için hazırdır.

askıya alındı ve imparatorluğun yaşadığı boşlukta, papa ve hükümdarlıktan daha görkemli bir komisyon elde edildi. Roma büyükelçileri bu patrician'lara, kilisenin ve şehrin savunmasında ortaya çıkma hakkı ve görevi olan kutsal bir sancakla egemenlik sözü ve sembolü olarak Aziz Peter tübesinin anahtarlarını sundu.[59] Charles Martel ve Pepin zamanında, Lombard krallığının müdahalesi, Roma'nın güvenliğini tehdit ederken özgürlüğü de yok etmişti ve patriciler (*patriciate)* sadece bu uzak koruyucuların unvanını, hizmetini, ittifakını temsil ediyordu. Charlemagne'ın gücü ve politikası bir düşmanı yok etti ve bir usta dayattı. Başkenti ilk ziyaretinde, daha önce imparatorun temsilcisi olan valiye verilen tüm onurlarla karşılandı ve bu onurlar Papa Birinci Adrian'ın başarı ve şükründen yeni nişanlar aldı.[60] Monarkın ani girişimi konusunda çok kısa sürede bilgi verildi, daha sonra Roma'nın soyluları, şehirden yaklaşık otuz mil uzakta sancağı altında buluşacaktı. Bir yerden sonra Flaminian Yolu, Yunanlar, Lombardlar, Saksonlar ve diğerleri için süslenmişti. Roma gençliği silahaltındaydı; avuç içlerindeki zeytin dalları ile daha küçük yaştaki çocuklar, büyük kurtarıcılarına övgüler diziyorlardı. Charlemagne kutsal haçlar ve azizlerin nişanlarıyla karşılandı, atından indi, soyluların alayıyla birlike Vatikan'a götürüldü ve merdivenleri çıkarken havarilerin her adımını dindar bir şekilde öptü. Revakta Adrian din adamlarının başında onu bekliyordu: dost ve eşit kademedeki insanlar gibi kucaklaştılar ancak sunağa yürüyüşlerinde kral ya da patrician, papanın sağ elinin görevini sembolik olarak devraldı. Frank içeriksel olarak bu saygı gösterilerinin görgüsüne sahip değildi. Lombardiya'nın fethi ile imparatorluk taç

59. Papalık savunucuları sancak ve anahtarların sembolik anlamını yumuşatabilir ancak *ad regnum dimisimus* veya *direximus* tarzı (*Codex Carolin.* epist. I, c. III, pars II, s. 76) hiçbir mazur gösterme veya kaçışa izin vermiyor gibi görünüyor. Viyana kütüphanesindeki elyazması kitapta, *regnum, rogum*'u, dua veya istek yerine (bkz. Ducange) okuyabilirler ve Charles Martel'in imtiyazı bu önemli düzeltmeyle anlatılabilmektedir (Catalani, Critical Prefaces, [içinde] *Annali d' Italia,* c. XVII, s. 95-99).

60. Bu kabulün gerçek anlatısında, Liber Pontificalis'in gözlemleri – obviam illi ejus sanctitas dirigens venerabiles cruces, id est signa; sicut mos est ad exarchum aut patricium suscipiendum, eum cum ingenti honore suscipi (c. III, pars I, s. 185).

giyme töreni arasında geçen yirmi altı yıl içinde Roma, yine kılıç tarafından teslim alındı ve Charlemagne'ın kendisi gibi asaya tabi oldu. İnsanlar kişiliğine ve ailesine sadakatlerini sundu, onun adına para basıldı ve adalet dağıtıldı; papaların seçimi otoritesi altında incelendi ve onaylandı. Özgün ve kendine has bir egemenlik iddiası dışında, imparator unvanının Roma patrician'ına ekleyebileceği herhangi bir imtiyaz yoktu.[61]

PEPIN VE CHARLAMAGNE'IN PAPALARA BAĞIŞLARI

Carlovingian'ların şükranları bu yükümlülükler için yeterliydi ve isimleri Roma kilisesinin kurtarıcıları ve hayırseverleri olarak kutsandı. Çiftliklerin ve evlerin eski atamaları, lütufları ile şehirlerin ve illerin dünyevi hâkimiyetine dönüştü ve valinin bağışlanması Pepin'in fetihlerinin ilk meyvesi oldu.[62] Ah eden Astolphus avından vazgeçti; başlıca şehirlerin anahtarları ve rehineleri Fransız büyükelçisine teslim edildi ve efendisinin adına, onları Aziz Peter mezarına sundu. Valinin[63] geniş önlemleri, imparator ve vekiline itaat eden tüm İtalya eyaletlerini içeriyordu ancak tam ve uygun sınırlarına Ravenna, Bologna ve Ferrara toprakları dâhil edildi: onun parçalanamaz tabiyeti, Adriatik boyunca Rimini'den Ancona'ya uzanan ve Apennine sırtlarına kadar ülkenin ortalarından ilerleyen Pentepolis'ti. Bu eylemde, papaların hırsı ve tutkusu ciddi bir şekilde kınanmıştı. Belki

61. Charlemagne'ın imparatorluğundan önce yazan Paulus Diaconus, Roma şehrini "vestræ civitates (ad Pompeium Festum) suis addidit sceptris (de Metensis Ecclesiæ Episcopis)" olarak tanımlıyor. Roma'ya çarpan bazı Carlovingian yetkileri, Le Blanc'ı hem patrician hem de imparator olarak Roma'daki yetkileri hakkında kısmi de olsa ayrıntılı bir yazı yazmak için görevlendirdi (Amsterdam, 1692, 4to).

62. Mosheim (Institution, Hist. Eccles., s. 263) bu bağışı adil ve kasıtlı bir ihtiyatla tartar. Orijinal kararlar hiç üretilmedi fakat Liber Pontificalis onun yerini aldı (s. 171) ve *Codex Carolinus* bu geniş armağanı varsayar. Her ikisi de çağdaş kayıtlardır ve ikincisi daha otantiktir çünkü papalıktakinde değil, imparatorluk kütüphanesinde korunmuştur.

63. Fahiş iddialar ile Muratori'nin (*Antiquitat.*, c. I, s. 63-68) bile muaf olmadığı dar ilgi ve önyargılar arasında, *Dissertatio Chorographica Italiæ Medii Ævi* (c. X, s. 160-180) tarafından Exarchate ve Pentapolis sınırlarına yönlendirildim.

de bir Hristiyan papazın alçakgönüllülüğü, mesleğinin erdemlerinden vazgeçmeden yönetmesi kolay olmayan dünyevi bir krallığı reddetmiş olmasındaydı. Belki de sadık bir tebaa, hatta cömert bir düşman barbar ganimetlerini bölmek için daha az sabırlı olurdu ve eğer imparator, Stephen'ı kendi adına valinin iadesini istemesi için davet etmiş olsaydı, papayı ihanet ve yalancılığın iftirasından temize çıkarmak için burada yazacak bir şey bulamazdım. Ancak yasaların katı yorumlanmasında, herkes, velinimetinin haksızlık olmadan verebileceği her şeyi, zarar görmeden kabul edebiliyordu. Yunan imparatoru, valilik hakkını feshetti veya kaybetti; Astolphus'un kılıcı, Carlovingian'ın daha güçlü kılıcı tarafından kırıldı. İkonoklastın gayesi Pepin'in şahsı ve ordusunu Alplerin ötesinde çifte bir keşifte ortaya çıkarmak değildi; fetihleri meşruydu ve yasal olarak devredilebilirdi; Yunanların arsızlıklarını, günahlarının hafifletilmesi ve ruhunun kurtuluşu için Roma pontiff'ine verdiği hediyeyi sürdürmesi için hiçbir insani itibarın onu teşvik etmemesi gerektiğini beyan etti. Görkemli bağış, üstün ve mutlak hâkimiyet içinde verildi ve dünyada ilk kez bir Hristiyan piskoposu, magistra'ların seçimi, adaletin icrası, vergilerin dayatılması ve Ravenna sarayının zenginliği için dünyevi bir imparatorun imtiyazlarına kavuştu. Lombard krallığının dağılmasından sonra Spoleto Dükalığı[64] sakinleri fırtınadan sığınacak yer aradılar, Romalılar gibi başlarını tıraş ettiler, kendilerini Aziz Peter'in hizmetkârları ve kulları ilan ettiler ve bu gönüllü teslimiyetle dinî devletin halihazırdaki çemberi oluştu. Bu gizemli çember, zaferinin ilk sürgününde kendisini ve daha önce valiye bağlı şehirlerin ve adaların Yunan imparatorunu çaresiz bırakan Charlemagne'ın[65] sözlü veya yazılı

64. "Spoletini deprecati sunt, ut eos in servitio B. Petri reciperet et more Romanorum tonsurari faceret," (Anastasius, s. 185). Yine de kendi vatandaşlarını mı yoksa ülkelerini mi verdikleri şüphe uyandırabilir.

65. Charlemagne'ın politikası ve bağışları, Codex Carolinus'u iyi çalışmış olan Aziz Marc (Abrege, c. I, s. 390-408) tarafından dikkatle incelenir. Onun da sadece sözlü olduklarına inanıyorum. Var gibi davranan en eski bağış eylemi İmparator Lewis Pious tarafından gerçekleşmiştir (Sigonius, de Regno Italiæ, L, IV, *Opera*, c. II, s. 267-270). En azından

bağışıyla süresiz olarak genişletildi. Ancak daha soğukkanlı bir şekilde dinî müttefikine gıyabında kıskanç ve kibirli gözleriyle baktığında onun son günlerdeki büyüklüğünü gördü. Kendisi ve pederlerinin vaatlerini saygılı bir şekilde duymazlıktan geldi; Franklar ve Lombard kralı imparatorluğun devredilemez haklarını öne sürdü ve yaşamı boyunca ve öldüğünde Ravenna[66] ve Roma, metropol şehirleri arasında sayıldı. Valinin hükümranlığı papaların elinde eridi; Ravenna başpiskoposlarında tehlikeli ve yerli bir rakip buldular;[67] soylular ve halk rahiplerin boyunduruğunu küçümsediler ve dönemin karmaşasında, sadece daha müreffeh bir çağda yeniden canlandıkları ve gerçekleştirdikleri eski bir iddianın anısını koruyabilirlerdi.

CONSTANTINE'İN SAHTE BAĞIŞI

Fraud dolandırıcılık, zayıflık ve kurnazlığın kaynağıydı ve cahil olsa da bu barbar genellikle papazların politika ağına güçlü bir şekilde karışmıştı. Vatikan ve Lateran, duruma göre, Roma kilisesinin ilgisini cezbetme eğiliminde oldukları için çeşitli sahte veya gerçek, bozuk veya şüpheli eylemleri toplayan veya gizleyen âdeta bir cephanelik ve üretim yeriydi. Sekizinci yüzyılın sonundan önce, bazı papalık yazarları belki de kötü şöhretli Isidore bile, papazların manevi ve dünyevi monarşisinin iki sihirli dinî hükmünü ve Constantine bağışını oluşturmuştu. Bu unutulmaz bağış, büyük Constantine'in[68] özgürlükçülüğünü taklit etmesi

---

bütünlüğü, çok sorgulanmaktadır (Pagi, A.D. 817, No. 7 ve Muratori, *Annali.*, c. VI, s. 432 vd.; *Dissertat. Chorographica*, s. 33, 34). Kendilerine ait olmayan şeyleri o kadar özgürce bertaraf ediyorlardı ki bu yüzden bu prenslere itirazları makul görmüyorum.

66. Charlemagne, Aix-la-Chapelle'in dekorasyonu için Ravenna sarayının mozaiklerini mal sahibi I. Hadrian'dan talep etti (*Cod. Carolin.*, epist. 67, s. 223).

67. Papalar sık sık Leo of Ravenna'nın gasplarından şikâyet ederler (*Codex Carolin.*, epist. 51, 52, 53, s. 200-205). "Si corpus St. Andreæ fratris germani St. Petri hic humasset, nequâquam nos Romani pontifices sic subjugassent," (Agnellus, *Liber Pontificalis*, [içinde] *Scriptores Rerum Ital.*, c. II, pars. I, s 107).

68. "Piissimo Constantino magno per ejus largitatem S. R. Ecclesia elevata et exaltata

ve adını canlandırması için Charlemagne'ı teşvik etmek üzere I. Adrian'ın bir mektubuyla dünyaya ilan edilmişti. Efsaneye göre, Hristiyan imparatorların ilki cüzzamdan iyileşmiş ve vaftiz sularında Roma piskoposu Aziz Silvester tarafından arıtılmış ve ardından son derece sağlıklı bir şekilde yaşamıştı. Kraliyetin din değiştirmesi, Aziz Peter'in ve atalarının elinden alındı; Doğu'da yeni bir başkent kurma kararını açıkladı ve Roma, İtalya ve Batı eyaletlerinin özgür ve daimî egemenliği papalara boyun eğdi.[69] Bu kurgu çok faydalı etkiler uyandırmıştı. Yunan prensleri gasp suçundan hüküm giydiler; Gregory isyanı onun yasal mirasını talep etmişti. Papalar minnet borçlarından kurtarılmıştı ve Carlovingia'ların itibari armağanı, dinî devletin yetersiz bir kısmının adil ve geri alınamaz şekilde geri getirilmesinden başka bir şey olmamıştı. Roma'nın egemenliği artık kararsız bir halkın seçimine bağlı değildi; Aziz Peter ve Constantine'in halefleri Cæsar'ların erguvanlarını ve imtiyazlarını kuşanmışlardı. Zamanın cehaleti ve saflığı o kadar derindi ki masalların en saçması bile, Yunanistan ve Fransa'da eşit saygı ile karşılanmış ve hâlâ dinî nizam yasası kararnameleri arasında bulunuyordu.[70] İmparatorlar ve Romalılar, haklarını ve özgürlüklerini altüst eden bir sahtekârlık fark edemezlerdi ve tek muhalefet, 12. yüzyılın başında Constantine bağışının hakikati ve geçerliliğini tartışan

---

est, et potestatem in his Hesperiæ partibus largiri dignatus est. . . . Quia ecce novus Constantinus his temporibus," vd. (*Codex Carolin.*, epist. 49, [içinde] c. III, pars II, s. 195). Pagi (*Critica*, A.D. 324, No. 16) onları 8. yüzyılın bir sahtekârına atfeder ve St. Isidore adını ödünç alır. Peccator'un mütevazı unvanı cahil, ama uygun bir şekilde Mercator'a dönüştü; malları gerçekten kârlıydı ve çok fazla servet ve güç için birkaç tabaka kâğıt satıldı.

69. Fabricius (Bibliot. Græc., c. VI, s. 4-7) bu kanunun Yunanca ve Latince çeşitli basımlarını numaralandırmıştır. Laurentius Valla'nın okuduğu ve çürüttüğü kopya, sahte *Acts of St. Silvester*'den veya Gratian'ın *Decree*'si'nden alınmış ve kendisine ve diğerlerine göre gizlice eklenmiş gibi görünüyor.

70. 1059 yılında Papa IX. Leo, Kardinal Peter Damianus vd. tarafından buna inanıldı (inanıldı mı?). Muratori (*Annali d'Italia*, c. IX, s. 23, 24), Lewis the Pious, Otho ve Donatione Constantini'nin kurgusal bağışlarını yerleştirir. Bkz. Natalis Alexander, Dissertation, b. IV, diss. 25, s. 335-350.

bir Sabine manastırından yükseldi.[71] Sözlerin ve özgürlüğün yeniden canlandırılmasında, bu hayalî eylem, etkili bir eleştirmen olan Laurentius Valla'nın kalemi ve bir Roma vatanseverinin kalbiyle süslendi.[72] 15. yüzyıldaki çağdaşları kutsal şeylere saldırma cesareti karşısında şaşkınlığa uğradı, yine de sessizliğin ve karşı konulmaz aklın ilerlemesi, gelecek çağın bitiminden önce, masal, tarihçilerin[73] ve şairlerin[74] hor görmesi ve Roma kilisesinin savunucularının zımni veya mütevazı sansürüyle reddedildi.[75] Papaların bayağı saflığı gülümsemelere neden oldu[76] ancak

---

71. Bkz. Chronicon Farsense'deki (*Script. Rerum Italicarum*, c. II, pars II, s. 637 vd.) özel bir davadan kaynaklanan tartışmaların (A.D. 1105) Benedictine Manastırı'nın arşivlerindeki detaylı açıklaması. Eskiden meraklı yabancılar (Le Blanc ve Mabillon) için erişilebilirdi ve Quirini'nin *Historia Monastica Italia*'sının ilk cildini zenginleştireceklerdi. Fakat şimdi Roma sarayının ürkek politikasıyla hapsediliyorlar (Muratori, *Scriptores R. I.*, c. II, par. II, s. 269) ve gelecekteki kardinal otoritenin sesine ve hırslı fısıltılarına yol açıyor. (Quirini, *Comment.*, pars II, s. 123-136).

72. Schardius (de Potestate Imperiali Ecclesiastica, s. 734-780) koleksiyonunda, Papa IV. Eugenius'un kaçışından altı yıl sonra –A.D. 1440– yazar tarafından oluşturulan bu canlı söylemi okudum. En ateşli grup kitapçığı; Valla, Romalıların isyanını haklı çıkarır ve canlandırır, hatta papazlık tiranlığına karşı silah kullanımını onaylardı. Böyle bir eleştirmene din adamlarının karşılık vermesi beklenebilir, yine de huzurunu sağlamış ve Lateran'a gömülmüştür (Bayle, *Dictionnaire Critique*, VALLA; Vossius, *de Historicis Latinis*, s. 580).

73. Bkz. papalık memuru olan Guicciardini'nin, son baskısında yerini koruduğu, yazarın elyazmasından doğru bir şekilde yayınlanan ve Friburgo, 1775 (*Istoria d'Italia*, c. I, s. 385-395) adı altında dört cilt halinde basılan bu uzun ve değerli eser.

74. Paladin Astolpho onu ayda, yeryüzünde kaybolanlar arasında buldu (Orlando Furioso, XXXIV, 80).

"Di vari fiori ad un gran monte passa,
Ch'ebbe già buono odore, or puzza forte
Questo era il dono (se però dir lece)
Che Constantino al buon Silvestro fece."

Yine de bu eşsiz şiir, X. Leo tarafından onaylanmıştır.

75. Bkz. Baronius, A.D. 324, No. 117-123, A.D. 1191, No. 51 vd. Kardinal, Roma'nın Constantine tarafından teklif edildiğini ve Silvester tarafından *reddedildiğini* varsaymak istiyor. Bağış eylemini, garip bir şekilde, Yunanların sahteciliği olarak görüyor.

76. "Baronius n'en dit guères contre; encore en a-t-il trop dit, et l'on vouloit sans moi (Cardinal du Perron), qui l'empêchai, censurer cette partie de son histoire. J'en devisai un jour avec le Pape, et il ne me repondit autre chose 'che volete? i Canonici la tengono,' il le disoit en riant," (Perroniana, s. 77).

uydurma ve unutulmuş bir unvan hâlâ hükümdarlığını kutsuyordu ve dinî hüküm ve Sibylline kehanetlerine eşlik eden aynı servetle inşa edilen yapılar, temellerinden zarar gördükten sonra bu dönemi atlatmıştır.

İMPARATORİÇE IRENE'NİN DOĞU'DAKİ SEMBOLLERİ RESTORE ETMESİ (780 VD.)

İtalya'da özgürlük ve egemenliklerine kavuşan papaların isyanlarının ilk sebebi olan semboller Doğu İmparatorluğu'nda restore edilmişti.[77] Beşinci Constantine'in hükümdarlığı altında, sivil ve dinî güçler birlikte hareket ederek batıl inancın kökünü yok etmeden ağacı devirmişti. İdoller (şu anda tutuldukları için), düzen ve bağlılığa en eğilimli cinsiyet tarafından gizlice yaşatıldılar ve keşişlerin ve kadınların tutkulu ittifakı, insanın mantığı ve otoritesi üzerinde nihai bir zafer elde etti. IV. Leo, babasının ve büyükbabasının dinini daha az titizlikle sürdürdü ama karısı, adil ve hırslı Irene, Atinalıların gayretini, felsefelerinden ziyade pagan atalarının mirasçılarının ilgisini çekmişti. Kocasının hayatı boyunca bu düşünceler tehdit ve ikiyüzlülük tarafından zehirlenmişti ve sadece mağaralarından çıkardığı ve Doğu'nun piskoposluk makamlarına oturttuğu favori rahipleri korumak ve tanıtmak için çaba sarf edebilmişti. Fakat kendi adıyla ve oğlunun adıyla hüküm sürdüğü anda Irene, ikonoklastların yıkımını daha ciddiye aldı ve gelecekteki zulmünün ilk adımı vicdan özgürlüğü için genel bir emir oldu. Rahiplerin restorasyonunda, bin sembol halkın görebileceği şekilde açığa çıkarıldı, bin efsane onların acılarını ve mucizelerini

77. Irene'den Theodora'ya kalan sembollerin tarihi, Katolikler için Baronius, Pagi (A.D. 780-840), Natalis Alexander (*Hist. N. T. seculum VIII, Panoplia adversus Hæreticos*, s. 118-178) ve Dupin (*Bibliot. Eccles.*, c. VI, s. 136-154); Protestanlar için Spanheim (*Hist. Imag.*, s. 305-639), Basnage, (Hist. de l'Eglise, c. ip 556-572, c. II, s. 1362-1385) ve Mosheim tarafından toplanır. Protestanlar, Mosheim hariç, tartışmalara maruz kalıyorlar; ancak Dupin dışındaki Katolikler, keşişlerin öfkesi ve batıl inancı tarafından zehirlenir ve hatta bir beyefendi ve bir bilgin olan Le Beau'ya (*Hist. du Bas Empire*) da bu korkunç hastalık bulaşmıştır.

tersine çevirdi. Ölüm ya da görevden uzaklaştırılma fırsatlarıyla, piskoposluk koltukları mantıklı bir şekilde dolduruldu; dünyevi veya ilahî iyilik için en hevesli talipliler, bağımsızlıklarının kararını yücelttiler; yardımcısı Tarasius'un yükselişi Irene'ye Constantinople patrikliği ve Doğu kilisesinin yönetimini verdi. Ancak bir genel konsilin kararları ancak benzer bir meclis tarafından yürürlükten kaldırılabilirdi,[78] cesaretle topladığı ikonoklastlar fazlasıyla göze çarpıyordu; piskoposların zayıf sesi, askerlerin ve Constantinople halkının daha müthiş isyanları tarafından tekrarlandı.

7. GENEL, 2. NICÆA KONSİLİ (24 EYLÜL-23 EKİM 787)

Ertelemeler ve entrikalarla geçen bir yılın ardından, muhalif askerlerin ayrılması ve ikinci bir Ortodoks synod'u için Nicæa'nın (İznik) seçimi bu mahzurları ortadan kaldırdı ve piskoposluk inancı, Yunan âdetiyle birlikte imparatorun eline geçmiş oldu. Bu önemli çalışmanın tamamlanması için on sekiz günden fazla izin verilmemişti; ikonoklastlar yargıç olarak değil, suçlu ya da mahkûm olarak ortaya çıktı. Sahne Papa Adrian'ın temsilcileri ve Doğu patrikleri[79] tarafından dekore edildi, kararlar Başkan Taracius tarafından çerçevelendi ve üç yüz elli piskoposun suçlamaları ve aforoz edilmeleri onun tarafından onaylandı. İmgelere ibadetin, kilisenin rahipleri ve konsilleri için, kutsal kitaba ve mantığa uygun olduğunu oybirliğiyle ifade ettiler. Ancak tanrısallığın ve İsa (*Christ*) figürünün aynı tapınma üslubuna sahip olup olmadığını bilemediklerinden, bu ibadetin sembolik mi doğrudan mı olduğu konusunda tereddütleri vardı. Bu ikinci Nicæa konsilinde

78. Bkz. konsil kararlarının (s. 645-1600) 8. cildinde ikinci Nicæa konsilinin Yunanca ve Latince kararlarına bakınız. Bazı kritik notları olan güvenilir bir versiyon, farklı okuyucularda bir iç çekiş veya bir gülümseme uyandırır.

79. Papanın sıradan elçileri, özel görevi olmayan iki rahip, dönüşlerinde reddedilmişti. Bazı çapkın keşişler Katoliklerce Doğu patriğini temsil etmeye ikna edildi. Bu ilginç anekdot, çağın en hararetli ikonoklastlarından biri olan Theodore Studites (epist. I, 38, [içinde] Sirmond., *Opp*., c. V, s. 1319) tarafından ortaya atılmıştır.

batıl inanç ve cehalet, yanlışlık ve ahmaklıklar meraklı bir anıt gibi eylemlerini sürdürmeye devam ediyordu. Bu noktada ancak piskoposların sembollere ibadet ve ahlakın karşılaştırmalı üstünlüğü hakkındaki yargılarına dikkat edeceğim. Bir keşiş, kesintiye uğramaksızın günlük dualarını hücresinde asılı duran bir resme yapıyor ve şeytanın aklını çelmemesi için kötü düşüncelerden kendini uzaklaştırıyordu. Onun ahlaksızlıkları başpiskoposa danışması istendi. "Kutsal sembollerinde İsa'ya ve annesine tapmaktan kaçınmak yerine, sizin için," diye cevap verdi başpiskopos kendisine, "her geneleve girerek, şehirdeki her fahişeyi ziyaret etmeniz daha iyidir."[80]

İMPARATORİÇE THEODORA'NIN SEMBOLLERİ NİHAİ OLARAK YERLEŞTİRMESİ (842)

Ortodoksluğun, en azından Roma kilisesinin ortodoksluğu, onuru için biraz talihsizdir, Nicæa'nın iki konsilini toplayan iki imparatorun her ikisi de oğullarının kanıyla lekelenmiştir. Bu meclislerden ikincisi, Irene despotizmi tarafından onaylanmış ve titizlikle düzenlenmişti ve ilk başta dostlarına gösterdiği hoşgörüleri düşmanlarına göstermemişti. Bundan sonraki beş hükümdarlık döneminde otuz sekiz yıllık bir süre boyunca, ibadet edenler ile ikonoklastlar arasında aralıksız çekişme ve çeşitli başarılarla mücadele sürdürüldü fakat aynı olayların tekrarını özenle takip etmeye hiç de meraklı değilim. Nicephorus genel bir ifade ve uygulama özgürlüğüne izin verdi ve saltanatının tek erdemi, keşişler tarafından dünyevi ve ebedî sürekliliğinin nedeni olarak itham

80. "Συμφέρει δὲ σοὶ μὴ καταλιπεῖν ἐν τῇ
πόλει ταύτῃ πορνεῖον εἰς δ μὴ εἰσέλθης, ἵ
ἵνα ἀρνήσῃ τὸ προσκυνεῖν τὸν κύριον ἡμῶν
καὶ θεὸν Ἰησοῦν Χριστὸν μετὰ τῆς ἰδίας
αὐτοῦ μητρὸς ἐν εἰκόνι."
Bu ziyaretler masum olamazdı, ta ki "Δαίμων πορνείας (zina şeytanı)
ἐπολέμει δὲ αὐτὸν . . . ἐν μίᾳ οὖ
ὡς ἐπέκειτο αὐτῳ σφόδρα," vd. *Actio* IV, s. 901; *Actio* V, s. 1031.

edildi. Batıl inanç ve zayıflık Birinci Michael'ın karakterini oluşturdu ancak azizler ve imgeler tahttaki boşluğunu destekleyemedi. Tahta çıkan Beşinci Leo bir Ermeni'nin adını ve dinini savundu; idoller, baş döndürücü yandaşlarıyla ikinci bir sürgüne mahkûm edildi. Alkışları, dürüst olmayan bir tiranın öldürülmesiyle kutsallaştırıldı ancak suikastçısı ve halefi İkinci Michael, Frig dinine aykırı düşüncelerle doğumundan itibaren lekelendi; rakip taraflar arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı ve Katoliklerin inatçı ruhu onu duygusuzca zıt kutba çekti. Ilımlılığı çekingenlikle korundu fakat oğlu Theophilus, ikonoklastların son ve en acımasız korku ve lanetinden habersizdi. Dönemin coşkusu onlara karşı güçlü bir şekilde işledi; taşkınlıklardan çıkan imparatorlar halkın nefreti tarafından infaz edilip cezalandırıldı. Theophilus'un ölümünden sonra, sembollerin son zaferi, imparatorluğun koruyucusunu bıraktığı ikinci bir kadın, dul eşi Theodora tarafından elde edildi. Tedbirleri cesur ve belirleyiciydi. Gecikmiş bir tövbe kurgusu ölen kocasının şöhretini ve ruhunu ortadan kaldırdı; ikonoklast patriğin cezası, gözlerinin dağlanmasından iki yüz kırbaca çevrildi; piskoposlar titredi, keşişler bağırdı ve Ortodokslar, sembollerin zaferinin anısını korumak için her yıl düzenli kutlamalarda bulundu. Herhangi bir uygun ve içsel kutsallığa sahip olup olmadıklarına dair tek bir soru kaldı; o da on birinci yüzyılın Yunanlar tarafından huzursuz edilip edilmediği.[81] Bu konuda görüşler fazlasıyla saçmalıklarla dolu olduğundan, buna olumlu olarak daha açık bir şekilde karar verilmediğine kanaat getirdim. Batı'da Papa Birinci Adrian, genel konsillerin sıralamasında Katolikler tarafından yedinci olarak kabul edilen Nicæa meclisinin kararlarını onaylamış ve açıklamıştı. Roma ve İtalya, rahiplerinin sesine uyuyordu ancak Latin Hristiyanların büyük bir kısmı batıl inanç yarışında çok gerideydi.

81. Bu tartışmanın açıklaması için bkz. Alexias of Anna Comnena (L, V, s. 129) ve Mosheim (*Institut. Hist. Eccles.*, s. 371, 372).

FRANKLARIN VE CHARLEMAGNE'IN İSTEKSİZLİĞİ (794)

Fransa, Almanya, İngiltere ve İspanya kiliseleri, ibadet nesneleri olarak değil, inanç ve tarihin canlı ve yararlı anıtları olarak tapınaklarına kabul ettikleri sembollerin hayranlığı ve imhası arasında bir orta yol izledi. Charlemagne[82] adına öfkeli bir tartışma kitabı oluşturuldu ve yayımlandı; yetkisi altındaki *Frankfort*'ta[83] üç yüz piskopos toplandı. İkonoklastların öfkesini suçladılar ancak Yunanların batıl inancına ve Batı'nın barbarları tarafından uzun süredir hor görülen taklit konsillerinin kararlarına karşı daha ciddi bir kınama açıkladılar.[84] Bunlar arasında sembollere ibadet sessiz ve bilinçsiz bir biçimde ilerledi ancak yeniden şekillenmeden önceki çağların ve hâlâ batıl inançlara batmış olan Avrupa ve Amerika'daki ülkelerin kaba putperestlikleri ile tereddütleri ve gecikmeleri için büyük bir kefaret ödemiş oldular.

PAPALIĞIN DOĞU İMPARATORLUĞU'NDAN NİHAİ OLARAK AYRILMASI (774-800)

Nicene synod'unun ardından ve dindar Irene'in hükümdarlığı altında papalar, imparatorluğun daha az Ortodoks Charlemagne'a geçmesiyle Roma ve İtalya'nın ayrılmasını sağladı. Rakip

---

82. *Libri Carolini* (Spanheim, s. 443-529), Charlemagne'ın sarayında veya kış bahçesinde, Worms'ta (MS 790) bestelenmiş ve Engebert tarafından, *grandis et verbosa epistola,* cevaplanan Papa I. Hadrian'a gönderilmiştir (*Concil*., c. VII, s. 1553). Caroline'ler, Nicene synod'una karşı 120 itiraz ileri sürüyor; bu sözler belagat ustalığıdır; "Dementiam priscæ Gentilitatis obsoletum errorem . . . argumenta insanissima et absurdissima . . . derisione dignas nænias," vd.

83. Charlemagne meclisleri hem siyasi hem de dinî idi ve Frankfurt'ta oturan ve oy veren üç yüz üye (Nat. Alexander, sec. VIII, s. 53) sadece piskoposları değil, rahipleri ve hatta asıl meslekten olmayanları da içeriyordu.

84. "Qui supra sanctissima patres nostri (episcopi et sacerdotes) *omnimodis* servitium ve adorationem imaginum renuentes contempserunt, atque consentientes condemnaverunt," (*Concil*., c. IX, s. 101; *Canon*., II, Franckfurd). Baronius, Pagi, Alexander, Maimbourg vb.nin bu şanssız cümleyi atlatma çabalarına acımasız bir polemik yapmak için gerçekten yürekli olunmalıdır.

uluslar arasında seçim yapmak zorunda kaldılar; din, seçtikleri tek sebep değildi ve dostlarının başarısızlıklarını ortadan kaldırırken, düşmanlarının Katolik erdemlerini isteksizlik ve şüphe ile sürdürdüler. Dil ve davranış farklılığı iki başkentin düşmanlığını devam ettirmişti ve yetmiş yıllık düşmanca muhalefetle birbirlerine yabancılaşmışlardı. Bu tablodda Romalılar özgürlüğü ve papaların egemenliğini tanımışlardı, teslim edilmeleri onları kıskanç bir tiranın intikamına maruz bırakacaktı ve İtalya devrimi Bizans sarayının güçsüzlüğünün yanı sıra zorbalığını açığa çıkarmıştı. Yunan imparatorları sembolleri tekrar kullanıma sokmuşlardı ancak ikonoklastların Aziz Peter'in haleflerinden kopardığı Calabria[85] sitelerini ve Illyria piskoposluklarına[86] dokunmamışlardı. Papa Adrian, bu sapkınlık uygulamalarını hızla iptal etmedikçe onları aforoz ile tehdit ediyordu.[87] Yunanlar şimdi Ortodokslardı fakat onların dini, hüküm süren hükümdarın ağzından çıkacak şeyler ile lekelenebilirdi; Franklar itaatsizdi ancak dikkatli bir göz, sembollerin kullanımından hayranlığa kadar yaklaşan dönüşümlerini fark edebilirdi. Charlemagne'ın adı, kâtiplerinin polemik yaptığı suçlamasıyla lekelendi ancak fatihin kendisi, bir devlet adamının öfkesi ile Fransa ve İtalya'nın çeşitli

85. Theophanes (s. 343), yıllık üç *talent* ve bir buçuk altın (belki de 7000 sterlin) rant veren Sicilya ve Calabria'nın özelliklerini betimler. Liutprand, Yunan imparatorunun adaletsizliği tarafından gözaltına alınan Yunanistan, Yahudiye (Judæa), Pers, Mezopotamya Babil, Mısır ve Libya'daki Roma kilisesinin patrimonilerini daha görkemli bir şekilde numaralandırıyor (*Legat. ad Nicephorum*, [içinde] *Script. Rerum Italicarum*, c. II, pars I, s. 481).

86. Doğu Illyricum'un büyük piskoposluğu ie Apulia, Calabria ve Sicilya'yı (Thomassin, *Discipline de l'Eglise*, c. I, s. 145) Yunanların ısrarı ile Constantinople patriği Roma'dan ayırmış Selanik, Atina Corinth, Nicopolis ve Patræ (Luc. Holsten. *Geograph. Sacra*, s.22) metropolitlikleri ve manevi fetihleri olan Napoli ve Amalphi'ye (*Istoria Civile di Napoli*, c. I, s. 517-524; Pagi, A. D. 780, No. 11) kadar genişletildi.

87. "In hoc ostenditur, quia ex uno capitulo ab errore reversis, in aliis duobus, in eodem (aynı mıydı?) permaneant errore . . . de diocesi S. R. E. seu de patrimoniis iterum increpantes commonemus, ut si ea restituere noluerit hereticum eum pro hujusmodi errore perseverantiâ decernemus (Epist. Hadrian. Papæ ad Carolum Magnum, [içinde] *Concil.* c. VIII, s. 1598); davranışlarına en doğrudan karşıt olan, ruhların kurtuluşunu ve iman kuralını bu geçici dünyanın mallarına tercih etmesi için bir sebep ekledi.

uygulamalarına uyum sağladı. Dört hacı veya misafirin Vatikan'ı ziyaretinde, dostluk ve dindarlık birliği içinde papaları kucakladı; havarinin mezarının önünde ve doğal olarak sembolünün önünde diz çöktü ve Roma ayininin tüm dualarına ve alaylarına kesintisiz bir şekilde katıldı. İhtiyat veya minnettarlık, pontiff'lerin bu velinimetlerini terk etmelerine izin verir miydi? Valinin armağanını yabancılaştırma hakkı var mıydı? Roma hükümetini ortadan kaldırma yetkisi var mıydı? Patrician unvanı Charlemagne'ın üstünlüğünün ve büyüklüğünün altındaydı ancak yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri veya birliklerini güvence altına alabilmeleri sadece Batı İmparatorluğu'nu canlandırarak mümkün olabilirdi. Bu belirleyici tedbirle sonunda Yunanların iddialarını ortadan kaldıracaklardı; bir taşra kasabasının tağşişinden, Roma'nın ihtişamı restore edilecekti: Latin Hristiyanlar, yüce bir liderin altında, eski metropollerinde birleşeceklerdi ve Batı'nın fatihleri taçlarını Aziz Peter'in haleflerinden alacaklardı. Roma kilisesi gayretli ve saygın bir savunucu edinecekti ve Carlovingia gücünün gölgesinde, piskopos, şehir yönetimini onur ve güvenlikle kullanabilecekti.[88]

ROMA VE BATI'NIN İMPARATORU OLARAK CHARLEMAGNE'IN TAÇ GİYMESİ (25 ARALIK 800)

Roma'daki putperestliğin yıkılmasından önce, zengin bir piskoposluk için rekabet çoğu zaman kargaşa ve kan dökülmesine sebep olmuştu. İnsanlar daha az sayıdaydı ama dönem daha vahşi, ödül daha önemliydi ve Azi Peter'in makamı, bu ulu rütbeye talip olan önde gelen din adamları tarafından şiddetle tartışıldı.

88. Fontanini imparatorları kilisenin savunucularından başka bir şey olarak görmez (advocatus et defensor S. R. E. Bkz. Ducange, *Gloss Lat.*, c. I, s. 297). Rakibi Muratori, papaları imparatorun valilerinden (*exarch*) daha fazla olmayacak şekilde azaltır. Mosheim'in daha adil görüşüne göre (*Institut. Hist. Eccles.* s. 264, 265) Roma'yı imparatorluk altında en onurlu inanç veya fayda türü "premuntur nocte caliginosa!" olarak tutar.

Birinci Adrian'ın[89] dönemi geçmiş ya da sonraki çağların ölçüsünü aşmıştı;[90] Roma'nın duvarları, kutsal miras, Lombardların yıkımı ve Charlemagne'ın dostluğu, şöhretinin ödülleri olmuştu; haleflerinin tahtını gizlice düzenledi ve kısıtlı bir alanda büyük bir imparatorun erdemlerini sergiledi. Düşünceleri saygı gördü ancak bir sonraki seçimde, kilisenin önemli payeleri için, terfi ettirdiği yeğeni ve Adrian'ın favorisi olan Lateran rahibi Üçüncü Leo tercih edildi. Onların rızası veya duasıyla, dört yılın üzerinde, öfkeli bir komplocu grubunun silahsız çoğunluğu dağıttığı ve papanın kutsal şahsını yara bere içinde bıraktığı bir resmigeçide kadar en kara intikam niyetini gizledi. Ancak hayatları veya özgürlükleri üzerine girişimleri, belki de kendi kafa karışıklıkları ve pişmanlıkları yüzünden hayal kırıklığına uğramıştı. Leo ölmesi için bulunduğu yerde bırakıldı ancak sadece bayılmıştı ve kendine geldiğinde, kan kaybının yaşamasına rağmen, konuşmasını ve görüşünü kurtarmayı başarmıştı ve bu doğal olay, katillerinin bıçağının önünden iki kez kurtulmuş olan gözlerinin ve dilinin mucizevi şekilde iyileşmesine neden olmuştu.[91] Hapishanesinden Vatikan'a kaçtı: Spoleto dükü kurtarılmasında yardımcı olmuştu, Charlemagne yaralarının iyileşmesini sağlamıştı

89. Onun değer ve umutları, Charlemagne'ın kendisini yazar olarak ilan ettiği otuz sekiz dizelik bir kitabesinde özetlenmiştir (*Concil*., c. VIII, s. 520).
"Post patrem lacrymans Carolus hæc carmina scripsi.
Tu mihi dulcis amor, te modo plango pater —
Nomina jungo simul titulis, clarissime, nostra
Adrianus, Carolus, rex ego, tuque pater."
Şiir Alcuin tarafından arz edilmiş olabilir ama en görkemli övgü, gözyaşları, sadece Charlemagne tarafından yapılmış olabilir.
90. Her yeni papa "Sancte Pater, videbis olmayan annos Petri," diye azarlanmıştır yirmi beş yıldır. Ortalama süre yaklaşık sekiz yıldır - hırslı bir kardinal için kısa bir umut.
91. Anastasius'un güvencesi (c. III, pars I, s. 197, 198) bazı Fransız kronikçilerin itibarı ile desteklenmektedir ancak Eginhard ve aynı yaştaki diğer yazarlar daha doğal ve samimidir. "Unus ei oculus paullulum est laesus," diyor Napoli'nin sağ kolu olan John (Vit. Episcop. Napol. [içinde] Scriptores Muratori, c. I, pars II, s. 312). Orleans'ın çağdaş bir piskoposu olan Theodolphus, ihtiyatla gözlemliyor (L, III, carm. 3):
"Reddita sunt? mirum est; mirum est auferre nequisse,
Est tamen in dubio, hinc mirer an inde magis."

ve Vestfalya'daki Paderborn kampında Roma pontiff'inin ziyaretini kabul etti veya istedi. Leo, Alpleri bir kontlar ve piskoposlar heyetiyle, emniyetinin muhafızları ve masumiyetinin şahitleriyle geçti. Saksonların fatihi ertesi yıla kadar bu dindar adamın kişisel olarak taburcu edilmesini ertelemeye isteksiz değildi. Dördüncü ve son haclarında, Roma'ya kral ve patrician'ın onur ödülü ile kabul edildi: Leo'ya, küfre giren suçlardan kendisini temizlemesi için izin verildi, düşmanları susturuldu ve hayatına karşı girişilen saygısızlık, sürgünün hafif ve yetersiz cezasıyla cezalandırıldı. Sekizinci yüzyılın son yılı olan Noel festivalinde, Charlemagne, Aziz Peter kilisesinde ortaya çıktı; Roma'nın kibrini doyurmak için ülkesinin sade kıyafetini bir patrician alışkanlığı ile değiştirmişti.[92] Kutsal gizemlerin kutlanmasından sonra, Leo aniden kafasına değerli bir taç koydu ve kubbe halkın alkışlarıyla yankılanmaya başladı,[93] "Tanrı'nın Romalıların büyük ve barışçıl imparatoru olarak taçlandırdığı, en dindar Augustus olan Charles'a uzun ömürler ve nice zaferler!" Charlemagne'ın başı ve gövdesi kraliyet asası tarafından kutsandı; Cæsar örneğinden sonra, piskopos tarafından selamlandı veya tapınıldı; taç giyme yemini kilisenin inancını ve imtiyazlarını koruma vaadini temsil ediyordu ve ilk meyveler, elçisinin mabedine zengin teklifleriyle kendisine ödenmişti. Tanıdık konuşmasında imparator, o unutulmaz günde yokluğundan hayal kırıklığına uğratacağı Leo'nun niyetlerinin cehaletini protesto etti. Ancak törenin hazırlıkları sırrını açıklamış olmalıydı ve Charlemagne'ın yolculuğu onun bilgisini ve beklentisini ortaya koymuştu: İmparatorluk unvanının tutku-

92. İki kez, Hadrian ve Leo'nun isteği üzerine, Roma'da ortaya çıktı –"longâ tunicâ et chlamyde amictus, et calceamentis quoque Romano more formatis." Eginhard (b. XXIII, s. 109-113), Suetonius gibi, ülkesinde çok popüler olan elbisesinin sadeliğini tarif ediyor, Charles the Bald yabancı bir alışkanlıkla Fransa'ya döndüğünde, vatansever köpekler mürtetlere havladı (Gaillard, *Vie de Charlemagne*, c. IV, s. 109).

93. Bkz. Anastasius (s. 199) ve Eginhard, (b. XXVIII, s. 124-128). Merhemden Theophanes, (s. 399), yemininden Sigonius (*Ordo Romanus*) ve papanın hayranlığıyla onaylanan "*more antiquorum principum*"dan Annales Bertiniani, (*Script. Murator.*. c. II, pars II, s. 505) bahsediyor.

sunun nesnesi olduğunu ve bir Roma synod'unun, onun liyakat ve hizmetlerinin tek yeterli ödülü olduğunu açıklamıştı.[94]

CHARLEMAGNE'IN SALTANATI VE KARAKTERİ (768-814)

Büyük unvanlar genellikle ihsan edilir ve bazen de hak edilir ancak Charlemagne, unvanı ismiyle tartışılmaz bir şekilde harmanlanmış tek imparatordu. Bu isim, aziz ilavesiyle Roma takvimine eklenmiştir ve aziz, nadir bir saadetle, tarihçi ve aydınlanmış çağdaki filozofların övgüleriyle taçlandırılmıştı.[95] Asıl değeri, ulusun barbarlığıydı ve ortaya çıktığı zamanlarda kuşkusuz giderek artmaktaydı ancak bir nesnenin görünen büyüklüğü de eşit olmayan bir karşılaştırma ile büyütülür; Palmyra harabeleri ise çevredeki çölün çıplaklığından rahat bir ihtişam kazanıyordu. Şöhretine haksızlık etmek istemesem de Batı İmparatorluğu'nun restoratörünün kutsallığı ve büyüklüğündeki bazı lekeleri yine de gözlemleme fırsatı bulabildim. Ahlaki erdemleri arasında iffet en göze çarpan şey değildi[96] fakat halkın mutluluğu dokuz karısı veya cariyesi tarafından maddi olarak yaralanamazdı, ortalama ya da daha fazla geçici aşk maceraları bazı durumlarından dola-

94. İmparatorluğun dönüşümü ya da restorasyonunun bu büyük olayı Natalis Alexander (secul. IX, dissert. I, s. 390-397), Pagi (c. III, s. 418), Muratori (*Annali d'Italia*, c. VI, s. 339-352), Sigonius (*de Regno Italiæ*, L, IV, Opp. c. II, s. 247-251), Spanheim (*de fictâ Translatione Imperii*), Giannone (c. I, s. 395-405), St. Marc (*Abrégé Chronologique*, c. I, s. 438-450), Gaillard (*Hist. de Charlemagne*, c. II, s. 386-446) tarafından ilişkilendirilir ve tartışılır. Bu modernlerin neredeyse hepsinin dinî veya millî önyargısı vardır.

95. Mably (*Observations sur l'Histoire de France*), Voltaire (*Histoire Générale*), Robertson (*History of Charles V.*) ve Montesquieu (*Esprit des Loix*, L, XXXI, b. 18). 1782 yılında Gaillard, özgürce ve faydalı bir şekilde kullandığım *Histoire de Charlemagne*'ı (4 c. 12mo) yayımladı. Yazar bir duygu ve insanlık adamıdır ve işi ustalık ve zarafetle işler. Aynı şekilde, *Historians of France*'ın 5. cildinde Pepin ve Charlemagne saltanatlarının orijinal anıtlarını da inceledim.

96. Charlemagne'ın ölümünden on bir yıl sonra bir keşiş tarafından oluşturulan Weltin sembolü, arafta, suçlu üyeyi sürekli kemiren bir akbaba ile gösterir, vücudunun geri kalanı, erdemlerinin amblemi, sağlam ve mükemmeldir (bkz. Gaillard, c. II, s. 317-360).

yı hoşgörülmüştü, kiliseye verdiği çok sayıda gayrimeşru çocuğu bulunuyordu ve kızlarının uzun süren bekârlığı[97] ve ahlaksız tavırları, babalarının çok sevdiği tutukularından paylarını aldıklarını gösteriyordu. Elbette burada bir fatihin tutkularını suçlama girişiminde bulunmayacağım ancak eşit şekilde ilahî adalet günü geldiğinde, kardeşi Carloman'ın, Aquitain'in Merovingia prenslerinin oğulları ve aynı noktada başı kesilen dört bin beş yüz Sakson, Charlemagne'ın adalet ve insanlığına karşı iddia edecek bir şeye sahip olacaktı. Yenilen Saksonlara[98] karşı muamelesi, fetih hakkının kötüye kullanılmasıydı, yasaları kılıcından daha az gaddar değildi ve nedenleri tartışılırken, bağnazlıktan çıkarılan her şey öfkeye dayandırılmıştı. Yerleşik okuyucu, zihin ve bedenin aralıksız aktivitesi karşısında elbette şaşırır ancak onun tebaası ve düşmanları, imparatorluğun en uzak ucunda ona inandıkları anda, ani mevcudiyetinden daha az şaşkın değillerdi; ne barış ne savaş, ne yaz ne kış güvenebilecekleri bir dönem değildi ve fantezimiz saltanatının yıllıklarını, keşiflerinin coğrafyası ile kolayca uzaklaştıramazdı. Fakat bu faaliyet kişisel değil, ulusal bir erdemdi; bir Frank'ın avare bir hayatı kovalamaca, hac ve askerî maceralarla geçti ve Charlemagne'ın yolculukları sadece daha çok sayıda eğitim ve daha önemli bir amaç ile ayırt edildi. Askerî ünü, birliklerinin, düşmanlarının ve eylemlerinin incelenmesi ile yargılanmalıdır. Alexander, Philip'in kılıcıyla fethetti ancak Charlemagne'dan önce gelen iki kahraman ona adını, örneklerini ve zaferlerinin yoldaşlarını miras bıraktı. Emektar ve üstün ordularının başında, ne ortak güvenlikleri için konfederasyon yapama-

97. Eginhard'ın Charlemagne'ın kızı Imma ile evliliği, bence, kendi karısı hariç olmak üzere, bu adil küçük hanımları çürüten *probum* ve *suspicio* tarafından yeterince yalanlandı (b. XIX, s. 98-100, cum Notis Schmincke). Kocanın tarihçi için çok güçlü olması gerekir.

98. Katliamların ve göçlerin yanı sıra ölümün acısı aşağıdaki suçlara karşı telaffuz edilmiştir: **1.** Vaftiz edilmeyi reddetmek. **2.** Vaftizin yanlış iddiası. **3.** Putperestliğin nüksetmesi. **4.** Bir rahip veya piskoposun öldürülmesi. **5.** İnsan kurbanları. **6.** *Lent*'te et yemek. Ancak her suç vaftiz veya kefaretle ortadan kaldırılabilir (Gaillard, c. II, s. 241-247) ve Hristiyan Saksonlar, Frankların dostları ve eşitleri haline gelir (Struv. *Corpus Hist. Germanicæ*, s.133).

yan vahşi veya yozlaşmış uluslara baskı yaptı ne de sayı, disiplin veya askerî teçhizat anlamında eşit bir düşmanla karşılaştı. Barış bilimi ile savaş bilimi kayboldu ve sonra yeniden canlandı ancak girişimde bulunduğu seferleri tekil zorluk ve başarı kuşatması ya da büyük savaşla ifade edilemiyordu; belki de sadece büyükbabasının Saracen birliklerini kıskançlıkla izlemiş olabilirdi. İspanyol seferinin ardından artçı birlikleri Pirene dağlarında yenildi ve durumun telafisini kesinlikle yerine getiremeyecek ve cesaretleri hiçbir işe yaramayan askerleri son nefesleriyle, generallerinin beceri veya ihtiyatını istemekle suçlandı.[99] Saygıdeğer bir yargıç tarafından çok alkışlanan Charlemagne yasalarına bu noktada gerçekten saygı ile temaz ediyorum. Bir sistem değil, istismarların düzeltilmesi, görgü kurallarının yeniden şekillendirilmesi, çiftliklerinin ekonomisi, kümes hayvanlarının bakımı ve hatta yumurtalarının satışı için bir dizi, uzun süreli emirler oluşturmuştu. Frankların kanunlarını ve karakterini geliştirmek istemişti ve ne kadar zayıf ve kusurlu olursa olsun girişimleri övgüyü hak ediyordu. Zamanın çetrefilli kötülükleri hükümeti tarafından askıya alındı ya da engellendi[100] fakat kurumlarında nadiren kendini gelecek kuşaklar yararına yaşatan bir yasa koyucunun genel görüşlerini ve ölümsüz ruhunu keşfedebildim. İmparatorluğunun birliği ve istikrarı, tek bir adamın hayatına bağlıydı, krallıklarını oğulları arasında bölme tehlikeli uygulamasını taklit etti ve sayısız varsayımlarından sonra, tüm anayasa anarşi ve despotizm bozuklukları arasında dalgalanmaya bırakıldı. Din adamlarının dindarlığı ve bilgisine olan saygısı onu geçici tahakküm ve sivil yargı yetkisine sahip emirleri kabul etmeye itmişti ve oğlu Lewis, piskoposlar tarafından soyulup bozulduğunda, bir ölçüde babasının dürüstlüğünü suçlamakta haklı sayılabilirdi. Yasaları toprak vergilerinin

99. Bu eylemde ünlü Rutland, Rolando, Orlando, katledildi – "cum compluribus aliis." Bkz. gerçekler için Eginhard (c. 9, s. 51-56) ve masal için Gaillard'ın ustalıkla kaleme aldığı Supplement (c. III, s. 474). İspanyollar tarihin Gascon'lara atfettiği bir zaferle gurur, Saracen'lere atfettiğiyle ise romantik hisler duyuyorlar.

100. Yine de Schmidt, en iyi yöneticiler arasında, saltanatının iç kargaşaları ve baskılarıyla yer alıyor (*Hist. Des Allemands*, c. II, s. 45-49).

dayatılmasını zorunlu kıldı çünkü şeytanlar etrafa, ödemenin temerrüdünün son kıtlığın nedeni olduğunu ilan etmişlerdi.[101] Charlemagne'ın edebî değerleri, okulların kuruluşu, sanatların tanıtımı, onun adında yayımlanan eserler ve hem prensleri hem de insanları eğitmek için sarayına davet ettiği tebaası ve yabancılarla tanıdık bağlantısı tarafından doğrulanabilmektedir. Kendi çalışmaları gecikmeli, zahmetli ve kusurlu idi; Latince konuşup Yunanca anladıysa, bilginin esaslarını kitaplardan ziyade sohbetten edinmiştir ve olgunluk çağında, imparator, her köylünün bebeklik döneminde öğrendiği yazma pratiğini edinmeye çalışmıştır.[102] Zamanın dilbilgisi ve mantığı, müzik ve astronomi, sadece batıl inançların elçileri olarak zihnine bilgi olarak yerleşmiş ancak insan zihninin merakı en nihayetinde gelişimine yöneldiğinden, öğrenmenin teşviki Charlemagne karakterinin en saf ve en hoş parlaklığını yansıtmıştır.[103] Onurlu kişiliği,[104] saltanatının uzunluğu, sancağının refahı, hükümetinin gücü ve uzak ulusların saygısı onu diğer kraliyetlerden ayırır ve Avrupa, Batı İmparatorluğu'nun restorasyonundan yeni bir hava yaratır.

---

101. "Omnis homo ex suâ proprietate legitimam decimam ad ecclesiam conferat. Experimento enim didicimus, in anno, quo illa valida fames irrepsit, ebullire vacuas annonas a dæmonibus devoratas et voces exprobationis auditas." Büyük Frankfort Konsili'nin kararı ve iddiası böyle (canon XXV, c. IX, s. 105). Hem Selden (*Hist. of Tithes*; *Works*, c. III, kısım II, s. 1146) hem de Montesquieu (*Esprit des Loix*, L, XXXI, b. 12), Charlemagne'ı ondalık vergisini *yasal* olarak ilk koyan kişi kabul ediyorlar.

102. Eginhard (c. 25, s. 119) açıkça doğrular, "tentabat et scribere . . . sed parum prospere successit labor præposterus et sero inchoatus." Modernler bu açık anlamı saptırmış ve düzeltmişlerdir ve Gaillard'ın *Dissertation*'ı (c. III, s. 247-260) onun yansızlığına ihanet etmiştir.

103. Bkz. Gaillard, c. III, s. 138-176 ve Schmidt, c. II, s. 121-129.

104. Gaillard (c. İII, S. 372), Charlemagne'ın gerçek boyunu belirtir (bkz. a Dissertation of Marquard Freher ad calcem Eginhart, s. 220 vd.): Fransız ölçüsüne göre 5 *feet* ve 9 inç, İngiliz ölçüsüne göre 6 *feet* ve 1,4 inç. Romantizm yazarları tarafından sekiz metre yapıldı ve dev, eşsiz bir güç ve iştahla donatıldı; muhteşem kılıcı *Joyeuse*'un tek bir vuruşuyla bir atlı ve atını kesti; tek bir oturuşta bir kaz, iki tavuk, bir çeyrek koyun eti yedi vs.

Bu imparatorluk hak ettiği unvana sahip değildi[105] ve Avrupa'nın en dürüst krallıklarından bazıları, aynı zamanda Fransa, İspanya, İtalya, Almanya ve Macaristan'da hüküm süren bir prensin fethinin eseriydi.[106] **I. Fransa.** Roma Galya eyaleti Fransa'nın ismine ve monarşisine dönüşmüştü ancak Merovingian hattının çürümesiyle, sınırları Britonların bağımsızlığı ve *Aquitain* isyanıyla daralmıştı. Charlemagne, okyanusların kıyısındaki Britonları takip etmiş ve hapsetmiş ve kökeni ve dili Fransızcadan çok farklı olan bu acımasız kabile, haraç, rehine ve barış dayatmasıyla ehlileştirilmeye çalışılmıştı. Uzun ve hileli bir mücadeleden sonra Aquitain dükleri isyanlarının cezasını, eyaletlerini kaybedilerek, özgürlükleri ve yaşamları ellerinden alınarak çektiler. Sert ve titiz saray hazinedarlarını çok sadakatle taklit eden hırslı valilere de böyle bir muamele yakışırdı. Ancak son zamanlarda yapılan bir keşif,[107] bu mutsuz prenslerin, Clovis'in kan ve asasının son ve yasal mirasçıları ve Darobert'in kardeşinden Merovingian ailesinin genç kolu olduğunu kanıtladı. Eski krallıkları, Gascogne Dükalığı'na, Pirenelerin eteklerindeki Fesenzac ve Armagnac eyaletlerine indirgendi; ırkları 16. yüzyılın başlarına kadar yayıldı ve Carlovingian tiranlarından kurtulduktan sonra, üçüncü bir hanedanın adaletsizliğini veya

105. Charlemagne imparatorluğunu içeren harita için D'Anville'in (*Etats formés en Europe après la Chute de l'Empire Romain en Occident*, Paris, 1771, in 4to) özlü fakat doğru ve orijinal çalışmalarına bakınız; farklı parçalar Fransa için Valesius (*Notitia Galliarum*), İtalya için Beretti (*Dissertatio Chorographica*), İspanya için De Marca (*Marca Hispanica*) ile gösterilmiştir. Almanya'nın orta coğrafyası için kendimi fakir ve muhtaç olarak kabulleniyorum.

106. Savaşları ve fetihleri ile ilgili kısa bir girişten sonra, (*Vit. Carol.*, b. 5-4,) Eginhard imparatorluğa tabi olan ülkeleri (c. 15) birkaç kelimeyle özetliyor. Struvius (*Corpus Hist. German.*, s. 118-149) *Notes*'larına eski *Chronicles*'ın metinlerini ekliyor.

107. Bu kraliyet soyağacını çıkaran Charles the Bald tarafından Alaon manastırına (MS 845) verilen tüzük. 9. ve 10. yüzyılların sonraki bağlantılarının eşit derecede sağlam olup olmadığından şüpheliyim, yine de Montesquiou ailesinin (Üstat de Montesquieu'nun değil) kadın soyundan gittiğini (Clotaire ve Clovis'ten masum bir iddia!) doğrulayan Gaillard (c. II, s.60- 81, 203-206) tarafından onaylanır ve savunulur.

iyiliklerini yaşamak için ayrılmışlardı. Aquitain'in yeniden birleşmesiyle, Fransa'nın, Ren'e kadar Hollanda ve İspanya'nın eklenmesiyle mevcut sınırları genişletildi. **II. İspanya.** Saracen'ler, Charlemagne'ın dedesi ve babası tarafından Fransa'dan kovulmuştu ama yine de Cebelitarık kayalığından Pirenelere kadar İspanya'nın büyük bir kısmına sahiptiler. Sivil bölünmelerinin ortasında, bir Arap Saragossa emiri Paderborn meclisinde korumalığını sağlamıştı. Charlemagne seferi üstlendi, emîri yeniden geçerli kıldı ve inanç ayrımı olmadan Hristiyanların direnişini tarafsız bir şekilde ezdi ve Muhammedilerin itaat ve hizmetlerini ödüllendirdi. Onun yokluğunda Pirenelerden Ebro Nehri'ne uzanan İspanyol yürüyüşünü başlattı.[108] Barselona, Fransız valinin ikametgâhıydı, Rousillon ve Katalonya eyaletlerine sahipti; *Navarre* ve *Arragon*'un küçük krallıkları yargı sistemine tabiydi. **III. İtalya.** Lombard kralı, Roma'nın patrician'ı olarak, Alplerden Calabria'nın sınırlarına binlerce mil yol olan İtalya'nın[109] en büyük bölümünü yönetti. Lombard liderlerinden biri olan Beneventum Dükalığı, Yunanların varlığına rağmen, Napoli'nin modern krallığına yayılmıştı. Ancak hükümdar dük Arrechis, ülkesinin köleliğine dâhil olmayı reddetti, bağımsız prens unvanını aldı ve kılıcını Carlovingian monarşisine karşı çıkardı. Savunması sağlamdı, itaati aşağılıkça değildi ve imparator kolay bir haraçtan, kalelerinin yıkılmasından ve sikkelerinde kendi yüce resminin olmasının kabul edilmesinden memnun kaldı. Oğlu Grimoald'ın sanatsal övgüsü babanın ününü ün kattı, ancak onurunu ihtiyatla savundu ve Beneventum, Fransız boyunduruğundan fark edilmeden kaçtı.[110] **IV. Almanya.** Charlemagne,

---

108. İspanyol yürüyüşünün valileri ya da kontları 900 yıl civarında Charles the Simple'a isyan etti ve kötü bir tuzak olan Rousillon, 1642'de Fransa kralları tarafından kurtarıldı (Longuerue, *Description de la France*, c. I, s. 220-222). Yine de Rousillon 188.900 nüfusa sahip ve yıllık 2.600.000 *livre* ödüyor (Necker, *Administration des Finances*, c. I, s. 278, 279); belki de Charlemagne seferinde daha fazla insan, şüphesiz daha fazla para ödemiştir.

109. Schmidt, *Hist. des Allemands*, c. II, s. 200.

110. Bkz. Giannone, c. I, s. 374, 375 ve Muratori, *Annals*.

Almanya'yı aynı asa altında birleştiren ilk kişiydi. Doğu Fransa'nın adı Franconia'nın çevresinde hâlâ korunuyordu; Hesse ve Thüringen halkı son zamanlarda din ve hükümetin uyumu ile zafere dâhil edilmişti. Romalılar için müthiş Alemanni, Frankların sadık vassalları ve konfederasyonlarıydı ve ülkeleri Alsace, Swabia ve İsviçre'nin modern sınırları içindeydi. Yasalarına ve davranışlarına benzer bir hoşgörü gösteren Bavyeralılar, ustalıklarına karşı daha az sabırlıydı, Tasillo'nun tekrarlanan antlaşmaları kalıtsal düklerinin kaldırılmasını haklı çıkardı; güçleri bu önemli sınırı yargılayan ve koruyan kontlar arasında paylaşıldı. Ancak Almanya'nın kuzeyi, Ren ve Elbe'nin ötesin hâlâ düşmandı ve pagandı; bununla birlikte otuz üç yıllık bir savaştan sonra Saksonlar İsa'nın ve Charlemagne'ın boyunduruğuna girmişlerdi. İdolleri ve kendilerini onlara adamış adamları yok edilmişti: Bremen, Verden, Hildesheim ve Halberstadt'tan Munster, Osnaburgh, Paderborn ve Minden'in sekiz piskoposluğunun temeli, bu eski Saksonya sınırlarını tanımlayan hatlar, o vahşi arazinin ilk okulları ve şehirleriydi ve çocukların dini ve insanlığı, bir dereceye kadar, ebeveynlerinin katledilmesinden dolayı etkilenmişti. Elbe, *Slavi* veya Sclavonian'ların ötesinde, benzer şekilde ve çeşitli mezheplerden oluşan Prusya, Polonya ve Bohemya'nın modern hâkimiyetlerini aşmıştı ve bazı geçici itaat işaretleri, Fransız tarihçinin imparatorluğu Baltık ve Vistula'ya genişletmesine sebep olmuştu. Bu ülkelerin fethi veya dönüşümü daha yakın bir tarihte, ancak Bohemya'nın Cermenlerle ilk birleşimi ve Charlemagne'ın çabalarına atfedilebilmekteydi. **V. Macaristan.** Birliğe yaşattıkları felaketler sebebiyle Avarlar veya Pannonia Hunlarına misilleme yapmıştı. Etraflarını, ilçelerini ve köylerini çevreleyen ahşap surlar, ülkelerine kara ve su, Karpat Dağları ve Tuna ovası boyunca dökülen üç katı büyüklüğündeki bir Fransız ordusunun çabasıyla yıkıldı. Sekiz yıllık kanlı bir çatışmadan sonra, bazı Fransız generallerin kaybının intikamı en asil Hunların katledilmeyle alındı; ulusun kalıntıları, Moğol hükümdarının ikametgâhının ıssız ve terk edilmiş olduğunu göste-

riyordu; hazineleri, iki yüz elli yıllık yağmalar, muzaffer birlikleri zenginleştirdi ya da İtalya ve Galya kiliselerini süsledi.[111] Pannonia'nın düşmesinden sonra, Charlemagne imparatorluğu sadece Tuna'nın Teyss ve Save ile birleşimiyle sınırlı kaldı; Istria, Liburnia ve Dalmatia'yı, faydasız olmasına rağmen kolayca topraklarına dâhil etmişti; onun ılımlı bir etkisi sayesinde, deniz şehirleri Yunanların gerçek veya sembolik egemenliğinin altına sokulmuş oldu. Fakat bu uzak mülkler ne Latin imparatorunun gücüne daha fazla şey kattı ne de barbarları avare yaşamlarından ve putperest ibadetlerinden vazgeçirmek için herhangi bir dinî vakıfla riske atıldı. Nehirler, Saone ve Meuse, Ren ve Tuna arasındaki bazı bağlantı noktaları zapt edilmek için üstünkörü denendi.[112] İnfazları imparatorluğu canlandıracaktı; oysa bir katedral yapımı için daha fazla maliyet ve emek harcanıyordu.

KOMŞULARI VE DÜŞMANLARI

Bu coğrafi tablonun ana hatları izlenecek olursa, kuzey ve güney arasında, Beneventum Dükalığı'ndan Eyder Nehri'ne Almanya ve Danimarka'nın sürekli sınırlarının, Frankların imparatorluğunun doğu ile batı arasında Ebro'dan Elbe veya Vistula'ya kadar uzandığı görülecektir. Charlemagne'ın kişisel ve politik önemi Avrupa'nın geri kalanının sıkıntısı ve bölünmesi ile büyümüştür. Büyük Britanya ve İrlanda adaları Sakson veya İskoç kökenli prenslerden oluşan bir kalabalık tarafından tartışma me-

111. "Quot prælia in eo gesta! quantum sanguinis effusum sit! Testatur vacua omni habitatione Pannonia, et locus in quo regia Cagani fuit ita desertus, ut ne vestigium quidem humanæ habitationis appareat. Tota in hoc bello Hunnorum nobilitas periit, tota gloria decidit, omnis pecunia et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt." Eginhard, CXIII.

112. Ren ve Tuna kavşağı sadece Pannonia Savaşı'nda servis için kullanıldı (Gaillard, Vie de Charlemagne, c. II, s. 312-315). Sadece iki birlik uzunluğunda olan kanal, Swabia'da hâlâ bazı izleri mevcut olan aşırı yağmurlar, askerî uğraşlar ve batıl inançlar yüzünden kesintiye uğradı (Schæpflin, *Hist. de l'Académie des Inscriptions*, c. XVIII, s. 256. Molimina fluviorum vd., jungendorum, s. 59-62).

selesi olmuş, İspanya'nın kaybedilmesinden sonra Hristiyan ve Gotik Alphonso krallığı Chaste, Asturya dağlarının dar menzili ile sınırlı kalmıştır. Bu küçük egemenler, Carlovingian hükümdarının gücüne veya erdemine saygı duymuşlar, ittifakının onurunu koruyarak destek sağlamış ve onu ortak velinimetleri olarak tanıyıp Batı'nın tek ve yüce imparatoru mertebesine getirmişlerdir.[113] Hâkimiyeti Afrika'dan Hindistan'a uzanan halife Harun Reşid[114] ile daha eşit bir ilişki sürdürmesini sağlamış ve halifenin büyükelçilerinden bir çadır, bir su saati, bir fil ve Kutsal Kabir'in anahtarlarını kabul etmiştir. Birbirinin kişiliğine, diline ve dinine yabancı olan bir Frank ve Arap'ın özel dostluğunu düşünmek hiç kolay değildir ancak kamusal yazışmaları kibir üzerine kurulmuştu ve uzak durumları ilgilendikleri bir rekabete yer bırakmıyordu. Batı Roma İmparatorluğu'nun üçte ikisi Charlemagne'a tabiydi ve geri kalan kısım Almanya'nın erişilemeyen veya yenilmez uluslara hâkim olmasıyla sağlanmıştı. Ancak düşmanlarının seçiminde, kuzeydeki yoksulluğu güneyin zenginliklerine sık sık tercih etmesi makul bir sürpriz olabilirdi. Almanya'nın ormanlarında ve sarp arazilerinde zahmetli bir şekilde gerçekleştirilen üç buçuk sefer, Yunanların İtalya'dan ve Saracen'lerin İspanya'dan atılmasıyla unvanının genişliğini savunmak için yeterli olmuştu. Yunanların zayıflığı kolay bir zafer kazandıracaktı ve Saracen'lere karşı kutsal Haçlı seferi, ihtişam ve intikam tarafından istenecek ve din ve politika tarafından yüksek sesle onaylanacaktı. Belki de Ren ve Elbe'nin ötesindeki seferlerinde, monarşisini Roma İmparatorluğu'nun kaderinden kurtarmak, medeni toplumun düşmanlarını silahsızlandırmak ve gelecekteki göçlerin tohumunu ortadan kaldırmak istemiş olabilirdi. Ancak, bir önlem ışığında,

113. Bkz. Eginhard, b. 16 ve Gaillard, c. II, s. 361-385, gevşek bir referansla, Charlemagne ve Egbert'in cinsel ilişkisinden, imparatorun kendi kılıcını armağan edişinden ve Sakson öğrencisinin mütevazı cevabından bahseder. Anekdot gerçek olsaydı, İngiliz tarihlerimizi süsleyecekti.

114. Yazışmalardan sadece Fransız yıllıklarında söz edilir; Doğululular halifenin *Hristiyan köpek* –Harun'un Yunanların imparatoruna bahşettiği kibar bir unvan– ile olan dostluğundan habersizdir.

evrensel olmadıkça tüm fetihlerin etkisiz olması gerektiği akıllıca gözlenmiştir çünkü artan çember daha büyük bir düşmanlık alanı anlamına gelmektedir.[115] Almanya'nın boyun eğdirilmesi, kıtayı veya İskandinavya adalarını bu kadar uzun süre gizleyen peçeyi Avrupa gözünden çekmiş ve barbar yerlilerin cesaretini uyandırmıştır. Sakson putperestlerin en şiddetli olanı, Hristiyan zalimlerinden kuzeydeki kardeşlerine kaçmış, okyanus ve Akdeniz korsan filolarıyla işgal edilmiş ve Charlemagne, yetmiş yıldan az bir sürede, ırkının ve monarşisinin çöküşünü hızlandıran Normanların yıkıcı ilerlemesini iç çekerek izlemek zorunda kalmıştı. Papa ve Romalılar ilkel anayasayı yeniden canlandırabilmiş olsaydı, imparator ve Augustus unvanları yaşamı boyunca Charlemagne'a verilmiş olurdu ve halefleri, her boşlukta, resmî veya örtük bir seçimle tahta çıkmış olurlardı. Ancak oğlu Lewis the Pious'un (I. Ludwig) bağımsız monarşi ve fetih hakkı olduğunu iddia ediyordu ve imparator bu vesileyle din adamlarının gizli iddialarını öngörmüş ve engellemiş gibi görünüyordu. Kraliyet tacını sunaktan alması ve kendi elleriyle kafasına koyması, Tanrı'dan, babasından ve milletten aldığı bir hediye olarak gösterildi.[116] Aynı tören, daha az şatafatlı olsa da daha sonraki Lothaire ve İkinci Lewis'in taç giyme törenlerinde de tekrarlandı: Carlovingian asası dört nesil boyunca babadan oğula aktarıldı ve papaların tutkusu, güçleri ve hâkimiyetleriyle zaten yatırım yapmış olan bu kalıtsal imparatorları taçlandırmanın ve anımsatmanın boş onuruna indirgendi. Dindar Lewis kardeşlerinden saf dışı bıraktı ve Charlemagne'ın tüm imparatorluğunu kucakladı ancak uluslar ve soylular, piskoposlar ve çocukları, bu güçlü

115. Gaillard, c. II, s. 361-365, 471-476, 492. Charlemagne'ın fetih planı ve birinci ve ikinci *enceinte* düşmanlarının mantıklı ayrımı hakkındaki yargısal sözlerini ödünç aldım (c. II, s. 184, 509 vd.).

116. Lewis'in biyografi yazarı Thegan, bu taç giyme töreni ile ilgilenmiştir ve Baronius (AD 813, No. 13 vd. Bkz. Gaillard, c. II, s. 506, 507, 508) papaların iddialarını, ne kadar olumsuz olursa olsun dürüstçe aynen yazdı. Carlovingian'ların soy dizisi için Fransa, İtalya ve Almanya tarihçilerine bakınız; Pfeffel, Schmidt, Velly, Muratori ve hatta Voltaire, anlattıkları sade ve her zaman hoştur.

kitlenin artık aynı ruhtan ilham almadığını çabucak fark ettiler; görüntüde adil ve eksiksiz iken, temeller merkeze zarar vermişti. Yüz bin Frank'ı yok eden bir savaştan veya seferden sonra, imparatorluk her evlat ve kardeşlik görevini ihlal eden üç oğlu arasında anlaşma ile bölündü. Almanya ve Fransa krallıkları sonsuza dek ayrılmıştı; Rhone ve Alpler, Meuse ve Ren arasındaki Galya eyaletleri İtalya ile Lothaire imparatorluğa bırakılmıştı. Paylaşım bölümünde, iki yeni ve geçici krallık olan Lorraine ve Arles, küçük çocuklara verildi ve en büyük oğul İkinci Lewis, bir Roma imparatorunun doğru ve yeterli zalimliğini ifade eden İtalya ülkesini almış olmaktan dolayı memnundu. Herhangi bir imparatorun ölümünün ardından, boş taht amcaları ve kuzenleri tarafından paylaşılmak için tartışılıyor ve papalar, adayların iddialarını ve esaslarını yargılama vesilesiyle ve en itaatkâr veya en liberal olana hükmederek Roma kilisesinin savunucusu imparatorluk makamını o kişiye takdim ediyordu. Carlovingian ırkının kalıntıları artık erdem veya güç belirtileri gösteremiyordu ve ozan, kekeme, şişman ve basit olanın saçma lakapları, unutulmayı hak eden bir kral kalabalığının uysal ve tekdüze özelliklerini ayırt ediyordu. Teminat dallarının başarısızlığıyla, tüm miras, ailesinin son imparatoru Şişman Charles'a devredilmişti; deliliği Almanya, İtalya ve Fransa'nın kaybedilmesine sebep oldu. Bir sefere çıktı ve günlük ekmeğini, hayatını ve özgürlüğünü hor gören isyancılardan istemek zorunda bırakıldı. Valiler, piskoposlar ve lortlar, imparatorluğu kuvvetlerinin ölçülerine göre paylaştılar ve Charlemagne'ın kadın veya gayrimeşru kanına tercih edildiler. Büyük bir kısmının unvan ve mülkiyeti benzer şekilde şüpheliydi ve liyakat, hâkimiyetlerinin sınırlı ölçeği için yeterliydi. Roma'nın kapısında bir ordu ile görülebilenler Vatikan'da imparator tacı giydiler ama tevazuları İtalya krallarının temyizinden daha fazla memnuniyetle karşılandı ve yetmiş dört yıllık tüm dönem, Şişman Charles'ın ortadan kaldırılmasından, Birinci Otho'nun kurulmasına kadar bir boşluk olarak kabul edildi.

ALMANYA KRALI OTHO BATI İMPARATORLUĞU'NU YENİDEN KURUYOR VE SAHİPLENİYOR (962)

Otho,[117] Saksonya dklerinin asil ırkına mensuptu ve eğer gerçekten Witikind'den geldiyse, Charlemagne'ın muhalifliği ve din değişimi, yenilmiş bir halkın gelecek kuşaklarının fatihleri üzerinde hüküm sürmek için yüceltilebilirdi. Babası Henry Fowler, ulusun oyu ile Almanya krallığını kurtarmak ve kurmak için seçildi. Sınırları[118] her tarafta Otho'nun ilk ve en büyük oğlu tarafından genişletildi. Ren'in batısında, Meuse ve Moselle kıyıları boyunca Galya'nın bir kısmı, Sezar ve Tacitus zamanından beri kan ve dil bağının olduğu Almanlara verildi. Ren, Rhone ve Alpler arasında Otho'nun halefleri, Burgundy ve Arles'in parçalanmış krallıkları üzerinde boş bir üstünlük kazanmıştı. Kuzeyde Hristiyanlık, Elbe ve Oder'in Slav uluslarının fatih ve havarisi Otho'nun kılıcı tarafından yayılmıştı; Brandenburgh ve Sleswick seferleri Alman sömürgeleri ile güçlendirildi; Danimarka kralı, Polonya ve Bohemya dükleri, kendi hanedan tebaalarını ortaya koydular. Muzaffer bir ordunun başında Alpleri geçmiş, İtalya krallığını bastırmış, papayı teslim etmiş ve sonsuza dek imparatorluk tacını Almanya adına ve ulusuna sabitlemişti. Bu unutulmaz havadan, zorla iki azami kamu içtihadı getirildi ve zamanla onaylandı. **I.** Alman isyanında seçilen prens, o andan itibaren İtalya ve Roma'nın tabi krallıklarını elde edecekti. **II.** Ancak Roma pontiff'inin elinden tacı alana kadar imparator ve Augustus unvanlarını yasal olarak üstlenemeyebilirdi.[119]

---

117. Ludolph'un oğlu olan ve Saksonya Dükalığı'nın bağışlandığı Otho'nun oğluydu, MS 858. Aziz Bruno'nun biyografi yazarı Ruotgerus ailesinin görkemli karakterini betimliyor. "Atavorum atavi usque ad hominum memoriam omnes nobilissimi; nullus in eorum stirpe ignotus, nullus degener facile reperitur," (apud Struvium, Corp., *Hist. German.* s. 216). Yine de Gundling (Henrico Aucupe'de) Witikind'den aşağı kalışından memnun değildi.

118. Bkz. Conringius'un (*de Finibus Imperii Germanici*, Francofurt. 1680, 4to) incelemesi. Roma ve Carlovingian imparatorluklarının abartılı ve uygunsuz ölçeğini reddeder ve ılımlı bir şekilde Almanya ile vasalları ve komşularını tartışıyor.

119. Geleneklerin gücü beni imparatorlar listesinde I. Conrad ve I. Henry'ye, Alman-

DOĞU VE BATI İMPARATORLUKLARININ EYLEMLERİ

Charlemagne'ın imparatorluk onuru, alışılageldik tarzın dışında Doğu'ya duyuruldu ve Yunan imparatorlarının, bir baba gibi selamlanmak yerine, kardeşin daha eşit ve tanıdık unvanını benimsediğini varsaydı.[120] Belki Irene ile olan bağlantısı vesilesiyle kocasının ismini istiyordu, Constantinople büyükelçiliği barış ve dostluk dilini konuşabilir ve bir annenin en kutsal görevlerinden vazgeçen hırslı prensesle evlilik anlaşmasını gizleyebilirdi. İki uzak ve ahenksiz imparatorluk arasındaki böyle bir birliğin doğası, süresi ve olası sonuçlarını tahmin etmek imkânsızdır ancak Latinlerin oybirliğiyle sessizliği bize bu konuda sunulan tarihçede, bu durumun Irene düşmanları tarafından icat edildiğini, ona kiliseyi ve devleti Batı'nın yabancılarına satma ihaneti ile suçlamayı hedeflediklerini gösterebilmektedir.[121] Fransız büyükelçileri, Nicephorus komplosuna ve ulusal nefrete seyirci kalmışlardı ve neredeyse kurbanları da olacaklardı. Constantinople, Antik Roma'nın vatana ihaneti ve kutsala küfrü sebebiyle öfkelenmişti; "Frankların iyi arkadaş ve kötü komşular olduğu," şeklinde atasözü herkesin ağzındaydı ancak imparatorluk taç giyme törenini Aziz Sophia (Ayasofya) Kilisesinde tekrarlamak isteyebilecek bir komşuyu da kışkırtma tehlikesi altındaydı. Sıkıcı bir dönem ve gecikmeli bir seferden sonra, Nicephorus büyükelçileri onu Sala Nehri'nin kıyısındaki ordugâhında bulmuşlardı. Charlemagne, bir Frank köyünde ihtişamı

---

ya'nın kralları tarafından asla kabul edilmeyen bir unvan – the Fowler– yaratmaya zorluyor. Örneğin, İtalyan Muratori daha titiz ve doğrudur ve sadece Roma'da taçlandırılmış prensleri hesaba katar.

120. "Invidiam tamen suscepti nominis (C. P. imperatoribus super hoc indignantibus) magnâ tulit patientiâ, vicitque eorum contumaciam . . . mittendo ad eos crebras legationes, et in epistolis fratres eos appellando. Eginhard, b. 28, s. 128. Belki de onların hesabına göre, Augustus gibi, imparatorluğu almak için bazı tarafsızları etkiledi.

121. Theophanes, Charles'ın belagatinden ve taç giyme töreninden, Κάρουλλος (*Chronograph.*, s. 399) ve Latinler tarafından bilinmeyen Irene ile evlilik anlaşmasından bahsediyor. Gaillard faaliyetlerini Yunan imparatorluğu ile ilişkilendirir (c. II, S. 446-468).

veya en azından gururunu sergileyerek Bizans[122] sarayının kibrini alaşağı etmiş durumdaydı. Yunanlar peş peşe dört salonu geçtiler: ilkinde, imparatorun sadece bir hizmetkârı, uşağı veya hocası olduğunu söyleyinceye kadar, bir koltukta oturan o kişinin önünde secde etmeye hazır oluyorlardı. Aynı yanılgı ve aynı cevap, hazine odası, hizmetli ve cariyelerin dairelerinde de tekrarlandı ve kabul odasının (*presence-chamber*) kapıları açılıncaya kadar sabırsızlıkları giderek arttı ve tahtında, zengin ve muzaffer şeflerinin sevgisi ve saygısı ile çevrelenen gerçek hükümdarı bu şekilde karşılarında buldular. İki imparatorluk arasında barış ve ittifak anlaşması yapıldı ve Doğu ile Batı'nın sınırları mevcut mülkiyet hakları çerçevesinde tanımlandı. Ancak Yunanlar[123] kısa süre sonra bu küçük düşürücü eşitliği unuttular ya da sadece başlarına bela olan barbarlardan nefret ettiklerini hatırladılar. Erdem ve gücün kısa birliği sırasında, *August* Charlemagne'ı *basileus* ve Romalıların imparatoru olarak saygıyla selamladılar. Bu nitelikler dindar oğlunun kişiliğinde ayrılır ayrılmaz, Bizans mektupları "Krala, ya da kendi seçtiği unvanla, Frank ve Lombardların imparatoruna" olarak yazılmaya başlanmıştır. Hem güç hem de erdem tükendiğinde, II. Lewis'in kalıtsal unvanını elinden aldılar ve barbar unvanları *rex* veya *rega* olarak onu Latin prensleri arasında bölüştürdüler. Cevabı[124] zayıflığını belli ediyordu; bazı kaynaklardan öğrenildiğine göre, hem kutsal hem de laik tarihinde, kralın adının Yunanca *basileus* kelimesi ile eş anlamlı olduğu kanıtlanmıştır: Constantinople'da daha seçkin ve emperyal bir anlam olduğu varsayılacak olursa, atalarından

122. Gaillard, bu geçit töreninin sadece çocuklar için uygun bir saçmalık olduğunu ama gerçekten daha büyük bir gelişmenin çocukların varlığında ve yararına temsil edildiğini çok iyi gözlemliyor.

123. Pagi (c. III, A.D. 812, No. 7; A.D. 824, No. 10 vd.) tarafından toplanan orijinal metinlerde Charlemagne ve oğlunun farklılıklarını karşılaştırın: eskisine göre Michael'ın (aslında reddedilmiş olan) büyükelçileri, "more suo, id est, linguâ Græcâ laudes dixerunt, imperatorem eum et Βασιλέα appellantes"; ikincisi, "*Vocato* imperatori *Francorum*," vd.

124. Bkz. Baronius'un (A.D. 871, No. 51) Erchempert için yanlış anladığı Salerno'lu anonim yazarın (*Script. Ital.* c. II, pars II, s. 243-254, b. 93-107) *Paralipomena*'daki yıllığa yazdığı bölüm.

ve papalardan Roma erguvanının onurlarının adil bir katılımını iddia etmek mümkündür. Aynı tartışmalar Otho döneminde yeniden canlanmış ve büyükelçileri canlı renklerle Bizans sarayının iflasını anlatmıştır.[125] Yunanlar, Franklar ve Saksonların yoksulluğunu ve cehaletini fazlasıyla küçümsediklerinden; gerileyişlerinin sonlarına doğru, Roma krallarının ismini Almanya krallarına bahşetmeyi reddetmişlerdi.

PAPALARIN SEÇİMLERİNDE İMPARATORLARIN OTORİTESİ (800-1060)

Bu imparatorlar, papaların seçiminde, Gotik ve Grek prensleri tarafından üstlenilen güçleri kullanmaya devam ettiler; bu imtiyazın önemi, Roma kilisesinin dünyevi mülkiyeti ve manevi yargı yetkisiyle artmıştır. Hristiyan aristokrasisinde, ruhban sınıfının asıl üyeleri hâlâ piskoposa bağlıydı ve onların boşluklarında yerlerini doldurmak için bir senato oluşturulmuştu. Roma yirmi sekiz cemaate ayrıldı ve her cemaat bir kardinal ya da piskopostan sonra gelen papaz (*presbyter*), kökeni ne kadar yaygın ya da mütevazı olsa da imparatorların erguvanını taklit eden bir unvan tarafından yönetiliyordu. Sayıları, en önemli hastanelerin yedi diyakozunun, Lateran'ın yedi bağımsız eyaletinin yargıcının ve kilisenin bazı ileri gelenlerinin birliği ile genişletildi. Bu dinî senato, Roma eyaletinin Ostia, Porto, Velitræ, Tusculum, Præneste, Tibur ve Sabines banliyösünden yedi kardinal piskopos ve Lateran'daki apostolik otorite tarafından yönetildi. Papanın ölümü üzerine bu piskoposlar, kardinaller kuruluna[126] bir halef

125. "Ipse enim vos, non imperatorem, id est Βασιλέα suâ linguâ, sed ob indignationem Ῥῆγα, id est regem nostrâ vocabat (Liutprand, [içinde] *Legat.*, [içinde] *Script. Ital.*, c. II, pars I, s. 479). Papa, Yunanların imparatoru Nicephorus'u, *Roma'nın* August'u İmparator Otho ile barış yapmak için teşvik etti; "quae inscriptio secundum Graecos peccatoria et temeraria ... imperatorem inquiunt, *universalem, Romanorum, Augustum, magnum, solum*, Nicephorum," (s. 486).

126. Kardinal unvanının kökeni ve ilerlemesi, seçimin şeklini ve değişikliklerini doğru bir şekilde belirten Thomassin (*Discipline de l'Eglise*, c. I, s. 1261-1298), Muratori (*An-*

önerdi ve seçimleri Roma halkının bir kısmı tarafından beğenilse de diğer bir kısmı tarafından şiddetle reddedildi. Ancak yapılan seçimler hatalıydı, bununla birlikte pontiff, kilisenin muhafızı imparator, onayını ve rızasını nezaketle ifade edinceye kadar yasal olarak kutsanamazdı. Kraliyet komiserleri seçimlerin biçimini ve özgürlüğünü yerinde incelemiş, bununla birlikte adayların nitelikleri üzerinde yapılan bir önceki incelemeden sonra, bir sadakat yemini edilmesini kabul etmemişti ve Aziz Peter'in mirasını günden güne zenginleştiren bağışları doğrulamamıştı. Suçlu bir pontiff'i yargılamayı, kınamayı ve cezalandırmayı düşündüğü piskoposların synod'unda sık sık görülen hiziplerden gelen şikâyetleri yargılama yetkisi imparatorun iniyasitifine bırakılmıştı. Birinci Otho, majesteleri için en kabul edilebilir adayı tercih edeceğiz diyerek çalışan senato ve insanlar hakkında bir antlaşma şartı koştu;[127] haleflerin seçimlerini bekledi veya önledi, Köln veya Bamberg piskoposu gibi, Roma yararına şansölyelerine veya emsallerine seçim yetkilerini bahşetti ve bir Frank ya da Sakson'un değeri ne olursa olsun, adı yabancı gücün müdahalesini yeterince kanıtlayacak seviyedeyse adayın seçimine onay verilmesini sağladı. Bu ayrıcalıklı eylemler, popüler bir seçimin kötü alışkanlıklarıyla gelebilecek en yanıltıcı sonuçları engelleme adına değerlendirmelere tabi tutulmuştu. Kardinaller tarafından dışlanmış olan aday, çokluğun tutkularına ya da hevesine itiraz etmiş, Vatikan ve Lateran kanla boyanmış ve en güçlü senatörler, Toskana markizleri ve Tusculum asilleri, apostolik bir görüntüyü uzun ve utanç verici bir kullukla bir tutmuştu. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllardaki Roma pontiff'leri, tiranları tarafından aşa-

---

tiquitat. Italiæ Medii Ævi, c. VI, dissert. LXI, s. 159-182) ve Mosheim'da (*Institut. Hist. Eccles.*, s. 345-347) bulunabilir.

127. "Firmiter jurantes, nunquam se papam electuros aut ordinaturos, præter consensum et electionem Othonis et filii sui (Liutprand, L, VI, b. 6, s. 472). Bu önemli imtiyaz, din adamlarının ve Roma halkının iradesini sağlayabilir veya teyit edebilir, Baronius, Pagi ve Muratori (A.D. 964) tarafından şiddetle reddedilir ve Aziz Marc (*Abrégé*, c. II, s. 808-816; c. IV, s. 1167-1185) tarafından çok iyi savunulur ve açıklanır. Her papanın seçilmesi ve onaylanması için tarihçi eleştirmene ve Muratori'nin *Annals*'ına danışın.

ğılandı, hapsedildi ve öldürüldü ve dinî mirasların kaybedilmesi ve gasp edilmesinden sonra, ne bir prensin durumunu destekleyebildiler ne de bir rahibin hayır kurumunu kullanabilme olanağına sahip oldular.[128] İki fahişe kardeşin, Marozia ve Theodora'nın etkisi, servetleri ve güzellikleri, politika ve aşk entrikaları üzerine kurulmuştu; sevgililerinin en üstün çabaları sayesinde Roma tacıyla ödüllendirilmişlerdi ve saltanatlarının hükmünde[129] dişi bir papanın[130] yer almasından dolayı karanlık çağlara[131] girildiği masalı[132] dilden dile anlatılmıştır. Gayrimeşru oğullardan biri, torunu ve nadir bir şecere olan Marozia'nın büyük torunu, Aziz Peter'in makamına ve on dokuz yaşındaki ikinci

128. 10. yüzyılda Roma kilisesinin zulüm ve kötü alışkanlıkları, Liutprand'ın (bkz s. 440, 450, 471-476, 479, &c.) tarihi ve sefaretnamesinde güçlü bir şekilde resmedilmiştir. Muratori'nin Baronius'un papalara karşı tavırlarını sertleştirmesini gözlemlemek fazlasıyla tuhaftır. Ancak bu papalar kardinaller tarafından değil, meslekten olmayanlar tarafından seçildi.

129. Papa Joan (*papissa Joanna*) dönemi Theodora veya Marozia'dan biraz daha erken bir zamana yerleştirilir ve hayalî saltanatının iki yılı, IV. Leo ve III. Benedict arasına zoraki bir gayretle konumlandırılır. Ancak çağdaş Anastasius, Leo'nun ölümü ile Benedict'in yükselişini (*Illico*, mox, s. 247) ve Pagi, Muratori ve Leibnitz'in doğru kronolojisini tartışılmaz bir şekilde birbirine bağlar, her iki olayı da 857 yılına sabitler.

130. Reformasyona kadar masal tekrarlandı ve suçsuz olduğuna inanıldı ve Joan'ın kadın heykeli uzun zaman Sienna Katedrali'ndeki papalar arasındaki yerini işgal etti (Pagi, *Critica*, c. III, s. 624-626). İki bilgin Protestan, Blondel ve Bayle tarafından yok edildi (Dictionnaire Critique, Papesse, Polonus, Blondel) ama tarikat kardeşleri bu adil ve cömert eleştiriyle mahçup oldu. Spanheim ve Lenfant bu zayıf tartışma durumunu kurtarmaya çalışıyor ve Mosheim bile bir kararsızlık ve şüpheyi beslemek için uğraşıyor (s. 289).

131. Papa Joan'ın savunucuları, 14., 15. ve 16. yüzyıllardan yüz elli tanık ya da daha çok söylediklerini ortaya koyarlar. Bu kadar merak uyandıran hikâyenin her detayını bilen yazarlar tarafından tekrarlanması gerektiğine dair kanıtları çoğaltarak kendilerine ve efsaneye karşı tanıklık ediyorlar. 9. ve 10. yüzyıllarda, son olay çok güçlü bir aydınlığa sahipti. Photius böyle bir sitemden habersiz olabilir miydi? Liutprand böyle bir skandalı kaçırmış olabilir miydi? Martinus Polonus, Sigeber of Gamblours ve hatta Marianus Scotus'un çeşitli okumalarını tartışmak neredeyse gereksizdir ancak en ispat edilebilir sahtecilik, Romalı Anastasius'un bazı el yazmalarını ve baskılarını yutturan Papa Joan'ın pasajlarıdır.

132. *Sahte* olarak, bu ismi hak eder. İtalya'da doğmuş ve ordu yerine kilisede eğitim almış, kendi zamanımızın ünlü bir Fransız şövalyesini varsayalım; *bir kadının* (her) liyakati veya serveti onu Aziz Peter makamına yükseltmiş *olabilir*; aşkları doğal olurdu: sokaklarda adlarının çıkması şanssızlık olurdu ama imkânsız değil.

oğlu Latin kilisesinin başına getirilmiştir. Gençliği ve erkekliğiyle kendine has bir yapısı olan bu oğlun, bir Roma synod'unda veya Büyük Otho'nun huzurunda salik uluslara dair kendisine yöneltilen suçlamalara tanıklık ettiği iddia edilmiştir. XII. John üstlenmiş olduğu görevlerinin üzerine yüklemiş olduğu onurlu ve ahlaklı sorumluluğu bıraktıkan sonra, komutasındaki askerlerinin içtiği şarap, döktüğü kan, ateşe verdiği yerler ya da çeşitli oyunlar ve avcılıkla ilgili arayışlara girmiş olmalarının onursuz bir eylem olduğu söylenemezdi. Dinî görevlerini yerine getirmemesi bu sıkıntıların sonucu olabilirdi ve Jüpiter ve Venüs'e laneter okuyarak dine hakaret etmesi de, eğer doğruysa, onun ciddiye alınmamasına sebep olmuştur. Ancak Marozia'nın değerli torununun, Romalı evli kadınlarla aleni bir şekilde zina yaşamış olduğunu da şaşırtıcı şekilde okumuştuk; Lateran sarayının bir fahişe okuluna dönüştürüldüğünü ve bakirelere ve dul kadınlara yönelik tecavüzler gerçekleştirildiğini, kadın hacıların Aziz Peter mezarını ziyaret etmesinin engellediğini ve dinî eylemlerin halefi tarafından ihlal edildiğini öğrenmiştik.[133] Protestanlar Deccal'in bu karakterleri üzerinde kötücül zevklerini yaşamışlardı fakat felsefi bir bakış açısıyla, neyse ki din adamlarının günahları, erdemlerinden çok daha az tehlikeli olmuştu.

KİLİSENİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1073 VD.)

Uzun bir skandal serisinden sonra, apostolik görünüm, VII. Gregory'nin kemer sıkma ve gayreti ile yeniden şekillendirildi ve yüceltildi. Bu iddialı keşiş, hayatını iki projenin yürütülmesine adadı. **I.** Kardinaller kurulunda seçim özgürlüğünü ve bağımsızlığını düzeltmek ve imparatorların ve Roma halkının hakkını

133. "Lateranense palatium . . . prostibulum meretricum. . . . Testis omnium gentium, præterquam Romanorum, absentia mulierum, quæ sanctorum apostolorum limina orandi gratiâ timent visere, cum nonnullas ante dies paucos hunc audierint conjugatas viduas, virgines vi oppressisse." (Liutprand, *Hist*., L, VI, b. 6, s. 471. XII. John'un tüm ilişkileri için bkz. s. 471-476).

veya gaspını sonsuza dek ortadan kaldırmak. **II.** Batı İmparatorluğu'nu, kilisenin refahı veya yararına sürdürmek[134] ve yeryüzündeki krallar ve krallıklar üzerindeki dünyevi hâkimiyetini genişletmek. Elli yıllık bir çabanın sonunda, bu projelerden ilki, özgürlüğü liderlerininkiyle bağlantılı olan dinî düzen, onun sağlam desteği ile gerçekleştirildi. Ancak ikincisi, kısmen ve açık bir başarı ile taçlandırılsa da, laik güç tarafından şiddetle karşılandı ve son olarak insan aklının iyileştirilmesi ile söndürüldü.

ROMA'DAKİ İMPARATORLARIN OTORİTESİ

Roma İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasında ne piskoposlar ne de halk Charlemagne veya Otho'nun kazandığı yerleri kaybederken savaşçılarından faydalanamadılar. Fakat Romalılar kendileri için bir efendi seçmekte özgürdüler ve patrician'a devredilen güçler, Batı'nın Fransız ve Sakson imparatorlarına geri dönülmez bir şekilde verildi. Zamanın arızalı kayıtları,[135] sarayları, darphaneleri, mahkemeleri, emirleri ve 13. yüzyılın sonlarında Cæsar'dan kentin prefect'ine kadar elde edilen adalet kılıcını gayet net bir şekilde hatırlatıyordu.[136] Papaların hileleri ile halkın şiddeti arasında bu üstünlük ezildi ve yok edildi. İmparator ve Augustus unvanlarından memnun olan Charlemagne'ın halefleri, bu yerel yetki alanını savunmayı ihmal ettiler. Refah zamanlarında, hırsları daha çekici nesneler tarafından yönlendirildi; imparatorluğun çürümesinde ve bölünmesinde,

134. Kelime oyununun kötüye kullanılmasına yeni bir örnek, papanın İmparator I. Frederic'e sunduğu *beneficum*'dan kaynaklanıyor (Ducange, c. I, s. 617 vd), çünkü Latince kelime ya yasal bir tımar ya da basit bir iyilik, bir yükümlülük anlamına gelebilir (*bienfait* kelimesini istiyoruz) (bkz. Schmidt, *Hist. des Allemands*, c. III, s. 393-408; Pfeffel, *Abrege Chronologique*, c. I, s. 229, 296, 317, 324, 420, 430, 500, 505, 509 vd.).

135. Roma ve İtalya'daki imparatorların tarihi için Sigonius, *de Regno Italiæ*, Opp. c. II ile Saxius'un notları ve büyük koleksiyonunun yazarlarına daha belirgin olarak atıfta bulunabilen Muratori'nin *Annals*'ına bakınız.

136. Fransız imparatorlarının bazı Roma sikkeleri üretmesine dair Le Blanc'ın *des Monnoyes de France* adlı eserinin sonundaki bilimsel incelemesine bakınız.

kalıtsal şehirlerin savunulmasıyla ezildiler. İtalya'nın harabelerinin ortasında, ünlü Marozia, gaspçılardan birini kocası olarak almaya davet etmişti ve Burgundy Kralı Hugh, onun yetkisiyle Roma'nın ana köprüsüne ve girişine kumanda eden Hadrian ya da diğer adıyla Aziz Angelo Kalesi'nin kapısına kadar girmişti. İlk evliliğinden olan oğlu Alberic nikâh eğlencesine katılmak zorunda kalmış fakat isteksiz ve nankör hareketleri yüzünden yeni babası tarafından şiddetle kınanmıştı. Bu şiddetli kınama bir devrim yarattı. "Romalılar," diye haykırdı genç adam, "bir zamanlar dünyanın efendisiydiniz ve bu Burgonyalılar kölelerinizin en aşağılıklarıydı. Şimdi onlar hüküm sürüyorlar, bu açgözlü ve acımasız vahşiler ve benim sakatlığım köleliğinizin başlangıcı."[137] Kargaşa çanı şehrin her çeyreğinde silaha sarılmalara sebep oldu, Burgonyalılar aceleyle ve utançla geri çekildiler; Marozia muzaffer oğlu tarafından hapsedildi ve kardeşi Papa XI. John, sadece dinî konularla sınırlandırıldı. Prens unvanıyla Alberic, yirmi yıldan fazla bir süre Roma hükümetini idare etti ve konsüllerin ve tribunus'ların ofisini veya en azından unvanını geri vererek halkın taleplerini memnuniyetle karşıladığını gösterdi. Oğlu ve vârisi Octavian, papalık sıfatı olarak XII. John adını aldı. Selefi gibi, Lombard prensleri tarafından kilise ve cumhuriyet için bir kurtarıcı aramaya kışkırtıldı ve Otho'nun hizmetleri imparatorluk onuru ile ödüllendirildi. Ancak Sakson çok zorlayıcıydı, Romalılar sabırsızdı, taç giyme töreninde gizli ayrıcalık ve özgürlük çatışmasından rahatsız oldu ve Otho kılıç taşıyıcısına, kendisini müdafaa etmemesini, sunağın ayağında saldırıya geçmesini ve onun öldürülmesi gerektiğini emretti.[138] Alplere geri dönmeden önce imparator, XII. John'u ve halk isyanını bastırmayı başardı. Papa bir synod içinde görevinden alındı,

137. "Romanorum aliquando servi, scilicet Burgundiones, Romanis imperent? . . . Romanæ urbis dignitas ad tantam est stultitiam ducta, ut meretricum etiam imperio pareat?" (Liutprand, L, III, b. 12, s. 450). Sigonius (L, VI, s. 400) konsüllüğün yenilenmesini olumlu olarak teyit eder; ama eski yazarlarda, Albericus'un daha sık bahsettiği şekliyle *princeps Romanorum.*

138. Ditmar, s. 354, apud Schmidt, c. III, s. 439.

prefect ise bir eşek üzerine oturtularak bağlandı, şehirde dolaştırıldı ve bir zindana atıldı, en azılı suçluların on üçü asıldı, diğerleri sakatlandı veya sürgün edildi ve bu ciddi süreç, Theodosius ve Justinian'ın eski yasaları tarafından haklı çıkarıldı. Söylentiler II. Otho'yu, misafirperverlik ve dostluk görüntüsü altında masasına davet ettiği senatörlerin katliamını hain ve kanlı bir eylemle suçladı.[139]

KONSÜL CRESCENTİUS (998)

Reşit olmayan oğlu III. Otho, Roma'nın Sakson boyunduruğunu sarsmak için cesur bir girişimde bulundu; konsül Crescentius dönemin Brutus'u oldu. Bir tebaa ve sürgün mevkiinden iki kez şehrin yönetimini ele geçirdi, ezildi, kovuldu ve papaları atadı ve Yunan imparatorlarının otoritesini yeniden tesis etmek için bir komplo kurdu. Aziz Angelo Kalesi'nde, talihsiz konsül bir güvenlik vaadi ile ihanete uğrayıncaya kadar inatçı bir kuşatma sürdürdü; darağacında asıldı ve başı kalenin burçları üzerine sergilendi. Şansın tersine Otho, birliklerini ayırdıktan sonra sarayında yemeksiz üç gün kuşatıldı ve utanç verici bir kaçış onu Romalıların adaletinden ya da öfkesinden kurtardı. Senatör Ptolemy halkın lideriydi ve Crescentius'un dul eşi, görkemli sevgilisini ikna ederek, bir zehirle kocasını öldürmesini emretti ve durumu büyük bir zevkle izledi. Kuzeyin kaba ülkelerini terk etmek, İtalya'da tahtını tesis etmek ve Roma monarşisinin kurumlarını canlandırmak III. Otho'nun projesiydi. Ancak halefleri hayatlarında sadece bir kez Vatikan'da giyebilecekleri tacı ele geçirmek için Tyber kıyılarında ortaya çıktı.[140] Onların yokluğu

139. Bu kanlı şölen, 12. yüzyılın sonuna doğru tamamlanan (Fabricius, *Bibliot. Latin. med. et infimi Ævi*, c. III, s. 69, [ed.] Mansi) Godfrey of Viterbo'nun Pantheon'unun (*Script. Ital.*, c. VII, s. 436, 437) Leonine versiyonunda anlatılır. Ancak Sigonius'a dayatılan kanıtlardan Muratori (*Annali*, c. VIII, s. 177) makul bir şekilde şüpheleniyor.

140. İmparatorun taç giyme töreni ve X. yüzyılın bazı orijinal törenleri, Berengarius'un methiyesinde (*Script. Ital.*, c. II, pars. I, s. 405-414) yer alıyor; Hadrian Valesius ve Leibnitz'in ise notları ile detaylandırıyor. Sigonius, Roma seferinin tüm sürecini iyi Latince

aşağılıktı, onların varlığı garip ve korkunçtu. Barbarların başında, yabancı ve ülkeye düşman olan Alplerden indi ve geçici ziyaretleri bir karmaşa ve katliam sahnesine sebebiyet verdi.[141] Atalarının zayıf anısı hâlâ Romalılara eziyet ediyordu ve Cæsar'ların tacı ve imtiyazlarını gasp eden Saksonlar, Franklar, Swabian'lar ve Bohemyalıların haleflerini göstermelik bir öfke ile korudular.

İTALYA KRALLIĞI (774-1250)

Doğaya, akıllara ve itaate, uzak ülkelere ve yabancı uluslara, eğilimlerine ve çıkarlarına karşı koymaktan daha olumsuz bir şey yoktur. Barbarların bir kısmı yeryüzünden geçebilir ancak kapsamlı bir imparatorluk rafine bir politika ve baskı sistemi ile desteklenmelidir; merkezde mutlak bir güç, eylemde bulunma ve zengin kaynaklar, uzak kısımlarla hızlı ve kolay iletişim, isyanın ilk çabasını kontrol etmek için tahkimatlar, halkı korumak ve cezalandırmak için düzenli bir yönetim ve hoşnutsuzluğu ve umutsuzluğu kışkırtmadan korkuya ilham verecek iyi disiplinli bir orduya sahip olmak gerekir. İtalya Krallığı'nı köleleştirmeye çalışan Alman Cæsar'ların durumu ise çok farklıydı. Onların babadan kalma mülkleri Ren boyunca yayılmış veya şehirlere dağılmıştı ancak bu geniş alan, peş peşe gelen prenslerin ihtiyatsızlığı veya sıkıntısıyla temlik edilmişti ve dakikalar ve can sıkıcı ayrıcalıklardan elde ettikleri gelir, evlerinin bakımı için neredeyse yeterli değildi. Birlikleri, Alpleri isteksizce geçen, yağmalama ve kargaşa çıkarma izni alan ve seferlerinin bitiminden önce kaprisli bir şekilde terk edilen feodal vassalların yasal veya gönüllü hizmeti tarafından kuruldu. Bütün ordular iklimin zararlı etkisiyle yok edildi; hayatta kalanlar prenslerinin ve soylularının kemiklerini geri getirdiler[142] ve kendi girişimlerinin etkileri çoğu zaman

ile ancak bazı zaman ve olgu hatalarıyla ilişkilendirmiştir (L, VII, s. 441-446).

141. II. Conrad'ın taç giyme törenindeki tartışmaları Muratori gözlemliyor; "doveano ben essere allora, indisciplinati, Barbari, e bestiali i Tedeschi." *Annal.*, c. VIII, s. 368.

142. Eti kaynattıktan sonra. Kazanlar bu tip işler için çok kullanışlı seyyar gereçlerdi.

en azından barbarların felaketlerine sevinen İtalyanların ihanetine ve kötülüğüne yoruldu. Bu kuralsız tiranlık, İtalya'nın ufak tiranlığıyla eşit şartlarda rekabet edebilirdi; aslında ne insanlar ne de okuyucunun, bu kavga olayı ile fazla ilgileneceğini sanmıyorum. Fakat yine de belirtmek isterim ki 11. ve 12. yüzyıllarda Lombardlar sanayi ve özgürlüğün ateşini yeniden alevlendirdi ve cömert örnek, Toskana cumhuriyetleri tarafından taklit edildi. İtalya şehirlerinde belediye yönetimi tamamen kaldırılmamıştı ve ilk ayrıcalıkları, soyluların bağımsızlığına karşı bir *plebeian* bariyeri kurmak isteyen imparatorların lehine ve politika olarak verildi. Ancak hızlı ilerlemeleri, güçlerinin ve gösterişlerinin günden güne artışı, bu yükselen toplulukların sayıları ve ruhu üzerine kurulmuştur.[143] Her şehir, piskoposluk bölgesinin veya semtinin tedbirini almıştır; mahkeme yargıçlarının ve piskoposların, markizlerin ve kontların yargı yetkisi ellerinden alınmıştır ve en gururlu soylular kendi kalelerini terk etmeye ve özgür adamlar ve magistra'lar daha onurlu bir sıfatı kucaklamaya ikna edildi veya buna zorlandı. Yasama otoritesi genel kurulda mevcuttu ancak yürütme yetkileri, her yıl cumhuriyetin bölündüğü üç şefe, valvassor'lara[144] ve müşterek seçimle seçilen üç konsolosa verildi. Eşit yasaların koruması altında, tarım ve ticaret işçileri yavaş yavaş yeniden canlandırıldı ama Lombardların savaş ruhu tehlikenin varlığı ile beslendi ve çanlar çalınırken veya bayraklar dikilirken, şehrin kapıları çok sayıda ve cesur bir grubu ortaya çıkardı ki bu grup da şahsi davalarındaki gayretleri sayesinde kısa sürede silah kullanımı ve disiplini tarafından yönlendirildi.[145] Bu

Bunlardan birini erkek kardeşi için kullanan bir Alman, işini hallettikten sonra bir arkadaşına ödünç verdi (Schmidt, c. III, s. 423, 424). Aynı yazar İtalya'daki tüm Sakson hattının bastırıldığını gözlemliyor (c. II, s. 440).

143. Frisingen Piskoposu Otho, İtalyan şehirlerine (L, II, b. 13, *Script. Ital.*, c. VI, s. 707-710) önemli bir geçit bıraktı ve bu cumhuriyetlerin yükseliş, ilerleme ve yönetimi Muratori tarafından mükemmel bir şekilde betimlenmiştir (*Antiquitat. Ital. Medii Ævi*, c. IV, dissert XLV, LII, s. 1-675; *Annal.*, c. VIII, IX, X).

144. Bu başlıklar için bkz. Selden (*Titles of Honor*, c. III, b. 1, s. 488), Ducange (*Gloss. Latin.*, c. II, s. 140, c. VI, s. 776) ve St. Marc (*Abrege Chronologique*, c. II, s. 719).

145. Lombardlar, bir öküz takımı tarafından çekilen bir araba veya vagon üzerine yerleş-

popüler surların eteklerinde Cæsar'ların gururu ayaklar altına alındı ve yenilmez özgürlük ruhu, Orta Çağın en büyük prensleri olan iki Frederic'e üstün geldi; ilki, kesinlike üstün askerî cesarete sahipti, ikincisi ise hiç kuşkusuz barış ve bilgi gibi daha yumuşak kabiliyetlerde mükemmelleşmiştir.

I. FREDERIC (1152-1190)

I. Frederic, tahtın ihtişamını restore etme iddiasıyla, bir devlet adamının zekâsı, bir askerin cesareti ve bir tiranın zulmü ile Lombardiya topraklarını işgal etti. *Pandect*'lerin son keşfi, despotizme en uygun bilimi yeniledi ve onun muhafız vekilleri imparatorun haleflerini yaşamlarının ve özelliklerinin mutlak üstadı ilan ettiler. Kraliyet imtiyazları, daha az korkunç bir anlamda, Roncaglia'nın seferinde kabul edildi ve İtalya'nın geliri otuz bin gümüş[146] olarak belirlendi ve bu da yağmacı maliye memurları tarafından belirsiz bir taleple karşılandı. İnatçı şehirlerin isyanı terör veya ordularının gücü ile azaltıldı; esirleri infazcıya teslim edildi veya askerî güçler tarafından vuruldu; Milano'nun kuşatılması ve teslim edilmesinden sonra, bu görkemli sermayenin binaları yerle bir edildi, üç yüz rehine Almanya'ya gönderildi ve sakinler esnek olmayan fatih boyunduruğu altında dört köye dağıtıldı.[147] Ama Milano kısa sürede küllerinden doğdu ve Lombardiya birlikleri yaşadıkları acılarla daha da gaddarlaştı. Sebepleri Venedik, Papa III. Alexander ve Yunan imparatoru tarafından kabul edildi; baskı dokusu bir günde devrildi; Constance antlaşmasında Frederic, bazı çekincelerle, yirmi dört şehrin özgürlüğüne talip oldu.

---

tirilmiş *carocium*'u icat etti ve kullandı (Ducange, c. II, s. 194, 195. Muratori, *Antiquitat*, c. II, Diss. XXVI, s. 489-493).

146. Gunther Ligurinus, L, VIII, 584 vd., apud Schmidt, c. III, s. 399.

147. "Solus imperator faciem suam firmavit ut petram," (Burcard., *de Excidio Mediolani, Script. Ital.*, c. VI, s. 917). Muratori'nin bu cildi, her Alman veya Lombard yazarının koşulları ve önyargıları nedeniyle I. Frederic tarihinin orijinalleri ile karşılaştırılmalıdır.

II. FREDERIC (1198-1250)

Torunu, güç ve olgunlukla mücadele etti ancak İkinci Frederic,[148] bazı kişisel ve kendine özgü avantajlara sahipti. Doğumu ve eğitimi onu İtalyanlara daha yakın hale getirdi ve iki fraksiyonun amansız anlaşmazlığında, Ghibelin'ler imparatora bağlanırken, Guelf'ler özgürlüğü ve kilise bayrağına tabi oldu. Babası VI. Henry'nin Napoli ve Sicilya krallıklarının imparatorluk ile birleşmesine izin verildiğinde Roma mahkemesi derin uykudayken, bu ırsi bölgelerden gelme oğul, bol ve hazır bir birlik ve hazine kaynağı elde etti. Yine de II. Frederic, Lombardların ordusu ve Vatikan'ın fırtınaları tarafından nihayet ezildi; krallığı bir yabancıya verildi ve ailesinin son üyesi halkın gözü önünde bir iskele üzerinde Napoli'de asıldı. Altmış yıl boyunca İtalya'da hiçbir imparator ortaya çıkmadı ve bu isimler sadece egemenliğin son iğrenç kalıntıları olarak hatırlandı.

ALMAN PRENSLERİNİN BAĞIMSIZLIĞI (814-1250 VD.)

Batı'nın Barbar fatihleri, başlarını imparator unvanıyla süslemekten memnuniyet duyuyorlardı ama Constantine ve Justinian despotluğuna yatırım yapmak planları arasında değildi. Almanlar özgürdü, fetihleri kendilerini yansıtıyordu ve ulusal karakterleri, yeni veya eski Roma'nın köleliğini meşrulaştıran bir ruhla canlandırıldı. Sabırsız magistra'lara, silahlı kölelere hükümdarlık etmek boşuna ve tehlikeli bir girişimdi; itaat etmeyi reddeden cesur, emretmek isteyen güçlü olmalıydı. Charlemagne ve Otho imparatorluğu, sivil ve askerî otoriteyi Birinci Cæsar'ın teğmenlerine devretmesi gibi sınır seferlerine çıkan uç beylerinin, ulusların veya düklerin arasında dağıtılmıştı. Çoğunlukla paralı askerleri olan Roma valileri, hükümetin gü-

148. II. Frederic tarihi ve Napoli'deki Swabia evi için bkz. Giannone, Istoria Civile, c. II, L, XIV-XIX.

cünü ve birliğini sarsmadan, lejyonlarını baştan çıkarmışlar, imparatorluk tacını almışlar ve isyanlarında başarılı olmuşlardı. Almanya'nın dükleri, haznedarları ve uç beyleri taleplerinde daha az cüretkâr olabilseydi, başarılarının sonuçları devlet için daha kalıcı ve ölümcül olurdu. Yüksek rütbeyi hedeflemek yerine, bağımsız şehirler kurmak ve onları özelleştirmek için sessizce çalışmışlardı. Hırsları, mülklerinin ve vassallarının ağırlığı, karşılıklı örnekleri ve destekleri, ikincil asaletin ortak ilgisi, prenslerin ve ailelerin değişmesi, III. Otho ve IV. Henry'nin azınlıkları, papaların hırsı ve İtalya ve Roma'nın kaçak taçlarının boşuna uğraşmasıyla sonuçlandı. Krallığın ve bölgesel yargı yetkilerinin tüm özellikleri, barış ve savaş, ölüm kalım, sikkeler ve vergilendirme, dış ittifak ve iç ekonomi hakkı eyalet komutanları tarafından yavaş yavaş gasp edildi. Şiddet tarafından ele geçirilen, iyilik ya da sıkıntı tarafından onaylanan her şeye şüpheli bir oy ya da gönüllü hizmet bedeli verildi; birine verilen her şey, yaralanmadan, halefine veya eşitine devredilemezdi ve her yerel ya da geçici mülk eylemi, Cermen krallığının anayasasına karşı inanılmaz bir şekilde şekillendirildi. Her şehirdede dük ve yargıcın görünür varlığı taht ve soylular arasında yer almaktaydı, hukuki tebaa özel bir liderin kölesi oldu ve egemenliğinden aldığı standart sahada sık sık gündeme getirildi. Din adamlarının dünyevi gücü, körü körüne ılımlılıklarına ve sadakatlerine bağlı olan Carlovingian ve Sakson hanedanlarının batıl inançları veya politikaları tarafından takdir edildi ve yüceltildi ve Almanya piskoposluğu, zenginlik ve nüfus bakımından üstün, askerî düzenin en geniş hallerine eşit ve ayrıcalıklı hale getirildi. İmparatorlar, bu dinî ve laik faydaları her açık kontenjana verme ayrıcalığını korudukları sürece, davaları arkadaşlarının ve gözdelerinin şükranı veya tutkusu ile sürdürüldü. Ancak atama kavgalarında episkopal fasıllar üzerindeki etkilerinden yoksun bırakıldılar; seçim özgürlüğü yeniden düzenlendi ve hükümdar, ilk duasını, hükümdarlığında bir kez, her kilisede bir tek defa yapma durumuna indirildi. Laik valiler, bir amirin iradesiyle

hatırlanmak yerine, sadece akranlarının cezası ile aşağılanabilirlerdi. Monarşinin ilk çağında, oğlunun babasının dükalığı veya ilçesine atanması bir iyilik olarak talep edildi, bu uygulama yavaş yavaş bir gelenek haline geldi ve bir hak olarak zorlandı; soydan gelen haleflik genellikle teminat veya kadın dallarına da uzatıldı; imparatorluğun devletleri (popülariteleri ve uzunca yasal temyizleri) vasiyet ve satışla bölünmüş ve yabancılaşmıştı ve özel ve daimî bir mirasa dair kamuoyu güveni kayboldu. İmparator, kaybetme ve yok olma zayiatı ile zenginleştirilemezdi, bir yıl içinde boş olanı imha etmek zorunda kaldı ve adayın seçiminde ya genel ya da il meclisine danışmak onun göreviydi.

CERMEN ANAYASASI (1250)

İkinci Frederic'in ölümünden sonra Almanya'ya yüz farklı başı olan bir canavar haline geldi. Bir prens ve piskopos kalabalığı, imparatorluğun kalıntıları hakkında tartıştı; sayısız kalenin şefi, üstlerini taklit etmekten daha az onlara itaat etmeye eğilimliydi ve güçlerinin ölçüsüne göre, sürekli düşmanlıklarına fetih veya soygun isimleri verildi. Böyle bir anarşi, Avrupa yasalarının ve davranışlarının kaçınılmaz sonucuydu; Fransa ve İtalya krallıkları da aynı fırtınanın şiddetiyle parçalandı. Ancak İtalyan şehirleri ve Fransız vassalları bölünmüş ve yok edilmişken, Almanların birliği bir imparatorluk adı altında büyük bir federatif cumhuriyet sistemi üretmişti. Sık sık ve sürekli olarak yargı kurumunda ulusal ruh canlı tutuldu ve ortak bir yasama organının yetkileri seçmenlerin, prenslerin ve Almanya'nın özgür ve imparatorluk şehirlerinin üç şubesi veya kurulu tarafından kullanıldı. **I.** En güçlü tımar sahiplerinden yedisine, Roma imparatorunu seçme ayrıcalığını seçkin bir isim ve rütbe ile devretme izni verildi; bu seçmenler Bohemya kralı, Saksonya dükü, Brandenburgh uç beyi, Ren bağımsız kontu ve Mentz, Treves ve Köln'ün üç başpiskoposuydu. **II.** Prensler ve pisko-

poslar kurulu, fazlalıklarından kurtul; uzun bağımsız sayım serilerini dört temsilci oyuna indirdiler ve Polonya seferlerinde olduğu gibi seçim alanında da at sırtında görünen altmış bin soyluyu dışladılar. **III.** Kılıç ve *mitre* doğum ve hâkimiyetin gururu, yasama organının üçüncü dalı olarak akıllıca benimsendi ve toplumun ilerlemesinde, aynı alan hakkında Fransa, Almanya ve İngiltere'nin ulusal meclislerine gösterildi. Hansa Birliği kuzey ticaret ve denizcilik ağını yönetti, Ren konfederasyonları iç ülkenin barış ve ilişkilerini güvence altına aldı, şehirlerin etkisi zenginlik ve politikaları için yeterliydi ve olumsuzlukları hâlâ seçkin ve prenslerin iki üst düzey kurulunun eylemlerini geçersiz kılıyordu.[149]

ALMAN İMPARATORU IV. CHARLES'IN ZAYIFLIĞI VE SEFALETİ (1347-1378)

14. yüzyılda, tek bir Trajan veya Constantine eyaleti olan Ren ve Tuna sınırları dışında, artık Roma Alman İmparatorluğu'nun durumunu ve çelişkilerini en güçlü şekilde görebiliriz. Onların değersiz halefleri Hapsburgh, Nassau, Luxemburgh ve Schwartzenburgh mahkemeleriydi: İmparator VII. Henry oğlu için Bohemya'nın tacını satın aldı ve torunu IV. Charles, Almanların tahminine göre, garip ve barbar bir halkın arasında doğdu.[150] Lewis of Bavaria'nın aforoz edilmesinden sonra

149. Almanya'nın *jus publicum* muazzam labirentinde ya bir ya da bin yazardan alıntı yapmalıydım ve çok sayıda isim ve pasajın kopyasını yazmaktan ziyade tek bir sadık rehbere güveniyordum. Bu rehber, herhangi bir ülke hakkında bildiğim en iyi yasal ve anayasal tarihin yazarı M.Pfeffel'dir (*Nouvel Abrégé Chronologique de l'Histoire et du Droit Public d'Allemagne*; Paris, 1776, 4 cilt 4to). Yargı en ilginç gerçekleri ayırt etmiştir; basit kısalığı onları dar bir alanda barındırır. Kronolojik sırası onları uygun tarihlere dağıtır ve ayrıntılı bir indeks onları ilgili başlıklar altında toplar. Bu çalışmaya, daha az mükemmel bir durumda, Dr. Robertson, Cermen bedeninin modern değişikliklerini bile izleyen ustaca taslak için minnettarlıkla borçlanmışır. Struvius'un *Corpus Historiæ Germanicæ* eserine de benzer şekilde danışıldı, daha yararlı bir şekilde bu büyük derleme, her sayfada, orijinal metinlerle güçlendirilmiştir.

150. Oysa *bizzat* IV. Charles barbar olarak düşünülmemelidir. Paris'teki eğitiminden

Avignon'da sürgünde ve esaret altındayken yeryüzünün egemenliğini etkileyen Roma pontiff'lerinden boş imparatorluğa sahip olma vaadini aldı. Rakiplerinin ölümü seçim kurulunu birleştirdi ve Charles oybirliğiyle Romalıların kralı ve gelecekteki imparatoru olarak selamlandı. Alman imparatoru, kendisine bir köy bırakmamış olan prenslerin aristokrasisinin seçkin ve iktidarsız sulh yargısından fazlası değildi. En iyi ayrıcalığı, çağrılarında toplanan ulusal senatoya başkanlık etme ve teklif etme hakkıydı ve komşu Nürnberg kentinden daha az zengin olan Bohemya yerli krallığı, gücünün en sağlam koltuğu ve gelirinin en zengin kaynağıydı. Alpleri yendiği ordu ise üç yüz attan oluşuyordu. Aziz Ambrose Katedrali'nde Charles, Lombard monarşisine atfedilen gelenek olan demir taç ile taçlandırıldı ancak sadece huzurlu bir merasimle kabul edildi; şehrin kapıları ona kapatıldı ve İtalya kralı, Milano'nun egemenliğinde onayladığı Visconti'nin askerleri tarafından esir tutuldu. Vatikan'da yine imparatorluğun altın tacıyla taçlandırıldı ancak, gizli bir antlaşmaya itaat ederek, Roma imparatoru Roma duvarları içinde tek bir gece daha kalmadan hemen geri çekildi. Görkemli Capitol'ün vizyoner ihtişamını yeniden canlandıran belagatli Petrarch,[151] Bohemya'yı görkemli yükselişinden yoksun bırakıyor ve destekliyor ve çağdaşları bile, otoritesinin tek uygulamasının kazançlı ayrıcalık ve unvan satışı olduğunu gözlemleyebiliyordu. İtalya'nın altınları oğlunun seçilmesini sağladı ama Roma imparatorunun utanç verici yoksulluğunu, Worms sokaklarında bir kasap tarafından rehin alınıp bir handa masraflarının ödenmesi için rehin tutulması en iyi anlatıyor.

Bu küçük düşürücü sahneden, imparatorluğun meclisin-

---

sonra, yerli deyim olan Bohemyan'ın menfaatini kurtardı; imparator, Fransızca, Latince, İtalyanca ve Almancada eşit olanaklarla sohbet etti ve yazdı (Struvius, s. 615, 616). Petrarch onu her zaman kibar ve bilgili bir prens olarak tasvir etti.

151. Alman ve İtalyan tarihçilerin yanı sıra IV. Charles'ın seferinin canlı ve orijinal bir anlatımı için bkz. cümlelerin uzunluğu zevk ve merak sahibi okuyucuları tarafından şikâyet edilmeyen Abbé de Sade, *Mémoires sur la Vie de Petrarque,* c. III, s. 376-430.

den aynı Charles'ın görünen ihtişamına dönelim. Cermen anayasasını düzelten *altın boğa*, egemen ve yasama organı tarafından ilan edilmiştir. Yüz prens, tahtının önünde eğilmiş ve liderlerine veya bakanlarına verdikleri gönüllü onurlarla kendi haysiyetlerini yüceltmiştir. Kraliyet ziyafetinde, kalıtsal büyük memurlar, rütbe ve unvanda krallara eşit olan yedi seçmen, sarayın ciddi anlamda evsahipliğini üstlenmişlerdir. Üçlü krallığın mühürleri Almanya, İtalya ve Arles'ın tepe yöneticileri ve Mentz, Köln ve Treves başpiskoposları tarafından devlet tarafından karşılanmıştır. Büyük mareşal, at sırtında, görevini yere boşalttığı gümüş bir yulaf ölçüsü ile sona erdirmiş ve hemen konukların düzenini ayarlamak için atından inmiştir. Büyük kâhya, Ren Nehri kontunun bağımsız bölgesinden getirilen yemekleri masanın üzerine yerleştirmiştir. Büyük haznedar, Brandenburgh uç beyi, öfkesini dizginledikten sonra, altın ibrik ve kâse içinde yıkanmıştır. Bohemya kralı, büyük saki olarak, imparatorun kardeşi Luxemburgh ve Brabant dükü tarafından temsil edilmiş ve tören alayı, bir yaban domuzu, bir geyik ve bir tazı yakalamış olan büyük avcıların geçişiyle sonlandırılmıştır.[152] İmparatorun üstünlüğü sadece Almanya ile sınırlı kalmamıştı; Avrupa'nın kalıtsal hükümdarları, rütbesinin ve haysiyetinin üstünlüğünü kabul etmişti; büyük Batı cumhuriyetinin geçici başkanı olan Hristiyan prenslerin ilkiydi.[153] onun kişiliğine çoktan heybetli bir unvan tahsis edilmişti ve papa ile birlikte, oluşturulacak kral ve birleştirilmiş konsilin yüce imtiyazına itiraz etmişti. Medeni hukuk kehanetleri, bilge Bartolus'un IV. Charles'ın yerine inzivaya çekildiğini göstermişti ve okulu, Roma imparatorunun yükselen güneşten batan güneşe kadar dünyanın haklı egemenliği olduğu doktrini ile yankılanmıştı. Aksine görüş, müjde telaffuz edilene kadar bir hata olarak değil, bir sapkınlık olarak kınandı; "Ve Cæsar Au-

152. Törenin tamamı için bkz. Struvius, s. 629.

153. Papa ve imparatorun başında olduğu Avrupa Cumhuriyeti, Constance konsilinde daha fazla onurla temsil edilmedi. Bu meclisle ilgili olarak bkz. Lenfant, *History*.

gustus'tan tüm dünyanın vergilendirilmesi gerektiğine dair bir kararname çıktı."[154]

Augustus ve Charles arasındaki zaman ve mekân aralığını ortadan kaldırırsak, güçlü ve çarpıcı iki Cæsar arasında büyük bir zıtlık olduğu görebiliriz; zayıflığını gösteriş maskesi altında saklayan Bohemyalı ve gücünü mütevazı bir görünüm altında gizleyen Romalı. Muzaffer lejyonlarının başında, deniz ve kara üzerindeki hükümdarlığında Nil ve Fırat'tan Atlantik Okyanusu'na kadar Augustus kendini devletin hizmetkârı ve vatandaşlarının eşitliğine adamıştı. Roma ve eyaletlerinin fatihi, *censor*, konsül ve bir *tribunus* için popüler ve yasal bir biçim oluşturdu. İradesi insanlık yasasıydı ama yasalarının beyanında senato ve halkın sesini ödünç aldı ve kararnamelerinde cumhuriyetin idaresi için geçici komisyonu kabul etti ve yeniledi. Üstlenmiş olduğu görevinde yurtiçinde,[155] unvanlarında, sosyal yaşamın tüm makamlarında Augustus özel bir Roma karakterini korumuştu ve bu yüzden de en sanatsal övgüler mutlak ve sürekli monarşisinin sırrına saygı duydular.

154. Gravina, *Origines Juris Civilis*, s. 108.

155. Augustus ve Livia'nın köleleri ve azatlı kölelerine ait altı bin çanak keşfedildi. Yani orası önemsiz bir depo bölümüydü; bir köle, imparatoriçenin hizmetçileri tarafından eğrilien yünü, bir diğeri de kucak köpeğinin bakımı için atılmıştı (*Camera Sepolchrale*, Bianchini. *Bibliotheque Italique*, c. IV, s. 175. *Eloge*, Fontenelle, c. VI, s. 356). Ancak bu hizmetkârlar aynı rütbeydi ve sayıları muhtemelen Pollio veya Lentulus'ta olanlardan daha fazla değildi. Sadece şehrin genel zenginliklerini kanıtlıyorlar.

L. BÖLÜM

Arabistan ve Sakinlerinin Tasviri

Muhammed'in Doğuşu, Karakteri ve Öğretisi

Mekke'de Vaaz Verilmesi

Medine'ye Göçmesi

Dinini Kılıçla Yayması

Arapların Gönüllü veya İsteksiz Boyun Eğmesi

Ölümü ve Halefleri

Ali ve Torunlarının İddiaları ve Kaderleri

(M. S. 569-680)

Altı yüz yıldan fazla süren Constantinople ve Almanya'nın Cæsar'larını takip ettikten sonra, şimdi Heracleios dönemine, Yunan monarşisinin doğu sınırlarına iniyorum. Devlet Pers Savaşı tarafından tüketilir ve kilise Nestorian ve Monophysite mezhepleri tarafından dikkatle dağıtılırken, Muhammed, bir elinde kılıç, diğerinde Kur'an, tahtını Hristiyanlık ve Roma kalıntıları üzerine dikmiştir. Arap peygamberin dehası, ulusunun davranışları ve dininin ruhu, Doğu İmparatorluğu'nun gerileyişi ve çöküşünün nedenlerini açıkça ortaya çıkarmaktadır ve gözlerimiz merakla dünyanın ulusları üzerinde yeni ve kalıcı bir karaktere etki eden en unutulmaz devrimlerden birine şahitlik eder.[1]

ARABİSTAN'IN TASVİRİ

İran, Suriye, Mısır ve Etiyopya arasındaki boş alanda, Arap yarımadası[2] geniş ama düzensiz boyutların bir üçgeni olarak dü-

1. Bu ve bir sonraki bölümde olduğu gibi, çok fazla Arapça öğrenilmesi durumunu göstereceğim, Doğu dillerini tamamen bilmediğimi ve bilimlerini Latince, Fransızca ve İngilizce dillerine aktaran bilgin tercümanlara şükranlarımı sunmalıyım. Koleksiyonlarını, versiyonlarını ve tarihlerini ara ara belirteceğim.

2. Arabistan coğrafyacıları üç sınıfa ayrılabilir: **1.** İlerici bilgisi Agatharcides'te izlenebilen *Yunanlar* ve *Latinler* (de Mari Rubro, [içinde] Hudson, *Geograph. Minor*. c. I), Diodorus Siculus, (c. I, L, II, s. 159-167, L, III, s. 211-216, [ed.] Wesseling), Strabo (L, XVI, s. 1112-1114, Eratosthenes'ten; s. 1122- 132, Artemidorus'tan), Dionysius (*Periegesis*, 927-969,) Pliny (*Hist. Natur*., V, 12, VI, 32) ve Ptolemy (*Descript. et Tabulæ Urbium*, [içinde] Hudson, c. III). **2.** Konuyu vatanseverlik ya da bağlılık duygusu ile işleyen Arap yazarlar: *Geography of the Sherif al Edrissi*'den Pocock'un (*Specimen Hist. Arabum*, s. 125-128) özünü çıkardığı ve bizi daha memnun etmeyen Marunilerin *Geographia Nubiensis*'in (Paris, 1619) absürd başlığı altında yayımladığı versiyon veya kısaltma (s. 24-27, 44-56, 108 vd. 119 vd.); ancak Latin ve Fransızca çevirmenler, Greaves (Hudson,

şünülebilir. Euphrates'teki (Fırat) Beles'in[3] kuzey noktasından, Bebelmandel Boğazı ve Frankincense ülkesine kadar on beş bin millik bir hat sona ermişti. Bu uzunluğun yaklaşık yarısına, doğudan batıya, Bassora'dan Süveyş'e, Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e[4] kadar olan orta kısımda düşünce özgürlüğüne izin verilebilmişti. Üçgenin kenarları yavaş yavaş büyümüş ve güney temeli Hint Okyanusu'nun bin mil önüne kadar ilerlemişti. Yarımadanın tüm yüzeyi Almanya veya Fransa'nın dört katını aşmaktaydı ancak çok daha büyük kısmı *taşlı* ve *kumlu* tepelerle tam olarak damgalanmıştı. Tataristan (Tartary) vahşi doğaları bile, doğanın eliyle, yüce ağaçlar ve bereketli otlarla süslenmişti ve yalnız gezginler, bu topraklardan zengin bitkisel besinler elde ederek, refah içinde yaşayan toplumlar görmüşlerdi. Ancak Arabistan'ın kasvetli toprakları, sınırsız kum seviyesiyle keskin ve çıplak dağlarla kesişiyor ve çölün yüzeyi, gölge veya barınak olmadan, tropikal bir güneşin doğrudan ve yoğun ışınları tarafından kavruluyordu. Serinletici esintiler yerine, rüzgârlar, özellikle güneybatıdan gelen, zararlı ve hatta ölümcül bir buharı yayıyor, dönüşümlü olarak yükselttikleri ve dağıttıkları kum tepecikleri okyanusun dalgaları ile karşılaştırılıyor ve tüm karargâhlar, tüm ordular ya kasırganın içinde kayboluyor ya da onun altında gömülüp kalıyordu. Suyun ortak faydaları, arzuları ve çekişmeyi

---

c. III) ve Galland (*Voyage de la Palestine par La Roque*, s. 265-346), bize yarımadanın en bereketli ve doğru hesabı olan Abulfeda Arabistan'ını açmışlardır. Bununla birlikte D'Herbelot'un *Bibliothèque Orientale* ile zenginleştirilebilir (s. 120, et alibi passim). **3.** Avrupalı gezginler; Shaw (s. 438-455) ve Niebuhr (*Description*, 1773; *Voyages*, c. I, 1776) onurlu bir ayrımı hak ederler: Busching (*Géographie par Berenger*, c. VIII, s. 416-510) yargı ile derlenmiştirler ve D'Anville'in Haritaları (*Orbis Veteribus Notus* ve *Ire Partie de l'Asie*) kanıt niteliğindedir, bkz. *Géographie Ancienne*, c. II, s. 208-231.

3. Abulfed., *Descript. Arabiæ*, s. 1. D'Anville, l'Euphrate ve le Tigre, s. 19, 20. Burası Xenophon ve Yunanların ilk önce Fırat'ı (*Euphrates*) geçtikleri bir satrap cenneti ya da bahçesi idi (Anabasis, l. b. 10, s. 29, [ed.] Wells).

4. Reland, çok fazla bilgi ile kanıtladı: **1.** Kızıldeniz (Arap Körfezi), Hint Okyanusu'nun sınırsız alanına kadar uzanan kadimlerin "Ἐρυθρὰ θάλασσα"sı *Mare Rubrum*'un bir parçası değildir. **2.** Eş anlamlı sözcükler "ἐρυθρός, αἰθίοψ", siyahların veya negroların rengini ifade eder (*Dissert Miscell.*, c. I, s. 59-117).

ortaya çıkaran bir unsurdur, odunun eksikliği de aynı etkiyi yaratmaktadır, bazı sanatlar ateş elementini korumak ve yaymak için gereklidir. Arabistan, toprağı dölleyen ve ürünlerini komşu bölgelere taşıyan gezilebilir nehirlerin yoksulluğunu yaşamaktadır, tepelerden düşen sel suları susuz topraklar tarafından emilir, köklerini kayaların yarıklarına çarpan nadir ve dayanıklı bitkiler, demirhindi veya akasya, gecenin çiyleri ile beslenir, sarnıç ve su kemerlerinde az miktarda yağmur toplanır, kuyular ve kaynaklar çölün gizli hazinesidir ve Mekke'nin hacıları,[5] birçoğu kuru ve boğucu bir yürüyüşten sonra, bir kükürt veya tuz yatağı üzerinde akan suların tadını aldıklarında iğrenirler. Arabistan ikliminin genel ve gerçek resmi budur. Kötülük deneyimi, yerel veya kısmi zevklerin değerini artırır. Gölgeli bir koru, yeşil bir mera, bir tatlı su akışı, yerleşik bir Arap kolonisini, kendilerine ve sığırlarına yiyecek ve ferahlık sağlayabilecek ve hurma ağacının yetiştirilmesinde endüstrilerini teşvik eden şanslı noktalara çekmek için yeterlidir. Hint Okyanusu'nu sınırlayan yüksek topraklar, üstün miktarda odun ve su ile ayırt edilir; hava daha ılıman, meyveler daha lezzetli, hayvanlar ve insan ırkı daha çoktur, toprağın doğurganlığı, aile babalarının çabalarını teşvik eder ve onları ödüllendirir ve tütsü[6] ve kahvenin kendine özgü hediyeleri, farklı yaşlarda dünyadaki tüccarları cezbetmiştir. Yarımadanın geri kalanıyla karşılaştırılırsa, bu tecrit edilmiş bölge gerçekten Müslümanların beğenisini hak edebilir ve fantezi ve kurgunun görkemli renklendirmesi tezat oluşturabilir ve mesafeler bu sayede katedilebilir. Bu dünyevi cennet için doğa en seçkin iyiliklerini ve en meraklı işçiliğini saklamaktadır; lüks ve masumiyetin

5. Kahire ve Mekke arasındaki otuz günlük yolculuk esnasında on beş gün boyunca temiz su yoktu. *Hadjees* (Hicaz?; ed. n.) güzergâhı için bkz. Shaw, *Travels*, s. 477.

6. Arabistan'ın aromatikleri, özellikle de *thus* ya da tütsü, Pliny'nin 12. kitabında yer almaktadır. Büyük şairimiz (*Paradise Lost*, L, IV), benzer bir şekilde, Sabæan sahilinden kuzeydoğu rüzgârı tarafından taşınan baharatlı kokuları tanıtmıştır:

"Birçok birlik,
Minnettar kokudan memnun, yaşlı okyanus gülümsüyor." (Plin., *Hist. Natur.*, XII, 42).

uyumsuz nimetleri yerlilere atfedilmiştir; toprak altın[7] ve değerli taşlarla döllenmiş ve hem karaya hem de denize aromatik tatların kokularını vermeleri öğretilmiştir. Yunanlar ve Latinler için çok tanıdık olan *kumlu*, *taşlı* ve *mutlu* olan bu bölünme Arapların kendileri tarafından bilinmemektedir ve dili ve sakinleri aynı olan bir ülkenin kadim coğrafyasının izini neredeyse hiç tutamayacağı kadar eşsizdir. Bahreyn ve Umman'ın deniz bölgeleri, Pers âleminin tam tersidir. *Yemen* Krallığı *Arabia Felix*'in sınırlarını veya en azından durumunu gösterir: *Neged'in* adı iç alanın üzerine yayılmıştır ve Muhammed'in doğuşu, Kızıldeniz kıyısı boyunca Hicaz eyaletini resmetmiştir.[8]

BEDEVİ YA DA KIRSAL ARAPLARIN ÂDETLERİ

Nüfusun ölçülmesi geçim yoluyla düzenlenir ve bu engin yarımadanın sakinleri verimli ve çalışkan bir şehrin halkından daha fazlasını içerebilir. Basra Körfezi'nin, okyanusun ve hatta Kızıldeniz'in, *Ichthyophagi*'nin[9] veya balık yiyenlerin kıyılarında, tehlikeli yiyeceklerin arayışı devam etmiştir. Toplumun adını hak eden bu ilkel ve küstah durumda, sanat ya da yasalar olmadan, neredeyse duyu ya da dil olmadan, insan kaba bir varlık olarak, hayvani içgüdülerinden zayıf bir şekilde ayrılır. Nesiller ve çağlar sessiz bir unutuluş içinde yalpalayabilir ve çaresiz vahşi,

7. Agatharcides, bir zeytin büyüklüğünden bir fındık büyüklüğüne kadar saf altın topaklarının bulunduğunu doğrular; demir iki kat, gümüş ise on kat altın değerindeydi (de Mari Rubro, s. 60). Bu gerçek veya hayalî hazineler yok oldu; şu anda Arabistan'da bilinen hiçbir altın madeni yoktur (Niebuhr, *Description*, s. 124).

8. Pocock'un *Specimen Hostoriae Arabum*'una (Oxon. 1650, 4to) danışın, inceleyin ve araştırın. Otuz sayfalık metin ve versiyon, Pocock'un daha sonra tercüme ettiği Gregory Abulpharagius *Dynasties*'inden çıkarılmıştır (Oxon. 1663, 4to), üç yüz elli sekiz not, Arap eserleri üzerinde klasik ve özgün bir çalışma oluşturmaktadır.

9. Arrian, *Hejez* (Hicaz?; ed. n.) sahilinin *Icthyophagi* (Periplus Maris Erythræi, s.12) ve Aden'in ötesine dikkat çekiyor (s. 15); Kızıldeniz kıyılarının (en büyük anlamda), belki de Cyrus zamanında bu vahşiler tarafından işgal edilmiş olması muhtemel görünüyor ancak Justinianus döneminde vahşiler arasında herhangi bir yamyam kaldığına inanmıyorum. (Procop., *De Bell. Persic.*, L, I, b. 19).

ırkının varlığını sahilin dar marjıyla sınırlayan istek ve arayışlarla yüzleşmekten kaçınır. Fakat Antik Çağ'ın başlarında, Arapların büyük bedenleri bu sefalet sahnesinden doğmuştur ve çıplak vahşi avcı, bir insanı koruyamadığı için, bir çırpıda kırsal yaşamın daha güvenli ve ferah durumuna yükselmiştir. Aynı yaşam, çölün kayıp kabileleri tarafından aynı şekilde takip edilmiştir; modern bedevilerin[10] (*Bedoweens)* portresinde, Musa veya Muhammed çağında benzer çadırların altında yaşayan ve atlarını, develerini ve koyunlarını aynı yaylalara ve dağlara taşıyan atalarının özelliklerini izleyebiliriz. Yararlı hayvanlar üzerindeki hâkimiyetimiz sayesinde zahmetimiz azalır ve zenginliğimiz artar; Arap çoban sadık bir arkadaşın ve zahmetli bir kölenin mutlak sahipliğini edinmiştir.[11] Doğa bilimcisinin görüşüne göre Arabistan, atın gerçek ve orijinal ülkesidir; iklim gerçekten de bu cömert hayvanın büyüklüğü açısından değil, ruhu ve çabukluğu açısından çok elverişlidir. Barb (Mağrip atı; ed.n.), İspanyol ve İngiliz cinsinin liyakati, Arap kanının bir karışımından elde edilmiştir.[12] Bedeviler, batıl inançlı bir bakımla, en saf ırkın onurlarını ve anısını korur; erkekler yüksek bir fiyata satılır ancak dişiler nadiren melezleştirilir ve sevinç ve karşılıklı tebrik konusu olarak kabileler arasında asil bir tayın doğumu kutlanır. Bu atlar çadırlarda, Arapların çocukları arasında, yumuşaklık ve bağlılık alışkanlıklarında onların bakımlarını üstlenen bireylere aşina oldukları ortamlarda eğitilir. Sadece yürümeye ve dörtnala gitmeye alışkındırlar, hisleri mahmuzun ve kırbacın sürekli kötüye

10. Bkz. Pocock, *Specimen Historiæ Arabum*, s. 2, 5, 86 vd. D'Arvieux'nun 1664'te Carmel Dağı emîrinin kampına (*Voyage de la Palestine*, Amsterdam, 1718) yaptığı yolculuk, Suriyeli gezginlerin son ve en aklı başında olanları Niebuhr'dan (*Description de l'Arabie*, s. 327-344) ve Volney'den (c. I, s 343-385) örneklerle bedevi yaşamının hoş ve orijinal bir resmini sergiliyor.

11. De Buffon'un *Natural History*'sinde, *at* ve *deve* ile ilgili eşsiz makalelerini okuyun (hoş olmayan bir görev değildir).

12. Arap atları için bkz. D'Arvieux (s. 159-173) ve Niebuhr, (s. 142-144). 12. yüzyılın sonunda, Necid'in (*Neged*) atları sağlam ayaklı, Yemen'in güçlü ve kullanışlı hayvanları sayılabilirdi, Hicaz'ın asillerine saygılıydı. Onuncu ve son sınıf olan Avrupa atları, genellikle çok heybetli ve çok az ruha sahip olarak düşünüldü (D'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 339).

kullanılması nedeniyle körleştirilmez, güçleri kaçış ve takip anlarına odaklıdır ancak elin veya üzenginin dokunuşunu hissettikleri anda, rüzgârın hızını arkalarına alarak, öne doğru çok hızlı atılırlar ve dostları onları takip edemeyecek kadar hız elde edemezlerse, anında durarak, bir araya gelene kadar beklerler. Afrika ve Arabistan kumlarında *deve* kutsal ve değerli bir armağandır. Bu güçlü ve sabırlı yük hayvanı, yemek yemeden veya içmeden birkaç günlük yolculuğu sıkıntısız yapabilir ve vücuduna esaret işaretleri basılmış olan hayvanın beşinci midesi olan büyük bir torbada bir tatlı su deposu bulunur; daha büyük cinsleri bin kiloya kadar ağırlığı taşıyabilmektedir ve daha hafif ve daha aktif olan tek hörgüçlü develer, çok hızlı koşabildikleri için avcılıkta kullanılmıştır. Canlı veya ölü, devenin hemen hemen her kısmı insana hizmet edebilir; sütü bol ve besleyicidir, diri ve yumuşak etinin tadı dana etine benzer,[13] idrarından değerli bir tuz çıkarılır, gübresi yakıt ihtiyacını giderir ve her yıl düşen ve yenilenen uzun kılları, giysilere, mobilyalara ve bedevi çadırlarına ham haliyle büyük fayda sağlar. Yağmurlu mevsimlerde, çölün nadir ve yetersiz otlarını tüketirler. Kısa süren kış mevsimi ve yaz mevsiminde, genellikle Nil Nehrinin kenarlarından, Suriye ve Filistin köylerini ziyaret ederek ve tehlikeleri göze alarak, kamplarını deniz kıyısına, Yemen tepelerine ya da Euphrates bölgesine taşırlar. Gezgin bir Arap'ın hayatı tehlikeli ve sıkıntılıdır ve bazen, yağma veya değişim yoluyla, çabaları meyvelerini verebilir, Avrupa'daki özel bir vatandaş, on bin atın başındaki alanda yürüyen en gururlu emîrden daha sağlam ve hoş bir lükse sahiptir.

13. "Qui carnibus camelorum vesci solent odii tenaces sunt," bir Arap doktorun görüşüydü, (Pocock, *Specimen*, s. 88). Sütü seven Muhammed ineği tercih eder ve deveden bile bahsetmez fakat Mekke ve Medine hurması zaten daha lükstü (Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. III, s. 404).

ARABİSTAN ŞEHİRLERİ

Yine de İskit orduları ile Arap kabileleri arasında önemli bir fark bulunabilir çünkü ikincisi kasabalara toplanmış ve ticaret ve tarım işlerinde istihdam edilmiştir. Zamanlarının ve faaliyetlerinin bir kısmını hâlâ sığırlarını idaresine ayırmışlardır, barış ve savaşta çöl kardeşleri ile birleşmişler ve bedeviler onların yararlı ilişkilerinden bazı isteklerini, bazı zanaat ve bilgi ilkelerini türetmiştir. Abulfeda tarafından sayılan kırk iki Arabistan şehri[14] arasında en eski ve en kalabalık olanı, *mutlu* Yemen'de yer almıştır: Saana[15] kuleleri ve Merab'ın[16] muhteşem rezervuarı, Homeritlerin kralları tarafından inşa edilmiş ama kaba dilleri, Kızıldeniz yakınlarındaki ve iki yüz yetmiş mil uzaklıktaki Medine[17] ve Mekke'deki[18] peygamberlik ihtişamı tarafından gölgede bırakılmıştır. Bu kutsal yerlerin sonuncusu Macoraba adı altında Yunanlar tarafından bilinmektedir ve kelimenin soneki, en geliş-

---

14. Yine de Marcian of Heraclea (*Periplo*, s. 16, c. I. Hudson, *Minor. Geograph.*) Arabistan Felix'te yüz altmış dört kasaba hesap ediyor. Kasaba küçük olabilir, yazarın inancı büyüktür.

15. Abulfeda ([içinde] Hudson, c. II, s. 54) tarafından Şam ile karşılaştırılır ve hâlâ Yemen imamının ikametgâhıdır (*Voyages de Niebuhr*, c. I, s 331-342) Saana yirmi dört *parasang*'dır Dafar'dan (Abulfeda, s. 51) ve Aden'den altmış sekiz mil uzaklıktadır (s. 53).

16. Pocock, Specimen, s. 57. Geograph. Nubiensis, s. 52. Meriaba veya Merab, çevresi altı mil, Augustus lejyonları tarafından (Plin., *Hist. Nat.*, VI, 32) 14. yüzyılda (Abulfed., *Descript. Arab.*, s. 58) yok edilmiştir.

17. *Kentin* adı, Medine, "κατ' ἐξοχήν," Yatreb'ten çevrildi (Yunanların Iatrippa'sı); peygamberin koltuğu. Medine'nin mesafesi Abulfeda (s. 15) tarafından olan konaklama noktaları veya bir kervanın Bahreyn'e (15), Bassora'ya (28), Kufe'ye (20), Şam veya Filistin'e (20), Kahire'ye (25), Mekke'ye (10), Mekke'den Saana'ya (s. 52) veya Aden'e (30), Kahire'ye (31 gün ya da 412 saat) (Shaw, *Travels*, s. 477) alabileceği günlük mesafeden hesaplanmaktadır. D'Anville'in (*Mesures Itineraires*, s. 99) tahminine göre, bir günlük yolculuk yaklaşık yirmi beş İngiliz miline denk geliyor. Tütsü diyarından (Hadramaut, Yemen'de, Aden ve Fartasch Burnu arasında) Suriye'deki Gazze'ye kadar Pliny (*Hist. Nat.*, XII, 32) 65 deve konağı hesaplar. Bu ölçütler, fantezi ile gerçekleri ayrıştırabilir.

18. Mekke bilgisini Araplardan almalıyız (D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 368-371; Pocock, *Specimen*, s. 125-128; Abulfeda, s. 11-40). Şüphesiz şehre girmeye izin verilmediği için gezginlerimiz sessiz ve Thevenot'nun (*Voyages du Levant*, b. I, s. 490) kısa ipuçları bir Afrikalı döneğin şüpheli bilgilerinden alınmıştır. Bazı Persler 6000 ev saymıştır (Chardin., c. IV, s. 167).

mekte olan dönemde, Marsilya'nın büyüklüğünü ve kalabalığını ifade etmektedir. Bazı gizli motifler, belki de batıl inançlar, en ödün vermeyen durumun seçiminde kurucuları zorlamış olmalıdır. Çamur veya taş alışkanlıklarıyla, surlarını yaklaşık iki mil uzunluğunda ve bir mil genişliğinde, çorak dağların eteklerinde dikmişlerdir; arazi kayalıktır, zemzemin kutsal kuyusunun bile suyu buruk veya acıdır, meralar şehirden uzaktır ve üzümler Tayef bahçelerinden yetmiş milin üzerinde taşınmıştır. Mekke'de hüküm süren Kureyş (Kureyş) halkının ünü ve ruhu Arap kabileleri arasında dikkat çekiciydi fakat nankör toprakları tarım işçilerinin çalışması açısından uygun değildi ve konumları bu topraklarda ancak ticari faaliyetler için elverişliydi. Gedda limanına sadece kırk mil mesafede bulunan Habeşistan ile kolay bir yazılı anlaşma elde ettiler ve bu vesileyle Hristiyan krallığının Muhammed'in müritlerine ilk sığınma hakkını sağlamış oldular. Afrika'nın hazineleri, yarımada üzerinde, söylendiği gibi, kaya tuzu ile Chaldæan sürgünleri[19] tarafından inşa edilen Bahreyn eyaletindeki Gerrha veya Katif'e taşındı ve bundan sonra Basra Körfezi'nin yerli incileri Fırat'ın ağzına sallar vesilesiyle taşındı. Mekke sağında Yemen ile solunda Suriye arasında neredeyse eşit bir mesafede yerini aldı. İlki kış, ikincisi yaz olmak üzere kervanların uğrak yerleri ve mevsimsel gelişleri Hindistan gemilerini, Kızıldeniz'in can sıkıcı ve zahmetli seyrinden kurtardı. Saana ve Merab pazarlarında, Umman ve Aden limanlarında, Kureyşlilerin develeri değerli bir aromatik yük ile doluydu; Bostra ve Şam çarşılarında bir mısır ve üretici arzı elde edildi; kazançlı değişim Mekke sokaklarında bol miktarda ve zenginlikte yayıldı ve oğullarının en soyluları silah sevgisini mal takası ile birleştirdi.[20]

19. Strabo, L, XVI, s. 1110. Bassora yakınlarındaki bu tuz evlerinden biri için bkz. D'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 6.

20. "Mirum dictû ex innumeris populis pars acqua in *commerciis* aut in latrociniis degit," (Plin., *Hist. Nat.*, VI, 32). Bkz. Sale'in Kur'an çeviri, sure CVI, s. 503. Pocock, *Specimen*, s. 2. D'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 361. Prideaux, *Life of Mahomet*, s. 5. Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. I, s. 72, 120, 126 vd.

ULUSAL BAĞIMSIZLIKLARI

Arapların ebedî bağımsızlığı, yabancılar ve yerliler arasında övgü konusu olmuştur ve tartışma sanatları bu tekil olayı İsmail'in[21] gelecek kuşakları lehine bir kehanete ve mucizeye dönüştürmüştür. Ne göz ardı edilebilir ne de kaçınılması mümkün olan bazı istisnalar, bu akıl yürütme biçimini gereksiz olduğu kadar tartışılmaz da kılmaktadır; Yemen Krallığı, Habeşliler, Persler, Mısır sultanları[22] ve Türkler[23] tarafından arka arkaya istila edilmiştir; kutsal Mekke ve Medine şehirleri tekrar tekrar bir İskit tiranının kılıcı altında eğilmiş ve Arabistan'ın Roma vilayetleri[24] İsmail ve oğullarının kardeşleri karşısında çadır kurmaları gereken tuhaf vahşi doğayı kucaklamıştır. Ancak bu istisnalar geçici veya yerel olmuştur; Arap ulusu en güçlü monarşilerin boyunduruğundan kaçmıştır; Sesostris ve Cyrus, Pompey ve Trajan asla Arabistan'ın fethine yaklaşamamıştır; Türklerin[25] sergilemiş olduğu egemenliği bir yargı gölgesinde kalmış ancak gururu,

21. İsimsiz bir uzman (*Universal Hist.*, c. XX, [ed.] Octavo) Arapların bağımsızlığı ile Hristiyanlığın gerçekliğini resmen gösterdi. Bir eleştirmen, istisnalar dışında, metnin anlamını (Gen. XVI, 12) başvurunun kapsamını ve soyağacının temelini tartışabilir.

22. 1173'te Kürt (*Curd*) veya Eyyubi (*Ayoubites*) hanedanı kuran büyük Selahaddin'in (Saladin) bir kardeşi tarafından bastırılmıştır (Guignes, *Hist. Des Huns*, c. I, s. 425; D'Herbelot, s. 477).

23. I. Süleyman (*Soliman*) (1538) ve II. Selim'in (1568) bir subayı tarafından. Bkz. Cantemir, *Hist. of the Othman Empire*, s. 201, 221. Saana'da ikamet eden paşa, yirmi bir beyi yönetiyordu ancak Babıali'ye (Porte) hiç gelir gelmedi (Marsigli, *Stato Militare dell 'Imperio Ottomanno*, s. 124) ve Türkler 1630 yılında sürgün edildi (Niebuhr, s. 167, 168).

24. Roma eyaletinde, Arabistan ve üçüncü Filistin adı altında başlıca şehirler, Trajan'ın komutanlarından Palma tarafından bastırılan, 105 yıllarından kalma Bostra ve Petra idi (Dion. Cassius, L, LXVIII). Petra, Nabathæan'ların başkentiydi; adı İsmail'in oğullarının en büyüğünden türetilmişti (Gen., XXV, 12 vd., Jerom, Le Clerc ve Calmet'in yorumlarıyla). Justinian, Ælah'ın güneyine (Procop., *De Bell. Persic.*, L, I, b. 19) on günlük mesafedeki bir palmiye şehrinden feragat etti ve Romalılar bir *centurion* için Medine topraklarında (D'Anville, *Memoire sur l'Egypte*, s. 243) bir yerde (Pagus Albus, Hawara) özel evi korudu (Arrian [içinde] Periplo Maris Erythræi, s. 11, [içinde] Hudson, c. I). Bu gerçek mülkler ve Trajan'ın bazı deniz baskınları (Peripl., s. 14, 15,) tarih ve nişanlar ile Arabistan'ın Roma fethine doğru gelişmiştir.

25. Niebuhr (*Description de l'Arabie*, s. 302, 303, 329-331), Arabistan'daki Türk imparatorluğunun en yeni ve otantik istihbaratını sunmaktadır.

tehlikeleri ve saldırıları kışkırtma konusunda amacına ulaşamazken, bir başka halkın dostluğunu istemek açısından azalmıştır. Özgürlüklerinin bariz nedenleri Arapların karakterine ve ülkesine yazılmıştır. Muhammed'den[26] birçok yıl önce, Türklerin saldırı ve savunma sanatları konusundaki cesurca sergiledikleri eylemleri ve cesaretleri komşu ülkeler tarafından ciddi bir şekilde hissedilmiştir. Bir askerin sabırlı ve aktif erdemleri, kırsal bir yaşamın alışkanlıklarında ve disiplininde hissedilmez bir şekilde beslenmiştir. Koyun ve develerin bakımı kabile kadınlarının ellerine bırakılmış ancak savaşabilecek konumdaki gençlerin tümü emîrlerinin vermiş olduğu talimat doğrultusunda, kendi topraklarının sancakları altında, her zaman at sırtında ve ellerinde okları, yayları ve mızraklarıyla düzenli olarak çatışmalarını sürdürmüştür. Bağımsızlıklarının uzun süreli olması, onun kalıcılığının en büyük taahhüdüdür ve sonraki nesiller, çöküşlerini yavaşlatmak ve miraslarını korumak için canlandırılmıştır. Onların iç kavgaları, ortak bir düşmanın yaklaşımı üzerine askıya alınmış ve Türklere karşı son düşmanlıklarında, Mekke kervanı binlerce konfederasyon tarafından dört bir yönden saldırıya uğramış ve yağmalanmıştır. Savaşa ilerlediklerinde zafer umudu ön plandadır ancak arkada, bir geri çekilme güvencesi de yatmıştır. Atları ve develeriyle, sekiz ya da on gün boyunca, dört ya da beş yüz millik yolları, âdeta hükümdarlarının gözü önünden kaybolarak, katetmişler; çöldeki gizli suları arayan muzaffer birlikler onları küçümseyen ve tenhalığın kalbinde güvenle saklanan düşmanları tarafından, susuzluk, açlık ve yorgunluktan dolayı saf dışı edilmişlerdir. Bedevilerin silahları ve çölleri sadece kendi özgürlüklerinin güvencesi olarak kalmamış, aynı zamanda savaştan uzak halkı da kendi topraklarında, iklim avantajı sayesinde korunan Arabistan'ın huzurunun kaçırılmasını da engellemiştir. Agustus lejyonları hastalık ve bitkinlik içerisinde erimiş,[27] sadece tek bir

26. Diodorus Siculus (c. II, L, XIX, s. 390-393, [ed.] Wesseling) Antigonus ve oğlunun ordusuna direnen Nabathæan Araplarının özgürlüğünü açıkça ortaya koyuyor.

27. Strabo, L, XVI, s. 1127-1129. Plin., *Hist. Natur.*, VI, 32. Ælius Gallus, Medine'nin

deniz kuvveti tarafından Yemen'in gücünün azaltılması başarılı bir şekilde sağlanmıştır. Muhammed kutsal kurallarının tohumlarını ektiğinde,[28] bu krallık henüz Pers İmparatorluğu'nun bir eyaleti konumundadır; yine de aynı dönemde Homeritlerin yedi prensi dağlarda hüküm sürmeye devam etmektedir; Chosroes'in vekili açısından, uzaktaki ülkesini ve talihsiz efendisini unutmak çok daha cazip gelmiştir. Justinian döneminin tarihçileri, Doğu'nun uzun savaşlarındaki menfaat veya şefkatle ayrılan bağımsız Arapların durumunu temsil etmiştir: Gassan kabilesinin Suriye topraklarında kamp, *Hira* prenslerine Babil harabelerinin yaklaşık kırk mil güneyinde bir şehir kurmalarına izni verilmiştir. Kendi bölgelerinde faaliyetlerini hızlı ve dinamik olarak gerçekleştirmişlerdir ancak buna karşılık dostlukları içten, inançları tutarsız ve düşmanlıkları kaprisli olmuştur; bu, gezgin barbarları silahsızlandırmaktan daha heyecanlı bir iş haline gelmiştir ve bilindik savaş ilişkisinde, hem Roma'nın hem de İran'ın görkemli zayıflığını görmeyi ve hor görmeyi öğrenmişlerdir. Mekke'den Fırat'a kadar Saracen'lerin[29] genel unvanıyla Yunanlar ve Latinler tarafından Arap kabilelerinin,[30] kafaları karıştırılmış, her Hristi-

---

yakınlarına gitti ve Mareb ile okyanus arasındaki Yemen bölgesinde binlerce mil yürüdü. "Non ante devictis Sabæ regibus," (Od., I, 29) ve "intacti Arabum thesauri," (Od., III, 24) ile Horace Arabistan'ın bakir saflığını kanıtlıyor.

28. Cehalet dönemine dair bilinebilen veya korunabilen kadarıyla Hira'nın (s. 66-74), Gassan'ın (s. 75-78) ve Yemen'in (s. 55-66) mükemmel olmayan tarihi için bkz. Pocock, *Specimen.*

29. Ptolemy ve Pliny tarafından daha sınırlı, Ammianus ve Procopius tarafından daha geniş bir anlamda kullanılan isim, gülünç bir şekilde İbrahim'in karısı *Sarah*'dan belirsiz olarak *Saraka* köyünden (μετὰ Ναβαταίους. Stephan., *de Urbibus*), daha mantıklı bir şekilde, *hırsız* bir karakter veya *Doğu* durumunu gösteren Arapça kelimelerden türetilmiştir (Hottinger, *Hist. Oriental.*, L, I, b. I, s 7, 8; Pocock, *Specimen*, s. 33, 35. Asseman., *Bibliot. Orient.*, c. IV, s. 567). Yine de bu etimolojilerin son ve en popüler olanı Saracen'lerin batı ve güneydeki yerlerini, daha sonra Mısır sınırlarında belirsiz bir kabileyi açıkça gösteren Ptolemy (*Arabia*, s. 2, 18, [içinde] Hudson, c. IV) tarafından reddedilir. Dolayısıyla unvan herhangi bir *ulusal* karaktere işaret edemez ve yabancılar tarafından iddia edildiğinden, Arapçada değil, yabancı dilde aranmalıdır.

30. "Σαρακηνικὰ φνλα, μυριάδες τανῦτα
καὶ τὸ πλεῖστον αὐτ ωῦ ἐρημονόμοι
καὶ ἀδέσποτοι,"

yan ağzına terör ve nefretle telaffuz edilmesi öğretilen bir isim yerleştirilmiştir.

ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞLARI VE KARAKTERLERİ

Yerli tiranlığın köleleri, kendi ulusal bağımsızlıklarında nafile bir çabayla durumlarından övgüyle bahsetme fırsatı bulabilmişlerdir ancak Araplar kişisel olarak özgür insanlardır ve doğanın ayrıcalıklarını kaybetmeden bir dereceye kadar toplumun yararlarından faydalanmışlardır. Her kabilede, eşit oranda batıl inançlar, minnet ya da servet içinde belirli ailelerin yükseltilerek yüceltilmesi sağlanmıştır. Bu ırklarda şeyhlerin ve emîrlerin egemenlikleri her zaman ön planda tutulmuştur ancak onların yerine geçecek haleflerinin sıralaması gevşek ve güvencesiz bir prensibe bağlanmıştır; yönetim konusunda gerektiğinde değişikliklerin yapılabilmesi için kabilelerdeki asil akrabaların ya da en değerli yaşlıların fikirleri alınmış, onların yönlendirmesiyle verdikleri basit ancak önemli kararlar tercih edilmiştir. Sağduyu ve ruha sahip bir kadının bile Zenobia[31] vatandaşlarına hükmetmesine karşı çıkılmamıştır. Birkaç kabilenin bir araya gelmesiyle bir ordu oluşturulmuştur; onların kalıcı yapısı sayesinde bir ulus var olmuştur ve başlarına seçmiş oldukları şeyh ya da emîrleri, yabancıların gözünde kral isminin onurunu hak etmiştir. Arap prensleri o dönemlerde güçlerini kötüye kullanacak olurlarsa, hızla ılımlı ve ataerkil yargı yetkisine alışkın olan tebaaları tarafından terk edilmek suretiyle cezalandırılmışlardır. Onların ruhu özgürdür, adımları sınırsızdır, çöl açıktır ve kabileler ve aileler karşılıklı ve gönüllü bir yapı tarafından bir arada tutulmaktadır. Yemen bir hükümdarın ihtişamını ve görke-

---

Menander (*Excerpt. Legation*, s. 149), Procopius (*de Bell. Persic.*, L, I, b. 17, 19; L, II, b. 10) ve en canlı renklerle, Marcus saltanatı kadar erken bir dönemde onlardan bahseden Ammianus Marcellinus (L, XIV, b. 4) tarafından tanımlanmıştır.

31. "Saraceni . . . mulieres aiunt in eos regnare," (*Expositio totius Mundi*, s. 3, [içinde] Hudson, c. III). Mavia saltanatı Pocock'un (*Specimen*, s. 69, 83) dinî hikâye ile ünlenmiştir.

mini desteklemiştir ama eğer hayatını tehlikeye atmadan sarayından ayrılamazsa,[32] yönetim yetkileri soylulara ve magistra'lara devredilmiş olacaktır. Mekke ve Medine şehirleri, Asya'nın kalbinde, bir toplumun biçimini ya da özünü sunmaktadır. Muhammed'in büyükbabası ve önceki ataları, yabancı ve yerli işlemlerde ülkelerinin prensleri olarak ortaya çıkmıştır ancak Atina'daki Pericles veya Floransa'daki Medici gibi, bilgelik ve bütünlükleri sebebiyle hüküm sürdürmüşlerdir; nüfuzları miras yoluyla bölünmüş, asa, peygamberin amcalarından Kureyş kabilesinin daha genç bir koluna transfer edilmiştir. Yaşanan ağır olaylardan dolayı halk meclisi toplanmış ve insanların ya itaat etmeye zorlanması ya da ikna edilmesi gerektiğinden, antik dönem Arapları arasında hitabet kullanımı ve itibarı kamu özgürlüğünün en açık kanıtı olmuştur.[33] Ancak basit özgürlükleri, her üyenin topluluğun medeni ve siyasi haklarından ayrılmaz bir paya sahip olduğu için Yunan ve Roma cumhuriyetlerinin güzel ve yapay makinelerinden çok farklı bir yapıya sahip olmuştur. Arapların daha basit durumunda, ulus özgürdür çünkü oğullarının her biri bir efendinin iradesine tam bir boyun eğmeyi reddetmiştir. Yüreği cesaret, sabır ve itidalin sade erdemleri ile güçlendirilmiştir; bağımsızlık tutkusu, kendini yönetme alışkanlıklarını kullanmaya teşvik etmiş ve onursuzluk korkusu onlar açısından her zaman, tehlike ve ölümden daha baskın olmuştur. Bu usta zihnin ağırlığı ve sıkılığı dışa dönük tutumunda dikkat çekici olmuştur; konuşması rahatlatıcı, ağır ve özlüdür, nadiren kahkahalarıyla kışkırtır, tek önemli hareketi, erkekliğin saygıdeğer sembolü olan sakalını sıvazlamaktan ibarettir ve kendi öneminin

32. "Μὴ ἐξεῖναι ἐκ τῶν βασιλείων"; Agatharcides (*de Mari Rubro*, s. 63, 64, [içinde] Hudson, c. I), Diodorus Siculus (c. I, L, III, b. 47, s. 215) ve Strabo (L, XVI, s. 1124) bu şekilde bildiriyorlar. Ancak bunun, gezginlerin güvenilirliğinin sıklıkla bir gerçeğe, bir geleneğe ve bir yasaya dönüştüğü popüler masallardan veya olağanüstü kazalardan biri olduğundan şüpheleniyorum.

33. "Non gloriabantur antiquitus Arabes, nisi gladio, hospite, et *eloquentiâ*," (Sephadius apud Pocock, *Specimen,* s. 161, 162). Bu konuşma yeteneğini yalnızca Perslerle paylaştılar; duyarlı Araplar muhtemelen Demosthenes'in basit ve yüce mantığını küçümseyeceklerdi.

duygusu ona eşitsizliğini ve huzursuz olmadan üstlerini eşitlemeyi öğretmiştir.[34] Saracen'lerin özgürlüğü fetihlerinden sağ çıkmalarını sağlamıştır, ilk halifeler, tebaalarının cesur ve tanıdık diline izin vermiş, cemaati ikna etmek ve düzenlemek için minbere çıkılmış, imparatorluk tahtı Tigris'e (Dicle) götürülmeden önce Abbasiler, Pers ve Bizans saraylarının gururlu ve görkemli seremonisini kabul etmemişlerdir.

İÇ SAVAŞLAR

Uluslar ve erkekler üzerine yapılan çalışmalarda, onları düşman veya dost kılan, sınırlayan veya geliştiren, sosyal karakter anlamında yumuşak veya öfke hali gösteren sebepleri gözlemleyebiliriz. Arapların insanlığın geri kalanından ayrı olması, yabancı ve düşman fikirleri konusunda kafalarını karıştırmıştır ve toprağın verimsizliği, bugüne kadar inandıkları ve uyguladıkları azami içtihat getirmelerini sağlamıştır. Dünyanın bölünmesinde, zengin ve verimli iklimlerin insan ailesinin diğer dallarına atandığı iddia edilmektedir ve yasal hakları elinden alınan İsmail'in mirasının haksız yere mahrum bırakıldığı kısmı hile ya da zor kullanmak yoluyla gelecek için kurtarılmıştır. Pliny'nin sözlerine göre, Arap kabileleri hırsızlık ve malları yağmalama konusuna eşit derecede bağımlıdır; çölden geçen kervanlar baskınlarla yağmalanmış veya talan edilmiştir ve komşuları, Eyüp (Job) ve Sesostris'in[35] eski zamanlarından beri, zorba ruhlarının kurbanları olmuştur. Bir bedevi yalnız bir gezgini uzaktan gördüğünde, ona doğru öfkeyle atılarak, "Üzerindekilerin hepsini ver, anadan doğma haline dön!" diye bağırmıştır. Hazır bir teslimiyet ona merhamet hakkı vermiş-

34. Okuyucuya, D'Arvieux, D'Herbelot ve Niebuhr'un, Muhammed'in hayatındaki birçok rastlantısal pasajla resmedilen Arapların görgü kurallarını ve hükümetini en canlı renklerle temsil ettiğini hatırlatmalıyım.

35. Job'un ilk bölümünü ve Sesostris'in Pelusium'dan Heliopolis'e inşa ettiği 1500 *stadia*'lık uzun duvarı inceleyin (Diodor. Sicul., c. I, L, I, s. 67). *Hycsos* adı altında, çoban kralları, daha önce Mısır'ı bastırmışlardı (Marsham, *Canon. Chron.*, S. 98-163 vd.).

tir; direniş ise saldırganı kışkırtır ve kanı, kendini savunmak için döküldüğünü düşündüğü kanı yok etmelidir. Tek bir soyguncu veya birkaç ortak haydutlar grubu, gerçek isimleriyle etrafa nam salmıştır ancak çok sayıda grubun sömürülmesi, yasal ve onurlu bir savaş niteliğini taşımıştır. Bu şekilde insanlığa karşı silahlanmış bir insanın öfkesi, yerel olarak yağma, cinayet ve intikam duygularıyla ikiye katlanmıştır. Avrupa anayasasında barış ve savaş hakkı artık çok daha küçük, saygın kişiler ve gerçek bir alan ile sınırlıdır ancak her bir Arap, haydutluğu karşısında hiç cezalandırılmadığı ve bu şekilde nam saldığı için, mızrağını vatandaşlarının hayatı karşılığında kullanabilmektedir. Ulusun birliği, yalnızca dil ve davranışların belirsiz bir benzerliğinden oluşmaktadır ve her toplumda magistra'nın yetkisi suskun ve acizdir. Muhammed'den önceki cehalet döneminde, geleneklere bağlı kalınarak bin yedi yüz savaş[36] gerçekleştiği kayıtlara alınmıştır; sivil hiziplerin ahlakı safi düşmanlıkla doludur ve düzensiz ya da dizeler halinde, eski bir kanın kahramanlıklarının aktarılması, düşman kabilelerinin torunları arasında aynı tutkuları yeniden canlandırmak için yeterli olmuştur. Özel hayatta her insan, en azından her aile, kendi davasının hâkimi ve intikamcısı konumunda olmuştur. Onurun hoş hassasiyeti, yara almaktan çok hakaretin ağırlığını hissetmiş, ölümcül zehrini Arapların savaşlarına kışkırtıcı güç olarak aktarmıştır: En kolay yara aldıkları zayıf noktaları kadınları ve sakallarına yapılan hakaretlerden kaynaklanmıştır; ahlaksız bir eylem, aşağılayıcı bir kelime, yalnızca suçlunun kanıyla yok edilmiştir ve hastalıklı ve saplantı boyutuna gelmiş olan bu takıntıları yüzünden aylar ve yıllar boyunca intikam fırsatı beklemişlerdir. Cinayet karşısında para cezası ya da tazminat hakkı, her yaştaki barbar tarafından gayet iyi bilinmektedir ancak Arabistan'da ölülerin akrabaları kefareti kabul etme ya da misilleme yasasını bizzat kul-

36. Veya başka bir hesaba göre, 1200 (D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 75); *Ayam al Arab*, Arapların savaşları hakkında yazan iki tarihçi 9. ve 10. yüzyılda yaşadı. Dahes ve Gabrah'ın ünlü savaşına iki at sebep, kırk yıl sürdü ve bir atasözü ile sona erdi (Pocock, *Specimen*, s. 48).

lanma özgürlüğüne sahiptir. Arapların rafine edilmiş kötülükleri, katilin başını almaları suretiyle dindirilemediğinden, intikamlarını almak için tamamen suçsuz bir insanın infazına karar verilerek, cezanın masumlar üzerine aktarılmasını sağlamışlardır. Eğer kendilerinden biri düşmanlarının eline düşecek olursa, sırayla onlar da aynı misilleme tehlikesiyle karşı karşıya kalarak, kan bedelini misliyle almak için davalarını sürdürmüşlerdir, böyle bir durumda her iki ailenin bireyleri kötülük ve şüphe dolu bir hayat sürdürür ve kimi zaman intikamlarını almaları elli yıllık bir zamanı bile aşabilmektedir.[37] Ne yazık ki herhangi bir acıma ya da affetmeyi bilmeyen bu kana susamış ruha sahip olanlar, düşmanları ile karşı karşıya kaldıkları zamanlarda ne yaş ve güç ne de sayı ve silah eşitliğini göz önünde bulundurmaya özen göstermiştir. Araplar tarafından Muhammed zamanından önce iki, belki de dört aylık süren bir bayram dönemi getirilmiş, bu sırada herkes kılıçlarını dinî kılıfların arkasına saklayarak hem yabancı hem de iç düşmanlarının üzerine yöneltmiştir; bu da o dönemde gerçekleştirilen ateşkes anarşisi ve savaş alışkanlıklarının daha güçlü bir şekilde ifade edildiğini gözler önüne sermiştir.[38]

SOSYAL NİTELİKLERİ VE ERDEMLERİ

Fakat yağma ve intikam ruhu, ticaret ve edebiyatın ılımlı etkisi ile bozulmuştur. Yalnız yarımada, antik dünyanın en uygar ulusları tarafından kuşatılmıştır; tüccarlar insanlığın dostu olmuştur ve yıllık yürüyüşe geçen kervanlar ilk bilgi ve nezaket to-

37. Arapların kan davalarının modern teorisi ve uygulamaları Niebuhr tarafından açıklanmıştır (*Description*, s. 26-31). Antik Çağın daha sert özellikleri Kur'an'da izlenebilir, c. 2, s. 20, c. 17, s. 230, Sale'in *Observations*'ı ile birlikte.

38. Procopius (*de Bell. Persic.*, L, I, b. 16) yaz gündönümü ile ilgili iki kutsal ayı yerleştirir. Araplar yılın dört ayı –ilk, yedinci, on birinci ve on ikinci– ve uzun süreli bir ateşkesin sadece dört veya altı kez ihlal edildiğini varsaymaktadır (Sale, *Preliminary Discourse*, s. 147-150 ve Kur'an'ın 9. ayetine dair notları, s. 154 vd. Casiri, *Bibliot Hispano-Arabica*, c. II, s. 20, 21).

humlarını şehirlere ve hatta çöl kamplarına taşımıştır. Arapların soyağacı ne olursa olsun, dilleri İbranice, Süryanice ve Chaldæan dilleriyle aynı orijinal kökten türetilmiştir; kabilelerin bağımsızlığı kendine özgü lehçeleriyle işaretlenmiştir[39] ancak her biri, kendilerinkinden sonra, Mekke'nin saf ve göze çarpan lehçesinin konuşulmasına izin vermiştir. Arabistan'da ve Yunanistan'da, dilin mükemmelliği görgü kurallarının geliştirilmesini geride bırakmıştır ve konuşma şekilleri balın seksen farklı ismini, bir yılanın iki yüzünü, bir aslanın beş yüz anlamını ve bir kılıcın bin çeşidinin oluşmasını sağlamıştır. Homeritlerin eserleri eski ve gizemli bir karakterle yazılmıştır fakat mevcut alfabenin temelini oluşturan Kûfî harfleri Fırat kıyılarında icat edilmiştir ve son harfler Mekke'de, Muhammed'in doğumundan sonra o şehre yerleşen bir yabancı tarafından öğretilmiştir. Dilbilgisi, ölçü ve retorik sanatı ile ilgili kelimeler Arapların doğuştan gelen dillerinde yoktur ancak etkileri keskin, süslü, bereketli, zekâları güçlü ve hassastı[40] ve ayrıntılı tasvirleri, dinleyicilerinin zihinlerine enerji ve etki ile hitap etmelerini sağlamıştır. Yükselen bir şairin dehası ve değeri, kendi ve akraba kabilelerinin alkışlarıyla kutlanmıştır. Ciddi anlamda görkemli bir ziyafet hazırlanmış, bir kadın korosu, evlatlarının ve kocalarının huzurunda onların tümüne hitap ederek, sesleriyle büyülemiştir; böylelikle tarafların haklarının doğruluğu ortaya çıkmış, şöhretleri ölümsüzleştirilecek şekilde haberciler tarafından ilan edilmiştir. Uzak ya da düşman kabileler, ilk Müslümanların fanatizmi tarafından kaldı-

39. Arrian, ikinci yüzyılda ([içinde] *Periplo Maris Erythræi*, s. 12) Arapların lehçelerinin kısmi veya toplam farkını belirtir. Dilleri ve harfleri Pocock (*Specimen*, s. 150-154), Casiri (*Bibliot. Hispano-Arabica*, c. I, s. 1, 83, 292; c. II, s. 25 vd.) ve Niebuhr (Description de l'Arabie, s. 72-36) dikkatle inceleniyor. Hızlı geçiyorum, papağan gibi kelimeleri tekrarlamaktan hoşlanmıyorum.

40. Voltaire'in *Zadig*'inde (*le Chien et le Cheval*) tanıdık bir hikâye, Arapların doğal dirayetini kanıtlamakla ilgilidir (D'Herbelot, *Bibliot. Orient*., s.120, 121; Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. I, s. 37-46). Ancak D'Arvieux veya daha doğrusu La Roque (*Voyage de Palestine*, s. 92) bedevilerin övülen üstünlüğünü reddediyor. Ali'nin yüz altmış dokuz kararı (Ockley, Londra, 1718, tarafından tercüme edilmiştir), Arap zekâsının adil ve olumlu bir örneğini vermektedir.

rılan yıllık panayırlara katılmış, barbarların terbiye edilmesine ve uyum sağlamasına katkıda bulunmuş olması gereken bir ulusal meclis oluşturulmuştur. Bu değişime uğramış panayır uygulamasında, sadece mısır ve şarabın kalitesi değil, otuz gün boyunca güzel konuşma ve şiirin değerleri de gözler önüne serilmiştir. Ödüller, ozanların cömert öykünmesi ile tartışılmış, muzaffer performansları, prensler ve emîrlerin arşivlerine kaldırılmış ve kendi dilimizde, altın harflerle yazılmış ve Mekke tapınağında[41] asılan yedi orijinal şiiri günümüzde bile okuyabilmemiz sağlanmıştır. Arap şairleri çağın tarihçileri ve ahlakçıları olmuşlardır ve aralarında önyargılara sempati duyanlar, vatandaşlarına erdemleri konusunda ilham vermişler ve onları bu erdemleriyle taçlandırmışlardır. Cömertlik ve cesaretin ayrılmaz birliği, şarkılarının en sevdikleri teması olmuştur ve en huzursuz hicivleriyle aşağılık bir ırka işaret ettiklerinde, acı sitemleriyle ne erkeklerine haklarını nasıl vereceklerini ne de kadınlarını nasıl inkâr edeceklerini bilememişlerdir.[42] İbrahim tarafından uygulanan ve Homer tarafından kutlanan aynı misafirperverlik, Arapların kervanlarında yenilenmeye devam etmiştir. Çölde dehşet salan vahşi bedevi, sorgulama veya tereddüt etmeden, onuruna güvenmiş ve çadırlarına girmeye cesaret eden yabancıyı kucaklamıştır. Bedevinin karşılaması kibar ve saygılı olmuştur, ev sahibi olarak hanesinin hem zenginliğini hem de yoksulluğunu misafiriyle paylaşmıştır, gerekli olan dinlenme süresini misafirine tanıdıktan sonra, onu minnetle, nimetlerle ve belki de hediyelerle uğurlamıştır. O dönemlerde, kalp ve el, bir erkek kardeşin ya da bir arkadaşın istekleriyle daha fazla genişlemiş ancak halkın alkışını hak edebilecek kahramanca eylemler, dar takdir ve tecrübe ölçüsünü aşmadan gerçekleşmiştir. Mekke vatandaşları arasında cömertlik ödülü al-

41. Pocock (*Specimen*, s. 158-161) ve Casiri (*Bibliot. Hispano-Arabica*, c. I, s. 48, 84 vd., 119; c. II, s. 17 vd.) Muhammed'den önceki Arap şairlerinden söz eder; Kâbe'nin yedi şiiri Sör William Jones tarafından İngilizce olarak yayınlanmıştır ancak Hindistan'da yaptığı şerefli görevi bizi, belirsiz ve eski metinden çok daha ilginç olan kendi notlarından mahrum etmiştir.

42. Sale, *Preliminary Discourse*, s. 29, 30.

maya hak kazananlar arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır ve duruşmaya en layık görülen üç kişiye peş peşe başvurulmuştur. Abbas'ın oğlu Abdullah o dönemde uzak bir yolculuğa çıkmıştır ve seçilen adamlarından ilkiyle karşılaştığında ayağı hâlâ üzengi üzerindedir, "Ey Allah'ın havarisinin amcasının oğlu ben bir yolcuyum ve sıkıntılıyım!" diye haykırmıştır. Seçilen hacı olan aday, sadece kılıcını kendine ayırarak devesini, dört bin parça altınını, içsel değer ya da onurlu bir akrabanın armağanı olarak karşısındakine sunmuştur. Kais'in hizmetçisi olan ikinci aday misafir ile karşılaştığında efendisinin uykuda olduğunu bildirmiştir ama hemen ardından da; "İşte yedi bin adet altın (evde sahip olduğumuz tek şey) ve sana bir deve ve bir köle vermem konusunda da emir aldım," diye ekler; efendisi uyandığı zaman, hizmetçisinin nazik hareketini ve uyuyan insana karşı göstermiş olduğu hassasiyetini takdir eder. Bu seçilen kahramanların üçüncüsü ise, kör bir Arap'tır, ibadet saati geldiğinde, adımlarını ancak kendisini iki tarafından destekleyen kölesi vasıtasıyla gerçekleştirbilmektedir. Gelen ziyaretçiyi fark ettiğinde, "Eyvah!" diye haykırmış, "kutularımın hepsi boştur! Ama bunları satabilirsiniz, eğer onları reddedecek olursanız, ben de onlardan vazgeçerim," diyerek kölelerini işaret etmiştir. Bu sözlerin ardından genç kölelerini, misafire doğru itmiş, sonrasında duvar kenarına dayanarak el yordamıyla ibadet edeceği yere ulaşmaya çalışmıştır. Hatem'in karakteri Arap erdeminin mükemmel bir modeli olarak gösterilmekteydi;[43] cesur ve özgür, mükemmel bir şair ve başarılı bir haydut olmuştu, misafirperverlik bayramı esnasında kırk deve kurban edilerek pişirilmişti ve düşman bir ricacı ibadet ettiği sırada, hem esirleri hem de yağmalanan yerleri onarmıştı. Vatandaşlarının özgürlüğü yasaların öngördüğü kanunları küçümsemişti; hepsi gururla acıma ve iyilik dürtüsüne kapılmışlardı.

43. D'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 458. Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. III, s. 118. Caab ve Hesnus (Pocock, *Specimen*, s. 43, 46, 48) aynı şekilde liberallikleri açısından göze çarpıyordu ve sonuncusu bir Arap şair tarafından zarif bir şekilde övüldü: "Videbis eum cum accesseris exultantem, ac si dares illi quod ab illo petis."

PUTPERESTLİKLERİ

Arapların[44] ve Hintlilerin dini, ilkel ve sahte bir batıl inanç tarzı olarak güneşe, aya ve sabit yıldızlara ibadet etmekten ibaretti. Onlara göre gökyüzünün parlak ışıkları bir Tanrı'nın görünür görüntüsünü göstermekteydi, sayıları ve uzaklıkları, sınırsız alan fikrine felsefi, hatta kaba bir gözle aktarılmaktaydı; sonsuzluğun karakteri, yolsuzluk veya bozulma konusunda yetersiz görünen bu katı küreler üzerinde işaretlenmişti, hareketlerinin düzenliliği bir akıl veya içgüdü ilkesine atfedilebilmekteydi ve onların gerçek ya da hayalî etkileri, yeryüzünün ve sakinlerinin kendine özgü bakımlarının nesnesi olduğu gibi nafile bir inancı teşvik etmekteydi. Astronomi bilimi Babil'de filizlenmişti ama Arapların okulu açık bir gökyüzü ve çıplak bir ovaydı. Gece yürüyüşlerinde, yıldızların rehberliğinde kendilerini yönlendirmişlerdi, isimleri, sırası ve günlük konumları fazlasıyla ilgilerini çekmesinden dolayı bedeviler tarafından gayet iyi bilinmekteydi ve yirmi sekiz parçaya ayın zodyakını bölmesi ve çölün susuzluğu olan canlandırıcı yağmurlarla yenilenen takımyıldızları kutsama deneyimiyle onlara öğretilmişti. Göksel kürelerin saltanatı görünür alanın ötesine uzatılamazdı ve ruhların göçünü ve bedenlerin dirilişini sürdürmek için bazı metafizik güçler gerekliydi; ölen bedevilerin mezarının başına bir deve bırakılırdı, bu sayede başka bir hayatta o devenin efendisine hizmet edebileceğini ve ayrılan ruhların çağrılması, onların hâlâ bilinç ve güç ile donatıldığını ima ederdi. Barbarların kör mitolojisinden; yerel tanrıların, yıldızların, havanın ve yerin, cinsiyetlerinin veya unvanlarının, niteliklerinin veya itaatlerinin şeklinden hem bihaberdim hem de pek umursamamıştım. Her kabile, her aile, her bağımsız savaşçı, muhteşem ibadetinin ayinlerini ve nesnesini yaratır ve değiştirirdi ancak her

44. Antik dönem Araplarının putperestliği hakkında merak edilen her şey Pocock'ta bulunabilir (*Specimen*, s. 89-136, 163, 164). Onun derin bilgeliği Sale (*Preliminary Discourse*, s. 14-24) ve Assemanni (*Bibliot. Orient.*, c. IV, s. 580-590) tarafından daha açık ve kısa bir şekilde yorumlanmıştır.

yaştaki kabile üyeleri Mekke'nin dilini ve dinini tercih ediyordu. Kâbe'nin gerçek antik havası Hristiyan âleminin ötesine yükselmişti. Kızıldeniz sahilini tanımlarken, Yunan tarihçi Diodorus,[45] Tamudlar (*Thamudites*) ile Sabalar (*Sabæans*) arasında, kutsallığı tüm Araplar tarafından saygı gören ünlü bir tapınak olarak betimlemişti. Türk imparatoru tarafından her yıl yenilenen keten veya ipeksi peçe, ilk olarak Muhammed zamanından yedi yüz yıl önce hüküm süren Homeritlerin dindar bir kralı tarafından kullanılmıştı.[46] Bir çadır veya bir mağara vahşilere ibadet için yeterli olabilmiş ancak yerine bir taş ve kil yapı inşa edilmişti ve Doğu hükümdarlarının sanatı ve gücü orijinal modelin sadeliği ile sınırlandırılmıştı.[47] Geniş bir revak, Kâbe'nin etrafını çevrelemekteydi; bu kare mabet, yirmi dört *cubit* uzunluğunda, yirmi üç *cubit* genişliğinde ve yirmi yedi *cubit* yüksekliğindeydi, bir kapı ve bir pencere ışığı kabul ediyor, çift çatı üç ahşap direk tarafından destekleniyor, yağmur suyunu boşaltan bir oluk (şimdi altın) ve zemzem kuyusu bir kubbe tarafından kazara kirlenmeye karşı korunuyordu. Kureyş kabilesi, hile ve zorla Kâbe'nin sorumluluğunu kazanmıştı; ruhani makam, dört nesilden gelerek Muhammed'in dedesine devredilmiş ve Haşimi ailesi, başından itibaren, ülkenin gözünde en saygın ve kutsal aile olarak kabul

45. "Ἱερὸν ἁγιώτατον ἵδρυται τιμώμενον
ὑπὸ πάντων Ἀράβων περιττότερον," (Diodor. Sicul., c. I, L, III, s. 211).
Karakter ve konum o kadar doğru bir şekilde uygun ki bu meraklı pasajın haber verilmeden veya uygulamadan nasıl okunması gerektiğini bilemedim. Ancak bu ünlü tapınak, Diodorus'un açıklamanın geri kalanında kopyaladığı Agatharcides (*de Mari Rubro*, s. 58, [içinde] Hudson, c. I) tarafından gözden kaçırılmıştı. Sicilyalı, Mısırlıdan daha mı iyi biliyordu? Ya da Kâbe, Roma'nın 650 ila 746 yılları arasında mı inşa edildi? (Dodwell, [içinde] *Dissert.*, ad c. I; Hudson, s. 72. Fabricius, *Bibliot. Græc.*, c. II, s. 770).

46. Pocock, *Specimen*, s. 60, 61. Muhammed'in ölümünden, Hristiyan âleminin yıllar önce doğumundan, 129'dan 68'e geçiyoruz. Şimdi ipek ve altın olan örtü veya perde, bir Mısır keteninden daha fazlası değildi (Abulfeda, *Vit. Mohammed.*, b. 6, s. 14).

47. Kâbe'nin (Sale tarafından utanmazca kopyalanan, *Universal History* vd.) orijinal planı, Reland'ın (*de Religione Mohammedica*, s. 113-123) en iyi otoritelerden düzelttiği ve açıkladığı bir Türk taslağıydı. Kâbe'nin tasviri ve efsanesi için Pocock'a (*Specimen*, s. 115-122,) D'Herbelot'nun *Bibliothèque Orientale*'sine (*Kâbe, Hacer, Zemzem* vd.) ve Sale'e (*Preliminary Discourse*, s. 114-122) başvurdum.

edilmişti.[48] Mekke bölgesi kutsal alanın haklarından yararlandı ve her yılın son ayında şehir ve tapınak Tanrı'nın evinde yeminlerini ve tekliflerini sunan uzun bir hacı kafilesiyle dolup taştı. Şimdi sadık Müslümanlar tarafından yerine getirilen aynı ayinler, putperestlerin batıl inancı tarafından icat edilmiş ve uygulanmıştı. Korkunç uzun bir mesafe olmasından dolayı, kıyafetlerini çıkarmışlardı; yedi kez hızlı adımlarla Kâbe'yi tavaf etmişler ve kara taşı öpmüşlerdi; yedi kez komşu dağları ziyaret etmişler; yedi kez Mina Vadisin'de taş atmışlar ve hac, günümüzde de olduğu gibi, koyun ve develerin kurban edilmesi ve kıllarının ve tırnaklarının kutsanmış zemine gömülmesi ile tamamlanmıştı. Her kabile, kendi ibadetlerini Kâbe'de bulmuş veya tanımlamıştı: Tapınak üç yüz altmış insan, kartal, aslan ve antilop sembolleriyle süslenmiş ya da kirletilmişti ve en göze çarpanı, elinde başları ya da tüyleri olmayan yedi ok tutan, putperest kehanetin aletleri ve sembolleri olan kırmızı akikten Hebal heykeliydi. Fakat bu heykel Suriye sanatının bir yapıtıydı, o dönemin yaşlıları, hâlâ bir sütun ya da bir tablete tapınmalarını bağlılıkla sürdürüyorlardı ve çölün kayaları, putperest kökeni sebebiyle derinden lekelenmiş Mekke'nin siyah taşını[49] taklit ederek tanrılara veya sunaklara semboller inşa etmek için parçalanmışlardı. Japonya'dan Peru'ya kadar, kurban etme ritüeli evrensel olarak hüküm sürdü ve dürüstlük, armağanlarını en değerli ve en kıymetli olan tanrıların onurunu yok ederek veya tüketerek minnettarlığını veya korkusunu dile getirdi. Bir insanın yaşamı,[50] umumi bir

48. Muhammed'in beşinci atası olan *Cosa*, Kâbe'yi MS 440'ta gasp etmiş olmalı ancak hikâye farklı olarak Jannabi (Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. I, s. 65-69) ve Abulfeda (*Vit. Moham.* b. 6, s. 13) tarafından anlatılır.

49. İkinci yüzyılda, Maximus of Tyre Arapların taşa taptıklarından bahseder;
"Ἀράβιοι σέβουσι μὲν, ὄντινα δὲ οὐκ οἶδα,
τὸ δὲ ἄγαλμα εἶδον λίθος ἦν τετράγωνος." (*Dissert.* VIII, c. I, s. 142, [ed.] Reiske). Hristiyanlar tarafından yüksek sesle kınanır (lemens Alex., [içinde] *Protreptico*, s. 40. Arnobius contra Gentes, L, VI, s. 246). Yine de bu taşlar, dindar ve kâfir antik çağlarla ünlü Suriye ve Yunanistan'ın βαίτυλα'dan başkası değildi. (Euseb., *Præp. Evangel.*, L, I, s. 37. Marsham, *Canon. Chron.*, s. 54-56.)

50. İki korkunç konu "Ἀνδροθυσία" ve "Παιδοθυσία" bilgin Sör John Marsham (*Ca-*

felaketi ortadan kaldırmak için sunulan en değerli kefaretti; Fenike ve Mısır, Roma ve Kartaca'nın sunakları insan kanı ile kirlenmişti, zalim uygulama Araplar arasında da uzun süre korunmuştu; üçüncü yüzyılda, her yıl bir çocuk Dumatian kabilesi[51] tarafından feda edildi ve bir kraliyet mensubu esir, İmparator Justinian'ın müttefiki ve askeri Saracen'lerin prensi tarafından dindar bir şekilde katledildi.[52] Oğlunu sunağa sürükleyen bir ebeveyn, fanatizmin en acı verici ve yüce çabasını sergiliyordu; eylem veya niyet, azizler ve kahramanlar örneğiyle kutsanmıştı; Muhammed'in babası kısa sürede gerçekleşecek olaylara karşı, yüz deveye eşdeğer bir bedel için adak adamıştı. Cehalet döneminde, Yahudiler ve Mısırlılar gibi Araplar da domuz etinin tadından kaçındı,[53] ergenlik çağındaki çocuklarını sünnet ettiler,[54] aynı gelenekler, daha Kur'an'ın yasağı veya emri olmadan önce sessizce gelecek nesillere aktarıldı. Sanatsal yasa koyucunun, vatandaşlarının inatçı önyargılarına yol açtığı iddialı bir şekilde tahmin edildi. Mekke iklimine uygun bir uygulamanın Danube (Tuna) veya Volga kıyılarında işe yaramayabileceği veya rahatsız

non. Chron. S. 76-78, 301-304) tarafından doğru bir şekilde tartışılmıştır. Sanchoniatho, Fenike kurbanlarını Chronus örneğinden alır ama biz Chronus'un İbrahim'den önce mi, sonra mı yaşadığını, yoksa hiç yaşamadı mı, bilmiyoruz.

51. Porphyry "Κατ' ἔτος ἕκαστον παῖδα ἔθυον," diye kınıyor ama aynı şekilde Romalılara da A. U. C. 657'de nihayet ortadan kaldırılan aynı barbar geleneği hatırlatıyor. Dumætha, Daumat al Gendai, Ptolemy (*Tabul.* s.37; *Arabia*, s.9-29) ve Abulfeda (s. 57) tarafından fark edilir ve D'Anville'in haritalarında, çölün ortasında Chaibar ve Tadmor arasında bulunabilir.

52. Prcoopius (*de Bell. Persico*, L, I, b. 28), Evagrius (L, VI, b. 21) ve Pocock (*Specimen*, s. 72, 86), 6. yüzyılda Araplarda insan kurban etmeyi kanıtlar. Abdullah'ın kaçışı bir olgudan ziyade bir gelenektir (Gagnier, *Vie de Mahomet*, s. I, s. 82-84).

53. "Suillis carnibus abstinent," diyor, Pliny'yi (L, VIII, c. 68) garip bir varsayımla kopyalayan Solinus (*Polyhistor.*, c. 33), domuzların Arabistan'da yaşayamayacağını söylüyor. Mısırlılar, bu kirli hayvan için doğal ve batıl bir korku tarafından harekete geçirildi (Marsham, *Canon.*, s. 205). Yaşlı Araplar aynı şekilde, Muhammedî yasa (Reland, s. 75 vd. Chardin veya daha doğrusu Shah Abbas'ın *Mollah't* , c. IV, s. 71 vd.) tarafından onaylanan abdesti *post coitum* uygulamıştır (Herodot., L, I, b. 80).

54. Muhammedî uzmanlar bu konudan hoşlanmazlar yine de kurtuluş için gerekli sünneti tutarlar ve hatta Muhammed'in mucizevi bir sünnet derisi olmadan doğduğunu iddia ederler (Pocock, *Specimen*, s. 319, 320. Sale, *Preliminary Discourse*, s. 106, 107).

edici olabileceğini öngörmeden, gençliğinin alışkanlıklarına ve görüşlerine bağlı kaldığına inanmak daha basitti.

SABIAN'LAR

Arabistan özgürdü, komşu krallıklar fetih ve zulüm fırtınaları tarafından sarsıldı ve zulüm gören mezhepler, düşündüklerini ifade edebilecekleri ve düşündüklerini uygulayabilecekleri mutlu topraklara kaçtılar. Sabian'lar (Sâbiîler) ve Magian'lar, Yahudi ve Hristiyanların dinlerini Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e yaydı. Uzak bir antik çağda, Sabianizm, Chaldæan'ların becerisi[55] ve Asurilerin silahları tarafından Asya'ya yayıldı. İki bin yıllık gözlemlerden, Babil rahipleri ve astronomları,[56] doğanın ve ihtiyatın ebedî yasalarını çıkardılar. Yedi gezegenin gidişatını yöneten ve yeryüzündeki karşı konulmaz etkilerini döken yedi tanrı veya meleğe hayran kaldılar. Yedi gezegenin özellikleri, on iki burç ve kuzey ve güney yarımkürenin yirmi dört takımyıldızı ile birlikte görüntüler ve tılsımlar tarafından temsil edildi; haftanın yedi günü kendi tanrılarına adanmıştı; Sabian'lar her gün üç kez dua etti; Haran'daki ay tapınağı hac mekânıydı.[57] Ancak inançlarının esnek dehası her zaman öğretmeye veya öğrenmeye hazırdı; yaratılış, tufan ve ataerkil gelenekleri, onların Yahudi tut-

55. Diodorus Siculus (c. I, L, II, s. 142-145) dinlerine, Yunanların meraklı ama yüzeysel bakışlarıyla eğiliyor. Astronomileri çok daha değerlidir; güneşin gezegenlerin veya sabit yıldızların arasında olup olmadığından şüphe duyabileceklerinden, aklın teleskobuna bakmışlardır.

56. Simplicius (Porphyry'den alıntı), de Cælo, L, II, c. XLVI, s. 123, lin. 18, apud Marsham, *Canon. Chron.*. s. 474 bundan şüphe ediyor, çünkü sistemleri olumsuz. Chaldæan gözlemlerinin en erken tarihi, Mesih'ten önceki 2234 yılıdır. Babil'i İskender'in fethinden sonra Aristoteles'in isteği üzerine astronom Hipparchus'a iletilmiştir. Bilim yıllarında ne an ama!

57. Pocock (*Specimen*, s.134-146), Hottinger (*Hist. Orient*. s. 162-203), Hyde (*de Religione Vet. Persarum*, s. 124, 128 vd.), D'Herbelot, (*Sabi*, s. 725, 726) ve Sale (*Preliminary Discourse*, s. 14, 15) merakımızı memnuniyetle karşılamak için çok heyecanlılar; bu yazarların sonuncusu Sabianizm'i Arapların ilkel diniyle karıştırır.

saklarıyla değişik bir anlaşma yapmalarını sağladı; Âdem, Seth ve Enoch'un gizli kitaplarına başvuruldu ve İncil'in hafif bir telkini, çoktanrıcıların son kalıntısını Bassora[58] (Basra) topraklarındaki Aziz John Hristiyanlarına dönüştürdü. Babil'in sunakları büyücüler tarafından bozuldu fakat Sabian'ların yaralarının intikamı İskender'in kılıcı tarafından alındı; İran yabancı bir boyunduruk altında beş yüz yıldan fazla inledi ve Zerdüşt'ün (Zoroaster) en saf öğrencileri putperestlik bulaşmasından kaçınarak, düşmanlarıyla çölün özgürlüğünü soludular.[59] Muhammed'in ölümünden yedi yüzyıl önce Yahudiler Arabistan'a yerleşti; Titus ve Hadrian savaşlarında Kutsal Topraklardan çok daha büyük bir miktarı sürgün edildi. Çalışkan sürgünler özgürlük ve güce yöneldi: şehirlerde sinagoglar ve vahşi doğada kaleler inşa ettiler ve Gentile dönüşümü sünnetin dış işaretine benzeyen İsrail çocuklarıyla karıştırıldı. Hristiyan misyonerler hâlâ daha aktif ve başarılıydı, Katolikler evrensel saltanatlarını ilan ettiler ezdikleri mezhepler Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının ötesinde inzivaya çekildiler; Marcionit'ler ve Manichæa'lar fantastik düşüncelerini ve kıyamet İncillerini dağıttılar; Yemen kiliseleri ile Hira ve Gassan prenslerine Yakubi (Jacobite) ve Nesturi (Nestorian) piskoposlar tarafından saf bir inançla talimat verildi.[60] Seçim özgürlüğü kabilelere sunuldu, her Arap kendi özel dinini seçme veya düzenleme konusunda özgürdü, kaba batıl inançları, azizlerin ve filozofların yüce teolojisi ile karışmıştı. Cennetin ve yerin güçlerinin üstünde yüceltilen ancak kendini melekleri ve peygamberleri tarafından insanlığa açıklayan ve lütfu veya adaleti mevsimsel mucizelerle

58. D'Anville (*l'Euphrate et le Tigre*, s. 130-137) bu belirsiz Hristiyanların konumunu belirleyecektir; Assemannus (*Bibliot. Oriental*. c. IV, s. 607-614) ilkelerini açıklayabilir. Ancak gizli geleneklerini ifşa etmekten korkan ve utanan cahil insanların inancını belirlemek kaygan bir görevdir.

59. Magi, Bahreyn eyaletinde (Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. III, s. 114) tespit edildi ve eski Araplarla (Pocock, *Specimen*, s.114-150) karıştı.

60. Arabistan'daki Yahudilerin ve Hristiyanların durumu Sharestani vd.den alıntı yapan Pocock (*Specimen*, s. 60, 134 vd.), Hottinger (*Hist. Orient*. s. 212-238), D'Herbelot (*Bibliot. Orient*. s. 474-476), Basnage (*Hist. Des Juifs*, c. VII, s. 185; c. VIII, s. 280) ve Sale (*Preliminary Discourse*, s. 22 vd., 33 vd.) tarafından tanımlanmıştır.

doğanın düzenini kesintiye uğratan yüce Tanrı'nın varlığı temel bir inanç maddesi olarak, yabancıların rızasıyla kişilere aşılandı. Arapların en rasyonel olanları, ibadetini ihmal etmelerine rağmen gücünü kabul etti;[61] onları hâlâ putperestlik kalıntılarına bağlayan inançtan ziyade alışkanlıktı. Yahudiler ve Hristiyanlar Kitabın halkıydı; İncil zaten Arapça diline çevrilmişti[62] ve Eski Ahit'in hacmi bu yenilmez düşmanların uyumu ile kabul edildi. Yahudi din adamlarının öyküsünde, Araplar uluslarının kurucularını keşfetmekten memnun olmuşlardı. İsmail'in doğumunu ve vaatlerini alkışlamışlar, İbrahim'in inancını ve erdemini saygıyla karşılamışlardı; soyağacını ve kendilerini ilk insanın yaratılışına kadar takip etmişler ve eşit bir dürüstlükle, kutsal metnin mucizeleri, Yahudi hahamların hayalleri ve gelenekleri ile emilmişti.

MUHAMMED'İN DOĞUMU VE EĞİTİMİ (569-609)

Muhammed'in temel ve avam kökeni, düşmanlarının değerini düşürmek yerine yüceltilen Hristiyanların beceriksiz bir iftirasıydı.[63] İsmail'den (*Ismael*) gelişi ulusal bir ayrıcalık veya masaldı ama soyağacının ilk adımları karanlık ve şüpheli olsa da birçok nesil saf ve gerçek asalet üretebilmişti.[64] Kureyş kabilesinden ve Arapların

61. Onların adaklarında, daha güçlü değil, daha huzursuz bir patron olan putun kârı için Tanrı'yı dolandırmak bir kuraldı (Pocock, *Specimen*, s. 108, 109).

62. İster Yahudi ister Hristiyan olsun, mevcut çevirilerimiz Kur'an'a daha yakın görünüyor ancak bir çevirinin eski tarihli olduğu anlaşılabilir: **1.** İbranice dersini ülkenin kaba dilinde bir tefsirle açıklamak için sinagogun sürekli uygulamasından; 2. Kutsal Yazıların tüm Barbar dillerine çevrildiğini iddia eden, beşinci yüzyılın pederleri tarafından açıkça dile getirilen Ermeni, Farsça, Habeş dilleri versiyonlarının analojisinden (Walton, *Prolegomena ad Biblia Polyglot*, s.34, 93; Simon, *Hist. Critique du V. et du N. Testament*, c. I, s. 180, 181, 282-286, 293, 305, 306; c. IV, s. 206).

63. "In eo conveniunt omnes, ut plebeio vilique genere ortum," vd. (Hottinger, *Hist. Orient*. s. 136). Yine de Yunanlıların en eskisi ve birçok yalanın babası olan Theophanes (Kronograf. s. 277.), Muhammed'in, "ἐκ μιᾶς γενικωτάτης φυλῆς," İsmail, soyundan olduğunu itiraf eder.

64. Abulfeda (*Vit. Mohammed*. b. 1, 2) ve Gagnier (*Vie de Mahomet*, s. 25-97) peygamberin popüler ve onaylanmış şeceresini tarif eder. Mekke'de onun özgünlüğüne itiraz etmem,

en meşhur Haşim (*Hashem*) ailesinden, Mekke'nin prenslerine ve Kâbe'nin kalıtsal koruyucularına kadar gelmişti. Muhammed'in büyükbabası, kıtlık sıkıntısını ticaretin tedariki ile hafifleten zengin ve cömert bir vatandaş olan Haşim'in oğlu Abdül Muttalib (*Abdol Motalleb*) idi. Babanın özgürlüğü ile beslenen Mekke, oğlun cesareti ile kurtarıldı. Yemen krallığı Habeşistan'ın Hristiyan prenslerine tabiydi; onların vasat Abrahah'ı, haçının onurunun intikamını almak için bir hakaret ile kışkırtıldı; kutsal şehre fillerle bir kafile yürüdü ve Afrikalı bir ordu tarafından istila edildi. Bir anlaşma önerildi ve ilk kitle, Muhammed'in büyükbabasının sığırlarının iadesini talep etti. "Peki neden," dedi Abrahah, "yok etmekle tehdit ettiğim tapınağınızı kurtarmak için yalvarmak istemiyor musunuz?" "Çünkü," dedi cesur şef, "sığır benimdir; Kâbe tanrılara aittir ve evlerini yaralanma ve kutsallıktan koruyacaklardır." Hüküm arzusu veya Kureyşlinin cesareti Habeşleri utanç verici bir geri çekilmeye zorlamıştı; rahatsızlıkları, kâfirlerin başlarına taş döken mucizevi bir kuş saldırısıyla taçlanmıştı ve bu savaşın sonu uzun yıllar boyunca fillerin isyanı olarak anılmıştı.[65] Abdül Muttalib görkemli bir evde mutlu bir hayat sürerek ödüllendirildi; yüz on yaşına kadar yaşadı ve altı kız ve on üç oğlana sahip oldu. Arap gençlerinin en güzel ve en mütevazı olan, en sevdiği oğlu Abdullah'tı (Abdallah) ve Zahrite'lerin asil ırkından olma Amina ile evliliğinin ilk gecesinde, iki yüz bakirenin kıskançlık ve umutsuzluktan beklentilerinin sona erdiği anlatılmıştır. Abdullah ve Amina'nın tek oğlu Mahomet ya da daha doğrusu Muhammed,

---

Lausanne'da gözlemlemek için girişimde bulunacağım, **1.** İsmail'den Muhammed'e 2500 yıllık süreyi yetmiş beş yerine otuz beş kuşak olarak sayıyorlar; 2. Modern bedevilerin tarihlerinden ve soyağacından habersiz oldukları ortada (*Voyage de D'Arvieux*, s. 100, 103).

65. Bu tarihin veya masalın tohumu, Kur'an'ın 105. ayetinde bulunur. Gagnier (Præfat. ad *Vit. Moham.* s. 18 vd.), D'Herbelot (*Bibliot. Orientale*, s. 12) ve Pocock'ta (*Specimen*, s. 64) dile getirilen Abulfeda'nın tarihsel anlatımını tercüme etti. Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 48) buna Muhammed'in yalanı diyor; ancak yarı Müslüman olan Sale (*Koran*, s. 501-503), Delphic Apollo'nun mucizelerine inandığı için Doktor'un tutarsız inancına saldırıyor. Maracci (*Alcoran*, c. I, b. II, s. 14; c. II, s. 823) mucizeyi şeytana yükler ve Müslümanlardan zorla itiraf alır, Tanrı'nın Kâbe'nin putlarını Hıristiyanlara karşı savunmayacağını söyler.

Justinian'ın ölümünden dört yıl sonra Mekke'de doğmuş ve zaferi Hristiyanların dinini Kâbe'ye sokacak Habeşlilerin yenilmesinden iki ay sonra gelmişti.[66] Erken bebeklik döneminde babası, annesi ve büyükbabasından mahrum bırakıldı; amcaları güçlü ve sayısızdı ve mirasın bölünmesinde yetimin payı beş deveye ve bir Habeş hizmetçiye indirildi. Yurtiçinde ve yurtdışında barış ve savaşta amcalarının en saygını olan Ebu Talip (*Abu Taleb*) gençliğinin rehber ve koruyucusu olmuştu; yirmi beş yaşına geldiğinde Mekke'nin zengin ve asil dulu olan Hatice'nin (Cadijah) hizmetine girdi ve kısa süre içerisinde güvenini kazanarak kadınla evlenip, servetinin armağanı ile ödüllendirdi. Basit antik çağda evlilik sözleşmesi, Muhammed ve Hatice'nin karşılıklı sevgisini anlatıyordu; onu Kureyş kabilesinin en başarılı bireyi olarak tanımlamışlardı ve amcasının özgürlüğü tarafından sağlanan on iki ons altın ve yirmi deve çeyiz olarak şart koşulmuştu.[67] Bu ittifakla Abdullah'ın oğlu atalarının topraklarını restore edebilmişti ve akılcı yaşlı dul kadın, yaşının kırkıncı yılında peygamber unvanını alana kadar ve Kur'an dinini ilan edene kadar içsel erdemlerinden memnun kaldı.[68]

---

66. Abulfeda'nın ([içinde] *Vit*. b. I, s. 2) en güvenli dönemleri bizi İskender ve Greklerin 882 yılına, Bocht Naser veya Nabonasser'in 1316 yılına eşit derecede 569 yılına götürür. Eski Arap takvimi, ayın ve haftanın gününden itibaren yeni bir hesaplama şekli çıkarıp Muhammed'in doğumunu 10 Kasım 570 İsa yılına çeken Benedictines'i (*Art. De Verifer les Dates*, s. 15) desteklemek için çok karanlık ve belirsiz bilgiye sahiptir. Ancak bu tarih Elmacin (*Hist. Saracen*., s. 5) ve Abulpharagius (*Dynast*. s. 101 ve Errata, Pocock'un yorumu) tarafından atanan Yunanların 882 yılı ile aynı şey olacaktır. Kronolojimizi geliştirirken, okuma yazma bilmeyen peygamberin kendi çağından habersiz olması mümkündür.

67. Ebu Talib'in şerefli ifadesini ailesi ve yeğeni için aynen kopyalarım. "Laus Dei, qui nos a stirpe Abrahami et semine İsmailis constituit, et nobis regionem sacram dedit, et nos judices hominibus statuit. Porro Mohammed filius Abdollahi nepotis mei (nepos meus) quocum ex æquo librabitur e Koraishidis quispiam cui non præponderaturus est, bonitate et excellentiâ, et intellectu et gloriâ et acumine etsi opum inops fuerit (et certe opes umbra transiens sunt et depositum quod reddi debet), desiderio Chadijæ filiæ Chowailedi tenetur, et illa vicissim ipsius; quicquid autem dotis vice petieritis, ego in me suscipiam," (Pocock, *Specimen*, e septima parte libri Ebn Hamduni).

68. Muhammed'in özel hayatı, doğumundan peygamberliğine kadar, Abulfeda (Vit. 3-7'de) ile Hottinger'in (*Hist. Orient*. s. 204-211), Maracci'nin (c. I, s. 10-14) ve Gagnier'nin (*Vie de Mahomet*, tom. ip 97-134) alıntıladığı gerçek veya doğruluğu şüpheli notların Arap yazarları tarafından ele alınmıştır.

PEYGAMBERİN ÖZELLİKLERİ

Yoldaşlarının geleneğine göre, Muhammed,[69] reddedildiği durumlar dışında nadiren hor görülen, kendisine bahşedilen dışa dönük kişiliğinin güzelliği ile ayırt edilirdi. Konuşmadan önce hatip, bir kamu veya özel kitlenin duygularını yanına alırdı. İdare etmedeki tavrı, görkemli görünüşü, delici bakışları, zarif gülümsemesi, uzun sakalı, ruhun her duygusunu renklendiren yüzü ve dilin her ifadesini uygulayan hareketleri herkes tarafından övgü alırdı. Bilinen yaşam koşullarına, ülkesinin mezar ve törensel nezaketine titizlikle bağlı kaldı; zenginlere ve güçlülere saygılı dikkati, Mekke'nin en fakir vatandaşlarına olan merhameti ve eğilimi ile onurlandırıldı, açık sözlülü tarzı, görüşlerinin yapısını gizledi; nezaket alışkanlıkları kişisel dostluğa ya da evrensel yardımseverliğe dayatılmıştı. Hafızası sağlam ve kalıcıydı, zekâsı kolay ve sosyal, hayal gücü yüce, kararı açık, hızlı ve belirleyici olmuştu. Hem düşünce hem de eylem cesaretine sahipti ve tasarımları başarısı ile kademeli olarak genişleyebilse de ilahî görevini temellendirdiği ilk fikir orijinal ve üstün bir deha damgası taşımaktaydı. Abdullah'ın oğlu, en saf ırkın koynunda, Arabistan'ın en saf lehçesinin kullanımı konusunda eğitim gördü ve konuşmasının akıcılığı, gizli ve uygun anlarda sessiz kalmasıyla düzeltildi ve geliştirildi. Bu konuşma güçleriyle Muhammed, okuma yazma bilmeyen bir barbar idi; gençliğinde asla okuma ve yazma sanatına ağırlık verilmemişti;[70] ortak cehalet onu utançtan veya sitemden muaf

69. Abulfeda, (içinde) Vit. b. LXV. LXVI; Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. III, s. 272-289. Peygamberin davranışları ve sohbetleri Ayşe, Ali ve Kedilerin Babası olarak bilinen ve Hicret'in 59. yılında ölen Ebu Hureyre'den derlenmiştir (Gagnier, c. II, s. 267. Ockley, *Hist. of the Saracens*, c II, s. 149).

70. Muhammed'in okuyabildiğine veya yazabileceğine inananlar, başka bir kalemle, surelerde veya Kur'an'ın 7., 29., 96 ayetlerinde yazılanları okuyamazlar. Bu metinler ve Sünni geleneği, şüphesiz Abulfeda tarafından ([içinde] *Vit*., VII) Gagnier (Not. Ad Abulfed. s. 15), Pocock (*Specimen*, s.115), Reland (*de Religione Mohammedica*, s. 236) ve Sale (*Preliminary Discourse*, s. 42) tanımlanır. Bay White, neredeyse tek başına, peygamberin sahtekârlığını ispatlamak için cehaleti reddetmiştir. Argümanları tatmin edici olmaktan

tuttu ancak dar bir varoluş çemberine indirgendi ve aklımıza bilge ve kahramanların zihinlerini yansıtan sadık aynalardan mahrum kaldı. Yine de doğa ve insan kitabı onun görüşüne açıktı; Arap gezginine atfedilen siyasi ve felsefi gözlemlere biraz fantezi düştü. Ulusları ve dünyanın bölgelerini karşılaştırır, Fars ve Roma monarşilerinin zayıflığını keşfeder, merhamet ve öfke ile zamanın dejenerasyonunu görür ve bir Tanrı ve bir kral altında Arapların yenilmez ruhu ve ilkel erdemleri altında birleşmeye karar verir.[71] Daha detaylıca yapılan araştırmaların sonucunda, Muhammed'in Suriye'ye iki yolculuğunun sarayları, kervanları, tapınakları, Doğu'yu ziyaret etmek yerine Bostra ve Şam topraklarıyla sınırlı olduğu gözlemlenmiştir; amcasının kervanına eşlik ettiği zaman sadece on üç yaşındaydı ve görevi Hatice'nin malını elinden çıkarır çıkarmaz onu geri göndermeye zorladı. Bu aceleci ve yüzeysel gezilerde, deha gözü, daha büyük yoldaşlarında görünmeyen bazı nesneleri fark edebilmişti; bazı bilgi tohumları verimli bir toprak üzerine dökülebilirdi ama Süryanice bilmemesi onun merakını dizginlemiş olmalıydı ancak Muhammed'in yaşamında veya yazılarında, umudunun Arap dünyasının sınırlarının çok ötesinde olduğunu göremiyorum. Bu yalnız dünyanın her bölgesinden hacılar her yıl bağlılık ve ticaret çağrılarıyla Mekke'de toplandı; çoklukların özgürlüğünde, basit bir vatandaş, anadilinde, kabilelerin siyasi durumunu ve karakterini, Yahudilerin ve Hristiyanların teori

---

çok uzaktı. Suriye topraklarına iki kısa ticaret yolculuğu, Mekke vatandaşları arasında çok nadir bir bilgiyi aşılamak için yeterli değildi; Muhammed'in maskesi düşürülebilecek havalı, kasti bir eylem değildi; hastalık ve hezeyan kelimelerinden herhangi bir sonuç çıkarılamazdı. Aydınlanmış gençlik, peygamberlik karakterini arzu etmeden önce, özel hayatta, okuma ve yazma sanatlarını sık sık kullanmış olmalıdır ve kendi ailesinin ilk dönüşümleri, skandal ikiyüzlülüğünü ilk tespit eden ve üstünü örten (White, *Sermons*, s. 203, 204, notlar, s. XXXVI-XXXVIII) eylemler olmuştu.

71. Kont de Boulainvilliers (*Vie de Mahomet*, s. 202-228), Arap stajyerini Telemachus of Fenelon veya Cyrus of Ramsay gibi yönetir. Pers sarayına yaptığı yolculuk muhtemelen bir kurgu ya da eylemin kökenini izlemesini sağlamıştır; "*Les Grecs sont pour tant des hommes*". İki Suriye yolculuğu, neredeyse tüm Arap yazarlar, hem Muhammediler hem de Hristiyanlar tarafından ifade edilmiştir (Gagnier, Abulfed. s. 10).

ve pratiğini inceleyebilirdi. Bazı haysiyetli yabancılara, misafirperverlik haklarını kabul etmek cazip gelmemiş ya da buna zorlanmış olabilirlerse de Muhammed'in düşmanları, Yahudi, Pers ve Suriye keşişlerini gizlice Kur'an'ın içeriğine yardım etmekle suçlamışlardı.[72] Konuşma anlayışı zenginleştirir ama yalnızlık deha okuludur ve bir eserin bütünlüğü tek bir sanatçının elini göstermiştir. Muhammed en genç olduğu dönemlerinde bile dinî düşünceye bağlıydı; her yıl Ramazan ayı boyunca dünyadan ve Hatice'nin kollarından çekilmişti, Mekke'den üç mil uzaktaki Hira (Hera) mağarasında,[73] evi göklerde değil, peygamberin aklında olan sahtekârlık veya coşku ruhuna danıştı. İslam adı altında, ailesine ve milletine vaaz ettiği inanç, sonsuz bir hakikat ve gerekli bir kurgu ile birleştirildi. Sadece bir Tanrı olduğu ve Muhammed'in Tanrı'nın elçisi olduğu ilan edildi.

TEK TANRI İNANCI

Yahudi savunucuların övgüsü, öğrenilmiş antik çağlar çoktanrıcılığının masalları tarafından ayartılırken, basit Filistin ataları gerçek Tanrı'nın bilgisini ve ibadetini korumuştur. Yehova'nın ahlaki nitelikleri, insan erdemi standardı ile kolayca barıştırılamazdı, metafizik nitelikleri karanlık olarak ifade edilirdi ama *Pentateuch* ve *Prophets*'in her sayfası onun gücünün bir kanıtıydı; adının birliği yasanın ilk maddesinde yazılıydı ve sığınağı hiçbir zaman görünmez özün görünür herhangi bir imgesi ile bozulmadı. Ta-

72. Mekkeli kâfirler tarafından suçlanan ya da şüphelenilen yabancıları isimlendiren masalları ya da varsayımları takip etmek için boşa harcayacak zamanım yok (*Koran*, b. 16, s. 223; b. 35, s. 297) Sale'in notları ile. Prideaux, *Life of Mahomet*, s. 22-27. Gagnier, Not ad Abulfed. s. 11, 74. Maracci, c. II, s. 400). Prideaux bile, işlemin gizli olduğunu ve sahnenin Arabistan'ın kalbinde yattığını gözlemlemiştir.

73. Abulfeda, (içinde) *Vit*. b. 7, s. 15. Gagnier, c. I, s. 133, 135. Hira Dağı'nın durumu Abulfeda tarafından belirtilmiştir (*Geograph. Arab*. s. 4). Ancak Muhammed, Minos'un Jove ile konuştuğu Idæan Dağı'nın Egeria mağarasındaki, "ubi nocturnæ Numa constituebat amicæ," hikâyeyi hiç okumamıştır.

pınağın yıkılmasından sonra, İbrani sürgünlerin inancı, sinagogun manevi bağlılığıyla arıtıldı, sabitlendi ve aydınlandı ve Muhammed'in otoritesi, Mekke veya Medine Yahudilerinin Ezra'ya Tanrı'nın oğlu olarak taptığı daimî eleştirisini haklı çıkarmayacaktı.[74] Ancak İsrail'in çocukları halk olmaktan çıkmıştı ve dünyanın dinleri, en azından peygamberin gözünde, yüce Tanrı'ya oğulları, kızları veya yoldaşları vermekle suçluydu. Arapların kaba putperestliğinde, suç açık ve cüretkârdı, Sabian'lar, göksel hiyerarşilerinde ilk gezegenin veya zekânın üstünlüğü ile zayıf bir şekilde mazur görülüyorlardı; Magian sisteminde iki ilkenin çatışması fatihin kusuruna ihanet etmişti. Yedinci yüzyılın Hristiyanları, paganizmin bir benzerine duyarsız bir şekilde bulaşmışlardı, kamusal ve özel yeminleri, Doğu'daki tapınakları rezil eden kalıntılara ve görüntülere yöneltildi. Yüce Olan'ın tahtı, bir şehit bulutu ve azizler ve popüler hürmet nesneleri olan melekler tarafından karartıldı ve Arabistan'ın verimli topraklarında gelişen Collyridian sapkınlıkları, Meryem Ana'ya bir tanrıçanın adı ve onuruyla bağlandı.[75] Üçleme (teslis; *trinity*) ve enkarnasyonun gizemleri ilahî birlik ilkesi ile çelişiyor gibi görünmekteydi. Onlar bariz anlamında, üç eşit tanrı getirebilir ve insan İsa'yı Tanrı'nın Oğlu'nun özüne dönüştürebilirdi;[76] Ortodoks bir yorum sadece inanan bir zihni tatmin edecekti, kasıtsız merak ve

74. *Koran*, b. 9, s. 153. Al Beidawi ve Sale tarafından alıntılanan diğer yorumcular suçlamaya bağlı kalırlar ama bunun Talmud'un en belirsiz veya saçma geleneği tarafından nasıl renklendirildiğini anlamıyorum.

75. Hottinger, *Hist. Orient*. s. 225-228. Collyridian sapkınlığı bazı kadınlar tarafından Trakya'dan Arabistan'a taşındı ve adı, tanrıçaya sundukları κολλυρίς veya pastadan ödünç alındı. Bu örnek, Bostra Piskoposu Beryllus'un (Euseb., *Hist. Eccles*. L, VI, b. 33) ve diğerleri, *Arabia haerefewn ferax*, serzenişini mazur gösterebilir.

76. Kur'an'daki üç tanrı (b. 4, s. 81; b. 5, s. 92) açıkça Katolik gizemimize karşı yönelmiştir ancak Arap yorumcuları, Nicæa Konseyi'ndeki bazı barbarlar tarafından söylendiği gibi, kalıtsal bir üçlemeden Baba, Oğul ve Meryem Ana'yı anlıyorlar (Eutych., *Annal*. c. I, s. 440) Ancak *Marianit*'lerin varlığı, samimi Beausobre (*Hist. De Manicheisme*, c. I, s 532) tarafından reddedilir ve hatayı, bazı Doğu dillerinde kadınsı cinsiyetten olan Kutsal Hayalet Roxah kelimesinden türetir; mecazi olarak Nasıralılar İncil'inde İsa'nın annesine göre şekillendirilmiştir.

gayret kutsal alanın perdesini parçalamıştı ve Doğu tarikatlarının her biri, kendileri hariç herkesin putperestlik ve çoktanrılığın lanetini hak ettiğini itiraf etmeye istekliydi. Muhammed'in inancı şüphe veya belirsizlikten yoksundu ve Kur'an, Tanrı'nın birliğine görkemli bir tanıktı. Mekke peygamberi, yükselişlerin ne olması gerektiği, yozlaşan her şeyin çürümesi ve yok olması gerektiği rasyonel prensibi üzerine putlara ve kişilere, yıldızlara ve gezegenlere ibadeti reddetti.[77] Evrenin yazarında biçim veya yer olmadan, sorun veya benzerlik olmadan, kendi doğasının gereği tarafından var olan ve kendisinden tüm ahlaki ve entelektüel mükemmeliyetten türetilen en gizli düşüncelerimize sunulan rasyonel coşkusu sonsuz ve sınırsız bir varlığı itiraf etmiş ve ona hayran kalınmıştı. Böylece peygamberin dilinde ilan[78] edilen bu yüce hakikatler, müritleri tarafından sıkı bir şekilde benimsenmekte ve Kur'an tercümanları tarafından metafizik hassasiyetle tanımlanmaktaydı. Bir felsefi teist Muhammedîlerin popüler inancına eğilim gösterebilirdi;[79] bu belki de şimdiki zihinlerimizde çok yüce bir inanç anlamına gelebilirdi. Bilinmeyen maddeden tüm zaman ve mekân, hareket ve madde, duyum ve yansıma fikirlerini soyutladığımızda, fantezi veya hatta anlayış için hangi nesne geriye kalırdı ki? Akıl ve devrimin ilk prensibi Muhammed'in sesiyle doğrulandı: Hindistan'dan Fas'a din değiştirenler *Üniteryen*lerin adıyla ayırt edildi ve putperestlik tehlikesi sembollerin yasaklanmasıyla önlendi. Sonsuz kararnameler ve mutlak kehanet doktrini Müslümanlar tarafından kesinlikle benimsenmişti ve ortak güçlüklerle, Tanrı'nın önsezisini insanın

77. Bu eğitim, Chaldæa'da ilk putperestliğe girişe karşı çıkan İbrahim karakterinde felsefi olarak örneklenmiştir (*Koran*, b. 6, s. 106. D'Herbelot, *Bibliot. Orient*. s. 13).

78. Kur'an'a, özellikle de Yaradan'ın her şeye gücünün yettiğini ilan eden elli yedinci (s. 437) ve elli sekizinci (s. 441) ayete bakın.

79. En muhafazakâr inançlar Pocock (*Specimen*, s. 274, 284-292), Ockley, (*Hist. of the Saracens*, c. II, s. LXXXII-XCV), Reland (*de Religion. Moham.* L, I, s. 7-13) ve Chardin, (*Voyages en Perse*, c. IV, s. 4-28) tarafından çevrilmiştir. Tanrı'nın benzeşimsiz olduğu büyük gerçek, Maracci (*Alcoran*, c. I, b. III, s. 87-94) tarafından aptalca eleştirilir çünkü insanı kendi suretinden sonra yaptı.

özgürlüğü ve sorumluluğu ile nasıl uzlaştırmak için mücadele edileceği, sonsuz iktidar ve sonsuz iyilik döneminde kötülüğün izninin nasıl açıklanacağı bu dönemde belirlenmişti.

TANRI'NIN ELÇİSİ VE SON PEYGAMBER MUHAMMED

Doğa Tanrısı, varlığını tüm eserlerine ve yasalarını insanın kalbine yazmıştır. Birinin bilgisini ve diğerinin pratiğini geri yüklemek, her devirdeki peygamberlerin gerçek veya iddia edilen amacı olmuştur. Muhammed'in özgürlüğü seleflerine kendisi için talep ettiği aynı krediyi vermişti ve ilham zinciri Âdem'in inmesinden Kur'an'ın ilanına kadar uzatılmıştı.[80] Bu dönemde, bazı erdem ve zarafet ölçülerinden ayırt edilen yüz yirmi dört bin ayete peygamber ışık tutmuştu, üç yüz on üç elçi, ülkelerini putperestlikten ve ahlaksızlıklardan vazgeçirmek için özel bir görevle gönderilmişti, yüz dört cilt Kutsal Ruh tarafından dikte edilmişti ve inançlarla parlayan altı kanun yapıcı, çeşitli törenlerin, ancak bir değişmeyen dinin ardışık altı vahyini insanlığa duyurduğunu açıklamıştı. Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in otoritesi ve konumu birbirinin üzerinde derecelendirilirmiş fakat peygamberlerden herhangi birinden nefret eden veya reddeden kâfirlerle numaralandırılmıştı. Patriklerin yazıları sadece Yunanların ve Suriyelilerin sahte kopyalarında vardı;[81] Âdem'in davranışı ona çocuklarına şükran veya saygı duyma hakkını vermemişti; Nuh'un yedi emri, sinagogun *proselitlerinin* aşağı ve kusurlu bir sınıfı tarafından göz önün-

80. Reland, *de Relig. Moham.* L, I, s. 17-47. Sale, *Preliminary Discourse*, s. 73-76. *Voyage de Chardin*, c. IV, s. 28-37 ve 37-47; Farsça ilavesinde: "Ali Tanrı'nın vekilidir!" Oysa peygamberlerin kesin sayısı bir inanç meselesi değildir.

81. Âdem'in kıyamet kitapları için bkz. Fabricius, *Codex Pseudepigraphus*, V. T. s. 27-29; *Seth*, s. 154-157; *Enoch*, s. 160-219. Ancak *Enoch* kitabı, bir ölçüye göre, Havari Aziz Jude'un alıntısıyla kutsanmıştır; Syncellus ve Scaliger uzun bir efsanevi parçayı iddia ediyor.

de bulundurulmuştu[82] ve İbrahim'in hatırası, kendi vatanı Chaldæa'daki Sabian'lar tarafından belirsiz bir şekilde saygı görüyordu; sayısız peygamberden sadece Musa ve İsa yaşamışlar ve hüküm sürmüşlerdi ve indirilen yazıların kalıntıları Eski ve Yeni Ahit kitaplarından oluşuyordu. Musa'nın mucizevi hikâyesi Kur'an'da kutsanmış ve süslenmişti[83] ve esir Yahudiler alay ettikleri uluslara kendi inançlarını dayatmanın gizli intikamının tadını çıkarmışlardı.[84] Hristiyanlığın yazarı için Müslümanlara peygamber tarafından yüksek ve gizemli bir saygı duymaları öğretilirdi. "Şüphesiz, Meryem oğlu İsa Mesih, Tanrı'nın havarisi ve Meryem'e aktardığı sözü ve ondan ilerleyen bir Ruh'tur; bu dünyada ve gelecek dünyada onurlu ve Tanrı'nın varlığına yaklaşanlardan biridir."[85] Gerçek ve doğruluğu kabul edilmeyen İncillerin[86] mucizeleri insanların zihinlerine bolca yerleştirilmişti ve Latin kilisesi, bakir annesinin kusursuz anlayışını Kur'an'dan ödünç almaktan çekinmemiştir.[87] Oysa İsa sadece ölümlüdür ve yargı günü ifadesi onu hem peygamber olarak reddeden Yahudileri hem de Tanrı'nın Oğlu olarak ona tapan Hristiyanları kınamaya hizmet edecektir. Düşmanlarının kötülükleri ününü bertaraf etmiş ve hayatına karşı komplo kurdurmuştu; maksatları

82. Nuh'un yedi emri, bu vesileyle Selden'in öğrenimini ve güvenilirliğini benimseyen Marsham (*Canon Chronicus*, s. 154-180) tarafından açıklanmaktadır.

83. *Âdem, Nuh, İbrahim, Musa* ve diğerlerine dair D'Herbelot'nun *Bibliothèque*'deki makaleleri, Kutsal Yazılar ve Talmud'un temeli üzerine inşa edilmiş Maunların efsaneleriyle zevkli bir şekilde süslenmiştir.

84. *Koran*, b. 7, s. 128 vd.; b. 10, s. 173 vd.; D'Herbelot, s. 647 vd.

85. *Koran*, b. 3, p. 40; b. 4, s. 80; D'Herbelot, s. 399 vd.

86. Bununla ilgili çeşitli tanıklıklar toplayan Fabricius'un *Codex Apocryphus N. T.*'sindeki Aziz Thomas veya İlk ortaya çıkan İncil'ine bakınız (s. 128-158). Cotelier tarafından Yunanca ve mevcut kopyamızı Muhammed'den kitabının yeni kopyası Sike tarafından Arapça olarak yayımlandı. Ancak alıntıları Mesih'in beşiğinde konuşması, yaşayan kil kuşlarına ithaf edildi (Sike, b. I, s. 168, 169; b. XXXVI, s. 198, 199, b. XLVI, s. 206. Cotelier, b. 2, s. 160, 161).

87. Kur'an'da (b. 3, s. 39) karanlık bir şekilde ima edilir ve Sünnilerin geleneği ile daha açık bir şekilde açıklanır (Sale'in notları ve Maracci, c. II, s. 112) 12. yüzyılda, tertemiz anlayışı Aziz Bernard tarafından küstah bir yenilik olarak kınandı (Fra Paolo, *Istoria del Concilio di Trento*, L, II).

sadece günahkârlıktı, çarmıha sadece bir hayalet ya da bir suçlu da gerilebilirdi ve masum olan aziz yedinci cennete gönderildi.[88] Altı yüz yıl boyunca İncil hakikat ve kurtuluşun yoluydu ancak Hristiyanlar, kurucularının hem kanunlarını hem de örneklerini duygusuz bir şekilde unuttu ve Muhammed'e Gnostikler tarafından sinagogun yanı sıra kiliseyi kutsal metnin bütünlüğünü bozmakla suçlaması talimatı verildi.[89] Musa ve İsa'nın dindarlığı, kendilerinden daha ünlü olan gelecekteki bir peygamberin güvencesine verildi; *Paraclete* ya da Kutsal Ruh'a dair varoluş vaadi, adına önceden yapılandırılmış ve Tanrı'nın elçilerinin en büyük ve sonuncusu olan Muhammed'de gerçekleştirilmişti.[90]

KUR'AN

Fikirlerin iletişimi, basit bir düşünce ve dil gerektirir; bir filozofun söylemi bir köylünün kulağına etki etmeden titreşir, yine de sonsuz ve sonlu bir aklın temasıyla, dilin ya da bir ölümcül kalemle ifade edilen Tanrı'nın sözü karşılaştırılacak olunursa, anlayışlarının mesafesi ne kadar sürebilirdi! İbrani peygamberlerin, İsa'nın havarilerinden ve evangelistlerinden ilham almak onların gerekçe-

88. Bkz. *Koran*, b. 3, s. 53 ve b. 4, s. 156, (ed.) Maracci. "Deus est præstantissimus dolose agentium (garip bir övgü) . . . nec crucifixerunt eum, sed objecta est eis similitudo." Dokümanlar sistemine uygun olabilecek bir ifade ancak yorumcular (Maracci, c. II, s. 113-115, 173. Sale, s. 42, 43, 79) başka bir adamın, bir arkadaşın veya bir düşmanın İsa'nın benzerliğinde çarmıha gerildiğine inanırlar; Aziz Barnabus İncil'inde okudukları ve Irenæus zamanından önce bazı Ebionit sapkınlıkları tarafından başlatılan bir masaldır (Beausobre, *Hist. du Manicheisme*, c. II, s. 25, Mosheim., *de Reb. Christ.* s. 353).

89. Bu suçlama Kur'an'da belirsiz bir şekilde teşvik edilir (b. 3, s. 45) ancak ne Muhammed ne de takipçileri şüphelerine ağırlık veya renk vermek için yeterince dil ve eleştiride usta değildir. Yine de Arian'cı ve Nasturi bazı hikâyeleri ilişkilendirebilir ve okuma yazma bilmeyen peygamber Manichæan'ların cesur iddialarını dinleyebilir. Bkz. Beausobre, c. I, s. 291-305.

90. Müslümanların sahtekârlığı veya cehaletiyle saptırılan Eski ve Yeni Ahit'in peygamberleri arasında, peygamberlere, zaten Montanist'ler ve Manichæan'lar tarafından gasp edilmiş olan *Paraclete* veya *Comforter*'ın vaadini (Beausobre, *Critique du Manichéisme*, c. I, s 263 vd.) ve harflerin kolay değiştirilmesi, "παράκλητος" için "περικλυτός", Muhammed isminin etimolojisini verir (Maracci, c. I, b. I, s. 15-28).

lerinin ve hafızasının kullanılmasına uymayabilirdi ve dehalarının çeşitliliği, Eski ve Yeni Ahit kitaplarının tarzı ve bileşiminde güçlü bir şekilde işaretlenmişti. Ancak Muhammed, basit bir editörden daha mütevazı ancak daha yüce bir karaktere sahipti; kendisine veya müritlerine göre Kur'an madde olarak yaratılmamış[91] ve ebediydi; tanrısallığın özünden geçmiş ve sonsuz emirlerin masasına bir ışık kalemi ile yazılmıştı. Yahudi ekonomisi altında gerçekten de en önemli işlere sevk edilmiş olan melek Cebrail (*Gabriel*) tarafından bir miktar ipek ve mücevher hacminde basılı bir kopya haline getirildi ve bu güvenilir haberci, Arap peygamberin surelerini ve ayetlerini art arda ortaya çıkardı. İlahî iradenin sürekli ve mükemmel bir ölçüsü yerine, Kur'an'ın parçaları Muhammed'in takdirine bağlı olarak üretildi; her vahiy, politikasının veya tutkusunun acil durumlarına uygundu ve tüm çelişkiler, azami Kutsal Yazı'nın herhangi bir metninin sonraki bir pasaj tarafından kaldırılması veya değiştirilmesiyle birlikte, kurtarıcı ifadeler ile kaldırılmıştı. Tanrı ve meleğin sözleri, palmiye yaprakları ve koyunun omuz kemikleri üzerine öğrencileri tarafından özenle kaydedildi ve sayfalar, herhangi bir düzen veya bağlantı olmaksızın, eşlerinden birinin ellerine emanet edildi. Muhammed'in ölümünden iki yıl sonra, kutsal sözler arkadaşı ve halefi Ebu Bekir (Abubeker) tarafından toplandı ve yayımlandı; çalışma Hicret'in otuzuncu yılında halife Osman tarafından revize edildi ve Kur'an'ın çeşitli basımları aynı ve muntazam olmayan bir metnin mucizevi ayrıcalığını ortaya koydu. Heyecan ya da kibir ruhunda peygamber, misyonunun özünü kitabının esasına dayandırmış, tek bir sayfanın güzelliklerini taklit etmek için hem insanlara hem de meleklere cesurca meydan okumuş ve tek başına Tanrı'nın bu eşsiz performansı dikte edebileceğini iddia etmişti.[92] Bu iddia en güçlü şekilde kulağı seslerin müziğinden memnun ve cehaleti insan dehasının üretimlerini karşılaştıramayacak durumda olan, aklı inanç ve dü-

91. Kur'an için, bkz. D'Herbelot, s. 85-88. Maracci, c. I, (içinde) *Vit. Mohammed.* s. 32-45. Sale, *Preliminary Discourse*, s. 58-70.

92. *Koran*, b. 17, V, 89 (içinde) Sale, s. 235, 236, (içinde) Maracci, s. 410.

şüncelerini uydurmuş dindar bir Arap'a yönelikti.[93] Üslubunun uyumu ve verimi, bir versiyonda Avrupa kâfirlerine ulaşmayacaktı; sabırsızlıkla, zaman zaman tozda sürünen ve bazen bulutlarda kaybolan masalın ve kararsızlığın sonsuz tutarsız rahmetini ve bazen de içinde sürünen bir duyguyu veya fikri heyecanlandıran iddiaları inceleyecekti. İlahî nitelikler Arap misyonerinin fantezisini yüceltmişti ancak en yüce nitelikleri, uzak bir çağda, aynı ülkede ve aynı dilde oluşturulmuş olan Eyüp (Job) kitabının yüce sadeliğine benzemeliydi.[94] Üstün zekâ sonucunda ortaya çıkmış olan Kur'an'ın kompozisyonunda yer alan ifadelerin bazılarını Homer, *Illiad* ya da Demosthenes'in *Phillippics*'ine atfedilmeli midir? Tüm dinlerde, kurucunun hayatı yazılı vahyinin sessizliğini sağlar; Muhammed'in sözleri o kadar çok gerçek dersler vermiştir ki eylemleri pek çok erdeme örnek gösterilmiş, kamusal ve özel anıları yoldaşları ve eşleri tarafından korunmuştur. İki yüzyılın sonunda, sünnet (*Sonna*) veya sözlü yasa, Buhari'nin (Al Bochari) çalışmaları tarafından tespit edilmiş ve yedi bin iki yüz yetmiş beş gerçek geleneği, üç yüz bin rapor kitlesinden, daha şüpheli veya sahte bir karakterden ayırt edenler tarafından kutlanmıştı. Dindar yazar her gün Mekke tapınağında dua etmiş ve abdestlerini zemzem suyuyla gerçekleştirmişti; sayfalar, elçinin minberine ve mezarına art arda yerleştirilmiş ve çalışma Sünnilerin (*Sonnites*) dört muhafazakâr mezhebi tarafından onaylanmıştır.[95]

---

93. Yine de bir Arap mezhebi, bir insan kalemi tarafından eşitlenebileceği veya aşılabileceği konusunda ikna olmuştu (Pocock, *Specimen*, s. 221 vd.) ve Maracci (polemik çevirmen için çok zor) tarafından eşitlenebilir veya aşılabilir en alkışlanan pasaja yer verdi (c. I, b. II, s. 69-75).

94. "Colloquia (gerçek veya inanılmaz) in mediâ Arabiâ atque ab Arabibus habita," (Lowth, de Poesi Hebræorum Prælect. XXXII, XXXIII, XXXIV, Alman editörü Michaelis'in, Epimetron'u, IV, ile birlikte). Yine de Michaelis (s. 671-673) birçok Mısır imgesi tespit etti. Dil belirsiz bir şekilde *Arabico-Hebraea* tarzındadır. Kardeş lehçelerin benzerliği, çocukluklarında olgunluklarına göre çok daha belirgindi (Michaelis, s. 682. Schultens, [içinde] *Præfat. Job*).

95. Ali Bochari HS 224'te vefat etmiştir. Bkz. D'Herbelot, s. 208, 416, 827. Gagnier, Not. ad Abulfed. b. 19, s. 33.

MUCİZELERİ

Eski peygamberlerin, Musa'nın ve İsa'nın misyonu birçok görkemli olay tarafından doğrulanmıştı ve Muhammed, gökten meleği ya da vahyi çağırmak, çölde bir bahçe yaratmak ya da inanmayan şehirde bir yangınla mücadele etmek gibi Mekke ve Medine sakinleri tarafından ilahî karakterine benzer bir kanıt üretmeye defalarca çağrılmıştı. Kureyşlilerin talepleriyle sık sık sıkıştırıldığında kendini belirsiz bir vizyon ve kehanet savunusu içinde bulur, doktrininin iç kanıtlarıyla hitap eder ve kendisini Tanrı'nın hükmünün arkasında korur, imanın değerini düşürecek ve sadakatsizliğin suçunu artıracak bu işaretleri ve mucizeleri reddeder. Ancak özürlerinin mütevazı veya sıkıntılı tonu onun zayıflığına ve öfkesine ihanet eder; bu skandal pasajları, şüphenin ötesinde, Kur'an'ın bütünlüğünü sağlamıştır.[96] Muhammed'in inananları mucizevi armağanlarına kendisinden daha fazla itimat etmiştir ve ruhsal sömürülerinin zamanından ve yerinden uzaklaştıkça güvenleri ve inançları daha da artmıştır. Ağaçların onunla buluşmak için ileri gittiğine inanıyorlar ya da onaylıyorlardı, taşların onu selamladığını, suyun parmaklarından fışkırdığını, açları beslediğini, hastaları iyileştirdiğini ve ölüleri huzura erdirdiğini, başının üzerinde nur olduğunu, ona bir devenin eşlik ettiğini, bir koyunun, etinin zehirli olduğunu bizzat ona haber verdiğini hem canlı hem de cansız doğanın Tanrı'nın elçisine eşit derecede tabi olduğunu iddia etmişlerdir.[97] Geceleri görmüş olduğu rüyalarının gerçek ve maddesel bir anlama sahip olduğu belirtilmiştir. Gizemli bir hayvan olan Burak (*Borak*) onu Mekke

96. Daha dikkat çekici bir şekilde bkz. *Koran*, b. 2, 6, 12, 13, 17. Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 18, 19) sahtekârları karıştırmıştır. Daha bilgin bir tavırla Maracci, mucizelerini inkâr eden pasajların açık ve pozitif olduğunu (*Alcoran*, c. I, b. II, s. 7-12) ve bunları iddia edenlerin belirsiz ve yetersiz olduğunu göstermiştir (s.12-22).

97. Bkz. *Specimen Hist. Arabum*, Abulpharagius'un metni, s. 17, Pocock'un notları, s. 187-190. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 76, 77. *Voyages de Chardin*, c. IV, s. 200-203. Maracci (*Alcoran*, c. I, s. 22-64), bazı yazarlara göre üç bin olan Muhammed'in mucizelerini ve kehanetlerini binbir zahmetle topladı ve gösterdi.

tapınağından Kudüs'e nakletmiştir; arkadaşı Cabrail ile birlikte, yedi cennete art arda yükselmiş ve havarilerin selamlarını almış ve peygamberler ve melekleri, kendi konaklarında selamlamıştır. Yedinci cennetin ötesine yalnızca Muhammed'in ilerlemesine izin verilmiş; birlik perdesini geçmiş, tahtın iki yayına yaklaşmış ve omzuna Tanrı'nın eliyle dokunduğunda kalbini donduracak bir soğukluk hissetmiştir. Bu tanıdık, önemli bir konuşmadan sonra tekrar Kudüs'e inmiş, Burak'a yeniden binmiş, Mekke'ye dönmüş ve bir gecenin onda bir bölümünde bin yıllık bir yolculuk gerçekleştirilmiştir.[98] Başka bir efsaneye göre, elçi, ulusal mecliste Kureyş kötü amaçlı meydan okumasını şaşırtmıştır. Dirençsiz kelimeleri ayın küresini ayırmıştır, itaatkâr gezegen gökyüzündeki istasyonundan eğilmiş, Kâbe'nin etrafındaki yedi hareketi gerçekleştirmiştir, Arap dilinde Muhammed'i selamlamış ve aniden boyutlarını büzmüş, yakasına girmiş ve gömleğinin içinden çıkarmıştır.[99] Halk bu muhteşem masallarla eğleniyordu ancak Müslüman ileri gelenlerinin en önemlisi efendilerinin alçakgönüllülüğünü taklit ederek, bir inanç veya yorum toleransına neden oluyordu.[100] Vaaz verirken doğanın uyumunu ihlal

98. Göğe yükselme, bir vizyon olarak düşünmek isteyen Abulfeda (Vit. Mohammed, c. 19, s.33) tarafından koşullarla ilişkilendirilir; Prideaux (s. 31-40) saçma diyerek aşağılıyor; Gagnier (c. I, s. 252-343) gayretli Al Jannabi'den bu yolculuğu inkâr etmenin Kur'an'ı inkâr etmek olduğunu öğrenmiştir. Yine de cenneti ya da Kudüs'ü ya da Mekke'yi isimlendirmeyen Kur'an sadece gizemli bir ipucu bırakmıştır: "Laus illi qui transtulit servum suum ab oratorio Haram ad oratorium remotissimum," (Koran, b. 17, V, 1; [içinde] Maracci, c. II, s. 407; Sale versiyonu daha cüretkâr). Geleneğin hava yapısı için ince bir temel.

99. Şimdiyi veya geçmişi gelecek için kullanan peygamber tarzında, Muhammed, "Appropinquavit hora et scissa est luna," (*Koran*, b. 54, V, 1, [içinde] Maracci, c. II, s. 688) demişti. Bu retorik figürü, en saygın görgü tanıkları tarafından kanıtlandığı söylenen bir gerçeğe dönüştürdü (Maracci, c. II, s. 690). Festival hâl3a Persler tarafından kutlanıyor (Chardin, c. IV, s. 201) ve efsane, Gagnier (*Vie de Mahomet*, c. I, s. 183-234) tarafından, güvenilir Al Jannabi'nin inancı üzerinden tekdüze bir şekilde işlendi. Yine de bir Müslüman uzmanun şahitliği kanıt kabul edilmiştir (apud Pocock, *Specimen*, s. 187), en iyi tercümanlar Kur'an'ın basit duygusuyla yetinmiştir (Al Beidawi, apud Hottinger, *Hist. Orient*. L, II, s. 302) ve Abulfeda'nın sessizliği bir prens ve bir filozofa layık görülmüştür.

100. Abulpharagius, (içinde) *Specimen Hist. Arap*. s. 17; şüpheciliği en saf otoritelerden olan Pocock'un notlarında, s. 190-194 haklı görülür.

etmenin gereksiz olduğunu iddia edebilirler; gizemle örtülmemiş bir inancın mucizelerden muaf tutulabileceğini ve Muhammed'in kılıcının Musa'nın asasından daha az güçlü olmadığını ifade edebilirlerdi.

MUHAMMED'İN KURALLARI: NAMAZ, ORUÇ, SADAKA

Çoktanrıcılık, batıl inanç çeşitliliği arasında ezilmekte ve içine nüfuz etmektedir. Binlerce Mısır kökenli ayin Musa Yasası'nın özüyle iç içe geçmişti ve İncil'in ruhu kilisenin debdebesinde kaybolmuştu. Mekke peygamberi, Arapların ayinlerini ve Kâbe'nin kutsal taşını ziyaret etme geleneğini kutsallaştırmak için önyargı, politika veya vatanseverlikle olayı daha cazip hale getirmişti. Ancak Muhammed'in kendi kuralları daha basit ve rasyonel bir dindarlık içeriyordu; namaz (prayer), oruç ve sadaka, bir Müslümanın dinî görevleriydi, onun görüşüne göre namazın onu Tanrı'nın yolunun yarısına taşıyacağını, oruç tutmanın onu sarayının kapısına getireceğini ve sadakanın onu kabul edeceğini ummaya teşvik ediyordu.[101] **I.** Gece (*nocturnal*) yolculuğu geleneğine göre, elçiye, Tanrı ile kişisel görüşmesinde, müritlerine günde elli defa namaz kılma yükümlülüğünü iletmesi emredildi. Musa'nın tavsiyesi ile bu dayanılmaz yükün hafifletilmesi için başvuruda bulundu; herhangi bir iş veya zevkten, zamandan ya da mekândan vazgeçmeden sayı yavaş yavaş beşe indirildi; bu kurala sadık bir şekilde bağlı olanlar, sabah şafak sökerken, öğlen, öğleden sonra, akşam ve gecenin ilk saatlerinde

101. Bu kuralların, hac, namaz, oruç, sadaka ve abdestin en özgün açıklaması bkz. Fars ve Arap teologlardan alıntı yapan Maracci (*Prodrom.* b. IV, s. 9-24), (mükemmel bir şekilde) Reland (*de Religione Mohammedica*, Utrecht, 1717, s. 67-123) ve Chardin (*Voyages in Perse*, c. IV, s. 47-195). Marace kısmen suçludur ancak kuyumcu Chardin'de bir filozofun gözleri vardı ve akılcı bir öğrenci olan Reland, Utrecht'teki kapalı kutusunda Doğu'ya seyahat etti. Tournefort'un 14. mektubu (*Voyage du Levant*, c. II, s. 325-360, octavo) Türklerin dini hakkında gördüklerini açıklar.

bu ibadetlerini tekrarladı ve bugünkü dinî şevkin azalmasında, gezginlerimiz Türklerin ve Perslerin derin alçakgönüllülüğü ve dikkatini örnek gösteriyor. Temizlik namazın anahtarıydı; Araplar tarafından eskiden uygulanmış olan ellerin, yüzün ve vücudun sık sık yıkanması, Kur'an tarafından fazlasıyla ciddiye alınıyordu ve su kıtlığı yüzünden bu yıkama eylemenin gerektiğinde kumla yapılmasına izin verilmişti. İbadet esnasında kullanılacak olan sözler ve dualar, zeminde otururken, ayakta dururken ya da secde edildikçe kullanılacak kelimeler özel ya da yetkili ağızlar tarafından halka iletiliyordu; bu ibadetler esnasında kullanılan dualar gayet kısa ve ruha dokunan sözlerden oluşuyordu; gayret ölçüsü can sıkıcı bir ayin tarafından tükenmiyordu ve her Müslüman, duaları ile sadece kendi ruhuna hitap ediyordu. Sembol kullanımını reddeden teistler arasında, gözü ve düşünceyi bir kıbleye ya da ufkun görünür noktasına doğru yönlendirerek, fantezi gezintilerini sınırlamak gerekli bulundu. Peygamber ilk başta Kudüs'ün seçimiyle Yahudileri memnun etmeye meyilliydi ama çok geçmeden daha doğal bir tarafa döndü ve her gün beş kez Delhi'deki Fez'deki Astracan'daki ulusların gözleri, kutsal Mekke tapınağına bakmaya başladı. Yine de Tanrı'nın hizmetine yönelik her yer eşit derecede saftı: Muhammedîler evlerinde veya sokaklarında kayıtsız bir şekilde namaz kılıyorlardı. Yahudilerden ve Hristiyanlardan farklı olarak, her hafta cuma günü kamuya açık ibadet için belli bir vakit ayrılıyordu; insanlar camide toplanıyor ve bazı saygın yaşlı imamlar, namazın başlaması ve vaazın telaffuz edilmesi için minbere çıkıyordu. Fakat Müslümanlık dini, rahiplik ya da kurban etmekten yoksundu ve fanatizmin özgür ruhu, toprakların hükümdar ve kölelerine horlayıcı gözlerle bakıyordu. **II.** Sofuların gönüllü kefareti,[102] hayatlarının azap ve zaferini, yoldaşlarını bedensel istekler, kadınlar ve

102. Muhammed (Sale, *Koran*, b. 9, s. 153), Hristiyanları Tanrı'nın rahiplerini, keşişlerini ve imparatorlarını aldıkları için kınıyor. Yine de Maracci (*Prodromus*, b. III, s. 69, 70), özellikle papanın ibadetini mazur görüyor ve Âdem'e tapmayı reddettiği için Kur'an'ın kendisinden, *Eblis* veya şeytan davasından söz ediyor.

uykudan alıkoymaya yemin ettiren bir peygambere adamaktan geçiyordu ve dininde hiçbir din adamına maruz kalmayacağını kesin olarak ilan etti.[103] Yine de her yıl otuz gün oruç ibadetini getirdi ve ruhu arındıran ve bedeni baskılayan bir disiplin olarak, Tanrı'nın ve elçisinin iradesine itaat etmeyi şiddetle tavsiye etti. Ramazan ayı boyunca, doğuşundan güneşin batışına kadar Müslümanlar yeme ve içmeden, kadınlardan, banyodan ve parfümlerden kaçınırdı; gücünü geri kazanabilecek her beslenmeden, duyularını tatmin edebilecek her hazdan uzak dururdu. Her yıl, ay yılının devriminde Ramazan sırayla kışın soğuğa, yazın ise sıcağa denk geliyordu ve oruçlular ne kadar sıcak olursa olsun, susuzluğunu gidermek için bir damla dahi su içemiyor, sabırla sıkıcı ve boğucu bir günün sona ermesini beklemek zorunda kalıyordu. Bazı rahip veya münzevi emîrlere özgü şarabın yasaklanması yalnızca Muhammed tarafından olumlu ve genel bir yasaya dönüştürülmüştü[104] ve dünyanın önemli bir kısmı onun emri gereği, tehlikeli olsa da, bu içkinin kullanımını iptal etti. Bu acı verici kısıtlamalar, hiç şüphesiz ki kâfirler tarafından ihlal edilmiş ve hor görülmüş olabilirdi ancak bu kuralları koyarak şart koşan kişi elbette ki bu dizginlenemeyen şehvet ve hoşgörüsüz insanların tavırlarının hepsinden de sorumlu olamazdı. **III.** Müslümanların hayırseverliği hayvan kurban edilmesiyle desteklenmişti ve Kur'an defalarca, bir liyakat olarak değil, katı ve vazgeçilmez bir görev olarak, yaşlı ve talihsizlerin rahatlatılmasını teşvik etmişti. Muhtemelen, sadaka kesin yardım ölçüsünü tanımlayan tek önemli savunma unsuruydu; standart olarak sadaka ölçüsü, para, mısır veya sığır, meyve veya ticari mallardan oluştuğu için mülkün derecesi ve niteliğine göre değişebi-

103. *Koran*, b. 5, s. 94 ve Celaleddin (Jallaloddin) ve El Bedevî'nin (Al Beidawi) yetkisine atıfta bulunan Sale'in notu. D'Herbelot, Muhammed'in *la vie religieuse*'u kınadığını söylüyor; ilk fakir, derviş vd. sürüleri Hicret'in 300. yılına kadar ortaya çıkmadı (*Bibliot. Orient.* s. 292, 718).

104. Bkz. çifte yasak (*Koran*, b. 2, s. 25; b. 5, s. 94). Muhammed'in kamu ve özel güdüleri Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 62-64) ve Sale (*Preliminary Discourse*, s. 124) tarafından inceleniyor.

lirdi ancak herhangi bir Müslüman, gelirinin *onda birini* sadaka olarak vermediği sürece bu koşulu yerine getirmiş sayılmıyordu ve vicdanen kendini huzursuz hissediyorsa ya da kullardan biri herhangi bir sahtekârlığa başvuracak olursa, bunun kefareti bir yerine *beş* vermesi ile karşılanabiliyordu.[105] Yardımseverlik adaletin temelidir, çünkü yardım etmek zorunda olduğumuz kişileri incitmek yasaklanmıştır. Bir peygamber cennetin ve geleceğin sırlarını açığa çıkarabilir; ama ahlaki kurallarında sadece kendi kalbimizin derslerini tekrarlayabiliriz.

YENİDEN DİRİLME

İslam'ın iki inanç maddesi ve dört pratik görevi ödül ve cezalarla korunmaktadır ve Müslümanların inancı, yargılama olayına ve son güne sadık bir şekilde bağlıdır. Peygamber bu korkunç felaketin anını belirlediğini varsaymamıştır, evrensel yıkımın önüne geçecek, hayatın ne zaman imha edileceği ve yaratılışın sırası ilkel kaos içinde karıştırılacak, hem cennette hem de yeryüzündeki işaretleri karanlık bir şekilde ilan etmiştir. Borazanın üflenmesiyle yeni dünyalar ortaya çıkmaya başlayacaktır, melekler, cinler ve insanlar ölümden tekrar dirilecek ve insan ruhu tekrar bedenle birleşecektir. Diriliş doktrini ilk olarak Mısırlılar tarafından tanımlanmıştır[106] ve ölüleri mumyalayıp koydukları piramitler, üç bin yıllık bir süre boyunca, ruhun eski konağını korumak için inşa edilmiştir. Ancak bu girişim kısmi ve faydasız değildir; Muhammed'in, yaradanın her şeye gücü olduğuna, tek bir kelimesi-

105. Maracci kıskançlıkla (*Prodromus*, b. IV, s. 33) Roma Katoliklerinin daha bol sadaka vermesini teşvik eder. On beş büyük hastane binlerce hastaya ve hacıya açıktır, bin beş yüz kıza yıllık olarak çeyiz dağıtılır, her iki cinsiyet için elli altı yardım okulu kurulur, yüz yirmi kardeşlik birliği kardeşlerinin isteklerini karşılar vs. Londra'nın hayırseverliği hâlâ daha kapsamlıdır ama korkarım ki insanlığa ve dine değil, kişilere atfedilecektir.

106. Bkz. Herodot (L, II, b. 123) ve bilgin taşralı Sör John Marsham (*Canon. Chronicus*, s. 46). Aynı yazarın (s. 254-274) "Ἅδης"ı, Mısırlıların ve Yunanların hevesle, antik şairlerin ve filozofların süsledikleri cehennem bölgelerinin ayrıntılı bir taslağıdır.

nin nefessiz kili yeniden canlandırabileceğine ve artık formlarını veya maddelerini tutmayan sayısız atomları toplayabileceğine daha bir felsefi ruhla inanılmaktadır.[107] Ruhun araf durumuna karar vermek zordur ve onun maddi olmayan doğasına en sıkı inananlar, duyu organlarının yardımı olmadan nasıl düşünebileceğini veya hareket edebileceğini anlama kaybına sahiptirler.

CENNET VE CEHENNEM

Ruhun ve bedenin yeniden birleşmesini, insanlığın nihai yargısı izler; Meryem Ana resminin kopyasında, peygamber dünyevi bir mahkemenin yargılama biçimlerini ve hatta yavaş ve ardışık işlemlerini çok sadık bir şekilde temsil etmiştir. Hoşgörüsüz düşmanları tarafından, kendilerine bile, kurtuluş umudunu, en karanlık sapkınlığı iddia ettiği için uzatmaktan ötürü, Tanrı'ya inanan ve iyi işler başaran her insanın son gün olumlu bir cümle beklediğini ifade etmiştir. Bu tür rasyonel ilgisizlik, fanatik karakterine uyarlanmamıştır; gökten gelen bir elçinin kendi vahyinin değerini ve gerekliliğini amorti etmesi olası değildir. Kur'an'daki ifadede,[108] Tanrı'nın inancı Muhammed'in inancından ayrılamaz, iyi eserler, sahip olduğu eserlerdir ve iki nitelik, tüm ulusların ve tüm mezheplerin eşit olarak davet edildiği İslam'ı ima eder. Onların ruhani körlüğü, cehaletle eritilip erdemle taçlandırılsa da sonsuz işkencelerle bertaraf edilecektir ve Muhammed'in dua etmesi yasak olduğu annesinin mezarı üzerine döktüğü gözyaşları, insanlığın ve coşkunun çarpıcı bir tezatını sergilemiştir.[109] Kâ-

107. Maracci'nin Kur'an'ı (b. 2, s. 259 vd.; Sale, s. 32; s. 97) İbrahim'in merakını tatmin eden ve inancını doğrulayan ustaca bir mucize ile ilgilidir.

108. Samimi Reland, Muhammed'in şeytanların elindeki kurtarılmayacak tüm kâfirleri (*de Religion. Moham.* s. 128-142;) lanetlediğini gösteriyor (s. 196-199), cennetin sadece maddi sevinçlerden oluşmayacağını (s. 199-205) ve kadın ruhlarının da ölümsüz olduğunu ifade ediyor (s. 205-209).

109. Al Beidawi, apud Sale, *Koran*, b. 9, s. 164. Muhammed'e göre, inanmaz bir akraba için dua etmeyi reddetmek, bir peygamberin görevi ve kendi babasını Tanrı'nın düşmanı

firlerin kıyameti yaygındır, suçluluklarının ve cezalarının ölçüsü, reddettikleri kanıtların derecesi, baştan çıktıları hataların büyüklüğü ile belirlenmiştir; Hristiyanların, Yahudilerin, Sabian'ların, Magian'ların ve putperestlerin ebedî konakları uçurumun dibine atılmıştır ve en alt cehennem, dindar maskesi takan inançsız ikiyüzlülere ayrılmıştır. İnsanlığın büyük bir kısmı görüşlerinden dolayı kınandıktan sonra, gerçek inananlar sadece eylemleriyle yargılanacaktır. Her Müslümanın iyiliği ve kötülüğü gerçek veya alegorik bir denge içinde doğru bir şekilde tartılacaktır ve yaralanmaların ödenmesi için tek bir tazminat moduna izin verilecektir; saldırgan, yanlış yaptığı kişinin yararına kendi iyi eylemlerinin eşdeğerini iade edecektir ve eğer herhangi bir ahlaki mülke muhtaç olması gerekiyorsa, günahlarının ağırlığı, acı çeken kişinin dezavantajlarından yeterli bir payla yüklenecektir. Suçluluk veya erdem hisselerinin hangisinin baskın olacağına göre ceza telaffuz edilecek ve hepsi, ayrım gözetmeksizin, uçurumun keskin ve tehlikeli köprüsünden geçecektir ancak Muhammed'in ayak izlerini izleyen masum, cennet kapılarına şanlı bir şekilde girecek, suçlu ise yedi cehennemin ilk ve en hafiflerine düşecektir. İnfaz süresi dokuz yüz ila yedi bin yıl arasında değişecektir ancak peygamber, günahları ne olursa olsun, bütün müritlerinin kendi inançları ve ebedî lanetlerinden şefaatiyle kurtarılacağına dair söz vermiştir. Batıl inançların en sevilen şeylerin korkuları üzerinde en güçlü şekilde hareket etmesi şaşırtıcı değildir çünkü insanın fantezisi gelecekteki bir yaşamın mutluluğundan daha fazla enerji ile sefaleti boyayabilir. Karanlığın ve ateşin iki basit unsuruyla, sonsuz süre fikri ile sonsuz derecede ağırlaştırılabilecek bir acı hissi yaratırız. Ancak aynı fikir, hazzın sürekliliği üzerinde zıt bir etki ile işlemektedir ve şimdiki zevklerimizin çoğu, kötülüğün rahatlatılmasından veya karşılaştırılmasından elde edilir. Bir Arap peygamberin korular, çeşmeler ve cennet nehirlerinde huzurla yaşaması yeterince doğaldır ama mübarek kullarının ba-

olarak yeniden kuran İbrahim örneğine göre haklı çıkarır. Yine de İbrahim (diye ekliyor, b. 9, s. 116. Maracci, c. II, s. 317) "*fuit sane pius, mitis.*"

zıları, ahenk ve bilim, konuşma ve dostluk için özgür bir tada sahip olmak yerine, incileri ve elmasları, ipek cübbeleri, mermer sarayları, altın yemekleri, zengin şarapları, yapay yaşam şeklini benimsemiş, halkın birçoğu tembelliği kabullenmiş ve bu ölümlü yaşamın kısa döneminde bile sahibine tatsız kalan tüm şehvetli ve pahalı lüks hayatının düzenine kendini bırakmıştır. Görkemli güzelliğe, çiçek açan gençliğe, bakir saflığa ve zarif hassasiyete sahip yetmiş iki huri (*Houri*) veya kara gözlü kız, en cesur müminlerin kullanımı için yaratılacaktır; bir zevk anı bin yıla kadar uzatılacak ve akli melekeleri onu saadetine layık kılmak için yüz kat artırılacaktır. Bir kaba önyargıya rağmen, cennetin kapıları her iki cinsiyete de açık olacaktır ancak Muhammed kadın ya da erkek seçimi konusunda herhangi bir ayrım olacağını belirtmemiştir, sonsuza kadar sürecek bir evlilik düşüncesi ya da eski eşlerin kıskançlıkları ailelerin saadetlerini bozmamalıdır. Bir cinsel cennet görüntüsü, rahiplerin öfkesini, belki de kıskançlığını kışkırtmıştır; Muhammed'in saf olmayan dinine karşı beyanda bulunmuşlar, mütevazı savunucular, figürlerin ve alegorilerin zayıf bahanesine yönelmişlerdir. Ancak daha sorgulayıcı ve daha tutarlı taraf, Kur'an'ın gerçek yorumuna utanmadan yapışmıştır; en değerli akli melekelerinin mülkiyetine ve icra edilmesine geri dönmedikçe bedenin dirilişi olmayacaktır ve şehvetli ve entelektüel zevk birliği, çift hayvanın, mükemmel insanın mutluluğunu tamamlamak için gereklidir. Yine de Muhammedî cennet neşe, lüks ve iştahın hoşgörüsü ile sınırlı kalmayacaktır ve peygamber, ilahî görüşün güzelliğine kabul edilecek evliyalar ve şehitler tarafından tüm ortalama mutluluğun unutulacağını ve hor görüleceğini açıkça ilan etmiştir.[110]

110. *Yargı*, *cehennem*, *cennet* vb. günü için bkz. Kur'an (b. 2, V, 25, b. 56, 78 vd.) Maracci'nin öldürücü, ancak bilgince çürütmesi (notlarında ve *Prodromus*'ta b. IV, s. 78, 120, 122 vd.), D'Herbelot, (*Bibliothèque Orientale*, s. 368, 375), Reland (s. 47-61) ve Sale (s. 76-103). Magi'nin orijinal fikirleri savunucu Dr. Hyde tarafından karanlık ve şüpheyle araştırılıyor (*Hist. Religionis Persarum*, b. 33, s. 402-412, Oxon. 1760). Muhammed ile ilgili makalesinde Bayle, gerçek bilginin yokluğunu nasıl kayıtsız bir şekilde zekâ ve felsefe sağladığını göstermiştir.

MUHAMMED'İN MEKKE VAAZI (609)

Muhammed'in[111] ilk ve en zorlu fetihleri karısını, hizmetkârını, öğrencisini ve arkadaşlarını ikna ettiği dönemlerde olmuştur[112] çünkü kendini bir erkek olarak onu en iyi tanıyan, en çok muhalif olanlara peygamber olarak sunmuştur. Yine de Hatice kocasının sözlerine inanmış ve yüceliğini takdir etmiştir; itaatkâr ve sevecen Zeid, özgürlük umuduyla onu dinlemiştir; Ebu Talib'in oğlu ünlü Ali, kuzeninin duygularını genç bir kahramanın ruhuyla kucaklamış; Ebu Bekir'in zenginliği, ılımlılığı, doğruluğu, peygamberin başarmak istediği dinini doğrulamıştır. İkna etmesi ile Mekke'nin en saygın vatandaşlarından on tanesi İslam'ın özel dersleriyle tanışmıştır; akıl ve coşku sesine ulaşmışlar ve temel inancı tekrarlamışlardır: "Tek bir Tanrı vardır ve Muhammed, Tanrı'nın elçisidir." İnançları, bu hayatta

111. Peygamberin tarihine girmeden önce, delillerimi üretmek benim görevimdir. Kur'an'ın Latince, Fransızca ve İngilizce versiyonlarından önce tarihsel söylemler ve üç çevirmen Maracci (c. I, s. 10-32), Savary (c. I, s. 1-248) ve Sale (*Preliminary Discourse*, s. 33-56) yazarlarının dilini ve karakterini doğru bir şekilde incelemişti. Muhammed'in yaşamı, konusundaki iki uzman Dr. Prideaux (*Life of Mahomet*, yedinci baskı, Londra, 1718, octavo) ve Kont de Boulainvilliers (*Vie de Mahomet*, Londra, 1730, octavo) tarafından oluşturuldu ancak bir sahtekâr ya da kahraman bulma yönündeki olumsuz istek, doktorun öğrenmesini ve kontun yaratıcılığını çok sık bozmuştur. D'Herbelot'taki makale (*Bibliot. Orient*. s. 598-603) esas olarak Novairi ve Mirkond'dan alınmıştır ama rehberlerimizin en iyi ve en otantik olanı doğuştan bir Fransız olan Gagnier, Oxford'da Doğu dilleri profesörüydü. İki ayrıntılı eserde (İsmail Abulfeda, *de Vitâ et Rebus gestis Mohammedis*, vd. Latine vertit, Præfatione et Notis illustravit Johannes Gagnier, Oxon. 1723, folio. La Vie de Mahomet traduite et compilée de l'Alcoran, des Traditions authentiques de la Sonna et des meilleurs Auteurs Arabes, Amsterdam, 1748, 12 cilt. 12mo.), Abulfeda ve Al Jannabi'nin Arapça metnini yorumladı, resimledi ve yayımladı; birincisi, Suriye'deki Hamah'ta hüküm süren (MS 1310-1332) aydınlanmış bir prens (bkz. Gagnier, Præfat. ad Abulfed) ikincisi, Mekke'yi MS 1556'da ziyaret eden güvenilir bir doktor (D'Herbelot, s. 397 Gagnier, c. III, s. 209, 210). Bunlar benim genel açıklamalarımdır ve meraklı okuyucu zamanın sırasını ve bölümleri izleyebilir. Yine de hem Abulfeda'nın hem de Al Jannabi'nin modern tarihçiler olduğunu ve Hicret'in birinci yüzyılının hiçbir yazarına hitap edemediklerini gözlemlediğimi belirtmeliyim.

112. Yunanlardan sonra Prideaux (s. 8) Muhammed'in karısının gizli şüphelerini açıklar. Sanki peygamberin özel bir danışmanıymış gibi, Boulainvilliers (s. 272 vd.) Hatice'nin ve ilk müritlerinin yüce ve vatansever görüşlerini ortaya çıkarır.

bile, orduların ve krallıkların emriyle zenginlik ve onurla ödüllendirilmiştir. Görevinin ilk meyvesi olan on dört proselitin dönüştürülmesi için üç yıl sessizce çalışmıştır ancak dördüncü yılda peygamberlik görevini üstlenmiş ve ailesine ilahî gerçeğin ışığını vermeye karar vermiştir, Haşim ırkının kırk misafirinin eğlenmesi için bir ziyafet, bir kuzu ve bir kâse süt hazırlamıştır. "Dostlar ve akrabalar," demiştir misafir meclisine, "size bu dünyanın ve gelecek dünyanın en değerli armağanlarını ve hazinelerini sunmayı teklif ediyorum. Tanrı beni sizi onun hizmetine çağırmamı emretti. Aranızda kim yükümü destekleyecek? Aranızda kim yoldaşım ve vezirim olacak?"[113] Şaşkınlık, şüphe ve hor görme sessizliği, yaşının on dördüncü yılında bir genç olan Ali'nin sabırsız cesareti tarafından kırılana kadar hiçbir cevap geri dönmemiştir. "Ey peygamber, o adam benim. Sana karşı kim çıkarsa, dişlerini kıracağım, gözlerini çıkaracağım, bacaklarını kıracağım, karnını parçalayacağım. Ey peygamber, onlar için vezirin olacağım." Muhammed, onun teklifini kabul etmiş ve Ebu Talib, ironik bir şekilde oğlunun üstün haysiyetine saygı duyduğunu söylemiştir. Daha ciddi bir tonda, Ali'nin babası yeğenine uygulanamaz tasarımından vazgeçmesini tavsiye etmiştir. "Şikâyetlerinizi kendinize saklayın," diye cevap vermiştir cesur fanatik, amcası ve hayırseverlerine; "Eğer güneş sağ elime ve ay soluma konsa, beni yolumdan saptıramazlar." Görevini yerine getirirken on yıl boyunca sebat etmiştir; Doğu ve Batı'yı aşan din, Mekke duvarlarında yavaş ve acı verici bir şekilde ilerlemiştir. Yine de Muhammed, kendisini peygamber olarak gören ve Kur'an'ın manevi besinini tam zamanında dağıttığı Üniteryenlerin yeni doğan cemaatinin artışını görmekten memnun kalmıştır. Proselitlerin sayısı, görevinin yedinci yılında, Etiyopya'ya göçen seksen üç erkek ve on sekiz kadın olarak belirlenebilmiştir ve cemaati, amcası Hamza'nın ve İslam davasının imhası için

113. "Vezirus, portitor, bajulus, onus ferens"; bu plebeian adı uygun bir metaforla devlet sütunlarına asıldı, (Gagnier, Not. ad Abulfed. s. 19). Latince veya Fransızca çeviride mümkün olduğu kadarıyla Arap deyimini korumaya çalıştım.

harcadığı gayreti İslam için harcayacağını bildiren ateşli ve kararlı Ömer'in tam vaktinde dini kabul edişleri ile güçlendirilmiştir. Muhammed'in hayırseverliği Kureyş kabilesi veya Mekke'nin bölgeleriyle sınırlı kalmamıştır; ciddi pazarlarda, hac günlerinde, Kâbe'yi ziyaret etmiş, her kabilenin temsilcileriyle konuşmuş ve hem özel hem de umumi sohbetlerinde, tek bir Tanrı inancını ve ibadetini vurgulamıştır. Sebebinin ve zayıflığının bilincinde olarak vicdan özgürlüğünü ileri sürmüş ve dinî şiddet kullanımını reddetmiştir[114] ancak yine de Arapları tövbe etmeye çağırmış ve onları ilahî adaletin yeryüzünden süpürdüğü Ad ve Thamud'un eski putperestlerini hatırlamaya teşvik etmiştir.[115]

KUREYŞLİLERİN REDDİ (613-622)

Mekke halkı inançsızlıklarında, batıl inanç ve kıskançlıkla sertleştirilmiştir. Peygamberin amcası, ülkesinin reformcusu olan bir yetimin varsayımını hor gören şehrin ileri gelenlerini etkilemiştir; Kâbe'deki Muhammed'in dindar öyküleri, Ebu Talib'in vaazları tarafından cevaplanmıştır. "Vatandaşlar ve hacılar, cezbedici şeyleri dinlemeyin, onun dinsiz yeniliklerini dinlemeyin. Lat ve Uzza ibadetinden eksik kalmayın," demiştir. Yine de Abdullah'ın oğlu, yaşlı şef için çok değerlidir ve yeğeninin şöhretini ve kişiliğini, uzun süredir Haşim ailesinin üstünlüğüne kaptırmış olan Kureyşlilerin saldırılarına karşı korumuştur. Onların kötülükleri din iddiasıyla zenginleştirilmiştir; Eyüp döneminde,

114. Hoşgörü barındıran Kur'an pasajları güçlü ve çoktur: b. 2, V. 257, b. 16, 129, b. 17, 54, b. 45, 15, b. 50, 39, b. c. 88, 21, Maracci ve Sale'in notlarıyla. Bu karakter tek başına Mekke'de veya Medine'de bir bölümün ortaya çıkıp çıkmadığı konusunda genellikle öğrenilenlerin şüphelerine karar verebilir.

115. Bkz. Kur'an (*passim* ve özellikle b. 7, s. 123, 124 vd.) ve Arapların geleneği (Pocock, *Specimen*, s. 35-37). Sıradan boydaki erkeklere uygun olan Tamud kabilesinin mağaraları, Medine ve Şam arasında gösteriliyor (Abulfed., *Arabiæ Descript*., s. 43, 44) ve muhtemelen ilkel dünyanın *Throglodyte*'sine atfedilebilir (Michaelis, ad *Lowth de Poesi Hebraeor*. s. 131-134. *Recherches sur les Egyptiens*, c. II, s. 48 vd.).

dinî suçlar Arap magistra'sı[116] tarafından cezalandırılmıştır; Muhammed de ulusal tanrıları terk edip inkâr etmekten suçludur. Ancak Mekke'nin politikası o kadar gevşekti ki Kureyş liderleri bir suçluyu suçlamak yerine ikna ya da şiddet tedbirlerini kullanmaya zorlanmışlardır. Ebu Talib ile, sitem ve tehdit arasında gidip gelen ifadelerle defalarca konuşmuşlardır. "Yeğeniniz dinimizi aşağılıyor, bilge atalarımızı cehalet ve ahmaklıkla suçluyor; şehirde yaşanılacak huzursuzluk ve anlaşmazlık onu kısa sürede susturacaktır. Eğer ısrar ederse, kılıçlarımızı kendisine ve yandaşlarına karşı çekeceğiz ve vatandaşlarınızın kanından siz sorumlu olacaksınız." Ebu Talib'in ağırlığı ve ılımlılığı dinî tartışmaların şiddetini azaltmıştır; peygamber, Habeşistan'a göçen öğrencilerinin en çaresiz ya da çekingenlerini kasabada ve ülkede bulunan çeşitli yerlere geri çağırmıştır. Hâlâ ailesi tarafından desteklendiği için, Kureyş kabilesinin geri kalanı, ne satın almak ne de satmakla ilgilenmiş ne evlenmeyi ne de evli olan Haşim'in çocuklarıyla olan tüm ilişkilerini koparmak, amansız düşmanlıklarını sürdürmek için, Muhammed'i tanrıların adaletine teslim etmeleri gerekene kadar kendilerini meşgul etmişlerdir. Ferman, Kâbe'de insanların gözü önünde askıya alınmıştır; Kureyşli ulaklar Afrika'nın kalbindeki Müslümanların sürgünlerini takip etmiştir; peygamberi ve en sadık takipçilerini kuşatmışlar, sularını kesmişler ve yaralanma ve hakaretlerini artırarak karşılıklı düşmanlıklarını alevlendirmişlerdir. Şüpheli bir ateşkes, Ebu Talib'in ölümü, sadık ve cömert Hatice'nin kaybı ile iç huzurundan mahrum kalınca Muhammed'i düşmanlarının gücüne teslim olana kadar daha uyumlu davranmalarını sağlamıştır. Ümeyye (*Ommiyah*) kabilesinin şefi olan Ebu Süfyan (*Abu Sophian*), Mekke Cumhuriyeti'nin şartlarını başarılı şekilde yerine getirmiştir. İdollerin gayretli bir hamlesi, Haşim kolunun ölüm-

116. Eyüp (Job) döneminde, işlenen suçlar Arap magistra'sı tarafından cezalandırıldı (b. 21, V, 26, 27, 28). Bu ataerkil soruşturmayı haklı kılan ve alkışlayan saygın bir başrahip için utanıyorum (*de Poesi Hebræorum*, s. 650, 651, [ed.] Michaelis ve ayrıca Oxford Üniversitesi'nde geç dönem profesörünün mektubu, s. 15-53).

cül bir düşmanı, elçinin kaderini belirlemek için Kureyşlilerin ve müttefiklerinin bir araya gelmesini sağlamıştır. Hapis cezası hevesinin umutsuzluğunu kışkırtmıştır ve sevecen ve popüler bir fanatiğin sürgünü Arabistan'ın şehirleri boyunca yayılmıştır. Ölümüne karar verilmiştir ve her kabilenin bir kılıcının, kanının suçunu bölmek ve Haşimlerin intikamını şaşırtmak için kalbine sokulması gerektiğine karar verilmiştir. Bir melek ya da bir casus komplolarını ortaya çıkarmış[117] ve kaçış Muhammed'in tek seçeneği olmuştur. Gecenin ölü saatinde, arkadaşı Ebu Bekir eşliğinde sessizce evinden kaçmıştır, suikastçılar evinin kapısına dayanmış ve içeriyi izlemiş fakat yatağın üzerinde yer alan ve elçinin yeşil giysisi ile kaplı Ali tarafından aldatılmışlardır. Kureyşliler, kahraman gencin dindarlığına saygı duymuştur ama halen var olan bazı Ali ayetleri, kaygısı, hassasiyeti ve dinî güveni hakkında ilginç bir tablo sergilemiştir; Muhammed ve yoldaşı, Mekke'den birkaç mil uzaklıktaki Sevr (*Thor*) mağarasında üç gün boyunca saklanmıştır ve her akşamın sonunda Ebu Bekir'in oğlu ve kızından gizlice haber ve yiyecek almışlardır. Kureyşliler onları takip etmiş, yerlerini tespit etmişler, mağaranın girişine geldiklerinde şaşırıp kalmışlardır; sadece bir örümceğin ağının ve bir güvercin yuvasının aldatıcı yanılgısı, onları yerin yalnız ve dokunulmaz olduğuna ikna etmiştir. "Biz sadece iki kişiyiz," demiştir titreyerek Ebu Bekir. "Bir üçüncü kişi daha var," demiştir peygamber, "Tanrı da yanımızda." Bir süre sonra kayaların arasındaki mağarada gizlenen adamların peşine düşülmekten vazgeçilmiş, böylece iki kaçak develerine binerek yola koyulmuştur. Medine'ye doğru ilerledikleri sırada onların peşlerinden yola koyulanlar Kureyşlilerin ellerine düşmüşler, kendilerini ellerindeki duaları ve vaatleri sayesinde kurtarmayı başarmışlardır. Bu olay anında, bir Arap mızrağı dünya tarihini değiştirmiş olabilir. Peygamberin Mekke'den Medine'ye göç etmesi, on ikinci yüzyılın

117. D'Herbelot, *Bibliot. Orient.* s. 445. Muhammed'in göğe yükselişinin belirli bir tarihini alıntılar.

sonunda hâlâ Muhmmedi[118] ulusların kullandığı ay takviminin başlangıcını oluşturan Hicret'in[119] (Hegira) unutulmaz havasını düzeltmiştir.

MEDİNE'NİN HÜKÜMDARI OLARAK KABUL EDİLDİ (622)

Medine, Mekke'nin kutsal saydıklarına inanç ve saygı ile sarılmadığından, Kur'an dini doğduğu yerde yok olmuş olabilirdi. Peygamber tahtı tarafından kutsallaştırılmadan önce *Yathreb* adı altında bilinen Medine, kalıtımsal kavgası en ufak provokasyonlarla yeniden alevlendirilen Charegite ve Awsite kabileleri arasında bölünmüştü; kutsal bir ırkla övünen iki Yahudi kolonisi mütevazı müttefikleriydi ve Arapları dönüştürmeden, Medine'yi kitap şehri olarak ayıran bilim ve dinin tadını tanıtmışlardı. En soylu vatandaşlarından bazıları, Canaba'sını Muhammed'in vaazıyla dönüştürdü; Tanrı'ya ve peygamberine olan inancı yaydılar ve yeni ittifak, milletvekilleri tarafından Mekke'nin banliyölerindeki bir tepedeki iki gizli ve gece vaazlarında onaylandı. İlkinde, on Charegite ve iki Awsite, Kur'an'ı yayanın eşlerini, çocuklarını ve olmayan kardeşlerini adıyla, sonsuza dek inançlarını ilan edeceklerini ve emirlerini gözlemleyeceklerini söyleyerek itirazlarda bulundular. İkincisinde, Saracen imparatorluğunun ilk hayati kıvılcımı olan siyasi bir birliği ortaya çıkardılar.[120] Yetmiş üç erkek ve iki Medineli kadın, Muhammed, akrabası ve öğrencileri ile ciddi bir konferans düzenledi ve birbirlerine

118. Muhammed'in hayatı, peygamberliğinin ilanından Hicret'e kadar, Abulfeda (s. 14-45) ve Gagnier'de (c. I, 134-251, 342-383) bulunabilir. Efsanesine s. 187-234, Al Jannabi kefil oluyor ve Abulfeda reddediyor.

119. *Hicret*, Hristiyan şehitleri dönemini taklit için ikinci halife Ömer tarafından (D'Herbelot, s. 444) ve Muhammed'in göğe yükselişinden altmış sekiz gün önce, Muharrem ayında veya 16 Temmuz Cuma, MS 622, açıklandı (Abulfeda, *Vit Moham.*, b. 22, 23, s. 45-50 ve Greaves, *Ullug Beig's Epochæ Arabum* vd., b. 1, s. 8, 10 vd.).

120. Muhammed'in üçlü görevi için bkz. Abulfeda (s. 30, 33, 40, 86) ve Gagnier (c. I, s. 342 vd., 349 vd., c. II, s. 223 vd.).

karşılıklı bir yemin ederek söz verdiler. Şehir adına, eğer sürülecek olursa, onu bir konfederasyon olarak alacaklarına, bir lider olarak itaat edeceklerine ve eşleri ve çocukları gibi sonuna kadar koruyacaklarına söz verdiler. "Ama ülkeniz tarafından hatırlanırsanız," diye sordular gurur verici bir endişeyle, "yeni müttefiklerinizi terk etmeyecek misiniz?" "Her şey," diye yanıtladı Muhammed gülümseyerek, "Aramızda yaygın olan kanınız benim kanım, harabiyetiniz benim harabiyetim. Birbirimize onur ve ilgi bağlarıyla bağlıyız. Ben sizin arkadaşınız ve düşmanlarınızın düşmanıyım." "Ama hizmetinizde öldürülürsek ne olur?" diye bağırdı Medine meclisi, "ödülümüz ne olacak?" "Cennet," diye yanıtladı peygamber. "Elini uzat." Hepsi ellerini ileri doğru uzattı ve sadakat ve bağlılık yeminini tekrarladılar. Antlaşmaları, oybirliğiyle İslam dinini benimseyen insanlar tarafından onaylandı; sürgünde olan muhacirler sevindiler ama onun güvenliği için titrediler ve sabırsızlıkla gelmesini beklediler. Deniz kıyısı boyunca tehlikeli ve hızlı bir yolculuktan sonra, şehirden iki mil uzaklıktaki Koba'da durdu ve Mekke'den kaçışından on altı gün sonra Medine'ye girişini gerçekleştirdi. Beş yüz vatandaş onunla tanıştı; sadakat ve bağlılık yeminleriyle selamlandı, Muhammed bir deveye bindirilmiş, başını gölgeleyen bir şemsiye ve sıcağı engellemek için bir türbanla oturuyordu. Fırtına tarafından dağılmış olan cesur müritleri onun etrafında toplandı ve her ne kadar çeşitli olsa da Müslümanların değeri, muhacirler (*Mohagerians*) ve ensarlar (*Ansars*), Mekke'nin kaçakları ve Medine yardımcıları olarak ayırt edildi. Kıskançlık tohumlarını ortadan kaldırmak için Muhammed, asıl takipçilerini kardeşlerin hak ve yükümlülükleriyle doğru bir şekilde birleştirdi; Ali kendine bir akran bulamadığında, peygamber şefkatle, soylu gençlerin arkadaşı ve erkek kardeşi olacağını ilan etti. Uygun olan başarı ile taçlandırıldı; barış ve savaşta kutsal kardeşliğe saygı duyuldu ve iki taraf cömert bir cesaret ve sadakat ile birbirleriyle yarıştılar. Sadece bir kez uyumları bozularak, yanlışlıkla ihtilaf durumuna düştüklerinde Medine'nin vatanseverleri yabancıların küstahlığını

dizginlemiş ancak onların ifadelerinden nefret duymuşlardır ve bu vatanseverlerin oğulları, babalarının başı için diz çökmeye razı olduklarını bildirmişlerdir.

HÜKÜMDARLIĞI (622-632)

Medine'deki kuruluşundan itibaren Muhammed, krallık ve din adamı makamlarının kullanımını üstlenmiş ve kararları, ilahî bilgelikten esinlenen bir yargıçtan çıkmış gibi itirazı mümkün olmayacak kadar keskin olmuştur. Toprağın küçük bir kısmı, iki yetimin mirası, hediye ya da satın alma yoluyla elde edilmiş;[121] seçilen noktada, kaba sadeliklerinde Asur halifelerinin saraylarından ve tapınaklarından daha saygıdeğer bir ev ve bir cami inşa ettirmiştir. Altın veya gümüş mührü peygamber olarak yazılmıştır; haftalık toplantıda dua edip vaaz verdiğinde, bir palmiye ağacının gövdesine yaslanmıştır ve bu olay onun sert ahşap bir tabure ya da minber kullanmasından çok önce gerçekleşmiştir.[122] Altı yıllık bir hükümdarlıktan sonra, on beş bin Müslüman, silah ve arazide bağlılık yeminini yenilemiş ve şefleri, son üyenin ölümüne veya cemaatin nihai dağılmasına kadar koruma güvencesini tekrarlamıştır. Aynı karargâhta bulunan Mekke ulakları, peygamberin etrafını sarmış olan halkın, onun söylediklerini büyük bir şevkle dinlemesini, onun düşen tek bir saç telini toplamasını, lütuflarından faydalanmaya, bir dereceye kadar onun erdemlerin-

121. Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 44), bir marangozun oğulları olan iki fakir yetimi çaresiz bırakan sahtekârın kötülüğünü, 1130 yılından önce Arapça yazılan *Disputatio contra Saracenos*'tan aldığı bir hikâye ile açıklamıştır ama dürüst Gagnier (ad Abulfed. s. 53) bu yerde, belirsiz bir ticaret değil, soylu bir Arap kabilesi anlamına gelen Al Nagjar kelimesi tarafından aldatıldıklarını göstermiştir. Zeminin ıssız durumu Abulfeda ve değerli tercümanı Al Bochari'nin bir fiyat teklifi yapıldığı iddiasını kanıtladı; Al Jannabi'den adil alım; Ahmed Ben Joseph'ten, paranın cömert Ebu Bekir tarafından ödenmesi, bu gerekçelerle peygamberin onurlu bir şekilde beraat etmesi gerekir.

122. Al Jannabi (apud Gagnier, c. II, s. 246, 324), mührü ve minberi Tanrı'nın elçisinin iki saygıdeğer kalıntısı olarak tanımlar ve mahkemesinin portresi Abulfeda'dan alınmıştır (c. 44, s.85).

den faydalanmaya çalışmasını, sadık bir şekilde ona bağlılıklarını göstermesini şaşkınlıkla izlemiştir. Sonrasında, "Bugüne kadar," demiştir biri, "Perslerin Chosroes'i Roma'nın Cæsar'ı; dostlarının arasında ben bugüne kadar Muhammed kadar büyük bir kral görmedim." Coşkunun dindarlığı, sarayların soğuk ve resmî hizmetlerinden daha fazla enerji ve gerçekle hareket etmiştir.

KÂFİRLERLE SAVAŞLARI

Doğada, her insanın, düşmanlarının şiddetini püskürtmek, hatta önlemek için ve düşmanlıklarını makul bir memnuniyet ve misilleme ölçüsüne genişletmek için silah zoruyla, kendisini ve mallarını savunma hakkı vardır. Arapların özgür toplumunda, halka ve vatandaşın görevlerine zayıf bir kısıtlama getirilmiştir ve Muhammed, barışçıl ve yardımsever bir misyonun uygulanmasında, vatandaşlarının adaletsizliği tarafından ihanete uğramış ve sürülmüştür. Bağımsız bir halkın seçilmesi Mekke'nin kaçağını egemenliğe yükseltmiştir ve ittifaklar kurma ve saldırgan ya da savunma savaşı yürütme yetkisi kendisine verilmiştir. İnsan haklarının kusurları ilahî gücün bolluğu ile düzeltilmiş ve silahlandırılmıştır, Medine peygamberinin yeni vahiyleri, daha önceki ılımlılığının zayıflığın etkisi olduğunu kanıtlayan daha şiddetli ve daha sert bir şekle bürünmüştür.[123] İkna araçları denenmiş, hoşgörü mevsimi geçmiştir ve şimdi dinini kılıçla dünya milletlerine yaymak, putperestlik anıtlarını yok etmek ve günler ya da ayların kutsallığı olmaksızın inançsızlığı yok etmek emredilmiştir. Kur'an'da tekrar tekrar aşılanan aynı kanlı kurallar, yazar tarafından Tevrat ve İncil'e atfedilmiştir. Ancak Evanjelik üslubunun ılımlı sesi belirsiz bir metni, İsa'nın dünyaya barış getirmediğini, bir kılıç getirdiğini açıklayabilmiştir; sabrı ve mütevazı erdemleri, müritlerinin

123. Kur'an'ın 8. ve 9. ayetleri en yüksek ve en şiddetli bölümlerdir ve Maracci (*Prodromus*, b. IV, s. 59-64), sahtekârın çifte ilişkisine dair takdirden çok adaletle karşılaştı.

adını rezil eden kral ve piskoposların hoşgörüsüz gayretiyle karıştırılmamalıdır. Dinî savaşın sürdürülmesinde Muhammed, Musa, Hakimler ve İsrail kralları örneğine daha fazla başvurabilir. İbranilerin askerî yasaları hâlâ Arap yasa koyucularından daha katı durumdadır.[124] Hükümdarları, Yahudilerden önce bizzat yürüyüşe geçmiştir. Eğer bir şehir çağrısına direndiyse, erkekler ayrım gözetmeksizin kılıçtan geçirilmiştir; Canaan'ın yedi ülkesi yıkıma uğramıştır ve ne bir tövbe ne de bir din değişim durumu onları kaçınılmaz kıyametten koruyabilmiş, topraklarında hiçbir canlı kalmayacak şekilde kıyıma uğramışlardır. Muhammed, düşmanlarına adil dostluk, boyun eğme veya savaş seçeneği önermiştir. Eğer İslam inancını kabul etselerdi, ilk müritlerinin tüm dünyevi ve manevi faydalarına kavuşur ve sahip oldukları dini genişletmek için aynı bayrak altında yürüyebilirlerdi. Bu karar peygamberin merhametine bırakıldı, yine de düşmanlarını ezmek için nadiren girişimlerde bulundu ve savaşın bedelleri ödenmesine rağmen, inanmayanların arasında bulunan en az suçlu olanlarının ibadetlerine ya da en azından kusurlu olan inançlarına saygı duyuyormuş gibi görünüyordu. Saltanatının ilk aylarında kutsal savaş hazırlıklarına başladı ve beyaz bayrağını Medine'nin kapısının önünde sergiledi; din öncüleri ile birlikte dokuz savaşta veya kuşatmada şahsen savaştı[125] ve elli savaş girişimi on yıl içinde kendisi veya orduları tarafından gerçekleştirildi. Arap bir tüccar ve bir soyguncunun mesleklerini birleştirmeye devam etti, birlikleriyle birlikte Arabistan'ı fethetmek için duygusuzca dav-

124. *Deuteronomy*'in 10. ve 20. bölümleri, Joshua, David vd.nin pratik yorumlarıyla, günümüz dindar Hristiyanların memnuniyetinden daha huşu ile okundu. Ancak piskoposlar ve eski zamanların hahamları, rahipleri zevk ve başarı ile yendi (Sale, *Preliminary Discourse*, s.141, 143).

125. Abulfeda, *Vit. Moham.* s. 156. Elçinin özel cephaneliği dokuz kılıç, üç mızrak, yedi mızrak veya yarım mızrak, bir ok kılıfı ve üç yay, yedi zırh, üç kalkan ve iki mığferden oluşuyordu (Gagnier, c. III, s. 328- 334), beyaz zemin üstüne siyah çizgili büyük bir bayrak (s. 335), yirmi at (s. 322 vd.). Savaş sözlerinden ikisi gelenekle kaydedilir (Gagnier, c. II, s. 88, 334).

ranarak, bir kervanın savunulması ya da saldırıya geçilebilmesi için küçük birlikleriyle taarruza geçti. Yağmalamanın dağıtımı ilahî bir yasa ile düzenlenmiştir,[126] tamamı tek bir ortak kitleye sadakatle toplanmıştı; altın ve gümüşün beşte biri, esirler ve sığırlar, taşınırlar ve taşınmazlar, peygamber tarafından dindar ve hayır amaçlı kullanım için ayrılmıştı, geri kalanı zaferi kazanan veya karargâhları koruyan askerler tarafından yeterli miktarlarda paylaşıldı. Ölenlerin payları dul ve yetimlerine devredildi, atlı birliklerin ve süvarilerin çift pay alması için gerekli teşvikler verildi. Tüm taraflardan gezgin Araplar din ve yağma koşullarından muaf tutuldu; elçi, kadın esirleri eşleri veya cariyeleri olarak almayı onayladı, zenginliğin ve güzelliğin tadını çıkarmak, inancın yiğit şehitleri için hazırlanmış, cennetin sevinçlerinden ibaretti. "Kılıç," diyordu Muhammed, "cennetin ve cehennemin anahtarıdır; Tanrı'nın davasında bir damla kan döküldüyse, silahlarla geçirilen bir gece, iki ay oruç veya namazdan daha kıymetlidir, kim savaşta vefat ederse, günahları affedilir, yargı günü geldiğinde kızıla boyanan yaraları görkemli ve misk kokulu merhemlerle tedavi edilir ve uzuvlarının kaybı meleklerin kanatlarıyla giderilir." Arapların cesur ruhları bu sözlerle coşkuyla ateşlenmişti, görünmez dünyanın resmi hayal güçleri tarafından kuvvetle renklendirilmişti ve her zaman hor gördükleri ölüm, bir umut ve arzu nesnesi haline gelmişti. Kur'an, en mutlak anlamda, eğer insanın eylemleri spekülatif inancına göre yönetildiyse, hem çabayı hem de erdemi söndürecek olan kader ve öngörü ilkelerini teşvik eder. Yine de her çağdaki etkileri Saracen'lerin ve Türklerin cesaretini yükseltmiştir. Muhammed'in ilk yoldaşları korkusuz bir güvenle savaşmayı başardılar; şansın olmadığı yerlerde tehlike yoktur, yataklarında çürüyebilirler ya da düşmanın oklarının ortasında güvenli ve dokunulmaz olurlardı.[127]

126. Tüm konu "de jure belli Mohammedanorum" bilgin Reland tarafından ayrı bir tezde işlenmiştir (Dissertationes Miscellaneæ, c. III, Dissertat. X, s. 3-53).

127. Üzerinde az sayıda dinin birbirini suçlayabileceği mutlak kehanet doktrini

KUREYŞLILERE KARŞI MÜDAFAA SAVAŞLARI

Belki de Kureyş, Medine topraklarından geçerken ve geri püskürtülürken Suriye ticaretini kesebilecek bir düşmanın eylemleri tarafından kışkırtılmasa ve endişe duymasaydı, Muhammed'in görüşünden memnun olabilirdi. Ebu Süfyan, sadece otuz veya kırk adamı ile birlikte bin deveden oluşan zengin bir kervan yönetmişti, yürüyüşünün talihi ya da becerisi Muhammed'in uyanıklığından kurtulmuştu ancak Kureyşlilerin şefine, kutsal cihatçıların dönüşünü beklemek için pusuya yerleştirildikleri bilgisi verildi. Mekke'deki yoldaşlarına bir elçi gönderilmiş ve mallarını ve hükümlerini kaybetme korkusu yaşayan şehrin halkına acele ederek topraklarını terk etmeyecek olurlarsa askerî güç uygulanacağı bildirilmişti. Kutsal Muhammed ordusu, yetmiş yedisi kaçak olan üç yüz on üç Müslüman ve diğer yardımcılardan oluşuyordu ancak dönüşlerinde yetmiş develik bir kervanları olmuştu (Yathreb'in develeri savaşta en elverişli olanlardı) ancak ilk müritlerinin sefaleti öylesine büyüktü ki onlardan sadece ikisi ata sahipti.[128] Medine'den üç istasyon kadar uzak olan bereketli ve ünlü Bedir (Beder) vadisinde[129] yaklaşan kervan gözcüler tarafından bilgilendirildi; Kureyşliler, yüz atlı, sekiz yüz elli yaya birliği ile ilerliyordu. Kısa bir mücadeleden sonra, ihtişam ve intikam peşinde olmak için zenginliklerini

---

Kur'an'da sert bir şekilde ortaya çıkar (b. 3, s. 52, 53; b. 4, s. 70 vd., Sale'in ve c. 17, s. 413, Maracci'nin notları). Reland (*de Relig. Moham.* S. 61-64) ve Sale (*Prelim. Discourse*, s. 103) uzmanların görüşlerini ve modern gezginlerimizin özgüvenini ve Türklerin özgüvenlerinin solmasını tasvir ediyor.

128. Al Jannabi (apud Gagnier, c. II, s. 9) ona yetmiş veya seksen at veriyor; diğer iki olayda, Uhud savaşından önce otuz (s. 10) ve 500 (s. 66) askerden oluşan bir zayiat olduğunu söylüyor. Yine de Uhud alanındaki Müslümanların, Abulfeda makul duygusuna göre, ikiden fazla atı yoktur (*Vit. Moham.* C. XXXI, s. 65). *Kayalık* bölgede develer sayısızdı fakat atın *Mutlu* (*Happy*) ya da *Çöl* (*Desert*) Arabistan'ında daha az sayıda olduğu görülüyor.

129. Medine'den yirmi ve Mekke'den kırk mil uzaklıktaki Bedir (*Bedder Houneene*), Mısır kervanının üstünde; hacılar her yıl peygamberlerin zaferini aydınlatmalar, meşaleler vb. ile anıyorlar. *Shaw's Travels*, s. 477.

feda etmiş ve birliklerini vadiden akan bir tatlı su kaynağının yanına konumlandırmışlardı. "Ey, Tanrım!" diye bağırdı peygamber, kalabalık Kureyş birliği tepelerden inerken, "Ey Tanrım, eğer bunların hepsi de yok edilecek olursa, yeryüzünde kimler dua edecek? Cesaret yiğitlerim, saflarınızı sıklaştırın, oklarınızı atın, gün sizin gününüzdür." Bu sözlerin ardında Ebu Bekir'le birlikte bir taht veya minber üzerine oturdu[130] ve Cebrail'in ve üç bin meleğin yardımı için dua etti. Gözü savaş alanına sabitlenmişti. Müslümanlar bertaraf edilmiş ve bastırılmıştı, o belirleyici anda peygamber tahtından inmiş, atına atlamış ve havaya bir avuç kum savurmuştu: "Yüzleri şaşkınlıkla donup kalsın." Her iki ordu da onun gök gürültüsü gibi patlayan sesini duymuştu, gözlerinin önünde savaşçı melekler canlanmıştı.[131] Kureyşliler titreyerek kaçtı, geride kalan cesurlardan yetmişi katledilmiş ve yetmiş esir sadık kulların ilk zaferinin nişanesi olmuştu. Kureyş halkının ölü bedenleri aşağılanmış ve işkenceye maruz bırakılmıştı, en iğrenç esirlerden ikisi ölümle cezalandırılmıştı ve diğer esirler için dört bin gümüş tahsil edilmiş, bir dereceye kadar kervanın kaçışı bu şekilde telafi edilmişti. Fakat Ebu Süfyan kervanı için çölde ve Fırat boyunca yeni bir yol keşfetmek için boşuna çabaladı. Bu keşifleri Müslümanların gayreti ile aşılmıştı, beşinci ileri gelen için alınan yirmi bin *dram*, gayet zengin bir ödül nite-

130. Eylem sırasında Muhammed'in inzivaya çekildiği yer Gagnier tarafından betimlenmiştir (Abulfeda, c. 27, s. 58. *Vie de Mahomet*, c. II, s. 30, 33); "Umbraculum, une loge de bois avec une porte". Aynı Arapça kelime Reiske (*Annales Moslemici Abulfedæ*, s. 23), *solium, suggestus editior* tarafından verilmektedir; aradaki fark, hem tercümanın hem de kahramanın onurlandırılması için en uygun zamandır. Reiske'nin işçi arkadaşını azarladığı gururu ve hırçınlığı gözlemlediğim için üzgünüm. "Sæpe sic vertit, ut integræ paginæ nequeant nisi unâ liturâ corrigi: Arabice non satis callebat et carebat judicio critico". J.J. Reiske, *Prodidagmata ad Hagii Chalisæ Tabulas*, s. 228, ad calcem Abulfedæ Syriæ Tabulæ; Lipsiæ, 1766, 4to.

131. Kur'an'ın açık ifadeleri (b. 3, s. 124, 125, b. 8, s. 9) yorumcuların 1000, 3000 veya 9000 melek sayısı arasında gidip gelmelerine yol açar ve bunların en küçüğü, Kureyş'ten yetmiş kişinin katledilmesi için yeterli olabilir (Maracci, *Alcoran*, c. II, s. 131). Yine de aynı bilim insanları bu melek grubunun herhangi bir ölümlü göz tarafından görülmediğini itiraf ediyorlar (Maracci, s. 297). "Sen değil, Tanrı," vd. (c. 8, 16) kelimelerini rafine ediyorlar (D'Herbelot. *Bibliot. Orientale* s. 600, 601).

liği taşımıştı. Bu büyük savaşın ardından Ebu Süfyan, savaş alanlarından silahlanmış iki yüzü at sırtında, üç bin kişilik ordusundan kalan mevtaları toplamak zorunda kalmıştır; yürüyüşüne üç bin deve eşlik etmiştir ve karısı Hind (Henda), on beş Mekkeli din adamıyla, birliklerini canlandırmak ve Kâbe'nin en popüler tanrısı Hobal'ın büyüklüğünü yüceltmek için sürekli ilahiler söyletmiştir. Tanrı ve Muhammed'in şartları dokuz yüz elli inanan tarafından onanmıştı, sayıları arasındaki orantısızlık, Bedir alanında olduğundan daha endişe verici değildi ve zafer varsayımı, elçinin ilahî ve insani duyusuna karşı galip gelmişti. İkinci savaş Medine'nin altı mil kuzeyindeki Uhud (Ohud) Dağı'nda yapıldı;[132] Kureyş halkı hilal şeklinde ilerledi; süvarilerin sağ kanadının komutası Arap savaşçılarının en şiddetli ve en başarılısı Caled tarafından üstlenilmişti. Muhammed birlikleri, tepenin arkasına konuşlanmışlardı ve elli okçudan oluşan bir müfrezeyle korunuyordu. Sıkıntıları sona ermiş ve putperestlerin merkezleri kırılmıştı ancak hemen ardından avantajlarını kaybettiler çünkü okçular mevzilerini terk etmişlerdi; Müslümanlar elde edecekleri ganimetlerin cazibesine kapılmışlar, komutanlarına itaat etmemişler ve saflarını bozmuşlardı. Cesur Caled, süvarilerini yanlara ve arkalarına doğru ilerleterek Muhammed'in katledildiğini yüksek sesle bağırmıştı. Muhammed gerçekten de bir mızrakla yüzünden yaralanmıştı, atılan bir taş dişlerinden ikisini kırmıştı; yine de kargaşa ve dehşet içinde, kâfirleri bir peygamberin öldürülmesi yalanı yayılmıştı. Kanını dindiren dostça eli kutsamış ve onu güvenli bir yere nakletmişlerdi. Günahkâr insanların ellerinden yetmiş inanan şehit edilmişti; savaşçıların çiftler halinde, her kardeşlerinin cansız bedenlerini kucakladıkları anlatılmıştır;[133] bedenleri Mekke'nin zalim kadınları tarafından ezilmişti ve bir rivayette Ebu Süfyan'ın karısının, Muhammed'in amcası Hamza'nın bağırsaklarını yediği anlatılmıştır. Batıl inanç-

132. Geograph. Nubiensis, s. 47.

133. Kur'an'ın 3. ayetinde (s. 50-53, Sale'in notlarıyla birlikte), peygamber, Uhud yenilgisi için bazı bahaneler ortaya atıyor.

larına sarılmış ve öfkelerini bu şekilde doyurmuş olabilirlerdi ancak Müslümanlar kısa bir süre sonra savaş alanında ilerlemiş ve Kureyş, Medine kuşatmasını üstlenmek için güç ya da cesaretini toparlayabilmişti. Bunu izleyen yılda on bin düşman ordusu saldırılarını sürdürmüştü ve bu üçüncü taarruz, Ebu Süfyan'ın sancağı altında yürüyen uluslardan, şehirden önce çekilen hendekten ve üç bin kişilik Müslüman ordusundan çeşitli isimlerle adlandırılmıştı. Muhammed'in ihtiyatlılığı genel bir katılımı reddetmişti, Ali'nin cesareti tek bir savaşta gözler önüne serilmiş ve savaş, birliklerin nihai ayrılığına kadar yirmi gün sürmüştü. Rüzgâr, yağmur, dolu ve fırtına yüzünden çadırlar devrilmişti, özel kavgaları sinsi bir düşman tarafından kışkırtılmıştı ve müttefikleri tarafından terk edilen Kureyşliler artık tahtını yıkmayı ya da yenilmez sürgünlerinin fetihlerini kontrol etmeyi ummuyorlardı.[134]

MUHAMMED ARABİSTANLI YAHUDİLERİ BASTIRIYOR (623-627)

İnananlar için ilk kıblenin Kudüs olarak seçilmesi, Muhammed'in Yahudilere eğilimini keşfetmesini sağlamıştı ve şayet onlar da Arap peygamberin, İsrail'in umudu ve vaat edilen Mesih'i olduğunu fark etmiş olsalardı, geçiçi çıkarları için mutlu olabilirlerdi. Onların inatçı dostluğunu, talihsiz insanların hayatlarının son anına kadar sürdürdüğü, tahammül edilemez nefrete dönüştürdü; bir elçi ve fatihin çift karakterinde, zulmü her iki dünyaya da yayıldı.[135] Kainoka, şehrin koruması altında Medine'de yaşadı,

134. Kureyşlilerle yapılan üç savaşın, Bedir'in, Uhud'un ve Hendek'in detayı için bkz. Abulfeda (s. 56-61, 64-69, 73-77), Gagnier (c. I, s. 23- 5, 70- 96, 120-139) ve D'Herbelot'un makaleleri ile Elmacin (*Hist. Saracen.* s. 6, 7) ve Abulpharagius'un özetleri (*Dynast.* s. 102).

135. Muhammed'in Kainoka, Nadhirites, Koraidha ve Chaibar'ın Yahudi kabilelerine karşı savaşları Abulfeda (s. 61, 71, 77, 87 vd.) ve Gagnier'de (c. II, s. 61-65, 107-112, 139-148, 268-294) işleniyor.

kazara bir kargaşa olayına el koydu ve dinini kucaklamak veya savaşta onunla mücadele etmek için çağırdı. "Eyvah!" diye cevap verdi titreyen Yahudilere, "silah kullanımından habersiziz ama babalarımızın inancına ve ibadetine devam ediyoruz; neden bizi adil bir savunmanın gerekliliğine katmıyorsun?" Eşitsiz çatışma on beş günde sona erdi. Muhammed müttefiklerinin usandırıcı ısrarından bıkmış ve tutsakların hayatlarını kurtarmaya rıza gösterme konusunda son derece isteksiz kalmıştı. Fakat zenginliklerine el konuldu, silahları Müslümanların elinde daha etkili oldu ve yedi yüz sürgünlük sefil bir koloni, eşleri ve çocukları ile Suriye sınırlarına sığınmak için sürüldü. Nadhirite'ler dostça bir görüşme yaptıkları sırada peygambere suikast düzenlemek için komplo kurduklarından dolayı fazlasıyla suçlu konumdaydılar. Muhammed, Medine'ye üç kilometre uzaklıktaki kalelerini kuşattı ancak kararlı savunmaları sayesinde şerefli bir teslimiyet aldılar ve karargâhlarının trompetlerini ve davullarını çalarak, onurla kalelerinden çıkmalarına izin verildi. Yahudiler heyecanlıydı ve Kureyş savaşına onlar da katılmışlardı, uluslar kısa süre içerisinde hendeklerden çekilmedikleri için, zırhını bir kenara bırakan Muhammed aynı gün Kureyş'in çocuklarının düşman ırkını yok etmek için yürüyüşe geçmişti. Yirmi beş günlük bir direnişten sonra takdirle teslim oldular. Medine'nin eski müttefiklerinin şefaatine güveniyorlardı; fanatizmin insanlık duygularını yok ettiğinden habersiz olamazlardı. Yargısına itiraz ettikleri saygıdeğer bir yaşlı, ölüm cezasını telaffuz etti; yedi yüz Yahudi, zincirlere vurulmuş halde şehrin pazar yerine sürüklendi, infazları ve gömülmeleri için hazırlanan mezara canlı olarak atıldılar ve elçi çaresiz düşmanlarının katledilmesini hiçbir suretle iptal etmedi. Koyunları ve develeri Müslümanlar tarafından savaş ganimeti olarak alındı; üç yüz göğüs zırhı, beş yüz kazık, bin mızrak, ganimetin en yararlı kısmını oluşturuyordu. Medine'nin kuzeydoğusuna altı günlük yolculuk sonrasında, eski ve varlıklı Hayber (Chaibar) kenti, Arabistan'daki Yahudi gücünün merkezi haline geldi. Çölde verimli bir yer olan bölge, tarlalar ve sığırlarla doldu ve bazıları imkânsız güçlere

dayanabilen sekiz kale tarafından korundu. Muhammed'in kuvvetleri iki yüz süvari ve on dört bin piyadeden oluşuyordu, sekiz düzenli ve acılı kuşatmanın ardından tehdide, yorgunluk ve açlığa maruz kaldılar; bu olaylardan en büyük şefler dahi umutsuzluğa kapıldılar. Elçi, Tanrı'nın Aslanı soyadını verdiği Ali örneğiyle inançlarını ve cesaretlerini canlandırdı, belki de devasa boydaki bir İbrani liderin göğsüne muazzam bir pala yediğine inanabiliriz ama onun menteşelerinden sökerek bir kalenin kapısını parçaladığını ve sol elinde göz alıcı tokmağı kullanan romantizm tevazusunu övemeyiz.[136] Kalelerin bir bir düşmesinden sonra, Chaibar kasabası teslim olmuştu. Kabilenin şefi, gizli hazinesini teslim etmesi için Muhammed'in huzurunda işkence gördü; çobanların ve eşlerin yaptıkları, güvencesiz bir hoşgörü ile ödüllendirildi, fatihi memnun etmesi gerektiği sürece, onun emsalleri ve kendileri için ganimetleri eşit paylarda kendi aralarında bölüşmelerine izin verildi. Ömer döneminde, Chaibar Yahudileri Suriye'ye nakledildi ve halife ölmekte olan efendisinin ihtiyati tedbirini öne sürdü; gerçek dinin kendi ülkesi Arabistan'da kabul edilmesi gerektiğini söyledi.[137]

MEKKE'NİN FETHİ (629)

Her gün beş kez Muhammed'in gözleri Mekke'ye çevrildi[138] ve sürüldüğü andan itibaren bu fatih, şehir ve tapınağı yeniden ziyaret etmeye en kutsal ve güçlü güdüler tarafından çağrıldı. Kâbe

136. Muhammed'in hizmetçisi Ebu Rafi'nin kendisinin ve daha sonra yedi diğer erkeğin aynı kapıyı yerden hareket ettirmeye çalıştığı ve başaramadığı söyleniyor (Abulfeda, s. 90). Ebu Rafi bir tanıktı, ama Ebu Rafe'ye kim tanık olacak?

137. Yahudilerin sürgünü Elmacin (*Hist. Saracen*, s. 9) ve büyük Al Zabari (Gagnier, c. II, s. 285) tarafından belirtiliyor. Yine de Niebuhr (*Description de l'Arabie*, s. 324) Yahudi dininin ve Karaite mezhebinin hâlâ Hayber kabilesi tarafından kabul edildiğine inanıyor. Kervanların yağmalanmasında Musa'nın müritleri, Muhammed'in suç ortaklarıdır.

138. Mekke'nin düşüşünün ardışık adımları için bkz. Abulfeda (s. 84-87, 97-100, 102-111), Gagnier (c. II, s. 202-245, 309-322; c. III, s. 1-58), Elmacin (*Hist. Saracen.* s. 8, 9, 10), Abulpharagius (*Dynast.* s. 103).

onun her zaman uyanık kalmasını sağlıyordu, boş bir rüya vizyon ve kehanete çevrildi, kutsal bayrağı açmıştı ve elçinin dudaklarından aceleyle bir başarı sözü yükselmişti. Medine'den Mekke'ye yaptığı yürüyüş, bir hac yolculuğunun barışçıl ve ciddi ihtişamını sergilemişti, kurban için seçilmiş yetmiş deve kervandan önce geldi; kutsal bölgeye saygı sunuldu ve tutsaklar onun merhametini ve bağlılığını ilan etmek için herhangi bir bedel ödemeden sürgün edildi. Ancak Muhammed, şehrin bir günlük yolculuğunda ovaya inince, "Kendilerini kaplanların derileriyle giydirdiler," diye haykırdı. Kureyşlilerin sayıları ve kararları ilerlemesine karşı çıktı; çölün gezgin Arapları yağma umuduyla takip ettikleri liderlerini yüzüstü bırakabilir ya da ihanet edebilirdi. Cesur lider soğukkanlı ve ihtiyatlı bir politika izledi, antlaşmada Tanrı'nın elçisi unvanından feragat etti, Kureyşliler ve müttefikleriyle on yıllık bir ateşkesi karara bağladı ve sonraki yıl için, şehre barışçı biçimde girmenin ve hac ziyaretlerini gerçekleştirmek için üç günlük mütevazı ayrıcalığın şart olduğunu belirtti. Müslümanların geri çekilmesi bir utanç ve keder bulutu ile gölgelendi; çoğu zaman başarı kanıtlarına itiraz eden bir peygamber yaşanılan hayal kırıklığından dolayı başarısızlıkla suçlandı. Hacıların inancı ve umudu Mekke'nin umudu ile yeniden alevlendi, kılıçları kılıflarına girmişti. Elçinin izinde yedi kez Kâbe'yi kuşattılar. Kureyş halkı tepelere kadar geri çekilmişti ve geleneksel kurban etme merasimleri sona erdikten sonra Muhammed, dördüncü gün şehri tahliye etti. Halk özveri ile düzeltildi; düşman şefler korkmuş, bölünmüş veya baştan çıkarılmıştı; Suriye ve Mısır'ın gelecekteki fatihleri olan Halid (Kaled) ve Amr (Amrou), koşullara bağlı olarak putperestliğin batan gemisini terk ettiler. Muhammed'in gücü Arap kabilelerinin katılmasıyla arttı. Mekke'nin fethi için on bin asker toplandı ve putperestler, daha zayıf bir grup olarak kaldıklarından, ateşkesi ihlal ettiği için kolayca mahkûm edildi. Coşku ve disiplin taarruzu hızlandırdı ve düşmanın hayret verici Kureyş tasarımına, yaklaşımına ve karşı konulmaz gücüne ilan edilen on bin yangının alevlenmesine kadar sırrı korudu. Kibirli Ebu Süf-

yan şehrin anahtarlarını sundu, teftişte kendisinden önce geçen çeşitli silahlara ve nişanlara hayran kaldı; Abdullah'ın oğlunun kudretli bir krallık edindiğini ve Ömer'in şemsiyesi altında gerçek Tanrı'nın elçisi olduğunu itiraf etti. Marius ve Scylla'nın dönüşü Romalıların kanıyla boyandı. Muhammed'in intikamı dinî saikle kışkırtıldı, yaralı müritlerinin kimisi bir katliam yapmak kimisi de bunu önlemek için istekliydiler. Muzaffer sürgün, müritlerinin ve kendisinin tutkularını tatmin etmek yerine[139] Mekke'yi affetti ve hiziplerini birleştirdi. Birlikleri üç bölüm halinde şehre yürüdü; şehrin sakinlerinden yirmi sekizi Halid'in kılıcı tarafından öldürüldü; 11 erkek ve altı kadın Muhammed'in emriyle cezalandırıldı; Muhammed'in askerleri zulümlerinden dolayı onları yargıladı ve en mazlum kurbanlarının bazıları onun merhametine ve şefkatine sığındı. Kureyş şefleri onun ayaklarının ucunda secdeye durdu. "Yanlış yaptığınız adamdan ne merhamet bekleyebilirsiniz?" "Akrabamızın cömertliğine güveniyoruz." "Güveniniz boşa çıkmayacak; defolun! Güvendesiniz, özgürsünüz." Mekke halkı İslam dininin kuralları gereğince affedilmeyi hak etti; yedi yıl süren sürgünün ardından kaçak elçi memleketinin hükümdarı ve peygamberi olarak topraklarına geri döndü.[140] Ancak Kâbe'nin üç yüz altmış putu büyük bir şiddetle devrildi, Tanrı'nın evi arıtıldı ve süslendi, gelecek zamanlara örnek olarak, elçi tekrar bir hacının görevlerini yerine getirdi ve hiçbir kâfirin ayağını kutsal şehrin topraklarına koymaya cesaret edemeyeceğine dair daimî bir yasa çıkarıldı.[141]

---

139. Mekke'nin fethinden sonra Voltaire'in Muhammed'i en korkunç suçları hayal eder ve sürdürür. Şair, tarihin gerçeği tarafından desteklenmediğini ve sadece iddiada bulunduğunu itiraf eder; "que celui qui faitre a sa patrie au nom de Dieu, esti de tout," (*Oeuvres de Voltaire*, c. XV, s. 282). Vecize ne müşfik ne de felsefi; bazı saygılar kesinlikle kahramanların şöhretinden ve ulusların dininden kaynaklanmaktadır. Paris'teki bir Türk büyükelçisinin bu trajedinin temsili konusunda çok mahcup olduğu bana bildirildi.

140. Muhammedî uzmanlar, Mekke'nin zorla veya rıza ile azaltılıp azaltılmadığı konusunda hâlâ tartışıyorlar (Abulfeda, s. 107, et Gagnier ad locum) ve bu sözlü tartışma, *Fatih* William hakkında bizimki kadar önemlidir.

141. Hristiyanları Arabistan yarımadasından, Hicaz eyaletinden veya Kızıldeniz'in seyrinden çıkarmada Chardin (*Voyages en Perse*, c. IV, s. 166) ve Reland (*Dissertat. Miscell.*

Mekke'nin fethi elde edilen zaferlerle birlikte, peygamberin sözüne ya da ordusuna itaat eden ya da yok sayan Arap kabilelerinin[142] inancını ve itaatini belirlemişti. Ayinlere ve fikirlere karşı kayıtsızlık bedevilerin karakteriyle özdeşiyordu, belki de Kur'an doktrinini bu yüzden oldukları gibi kabul etmeleri mümkündü. Yine de atalarının dininden ve özgürlüğünden kalan kalıntılar vardı ve Honain Savaşı, Muhammed'in yok etmeye söz verdiği ve Taif konfederasyonlarının savunmak için yemin ettiği sembollerden uygun bir unvan aldı.[143] Dört bin pagan, fatihi şaşırtmak için gizlilikle ve hızla ilerledi. Kureyş halkının kaygısızlığı onların acı çekmesine ve hor görülmesine neden olmuştu ama son zamanlarda tanrılarından vazgeçen ve düşmanlarının boyunduruğunun altına giren insanların isteklerine ve belki de yardımına bağlıydılar. Medine ve Mekke'nin ileri gelenleri peygamber tarafından ön plana çıkarıldı; bu durum bedevilerin kalabalık ordusunun gücünü ya da sayısını arttırdı ve on iki bin Müslüman yenilmez güçlerinin ve günahkâr küstahlıklarının cazibesine kapıldılar. Hiçbir önlem almadan Honain vadisine indiler, tepeleri konfederasyonların okçuları tarafından tutulmuştu; birer birer düştüler, disiplinleri dağıldı, cesaretleri eridi ve Kureyşliler, ölmek üzere oldukları için onlarla alay ettiler. Peygamber beyaz katırında düşman tarafından kuşatıldı, görkemli bir ölüm arayışında mızraklarına karşı çıkmaya çalıştı, sadık yoldaşlarından on tanesi silahlarıyla kendilerini ona siper etti; bunlardan üçü ayaklarının önüne düşerek öldü: "Ey kardeşlerim," diye bağır-

c. III, s. 61) Müslümanların kendilerinden daha katıdır. Hristiyanlar Mocha limanlarına, hatta Gedda'ya bile kesintisiz olarak alınırlar; kâfirlerin giremediği yerler sadece Mekke şehri ve civarıdır (Niebuhr, *Description de l'Arabie*, s. 308, 309, *Voyage en Arabie*, c. I, s. 205, 248 vd.).

142. Abulfeda, s. 112-115. Gagnier, c. III, s. 67-88. D'Herbelot, *Mohammed*.

143. Taif kuşatması, ganimetin bölünmesi vb. için bkz. Abulfeda (s. 117-123) ve Gagnier (c. III, s. 88-111). Daws kabilesinin makinelerinden ve mühendislerinden bahseden Al Jannabi'dir. Taif'in verimli kısmının Suriye topraklarının bir parçası olduğu ve büyük su baskınında ayrıldığı düşünülüyordu.

dı tekrar tekrar üzüntü ve öfkeyle, "Ben Abdullah'ın oğluyum, hakikatin elçisiyim! Ey mümin, inançta doğru dur! Tanrım, dostunu gönder! " Homer'in kahramanları gibi muazzam bir sese sahip olan amcası Abbas, vadinin Tanrı'nın armağanlarının ve vaatleri ile yankılanmasını sağladı, kaçan Müslümanlar her taraftan kutsal savaşlarına döndüler ve Muhammed fırının tekrar alevlendiğini memnuniyetle gözlemledi. Davranışı ve örneği savaşı lehine çevirdi ve muzaffer birliklerini canlandırdı. Honain tarlasından, bereketli toprakları Arap çölünün ortasında âdeta Suriye'nin meyve bahçesi olan, Mekke'nin 60 mil güneyindeki Taif'i kuşatmak için gecikmeden harekete geçti. Kuşatma sanatında usta olan (nasıl, bilmiyorum) dost bir kabile, ona, beş yüz kişiden oluşan bir birlik, bir koçbaşı ve askerî mühimmat verdi. Ancak Taif kölelerine özgürlük sunması, meyve ağaçlarının yok edilmesi suretiyle kendi yasalarına aykırı davranması, toprağın kazdırması, kuralları yok sayıp birliklerin saldırıya uğramasını sağlaması tamamen nafile bir çabaydı. Yirmi günlük kuşatmadan sonra peygamber bir geri çekilme ilhamı duydu ama dindar bir zafer şarkısıyla geri çekildi ve inanmayan şehrin tövbesi ve güvenliği için dua etmeyi ihmal etmedi. Bu şanslı seferin ganimetleri altı bin esir, yirmi dört bin deve, kırk bin koyun ve dört bin ons gümüş oldu. Hoinan'da savaşan bir kabile esirlerini putlarına kurbanı etmek için kullandı ancak Muhammed, yağmaların beşincisini askerlere bağışlayarak onların kaybını telafi etti ve onların iyiliği için Tehama eyaletinde ağaçların olduğu kadar büyükbaş hayvana sahip olmasını diledi. Kureyşlilerin hoşnutsuzluğunu azarlamak yerine, dillerini (kendi ifadesini) kesmeye ve bağlılıklarını üstün bir hürriyet ölçüsüyle güvence altına almaya çalıştı. Sadece Ebu Süfyan'a üç yüz deve ve yirmi ons gümüş verildi, Mekke içtenlikle Kur'an'ın kârlı dinine dönüştürüldü. Kaçaklar ve yardımcılar, yükü üstlenenlerin zafer gösterilerini "Eyvah!" diyerek yanıtladılar, "bu şüpheli bazı çabuk bozulabilir malların armağan edilmesiyle, son düşmanları uzlaştırmak acı verici sonuçlar verebilir. Nöbetçinize hayatımı ve servetimi ema-

net ediyorum. Siz benim sürgünümün, krallığımın, cennetimin yoldaşlarısınız." Onu, bir kuşatmanın tekrarını hayal eden Taif liderleri izlemişti. "Bize, Tanrı'nın elçisi, eski ibadetimizin hoşgörüsüyle üç yıllık bir ateşkes ilan et." "Ne bir ay, ne bir saat." "En azından namaz kılma yükümlülüğümüzden bizi affet." "Namaz olmadan dinin hiçbir faydası yoktur." Bu sözler üzerine hepsi sessizce teslim oldular, tapınakları yıkıldı ve aynı yıkım cezası Arabistan'ın tüm putlarına uygulandı. Savaşçıları, Kızıldeniz, okyanus ve Pers Körfezi kıyısında, sadık bir halk tarafından selamlandı ve Medine tahtının önünde diz çökmüş büyükelçiler, bir palmiye ağacının olgun hurmalarının sayısından çok fazlaydılar (Arap atasözü). Bu ulus, Tanrı'ya ve Muhammed'in asasına sunuldu, haksız haraç adı kaldırıldı, birlikler ve ordular gönüllü olarak ya da zorla dinin hizmetine girdiler; elçinin son haccına yüz on dört bin Müslüman eşlik etti.[144]

MUHAMMEDÎLERİN ROMA İMPARATORLUĞU İLE İLK SAVAŞI (629, 630)

Heraclius, Pers savaşından zafer ayrıldığında, yeryüzünün prenslerini ve uluslarını İslam dinine davet eden Muhammed'in büyükelçilerini Emesa'da ağırladı. Bu buluşmada Arapların hevesi, Hristiyan imparatorun gizli dönüşümünü sağlamaktı. Yunanların kibri, Suriye'de kraliyet nimetinden zengin bir alan ve güvenli bir geri çekilme kabul eden Medine hükümdarı için kişisel bir ziyaret gerçekleştirmesine neden oldu.[145] Ancak Heraclius ve Muhammed'in dostluğu kısa sürdü; yeni din, Saracen'lerin açgözlü ruhunu dizginlemek yerine zehirlemiş ve bir

144. Muhammed'in son fetihleri ve hacları için bkz. Abulfeda (s. 121, 133), Gagnier (c. III, s. 119-219), Elmacin (s. 10, 11), Abulpharagius (s. 103). Hicret'in 9. yılında Elçilikler Yılı (*Year of Embassies*) olarak şekillendirildi (Gagnier, Not. Ad Abulfed. s. 121). (Hicret'in 9. yılında Müslümanlar için hac ibadeti farz kılındı. Ed. n.)

145. Bağnaz Al Jannabi (apud Gagnier, c. II, s. 232-255) ile daha az bağnaz Yunanları (Theophanes, s. 276-227; Zonaras, c. II, L. XIV, s. 86 ve Cedrenus, s. 421) karşılaştırın.

elçinin öldürülmesi, Ürdün'ün doğusuna uzanan üç bin askerle Filistin topraklarını işgal etmek için iyi bir bahane vermişti. Kutsal bayrak Zeid'e emanet edildi; asil şeflerin peygamberin idaresi altında isteksizce hizmet ettikleri, yükselen tarikatın disiplini ya da coşkusu böyleydi. Vefat etmesi durumunda, Jaafar ve Abdullah arka arkaya komuta edeceklerdi ve eğer üçü savaşta yok olacaksa, birliklere generallerini seçme yetkisi verildi. Üç lider, Müslümanların cesaretini yabancı bir düşmana karşı deneyen ilk askerîeylem olan Muta savaşında katledildi.[146] Zeid, bir asker gibi, en ön sıralarda düştü, Jaafar'ın ölümü kahramanca ve unutulmazdı, sağ elini kaybetti, mızrağını soluna aldı, sol kolu vücudundan koptu, aşırı kanaması olmasına rağmen, almış olduğu elli onurlu yaranın sonucunda yere yığıldı. Boş yere adım atan Abdullah, "Dur!" diye bağırdı. "Güvenle ilerle; ya zafer ya da cennet bizimdir." Romalıların mızrağı diğer komutana döndü ancak düşen sancak Mekke'nin dönmesi olan Halid tarafından kurtarıldı. Elinde dokuz kılıç kırıldı ve cesaretiyle Hristiyanların üstün ordusuna dayanmış ve geri püskürtmüştü. Ordugâhın gece meclisinde komuta etmek için seçildi. Takip eden gün ustaca manevraları sayesinde, Saracen'lerin zaferini ya da geri çekilmesini sağladı ve Halid, kardeşleri ve düşmanları arasında Tanrı'nın Kılıcı gibi görkemli bir ad ile ün kazandı. Minberde, Muhammed, dinî duygularla mest olmuş halde, mübarek şehitlere övgüler yağdırdı ancak özel olarak bu hareketiyle insan doğasının duygularına ihanet etmiş oldu, Zeid'in ağlayan kızını görünce şaşkına döndü. "Ne görüyorum?" dedi şaşkınca, kendini dine adamış olan adam. "Görüyorsun," diye cevap verdi elçi, "en sadık arkadaşının kaybını kınayan bir arkadaş görüyorsun." Mekke'nin fethinden sonra Arabistan'ın egemenliği Heraclius'un düşmanca hazırlıklarını önlemek için dikkatle davrandı ve teşebbüsün zorluklarını ve tehlikelerini gizlemeye çalışmadan

146. Muta savaşı ve sonuçları için bkz. Abulfeda (s. 100-102) ve Gagnier (c. II, s. 327-343). "Χάλεδος," (diyor Theophanes), "ὃν λέγουσι μάχαιραν τοῦ Θεοῦ."

Romalılara karşı ciddiyetle savaş ilan etti.[147] Müslümanların cesareti kırıldı, para istedikleri, atlar ya da hükümler istediklerini iddia ettiler; hasat mevsimi ve yazın dayanılmaz sıcağı hepsini mahvetti. "Cehennem çok daha sıcak," diye karşılık verdi onlara öfkeli peygamber. Güçlerini zorlamaktan çekiniyordu; elli günlük bir firarın ardından, geri döndüklerinde peygamber gerçek suçluyu uyardı. Onların firarları Ebu Bekir, Osman ve hayatlarını ve servetlerini adamış sadık yoldaşların değerini arttırdı; Muhammed de sancağını on bin süvarı ve yirmi bin piyadenin başına dikti. Taarruz gerçekten sıkıntılı ve acı vericiydi, açlık ve susuzluk, çölün kavurucu ve şiddetli rüzgârlarından çok daha fazla zorluyordu, on adam bir deveye sırayla biniyordu ve o hale gelmişlerdi ki bu yararlı hayvanın göbeğinden su içmenin utanç verici durumunda kalmışlardı. Medine ve Şam'dan on günlük bir yolculukta, Tabuc vadisi ve çeşmesinin yakınına ulaşabildiler. Buranın ötesinde Muhammed savaşın kovuşturulmasını reddetti, barışçıl niyetlerden memnun olduğunu ilan etti, muhtemelen Doğu İmparatoru'nun savaşçı taburlarından gözü korkmuştu. Ancak aktif ve cesur Halid, dehşete kapılmıştı; peygamber, Fırat'tan Kızıldeniz'in başındaki Ailah'a kadar kabileleri ve şehirleri ele geçirdi. Hristiyan tebaasına göre Muhammed, müritlerinin güvenliğini, ticaret özgürlüğünü, mallarının mülkünü ve ibadetlerinin hoşgörüsünü kolayca sağlıyordu.[148] Arap kardeşlerinin

147. Tabuc seferi sıradan tarihçilerimiz Abulfeda (*Vit. Moham.* s. 123-127) ve Gagnier (*Vie de Mahomet*, c. III, s. 147-163) tarafından kaydedildi ancak Kur'an'ın orijinal kanıtlarına başvurma avantajımız var (b. 9, s. 154, 165, Sale'in bilgece ve rasyonel notları ile).

148. *Diploma securitatis Ailensibus*, Ahmed Ben Joseph ve yazar *Libri Splendorum* tarafından onaylanmıştır (Gagnier, Not. Ad Abulfed, s. 125) ancak Abulfeda'nın kendisi ve Elmacin (*Hist. Saracen.* s.11,) Muhammed'in Hristiyanlara duyduğu saygıya rağmen (s 13) sadece barış ve haraçtan bahseder. 1630 yılında Sionita, Paris'te Muhammed'in Hristiyanlar lehine davranışlarının metnini ve hikâyesini yayımladı; Salmasius ve Grotius'un zıt görüşleri (Bayle, MAHOMET, Rem. AA.) açıklandı ve ayıplandı. Hottinger özgünlüğünden şüphe duyuyor (*Hist. Orient.* s. 237), Renaudot, Muhammedîlerin onayını istiyor (*Hist. Patriarch. Alex.* s. 169) ama Mosheim (*Hist. Eccles.* s. 244) fikirlerinin boşluğunu gösteriyor ve sahte olduğuna inanıyor. Oysa Abulpharagius, sahtekârın Nasturi patriği ile yaptığı antlaşmadan alıntı yapmaktadır (Asseman., *Bibliot. Orient.* c. II, s.

zayıflığı, hırslarına karşı çıkmalarını engellemişti, İsa'nın müritleri Yahudilerin düşmanına sevgi besliyordu ve dünyanın en güçlü dinine adil bir teslimiyet önermek bir fatihin çıkarıydı.

MUHAMMED'İN ÖLÜMÜ (6 HAZİRAN 632)

Altmış üç yaşına kadar yaşayan Muhammed'in gücü, görevinin dünyevi ve ruhsal sorumlulukları eşitti. Onun titreşen uyumu, Yunanların saçma bir sakatlığı, nefretten ziyade acıma konusu oluyordu[149] ancak Chaibar'da Yahudi bir kadının intikamıyla zehirlendiğine ciddi şekilde inanıyordu.[150] Dört yıl boyunca peygamberin sağlığı giderek kötüleşti, sakatlıkları arttı ancak ölümcül hastalığı on dört günlük bir ateşti, bu da onu aklını düzgün olarak kullanmaktan yoksun bıraktı. Tehlikesinin bilincinde olur olmaz, kardeşlerini erdeminin veya tövbesinin alçakgönüllülüğüyle düzenledi. "Eğer herhangi bir adam varsa," dedi kürsüdeki elçi, "haksız davrandığım, misilleme olarak tek bir kirpiğine kendimi feda ediyorum. Bir Müslümanın itibarını zedeledim mi? Düşüncelerini cemaat karşısında ilan etsin. Mallarından biri umutsuz mu? Sahip olduğum sefalet borcun anaparasını ve faizini telafi edecektir." "Evet," diye cevapladı kalabalıktan bir ses, "Üç gram gümüş hakkım var." Muhammed şikâyeti duydu, talebi karşıladı ve alacaklısına yargı günü yerine

---

418) ama Abulpharagius Yakubilerin (*Jacobites*) başpiskoposuydu.

149. Muhammed'in epilepsisi veya sara hastalığı (*falling-sickness*), Theophanes, Zonaras ve diğer Yunanlar tarafından iddia edilir ve açgözlülükle Hottinger (*Hist. Orient.* s. 10, 11), Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 12) ve Maracci (c. II; *Alcoran*, s. 762, 763) yoğun bağnazlığı tarafından sindirilir. Kur'an iki bölümünün (73, 74) başlıklarından (*tamamlanmış, örtülmüş*) böyle bir yoruma zorlukla ulaşılabilir; sessizlik, Muhammedî yorumcularının cehaleti, en kalıcı inkârdan daha kesindir; ve hayır kurumu Ockley (*Hist. of the Saracens*, c. I, s. 301), Gagnier (ad Abulfedam, s. 9; *Vie de Mahomet*, c. I, s. 118) ve Sale, (*Koran*, s. 469-474) tarafından benimseniyor.

150. Bu zehir (peygamberlik bilgisinin bir testi olarak önerildiğinden daha iğrenç) açık bir şekilde ateşli taraftarları Abulfeda (s. 92) ve Al Jannabi (apud Gagnier, c. II, s. 286-288) tarafından itiraf ediliyor.

onu bu dünyada suçladığı için teşekkür etti. Ölüm yaklaşımını ılıman sertlikte tuttu, kölelerini (isimlendirildikleri gibi on yedi erkek ve on bir kadın;) kuşkusuz cenaze töreninin sırasını yönetti ve barış huzuru verdiği ağlayan arkadaşlarının ağıtlarını yönetti. Ölümünden önceki üçüncü güne kadar düzenli olarak halkla birlikte namaz ibadetini yerine getirdi. Ebu Bekir'in yerini belli edecek seçimde eski ve sadık arkadaşı, ibadet için ve düzenli olarak kullandığı mekânında halefi olarak belirdi ancak daha açık bir adaylığın riskini ve kıskançlığını ihtiyatlı bir şekilde reddetti. Mental olarak işlevlerinin gözle görülür bir şekilde bozulmuş olduğu bir anda, kalem ve mürekkebin sağlanarak ilahî kitabın yazıya dökülmesini, tüm vahiylerinin toplanmasını ve başarısını dikte etmesini ya da daha doğru bir şekilde aktarılmasını emretti: Kur'an'ın otoritesinin yerini almasına izin verilip verilmeyeceği odada bir anlaşmazlık çıkmasına sebebiyet verdi; peygamber, öğrencilerinin ahlaksız ateşini kınamak zorunda kaldı. Eşlerinin ve yoldaşlarının geleneklerine en ufak bir katkı verilebildiği sürece, ailesinin kucağında ve hayatının son anlarında, bir elçinin onuruna ve inancına sahip olarak yaşadı. Sonsuz bir veda dünyasına çeken Cabrail'in ziyaretlerini anlattı ve Yüce Varlığın sadece merhametinden değil, şahsından da canlı güvenini dile getirdi. Tanıdık bir söylemde, ölüm meleğinin peygamberin iznini saygıyla istemeden ruhunu almasına izin verilmediğinden, kendisine verilen özel ayrıcalığından bahsetmişti. İstek kabul edildi ve Muhammed derhal ölüm acısına düştü; başını tüm eşleri arasında en sevdiği Ayşe'nin (*Ayesha*) kucağına yasladı, acının şiddetiyle bayıldı, ruhunu toparlayarak, evin çatısına doğru gözlerini kaldırdı ve istikrarlı bir bakışla, titrek bir sesle olsa da kesik kesik ancak etkili sözler söyledi: "Ey Tanrım! ... Günahlarımı affet ... Evet ... Geliyorum ... ulu insanların yanına..." Böylece yere serilmiş bir halı üzerinde huzur içinde hayata gözlerini yumdu. Suriye'nin fethi için gönderilen bir keşif kolu bu kederli olay yüzünden durduruldu; ordu Medine'nin kapılarında durdu; şefler ölmekte olan peygamberlerinin etrafında toplandılar. Şehir, özellikle pey-

gamberin evi, sessiz umutsuzluğun göz kamaştırıcı üzüntüsüne sahne oldu, ona olan bağlılık sadece umut ve tesellinin ışığı oldu. "Tanrı ile iletişimde olan, tanığımız, şefaatçimiz, arabulucumuz, nasıl öldü? Tanrı katında ölmedi, Musa ve İsa gibi, kutsal bir vecdle sarıldı ve hızlı bir şekilde sadık insanlarına geri dönecek." Büyük kargaşa, Ebu Bekir'in ağırlığı ve ılımlılığı ile yatıştırıldı. "Bu Muhammed mi?" dedi Ömer, kalabalığa doğru, "yoksa o, ibadet ettiğiniz Muhammed'in Tanrısı mı? Muhammed'in Tanrısı sonsuza dek yaşamaktadır ama elçi bizim gibi bir ölümlü idi ve kendi öngörüsüne göre ölümün ortak kaderini deneyimledi." Vadesi dolan elçiye, aynı noktada, en yakın akrabası tarafından dindar bir şekilde müdahale edildi.[151] Medine, Muhammed'in ölümü ve gömülmesi ile kutsanmıştı ve Mekke'nin sayısız hacıları, peygamberin basit mezarından önce, gönüllülükle,[152] ona dua etmek için yoldan ayrılmışlardı.[153]

KARAKTERİ

Benden belki de Muhammed'in yaşamının sonunda, onun hatalarını ve erdemlerini dengelemem, meraklı veya sahtekâr un-

151. Yunanlar ve Latinler, Muhammed'in demir mezarının eşit büyüklükteki iki mıknatıs taşı (Dictionnaire de Bayle, MAHOMET, Rem. EE. FF.) yardımıyla Mekke'de havaya asıldığı (σῆμα μετεωριζόμενον; Laonicus Chalcondyles, *de Rebus Turcicis*, L, III, s. 66) kaba ve saçma hikâyesini uydurdular ve yaydılar. Herhangi bir felsefi soruşturma olmadan, bu yeterli görülebilir; **1.** Peygamber Mekke'ye gömülmemesi ve **2.** Milyonlarca kişinin ziyaret ettiği Medine'deki mezarının yerde olması (Reland, *de Relig. Moham.* L, II, b. 19, s. 209-211. Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. III, s.263-268).

152. Al Jannabi, peygamberin ve yoldaşlarının mezarlarını ziyaret eden bir hacının çok yönlü görevlerini sıralar (*Vie de Mahomet*, c. III, s. 372-391); ve bilge safsatacı, bu bağlılık eyleminin, ilahî bir kural için en yakın yükümlülük ve liyakate en yakın erdem olduğuna karar verir. Uzmanlar, Mekke veya Medine'nin hangisinin en mükemmel olduğu konusunda bölünmüşlerdir (s. 391-394).

153. Muhammed'in son hastalığı, ölümü ve gömülmesinin tasviri için bkz. Abulfeda ve Gagnier (*Vit. Moham.* s. 133-142; *Vie de Mahomet*, c. III, s. 220-271). En özel ve ilginç koşullar ilk olarak Ayşe, Abbas'ın oğlu Ali, vd.den alındı. Medine'de ikamet ettikleri ve peygamberden uzun yıllar hayatta kaldıklarında, dindar hikâyeyi ikinci veya üçüncü nesil hacılara anlatabilirler.

vanlarının hangisinin bu olağanüstü adama daha uygun olup olmadığına karar vermem beklenebilir. Şayet o dönem Abdullah'ın oğluyla yakından konuşma olanağı bulabilseydim, bu görev benim için hâlâ zor ve başarısız, hâlâ belirsiz olabilirdi; on iki asırlık bir mesafede, gölgesini dinî bir tütsü bulutu aracılığıyla karanlık olarak gözümde canlandırabilirdim ve bu şekilde bir saatlik süre zarfında böyle bir portreyi tasvir edebilir miydim, Hira Dağı'nda tek başında geçirdiği zamandaki haliyle, Mekke vaizine ve Arabistan'ın fatihine dönüştüğü dönemini aynı şekilde muntazam anlatabilmem mümkün olabilir miydi, bilmiyorum. Güçlü bir devrimin yazarı, dindar ve düşünceli bir eğilim ile donatılmış gibi görünüyordu, evlilik onu arzu baskısının üstüne çıkarır çıkarmaz hırs ve tutku yollarından kaçınmıştı, kırk yaşına kadar masumiyetle yaşamış ve isimsiz ölmüştü. Tanrı'nın birliği doğaya ve akla en uygun fikirdir; Yahudiler ve Hristiyanlarla kısa bir konuşma ona Mekke'nin putperestliğini hor görmeyi ve mahrum etmeyi öğretmişti. Kurtuluş doktrini vermek, ülkesini günah ve yanılgının egemenliğinden kurtarmak, bir insanın ve bir vatandaşın göreviydi. Aynı nesne üzerinde durmadan bükülen bir zihnin enerjisi, genel bir yükümlülüğü belirli bir çağrıya dönüştürür; anlayış ya da fantezi hakkındaki sıcak öneriler cennetin ilham kaynağı olarak hissedilecektir; düşünce emeği, coşku ve sembollerde sona erecekti ve içsel duyum, görünmez ekran, Tanrı'nın bir meleğinin şekli ve nitelikleriyle açıklanacaktı.[154] Heyecandan hatıralara kadar, atılan adımlar tehlikeli ve kaygandı: Socrates'in şeytanı,[155] bilge bir in-

154. Hristiyanlar, fazlasıyla acele bir şekilde Muhammed'e gökten inip kulağına fısıldayan bir evcil güvercin atadılar. Bu taklit mucize Grotius tarafından teşvik edildiğinden (*de Veritate Religionis Christianæ*) Arapça çevirmeni bilgin Pocock, ona yazarlarının isimlerini sordu; Grotius, bunun Muhammedîlerin kendileri tarafından bilinmediğini itiraf etti. Öfkelerini ve kahkahalarını kışkırtırsa, dindar yalan Arapça versiyondan çıkarılır ancak Latin metninin sayısız basımında bir düzenleme yeri sağlamıştır (Pocock, *Specimen, Hist. Arabum*, s. 186, 187. Reland, *de Religion. Moham.* L, II, c. 39, s. 259-262).

155. "Ἔμοὶ δὲ τοῦτό ἐστιν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον,
φωνή τις γιγνομένη ἥ ὅταν γένηται ἀεὶ
ἀποτρέπει με τούτου ὃ ἂν μέλλω πράττειν,
προτρέπει δὲ οὔποτε," (Plato, [içinde] Apolog. Socrat., b. 19, s. 121, 122, [ed.] Fischer).

sanın kendini nasıl aldatabileceği, iyi bir insanın başkalarını nasıl aldatabileceği, vicdanın nasıl bir yanılsama ve gönüllü sahtekârlık arasında karışık ve orta bir durumda çökebileceğine dair unutulmaz bir örnek verir. Sadaka, Muhammed'in orijinal motiflerinin saf ve gerçek hayırseverlik olduğunun bir göstergesidir ancak bir insan misyoneri, iddialarını reddeden inatçı kâfirleri beslemekten acizdir, argümanlarını hor görür ve hayatına zulmeder, kişisel düşmanlarını affedebilir, Tanrı'nın düşmanlarından yasal olarak nefret edebilir; kıyamet ve intikam tutkularını Muhammed kendine saklamıştır ve Nineveh peygamberi gibi kınadıkları isyancıların yok edilmesi için sabırla iç çekmiştir. Mekke adaletsizliği ve Medine göçü, sade vatandaşı bir hükümdar, mütevazı vaizi orduların liderine dönüştürmüştü ama kılıcı azizler örneğiyle kutsanmıştı; salgın hastalıklar ve depremle günahkâr bir dünyayı etkileyen aynı Tanrı, onların dönüşümü için ilham verebilir veya hizmetkârlarının cesaretini azaltabilirdi. Siyasi hükümetin uygulanmasında, fanatizmin sert titizliğinden vazgeçmeye, takipçilerinin önyargılarına ve tutkularına bir ölçüde uymaya ve insanlığın ahlaksızlıklarını bile kurtuluşlarının araçları olarak kullanmaya zorlanmıştı. Sahtekârlık ve riyakârlık, zulüm ve adaletsizlik kullanımı çoğu zaman inancın yayılmasına bağlıydı; Muhammed, savaş alanından kaçan Yahudilere ve putperestlere suikast düzenlemişti. Bu tür eylemlerin tekrarlanmasıyla, Muhammed'in karakteri yavaş yavaş lekelenmiş olmalıdır ve bu tür kötü alışkanlıkların etkisi, bir peygamberin halefleri ve arkadaşları arasında itibarını korumak için gerekli olan kişisel ve sosyal erdemlerin pratiği ile zayıf bir şekilde telafi edilecektir. Son yıllarında iktidar tutkusuyla hırslanmıştı ve bir siyasetçi, gençliğinin coşkusu ve dinden dönenlerin saflığıyla gizlice gülümsediğinden (muzaffer sahtekâr!) şüphelenecektir.[156]

Socrates'in Theages ile diyaloğunda teşvik ettiği tanıdık örnekler (Platon., *Opera*, c. I, s. 128, 129, [ed.] Hen. Stephan) insan öngörüsünün ötesindedir; filozofun ilahî ilhamı (Δαιμόνιον) açıkça *Memorabilia of Xenophon*'da öğretilir. En rasyonel Platonistlerin fikirleri Cicero'da (*de Divinat.*, I, 54) ve Maximus of Tire'ın 14. ve 15. *Dissertations*'ında (s. 153-172, [ed.] Davis) ifade edilir.

156. Hacimli yazılarının bir pasajında Voltaire, peygamberi eski çağında bir fakir ile

Bir filozof, onların inançları ve başarılarının ilahî misyonun güvencesini daha da güçlendirme eğiliminde olacağını, ilgisinin ve dininin ayrılmaz bir şekilde bağlandığını ve vicdanının ikna ile yatıştırılacağını, yalnızca Tanrı'nın yükümlülükten vazgeçtiğini, pozitif ve ahlaki yasaların olduğunu gözlemleyecektir. Yerli masumiyetinin herhangi bir izini sürecek olursak, Muhammed'in günahlarına samimiyetinin bir kanıtı olarak izin verilebilirdi. Hakikati desteklemek için, dolandırıcılık ve kurgu sanatları daha az suçlu sayılabilir ve eğer o, sonun önemi ve adaletinden memnun olmasaydı, aracı olarak kullandığı yöntemlerin hatalarını ortaya koymaya çalışırdı. Bir fatih veya rahibin bile, insanları etkilemek için kullandığı bir kelime veya eylemi beni şaşırtabilirdi ve Muhammed'in fermanı, esirlerin satışında annelerin asla çocuklarından ayrılmaması, tarihçinin sansürünü askıya alması veya ılımlı hale getirebilmesi beni hiç şaşırtmamıştı.[157]

ÖZEL HAYATI

Muhammed'in yapısı,[158] kraliyetin ihtişamını hor görüyordu, Tanrı'nın elçisi ailesinin sıradan odasında yaşıyordu, ateşi yakıyor, zemini süpürüyor, keçilerini sağıyor ve kendi elleriyle ayakkabılarını ve yünlü giysilerini onarıyordu. Bir keşişin kefaretini ve liyakatını küçümseyerek, çaba sarf etmeden ve kibir göstermeden, bir Arap ve askerin abartılı diyetini uyguladı. Ciddi durumlarda, yoldaşlarını rustik ve misafirperver tavrıyla görkemli bir şekilde

karşılaştırır: "qui detache la chaine de son cou en donner sur les oreilles a ses confreres."

157. Gagnier, aynı tarafsız kalemle, peygamberin bu insancıl kanunun Caab ve Sophian'ın öldürdüğü ve onayladığı cinayetlerle ilgili olduğunu söylüyor (*Vie de Mahomet*, c. II, s. 69, 97, 208).

158. Muhammed'in ev hayatı için Gagnier ve Abulfeda'nın ilgili bölümlerine bkz: diyetleri (c. III, s. 285-288), çocukları (s. 189, 289), eşleri (s. 290-303), Zeyneb ile evliliği (c. II, s. 152-160), Meryem ile olan aşkı (s. 303-309), Ayşe'nin yanlış ithamı (s. 186-199). Son üç işlemin en özgün kanıtı, Kur'an'ın 24., 33. ve 66. bölümlerinde, Sale'in *Commentary*'sinde yer almaktadır. Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 80-90) ve Maracci (*Prodrom. Alcoran*, b. IV, s. 49-59), Muhammed'in zayıflıklarını kötü bir şekilde abartmışlardır.

ağırlıyordu fakat ev hayatında, peygamberin ocağında ateş yakılmadan haftalar geçiyordu. Şarabın yasaklanması örneği ile doğrulandı; açlığı arpa ekmeğinin koruyucu bir kısmı ile yatıştırıyordu, süt ve balın tadını çok sevdi ama sıradan yemeği hurmadan ve sudan oluşuyordu. Itriyat ve kadınlar, doğasının gerektirdiği iki şehvetli zevkti ve dinî olarak yasak değildi ve Muhammed, bu masum zevklerle bağlılığın ateşini artırdığını düşünüyordu. İklim ısısı Arapların kanını ateşler ki onların şehvet düşkünlüğü antik çağ yazarları tarafından fark edilmiştir.[159] Kendilerine hâkim olamamaları (*incontinence*), Kur'an tarafından medeni ve dinî yasalarla düzenlenmiştir, ensest ittifaklar suçlanmış,sınırsız çokeşlilik lisansı dört meşru eş veya cariyeye indirgenmiştir; hem yatak hem de çeyiz hakları eşit olarak belirlenmiş, boşanma özgürlüğünden vazgeçilmiş, zina büyük bir suç olarak kınanmış ve her iki cinsiyette de yüz kırbaçla cezalandırılmıştır.[160] Yasa koyucunun sakin ve rasyonel kuralları şunlar olmuştur; özel davranışlarında Muhammed bir insan olarak iştahını kesmiş ancak bir peygamber olarak taleplerini kötüye kullanmıştır. Özel bir vahiy onu ülkesine uyguladığı yasalardan kurtarmıştır, kadın cinsiyetine karşı tutkularında ihtiyatlı davranmıştır ve bu tekil imtiyaz, dindar Müslümanların tepkilerinden ziyade sadece kıskançlıklarını teşvik etmiştir. Bilge Solomon'ın yedi yüz eşini ve üç yüz cariyesini hatırlarsak, on yedi ya da on beş eşten fazlasını kabul etmeyen Arapların alçakgönüllülüğünü alkışlayacağız; on biri, elçinin Medine'deki evinin etrafındaki ayrı dairelerini işgal eden ve sırayla onun evlilik şehvetini doyuran kişilerdir. Yeterince eşsiz olan durum ise, sadece Ebu Bekir'in kızı Ayşe hariç hepsinin dul olmasıdır. Muhammed, onunla evlendiğinde dokuz yaşında olan Ayşe kesinlikle bakireydi. Ayşe'nin gençliği, güzelliği, ruhu ona üstün bir paye verdi, peygamber tarafından sevildi ve güvenildi ve

159. "Incredibile est quo ardore apud eos in Venerem uterque solvitur sexus," (Ammian. Marcellin., L, XIV, b. 4).

160. Sale (*Preliminary Discourse*, s. 133-137) evlilik, boşanma vb. yasalarını özetliyor. Selden'in *Uror Hebraica*'sının meraklı okuyucusu birçok Yahudi yasasını tanıyacak.

ölümünden sonra Ebu Bekir'in kızı sadıkların annesi olarak uzun zaman saygı gördü. Davranışı şüpheliydi ve belirsizdi. Bir gece yürüyüşünde yanlışlıkla geride kaldı ve sabah Ayşe bir erkekle birlikte eve döndü. Muhammed'in öfkesi kıskançlığa meyilliydi fakat ilahî bir vahiy onun masumiyetini güvence altına aldı, dört erkek tanık onu zina eyleminde görmedikçe hiçbir kadının cezalandırılmaması gerektiğine dair ayet suçlayıcıları azarladı ve bir iç barış kanunu yayınladı.[161] Zeid'in karısı Zeyneb ve Mısırlı bir esir olan Meryem'le olan maceralarında, sevdalı peygamber makamının gereklerini unuttu. Özgür ve evlat edinilmiş oğlu Zeid'in evinde, Zeyneb'in güzelliğini, tam soyunmak üzereyken gördü ve bu özveri ve arzunun boşalmasına yol açtı. Kölelik ya da minnettarlıkla dolu olan özgür adam ipucunu anladı ve hayırseverinin sevgisinden çekinmeden verdi. Ancak evlatlık ilişkisi bir şüphe ve skandalı uyandırabileceği için melek Cebrail, hükmü onaylamak, evlat edinmeyi iptal etmek ve elçisini Tanrı'nın hoşgörüsüne güvensizlik duyduğu için nazikçe kınamak üzere gökten indi. Eşlerinden biri, Ömer'in kızı Hafna, Mısır esirinin kucaklarında kendi yatağında onu şaşırttı, gizlilik ve affetme sözü verdi, Meryem'in mülkünden vazgeçeceğine yemin etti. Her iki taraf da görevlerini unuttu, Cebrail yine yemininden kurtulmak ve eşlerinin hatalarını dinlemeden esir ve cariyelerden zevk almak için özgürce Kur'an'ın bir bölümü ile indi. Otuz günlük inzivada, meleğin emirlerini yerine getirmek için Meryem ile yalnız kaldı. Sevgisi ve intikamı doyurulduğunda, on bir eşini çağırdı, itaatsizliklerini ve isteksizliklerini kınadı ve onları hem bu dünyada hem de sonraki dünyada boşanma cezasıyla tehdit etti; peygamberin yatağına girenler ikinci bir evlilik umudundan sonsuza dek dışlandıklarına dair korkunç bir cümleyle karşı karşıya kaldılar. Belki de Muhammed'in kendine hâkim olamaması, doğal veya

161. Unutulmaz bir davada, Halife Ömer tüm varsayımsal kanıtların işe yaramadığına karar verdi; dört tanığın hepsinin aslında "*stylum in pyxide*" görmüş olması gerekir (Abulfedæ, *Annales Moslemici*, s. 71, versis Reiske).

geleneksel armağan geleneğiyle hafifletilebilirdi;[162] Âdem'in otuz çocuğunun yiğitlik erdemini birleştirdi ve elçi, Grek Herkül'ünün[163] on üçüncü emeğine[164] rakip oldu. Sadakatinden Hatice'ye daha ciddi ve iyi bir bahane çıkarılabilirdi. Evliliklerinin yirmi dört yılı boyunca, genç kocası çok eşlilik hakkından kaçındı ve saygıdeğer efendisinin gururu veya hassasiyeti asla bir rakip toplum tarafından aşağılanmadı. Ölümünden sonra, onu İsa'nın annesi, Musa'nın kız kardeşi ve kızlarının en sevdiği Fatima ile dört mükemmel kadının rütbesine yerleştirdi. "Yaşlı değil miydi?" dedi Ayşe, çiçek açan bir güzelliğin küstahlığı ile, "Tanrı size daha iyi birini vermedi mi?" "Hayır, Tanrı tarafından değil," dedi Muhammed, dürüst bir şükran nidası ile, "asla daha iyisi olamaz! Erkekler beni hor gördüğünde bana inandı; ben fakir olduğum ve dünya tarafından zulüm gördüğümde isteklerimi giderdi."[165]

ÇOCUKLARI

Çok eşliliğin en büyük imkânı ile bu din ve imparatorluğun kurucusu, çok sayıda gelecek nesli ve soyunu genişletme şansını elde edebilirdi. Muhammed'in umutları ölümcül hayal kırıklığına uğramıştı. Bakire Ayşe ve olgun yaştaki on dul eşinin

162. "Sibi robur ad generationem, quantum triginta viri habent, inesse jactaret; ita ut unicâ horâ posset undecim feminis satisfacere, ut ex Arabum libris refert Stus Petrus Paschasius, c. 2 (Maracci, *Prodromus Alcoran*, s. IV, s. 55. Ayrıca bkz. *Observations de Belon*, L, III, b. 10, fol. 179, recto). Al Jannabi (Gagnier, c. III, s. 287) tüm erkekleri evlilik enerjisi olarak aştığına dair kendi ifadelerini kaydeder; Abulfeda, ölümünden sonra vücudunu yıkayan Ali'nin haykırışından bahsediyor: "O propheta, certe penis tuus cælum versus erectus est," ([içinde] *Vit. Mohammed*., s. 140).

163. Yaygın ve en görkemli efsane, bir gecede Herkül'ün Thestius'un bakire kızları üzerindeki elli zaferini içerir (Diodor. Sicul., c. I, L, IV, s. 274. Pausanias, L, IX, s. 763. Statius Sylv., L, I, eleg. III, V, 42). Ancak Athenæus, on sekiz yaşından büyük olmayan Herkül'ün bu zorlu başarısı için yedi geceye (*Deipnosophist*, L, XIII, s. 556) ve Apollodorus (*Bibliot*. L, II, c. 4, s. 111, cum notis Heyne, b. I, s. 332) elli yaşına izin verir.

164. Kilisenin bir rahibinin stilini ödünç alıyorum, "ἐναθλεύων Ἡρακλῆς τρισκαιδέκατον ἆθλον," (Greg. Nazianzen, *Orat*. III, s. 108).

165. Abulfeda (içinde) *Vit. Moham.* s. 12, 13, 16, 17, cum Notis Gagnier.

doğurganlığı onaylıydı ancak güçlü adamın kendisi kısırdı. Hatice'nin dört oğlu bebeklik döneminde ölmüştü. Mısır cariyesi olan Meryem, İbrahim'in doğuşuyla kendisini sevdirdi. On beş ayın sonunda peygamber mezarı üzerinde ağladı ama düşmanlarının intikam almayı sıkıca sürdürdü ve Müslümanların övgüsünü veya itibarını, güneşin tutulmasının bebeğin ölümünden kaynaklanmadığından emin olarak kontrol etti. Hatice de ona, müritlerinin en sadıklarıyla evlenecek olan dört kız vermişti; en büyük üçü babalarından önce öldü ama kendine olan güveni ve sevgisine sahip olan Fatima, kuzeni Ali'nin karısı ve ünlü bir dölün annesi oldu. Ali ve onun torunlarının erdem ve talihsizlikleri beni, bu yerde, Saracen halifelerinin dönemini, sadıkların komutanlarını, Tanrı'nın elçisinin vekilleri ve halefleri olarak tanımlanan bir başlık açmamı beklemenize yol açacaktır.[166]

ALİ'NİN KARAKTERİ

Onu, vatandaşlarının geri kalanının üstünde yücelten Ali'nin doğumu, akrabalığı ve karakteri, Arabistan'ın boş tahtına olan iddiasını haklı kılabilirdi. Ebu Talib'in oğlu, kendi başına, Haşim ailesinin şefi ve kalıtsal prens veya Mekke tapınağının muhafızı olmuştu. Kehanetin ışığının soyu tükenmişti ama Fatima'nın kocası babasının mirasını ve nimetini bekleyebilirdi; Araplar bazen bir kadın saltanatına sabır gösterebilirdi ve peygamberin iki torunu sık sık kucağına oturmuş ve minberinde çağının umudu ve cennet gençliğinin şefi olarak gösterilmişti. Gerçek inanan-

166. Arap tarihinin bu taslağı, D'Herbelot'un *Bibliothèque Orientale*'sinden (*Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali* vd. isimleri altında) Abulfeda, Abulpharagius ve Elmacin Annals'tan (Hicret'in uygun yılların altında) ve özellikle Ockley'nin *History of the Saracens*'inden (c. I, s. 1-10, 115-122, 229, 249, 363-372, 378-391 ve neredeyse ikinci cildin tamamı) alınmıştır. Yine de düşman mezheplerin geleneklerini dikkatle tartmalıyız; kaynaktan uzaklaştıkça daha çamurlu bir nehir haline gelir. Sör John Chardin modern Perslerin masallarını ve hatalarını çok sadakatle kopyaladı (*Voyages*, c. II, s. 235-250 vd.).

lardan birincisi, bu dünyada ve bir sonraki dünyada onlardan önce yürümeyi arzu edebilirdi ve bazıları daha vahim ve daha katı bir oyuncudan olsaydı, Ali'nin gayreti ve erdemi hiçbir zaman yeni bir dönme tarafından aşılmadı. Bir şairin, bir askerin ve bir azizin niteliklerini birleştirdi, bilgeliği hâlâ ahlaki ve dinî sözleri hâlâ vaazlarda yaşıyordu;[167] ve dilin ya da kılıcın savaşındaki her düşman, konuşması ve cesareti ile bastırıldı. Görevinin ilk saatinden cenaze töreninin son dualarına kadar, elçi, kardeşi, yardımcısı ve ikinci bir Musa'nın sadık Aaron'u olarak adlandırdığı için cömert arkadaşı tarafından asla terk edilmedi. Daha sonra Ebu Talib'in oğlu, tüm rekabeti azdıracak ve cennetin kararlarıyla halefiliğini mühürleyecek olan haklı bir beyanla ilgisini güvence altına almayı ihmal ettiği için sitem etti. Ama masum kahraman kendine güveniyordu, imparatorluğun kıskançlığı ve belki de muhalefet korkusu Muhammed'in kararlarını askıya almıştı ve hasta yatağında, Ebu Bekir'in kızı usta Ayşe ve Ali'nin düşmanı tarafından kuşatılmıştı.

EBU BEKİR DÖNEMİ (7 HAZİRAN 632)

Peygamberin sessizliği ve ölümü halkın özgürlüğünü yeniden sağladı ve arkadaşları, halefinin seçimini görüşmek üzere bir meclis topladı. Ali'nin kalıtsal iddiası, özgür ve sık bir seçim ile iktidarı yüceltme ve sürdürme arzusu ve yüce ruhu, büyüklerin aristokrasisine karşı çıktı. Kureyş, Haşim çizgisinin gururlu üstünlüğü ile asla barıştırılamazdı; kabilelerin eski anlaşmazlığı yeniden alevlendi, Mekke'nin kaçakçıları ve Medine yardımcıları kendi değerlerini ileri sürdüler ve iki bağımsız halife seçme önerisi bebeklik dönemindeki Saracen'lerin dinini ve imparatorluğunu yok edebilecekti. Bu kargaşa, aniden kendi iddialarından vazgeçen, elini uzatan ve kendini ılımlı ve saygıdeğer

167. Ockley (ikinci cildinin sonunda), Ebu Talib'in oğlu Ali'ye tereddüt ederek atfettiği 169 rivayetin İngilizce bir versiyonunu verdi. Önsözü bir çevirmenin coşkusu ile renklendirilir; yine de bu cümleler, karanlık olsa da insan yaşamının bir resmini betimler.

Ebu Bekir'in ilk tebaası ilan eden Ömer'in kararı ile yatıştırıldı. Anın aciliyeti ve halkın kabulü, bu yasa dışı ve mazeret tedbirini mazur gösterebilirdi ancak Ömer, minbere çıkarak, eğer bundan sonra herhangi bir Müslüman, kardeşlerinin oy hakkını önceden tahmin edeceğini varsayarsa, hem seçenin hem de seçilenin ölüme layık olacağını açıkça ortaya koydu.[168] Ebu Bekir'in basit kabulü sonrasında Medine, Mekke ve Arabistan'ın eyaletleri itaat etti; sadece Haşimler sadakat yeminini reddetti ve şefleri, kendi evinde, kızının evini ateşe vermeye çalışan Ömer'in tehditlerine kulak asmadan altı ayın üzerinde, kasvetli ve bağımsız bir direniş gösterdiler. Fatima'nın ölümü ve hizbinin gerilemesi Ali'nin öfkeli ruhunu bastırdı, sadık komutanı selamlamak istemedi, ortak düşmanlarını önlemenin gerekliliği konusundaki bahanesini kabul etti ve Arap hükümetini terk etme konusundaki nazik teklifini akıllıca reddetti. İki yıllık bir saltanattan sonra, yaşlı halife ölüm meleği tarafından çağrıldı. Onun vasiyetinde, yoldaşlarının örtük onayı ile asayı Ömer'in sağlam ve cesur erdemine miras bıraktı. "Hiçbir fırsatım yok," dedi mütevazı aday, "yer için." "Ama yerin senin için bir fırsatı var," diye yanıtladı Ebu Bekir, Tanrı'nın elçisinin seçimini onaylayacağı ve Müslümanları uyum ve itaat yoluna yönlendireceğini umduğu hararetli bir duanın sonunda. Dua etkisiz değildi çünkü Ali'nin kendisi, imparatorluğu kaybettiği için, güven ve saygının en gurur verici izleriyle onu teselli eden mahremiyet ve namaz anında, rakibinin üstün değerini ve haysiyetini gözden geçirme hoşgörüsünde bulundu. Hükümdarlığının on ikinci yılında Ömer, bir suikastçının elinden ölümcül bir yara aldı, oğlunun ve Ali'nin isimlerini eşit tarafsızlıkla reddetti, vicdanını halefinin günahlarıyla yüklemeyi reddetti ve en saygın yoldaşlardan altısına sadık bir komutan seçmenin zorlu görevini verdi.

168. Arap bir elyazmasından Ockley (*Hist. of the Saracens.* c. I, s. 5, 6,), Ayşe'yi babasının elçi yerine geçmesine karşıt olarak betimler. Kendi içinde bu kadar imkânsız olan bu gerçek, sonuncusu Ayşe'nin hadislerini alıntılayan Abulfeda, Al Jannabi ve Al Bochari tarafından fark edilmemektedir (*Vit. Mohammed*, s. 136; *Vie de Mahomet*, c. III, s. 236).

Bu vesileyle Ali,[169] arkadaşları tarafından yargılanma hakkına boyun eğdiği, altı seçmen arasından bir yer kabul ederek yargı yetkilerini tanıması nedeniyle tekrar suçlandı. Sadece Kur'an ve geleneğe değil, aynı zamanda iki yaşlının kararlarına da katı ve hizmetkârlık vaat etmeye tenezzül ettiyse de oylamaları kazanmış olabilirdi.[170] Bu sınırlamalarla Muhammed'in vekili Osman hilafeti kabul etti; üçüncü halifeden sonra, peygamberin ölümünden yirmi dört yıl sonraya kadar Ali, halkın oyuyla seçilebilmek için yatırım yaptı. Arapların davranışları ilkel sadeliklerini korudu ve Ebu Talib'in oğlu bu dünyanın ihtişamını ve kibrini hor gördü. Namaz saatinde, ince bir pamuklu elbise, kafasında kaba bir türban, bir yanında terlikleri, diğer elinde yayıyla Medine camisini tamir etti. Peygamber yoldaşları ve kabilelerin şefleri, yeni egemenliklerini selamladılar ve sadakat ve sadakatin bir işareti olarak ona doğru ellerini uzattılar.

TÜRKLERİN VE PERSLERİN UYUŞMAZLIĞI

Hırs rekabetinden kaynaklanan fesatlar genellikle tedirgin edildikleri zaman ülkelerle sınırlıdır. Ancak Ali'nin dostlarının ve düşmanlarının dinî anlaşmazlığı, Hicret'in her çağında yenilenmiştir ve hâlâ Perslerin ve Türklerin[171] ölümsüz nefretinde korunmaktadır. Şiilerin veya tarikatçıların temyiziyle damga-

169. Özellikle, 687 yılında ölen Abbas'ın oğlu olan arkadaşı ve kuzeni Abdullah; Müslümanların büyüğü unvanı sebebi ile. Abulfeda da, Ali'nin tavsiyesini ihmal ettiği önemli olayları (s. 76, vers. Reiske) tekrar eder ve sonuçlandırır (s. 85); "O princeps fidelium, absque controversia tu quidem vere fortis es, at inops boni consilii, et rerum gerendarum parum callens."

170. İki yaşlıdan (Abulpharagius, s. 115. Ockley, c. I, s. 371) iki asıl danışmanın değil, iki öncülün Ebu Bekir ve Ömer'in belirtilebileceğinden şüpheleniyorum.

171. Perslerin şeması geçen yüzyıldaki tüm gezginlerimiz tarafından, özellikle de ustaları Chardin'in 2. ve 4. ciltlerinde açıklanmaktadır. Niebuhr daha düşük bir değer olsa da, Nadir Shah'ın ulusun dinini değiştirmeye yönelik etkisiz girişimi (bkz. onun *Persian History*'si, Sör William Jones tarafından Fransızcaya çevrildi, c. II, s. 5, 6, 47, 48, 144-155) nedeniyle 1764 yılına kadar yazma avantajına sahiptir (*Voyages en Arabie*, vd., c. II, s. 208-233).

lanmış olan önceki inanışlar, yeni bir inanç makalesi ile Muhammedî inancını zenginleştirmiştir ve eğer Muhammed elçi ise, arkadaşı Ali de Tanrı'nın vekilidir. Özel sohbetlerinde, kamusal ibadetlerinde, imam ve halifenin haysiyetine karşı kabul edilemez hakkını engelleyen üç tefeciyi acı bir şekilde anmışlar; ve Ömer adı dillerinde kötülük ve saygısızlığın mükemmel ikiliğini ifade eder hale gelmiştir.[172] Müslümanların genel rızası ve muhafazakâr geleneği tarafından desteklenen Sünniler, daha tarafsız veya en azından daha iyi bir görüşe sahiptir. Peygamberin kutsal ve meşru halefleri Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin anısına saygı duymuşlardır. Ancak haleflik sırasının kutsal fermanlar tarafından belirlendiği konusunda ikna ederek, Fatima'nın kocasına son ve en mütevazı yeri atamışlardır.[173] Dört halifeyi batıl inançla sarsılmayan bir el ile dengeleyen bir tarihçi, zenginliklerin ve gücün ortasında, yaşamları ahlaki ve dinî görevlerin uygulanmasına adanmış, görgü kurallarının benzer ve saf olduğunu, gayretlerinin ateşli ve muhtemelen samimi olduğunu iddia etmiştir. Ancak Ebu Bekir ve Ömer'in kamusal erdemleri, birincinin ihtiyatlılığı, ikincisinin öfkesi, hükümdarlarının barışını ve refahını sürdürmüştür. Osman'ın zayıf öfkesi ve giderek ilerleyen yaşı, fetih ve imparatorluğun ağırlığını kaldıramamıştır. Seçmiş ve aldatılmıştır, güvenmiş ve ihanete uğramıştır, sadıkların en haklısı hilafetine yararsız ya da düşmanca davranmış ve cömert ödülü sadece içtenlik ve hoşnutsuzluğun artırılması olmuştur.

Şehirlerde uyumsuzluk ortaya çıkmıştır, yörelerin ileri gelen-

---

172. Ömer, şeytanın adıdır; katili bir azizdir. Persler yay ile ateş ettiklerinde sık sık ağlıyorlar, "Bu ok Ömer'in kalbine gidebilir!" (*Voyages de Chardin*, c. II, s. 239, 240, 259 vd.).

173. Bu liyakat derecesi, Reland (*de Relig. Mohamm.* L, I, s. 37) tarafından gösterilen bir inançta ve Ockley (*Hist. of the Saracens*, c. II, s. 230) tarafından eklenen bir Sünni argümanında belirgin bir şekilde gösterilmiştir. Ali'nin anısını lanetleme uygulaması, kırk yıl sonra Emeviler (Ommiades) tarafından (D'Herbelot, s. 690) kaldırıldı ve Türkler arasında onu kâfir olarak öldüğünü iddia eden az sayıda insan bulunur (*Voyages de Chardin*, c. IV, s. 46).

leri Medine'de toplanmış ve boyun eğme ve akıl boyunduruğunu reddeden çaresiz fanatikler olan Charegite'ler, yanlışlarının düzeltilmesini ve zalimlerin cezalandırılmasını talep eden özgür doğmuş Araplar arasında şaşkına dönmüşür. Kufe'den (Cufa), Bassora'dan, Mısır'dan, çölün kabilelerinden ilerlemişler, Medine'den bir birlik kurmuşlar ve egemenliklerine, adaleti yürütmelerini veya tahttan inmelerini gerektiren kibirli bir görevi devralmışlardır. Tövbesi isyancıları silahsızlandırmaya ve dağıtmaya başlamış ancak öfkeleri düşmanlarının becerisiyle yeniden alevlenmiştir ve hain bir yardımcının sahteciliğiyle, itibarını küçültmeye ve düşüşünü hızlandırmaya itilmiştir. Halife, seleflerinin tek koruyucusunu, Müslümanların saygınlığını ve güvenini kaybetmişti, altı haftalık bir kuşatma sırasında suyu ve erzakları kesildi ve sarayın zayıf kapıları sadece daha azılı isyancıların rahatsızlıklarıyla korunmuştu. Sadeliğini kötüye kullananların terk ettiği umutsuz ve saygıdeğer halife kendi ölümünün gelmesini bekliyordu. Ayşe'nin kardeşi suikastçıların şefine yürümüş, Kur'an kucağındayken Osman, çok sayıda yara ile delik deşik edilmişti. Ali'nin seçilmesi ile beş günlük çalkantılı bir anarşi yatıştırılmıştı, reddetmesi genel bir katliamı kışkırtırdı. Bu acı verici durum, Haşim şefinin gururunu destekledi; saltanattan ziyade hizmet etmek istediğini ilan etti; yabancıların varsayımını reddetti ve diğer şeflerin gönüllü olmasa da resmî rızasını talep etti. O asla Ömer suikastçısını ayarlamakla suçlanmamıştır ancak Pers ülkesi o kutsal şehit festivalini tartışmasız bir şekilde hâlâ kutlamaktadır. Osman ve tebaası arasındaki kavga Ali'nin erken arabuluculuğu ile sonlanmış, oğullarının en büyüğü Hasan, halifenin savunmasında hakarete uğramış ve yaralanmıştı. Yine de Hasan'ın babasının isyancılara muhalefetinde yorucu ve samimi olup olmadığı şüphelidir ve suçlarından yararlandığı kesindir. Günahları gerçekten en zor erdemleri şaşırtacak ve bozacak kadar büyüktü. Hırslı aday artık Arabistan'ın çorak asasını istemiyordu; Saracen'ler, Doğu ve Batı'da galip gelmişti ve İran, Suriye ve Mısır'ın varlıklı krallıkları sadıkların komutanının atamalarıydı.

ALİ'NİN HALİFELİĞİ (655-660)

Dua ve tefekkür hayatı Ali'nin savaş faaliyetini soğutmamıştı ama olgun bir çağda, uzun bir insanlık deneyiminden sonra, hâlâ gençliğin hatalı kararlarına ve kararsızlığına ihanet etmişti. Saltanatının ilk günlerinde, Arap şeflerin en güçlüsü olan Talha ve Zubeir'in şüpheli bağlılığını hediyeler veya prangalarla güvenceye almayı ihmal etmişti. Medine'den Mekke'ye ve oradan da Bassora'ya kaçtılar, isyan bayrakları açıldı; kibirli hizmetlerinin ödülü olarak talep ettikleri Irak hükümetini ya da Asur ülkesini gasp etmişlerdi. Vatanseverlik maskesinin en göze çarpan tutarsızlıkları kapsamasına izin verilmişti ve Osman'ın düşmanları, belki de suikastçıları artık kanı için intikam talep ediyorlardı. Kaçışlarından itibaren, hayatının son saatine kadar, peygamberin dul eşi Ayşe, kocasına ve Fatima'nın düşmanlığına karşı duyulan hainlikten nefret etmişti. En makul Müslümanlar skandallarla sallandı, sadıkların annesinin bir kervanda kişiliğini ve karakterini açığa vurması gerekti ama batıl inançlı kitle, varlığının adaleti koruyacağından ve davalarının başarısını garanti edeceğinden emindi. Sadık Arapların yirmi bininin ve Kufe'nin dokuz bin cesur askerinin başında halife, Bassora duvarlarının önündeki isyancıların kendisininkinden kat kat fazla ordusuyla karşılaştı ve yenildi. Liderleri Talha ve Zubeir, iç mücadeleyle Müslümanların gururunu lekeleyen ilk savaşta katledildi. Birlikleri canlandırmak için saflardan geçtikten sonra Ayşe, alanın tehlikelerinin ortasında görevini seçmişti. Eylemin henüz sıcak olduğu dönemde, devesinin dizginini tutan yetmiş adam art arda öldürüldü ya da yaralandı ve içinde oturduğu kafes veya sığınağı, oklar yüzünden tıpkı bir kirpi görünümü almıştı. Kutsal esir fatihin suçlamalarını öfkeyle sürdürdü ve hâlâ elçinin dul eşine duyulan saygı nedeniyle ve hassasiyetle Muhammed'in mezarındaki uygun mekânına hızla gönderildi. Deve Günü olarak tasarlanan bu zaferden sonra, halifelik unvanını alan ve iddiası Suriye kuvvetleri ve Ümmi-

ye kabilesinin çıkarları tarafından desteklenen Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'ye (Moawiyah), daha zorlu bir düşmana karşı Ali yürüdü. Thapsacus'un geçişinden itibaren, Siffin[174] ovası Fırat'ın batı kıyısına kadar uzanıyordu. Bu geniş ve düz sahada, iki rakip yüz on gün süren umutsuz bir savaş yürüttü. Doksan eylem ya da çatışma sırasında Ali'nin kaybının yirmi beş, Muaviye'nin kırk beş bin asker olduğu tahmin ediliyordu ve öldürülenlerin listesi Bedir'de Muhammed'in sancağının altında savaşmış olan yirmi beş gazinin ismiyle onurlandırıldı. Bu kana bulanmış eylemler sırasında yasal halife, insanlığın üstün bir karakterini sergilemişti. Birlikleri, düşmanın ilk taarruzunu beklemek, kaçan kardeşlerini yakalamak ve ölülerin bedenlerine ve kadın esirlerin iffetine saygı duymaktan kesinlikle keyif aldı. Cömertçe Müslümanların kanını tek bir savaşla kurtarmayı önerdi ama korkak rakibi bu mücadeleyi kaçınılmaz bir ölüm cezası olarak reddetti. Suriyelilerin safları, boynuzlu bir ata oturtulmuş bir kahramanın gadriyle kırılmış ve göz alıcı ve iki ucu keskin kılıcını karşı konulmaz bir güçle kullanmıştı. Bir isyancıyı öldürdüğünde, Allahu Ekber! "Tanrı büyüktür!" diye bağırmış ve gece savaşı sonucunda, o muazzam ünlemin dört yüz katını tekrarladığı duyulmuştu. Şam prensi zaten kaçışını önceden hazırlamıştı ancak belirli zafer, birliklerinin itaatsizliği ve coşkusuyla Ali'yi yakalamıştı. Vicdanları, Muaviye'nin en öndeki mızraklarına takılan Kur'an sayfalarıyla korkutuldu; Ali utanç verici bir ateşkes ve sinsi bir uzlaşma sağlamak zorunda kaldı. Kufe'ye üzüntü ve öfke ile geri çekildi; birlikleri cesaretini kırdı; İran'ın, Yemen'in ve Mısır'ın uzak eyaletleri kurnaz rakibi tarafından bastırıldı veya baştan çıkarıldı ve ulusun üç şefine yönelik olan fanatizmin felci, yalnızca Muhammed'in kuzeni için ölümcül oldu. Mekke tapınağında, üç Charegite ya da müridi kilise ve devletin rahatsızlıklarından bahsetti, kısa süre sonra, Ali'nin, Muaviye'nin ve Mısır'ın yardımcısı arkadaşı

174. Siffin ovası, D'Anville (*l'Euphrate et le Tigre*, s.29) tarafından *Campus Barbaricus of Procopius* olarak belirlenmiştir.

Amrou'nun ölümlerinin dinin barışını ve birliğini geri getireceğini kabul ettiler. Suikastçıların her biri kurbanını seçti, hançerini zehirledi, hayatını adadı ve gizlice eylemlerini gerçekleştirdi. Kararları aynı derecede umutsuzdu ama ilk önce Amrou'yu yanlış bir kişiyle karıştırdı ve koltuğunu işgal eden yardımcısını bıçakladı; Şam prensi ikincisi tarafından tehlikeli bir şekilde yaralandı; Kufe camisindeki yasal halife üçüncünün elinden ölümcül bir yara aldı. Bu olayların sonucunda altmış üç yaşında vefat etti ve çocuklarına merhamet etmelerini ve katilini tek bir hamlede öldürmelerini tavsiye etti. Ali'nin[175] mezarı, Ümmiye kabilesinden gizlendi.[176] Ama hicretin dördüncü yılında, Kufe kalıntılarının yakınında bir mezar, bir tapınak, bir şehir ortaya çıktı.[177] Binlerce Şii, Tanrı'nın zaferinin eteklerinde kutsal bir toprakta yer tutmuştur; çöl, Mekke'nin haccından daha az değerli olmayan bağlılıklarına saygı duyan Perslerin sayısız ve yıllık ziyaretleri ile canlanmıştır.

MUAVİYE DÖNEMİ (655 VEYA 661-680)

Muhammed'in zulmü çocuklarının mirasını gasp etti ve putperestliğin liderleri dininin ve imparatorluğunun en büyük başkanları oldu. Ebu Süfyan'ın muhalefeti sert ve inatçı olmuştu; dine girişi gecikmeli ve isteksizdi; yeni inancı gereklilik ve ilgi ile güçlendirildi; hizmet etti, savaştı, belki de inandı ve cehalet

175. Ilımlı bir Sünni olan Abulfeda, Ali'nin cenaze töreni ile ilgili farklı görüşleri ilişkilendirir ancak "*hodie fama numeroque religiose frequentantium celebratum,*" Kufe'deki mezarını benimser. Bu sayı Niebuhr tarafından yılda 2000 ölü ve 5000 canlı olarak hesaplanmaktadır (c. II, s. 208, 209).

176. Adhad el Dowlat'tan (MS 977, D'Herbelot, s. 58, 59, 95) Nadir Shah'a (MS 1743, *Hist. De Nadir Shah*, c. II, s. 155) kadar tüm Pers tiranları Ali'nin türbesini halkın ganimeti ile zenginleştirdi. Kubbesi bakırdır, parlak ve dev bir yaldız gibi güneş vurduğunda bir mil uzaktan seçilir.

177. Kufe harabelerinden beş veya altı mil ve Bağdat'ın yüz yirmi mil güneyinde bulunan Meshed Ali şehrinin büyüklüğü ve yerleşimin Kudüs gibidir. Daha büyük ve daha kalabalık olan Meshed Hosein otuz mil uzaklıktadır.

zamanının günahları, Ümmiye ailesinin son dönem eserleri tarafından yok edildi. Ebu Süfyan'ın ve zalim Hind'in oğlu Muaviye, ilk gençliğinde, peygamberin yardımcısı veya unvanı ile onurlandırıldı: Ömer'in kararıyla onu Suriye hükümetine hükmetti ve o önemli eyaleti, alt veya üst rütbeli olarak, kırk yılın üzerinde yönetti. Cesaret ve serbest şöhretinden vazgeçmeden insanlığın ve ılımlılığın itibarını etkiledi, yardımseverliğine minnettar insanlar bağlandı; muzaffer Müslümanlar Kıbrıs ve Rodos ganimetleriyle zenginleştirildi. Osman suikastçılarını takip etmenin kutsal görevi, hırsının bahanesiydi. Şehidin kanlı gömleği Şam camisinde ortaya çıktı: Emîr yaralı akrabasının kaderini kınadı; altmış bin Suriyeli sadakat ve intikam yemini ile hizmetine girdi. Kendi ordusu olan Mısır'ın fatihi Amrou, yeni hükümdarı selamlayan ve tehlikeli sırrı açıklayan ilk kişiydi, Arap halifelerinin peygamberin kentinden başka bir yerde de atanabileceğini söyledi.[178] Muaviye, rakibinin cesaretinden ürktü ve Ali'nin ölümünden sonra, zihni dünya hükümetinin üstünde ya da altında olan oğlu Hasan'ın çekilmesini müzakere etti, Kufe sarayından büyükbabasının mezarı yakınındaki mütevazı bir hücreye geçerek sabırla inzivaya çekildi. Halifenin istekleri nihayet bir seçmeli dersin kalıtsal bir krallığa dönüşmesi ile taçlandırıldı. Bazı özgürlük ya da fanatizm söylentileri Arapların isteksizliğini onayladı ve dört Medine vatandaşı sadakat yeminini reddetti; ama Muaviye'nin planları canlılık ve konuma odaklıydı ve oğlu, zayıf ve hovarda genç Yezid, Tanrı'nın elçisinin sadık ve halefi komutanı olarak ilan edildi.

HÜSEYİN'İN ÖLÜMÜ (10 EKİM 680)

Tanıdık bir hikâye, Ali'nin oğullarından birinin iyiliği ile ilgilidir. Masada hizmet ederken, bir köle yanlışlıkla efendisine bir

178. Bu vesileyle, Tacitus'un güçlü duygusunu ve ifadesini ödünç alıyorum (*Hist.* I, 4): "Evulgato imperii arcano posse imperatorem alibi quam Romæ fieri."

tabak haşlama suyu bırakmıştı, duygusuz sefil secde etti, cezasını reddetti ve Kur'an'ın bir ayetini tekrarladı: "Cennet, öfkelerini yönetenler içindir." "Kızmıyorum." "Ve suçları affedenler için." "Ben suçunu affediyorum." "Ve kötülüğe iyilikle dönenler için." "Sana özgürlüğünü ve dört yüz gümüşü veriyorum." Eşit bir dindarlıkla, Hasan'ın küçük kardeşi Hüseyin, babasının ruhunu miras aldı ve Constantinople kuşatmasında Hristiyanlara karşı şerefle hizmet etti. Haşim çizgisinin ve elçinin torununun kutsal karakteri, kendi merkezinde yoğunlaşmıştı ve menfaatlerini hor gördüğü ve unvanını asla kabul etmediği Şam'ın tiranı Yezid'e karşı iddiasını sorgulama özgürlüğüne sahipti. Kufe'den Medine'ye, davasına bağlılığını savunan ve Fırat'ın kıyısında görünmesi gerektiği kadar kılıçlarını çekmeye istekli olan yüz kırk bin Müslümanın listesi gizlice iletildi. En akıllı arkadaşlarının tavsiyesine rağmen, tebaasına ve ailesine sadakatsiz insanlara güvenmeye karar verdi. Kadın ve çocukların zahmetli bir şekilde geri çekilmesiyle Arabistan çölünü turladı ama Irak sınırlarına yaklaşırken ülkenin yalnız ya da düşman yüzü yüzünden endişe duydu ve birliklerinin kaçması ya da mahvolmasından şüphelendi. Korkuları yersiz değildi, Kufe Valisi Übeydullah, bir ayaklanmanın ilk kıvılcımlarını söndürmüştü; Kerbela Ovası'ndaki Hüseyin, şehir ve nehir ile iletişimini kesen beş bin süvarilik bir ordu tarafından kuşatıldı. Yine de çölde, Cæsar ve Chosroes'un gücüne meydan okuyan ve savunmasında on bin savaşçıyı silahlandıracak Tai kabilesinin sadakatine güvenen bir kaleye kaçmış olabilirdi.

Düşman şefi ile yaptığı bir görüşmede, üç şerefli koşul seçeneği önerdi: Medine'ye dönmesine izin verilmeli veya Türklere karşı bir sınır garnizonuna yerleştirilmeli ya da Yezid'in huzuruna güvenli bir şekilde çıkarılmalıydı. Ancak halifenin ya da komutanın emirleri sert ve mutlaktı ve Hüseyin, inananların komutanına esir ve suçlu olarak boyun eğmesi ya da isyanının sonuçlarını beklemesi gerektiği konusunda bilgilendirildi. "Sence beni ölümle korkutabileceğini mi sanıyorsun?" diye sordu. Ve bir

gecenin kısa soluklanması sırasında, kaderine sakin ve ciddi bir edayla hazırlandı. Evinin yaklaşan harabesini inceleyen kız kardeşi Fatima'nın ağıtlarını kontrol etti. "Güvenimiz," dedi Hüseyin, "sadece Tanrı'yadır. Hem gökte hem de yeryüzünde olan her şey mahvolmalı ve yaratıcılarına geri dönmelidir. Kardeşim, babam, annem benden daha iyiydi ve her Müslüman peygamberinden örnek almalıdır." Arkadaşlarına, zamanında bir kaçışla güvenliklerine kavuşmaları için baskı yaptı, oybirliğiyle çölde kalmayı veya sevgili efendilerinden sonra hayatta kalmayı reddettiler ve cesaretleri ateşli bir dua ve cennet güvencesi ile güçlendirildi. Ölümcül günün sabahı, kılıcı bir elinde, diğerinde Kur'an'la at sırtında durdu. Cömert şehit ordusu sadece otuz iki atlı ve kırk yayadan oluşuyordu ama yanları ve arkaları, Arapların uygulamasına göre, çadır halatları ve yakılan çalı çırpılarla doldurdukları derin hendeklerle güvence altına alınmıştı. Düşman isteksizce ilerledi ve şeflerinden biri, kaçınılmaz ölümün ortaklığını talep etmek için otuz takipçisi ile ayrıldı. Her yakın başlangıçta veya tek savaşta, Fatimilerin umutsuzluğu yenilmezdi fakat etraflarını çevreleyen kalabalık onları bir ok bulutuyla uzaklaştırdı ve atlar ve erkekler art arda katledildi; namaz saatleri için her iki tarafta ateşkes ilan edildi ve Hüseyin'in son yoldaşlarının ölümüyle savaş sona erdi. Yalnız, yorgun ve yaralı olarak, çadırının kapısına oturdu. Ağzına bir damla su verildiği sırada bir okla vuruldu; iki güzel genç oğlu ve yeğeni kollarında öldürüldü. Ellerini cennete kaldırdı, kan doluydu ve yaşayanlar ve ölüler için cenaze namazı kıldı. Kız kardeşi çadırdan çaresizlikle çıkarılırken, Kufelilerin generali, Hüseyin'in gözlerinin önünde öldürülmesinden acı çekmeyeceğini beyan etti. Saygıdeğer sakalından bir damla gözyaşı aktı ve en cesur askerleri, ölmekte olan kahraman kendilerini aralarına atarken her yöne devrildi. Sadakatsizlikle halkı tarafından mahrum bırakılmış bir isim olan acımasız Shamer, korkaklıklarına kızdı ve Muhammed'in torunu otuz üç mızrak ve kılıç darbesiyle öldürüldü. Bedenini ezdikten sonra, başını Kufe Kalesi'ne taşıdılar ve insanlık dışı Übeydullah elindeki bastonla onun ağzına vurdu:

"Ne yazık ki," diye bağırdı yaşlı bir Müslüman, "bu dudaklarda Tanrı'nın elçisinin dudaklarını gördüm!" Uzak bir çağ ve iklimde, Hüseyin'in ölümünün trajik sahnesi en soğukkanlı okuyucunun sempatisini uyandıracak kadar dramatikti.[179] Şehitliğinin yıllık olarak anıldığı dönemde, dindar olan Pers gezginleri hac ziyaretlerini gerçekleştirmek, ruhlarındaki üzüntü ve öfkelerini dindirmek için onun mezarını ziyaret etti.[180]

MUHAMMED VE ALİ'NİN NESİLLERİ

Ali'nin kız kardeşleri ve çocukları Şam tahtının önüne zincirlere vurulmuş bir halde getirildiğinde, halifeye uzlaşma beklentisinin ötesinde incittiği önde gelen ve hasım bir ırkın düşmanlığını ortadan kaldırması tavsiye edildi. Fakat Yezid yargılama kurullarını tercih etti; acılı aile Medine'deki akrabalarıyla gözyaşları içinde buluşsun diye kovuldu. Şehitliğin görkemi, ekberiyet hakkının yerini aldı ve Pers inancının on iki imamı[181] veya din âlimi Ali, Hasan, Hüseyin ve dokuzuncu nesil Hüseyin'in torunları oldu. Silahlar, hazineler ya da tebaalar olmadan, art arda halkın intikamını aldılar ve hükümdar halifelerin kıskançlığını kışkırttılar; mezarları, Mekke veya Medine'de, Fırat kıyılarında veya Horasan (Chorasan) eyaletinde, mezheplerinin özverisi ile hâlâ ziyaret edilmektedir. İsimleri genellikle ayaklanma ve iç savaşlarla anılmıştı ama bu kraliyet azizleri dünyanın ihtişamını hor görmüşlerdi, Tanrı'nın iradesine ve insan adaletsizliğine maruz kaldılar, masum hayatla-

179. Ockley'nin ilginç anlatımını (c. II, s. 170-231) kısaltttım. Uzun ve önemsizdir ama neredeyse her zaman küçük koşulların acıklı detaylarından oluşur.

180. Danimarkalı Niebuhr (*Voyages en Arabie*, vd., c. II, s. 208 vd.) belki de Meshed Ali ve Meshed Hosein'i ziyaret etmeye cesaret eden tek Avrupalı gezgindir. İki mezar, Pers sapkınlığın bağlılığını tolere eden ve vergilendiren Türklerin elindedir. Hüseyin'in ölüm anması, sıklıkla övgüde bulunduğum bir gezgin olan Sör John Chardin tarafından açıkça tanımlanmıştır.

181. D'Herbelot'nun, *Bibliothèque*'deki *İmam* konusuna dair kapsamlı makalesi silsileyi gösterecektir; on ikisinin yaşamları kendi isimleri altında verilmiştir.

rını din araştırmalarına ve uygulamalarına adadılar. *Mahadi* veya *Rehber* unvanı ile göze çarpan imamların on ikinci ve sonuncusu, seleflerinin yalnızlığını ve kutsallığını aştı. Bağdat yakınlarındaki bir mağarada kendini gizledi, ölümünün zamanı ve yeri bilinmiyor ve müritleri hâlâ yaşıdığına inanıyor ve Dejal'in (*Antichrist*) zulmünü devirmek için kıyamet gününden önce ortaya çıkacağına inanılıyor.[182] İki ya da üç yüzyılın sonunda, Muhammed amcası Abbas'ın gelecek kuşakları otuz üç bin sayısına ulaşmıştı.[183] Ali ırkı aynı derecede verimli olabilirdi, en ortalama birey prenslerin ilk ve en büyüklerinin üzerindeydi ve en seçkinlerin meleklerin kusursuzluğunu mükemmelleştirmeleri gerekiyordu. Ancak olumsuz servetleri ve Müslüman imparatorluğunun geniş kapsamı, kutsal tohumla yakınlık iddia eden her cesur ve uhrevi dokunuş için geniş bir alana izin verdi: İspanya ve Afrika'daki Muvahhid (Almohades) asası, Mısır ve Suriye'deki Fatimiler,[184] Yemen sultanları ve Pers sofisi[185] bu belirsiz başlık tarafından kutsanmıştır. Saltanatları altında doğumlarının meşruiyetine itiraz etmek tehlikeli olabilirdi ve Fatimi halifelerinden biri, palasını çekerek belirsiz bir soruyu susturmuştu: "Bu," dedi Moez, "soyağacım ve bunlar," askerlerine bir avuç altın dökerek "ve bunlar benim akrabalarım ve çocuklarım." Prenslerin, doktorların, soyluların veya tüccarların veya

182. *Deccal*'in (*Antichrist*) adı gülünç görünebilir ancak Müslümanlar her dinin masallarını serbestçe ödünç aldılar (Sale, *Preliminary Discourse*, s. 80, 82). İsfahan'ın kraliyet ahırında, biri Mahadi'nin kendisi, diğeri teğmen, Meryem oğlu İsa için her zaman eyerlenmişti.

183. Hicret'in 200. yılında (MS 815). Bkz. D'Herbelot, s. 146.

184. D'Herbelot, s. 342. Fatimilerin düşmanları onları Yahudi kökenli olarak itham etti. Yine de soyağaçlarını altıncı İmam olan Jaafar'dan kesin olarak çıkardılar ve tarafsız Abulfeda (*Annal. Moslem.* s. 230) soylarını birçok kişiye dayandırır; "qui absque controversiâ genuini sunt Alidarum, homines propaginum suæ gentis exacte callentes." Ünlü *Şerif* veya *Rahdi*'den alıntı yapar; "Egone humilitatem induam in terris hostium? (onun Edrissite of Sicily olduğundan şüpheleniyorum) cum in Ægypto sit Chalifa de gente Alii, quocum ego communem habeo patrem et vindicem."

185. Geçen yüzyılda İran kralları, 14. yüzyılın imamlarından olan Şeyh Sefi'den ve onun aracılığıyla Ali'nin oğlu Hüseyin oğlu Musa El-Kasım'dan (*Moussa Cassem*) geliyorlardı (Olearius, s. 957. Chardin, c. III, s. 288). Ama ara dereceleri gerçek ya da muhteşem bir soyağacında izleyemiyorum. Gerçekten Fatimiler olsaydı, kökenlerini, altıncı yüzyılda hüküm süren Mazenderan prenslerinden alabilirlerdi (D'Herbelot, s.96).

dilencilerin çeşitli koşullarda, Muhammed ve Ali'nin gerçek veya hayalî torunlarının sayısı, şeyhlerin, şeriflerin veya emîrlerin tasdikiyle onurlandırıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yeşil bir türban ile ayırt edilirlerdi, hazineden destek alırlardı, sadece şeyhleri tarafından yargılanırlardı ve yine de, servet ya da karakter olarak görünsün, soylarının gururlu üstünlüğünü savunurlardı. Halife Hasan'ın saf ve muhafazakâr kolu olan üç yüz kişilik bir aile, kutsal Mekke ve Medine şehirlerinde leke veya şüphe olmadan korunmaya devam etmektedir ve on iki asırlık devrimlerden sonra tapınağın velayetini ve kendi ülkelerinin egemenliğini korumaktadır. Muhammed'in şöhreti ve liyakati bir avam ırkını etkileyecek ve Kureyş'in eski kanı, dünya krallarının son ihtişamını aşacaktı.[186]

MUHAMMED'İN BAŞARISI

Muhammed'in yetenekleri bizim nazarımızda takdir edilmiştir ama başarısı belki de hayranlığımızı çok daha fazla çekmiştir. Çok sayıda proselitin doktrini ve etkili bir fanatizmin tutkularını kucaklaması gerektiğine şaşırdık mı? Kilisenin Hristiyan dinine aykırı düşüncelerinden, havariler döneminden reformcularınkine kadar aynı baştan çıkarma denendi ve tekrarlandı. Özel bir vatandaşın kılıcı ve asayı kavraması, anavatanını bastırması ve muzaffer kollarıyla bir monarşi kurması inanılmaz görünüyor muydu? Doğu hanedanlarının hareketli resminde yüz şanslı tefeci, daha temel bir kökene dayanmış, daha zorlu engelleri aşmış ve daha geniş bir imparatorluk ve fetih alanını doldurmuştur. Muhammed'e hem vaaz etmesi hem de savaşması talimatı verildi ve bu karşıt niteliklerin birleşmesi, liyakatini artırırken başarısına da katkıda bulundu. Kuvvet ve ikna, coşku ve korku operasyonu, her bariyer

186. Muhammed ve Ali ailesinin mevcut durumu en doğru şekilde Demetrius Cantemir (*Hist. of the Othman Empire*, s. 94) ve Niebuhr (*Description de l'Arabie*, s. 9-16, 317 vd.) tarafından tanımlanmıştır Danimarkalı gezgin, Arabistan'ın kroniklerini satın alamadığı çok üzülüyor.

karşı konulmaz güçlerine ulaşana kadar sürekli olarak birbirlerine etki etti. Sesi Arapları özgürlüğe ve zafere, kollara ve yağmaya, bu dünyada ve diğerlerinde sevecen tutkularının hoşgörüsüne davet etti, dayattığı kısıtlamalar peygamberin otoritesini oluşturmak ve halkın itaatini uygulamak için gerekliydi ve başarısına karşı tek itiraz, Tanrı'nın birliği ve mükemmeliyetlerine rasyonel inancıydı. Merakımızı hak eden, yayılımı değil, dininin kalıcılığıydı. Mekke ve Medine'de kazandığı aynı saf ve mükemmel izlenim, on iki yüzyıllık devrimlerden sonra, Hint, Afrika ve Türk Kur'an proselitleri tarafından korundu. Hristiyan havariler, Aziz Peter veya Aziz Paul, Vatikan'a dönebilirse, muhtemelen o muhteşem tapınakta bu gizemli ayinlerle tapılan İlah'ın adını sorabilirler: Oxford veya Cenevre'de daha az sürpriz yaşayacaklardır ancak kilisenin ilmihaline göz atmak ve gelenekçi yorumcuları kendi yazıları ve üstatlarının sözleri üzerinden incelemek hâlâ onların görevi olabilirdi. Ancak ihtişam ve boyut artışıyla Türk Ayasofya'nın kubbesi, Medine'de Muhammed'in elleriyle dikilmiş mütevazı tapınağı temsil ediyordu. Muhammedîler, inanç ve bağlılıklarının nesnesini insanın duyuları ve hayal gücü ile bir düzeye indirmenin cazibesine eşit olarak dayanmışlardı. "Ben bir Tanrı'ya inanıyorum ve Muhammed Tanrı'nın elçisidir " İslam'ın basit ve değişmez kuralıdır. Teolojinin entelektüel imgesi hiçbir görünür put tarafından asla bozulmamıştır; peygamberin onurları asla insan erdemi ölçüsünü aşmamıştır ve onun yaşam kuralları müritlerinin minnettarlığını akıl ve din sınırları içinde kısıtlamıştır. Ali'nin müritleri gerçekten de kahramanlarının, karısının ve çocuklarının anısını yâd etmiştir ve bazı Pers ileri gelenleri, ilahî özün imamların şahsında enkarne olduğunu iddia etmişlerdir fakat batıl inançları evrensel olarak Sünniler tarafından kınanmıştır ve günahları azizlere ve şehitlere ibadete karşı uygun bir uyarı vermiştir. Tanrı'nın nitelikleri ve insan özgürlüğü ile ilgili metafizik sorular, hem Muhammedîler hem de Hristiyanların okullarında ajite edilmiştir ama öncüleri arasında halkın tutkularını hiç meşgul etmemişler ya da devletin huzurunu bozmamışlardır. Bu önemli farkın nedeni, krallık

ve dinî karakterlerin ayrılmasında veya birleşmesinde de bulunabilirdi. Tüm dinî yenilikleri bastırmak ve caydırmak, halifelerin, peygamberin haleflerinin ve sadıkların komutanlarının becerisine bağlıydı, din adamlarının düzeni, disiplini, dünyevi ve manevi tutkusu Müslümanlar tarafından bilinmemektedir ve hukukun bilgeleri vicdanlarını ve inançlarını rehber edinirler. Atlantik'ten Ganj'a kadar, Kur'an sadece teolojinin değil, hukuk ve ceza hukukunun da temel kodu olarak kabul edilir ve insanlığın eylemlerini ve mülkiyetini düzenleyen yasalar, Tanrı'nın iradesinin yanılmaz ve değişmez yaptırımı ile korunmaktadır. Bu dinî kölelik bazı pratik dezavantajları doğurur; okuma yazma bilmeyen yasa koyucu genellikle kendi önyargıları ve ülkesinin önyargıları tarafından yanlış yönlendirilmişti ve Arap çölünün kurumları İsfahan ve Constantinople'un zenginliğine ve nüfusuna adapte olabilirdi. Bu vesilelerle, Cadhi kutsal cildi saygıyla kafasına yerleştirir ve eşitlik ilkelerine, zamanların tarzına ve politikasına daha uygun olan hünerli bir yorumu değiştirir.

ÜLKESİNE FAYDALARI

Halkın mutluluğu üzerindeki yararlı ya da zararlı etkisi, Muhammed karakterinin son değerlendirmesidir. Hristiyan ya da Yahudi düşmanlarının en acı ya da en bağnaz olanı, elbette, sadece kendilerinden daha az mükemmel olan sağlıklı bir doktrini aşılamak için yanlış bir vazife almasına izin verecektir. Dininin temeli olarak, önceki devrimlerin gerçeği ve kutsallığı, kurucularının erdemleri ve mucizeleri dindar bir şekilde varsayılmıştır. Arabistan'ın putları Tanrı'nın tahtından önce kırılmış, insan kurbanlarının kanı namaz, oruç ve sadaka, övgüye değer ya da masum bağlılık sanatlarıyla sona ermiş ve gelecekteki bir yaşamın ödülleri ve cezaları, cahil ve şehvetli bir halka en uygun görüntüler tarafından resmedilmiştir. Muhammed, belki de vatandaşlarının kullanımı için ahlaki ve politik bir sistemi dikte

etmekten acizdi ama sadıkların arasında bir yardım ve dostluk ruhu getirdi, sosyal erdemlerin uygulamasını önerdi, yasaları ve hükümleri, intikam susuzluğu ve dul ve yetimlerin baskısı ile kontrol edildi. Düşman kabileler inanç ve itaatle birleştirildi ve iç kavgalarda boş bir şekilde harcanan cesaret, yabancı bir düşmana karşı şiddetle yönlendirildi. Dürtü daha az güçlü olsaydı, Arabistan kendi yurdunda özgür ve yurt dışında müthiş olabilir, yerli peş peşe gelen hükümdarların altında gelişebilirdi. Egemenliği, fethin derecesi ve hızı nedeniyle kaybedildi. Ulusun kolonileri Doğu ve Batı'ya dağılmıştı ve kanları, dönüştürücülerinin ve esirlerinin kanıyla karışmıştı. Üç halifenin hükümdarlığından sonra taht, Medine'den Şam vadisine ve Dicle kıyılarına taşındı; kutsal şehirler imparatorluk savaşı tarafından işgal edildi; Arabistan, belki de yabancı olan bir öznenin asası tarafından yönetiliyordu ve egemenlik hayallerinden uyanan çölün bedevileri, eski ve yalnız bağımsızlıklarına yeniden başladılar.[187]

BEŞİNCİ CİLDİN SONU

187. *Modern Universal History* (c. I ve II) yazarları 850 büyük boy sayfada (*folio*) Muhammed'in yaşamını ve halifelerin yıllıklarını derlediler. Arapça metni okuma ve bazen düzeltme avantajından faydalandılar; yine de yüksek sesli övünmelerine rağmen, çalışmalarımın bitiminden sonra bana (eğer varsa) fazla bilgi verdiklerini düşünmüyorum. Donuk kütle, bir felsefe veya tat kıvılcımı ile hareketlenmez ve derleyiciler, Boulainvilliers, Sale, Gagnier ve Muhammed'e iyilikle ve hatta adaletle muamele eden herkese karşı acımasız bağnazlık eleştirisini teşvik ediyorlar.

Edward Gibbon'ın tarihyazımına en önemli katkılarından biri gerileyiş ve çöküş kavramını oturtması, bunu tanımlayış ve aktarış şeklidir. Gibbon, Roma'nın gerileyiş ve çöküşünü bir problematik olarak ortaya koyup açıklamasıyla birlikte sonraki kuşakların farklı disiplinlerinde çalışan Roma'yı inceleyen bilim insanlarını da bu anlamda oldukça etkilemiştir.

Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi'nin 5. cildinde Gibbon Hristiyanlığın etkisini irdelemeye devam ediyor. İmparatorluk bünyesinde ağırlığını giderek artıran Hristiyanlığın farklı mezheplerini detaylı olarak inceliyor ve Doğu ve Batı olarak ayrışmasını ortaya koyuyor.

Gibbon, 5. cildin son bölümünde ise İslamiyet'in detaylı bir analizine girişiyor. Arap coğrafyasının siyasi ve toplumsal durumu ile Hz. Muhammed'in ailesinin geçmişinden başlayan bu bölümde peygamberliğin ilanı, İslam dininin gelişimi ve oluşturulan siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal yapıyı inceliyor.

indie
tarih
9 786050 695939
indie.com.tr
ISBN: 978-605-06959-3-9